

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SERIES LINGUISTICA, LITTERARIA ET AESTHETICA

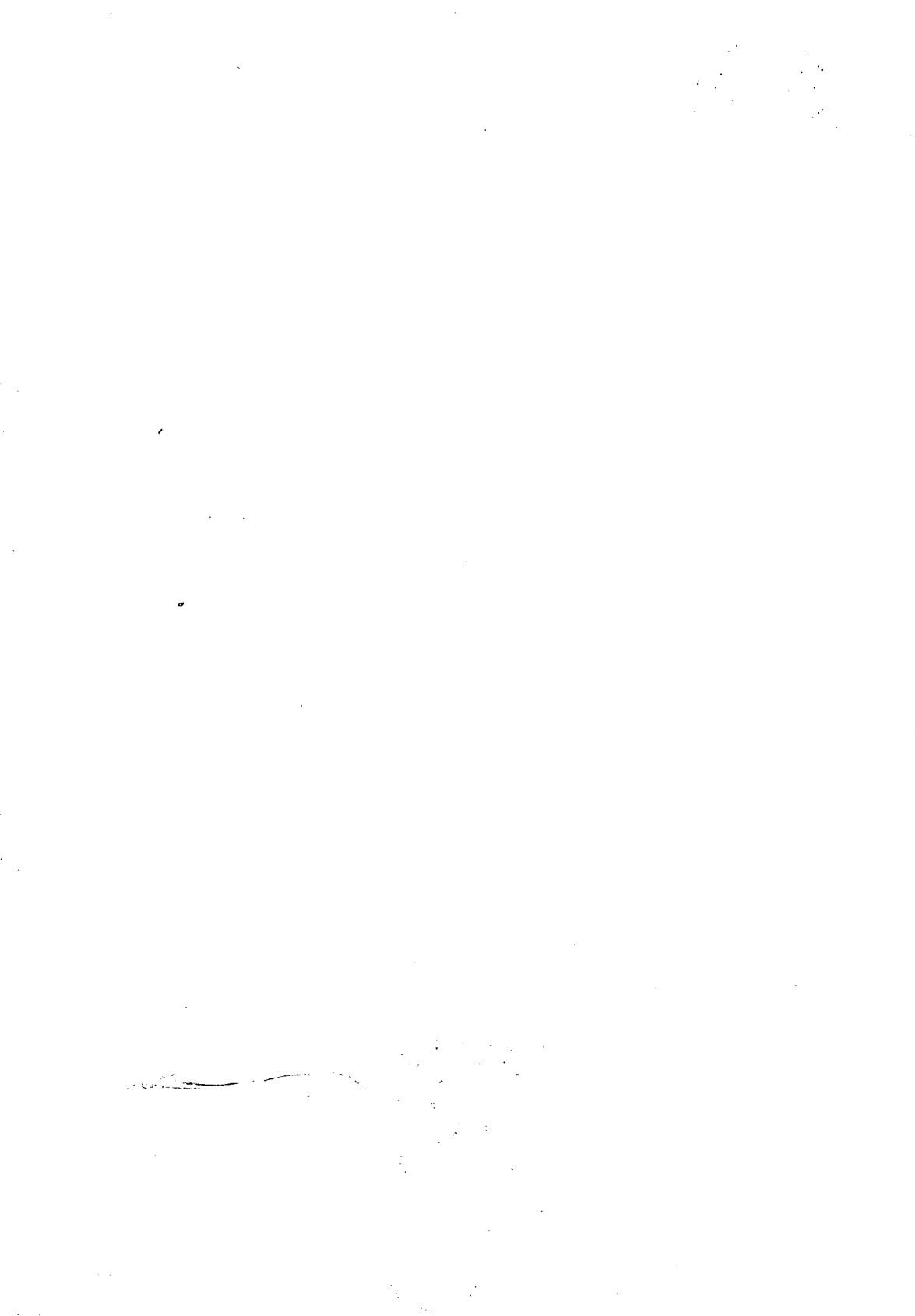

PETŐFI S. JÁNOS
BÉKÉSI IMRE
VASS LÁSZLÓ
szerkesztik

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények
feladatok (II)

JGYF KIADÓ, SZEGED, 1999

§ 169842

**ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SERIES LINGUISTICA, LITTERARIA ET AESTHETICA**

**PETŐFI S. JÁNOS
BÉKÉSI IMRE
VASS LÁSZLÓ**
szerkesztik

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (II)

JGYF KIADÓ, SZEGED, 1999

**TANULMÁNYOK, RECENZÍÓK, BIBLIOGRÁFIÁK ÉS REPERTÓRIUMOK
A DOMINÁNSAN VERBÁLIS HUMÁN KOMMUNIKÁCIÓ KUTATÁSA
KÖRÉBŐL**

**Lektorálta
B. FEJES KATALIN, R. MOLNÁR EMMA**

**Szerkesztette
PETŐFI S. JÁNOS, BÉKÉSI IMRE, VASS LÁSZLÓ**

**Címlap
PAPP GYÖRGY**

**Tipográfia, táblázatok
BENKES RÉKA**

**Az ábrákat készítette
PITRIK JÓZSEF**

**Technikai szerkesztő
VASS LÁSZLÓ**

**Ez a kiadvány az OTKA (T26490) és az
FKFP (0935/1997) támogatásával jött létre.**

B169842

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000179983

**HU ISSN 0236 – 7718
Acta Acad. Paed. Szeged
Ser. Ling. – Litt. – Aesth.
ISSN 0865 – 5960
ISBN 963 9167 320**

**SZTE Klebelsberg Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
2.**

**HELYBEN
OLVASZD**

TARTALOM

Előszó	9
<i>Bevezetés</i>	11
BÉKÉSI IMRE – PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ: Gondolatok a szövegtani kutatás során következő feladataihoz. A szaknyelvi szövegek szövegtani elemzése felé	11
Tanulmányok	17
A. Az interdiszciplináris keret diszciplínái	
<i>Pszichológia</i>	17
PÓLYA TAMÁS: A tudatosság komputációs modellezése és a szorítész-paradoxon	17
B. A szövegtan és laterális környezetének diszciplínái	
B.1. TEXTOLÓGIAI TÁRSDISZCIPLÍNÁK.....	33
Diszkusszió: A szövegtanok és a szövegtani társtudományok viszonyához.....	33
PETŐFI S. JÁNOS: A szövegtan társtudományainak egymáshoz és a szemiotikai szövegtanhoz való viszonyáról (Gondolatok egy diszkusszió elindításához).....	35
BENCZE LÓRÁNT: A szöveg mint viszonyok viszonya – a szövegtan mint tudományágak, módszerek, megközelítések viszonyrendszere	44
SZABÓ ZOLTÁN: A stilsztika mint a szövegtan társtudománya	48
SZATHMÁRI ISTVÁN: A stilsztika helye a szöveget vizsgáló diszciplínák között	63
SZERDAHELYI ISTVÁN: A szövegtan irodalomelméleti társtudományai	69
TOLCSVAI NAGY GÁBOR: Vázlat szövegtan és stilsztika társtudományi viszonyáról	81
WACHA IMRE: Gondolatok a retorika, a szövegtan, valamint „segéd- és határtudományaiknak” kapcsolatairól, a retorika kompetenciáiról.....	90
PETŐFI S. JÁNOS: Adalékok a szó- és gondolatalakzatok szemiotikai textológiai keretű általános elméletéhez, különös tekintettel a metaforakutatásra	110
B.2. SZÖVEGTANOK	136
CSÖLLE ANITA: A szövegkohézió szerepe a szövegtani kutatásokban.....	136
C. Makroszövegtudományok – Alkalmazási területek	
<i>A filozófiai szövegek vizsgálatához</i>	155
DÁNIEL ÁGNES: Tocqueville és Marx. <i>Az amerikai demokrácia és A tőke</i> értelem- szemantikai szembesítésének tapasztalatai	155

<i>A természettudományos szövegek vizsgálatához</i>	181
GÉCZI JÁNOS: A középkori organikus világkép változásai – néhány megjegyzés.....	181
<i>A népmesék vizsgálatához</i>	253
TUBA MÁRTA: A jávorfa, avagy a mesei kevert műfajúság nyelvi mutatói	253
<i>A bibliai szövegek vizsgálatához</i>	295
BODA I. KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT: Nyelvi megformálások értelmezése számítógépes programmal (a <i>Jelenések könyve</i> néhány részlete alapján)	295
<i>A reklámszövegek vizsgálatához</i>	303
FORGÁCS ERZSÉBET: A reklám mint a lélektani hadviselés eszköze Stratégiák és fegyverek	303
<i>Az elektronikus kommunikáció elemzéséhez</i>	319
BENKES RÉKA – VASS LÁSZLÓ: A hálózat paradigma A Magyar Elektronikus Könyvtár és a Sulinet	319
CS. JÓNÁS ERZSÉBET: A számítógép felhasználói nyelve – a virtuális dialógusok szerkezete	325
Áttekintések, recenziók	339
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanhoz 7. 1978 – 1979. Egy integratív formális szövegelmélet körvonalazásának időszaka (I)	339
Németh T. Enikő: A szóbeli diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolása (SZALAMIN EDIT).....	350
Tolcsvai Nagy Gábor: A magyar nyelv stilisztikája (SZABÓ ZOLTÁN).....	356
Drewnowska Vargáné, Ewa: Ein neues textlinguistisches Instrumentarium und seine Anwendung im Aufbau der Schreibkompetenz ungarischer Germanistikstudenten (Egy új szövegnyelvészeti instrumentárium és annak alkalmazása a magyar anyanyelvű német szakos hallgatók írásbeli kompetenciájának kialakításában) (SCHÄFFER JUDIT).....	359
Eugen, Drewermann: A lényeg láthatatlan. <i>A kis herceg</i> mélylélektani elemzése (BALOGH TIBOR).....	365
Elmélet után – gyakorlat. Szathmári István (szerk.): Stilisztika és gyakorlat (MÁTÉ JAKAB).....	368
Bibliográfiák (A), Repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	387
(A) Bibliográfiák	387
Bibliographie Linguistique de L'Année. Text Linguistics – Linguistique du Texte – 1995.....	387
(B) Repertóriumok.....	396
Polyóiratok, periodikák, sorozatok	396
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	396
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discours.....	398

Officina Textologica	400
1. Petőfi S. János: Egy poliglott szövegnyelvészeti – szövegtani kutatóprogram	
2. Petőfi S. János (szerk.): Koreferáló elemek – koreferenciarelációk Magyar nyelvű szövegek elemzése	
3. Szikszainé Nagy Irma (szerk.): Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzése	
Speciális repertóriumok	402
Jel – Kép	402
Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa: A szöveg megközelítései. Kérdések – Válaszok. Bevezetés a szemiotikai szövegtanba	403
Tárgymutató. Összeállította: BENKES RÉKA	409
Névmutató. Összeállította: BENKES RÉKA	411
A kötet munkatársai	415

CONTENTS

Preface	9
<i>Introduction</i>	11
IMRE BÉKÉSI – JÁNOS S. PETŐFI – LÁSZLÓ VASS: About imminent tasks of textology researches. Towards the textological analysis of special (functional) texts.....	11
Papers/Essays	17
A. Disciplines of the interdisciplinary frame	
<i>Psychology</i>	17
TAMÁS PÓLYA: The computational modelling of consciousness and the sorites paradox.....	17
B. Disciplines of textology and its lateral environment	
B.1. ASSOCIATED DISCIPLINES OF TEXTOLOGY.....	33
Discussion: On the relation between textological models/theories and the related textological disciplines.....	33
JÁNOS S. PETŐFI: On the relation between the textological disciplines and the semiotic textology (Statements for opening a discussion).....	35
LÓRÁNT BENCZE: On the text as relation of relations – textology as the discipline of relations between branches of sciences, between methods and between approaches	44
ZOLTÁN SZABÓ: Stylistics as coadjacent discipline of textology	48
ISTVÁN SZATHMÁRI: The place of stylistics among the textological disciplines.....	63
ISTVÁN SZERDAHELYI: The related disciplines of textology in the theory of literature	69
GÁBOR TOLCSVAI NAGY: Outlines of the relation of textology and stylistics as related disciplines.....	81
IMRE WACHA: On the relation between rhetorics and textology.....	90
JÁNOS S. PETŐFI: Remarks on a general semiotic-textological theory of the rhetorical figures (Example: Research on metaphors).....	110
B.2. SCHOOLS IN TEXTOLOGY	136
ANITA CSÖLLE: The place of cohesion in discourse analysis	136
C. Macrolevel textual disciplines – Fields of application	
<i>To the textological analysis of philosophical texts</i>	155

ÁGNES DÁNIEL: Tocqueville and Marx. Semantic confrontation of the <i>Democracy in America and The Capital</i>	155
<i>To the analysis of scientific texts</i>	181
JÁNOS GÉCZI: Some comments on change of medieval organic world concept	181
<i>To the study of folk tales</i>	253
MÁRTA TUBA: The Maple tree, or the linguistic indicators of mixed genres in folk tales	253
<i>Textological researches in biblical texts</i>	295
KÁROLY BODA I. – JUDIT PORKOLÁB: A new method in computer-based text analysis and its application on selected parts of the Revelation	295
<i>To the analysis of advertising texts</i>	303
ERZSÉBET FORGÁCS: Advertising as means of psychological warfare Strategies and weapons	303
<i>To the analysis of electronic communication</i>	319
RÉKA BENKES – LÁSZLÓ VASS: The network paradigm The Hungarian Electronic Library and Sulinet	319
ERZSÉBET CS. JÓNÁS: The user's language of computers – the structure of virtual dialogues	325
Overviews, Reviews	339
JÁNOS S. PETŐFI: My way to semiotic textology 7. 1978 – 1979. A period of forming an integrative formal textlinguistics (I)	339
Enikő Németh T.: Breaking oral discourses into samples of manifestation (EDIT SZALAMIN)	350
Gábor Tolcsvai Nagy: Stylistics of the Hungarian language (ZOLTÁN SZABÓ)	356
Drewnowska Vargáné, Ewa: Ein neues textlinguistisches Instrumentarium und seine Anwendung im Aufbau der Schreibkompetenz ungarischer Germanistikstudenten (A new text linguistic instrument and its application in forming writing competence of students of German with Hungarian as a native language) (JUDIT SCHÄFFER)	359
Eugen, Drewermann: Essence cannot be seen. A deep psychological analysis of Le Petit Prince (TIBOR BALOGH)	365
Practice following theory. Edited by István Szathmáry. Stylistics and practice (JAKAB MÁTÉ)	368
Bibliographies (A), Repertories (B). Ed. by LÁSZLÓ VASS	387
(A) Bibliographies	387
Bibliographie Linguistique de L'Année. Text Linguistics – Linguistique du Texte – 1995	387
(B) Repertories	396
Journals, Periodicals, Series	396

Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	396
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discours.....	398
Officina Textologica	400
1. János S. Petőfi: A polyglot research program in textology/text linguistics	
2. János S. Petőfi (ed.): Coreferential elements, co-reference relations Analysis of Hungarian language texts	
3. Irma Szikszainé-Nagy (ed.): Towards the analysis of the linear arrangement of text sentence constituents. Analysis of Hungarian language texts	
Special Repertories.....	402
Jel – Kép	402
János S. Petőfi – Zsuzsa Benkes: How to treat texts. Questions – Answers. Introduction to semiotic textology	403
Subject Index. Ed. by RÉKA BENKES	409
Name Index. Ed. by RÉKA BENKES	411
List of Contributors.....	415

ELŐSZÓ

0. A *Szemiotika szövegtan* jelen kötetével egy tizenkét kötetből álló ciklust zárunk le. Periodikánk megindításakor – mint maximális terv – egy ilyen ciklus létrehozása lebegett a szemünk előtt. A kötetek fogadtatása azonban azt látszik jelezni, hogy ez a periodika hiányt tölt be, és úgy tűnik fel, hogy a szövegtani kutatás problémái iránt érdeklődők változatlanul igényt tartanak rá. Így a jelen kötet úgy zár le egy ciklust, hogy egyben 'folytatás' felé is mutat.

1. A 9.-11. kötetek olyan tematikus egység részeit képezték, amelynek célja annak a *diszciplínakörnyezet*nek az *explicit* érzékeltetése volt, amelyben bármifajta szövegtani kutatás folyik, s amelybe – ha erre egyértelműen nem is utalva – a tanulmányokat, diszkussziókat, recenziókat, bibliográfiákat, repertóriumokat a korábbi kötetekben is elhelyeztük. Ez a három kötetből álló egység azonban nem tekinthető 'kézikönyv'-nek, amely az adott diszciplínákról részletekbe menően tájékoztat, hanem inkább 'légifelvétel' annak a diszciplínaegyüttesnek a terepéről, amelyen akarva-akaratlan mindenki mozog, aki szövegtani (alap)kutatással vagy egy adott szöveg különféle megközelítéseivel foglalkozik. E légifelvétel jelezni kívánta az adott 'terep' valamennyi releváns 'területi egység'-ét, ha az egyes területi egységekre vonatkozóan e kötetek sem egyforma terjedelmű, sem egyforma mélységű információkat nem szolgáltathattak.

Ebben a 12. kötetben – amely alcímét tekintve – az 5. kötet egyfajta 'testvér kötet'-nek szerepét kívánja betölteni, megtartottuk ezt a diszciplínakörnyezet-keretet, s a kötet írásait abban helyeztük el.

2. A *Bevezetés* részben egy olyan írás található, amely a fentebb jelzett 'folytatás' jellegét kívánja jelezni, s mint ilyen, nemcsak periodikánk számára, hanem általában a szövegkutatás számára is programadó írásnak tekinthető.

3. A *Tanulmányok* rész tartalmilag két szempontból is a folytatás felé mutat. Egyrészt a *textológiai társdiszciplínákkal kapcsolatos diszkusszió* írásai olyan – kielégítően mindeddig meg nem oldott – kérdéseket tárgyalnak, amelyek vizsgálata a jövőben is folytatandó, s talán az eddiginél intenzívebben. Hasonló mondható a *szövegkohézió* tematikáról is, aminek kérdéseivel kötetünkben Csölle Anita írása foglalkozik. Másrészt a *makroszövegtudományok* szektorba felvett tanulmányok különféle szövegtípus-specifikus szövegek (filozófiai, természettudományos, bibliai, folklorisztikai stb.) megformáltságát elemzik, ilyen módon utalva annak szükségességére, hogy a szövegkutatás problémáihoz az elkövetkezőkben az eddiginél céltudatosabban kell az egyes szövegtípusok felől is közelíteni.

4. Mind az *Áttekintések*, *recenziók* mind a *Bibliográfiák*, *repertóriumok* részbe felvett írások egyrészt követik az eddigi kötetekben alkalmazott rendszert, másrészt ennek a kötetnek a tematikájával kapcsolatosak.

Az előző kötetekhez hasonlóan ezt a kötetet is tárgy- és névmutató zárja.

Szeged, 1999. szeptember 26.

P. S. J.

B. I.

V. L.

GONDOLATOK A SZÖVEGTANI KUTATÁS SORON KÖVETKEZŐ FELADATAIHOZ A SZAKNYELVI SZÖVEGEK SZÖVEGTANI ELEMZÉSE FELÉ

BÉKÉSI IMRE – PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ

0. A következőkben néhány arra vonatkozó gondolatot kívánunk megfogalmazni, hogy – eddigi tapasztalataink alapján – mit tekintünk a szövegtani kutatás soron következő feladatainak. E gondolatok megfogalmazásakor is a szövegtani kutatás diszciplínakörnyezetét tekintjük elméleti keretnek, amelyet egyszerűsített formájában itt újra reprezentálunk¹.

Makroszövegtudományok [= Alkalmazási területek]		
Szövegtani társtudományok	SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANOK	Nyelvészeti tudományok
Az interdiszciplináris alapozás tudományai		

1. Kezdjük a *makroszövegtudományokkal* mint a szemiotikai szövegtanok és laterális diszciplínái (egyfelől a „nyelvészeti tudományok”, másfelől a „szövegtani társtudományok”) alkalmazási területeivel, amelyekre véleményünk szerint a további szövegtani kutatásnak elsődlegesen irányulnia kell.

1.1. A makroszövegtudományok adekvát figyelembevételéhez mindenekelőtt azok *tipológiáját* kell létrehozni. Ennek a létrehozásnak van egy kommunikációsituáció-specifikus és egy szövegmegformáltság-specifikus aspektusa.

A *kommunikációsituáció-specifikus aspektus* azt jelenti, hogy mindenekelőtt meg kell alkotnunk a lehetséges kommunikációsituációknak legalább egy tentatív tipológiáját. Ebben a tipológiában – úgy tűnik fel – a szövegalkotók és szövegbefogadók kompetenciája, illetőleg azok egymáshoz való viszonya, valamint a különféle kommunikációsituációkban való részvételükre vonatkozó, domináns intenciójuk játsszák a döntő szerepet.

A *megformáltság-specifikus aspektus* pedig azt jelenti, hogy a tipológia létrehozásához a kommunikációsituációkra vonatkozó ‘pragmatikus’ paraméterek mellett ‘szöveginherens’ paramétereket is figyelembe kell vennünk, és ezek pontosan a megformáltságra vonatkoznak. Más szóval ez azt jelenti, hogy meg kell alkotnunk egy megformált-

ságtipológiát is. Ez azonban a kommunikációszituáció-tipológia megalkotásánál bonyolultabb feladat, mivel valamennyi lehetséges megformáltságtípust nem lehet (prediktív módon) számba venni. Minthogy azonban bármely szöveg megformáltsága véges számú 'elemi megformáltság-alaptömb' konfigurációjaként fogható fel, a szóban forgó tipológia megalkotásához nemcsak szükségesnek, hanem elegendőnek is látszik az alaptömbök tipológiájának a megalkotása, mert az alaptömbök felhasználásával azután – egy 'nyitott tipológia' elemeiként – tetszőleges konfigurációkat (konfigurációtípusokat) hozhatunk létre. Az alaptömbök pedig nem mások, mint egyedi megformáltsággal rendelkező mondatömbök.

A makroszövegtudományok tipológiájának létrehozása így részben a szövegtani (szövegnyelvészeti) kutatás, részben egy újraértelmezett poétikai kutatás feladata. Az előbbi kell megalkossa a kommunikációszituációk és az alaptömbök tipológiáját, az utóbbi (folyamatosan) az alaptömb konfigurációkét².

1.2. Ha már rendelkezünk a makroszövegtudományok tentatív tipológiájával (vagy minimálisan a kommunikációszituációkéval és az alaptömbökével), célszerűnek látszana a makroszövegtudományoknak valamiféle 'prioritáslista'-ját létrehozni, tényleges vagy feltételezett társadalmi relevanciájuk figyelembevételével³. Ez a lista határozhatná meg azután, hogy milyen sorrendben melyik makroszövegtudomány szövegeit lenne célszerű / szükséges mélyrehatóbb elemzésnek alávetni. E szövegek között a humán tudományok szövegei mellett kétségtelenül jelen kell lenniük kezdetől fogva mind a természettudományok szövegeinek, mind az elektronikus hordozókon tárolható / tárolt szövegeknek⁴, aktuális jelentőségükre való tekintettel. Ez utóbbiakkal kapcsolatban természetesen arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy csaknem kivétel nélkül multimédiális szövegek, aminek következtében analízisük feltételezi egy nem kizárólag verbális szövegek vizsgálatára alkalmas szövegtan meglétét.

2. Feltételezve, hogy egy makroszövegtipológia és egy prioritáslista rendelkezésünkre áll, vizsgáljuk meg most röviden, milyen speciális feladatok hárulnak a *szövegtanra* és *laterális diszciplínáira* – a nyelvészeti és a társtudományi diszciplínákra – a kiválasztott típusokhoz tartozó szövegek elemzésénél. (Az általános feladat egy-egy makroszövegtípus perspektívájából nézve mindegyik diszciplínára vonatkozóan kettős: egyrészt – mint bármely tetszőlegesen kiválasztott szöveg esetében – biztosítaniuk kell az interpretációk végrehajtásához szükséges módszereket és eszközöket, másrészt lehetővé kell tenniük az egyes makroszövegtípusokra vonatkozóan specifikus sajátságok 'feltárhatóságát', amennyiben vannak ilyenek.)

2.1. A *szövegtan* elsődleges feladata egy (első és/vagy másodfokú) leíró értelmező interpretáció létrehozása, s az interpretatív műveletek nagy részét a nyelvészeti tudományokkal együttműködve hajtja végre.

Sajátosan szövegtani feladat a szövegek makroarchitektonikájának elemzése és leírása. A makroarchitektonika pedig nemcsak a szövegek verbális összetevőjének, hanem verbális és nem verbális (formanyelvi, diagrammatikus, képi, zenei stb.) összetevőjük együttesének makrotagolását jelenti, amennyiben nem verbális összetevővel is rendelkeznek.

Egyértelműen a szövegtan és a nyelvészeti tudományok kompetenciájának határterületére eső egyik – nagymértékben makroszövegtudomány-specifikus – feladat a fentiekben említett alap- (szöveg)mondatömbök elemzése és tipológiájának megalkotása

úgyis, mint a makroarchitektónika elemezhetőségének elengedhetetlen feltétele. Az alaptömbök elemzése, más szóval: szövegmondatok explicit vagy implicit konnektorokkal (kötőszókkal) 'tömbök'-ké történő szemantikai összekapcsoltságának a vizsgálata.

Egy másik – ugyancsak a szövegtan és a nyelvészeti tudományok határterületére eső – makroszövegtudomány-specifikus feladatnak tekinthető a 'szó- és gondolatalakzatok' vizsgálata, amely természettudományos szakszövegek vizsgálata esetében egybeesik (vagy legalábbis szorosan érintkezik) a különféle szaktudományos modellek szerkezetének – mint sajátos makroarchitektónikai szerkezeteknek – a szövegtani vizsgálatával, ami a másodfokú értelmező interpretáció feladatköréhez tartozik.

Végül mindkét előbb említett feladat szerves részét képező szövegnyelvészeti-szövegtani feladat az esetleg makroszövegtudomány-specifikus koreferencia és tematikus progresszió elemzése.⁵

2.2. A nyelvészeti tudományok körébe tartozó elsődleges makroszövegtudomány-specifikus feladat a nem verbális nyelvek 'nyelvészeti / szövegnyelvészeti diszciplínái'-nak a kidolgozása. Ez a notációrendszerekkel rendelkező nyelvek nyelvészeti diszciplínáinak a kidolgozását éppúgy jelenti, mint a notációrendszerrel nem rendelkező (különféle 'képi') nyelvekéét.

Egyrészt nyilvánvaló, hogy egy multimediális szövegben annak valamennyi mediális-nyelvi összetevője részt vesz mind a koreferencialáncok, mind a tematikus progresszió, mind a szó- és gondolatalakzatok létrehozásában, ahol ennek a 'részvétel'-nek a kielégítő elemzése speciális 'thesaurisztikus lexikon'-ok meglétét is feltételezi. Másrészt az is nyilvánvaló, hogy egy-egy mediális nyelvkonfiguráció nagymértékben makroszövegtudomány-specifikus lehet. Ennek következtében mindkét aspektus szövegtani és nyelvészeti elemzése elengedhetetlenül szükséges.

2.3. A szövegtani társtudományok makroszövegtudomány-specifikus feladata is kettős. Egyrészt – ahogy láttuk – egy újraértelmezett poétika feladata egy makroszövegtudomány-tipológia létrehozása, s ennek keretében természetesen annak tisztázása is, hogy ebben a tipológiában (vagy annak létrehozásában) milyen szerepet játszik / játszhat a hagyományos retorika és narratológia vagy azok valamely, úgyszintén újraértelmezett változata.

Másrészt a stilisztika és esztétika körében egyfelől az vizsgálandó, hogy milyen feladatokat jelent a multimediális szövegek stilisztikai / esztétikai interpretálása általában, másfelől az, hogy milyen sajátos feladatokat jelent / jelenthet az egyes makroszövegtípusokhoz tartozó szövegek stilisztikai / esztétikai elemzése.

3. Végül pár szót kívánunk szólni az *interdiszciplináris alapozás tudományainak* néhány makroszövegtudomány-specifikus aspektusáról is.

A fentiek után, azt hisszük, az nem igényel különösebb magyarázatot, hogy milyen szerepet játszik a szemiotika és a kommunikációelmélet egy makroszövegtudomány-tipológia létrehozásában és a különféle makroszövegtudományokhoz tartozó szövegek interpretálásában.

Külön említeni kívánjuk azonban a következőket:

- egyáltalán nem lényegtelen annak elemzése, hogy milyen percepciós és kognitív pszichológiai problémákat jelent / jelenthet különösen az új

technikai médiumok alkalmazásával létrehozott multimediális szövegek létrehozása és befogadása általában, s az egyes makroszövegtudományokhoz tartozóké speciálisan;

- hasonló mondható meggyőződésünk szerint a tudásszociológia és a makroszövegtudományok kapcsolatáról;
- ami az 'empirikus metodológiák'-at illeti, célszerű lenne minél több makroszövegtípus-specifikus kreatív gyakorlat elvégzése / elvégzetetése;
- s természetesen annak vizsgálata sem hagyható figyelmen kívül, hogy az egyes makroszövegtudományok, illetőleg az azokhoz tartozó szövegek interpretálása az interdiszciplináris alapozás tudományainak keretébe felvett ('X'-szel jelzett), szabad paraméternek milyen alapozónak tekinthető szaktudománnyal való behelyettesítését kívánja meg⁶.

4. Nyilván nem tekinthetjük feladatunknak a *Szemiotikai szövegtan* periodika olyan jellegű strukturálását, hogy annak néhány elkövetkező kötete e kutatási témák mindegyikére érdemben reagálhasson.

Amit úgy gondolunk, hogy már a közeljövőben is megtehetünk, s amit meg is kívánunk tenni, az az, hogy (a) a szövegtani kutatás általános jellegű témái tárgyalásának folytatása mellett figyelmünket az eddiginél koncentráltabban (b1) egyrészt olyan témák vizsgálatára fordítsuk, mint például a szaknyelvi szövegek interpretálásának a kérdései általában, a szaknyelvi és nem szaknyelvi szókincs organizálásának a kérdései általában, szaknyelvi és nem szaknyelvi szövegek fordításának kérdései általában, multimediális szövegek verbális és nem verbális összetevői kapcsolatának kérdései általában, a hipertextuális szövegorganizáció kérdései általában stb., (b2) másrészt olyan témákra, mint például a tankönyvek és tankönyvi szövegek megformáltságának a kérdései, a jogi szövegek megformáltságának kérdései, egy-két természettudomány körébe tartozó szövegek megformáltságának kérdései, a reklámszövegek megformáltságának kérdései stb.

Mindezek jegyében periodikánk elkövetkező köteteit úgy igyekszünk összeállítani, hogy kötetenként 240 oldal terjedelmet irányozva elő, azt kb. 2/8-ad, 3/8-ad, 3/8-ad (azaz kb. 60 – 80 – 80 oldal) arányban valamennyi kötetben megosszuk az (a), (b1) és (b2) típusú témák között. Más szóval ez azt jelenti, hogy kötetekben olvasóink továbbra is találnak általános szövegtani szakirodalmat, de találnak speciális szövegtani szakirodalmat is, ez utóbbit minden esetben két-két téma köré csoportosítva.

Jegyzetek

- 1 A diszciplinakörnyezethez a *Szemiotikai szövegtan* 9-11. kötetein kívül lásd PETŐFI: *Egy poliglott szövegnyelvészeti – szövegtani kutatóprogram* (Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1977.) valamint PETŐFI – BENKES Zs.: *A szöveg megközelítései (Iskolakultúra, Budapest, 1998.)*, – ez utóbbi tartalomjegyzékét lásd a jelen kötet *Repertórium* részében.
- 2 A poétika újraértelmezéséhez, valamint a szóban forgó tipológiához általában lásd PETŐFINÉK a jelen kötet *Diszkusszió* részében található második tanulmányát, amelynek megállapításait azonban multimediális szövegekre is ki kell terjeszteni. A mondatömbök egy típusának eddigi vizsgálatára vonatkozóan BÉKESI: *A gondolkodás grammatikája*, Tankönyvkiadó, Budapest,

1986. és *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. című könyveit, valamint a *Szemiotikai szövegtan* korábbi kötetekben publikált tanulmányait.
- 3 A makroszövegtudományok 'panorámájához' első közelítésként lásd jelen kötetünk *Tanulmányok* részét.
  - 4 Az elektronikus kommunikációval kapcsolatban lásd például BENKES R. – VASS írásait, többek között a *Szemiotikai szövegtan* kötetében.
  - 5 Ehhez a kérdéshez lásd az *Officina Textologica* eddig megjelent kötetait, amelyek tartalomjegyzéke jelen kötetünk *Repertórium* részében is megtalálható.
  - 6 Ehhez a 'szabad paraméter'-hez lásd a *Szemiotikai szövegtan* 9. kötetének 19-25 oldalait.

ABOUT IMMINENT TASKS OF TEXTOLOGY RESEARCHES TOWARDS THE TEXTOLOGICAL ANALYSIS OF TEXT-TYPE SPECIFIC TEXTS

IMRE BÉKÉSI – JÁNOS S. PETŐFI – LÁSZLÓ VASS

This paper outlines some objects for the future semiotic-textological research using the disciplinary framework elaborated and applied in the last three issues of this Periodica. The primary relevance should have the textological analysis of texts belonging to text-type specific macrolevel textual disciplines on the one hand, and the analysis of the relationship between Semiotic textology and its related disciplines, on the other. The further issues will be organized according to this research strategy.

A. AZ INTERDISZCIPLINÁRIS KERET DISZCIPLÍNÁI

Ez a szekció itt csupán egy, a *pszichológia* tárgykörébe tartozó írást tartalmaz, PÓLYA TAMÁS-nak a 'tudatosság' tematikájával foglalkozó tanulmányát.

Pszichológia

A TUDATOSSÁG KOMPUTÁCIÓS MODELLEZÉSE ÉS A SZORITÉSZ-PARADOXON

PÓLYA TAMÁS

1. Bevezetés

A kortárs angolszász elmefilozófia és az úgynevezett „kognitív tudomány” egyik fontos vesszőparipája a tudatosság-problematika. Ezekben a diszciplínákban számosan megpróbálkoztak már azzal, hogy megfejtsek annak a jelenségnek a lényegét, amit magunkban megtapasztaltunk, amikor érzékelünk, elhatározásra jutunk vagy érzelmek futnak át rajtunk. Jó néhány különböző válasz született a „Mi a mentális, mi a tudatosság?” kérdésre, és távolról sem mondhatnánk, hogy ezek konvergálnának egymáshoz. Jelen tanulmány célja nem több mint (1) hogy felvázolja a fő választípusokat a mentális mi-benlétével kapcsolatban; (2) hogy közelebbről tárgyaljon egy, a kognitív tudományban nemrég felvetett elképzelést a tudatosságról; és (3) hogy olyan skeptikus érveket sorakoztasson fel, amelyek megkérdőjelezzik a tudatosság kognitív tudománybeli komputációs modellezésének lehetőségét.

Közelebbről, a dualizmus és a monizmus különböző válfajainak áttekintése után egy, a kognitív tudományban „párhuzamosan megosztott feldolgozás”-nak nevezett modellezési keretben felkinált tudatosságelméletet ismertetek, majd azt kritizálom. Ellenérveim egyrészt a „(...) tudatos” predikátum komputációs *rendszeren belülről* történő definiálása közben fellépő szorítikusságra támaszkodnak, másrészt azzal kapcsolatosak, hogy a komputációs rendszereknek a tudatosságot nem rendszerbelső alapon, hanem más kritériumok alapján tulajdonít(hat)juk.

2. A mentális és a tudatosság elméletei

A belső világunkat fürkésző filozófusok, illetve kognitív tudósok (ez utóbbiak inkább, mint kevésbé, természettudományos ihletettségű elmekutatók, alapvetően az evolúciós biológia, az idegtudományok, a nyelvészet és a mesterségesintelligencia-kutatás te-

rületéről közelítve meg a problémát) véleménye arról, hogy mi képezi azt, amit belül a tudatunknak tudunk, két nagy csoportra osztható.¹ Az egyik csoportba tartoznak azok az elméletek vagy elképzelések, amelyek ha nem is kívánják pontosan megmondani, „mi van a fejünkben”, legalább az ontológia síkjait vagy síkját tekintve tisztázzák helyzetüket a tudatossággal kapcsolatban. Ide tartoznak a dualista vagy monista felfogások. A másik csoportba azok az elképzelések tartoznak, amelyek olyan beszédmódot látnak jónak a tudatossággal kapcsolatban, amely nem köteleződik el sem a dualizmus, sem a monizmus mellett. Ide a szupervenienencia elképzelés és az intencionális alapállás programja kapcsolható.

2.1. Dualista felfogások

A dualista elképzelés szerint az elme valamilyen nem fizikai anyagból áll, olyan anyagból tehát, amelyet jelenlegi természettudományaink nem képesek vizsgálni. Kétféle dualizmust különböztethetünk meg: *szubsztancia dualizmust* és *tulajdonság dualizmust*.

A szubsztancia dualizmus szerint az elme anyaga olyan, hogy lehetetlenség a fizikai világban hozzáférni, mert nincsen sem kiterjedése, sem térbeli helye; ezt az álláspontot képviselte DESCARTES, akiről a karteziánus dualizmus kapta a nevét.² A szubsztancia dualizmus másik fajtáját populáris dualizmusnak nevezhetjük,³ ez annyiban különbözik a radikális karteziánus hozzáállástól, hogy a tudatot helyhez köti, tudniillik az adott testhez kapcsolja; a tudat itt „a szellem a gépben”, benne van a testben vagy szorosan kapcsolódik ahhoz.

A tulajdonság dualizmus szerint a tudat nem egy különleges szubsztancia vagy abban létező, hanem az agynak bizonyos, a természettudományok fogalmaival megragadhatatlan tulajdonsága vagy tulajdonságai révén létezik. Ilyen tulajdonság például a különböző érzékekkel rendelkezés képessége vagy a fájdalomra való képesség. Ezekről nem tudunk beszélni, ha kizárólag fizikai tulajdonságokról beszélünk. A tulajdonság dualizmuson belül három elképzeléstípust különböztethetünk meg: az epifenomenalizmust, az interakcionista és az elemi tulajdonság dualizmust. Az epifenomenalista felfogás szerint a mentális állapotok léteznek, és meg is jelennek a fizikai állapotok mellett, de nem rendelkeznek okozati erővel, nincsen kauzális hatásuk a fizikai folyamatokra. Azaz a cselekedeteket nem mentális, hanem fizikális folyamatok határozzák meg, bár ez utóbbiakat mindig kíséri mentális folyamat. Az interakcionista felfogás éppen abban különbözik az epifenomenalistától, hogy feltételezi, a mentális folyamatok okilag befolyásolják a fizikai folyamatokat; eszerint nemcsak hogy vannak vágyaink, hiteink, félelmeink (stb.), hanem azok fizikai folyamatainkra is kihatással vannak. Mindkét tulajdonság dualista elképzelés azt állítja, hogy a mentális folyamatok, pontosabban a tulajdonság(ok), amely(ek) által a mentális folyamatok azok, amik, általában emergens(ek). Emergens tulajdonságok az evolúció során jelenhetnek meg, ha egy rendszer a megfelelő fokú és minőségű összetettséget eléri; ilyen tulajdonság például az „élő” vagy a „szilárd”. Ezek tipikusan magasabb szerveződésszintű vagy rendszerszintű tulajdonságok. Az interakcionista az agy emergens tulajdonságait ugyanakkor redukálhatatlannak tartják az anyag fizikai elrendeződésére, azok új minőséget képviselnek; ez némileg gyengítheti a tulajdonság dualizmus ilyen felfogását. Ugyanis az evolúciós fejlődés során való emergálódás és a fizikaira való redukálhatatlanság között tagadhatatlan a feszültség; ennek enyhítésére

az úgynevezett elemi tulajdonságdualizmus a mentálist valami a világegyetem kezdete óta fennállónak, elemi létezőnek tekinti; ami viszont az evolúció létrehozta szervezett-ségtől való függőséget teszi kétségessé.

2.2. Monista felfogások

A dualista elképzelések ellentétpárjai azok, amelyek a mentális jelenségeket az anyagi világban magyarázhatónak tartják; ezért materialista felfogásoknak is nevezik őket. Ebben az alcsoportban négy fő irányzattal találkozunk: a filozófiai behaviorizmus-sal, a reduktív materializmussal, a funkcionálizmussal és az eliminatív materializmussal.⁴

A filozófiai behaviorizmus nem azzal foglalkozik, hogy a mentális állapotok micso-dák szubsztanciájuk szerint, hanem a róluk szóló beszédünket kívánja elemezni. Mint az irányzat neve is sugallja, benne a viselkedés központi fogalomná emelkedik, tudniillik e nézet szerint a mentális állapotokról (vágyak, vélekedések, szándékok) beszélve, tulaj-donképpen aktuális vagy lehetséges / jövőbeli viselkedési mintázatokról beszélünk. E visszavezetést úgynevezett operacionális definíciók mentén tehetjük meg; Oszkárnak azt tulajdonítani, hogy szeretné megúszni a szigorlatot, bizonyos potenciális viselkedések tulajdonítását jelenti vele kapcsolatban: például hogy megköszönné, ha megmondanánk neki, hogy mi a szigorlatoztató tanár gyengéje; hálapénzt fizetne, ha felajánlanánk neki, hogy bemegyünk helyette vizsgázni; vagy hogy ha sikerülne neki a szigorlat, cigánykere-keket hányna örömben stb. Ilyen értelemben azok a dolgok, amelyeket „mentális álla-potok”-nak nevezünk, egyszerűen sokféle nyíló viselkedési diszpozíciók volnának.

A reduktív materializmus a mentális állapotokat egy az egyben agyi tevékenységgel azonosítja, vagyis úgy tekinti, hogy az előbbiek az utóbbira – ha gyakorlatilag jelen tudá-sunk szerint nem is, de legalább elvben – redukálhatóak (ahogyan egy elmélet egy má-sikra redukálható lehet). Az irányzat szerint lehetne találni olyan, az agy neurális állapo-tairól szóló taxonómiát, amelyre vissza lehetne vezetni a mentális állapotainkról szóló hétköznapi taxonómiánkat. A visszavezetés lényege az lenne, hogy az agyról szóló el-mélet illeszthető legyen a természettudomány többi eredményéhez.

A funkcionálizmus okozati láncolatba helyezve tartja megragadhatónak a mentális állapotokat. Három szálból sodorható meg ez az okozati fonál: egyrészt a testre tett kör-nyezeti hatások és a mentális állapotok közötti okozati viszonyokból, másodrészt a men-tális állapotok egymás közötti okozati viszonyaiból, harmadrészt a mentális állapotok és a testi viselkedés közötti okozati viszonyokból. Például ha a folyosón egy diák véletlenül belénk könyököl, az valamilyen fájdalomérzetet vált ki belőlünk, amire gondolhatjuk azt, hogy „X mindig is ilyen esetlen mozgású volt”, vagy hogy „A mai fiatalság már ilyen és ilyen”, vagy megfontolhatjuk, hogy ne javasoljuk-e ezt beszédtemának mellettünk álló barátunknak stb., valamint reagálhatunk felszisszenéssel, odébb lépéssel, visszakönyök-léssel és így tovább. Némileg sematizálva, a funkcionista azt mondhatná, hogy a men-tális állapotokat a világgal kapcsolatos bemeneteik és kimeneteik, valamint a többi men-tális állapothoz képesti okozati elhelyezkedésük határozza meg. Mivel így egy adott mentális állapot – végső soron – csak az összes többihez képest értelmezhető, a funkcio-nalizmust holista felfogásnak tekinthetjük.

Az eliminatív materializmus – a reduktív materializmushoz hasonlóan – empirikus idegtudományi kutatásoktól várja az agy / elme megismerését. Lényegi különbség azonban, hogy az eliminatív materializmus szerint a tudatosságról szóló hétköznapi beszédünk („népi pszichológiánk”) alaptalan és téves, nincsen semmilyen agyi alapja; azaz eliminálható, elvethető. Az eliminativista szerint az olyan állítások, mint az „Azt hiszem, hogy vannak hiteim” komolyan vétele (tudniillik azt hinni, hogy ontológiai értelemben tényleg vannak hiteim) pusztán hagyományos fogalmi keretünk szerencsétlen folyománya. Az eliminativista álláspontja szerint az említett mondatnak természetesen nemcsak a propozicionális részét („... vannak hiteim”), hanem az operátor részét is („Azt hiszem, hogy ...”) újra kell majd értelmeznünk az idegtudományok eredményeinek fényében. Előbb-utóbb ugyanis, állítja az eliminatív materialista, ismerni fogjuk a hitek, remények, sejtések (stb.) idegbiológiáját.

2.3. Szupervenienencia

Tekintsünk most két olyan fogalmi keretet, amelyekben nincsen tartalmas válasz arra a kérdésre, hogy mi is tulajdonképpen a mentális.

Intuitív gondolat, hogy az, ami mentális, összefüggésben áll azzal, ami fizikális, tudniillik hogy az előbbi az utóbbi nélkül nem jöhetne létre, nem lehetne jelen a világban. Ugyanakkor nagyon nem világos, pontosabban hogyan is függ össze a mentális a fizikálissal; hogy miképpen jelenik meg a pusztán fizikálisban a mentális – hiszen a kettő tulajdonságai jelentősen, alapvetően eltérőnek látszanak. A szupervenienencia (vagy ráépülés) elképzelés szerint⁵ a mentális valamiféle *új szerveződési szint*ként jelenik meg (szupervenial, ‘fölé-jön’) a fizikális felett, ahogyan az egyes molekulák tulajdonságai „felett” jelennek meg a molekulahalmazok tulajdonságai (például viszkozitás, folyadéknak / szilárdnak levés). A szupervenienencia nem tartalmi állítás abban az értelemben, hogy megmondaná, hogy a megfelelően bonyolult fizikális így és így adja ki a mentálist; ehelyett *keretállításokat* tesz a mentális és a fizikális viszonyáról. Három ilyen keretfeltételt szokás megemlíteni: (1) a *tulajdonság kovarianciát*, azazhogy ha két dolog alap szintű tulajdonságai megkülönböztethetetlenek, akkor a szupervenienens tulajdonságaik is legyenek megkülönböztethetetlenek; (2) a *függőséget*, azazhogy a szupervenienens tulajdonság függjön az alaptulajdonságoktól; és (3) a *nem redukálhatóságot*, azazhogy az előző két tulajdonság akkor is álljon fent, ha a felső szint nem redukálható az alsóra.

A szupervenienencia elképzelés tehát nem épít elmamodelleket, és önmagában nem próbál szubsztanciális megoldást kínálni a test / elme problémára.

2.4. Az intencionális alapállás

Hasonlóképpen, az intencionális alapállás DANIEL DENNETT hirdette programja sem törekszik erre.⁶ Az intencionális alapállás (vagy hozzáállás; „intentional stance”) szerint nem érdekes az, mi van annak a rendszernek a zsigereiben, amelyet megítélünk a mentalitással rendelkezés szempontjából. Ha látok valakit vagy valamit, amint úgy cselekszik (úgy történnek vele a dolgok), amelyeket én a magaménak vallott vélekedés, vágy, szándék („belief, desire, intention”) pszichológiám alapján érthetőnek tartok, akkor *tulajdo-*

níthatom, askribálhatom annak a rendszernek a tudatosságát, illetve a mentális világgal rendelkezést („ha korog a gyomra, akkor éhes lehet; ha éhes lehet, akkor értelmes dolog lenne a részéről, hogy egyen valamit; ha enni akar valamit, akkor értelmes dolog lenne, ha szeretne kimenni a konyhába”, és így tovább). Az intencionális alapállásból tekintve elvben sem tudhatom, hogy a másik tudatos-e vagy sem, az már elég, ha készíthetek olyan narratívát, amely szerint a megfelelő módon cselekszik. Ha a másik „viselkedése” olyan, hogy nem elégíti ki az előbbi kritériumokat, akkor két másíkfajta hozzáállást vehetek fel vele kapcsolatban, a fizikait („*physical stance*”) vagy a megtervezettség alapállást („*design stance*”). Előbbi esetben naiv fizikám alapján egyszerű mechanikai kölcsönhatások eredményének tartom, hogy az a valami éppen úgy mozog, ahogyan például eldől, ha meglököm, koppan és pattan egyet, ha leesik stb. Utóbbi alapállásban a dolgot valamilyen célra rendeltetettnek tekintem, például a botszerű, egyik végén fémmel ellátott alkotmányt ásonak használom (úgy fogom meg, olyan mozdulatokat teszek vele), vagy az autómát a kormánykeréknél és a pedáloknál „fogva” bírom a kívánt mozgásra, alapvetően nem kézzel tolom, elvárom tőle, hogy a beletöltött üzemanyagot porlassza és juttassa a hengerekbe, így használja fel a mozgás létrehozására stb.

A dennetti elmélet szerint végső soron mindig *értelmezem* a velem szembekerülő dolgokat, és alapállásaimnak megfelelően hol egyszerű fizikai tárgyakkak, hol célra rendelt tárgyakkak, hol pedig értelmes, tudatos lényeknek tekintem azokat.

Az áttekintés után térjünk most vissza a kognitív tudomány felfogásához, amely belső világunkat igyekszik a lehető legvilágosabban, konkrét modellek készítésével jellemezni.

3. A kognitív tudomány és a komputációs rendszerek

A kognitív tudomány célja az, hogy minél formálisabb, lehetőleg matematikai értelemben egzakt leírásokkal ragadja meg az agy / elme sajátosságait. A megismeréstudomány némi egyszerűsítéssel két nagy alparadigmára, illetve az ezek összevegyítéséből előálló harmadik irányzatra osztható fel.

A Neumann-féle számítógépre alapul az úgynevezett klasszikus vagy szimbólummanipulációt tételező irányzat, amely formálisan jól definiált elmemodelleket épít, amelyek felépítéséhez a modern szimbolikus logika (vagy annak egy módosított változata, például egy magas szintű számítógépes programnyelv) szolgáltatja az alapot. Az ilyen rendszerekben axiómák, kiinduló formulák és jól formált kifejezésekhez vezető levezetési szabályok játsszák a fő szerepet. Ezek a rendszerek bonyolult és szoros szabálykövető viselkedésre képesek, hasonlóan ahhoz, ahogyan az emberek használják nyelvileg kifejezhető fogalmaikat. Intuitívan is nyilvánvaló, hogy éppen a leírtaknak köszönhetően a klasszikus paradigma rendszerei főként a magas szintű kogníció modellezésében könyvelhetnek el sikereket: vannak például matematikai tételbizonyító programok, pszichológiai „társalkodó” programok vagy döntéshozatali segítő „szakértői rendszerek”.⁷

A másik, szembenálló paradigma a párhuzamosan megosztott feldolgozásé, a PDP-é avagy konnekcionizmusé. Ha a szimbolikus közelítés alapmetaforája „az agy számítógép, az elme pedig a program”, akkor a konnekcionizmus kedvenc szlogenje az, hogy „az elme az agy (idegsejt)hálózataiban áll elő, modellezzük tehát mesterséges idegsejthálóza-

tokkal”. A PDP rendszerek nem a logikára alapulnak, és nincsenek egy kupacnyi „okos” szabállyal ellátva (nem ismerik például a De Morgan szabályt); hanem bennük számos „buta” egység (‘mesterséges idegsejt’) kapcsolódik össze súlyozott kötésekkel. A konnekcionista hálózatokat⁸ legegyszerűbben vízszintes rétegekbe rendezett egységsorokként képzelhetjük el, ahol az egyes sorok között húzódnak a kötések. Van egy bemeneti és egy kimeneti réteg, és egy vagy több közbeeső, úgynevezett „rejtett” réteg.⁹ A bemeneti egységek egyenként kapnak egy aktivációs értéket (fogadnak egy inputot), és a rejtett egységek felé vezető kötéseiken ez az aktiváció halad tovább az adott kötés „súlyával” megszorozva, lévén mind az aktiváció, mind a súlyozás numerikusan meghatározott.¹⁰ Vagyis az alsóbbrendű réteg kimeneti értékei bemeneti értékeként kerülnek tovább a következő szintre, amely lehet rejtett vagy kimeneti réteg is. A bemeneti érték itt is meghatározza az adott egység aktivációját, jóllehet egy rendszerspecifikus képlet alapján egyesíteni kell az adott egységbe vezető összes kötés nyújtotta eredményt (az egyesítés általában egyszerű összeadás). Ilyen módon a bemeneti aktiváció rétegről rétegre haladva előbb-utóbb eljut a kimeneti rétegig, meghatározva azt a kimenetet, amelyet az adott hálózat az adott beletáplált bemenetre „kidob”; a bevett terminológia szerint ez folyamat az, amikor a konnekcionista hálózatok „párosítják” (vagy „asszociálják”) a bemenetet a kimenettel.

A hálózatok még érdekesebb jellegzetessége az, hogy a párosítás csak eleinte történik véletlenszerűen: az úgynevezett *gyakorlás* vagy tréning során ugyanis a hálózatok képesek a *tanulásra* (szemben a szimbolikus rendszerekkel, amelyeknek általában meg lehetőségen bonyolultnak kell ahhoz lenniük, hogy metasabályok révén új szabályokat alkossanak „maguknak”). A tanulás általában a visszafelé terjedés algoritmus (*backpropagation*) révén történik, amely a bemenettel párosított *tényleges* kimenetet összehasonlítja a *megkívánt* kimenettel, és a kettő különbségét kiigazítandó hibaként kezeli. A hibát – megint csak rendszerspecifikus egyenletek szerint – az algoritmus visszavezeti a kimeneti rétegbe befutó kötésekre, és a kötések „felelősségének” megfelelően (tudniillik hogy inkább vagy kevésbé járultak hozzá az adott egység hibájához) változtat azokon. Ezzel az eljárással a hiba meghatározása a kimeneti rétegtől a rejtett rétegeken keresztül halad visszafelé a bemeneti rétegig, mindig a két réteg közötti kötések súlyozását változtatva az általuk okozott hibának megfelelően. A hálózatok tanulása nem mindent vagy semmit alapon történik, hanem egyfajta irányított konvergálás a megkívánt kimenethez. A hálózatok a tanulás során rendszerint nem a tökéletes párosítást tanulják meg, hanem a *lehető legjobb* párosítást, amit a véletlenszerű kiinduló kötésértékektől el lehetett érni.

A konnekcionista hálózatok jellegzetességei egyszerre jelentenek előnyt és hátrányt is a megismerés modellezhetősége szempontjából; érdemes áttekinteni ezeket.

Mint említettük, a PDP rendszerekben nincsenek szimbólumok és logikai szabályok: csupán egységek és közöttük lévő kötések vannak. Egy-egy egységet meg lehet ugyan feleltetni fogalmaknak vagy propozícióknak (vagy valami olyasminak, aminek egy szimbólumot szoktak megfeleltetni), ilyenkor *lokális* hálózati reprezentációról beszélünk; de az esetek túlnyomó részében a hálózatokban *megosztott* reprezentációkat találunk – ilyen esetben egy-egy fogalmi vagy propozicionális szintű információt több egység, olykor egy adott réteg összes egységének az aktivációja ad ki. A megosztott reprezentációkról szokás *mikrojegyek*ként is beszélni;¹¹ a mikrojegyek révén egy-egy reprezentáció *kontextusérzékeny* lesz (például a „bicikli” nevű dolgok fogalma vagy reprezentációja

úgy alakul ki a hálózat tanulása során, hogy magába foglalja mind az [együléssel], mind a [kétüléssel], [két-], [három-] vagy [négykerekű], [pedállal, áttétellel hajtott] vagy [roller-szerű lábhajtásos] tulajdonságjegyeket is, az éppeni kontextusnak megfelelően: például egy hagyományos vagy egy tandembicikli vagy Leonardo kétkerekűje más-más tulajdonságjegyekkel, rendelkezik). Maga a kontextusérzékenység azáltal alakul ki, hogy egy hálózat kizárólag egyedekkel és nem típusokkal találkozik, és az előbbiekből alakít ki magának egyfajta *prototípust* azáltal, hogy a bejövő információkat hasonlósági alapon *szuperponálja*, azaz a hasonló bemeneteket a hálózatnak ugyanaz a „környéke” (tudniillik az egységek egy bizonyos csoportja vagy aktivációk egy jellegzetes halmaza (például aktivációs értékek egy sávja)) kódolja, a minél eltérőbbeket pedig rendszerint más „környéke”. Az információk egymásra helyezése okozza azt, hogy prototípusok alakulnak ki; és azt is, hogy a hálózat nagyon eltérő információkat is kódolni tud, de minél eltérőbbek a kódolandó információk, annál kevésbé lesz *optimális* a hálózat *teljesítménye* a párosítás terén. A hálózat mindig számos „*lágymkorlátot*” igyekszik kielégíteni a tanulás során, amikor olyan kötéssúlyozást alakít ki a visszafelé terjedéssel és a hibajavítással, amely súlyozás a lehető legtöbb bemenet – kimenet párosítást a lehető legjobb eredménnyel tudja elvégezni.¹² A párhuzamos feldolgozás abban áll, hogy a rétegről rétegre haladó aktiváció *több* egység kötésein *egy időben* lépeget felfelé; emiatt nagyon gyors a feldolgozás az olyan területeken, mint például a percepció, ahol egyszerre nagyon sok adattal kell megküzdenie a kognitív rendszernek (a szimbolikus rendszerek szekvenciális feldolgozása fájdalmasan lassú az ilyen feladatokhoz). A párhuzamosságból fakad, hogy a PDP rendszerek teljesítménye „*kíméletesen hanyatlik*” az egységek számának csökkenésével (például a valós kognitív rendszerekben ehhez vezethetnek a betegségek vagy sérülések), és nem állnak azonnal le, ha néhány egység nem tud részt venni a feldolgozásban. Ugyanakkor a hálózatok a statisztikai alapon történő tanulás miatt képtelenek szabályosságokat egy lépésben megtanulni (nem úgy, mint a szimbolikus rendszerek); ez a reprezentációk lassan való felépítésének árnyoldala.

A hálózatokról összességében azt mondhatjuk, hogy olyan *alacsonyabb szintű kognitív feladatok* végrehajtásában jeleskednek, amelyekhez masszív és gyors működés szükséges, és amelyek nem igényelnek hierarchizált tudást; és hogy csak részben felelnek meg annak az elvárásnak, amelynek jegyében az egész konnekcionista irányzatot beharangozták, tudniillik hogy „*reálisabb*”, „*agyszerű*” modellek álljanak a kognitív tudósok rendelkezésére.

Áthidalandó a tisztán konnekcionista vagy a tisztán szimbolikus modellezés hátrányait, léteznek próbálkozások a kettő egyesítésére, úgynevezett integrált modellek segítségével.¹³ Ezekkel itt nem foglalkozhatunk, ahogyan az úgynevezett dinamikus modellekkel sem, amelyek már bizonyos értelemben a kognitív tudomány paradigmáján kívülről feszegetik az elmével kapcsolatos kérdéseket.¹⁴

4. A komputációs rendszerek és a tudatosság modellezése

A tudatosság a magasabb rendű kogníciónak talán a legkibogozhatatlanabb rejtélye; a kognitív tudósok azonban ezzel kapcsolatban is kínálnak komputációs javaslatokat (LLOYD: 1995., O'BRIEN – OPIE 1999.).¹⁵ Itt O'BRIEN és OPIE konnekcionista modelljét

vizsgálom meg, mert javaslatuk jó példaként szolgál arra, hogy a komputációs megközelítés milyen alapvető problémával szembesül a tudatosság állítólagos modellálásakor.

A probléma az úgynevezett szorítész-paradoxonnal kapcsolatos. Ez a paradoxon egyike azoknak, amelyet az antik görög gondolkodástól örököltünk; először Miléthoszi Eubulidész-nél bukkan fel, aki több hasonló paradoxonról volt híres.¹⁶ A két legismertebb példa a paradoxonra a 'halom' és a 'kopasz ember'; maga a „szorítész” terminus is a görög 'halommal kapcsolatos, halm-i' (*soros*) szóból ered. A probléma a következő: hány búzaszem tesz ki egy halmot, illetve hány hajszáltól kezdve számít hajsnak (nem kopasznak) valaki? Világos, hogy egy, kettő, három vagy négy búzaszem nem tesz ki egy halmot, vagy hogy egy, kettő, három vagy négy hajszáltól még kopasznak mondják az embert. Vajon, ha mindig egy búzaszemet vagy hajszálat adnánk hozzá az eddigiekhez, akkor attól az egy szemtől vagy száltól halom lesz-e a szemekből, illetve megszűnik-e kopasznak lenni valaki?

Hétköznapi észjárásunk természetesen nemet mond: hogyan változtathatna meg egy búzaszem vagy egy darab hajszál egy ilyen helyzetet? Nem látszik valószínűnek, hogy van például a hajszálaknak egy olyan pontosan meghatározható száma, ami felett már nem beszélhetünk kopaszságról: miközben tízezer hajszál esetében nyilván nem kopasz valaki (és hasonlóan, tízezer szem búza már jókora halom). Ez a szorítész-paradoxon. A paradoxonhoz a túlsó irányból is eljutunk, miszerint: ötezer búzaszem halom, négyezer-kilencszázkilencvenkilenc szintén, négyezer-kilencszázkilencvennyolc még mindig, és így tovább, induktívan haladva egészen a nulláig.

Elfogadhatjuk, hogy még ugyanaz a megfigyelő sem húzná meg a határokat ugyanott különböző alkalmakkor, eltérő megfigyelők pedig még kevésbé. A „halom” és a „kopasz” ilyen értelemben *homályos predikátumok*, és *szoritikusak* a búzaszemek, illetve a hajszálak számára nézve. Nem foglalkozhatunk itt azzal a kérdéssel, vajon az ilyen predikátumok használatának elmosódottsága a világbeli események homályosságára, a mi velük kapcsolatos episztemikus szituációnkra, azaz pontatlan tudásunkra, vagy nyelvünk / foglaimaink inherens homályosságára vezethető-e vissza.¹⁷

A paradoxon arra kérdez rá, lehetséges-e valamilyen (magasabb) szerveződési szintet az alkotóelemek révén definiálni; és azt hivatott megmutatni, hogy az ilyenfajta definiálás gyakorlatilag lehetetlen.

Szeretném itt megmutatni, hogy a konnekcionista modellezés egyes eredményei (LLOYD: 1995. és O'BRIEN – OPIE: 1998.) hogyan vethetőek alá egy szorítész alapú kritikának.¹⁸

LLOYD olyan, a tudatossággal kapcsolatos fogalmakat vizsgál bevallottan reduktív alapon, mint tudatos / nem tudatos információfeldolgozás, elsődleges / reflexív tudatosság (awareness), qualia és más percepciók formák. Alaphipotézise az, hogy „a tudatosság valamiféle agyi funkció”,¹⁹ pontosabban, hogy „az elmét meg lehet érteni (és viselkedését be lehet jósolni), ha mint egy konnekcionista hálózatot tekintjük”.²⁰ LLOYD „azonosság-tézis”-e szerint az „aktivációs vektorok (azaz konnekcionista reprezentációk) az elme tudatos állapotaival azonosak”.²¹ LLOYD „tudatosság” alatt alapvetően fenomenális tudatosságot ért, a reflexív tudatosságról csak igen elnagyolt elképzelést kínál.

A másik említett cikkben O'BRIEN és OPIE nagyon világosan definiálják a fenomenális tudatosságot, azt az *explicit agyi információkódolással* azonosítják; az agyat pedig

mint konnekcionista hálózatok rendszerét tekintik. Feltételezésük szerint az agyi explicit információkódolás a hálózatok nem tudatos kauzális aktivitásából kiemelkedő *stabil aktivációs mintázat(ok)*ban érhető tetten. Elképzelésüket, mivel az az explicit reprezentációkra, és nem az azokat létrehozó folyamatokra összpontosít, a „tudatosság vehikulum-elméletének” nevezik. Látható, hogy javaslatuk csak a stabilitás kitüntetett szerepének hangsúlyozásában különbözik LLOYDétól. Maga a tény azonban, hogy a fenomenális tudatosságot O'BRIEN és OPIE „az agy neurális hálózatainak intrinzikus, fizikai, hálózaton belüli tulajdonságával”²² azonosítja, felületet nyit a szorítész alapú kritika számára.

Ennek bemutatásánál kapóra jön O'BRIEN és OPIE egy metaforája, amely szerint „a tudatosság (...) egy sok szálból szőtt szőnyeg”,²³ hiszen rákérdezhetünk, vajon egy vagy kettő szál kitesz-e egy szőnyeget, illetve hogy hány szálát kell egyenként hozzáadni, hogy a szálak szőnyeggé álljanak össze. Vagy, ha a túloldalról kezdjük, az a kérdés, hogy egy ötszáz szálból álló szőnyegből egyenként húzogatva ki a szálakat, az melyik ponton szűnik meg szőnyegnek lenni, van-e ilyen pont?

Az olyan kognitív tudománybeli kutatásnak, amely szigorúan egy *rendszeren belüli* nézőpont alapján igyekszik megragadni a tudatosságot, éppen annak egzakt meghatározása jelenthet problémát, hogy a tudatosság a szerkezeti komplexitásnak milyen szintjén „jelenik meg”. Tegyük fel, hogy rendelkezünk több magas szintű és bonyolult PDP hálózattal, amelyek csak szerkezetük összetettségében különböznek: melyiket nevezhetnénk tudatosnak? Rendszerbelső szempont alapján okoskodva az egységek száma, elrendezésük, a közöttük lévő kötések minősége és mennyisége, a rendszer tanulási jellegzetességei együtt vagy külön-külön elvben akár mindannyian hozzájárulhatnak a rendszer összetettebbé válásához, így a tudatossá válásához is. Ilyen esetben a „(...) tudatos” predikátum szoritikus a tudatosság megjelenéséhez hozzájáruló rendszerkonstituens elemek számára.

A tudatossággal kapcsolatos szoritikusság érveket akkor tudjuk pontosabban megfogalmazni, ha megvizsgáljuk, mit tekint LLOYD és O'BRIEN és OPIE konstituens elemnek.

LLOYD esetében, aki a tudatosságot egyszerű hálózati aktivációknak tekinti, a szorítészargumentumot a következőképpen fogalmazhatjuk meg: vegyünk egy három egységgel rendelkező hálózatot (ez a minimum konfiguráció egy rejtett egységes hálózattal); mondanánk-e erre a hálózatra, hogy „tudatos”? Aligha.²⁴ Ha hozzáadnánk még egy egységet (aztán még egyet, aztán még egyet), mondhatnánk-e valamelyik lépésnél, hogy *annál* vált tudatossá? Nem, és így tovább, induktívan. Vagy tekintsünk egy harmincezer egységes tudatos PDP hálózatot: ha elvennénk egy egységet, megszűnne-e tudatosnak lenni? Nem valószínű. És ha még egyet? És ha még egyet? Megint csak nem, és így tovább...

O'BRIEN és OPIE felvetése egy másik vonatkozásban szorítizálható. Mivel számukra a pillanatnyi fenomenális tapasztalás olyan stabil „összetett állapotaggregátum, amelyik nagy számú különböző fenomenális elemből rakódik össze”,²⁵ először a stabil aktivációs mintázatok számára kérdezhetünk rá: pontosan legalább hány stabil aktivációs mintázat „ad ki” egy fenomenális tapasztalást?

O'BRIEN és OPIE erre még válaszolhatnak azzal, hogy már egyetlen stabil aktivációs mintázat is *eo ipso* konstituálja a fenomenális tapasztalást, jöllehet az ember tudatfolyama *de facto* mindig jó néhány ilyen állapotból áll (össze). De nem védekezhetnek

ezzel, amikor a definíciójuk jellegzetességét megadó aktivációs mintázatstabilitásra kérdezzük rá.

Nem is az a kérdés, hogy az agyi hálózatok másodpercenként hány stabil aktivációs mintázatot generálnak, hanem az, hogy hogyan tudjuk megragadni a *stabilitást mint olyat*. Azaz, milyen időtartam határoz meg egy stabil aktivációs mintázatot? Ha mondanak egy x értéket mint a stabilitás határértékét, akkor megkérdezhetjük, hogy x mínusz egy milliommásodperc már nem stabil? Vagy x mínusz két milliommásodperc válik nem stabilá? Vagy a konnekcionista szerint *van* olyan empirikusan meghúzható határ, ami felett stabil az aktivációs mintázat, alatta pedig nem stabil?

Egy ilyen, az empiriára vonatkozó feltételezést alapvetően megkérdőjelezhetünk, ha azt vesszük szemügyre, van-e olyan empirikus módszerünk, amivel ellenőrizhetjük, hogy a megfelelő fokú stabilitás valóban fennáll; úgy tűnik ugyanis, hogy nincsen. A stabilitás / tudatosság korrelációjának ellenőrzésekor, mivel a fenomenális tapasztalást magyarázzuk, nem állíthatjuk egyszerűen azt, hogy ami stabil, az nyilvánvalóan hozzájárult a tudatos élményekhez – ugyanis éppen ezt szeretnénk bizonyítani. Ráadásul nem támaszkodhatunk a vizsgált „alanyok” fenomenális tapasztalásairól szóló beszámolóira és a hálózataikban megjelenő stabil aktivációs mintázatok összevetéséből származó tudásunkra, hiszen világos, hogy az introspekció és a verbalizáció nem megbízhatóak. Továbbá a szóbeli közlés lehetősége (egyelőre) kizárólag emberek esetében áll fent, hisz a konnekcionista rendszerek igen messze vannak attól, hogy „élményeikről” „beszámoljanak”.

Valamint, megfordítva a dolgot, azt is megkérdezhetjük, hogy honnan tudhatjuk azt, hogy amikor a szóbeli beszámoló megerősíti a fenomenális tapasztalás meglétét, akkor nincs-e olyan *instabil* aktivációs mintázat, ami hozzájárul az explicit információkódoláshoz és/vagy tudatos élményhez?

Nem világos, hogyan lehet az O'BRIEN és OPIE vázolta keretben megválaszolni ezeket a kérdéseket. Általánosítva azt mondhatjuk, hogy ha egy teoretikus a tudatosságot nem egy vagy több olyan *megkülönböztető* tulajdonság által definiálja, amelyek létezése már magában, *sui generis* garantálja a tudatosság meglétét, hanem épp ellenkezőleg, rendszerét olyan elemekből, illetve szerkezeti megoldásokkal építi, amelyek létezése önmagában nem elégséges a tudatossághoz, hanem ahhoz számosabbnak kell lenniük, akkor a javaslata szorítizálható lesz az ilyen elemek vagy szerkezeti megoldások számára nézve.

Ebből az általánosításból kiindulva ugyanakkor rákérdezhetünk a „klasszikus” kognitív rendszerek lehetőségeire is a tudatosság modellezésével kapcsolatban. A szimbolikus modellek végső soron olyan építőelemeket használnak (logikai szimbólumokat, pozíciókat, az ezeket befolyásoló szabályokat), amelyek létezése önmagában nem tűnik elégnek ahhoz, hogy tudatosságról beszélhessünk a rendszert illetőleg. Ha a tudatosság szimbolikus rendszerekben egyáltalán megjelenhet, akkor ez a konstituensek „kritikus tömegének” elérésekor következhet be.²⁶

5. A tudatosság felismerési kritériumai

Az elmondottak alapján a komputációs, rendszerbelső szempontra támaszkodó közelítés helyzete elgondolkodtató.

Ennek ellenére a kognitivisták a fentebb vázolt kritikára válaszolhat azzal, hogy azt ugyan tényleg nem tudhatjuk, hogy pontosan hány szem búza ad ki egy halmot, és hasonlóan, hogy mennyi szimbolikus vagy konnekcionista konstituens felett jelenik meg a tudatosság, de világos, hogy vannak olyan búzacsoporthoz tartozók a világban, amelyeket képesek vagyunk halomként felismerni, és hasonlóképpen, lehetnek olyan általunk konstruált számítási rendszerek, amelyekről felismerjük, hogy rendelkeznek például fenomenális tudatossággal. Azaz, mondaná a kognitivisták, lehet, hogy nem tudjuk, hogy a modelljeink egyre bonyolultabbá építéskor a rendszer mikor lépi át a tudatosság / nem tudatosság határát, de legalább *elvben* képesek vagyunk a határt átlépő rendszerek létrehozására.

Ez a fajta válasz azonban nyilvánvalóan csúsztatás. A szorítész-paradoxonnal ugyanis nem arra kérdezzük rá, vannak-e búzahalmok, illetve ilyen rendszerek. A paradoxon lényege az, hogy rámutasson, hogy amikor valahány búzaszemet halomként ismerünk fel, *ítéletünket semmilyen értelemben nem a konstituensek számára vagy valamelyik külön-külön felmutatott tulajdonságára alapozzuk, hanem más kritérium(ok)ra támaszkodunk.* A halom esetében ez a más kritérium a látott búzaszemeknek egy vizuális Gestalt-tal való összehasonlítása.

És ugyanez a helyzet a „számítási” tudatossággal is: ha képtelenek vagyunk egy állítólagosan tudatos számítási rendszert egy nem tudatostól konstituenseik száma vagy egyéb tulajdonságai alapján megkülönböztetni (és minden okunk megvan azt hinni, hogy képtelenek vagyunk), akkor más kritérium(ok)ra kell támaszkodjunk a tudatos / nem tudatos elválasztásakor.²⁷

Vagyis a számítási megközelítés vagy nyitott a szorítész alapú kritikára, vagy nem rendszerbelső alapon ítéli meg saját eredményeit. És ez a kettős zsákutcában haladás szertefoszthatja a kognitivisták hön dédelgetett reményét azzal kapcsolatban, hogy a tudatosságot egy számítási rendszeren belülről értse meg.

Továbbá érdemes egy pillanatra szemügyre vennünk azt is, hogy milyen más kritériumok alapján ismerhetjük fel a tudatosságot. A híres TURING-teszt szerint a rendszer viselkedésének (nyelvhasználatot beleértve) egy megfelelően magas szintje lenne irányadó,²⁸ a dennettiánusok pedig intencionális alapállásukat felvéve tulajdoníthatják, aszkribálhatják a tudatosságot különböző rendszereknek; vagy valamilyen szupervenieniciális megoldás léphet színre.

Némileg szkeptikus meglátásunk szerint az ilyen megoldások, lévén „külső” és formai, mintsem hogy „benső” és szubsztanciális javaslatok, nem különösebben ígéretesek a tudatosság tudományos és/vagy filozófiai megértése szempontjából.

A tudatossággal kapcsolatos eljövendő meggyőzőbb megoldásokat illetően – ha egyáltalán vannak ilyenek –, úgy tűnik, hogy egyetlen végkövetkeztetés mellett kötelezhetjük el magunkat a fent vázolt problémák láttán; mégpedig amellyel, hogy akármilyenek is legyenek az új felvetések, azok a számítacionalisták javaslataitól *lényegükben* kell hogy különbözzenek majd.²⁹

Jegyzetek

1. Fontos megjegyeznünk, hogy a „tudatos” terminus többértelmű, és hogy a szakirodalomban sincsenek mindig megkülönböztetve a fenomenális, a reflexív és az egyéb tudatosságfajták

- (lásd BLOCK: 1995.; az eltérések tárgyalása meghaladja a jelen írás kereteit. Tudatosságról lásd még GRAYLING: 1997. és CHURCHLAND: 1988. Jelen írásban a különböző elképzeléseket röviden mutatjuk be, anélkül, hogy a mellettük és ellenük szóló érveket részletesen felsorolnánk – az ilyen érvekben az említett szakirodalmak bővelkednek. A dualista és monista felfogások osztályozásában CHURCHLAND: 1988-ra támaszkodom.
2. Lásd DESCARTES: 1994.
  3. CHURCHLAND: 1988. nyomán, 9.
  4. Nem tárgyalom DONALD DAVIDSON híres „anomalisztikus monizmusát” (vö. az esszékel DAVIDSON: 1980.); továbbá lásd KIM: 1993. elemzését, amely szerint a davidsoni álláspont a „nem reduktív materializmus” egy formája, és mint ilyen, tarthatatlan.
  5. Szupervenienenciáról lásd KIM: 1993.
  6. Lásd DENNETT: 1987., 1991.
  7. Érdemes az ilyen rendszerekről szóló információkért például az amerikai kognitív tudományi társaság éves konferenciáinak „proceeding”-jeit lapozgatni.
  8. Itt kizárólag az „előrefelé hajtott” (*feedforward*) hálózatokkal foglalkozunk; ezeket használják leggyakrabban a kognitív modellezők. Az előrefelé hajtás azt jelenti, hogy az egységek aktivációi a bemeneti egységektől haladnak a kimeneti egységek felé, és fordítva nem haladhatnak (kivéve a tanulási szakaszban). A konnekcionista hálózatok általánosabb áttekintésére lásd BECHTEL – ABRAHAMSEN: 1991. (az egyik legjobb bevezető könyv), EYSENCK – KEANE: 1997/1990., illetve a PLÉH CSABA szerkesztette 1997-es kötetet.
  9. Bonyolultabb hálózatokban vannak rekurrens, azaz visszacsatolt rétegek is; ezekkel itt nem foglalkozunk; lásd a megadott szakirodalmat, illetve MEZŐSI – PÓLYA: 1998.
  10. Például egy 6-os aktivációt egy „x 0.3”-es kötés 1.8-es értékre alakít át.
  11. Lásd SMOLENSKY: 1996/1988.
  12. A szuperponálás korlátairól lásd BECHTEL – ABRAHAMSEN: 1991.
  13. Lásd SMOLENSKY: 1991. és 1995.; és SMOLENSKY – LEGENDRE – MIYATA: 1994.
  14. Dinamikus modellekről kiindulásnak lásd van GELDER: 1998. cikkét, illetve rövid áttekintésnek MEZŐSI és PÓLYA: 1998. tanulmányát.
  15. Az alább következő szakaszban többször is támaszkodtam egy kommentárra, melyet TARNAY LÁSZLÓVAL közösen jelentettünk meg (PÓLYA és TARNAY: 1999.); ezúton is köszönetemet fejezem ki a társszerzőnek javaslataiért és tanácsaiért.
  16. Lásd WILLIAMSON: 1994. és SAINSBURY: 1995.
  17. Lásd WILLIAMS: 1994.
  18. Amint azt említettük, BLOCK: 1995. rámutat, hogy a „tudatosság” terminus többféle értelemben használatos: megkülönbözteti a fenomenális tudatosságot, az ön-tudatot (*self-consciousness*), a „figyelő” tudatosságot (*monitoring-consciousness*) és a hozzáférés-tudatosságot (*access-consciousness*). A görcső alá veendő konnekcionista cikkek főként (LLOYD) vagy kizárólag (O'BRIEN és OPIE) a fenomenális tudatossággal foglalkoznak.
  19. LLOYD: 1995. 161.
  20. LLOYD: 1995. 165.
  21. LLOYD: 1995. 165.
  22. O'BRIEN – OPIE: 1998. 28.
  23. O'BRIEN – OPIE: 1998. 39.
  24. A szorítész-paradoxont elkerülendő, a tudatosság fent vázolt konnekcionista megoldását támogató kognitivistá előtt itt nyílik lehetőség arra, hogy már a három egységes hálózatot is tudatosnak nevezze, mondván, hogy az egységeknek mindenképpen van aktivációja. Ebben az esetben a szorítész-paradoxon alapjául szolgáló indukció nem haladhatna az egyre több egységet tartalmazó, ám még mindig nem tudatos rendszerek felé (amely rendszereket a kognitivistá pedig szeretne már tudatosnak nevezni). Válaszunk az, hogy a háromegységes hálózatot tuda-

- tosnak nevezni éppolyan abszurd, mint ragaszkodni ahhoz az állításhoz, hogy a három hajszállal rendelkező ember nem nevezhető kopasznak, vagy hogy három búzaszem már kitesz egy halmot. A szorítás alól való ilyenfajta kibújási törekvés tehát nem látszik elfogadhatónak.
25. O'BRIEN – OPIE: 1998. 29.
  26. Vagy akkor jelenhetne meg, ha valamilyen addig nem látott, „különleges” szerkezetet vagy „trükköt” vezetnénk be a rendszerben; de tekintve a szimbolikus rendszerek axiomatikus felépítését, ilyen elemek „röptében” való bevezetésének az esélye nem túlságosan nagy.
  27. Világos az is, hogy hiába fordulnánk valamiféle „szupervenienencia” megoldáshoz ebben az esetben (lásd a 2.3 szakaszt), mert a szupervenienencia elképzelések nem tartalmi, hanem „formai” megoldást kínálnak, egyfajta korrelációt és függőséget tételezve fizikális és mentális között: szupervenienenciáról dualista és monista világnézeti keretben is beszélhetünk.
  28. A TURING-tesztről lásd TURING: 1950.
  29. A tanulmány elkészítése közben a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány támogatását közvetlenül, a Soros Alapítvány és az MKM Felsőoktatási és Programfinanszírozási Programjának a támogatását közvetetten, mint a Kerényi Károly Szakkollégium tagja élvezhettem: köszönetem fejezem ki a támogatásukért.

Irodalomjegyzék

- BECHTEL, W.:
 1995. Consciousness: perspectives from symbolic and connectionist AI. *Neuropsychologia*, 33. 9. 1075-1086.
- BECHTEL, W. – ABRAHAMSEN, A.:
 1991. *Connectionism and the Mind*. Oxford, Blackwell.
- CHURCHLAND, P.:
 1988. *Matter and Consciousness*. Cambridge, MA, MIT Press.
- BLOCK, N.:
 1995. On a confusion about a function of consciousness. *Behavioral and Brain Sciences*, 18. 227-87
- DAVIDSON, D.:
 1980. *Essays on Actions and Events*. Oxford, Oxford UP.
- DENNETT, C. D.:
 1987. *The Intentional Stance*. Cambridge, MA, Cambridge UP.
 1991. *Consciousness Explained*. Boston, Little Brown.
 1996. *Micsoda elmék*. Budapest, Kulturtrade Kiadó.
- DESCARTES, R.:
 1994. *Elmélkedések az első filozófiáról*. Budapest, Atlantisz.
- ELMAN, J. et alii:
 1996. *Rethinking Innateness*. Cambridge, MA, MIT Press.
- EYSENCK, W. M. – KEANE, T. M.:
 1997/1990. *Kognitív pszichológia*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- GRAYLING, A. C. (szerk.):
 1997. *Filozófiai Kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GREEN, W. D. et alii:
 1996. *Cognitive Science*. An Introduction. Cambridge, MA, Blackwell.
- HOFSTADTER, D. R.:
 1998/1978. *Gödel, Escher, Bach*. Budapest, Typotex.
- KIM, J.:
 1993. *Supervenience and Mind*. Cambridge, Cambridge UP.

- MACDONALD, C. – MACDONALD, G.:
 1995. *Connectionism*. Debates on psychological explanation. Oxford, Basil Blackwell.
- MCCLELLAND, J. L. – RUMELHART, D. E. és The PDP Research Group (eds.):
 1986. *Parallel Distributed Processing*, 1-2. Cambridge, MA, MIT Press.
- MEZŐSI Gyula – PÓLYA Tamás:
 1998. A modellezés határai: a szisztematikusság jelensége elmefilozófiai perspektívában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1997/98. LIII. (37), 1-4, 243-260.
- LLOYD, D.:
 1995. Consciousness: A Connectionist Manifesto. *Minds and Machines*, 5. 161-185.
- PLÉH Csaba (szerk.):
 1997. *PDP. Párhuzamosan megosztott feldolgozás*. Budapest, Typotex.
- PÓLYA T. – TARNAY L.:
 1999. Sorites paradox and conscious experience, *Behavioral and Brain Sciences*, 22, p. 165, kommentár az O'BRIEN és OPIE: 1999-hez.
- O'BRIEN, G. – OPIE, J.:
 1999. A connectionist theory of phenomenal experience, *Behavioral and the Brain Sciences*, 22, no.1. 127-196.
- SAINSBURY, M.:
 1995. *Paradoxes*. Cambridge, Cambridge UP.
- SMOLENSKY P.:
 1991. Connectionism, Constituency and the Language of Thought. In: MACDONALD – MACDONALD: 1995. 164-198.
 1995. Reply: Constituent structure and Explanation in an Integrated Connectionist / Symbolic Cognitive Architecture. In: MACDONALD – MACDONALD: 1995. 223-290.
 1996/1988. A konnekcionizmus helyes kezeléséről. In: PLÉH Csaba (szerk.): *Kognitív tudomány*. Budapest, Osiris, 87-135.
- SMOLENSKY, P. – LEGENDRE, G. – MIYATA, Y.:
 1994. Principles for an integrated connectionist / symbolic theory of higher cognition. Cambridge, MA, MIT Press.
- TURING, A. M.:
 1950. Computing machinery and Intelligence. *Mind*, 59. 433-460; magyarul: SZALAI SÁNDOR (szerk.): 1964. *A kibernetika klasszikusai*. Budapest, Gondolat, 120-160.
- van GELDER, T.:
 1998. The Dynamical Hypothesis in Cognitive Science, *Behavioral and Brain Sciences*, 21, 615-665.
- WARNER, R. – SZUBKA, T. (szerk.):
 1994. *The Mind-Body Problem. A Guide to the Current Debate*. Oxford, Oxford UP.
- WILLIAMSON, T.:
 1994. *Vagueness*. London, Routledge.

THE COMPUTATIONAL MODELLING OF CONSCIOUSNESS AND THE SORITES PARADOX

TAMÁS PÓLYA

One of the greatest challenges the analytic philosophy of mind and cognitive science must face is the task of revealing the nature of human consciousness; and despite the abundance of purported answers, the problem is far from settled. My aim in this paper is threefold: 1) to briefly

survey the existent approaches concerning the nature of what one calls 'the mental'; 2) to discuss a recent computational proposal in more detail; 3) to present some sceptical arguments based on the so called 'Sorites paradox', which can disconfirm the validity of the proposal under scrutiny.

After surveying the different sorts of monisms and dualisms, I discuss the 'vehicle theory of consciousness' recently offered in the 'connectionist' or 'parallel distributed processing' framework. On the first hand, I try to show that there is no interesting – that is, non axiomatic – way to define consciousness in a computational system (e.g. a connectionist one) from a *system-internal* point of view without embracing some form of soriticality with respect to some or all characteristics of the singular constituents. On the other hand, I point out that the criteria in which the ascription of consciousness to a (cognitive) system finds its justification are not computational in their nature, rather, ascriptions of consciousness rely heavily on the observable, external behaviour of the system.

A szövegtanok laterális környezetéhez – ahogy a *Szemiotikai szövegtan* korábbi kötetiben láttuk – egyrészt a *nyelvészeti diszciplínák*, másrészt a *szövegtani tárdiszciplínák* tartoznak. A jelen kötetben súlypontilag a szövegtanok és a tárdiszciplínák kapcsolatának kérdéseivel foglalkozunk. A szövegtanok és a nyelvészeti diszciplínák kapcsolata néhány kérdésének elemzéséhez a következő kötetünkben térünk vissza.

B.1. TEXTOLÓGIAI TÁRDISZCIPLÍNÁK

DISZKUSSZIÓ. A SZÖVEGTANOK ÉS A SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYOK VISZONYÁHOZ

A *Szemiotikai szövegtan 9-11.* köteteiben, valamint az *Iskolakultúra* című folyóirat 1997-98-as számaiban explicit módon is kirajzolódott a szövegtani kutatásnak az a diszciplínakerete, amelyben a *Szemiotikai szövegtan* című periodika e kutatást megindulásától fogva egységbe fogni igyekezett.

Mínhogy ebben a keretben a szövegtanok és úgynevezett 'laterális' tárdiszciplínái – egyfelől a szövegtani társtudományok, másfelől a nyelvészeti tudományok – játsszák a központi szerepet, kézenfekvő, hogy ezek egymáshoz való viszonyának a vizsgálata egyike a legjelentősebb szövegtani kutatási feladatoknak.

A szövegtanok és a nyelvészeti tudományok kapcsolatának vizsgálatára időközben létrejött az *Officina Textologica* című periodika (eddig megjelent köteteihez lásd jelen kötetünk *Bibliográfiák, Repertóriumok* részét). Amily mértékben ez a kapcsolat tisztázódik, vagy tisztázódásához legalább megvitatásra érdemes javaslatok születnek, oly mértékben remélhető a szövegtanok és társtudományaik viszonyának az újragondolása is. Ezt az újragondolást azonban valamikor, valahol el kell kezdeni. Ez az igény hozta létre azokat az írásokat, amelyeket e *Diszkusszió* címe alatt talál itt egybegyűjtve az olvasó.

A diszkusszió elindításához PETŐFI itt közölt első írása szolgált. Ezt az írást küldtük meg a szóban forgó társtudományokkal foglalkozó néhány kollégának, arra kérve őket, hogy fejtsék ki gondolataikat az általuk művelt tárdiszciplína kompetenciaköréről és / vagy annak a szövegtan kompetenciaköréhez való viszonyáról. Egyrészt nagy örömünkre szolgál, hogy a felkért kollégák kérésünknek eleget tettek, másrészt a beérkezett írások – a dolog természeténél fogva – inkább a diszkusszió továbbfolytatásához szolgálnak alapot, mintsem egy – akármilyen esetleges – összegzés megkísérléséhez. Következésképpen az írások sorát nem zárja le összegzés, ehelyett PETŐFI egy másik írását közöljük, amelyik a szó és gondolatalakzatok egy szemiotikai textológiai keretű elméletét körvonalazza.

Valamennyi írás a szerző több éves / évtizedes kutatásra támaszkodó egyéni tapasztalatát tükrözi, e válaszokkal kapcsolatban többek között ezért sem lehet 'közös nevező'-ről beszélni. De célunk nem is e közös nevező keresése volt, hanem az, hogy

elindítsunk egy olyan eszmecserét, amely vagy a felvetett kérdések (megalapozott!) elvetéséhez, vagy azok legalább részleges tisztázásához vezethet. Ennek az eszmecserének a reményében köszönjük meg valamennyiüknek ezúton is e *Diskusszió*hoz való hozzájárulásukat.

A SZÖVEGTAN TÁRSTUDOMÁNYAINAK EGYMÁSHOZ ÉS A SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANHOZ VALÓ VISZONYÁRÓL (GONDOLATOK EGY DISZKUSSZIÓ ELINDÍTÁSÁHOZ)

PETŐFI S. JÁNOS

0. Ahhoz, hogy a szövegtani kutatás azon a fázison túllépessen, amelybe az eddigiek során eljutott, véleményem szerint két alapvető jelentőségű dolog szükséges:

- egyrészt tisztázni kell a szövegtan, a szövegnyelvészet és a nyelvészet egymáshoz való viszonyát;
- másrészt tisztázni kell az úgynevezett 'szövegtani társtudományok' (poétika, retorika, stilisztika stb.) egymáshoz és a szövegtanhoz való viszonyát;

minden esetben mind tárgyukat, mind céljukat, mind módszereiket illetően.

Ebben az – alapkérdések megoldását remélhetőleg előbbre vivő eszmecsere elindító – írásban kizárólag a *szövegtan társtudományainak* egymáshoz és a *szövegtanhoz* való viszonyával kívánok foglalkozni: míg az 1. és 2. szekcióban korábbi írásokból vett idézetekkel kívánom szemléltetni e viszonyra vonatkozó gondolataim alakulását, a 3-ban elképzeléseim jelenlegi stádiumát kívánom vázolni, mint olyat, amelyből kiindulva szeretném, ha az említett eszmecsere létrejönne.

1. A *Szemiotikai szövegtan* 9. kötetében a szövegtani kutatás diszciplínakörnyezetével foglalkozva, azt a következő táblázattal szemléltettem (lásd **1. táblázat**), s ennek a táblázatnak középső szektorához a következő kommentárt fűztem.

Ami a szóban forgó *textológia* és a *magyar nyelv nyelvészete* kapcsolatát illeti, világos hogy

- egyrészt e textológiának szükségképpen rendelkeznie kell egy, a *magyar nyelv nyelvészete* komponenssel (ez utóbbi felépítéséhez lásd az 1. táblázat középső szektorának a jobb oldali oszlopát);
- másrészt a *magyar nyelv nyelvészete* ezt a komponens szerepet csak akkor tudja betölteni, ha felépítésében eleget tesz a szóban forgó textológia által vele szemben támasztott követelményeknek.

Ami a szóban forgó *textológia* és a *magyar nyelvű szövegek textológiai tárdiszciplínái* (azaz a *magyar nyelvű szövegek poétikája, verstana, narratológiája, retorikája* stb.) horizontális kapcsolatát illeti, ez a kapcsolat – pontosabban a textológia és az említett diszciplínák között kívánatosnak tartható munkamegosztás – még nem tisztázott kellőképpen. Ezt a kérdéskört illetően jelenleg nagyjából a következő mondható. Célszerűnek látszana, ha

- a *poétika* a textológiai operációkat meghatározó / vezérlő (széles értelemben vett!) szövegtipológiai diszciplínává alakulna;
- a *verstan*, a *narratológia*, a *retorika* (valamint a funkciójuk szem-

- pontjából velük rokonítható más diszciplínák) a textológiával 'zökkenésmentesen együtt alkalmazható' diszciplína formáját ölténék;
- a *stilisztika* és *esztétika* pedig a textológiai interpretáció eredményeire épülő értékelő interpretatív diszciplínákká válnának.

MAKRO-SZÖVEGTUDOMÁNYOK a magyar nyelvű szövegek szövegtípus-specifikus makrodiszciplínái		
A MAGYAR NYELVŰ VERBÁLIS SZÖVEGEK TEXTOLÓGIAI TÁRSDISZCIPLÍNÁI POÉTIKA VERSTAN NARRATIVIKA RETORIKA STILISZTIKA ESZTÉTIKA	A MAGYAR NYELVŰ VERBÁLIS SZÖVEGEK SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIÁJA	A MAGYAR NYELV NYELVÉSZETE A magyar nyelv rendszerének nyelvészete: a mondatöbbség tana (?) az összetett mondatok tana az egyszerű mondatok tana szintagmatan szótan/morfématan hangtan A magyar nyelv rendszere elemei használatának nyelvészete A magyar nyelv szövegeinek nyelvészete: az önálló jelentésű szavak, a névelők, a névmások, a kötőszavak, a toldalékok, az igeidők és igemódok, az egyeztetés, a szórend, a prozódia stb. szövegnyelvészete.
ÁLTALÁNOS POÉTIKA VERSTAN NARRATIVIKA RETORIKA STILISZTIKA ESZTÉTIKA	ÁLTALÁNOS SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIA	ÁLTALÁNOS NYELVÉSZET
AZ INTERDISZCIPLINÁRIS KERET DISZCIPLÍNÁI filozófia, pszichológia, szociológia/antropológia, szemiotika, kommunikációelmélet, a formális metodológiák diszciplínái, az empirikus metodológiák diszciplínái, X		

1. táblázat

A textológia – komplexitása következtében – a nyelvészeti diszciplínák vonatkozásában a domináns diszciplína szerepét játssza, a textológiai társsdiszciplínák – azaz a poétika, a verstan, a narratológia stb. – vonatkozásában ez a szerep az egyértelműen meghatározandó ‘kooperativitás’ jellegét öltethi.

A *szövegtan* és a *nyelvészet* (szövegnyelvészet) kapcsolatának mélyreható elemzésére időközben létrejött egy eszmecserefórum: a Kossuth Lajos Tudományegyetem Irodalmi és Nyelvészeti Tanszékeinek együttműködése keretében elindult egy *Officina textologica* című kiadványsorozat „egy poliglott szövegnyelvészeti–szövegtani kutatóprogram” megvalósítása céljából. A programot a sorozat első füzeté írja le, a program megvalósításának elkezdését jelző három további füzet munkában van.

Bár – részben ennek következtében is – a továbbiakban itt kizárólag a *szövegtan* és *társtudományai* kapcsolatára koncentrálok, ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy ez a kapcsolat függetleníthető a nyelvészet (szövegnyelvészet) problematikájától. A *Szemiotikai szövegtan* 9-ből fentebb idézett írásban – mielőtt az 1. táblázat kommentálását elkezdtem volna – utaltam arra, hogy a szóban forgó diszciplínakörnyezet voltaképpen csak e táblázatból létrehozható két hengerpalásstal szemléltethető adekvát módon: az egyik a táblázat függőleges (közép)tengelye, a másik a táblázat vízszintes (közép)tengelye mentén hozandó létre. Az első hengerpalást a táblázat középső szektorára vonatkozóan világosan szemlélteti, hogy a szövegtani társtudományoknak nemcsak a szövegtan a ‘szomszéd’-ja, hanem a nyelvészet is, aminek következtében a szomszédsági viszonyt mindkét irányban tisztázni kell. Meggyőződésem szerint azonban a szövegtan és társtudományai kapcsolatának a tisztázása az elsődleges feladat.

2. A szövegtan és társtudományai kapcsolatának további elemzése az *Iskolakultúra* című folyóirat 1977. évi szeptemberi számában található. Ez a folyóirat 1997 áprilisától kezdve közli a BENKES ZSUZSÁVAL együtt írt (12 részből állónak tervezett) „Szövegtan a kutatásban és oktatásban” főcímű tanulmánysorozatunkat. E tanulmánysorozat felépítésének alapja egy olyan ‘fiktív’ munkamegosztás, amelynek jegyében én elsősorban a kutatás, BENKES ZSUZSA elsősorban az oktatás kérdéseivel foglalkozik. (Azért nevezem ezt a munkamegosztást ‘fiktív’-nek, mert e két terület sem általános szinten, sem a mi együttműködésünk gyakorlatában nem választható – és nem is választódik – el egymástól.)

A tanulmánysorozat itt szóban forgó 5. részéből – megtartva a tanulmánysorozat kérdésekre tagolt szerkezetét – az alábbiakban kizárólag a kutatásra vonatkozó bekezdéseket idézem, nem foglalkozva külön az *esztétikát* érintő kérdésekkel.

1. kérdés: *Mivel foglalkoznak a verbális szövegek (hagyományos értelemben vett) szövegtani társtudományai?*

Ez a kérdés azért lényeges, mert mind a mai napig nem történt eredményes kísérlet e tudományágak tárgyának (tárgyainak) olyan jellegű meghatározására, hogy annak alapján egymáshoz való viszonyuk kielégítő módon tisztázható lenne. Ha erre a kérdésre rövid választ kívánunk adni, a következőket mondhatjuk: beszélhetünk egy többé-kevésbé valamennyinek részét képező témakörrel, amit röviden „a szó- és gondolatalakzatok elmé-

lete” címmel illethetnénk (hogy itt a ‘közös részre’ csak a legszembevetőbb példát említsem). Ehhez csatlakoznak azután az egyes tudományágakra sajátosabban jellemző olyan témaköri egységek, mint: a *poétika* esetében az irodalmi műfajok és műnemek témája, a *narratológia* esetében az elbeszélő szövegek felépítésének témája, a *retorika* esetében a meggyőző (a szónoki) beszéd témája, a *stilisztika* esetében a szerzőkre, szövegtípusokra és korokra jellemző stílusok (nyelvhasználati módok) témája, az *esztétika* esetében a legtágabban értelmezett (verbális) ‘esztétikum’ mibenlétének a témája, valamennyi esetben az adott téma kutatása / leírása eszközeinek tárgyalását is magukban foglalva.

2. kérdés: *Mivel foglalkoznak (mivel kell foglalkozzanak) a multimediális szövegek szövegtani társtudományai?*

Ez a kérdés azért lényeges, mert tekintettel arra, hogy a humán kommunikációban létrehozott és befogadott szövegek jelentős hányada multimediális szöveg, ezek nem verbális összetevőinek poétikai, retorikai, narratológiai, stilisztikai, esztétikai aspektusaival is foglalkozni kell. Erre a kérdésre a legáltalánosabb szinten az a válasz adható, hogy ezek a társtudományok egyrészt azt kell vizsgálják, hogy a multimediális szövegek nem verbális összetevőiben milyen, a verbális szövegekre jellemző poétikai, retorikai stb. elemekkel / struktúrákkal *analóg* elemek / struktúrák találhatók, másrészt azt, hogy mik a *kizárólag* a multimediális szövegekre jellemző poétikai, retorikai stb. elemek / struktúrák. Az utóbbi időben egyre több olyan tanulmány / könyv lát napvilágot, amely ezekkel a kérdésekkel foglalkozik, amin nem csodálkozhatunk, látva a vizuális elemek mind jobban növekvő szerepét mind a nyomtatásban megjelenő publikációkban, mind az elektronikus / telematikus kommunikációban, hogy a filmről és a televízióról ne is beszéljünk.

3. kérdés: *Mi kellene legyen a tárgya, célja és módszere a szó- és gondolatalakzatok (autonóm) elméletének?*

Erre a kérdésre válaszolni egyidejűleg könnyű is meg nehéz is. A ‘szó- és gondolatalakzatok’ vizsgálata a poétika és retorika keretében több évezredes múltra tekinthet vissza, és kezdettől fogva tárgyát képezte a stilisztikai elemzésnek is, ami azt jelenti, hogy ezekre az elemekre / struktúrákra vonatkozóan az idők folyamán nemcsak hatalmas ismeretanyag halmozódott fel, hanem igen kiterjedtté vált vizsgálatuk szempontjainak a panorámája is.

Ennek alapján viszonylag könnyű eldönteni, hogy mi legyen a *tárgya* ennek a szövegtani társtudománynak: egyrészt a ‘figurális (a nem betű szerinti értelemben vett / veendő) szóalakzatok’, másrészt a verbális kommunikációban nemcsak a szavak, szintagmák és mondatok szintjén, hanem a több szövegmondatból álló szövegek szintjén is alkalmazott / alkalmazható ‘gondolatalakzatok’ struktúrái.

A célja az kellene legyen, hogy olyan ismereteket foglaljon rendszerbe, amelyeket valamennyi más társtudomány saját célkitűzésének megfelelően használhat. Más szóval: vonatkoztasson el – amennyiben lehetséges – mindazoktól a tulajdonságoktól, amelyek az egyes hagyományos társtudományokon belül ezekhez az alakzatokhoz mint ‘társtudomány-specifikus tulajdonság’-ok tapadtak. Hogy ez miképpen valósítható meg, erre a kérdésre a válasz már egyáltalán nem könnyű.

Az előbbiekből a *módszerre* vonatkozóan az következik, hogy ez a módszer a szó legszorosabb értelmében (leíró) *nyelvi* szintaktikai-szemantikai kell legyen. Hogy ezekhez az alakzatokhoz milyen körülmények között, milyen poétikai, retorikai, stilisztikai jegyek (értékek) járulnak / járulhatnak, ezt kimutatni majd az egyes autonóm szövegtani társtudományok feladatainak egyike lesz.

Feltételezve a szó- és gondolatalakzatok (autonóm) tudományágának létezését, vizsgáljuk most meg röviden azokat a kérdéseket, amelyek a többi szövegtani társtudományt érintik. Úgy tűnik, hogy azok csoportján belül három, egymástól jól elkülöníthető alcsoportot különböztethetünk meg. Az egyikbe a *tipológiai* jellegű társtudományok sorolhatók, a másodikba a *stílus* aspektusaival, a harmadikba az *esztétikai értékekkel* foglalkozók. A továbbiakban ezeket az alcsoportokat vesszük sorra. Jóllehet ezeknek az alcsoportoknak a tárgyalásánál is elsősorban a verbális szövegek állnak figyelmünk középpontjában, ezek a társtudományok céljukat, tárgyukat és módszerüket a multimediális szövegek vizsgálatára is ki kell terjesszék.

4. kérdés: Melyek a tipológiai jellegű szövegtani társtudományok, és mik azok globális feladatai?

Ezeknek a társtudományoknak a tartományán belül is célszerű lenne egy olyan ‘*tipológiai alaptudományág*’-at létrehozni, amely úgy foglalná rendszerbe a szövegmegformáltság típusaira vonatkozó általános alapismerteket, hogy azok bármely olyan ‘speciális szövegtípus vizsgálatára létrehozott tipológiai tudományág’-ban alkalmazhatók lennének, mint például az irodalmi művekkel foglalkozó *poétikában*, a legáltalánosabban értelmezett – a közérdekű élelőszóbeli megnyilvánulás valamennyi formájával foglalkozó – *retorikában* stb.

A *tipológiai alaptudományág* a leíró, az elbeszélő, az érvelő, a dialógikus stb. szövegtípusok formai és szemantikai megformáltságának jellemző jegyeit kellene hogy rendszerbe foglalja úgy, hogy ne hivatkozzon közvetlenül se irodalmi, se retorikai, se ezekhez hasonlóan speciális jellegű más művekre. (Hogy legalább egy példát említsek: az elbeszélő szövegtípust illetően csak az általános narrativika kérdéseit tárgyalja, a folklorisztikai, a bibliai, az irodalmi stb. narrativikáét ne.) Meggyőződésem szerint erre azért is szükség lenne, mert például az, hogy egy szöveg irodalmi-e vagy sem – különösképpen ami a modern és posztmodern irodalmi műveket illeti –, nem vagy nem

kizárólagos jelleggel 'inherens' (nem belső) tulajdonsága egy adott szövegnek.

Egy ilyen tipológiai alaptudomány köré szerveződve

- a *poétika* egyrészt az 'irodalmisság' fogalmának tisztázásával (definiálásával) kellene hogy foglalkozzon, másrészt az egyes irodalmi műnemek / műfajok, valamint a körükbe tartozó szövegek makromegformáltságának kérdéseivel;
- a *retorika* egyrészt a 'közérdekű élőszóbeli megnyilvánulás' fogalmának tisztázásával (definiálásával) kellene hogy foglalkozzon, másrészt az egyes retorikai műnemek / műfajok, valamint a körükbe tartozó szövegek makromegformáltságának kérdéseivel;
- a többi speciális tudományágat ezek analógiájára kellene felépíteni.

A 'kommunikációs-situációk' általános kérdéseinek vizsgálatát mind a tipológiai alaptudományág, mind a speciális tipológiai tudományágak esetében, úgy gondolom, célszerű lenne egy általános szövegtan feladatkörébe utalni.

5. kérdés: Milyen jellegű szövegtani társtudomány a stilisztika, és mik globális feladatai?

Mindenekelőtt azt szeretném hangsúlyozni, hogy amíg mind a tipológiai alaptudományág, mind a speciális tipológiai tudományágak (poétika, retorika stb.) nagyrészt olyan ismereteket foglalnak rendszerbe, amelyek a szövegmegformáltság szövegtani elemzése során alkalmazásra kerülnek, a stilisztika olyan ismereteket rendszerez, amelyek alkalmazása a szövegmegformáltság szövegtani elemzésének eredményeire épülnek. Többek között ezzel magyarázható egyfelől, hogy a poétikát és retorikát a szövegtan előfutáiraiként szokás emlegetni, másfelől pedig, hogy a stilisztika sokszor a szövegtannal konkuráló tudományág formájában jelentkezik. A szövegtan és stilisztika kapcsolatát illetően más megvilágításban azt mondhatjuk, hogy amíg a szövegtan elsődlegesen értelmező, a stilisztika elsődlegesen értékelő jellegű, akkor is, ha egyik is, másik is, megmarad a leírás szintjén.

A stilisztika egyrészt olyan általános kérdésekkel kell foglalkozzon, mint a stílus mibenlétének meghatározása, másrészt olyan kérdésekkel, amelyek egy-egy *mű*, egy-egy *alkotó*, valamint egy-egy *korszak* stílusa elemzésének és leírásának alapkérdései.

[Az itt tárgyalt írásban 6. kérdésként az esztétikát érintő kérdésekkel foglalkozunk, ennek idézésétől itt eltekintek, s közvetlenül az összegző befejezésre térek rá.]

***

A szövegtani társtudományok fenti tárgyalásának befejezéseként röviden a következőket kívánom összefoglalóan kiemelni:

- célszerű lenne a hagyományos értelemben vett poétika, retorika, stilisztika, (irodalom)esztétika tárgyát, célját és módszerét vizsgálat tárgyává tenni annak érdekében, hogy a szó általánosabb értelmében vett szövegtani társtudományok területei egyértelműen körülhatárolhatóak legyenek;
- egy ilyen vizsgálat eredményeként a szövegtani társtudományok rendszere például a következő tudományágakat tartalmazhatná:

- általános szövegtipológia,
- a szó- és gondolatalakzatok általános jelentéstana,
- az egyes szövegtípusok 'poétiká'-ja,
- az egyes szövegtípusok 'retoriká'-ja,
- (tisztázandó, hogy esetleg milyen más – a poétikával és retorikával analóg – speciális szövegtani társtudomány létrehozása szükséges / kívánatos),
- az egyes szövegtípusok 'stilisztiká'-ja,
- az egyes szövegtípusok 'esztétiká'-ja,

ahol „az egyes szövegtípusok” kifejezés a multimediális szövegek különféle típusaira is vonatkozik.

3. A fenti 1. és 2. pontban idézett előzetes megfontolások után – a *verstant* a nyelvészeti tudományok körébe utalva – a *szövegtan* és a *szövegtani társtudományok* viszonyát a következőképpen látom.

- A *szövegtan*on belül célszerű létrehozni egy olyan *tipológiai* komponenst, amely
  - az elemi jelek szemiotikai tipológiáján kívül – a következő tipológiákat kell hogy tartalmazza:
    - a *kommunikációs* tipológiáját (amit én eddig is a szövegtan – közelebbről a szemiotikai szövegtan – részeként kezeltem); valamint
    - a *kompozíciók* tipológiáját a kompozicionális organizáció valamennyi szintjére vonatkozóan, azaz
      - a *mikrokompozíciók* (a lehetséges 'morfológiai szerkezetek') tipológiáját;
      - a *mezokompozíciók* (a lehetséges szóalakok, szóösszetételek, szintagma-szerkezetek és tagmondatszerkezetek) tipológiáját;

[minden bizonnyal ennek a tipológiának a keretébe kell hogy tartozzék a mezoszintű szó- és gondolatalakzatok 'neutrális' számbavétele];
      - a '*homogén makrokompozíció-összetevők*' (a leíró, az elbeszélő, az érvelő, a dialogikus stb. szövegmondattömbök) tipológiáját;

[ezeket a 'homogén szerkezetű' szövegmondattömböket tekinthetjük azoknak az alapelemeknek, amelyekből tetszés szerinti felépítésű szövegek létrehozhatók; a tetszés szerinti felépítésű szövegek tipológiájának a megalkotása azonban (ha egy ilyen tipológia egyáltalán megalkotható!) már nem képezné a szövegtan feladatát].
- A mikro- és mezokompozíciók tipológiájának a létrehozása nagy való-

színűséggel a szövegtan és a rendszernyelvészet közös feladata, a makrokompozíciók tipológiájáé a szövegtané és a szövegnyelvészeté.

- A *szövegtan társtudományainak* szektorán belül célszerű a következő három alszektor létrehozni:

- a *poétika* jellegű szövegtani társtudományok alszektorát

- ebbe az alszektorba tartozna a 'hagyományos poétika', mint az irodalmi funkciójú kommunikációs-szituációban létrehozott, illetőleg befogadott szövegek (leíró) szövegtani társtudománya, amelynek feladata a különféle műnemek és műfajok tipológiájának létrehozása, valamint a tárgytartományába tartozó egyes szövegtípusok 'tipikus (formai és szemantikai) megformáltsága'-nak a leírása, hivatkozással a szövegtanban leírt homogén szövegmondattömbökre és neutrális szó-, illetőleg gondolatalakzatokra;
- ebbe az alszektorba tartozna továbbá a 'hagyományos retorika', mint a 'meggyőzés' funkciójú kommunikációs-szituációkban létrehozott, illetőleg befogadott szónoki beszédek (leíró) szövegtani társtudománya, amelynek feladata a különféle szónoki beszédek tipológiájának létrehozása, valamint a tárgytartományába tartozó egyes 'szónoki beszéd' típusok 'tipikus (formai és szemantikai) megformáltsága'-nak a leírása, hivatkozással a szövegtanban leírt homogén szövegmondattömbökre és neutrális szó-, illetőleg gondolatalakzatokra;
- ebbe az alszektorba tartoznának végül a különféle más (az irodalmi, illetőleg a meggyőzés funkció analógiájára értelmezhető, például jogi, vallási, orvosi stb.) funkciójú kommunikációs-szituációban létrehozott, illetőleg befogadott szövegek (leíró) szövegtani társtudományai, amelyek feladata a tárgytartományukba tartozó szövegek tipológiájának létrehozása, valamint az egyes tipológiákhoz tartozó szövegtípusok 'tipikus (formai és szemantikai) megformáltsága'-nak a leírása, hivatkozással a szövegtanban leírt homogén szövegmondattömbökre és neutrális szó-, illetőleg gondolatalakzatokra;

- a *stilisztikák* alszektorát

ebbe az alszektorba tartoznának az egyes poétikai jellegű szövegtani társtudományokhoz társuló stilisztikák, azaz az irodalmi, a meggyező, a vallási, a jogi, az orvosi stb. funkciójú kommunikációs-szituációban létrehozott, illetőleg befogadott szövegek stilisztikája, amelyek feladata egyrészt a szóban forgó szövegek stilisztikai minősítése, hivatkozással e szövegeknek a megfelelő poétikai társtudomány által nyújtott leírására, másrészt különféle szempontú stílustipológiák létrehozása;

- az *esztétikák* alszektorát

ebbe az alszektorba tartoznának az egyes poétikai jellegű szövegtani társtudományokhoz társuló esztétikák, azaz az irodalmi, a meggyőző, a vallási, a jogi, az orvosi stb. funkciójú kommunikációs-szituációban létrehozott, illetőleg befogadott szövegek esztétikája, amelyek feladata egyrészt a szóban forgó szövegek esztétikai minősítése, hivatkozással e szövegeknek a megfelelő poétikai társtudomány által nyújtott leírására, másrészt különféle szempontú esztétikum-tipológiák létrehozása.

Befejezésül hangsúlyozni kívánom, hogy

– a szövegtani társtudományoknak nevezett tudományágak egymáshoz való viszonyát attól függetlenül tisztázandónak tartom, hogy egy szövegtannal való kooperációjukat célszerűnek / szükségesnek ítéljük, vagy sem;

– amennyiben azonban úgy véljük, hogy – nem utolsósorban a valamennyiben közösnek tartható olyan közös témák miatt, mint például a ‘szó- és gondolatalakzatok’ témája – egy szövegtannal való kooperációra is célszerű gondolni, e szövegtan és a szövegtani társtudományok kapcsolata ‘mindkét irányban következményekkel járó kapcsolat’-ként kezelendő.

A jelen kötet nyomdába adása előtti utólagos megjegyzések: (a) időközben megjelent a *Szemiotikai szövegtan* 10. és 11. kötete is, így a diszciplínakörnyezet tágabb kontextusának ma már a 9-11. kötetek együtt tekinthetők; (b) az *Iskolakultúrában* publikált említett cikksorozat 1998-ban könyv alakban is megjelent, bibliográfiai adataihoz és tartalmi felépítéséhez lásd a jelen kötet *Bibliográfiák, Repertóriumok* részét.

ON THE RELATION BETWEEN THE TEXTOLOGICAL DISCIPLINES AND THE SEMIOTIC TEXTOLOGY (STATEMENTS FOR OPENING A DISCUSSION)

JÁNOS S. PETŐFI

This paper – conceived as, statements for opening a discussion – (a) contains some observations concerning the relation between such traditional textological disciplines as poetics, rhetoric, narratics on the one hand, and the semiotic textology on the other, and (b) formulates some proposals for the re-definition of the scope of these textological disciplines in the theoretical framework of the semiotic textology.

A SZÖVEG MINT VISZONYOK VISZONYA – A SZÖVEGTAN MINT TUDOMÁNYÁGAK, MÓDSZEREK, MEGKÖZELÍTÉSEK VISZONYRENDSZERE

BENCZE LÓRÁNT

A cím korábbi ihletői korábbi írásaimban M. A. K. HALLIDAY közismert nyelvmeghatározása, N. ENKVIST és PÉTER MIHÁLY stílusmeghatározásai, jelenlegi ihletője pedig PETŐFI S. JÁNOS 1998. január 1-i maceratai felhívása „*A szövegtan társtudományainak egymáshoz és a szövegtanhoz való viszonyáról*”.

Adott szöveg „ontogenezise” ugyanis különféle nyelvi, szemiotikai, pragmatikai viszonyok, köztük stilisztikai, retorikai, hermeneutikai stb. jellegű viszonyok, illetve viszonyrendszerek összjátéka. A szövegtan tudományának „filogenezise” a korábbi, a szövegnek bizonyos részeivel, e részek vagy a szövegegész bizonyos tulajdonságaival, bizonyos módszerek és megközelítések szerint foglalkozó tudományok viszonyainak összjátéka (hagyományos és újabb grammatikák, az alvó és lappangó ókori, középkori szemiotikai munkák nyomán a 20. századi szemiotikai kutatások fellendülése, irodalomelméleti és irodalomtörténeti kutatások, médiaszövegek megjelenése és kutatása stb.). Kérdés, hogy a szövegtan e filogenezisének közvetlen alapja-e a szöveg ezen ontogenezise. Vajon az ontogenezis ismétlődik-e meg – mutatis mutandis – a filogenezisben –, fordítva, mint az emberi embrióban? Azaz a szövegnek mint viszonyok viszonyának a következménye-e, hogy a vele foglalkozó tudomány is tudományviszonyok viszonya?

A válaszom igen. Adott szöveg viszonyrendszere határozza meg az adott szövegtani kutatásban az adott tudomány–rendszer viszonyokat, illetve azok adott felhasználását, az adott viszonyok adott mértékének figyelembevételét és a viszonyok adott kiválasztását (szelekcióját) az adott kutatáshoz. Maguk a tudományágak, amelyek a szövegtant multi-, inter- és transzdiszciplináris tudománnyá tették – mint fentebb utaltam rá – a szövegnek vagy csak részeinek sajátos megközelítései sajátos módszerekkel, amelyeket még bonyolít a tudománytörténet is, hiszen ezek a tudományok mind keletkezésükben, mind további alakulásukban maguk is szociokulturális viszonyokhoz kötődtek. Éppen ezért az általános és átfogó viszonyrendszer feltüntetése elég nehézkes, még nincs is kidolgozva, csak kísérletek történtek rá. Ilyen kísérlet nyilván ez a tanulmánykötet is PETŐFI S. JÁNOS felhívása nyomán. Nincs teljes, kimerítő leírás arról, hogy a viszonyok hálójában milyen csomópontok, „viszonylatgombócok” vannak, és ezek nyomán milyen tudományok, megközelítések és módszerek hogyan kötődnek egymáshoz. Például a retorikát meghatározza, hogy hol és mikor keletkezett (ókori görög demokrácia), milyen szöveget (corpust) vizsgált (akkori nyilvános beszéd), milyen céllal (hatékonyság) stb., később hol és milyen szociokulturális viszonyok változtatták meg a retorikát mint tudományt, és mennyiben (például a középkori, hierarchián és tekintélyen alapuló feudális társadalmi berendezkedés és keresztény prédikáció stb.), végül pedig a 20. században a média kibontakozása és a gazdaságok mivé kényszerítette, szabdalta, és milyen irányban gazdagította a retorikát (médiakommunikáció, marketing, PR, intézményi kommunikáció, konfliktuskezelés stb.).

Mindezek nyomán itt és most magam is kísérletet teszek a szövegtannak és kialakulásának mint valamiféle filogenezisnek a bemutatására. Milyen génekből, ősekből, fa-

jokból is tevődik össze, pontosabban fogalmazva „él” a szövegten? Minden egyes össze-
tevő, életmozzanat tehát maga is eleve tudománytörténetileg is kezelendő, de min-
den részmozzanat meghatározó viszonyban van a másik részmozzanattal. A részmoz-
zanatok nem teljeseek, csak utalnak a teljességre. Felsorolásuk nem kimerítő, hanem főbb
vonalakban eligazító.

Főbb történeti korszakok: európai ókor, középkor, újkor, 20. század.

Főbb kulturális és stíluskorszakok: román, gótikus, reneszánsz, barokk,
rokokó, izmusok, posztmodern.

A vizsgált főbb szövegtípusok és szövegnagyságok, amelyekhez is a tu-
dományágak többé-kevésbé igazodtak:

teljes szöveg (például regény → irodalomtörténet) – szövegrész (mondat → gram-
matika stb.);

írott szöveg (annak része, például mondat → hagyományos, latin nyelven alapuló
grammatika) – beszélt szöveg (hatékony nyilvános beszéd → retorika) –
nyomtatott szöveg (maga is lehet írott vagy beszélt szöveg);

prózai szöveg – költői szöveg (esztétikai megközelítésben → poétika, eszközök
szerinti megközelítésben → stilisztika);

egy beszélő szövege (monológ), párbeszéd (dialógus), több beszélő szövege (társalgás);
szépirodalmi szöveg (irodalomtörténet, hagyományos stilisztika stb.) – nem szép-
irodalmi szöveg;

multimédiális szöveg stb.

A tudományágak: a nyelvészet és a nyelvészethez sorolható vagy azzal érint-
kező diszciplínák (vö. például a Magyar Akkreditációs Bizottság Nyelvi, Klasszika Fi-
lológiai és Orientalisztikai Szakbizottságának felosztásával vagy az Encyclopedia of
Language 1988. felosztásával), humán és társadalomtudományok, kognitív tudományok –
klasszika-filológia, grammatika (szűkebb és tágabb értelmezésben), szemiotika, szemantika,
stilisztika, retorika, poétika, irodalomelmélet, irodalomtörténet, néprajz, szociológia, pszic-
hológia, logika, filozófia általában, pszicholingvisztika, szociolingvisztika, esztétika stb.

A tudományágak nemcsak a szövegtípusok (kvalitás, például vers → verstan) és
szövegösszetétel (kvantitás, például lásd fentebb: mondat → grammatika) szerint ren-
deződtek, hanem a megközelítések, módszerek szerint is. Az irodalomtudomá-
nyok az egész felől közelítettek a szöveghez, a nyelvészeti tudományok a rész felől. Az
irodalomtudományok a gondolati tartalom (eszme, idea) felől haladtak az azt kifejező
eszközökhöz (ragozás, szóképzés, szóképek, alakzatok, ritmus, rímek stb.), és esetlege-
sen, töredékesen, általánosságokban és mellékesen el is érték őket („ilyen és ilyen képek
a jellemzőek, ilyen és ilyen a ritmusa” stb.). A nyelvtudományok az eszköz felől (rago-
zás, szóképzés, szóképek, alakzatok, ritmus, rímek stb.) haladtak a tartalom (az eszme, az
idea) felé, és esetlegesen, töredékesen, általánosságokban és mellékesen meg is említet-
ték. A módszereket illetően bármelyik megközelítés maga is lehetett leíró vagy történeti,
előíró (preszkriptív) és normatív. Amikor a szövegalkotás és szövegbefogadás külső vi-
szonyait kezdték erőteljesebben figyelembe venni, előtérbe került a pragmatika, illetve
annak tényezői (akár az ókorban *circumstantiae* néven, akár a 20. század második

felében szituációs kontextus vagy más néven). A verbális és non verbális, a nyelvi és a nyelven kívüli összetevők vizsgálata is különböző történeti, szövegtipológiai stb. változások függvényévé is vált. A klasszikus retorikában a hatékonyság és a nyilvánosság határozta meg a *pronuntiatiot*. Az e-mail levelezés gazdaságossága és racionalitása hozta magával az emotikonok megjelenését. Az e-mail levelekből egyrészt hiányoztak az érzelmkifejező eszközök, tehát pótolni kellett őket, másrészt olyasféléképpen „kellett pótolni”, mint ahogy az újkorban az írásjelek pótolták az élőszó hiányait (kérdőjel, felkiáltójel stb.), és ahogy a mobil társadalomban az ikonok elterjedtek a szöveges utasítások, eligazítások helyett (itt levágandó: ✂,-----, haladási irány: ⇨ vagy ☞, vidám: ☺, szomorú: ☹, telefon: ☎, méreg, életveszély: ☠, szeretem: ♥ stb.). Az is megtörtént, hogy a tudományág és/vagy a módszer határozott politikai indíttatásból született (nyelvi laboratóriumok és nyelvoktatási módszertanuk – a Pentagon utasítására, hasonlóan az úgynevezett content analysis).

A transzcendentáliák (szép, jó, igaz) többféleképpen is belefolytak a vizsgálódásokba, mind a szöveg nagysága, illetve részlete, mind pedig a tudományág szerint. Az igazat kereste sajátos módján a logika (a kijelentés igaz vagy hamis volta, a következtetés szabályai, valójában a mondathatárig), a kijelentésben (mondatban) az állítás intenzitását (a mondat modalitását) a modális logika, a modalitás kifejezőeszközeit a nyelvtan, a mondat igazságfeltételeit a filozófiai jelentés tan, az irodalom- és a történettudomány pedig abban, hogy kutatta, mi történt, megtörtént-e, hogyan történt stb. A szép szempontja megjelent az esztétikában, az irodalomtudományban, a stilisztikában, a nyelv művelésben stb. A jó megjelent az etikai szöveg megközelítésben, az idézés problematikájában, a nyelv művelésben, a nevelésben és az oktatásban. Mindhárom szempont érvényesült a szövegekhez való politikai hozzáállásban (cenzúra).

Minden tudományág, módszer, megközelítés, korszaktípus, sőt egy-egy tudós is saját terminológiát, esetleg terminológiai rendszert dolgozott ki. Ez csaknem minden esetben megokolható, hiszen vagy

- ugyanazt a jelenséget más szempontból vizsgálta, ezért adott „új nevet” neki, vagy
- a szöveg milyensége és mennyisége volt más (ami *műfaj* az irodalomtudományban, az *szövegtípus* a szövegtanban), vagy
- más-más és/vagy kisebb és nagyobb osztásokkal, halmazokkal dolgozott az adott jelenség vizsgálatánál, és azért kellett új szakkifejezéseket kitalálnia. Például – erre is már többször utaltam korábbi írásaimban – a klasszikus retorika a visszatérő nyelvi elemeket, azok típusait, fajtáit, jellegzetességeit sokkal gazdagabban, árnyaltabban tárgyalta, mint ma a szövegtan, de csak a hatékony nyilvános beszédet mint szövegtípust illetően. A hagyományos leíró nyelvtan csak a mondatig jutott el mint legnagyobb egységig, ezért ismerte a pronomén fogalmát, de nem a proforma (általános szövegtani) fogalmát. Magának a szövegtannak az elnevezése is más
- a megközelítés szempontja és a
- művelő tudós szerint, és egyáltalán aszerint, hogy
- mit tekintünk szövegnek (szöveggrammatika, szövegnyelvészet, szemiotikai szövegtan, textológia stb.), de más aszerint is,

- milyen nyelven művelik a szöveget (vö. textlinguistics, discourse analysis, analyse du discours stb.),
- kik művelik (hollandok angolul, magyarok németül stb., továbbá klasszika-filológiában, matematikában, természettudományokban, teológiában vagy nyelvészetben iskoláztak),
- milyen korban (a klasszikus retorikában az *elocutio* megfelel a későbbi, mára már hagyományos *stilisztikának*, hozzátevé, hogy a vizsgált szövegtípusok is különböztek (hatékony nyilvános beszéd – szépirodalom). Így látszólag nagy a káosz a terminológiában. A megoldás az, hogy adott esetben utalunk arra, hogy ez ugyanaz a jelenség, csak más a megközelítés szempontja (más a felosztás finomsága, gradációja, más a vizsgált szövegtípus stb.), és ezért „más a neve” az adott jelenségnek.

A szövegtípustól, szöveg hosszúságtól, módszertől, tudóstól stb. függhet az is, hogy az elemzéshez milyen technikai megoldásokat társítanak (hagyományos leírás, rajzok – ábrák, az elemzett szöveg tipográfiai átalakítása a szemantikai, grammatikai stb. viszonyok szerint stb.).

A fentiekből nyilvánvaló, hogy mind a szövegekben, mind a szövegtanban a viszonyok viszonyának, hálómódeljének elemzéséhez, a kutatások alakításához és átláthatóságához szükséges

- a kognitív elméleti elemzés, problémafeltárás;
- a különféle tudományágak és tudósok gondolkodásmódjának, magyarázó modelljeinek összehasonlító vizsgálata és didaktikai elemzése;
- a szöveggel foglalkozó tudományterületek paradigmáinak összevető elemzése, transzdiszciplináris egyeztetése;
- az eltérő megközelítések, módszerek viszonyának, kölcsönhatásának felmérése;
- az ezekből fakadó konfliktusok feloldása mind a kutatásban, mind pedig az oktatásban;
- az ezekre való reflexiók és módszertan kidolgozása;
- a terminológiák összevetése, esetenként egyeztetése;
- interdiszciplináris és műhelyközi együttműködés kialakítása; majd végül
- a megfelelően tudatos tudományos magatartás kialakítása.

ON THE TEXT AS RELATION OF RELATIONS – TEXTOLGY AS THE DISCIPLINE OF RELATIONS BETWEEN BRANCHES OF SCIENCES, BETWEEN METHODS AND BETWEEN APPROACHES

LÓRÁNT BENCZE

Various texts have been analysed in various ages, in various languages, in various cultures and societies, according to various aspects, with various methods, with various results in various sciences and by various scholars with various kinds of education. Consequently there are various kinds of confusion in technical terms and in competence, there are various gaps between sciences, and various results and various failures in various sciences. The paper attempts to define principles as to how to establish an acceptable order.

A STILISZTIKA MINT A SZÖVEGTAN TÁRSTUDOMÁNYA

SZABÓ ZOLTÁN

1. Írással részt szeretnék venni abban az eszmecserében, amelyet PETŐFI S. JÁNOS több fontos problémát felvető kérdésekkel indított el (PETŐFI: 1997a., valamint 1997b., 1996.), és amelynek lényege a szövegtan és társtudományainak egymáshoz és a szövegtanhoz való viszonya. A felvetett kérdések közül egyet, a stilisztika megítélésével foglalkozom, ebben is elsősorban arra sarkítok, hogy mi is a stilisztika szövegtani szempontból, hogy mi is a stilisztika viszonya a szövegtannal (lásd erről korábbi véleményemet SZABÓ: 1988., 1992. 195).

Erről az eszmecseréről szólva PETŐFI célként tisztázást mond, és – szerintem jogosan azt is igényel – de ez, legalábbis az esetek nagy részében, ma még aligha lehetséges, maradna tehát reálisabb szándékként az és annyi, hogy a tisztázás érdekében minél inkább közeledjünk a tisztázás felé.

Elméleti alapról nem tesz említést, valószínűleg azért nem, hogy bárki bármilyen elméleti alaphoz kötődötten is véleményt mondhasson, hisz a fő cél az, hogy „a szövegtani kutatás túlléphessen azon a fázison, amelybe az eddigiek során eljutott” (PETŐFI: 1997a. 2). Témánk szempontjából jelentős a PETŐFITől kidolgozott, egyre jobban kifejlesztett és főleg – mint az eddigi tapasztalatok igazolják – nagyon is produktív szemiotikai textológia, ami itt most azért is különösen fontos, mert interdiszciplináris fogantatású szövegelmélet (PETŐFI: 1996. 9, 11-17).

A kérdés tárgyalásához kiindulópont PETŐFINÉK (1997a. 2-4, 7) néhány kérdése, megjegyzése, amelyek közül számomra három releváns: (1) a stilisztika és ugyanúgy az esztétika a textológiai interpretáció eredményeire épülő, értékelő interpretatív diszciplína, (2) a stilisztika tárgyköre egy-egy mű, a szerzők (egy-egy alkotó), szövegtípusok és korok (egy-egy korszak) stílusa, (3) mindegyik diszciplína esetében szükséges tárgyak, céljuk, módszereik tisztázása (amit itt a stilisztika ágaira is vonatkoztatok).

2. Mindezt a stilisztika jobb, fentebb jelzett igényeknek megfelelő megvilágítása érdekében és társtudományként való minősítése céljából két irányban lehet továbbfejleszteni.

Az egyik a stilisztika tárgyköreinek elhatárolása szövegtani alapon, ágainak elkülönítése szövegszintek szerint. A fentebb említett tárgykörök ugyanis csak két ágat feltételeznek, szövegszintek szerint viszont három lehetséges: (1) a szövegalkotó elemek szintje – a stilisztikai minősítés, (2) a szöveg szintje – a stilisztikai elemzés, (3) a szöveg feletti szint – a stíluspológia. Mindegyik ágnak megvan a maga sajátos tárgya, célja és módszere (lásd erről újabban SZABÓ: 1988. 78-156, 1995a. 199).

Ebből is következik, hogy itt a stilisztikát ágainál fogva határozzuk meg, és így határoljuk el hozzá közel álló más diszciplináktól, és nem – mint sok helyt másutt – alapkategóriájának, a stílusnak az alapján, aminek értelmezése meglehetősen problematikus. Mindegyik ágról szólva elmondjuk, hogy sajátos tárgyából, céljából és módszeréből milyen jellege adódik. Ugyanakkor mindegyik esetében fontos kérdésként tárgyaljuk szövegtani kapcsolatait, a szövegtan hasznosíthatóságát.

A továbbfejlesztés, a tárgy- és feladatkör bővítésének másik iránya ma még szokatlan a szövegtanban és – a kiindulópontként szolgáló szemiotikai textológia tartalmában, felépítésében – a szemiotikában is. Arra gondolok, hogy a szövegtanban egyeduralkodó szinkronia mellé be lehetne vonni a diakroniát, és így – egy még kevésbé tárgyalt alapon – a szöveg történetisége alapján meg lehetne világítani a stilsztika három ágának diakronikus változatait és a szövegtannal való kapcsolatait.

3. Az első ág a stilsztikai minősítés, ami a szövegalkotó elemek szintjét jelenti. Tárgya ugyanis a szövegalkotó elemként szereplő nyelvi elemek (hangok, szavak, szókapcsolatok, mondatok) stíláriis funkciójának (értékének, expresszivitásának) a megállapítása, megmagyarázása, minősítése, tehát módszerének lényege az, hogy – PETŐFI (1997a. 3, 1997c. 355) műszavával – értékelő interpretatív jellegű vizsgálat.

Ezt (az ágot) nevezi PETŐFI (1997c. 355) szövegstilsztikának, ami „olyan felépítésű stilsztika, amely bármilyen nagyságrendű nyelvi egység stilsztikai minőségét (tehát a szavakét, a szintagmákét és a mondatokét)” vizsgálja. Van azonban itt egy – mint látni fogjuk – lényeges különbségre való utalás, az tudniillik, hogy mindez „egy, a szövegek stilsztikai elemzése számára létrehozott stilsztika keretében” lehetséges, tehát eszerint – ha jól értem – az így felfogott szövegstilsztika a stilsztikai elemzés feladatkörébe tartozik, annak alárendelt ág.

Igaz ugyan, hogy a stilsztikai minősítés egy-egy nyelvi elemnek egy adott szövegben megfigyelhető stíláriis funkciójának a megállapításával kezdődik, tehát szöveggörnyezethez kötött vizsgálat (ami perszer még nem stilsztikai elemzés). De az is igaz, hogy sok ilyen megfigyelés után általánosítás és elvonatkoztatás útján egyfajta összegezés következik.

Az ilyen összegezések eredményeként alakítható ki egy nyelv stilsztikai minősítő rendszere, az általánosított absztrakciók leltára, ami a legtöbb stilsztikai kézikönyv, tankönyv – sajnos, néha egyedüli – tárgya, tartalma. Ilyen rendszerezésekben, leltározásokban a több-kevesebb felsorolt nyelvi tény önmagában, de még inkább rövid szövegrészletbe ágyazva tulajdonképpen egy-egy minősítést megvilágító példa.

Legyen például a vizsgált nyelvi elem a képző, a szóképzés. Ennek egyik stíláriis funkciója a tömörítésből fakadó expresszivitás, amit fokozhat a származék újszerűsége, valamint a konkretizálásból fakadó újszerűsége. Erre példa: „Hisz rajtad van *Krózusságom* nyoma” (Ady: Elbocsátó szép üzenet). Itt a képző nagymértékben tömörít. Két fogalmat sűrít magába, jelentése ugyanis: Krózuséhoz hasonló gazdagságom.

Az eddig elmondottak összefoglalásaként hangsúlyozni szeretném, hogy a stilsztikai minősítés két fázisú vizsgálat: (1) a kezdeti, vagyis szövegekben való megfigyelés, megállapítás, minősítés és (2) a minősítéseknek általánosítás és elvonatkoztatás útján való összegezése egy bizonyos rendszerezésben, a nyelvi elemek szerinti osztályozásban: hangtaniak, szótaniak, mondataniak csoportjai szerint.

Az így minősített, tehát egy valamilyen stíláriis funkcióban szereplő, egy bizonyos stíláriis értéket (‘valeur’-t) magáénak mondható nyelvi elemet stíluseszköznek nevezzük. Eszerint a stilsztikai minősítés a stíluseszközök tana.

A stilsztikai minősítés célja a minősítések eredményeinek rendszerbe foglalása, az eredmények alapján olyan ismeretek nyújtása, amelyeket a stilsztika másik két ága (az elemzés, a tipológia), a többi társtudomány (poétika, retorika, narratológia), a többi szö-

vegtudomány (irodalom-, történet-, jogtudomány, teológia), valamint a stilisztikával már rég interdiszciplináris kapcsolatban álló tudományok (lélektan, szociológia, szemiotika) jól hasznosíthat, mindegyik a maga területén produktívan alkalmazhat. Ilyen értelemben a stilisztika – elsősorban a másik két ághoz, de a többi felsorolt tudományhoz is viszonyítva – a stilisztika ábécéje.

A stilisztikai minősítést ezer szál kapcsolja a másik két ághoz, a stilisztikai elemzéshez és a stílustipológiához, viszonyukra a kölcsönösség jellemző, de mindkettőtől, így az elemzéstől is elkülöníthető sajátos ág.

Megítélésében két szélsőséges véleményt hibáztathatunk. Az egyik vélemény szerint a stilisztika lényegében csak stilisztikai minősítés, másfajta vizsgálat nincs. A másik vélemény szerint a stilisztikának nincs ilyen vizsgálati tárgya, külön számon tartható ága, vagy hogy esetleg valamikor lehetett, de az újabb szaktudományi elvekből ez nem következik, vagy hogy az ilyen jellegű vizsgálat egy másik ág, a stilisztikai elemzés része.

A nyelvi elemek stílári funkcióinak minősítésében a stilisztika jól hasznosíthatja a szövegtan elveit, eredményeit. A hangtani, szótani és mondattani jelenségek stilisztikai minősítését nem lehet szövegtani szempontok érvényesítése nélkül elvégezni, minthogy ma már nem elég, hogy csak a kérdéses jelenség szintjének (tehát a hangtaninak, szótaninak, mondattaninak) megfelelő minősítésüket végezzük el, hanem az is szükséges, hogy stílári lényegüket a valamennyiüket átfogó szövegegész szempontjából is megvilágítsuk: abból induljunk ki, abba ágyazva vizsgáljuk, minthogy a szöveg mindegyik alkotó elemét meghatározza a szövegegész jelentése vagy szerkezete vagy melódiája. Mindegyik stílus-eszköz vizsgálatában számolnunk kell tehát a szövegegész 'kisugárzásával'.

Hasonló a helyzet a mondatnál nagyobb, a mondat és a szöveg között álló egységekkel, mint amilyen például a bekezdés vagy a közlésformák, köztük a szabad indirekt stílus, a nominális stílus, a belső monológ vagy az önmegszólító verstípus feldialógusai. Az ilyen jelenségek stilisztikai minősítéséhez a szövegtan a természetes keretet, a hierarchikus szintjüknek megfelelő vizsgálati alapot biztosítja. Ma már ugyanis egészen nyilvánvaló, hogy vizsgálatuk a szintjüknél alacsonyabb mondattani alapon úgy, ahogy a múltban szokásos volt, nem oldható meg.

A szövegtannak ez a segítsége a minősítések mindkét – fentebb említett – fázisában realizálandó.

Ennyiből is látható, hogy milyen jelentős a szövegtan segítsége. Ennél is továbbmenően állíthatjuk, hogy ma leginkább szövegtani alapon lehetséges a minősítő, értékelő interpretatív kategóriák finomítása, árnyaló készségének fokozása.

A stilisztikai minősítés – mint láhattuk – sok kérdést, eltérő nézetet, vitathatóságot rejt magába. Ezért (is) kellett több oldalról megvilágítanunk, részletesebben tárgyalnunk.

4. A második ág a stilisztikai elemzés: egyedi, konkrét szövegek stílusának a vizsgálata. Elemezni lehet tehát egy újságcikk, egy tudományos értekezés, egy társalgás, egy szépirodalmi mű stílusát. Ebben a vizsgálatban a stílust alkotó stílári sajátosságok (például egyszerű, díszített, statikus, dinamikus) és az azokat alakító stílus-eszközök (például díszítő motívumok, igék és igenevek, névszók túltengése) felfedezésére törekszünk. Mindebben jól hasznosíthatjuk a stilisztikai minősítések eredményeit.

A stilisztikai elemzés tárgyának szövegtani megfelelője maga a szöveg. Az elemzés tehát szöveg szintű vizsgálata, ami PETŐFI (1995. 217) szerint „részben az értelmező, rész-

ben az értékelő interpretáció feladatkörébe tartozik”. Tágabb szférája a szövegbefogadás, a szövegfeldolgozás, amelynek PETŐFI szerint (lásd VASS: 1990. 107) „a központi tartományát az interpretációfolyamatok alkotják”, így szorosan kapcsolódik az interpretáció-elmülethez.

Mindebből következik, hogy a stilisztikai elemzés módszerében lényeges az értelmezés és értékelés, még árnyaltabban: a leírás, magyarázat, értelmezés és értékelés (PETŐFI: 1994. 60-61, 120-126), továbbá az is, hogy PETŐFINél is mind az értelmezés, mind pedig az értékelés a vizsgált szöveghez való jelentés- és értékhozzárendelés, tulajdonítás, mert egyik sem a szövegekben benne rejlő sajátosság.

A stilisztikai elemzés célja egy szöveg stílusának megismerése, (szépirodalmi művek esetében) a hozzá társuló esztétikum felfedése és olyan eredmények elérése, amelyek a harmadik ág, a stílustipológia számára fontosak, továbbá más tudományok számára is jól hasznosíthatók (ezek csoportjairól lásd a 3.).

E cél érdekében a stílus interpretálásában figyelemmel kell lennünk távolabbi összefüggésekre, mint amilyenek a szöveg alkotását és befogadását meghatározó külső tényezők (például történelmi körülmények, életrajzi mozzanatok, szemlélet és életérzés), valamint a szöveg többi szintjére is (például világkép és stílus, a megjelenített és a megjelölt valóság) és a velük való kapcsolatteremtésre.

A stilisztikai elemzés a leginkább szöveghez, szövegegészhez kötött stilisztikai vizsgálat. Érthető, hogy a stilisztika más ágainál jobban hasznosíthatja a szövegtan eredményeit.

Valóban itt a szövegtan segítsége egészen nyilvánvaló. A szövegtan a stilisztikai elemzésnek mind az elméleti vonatkozásait, elméleti alapját, mind pedig módszereit egyaránt javíthatja.

Az elemzési elmélet számára a legfontosabb a szöveg és stílus fogalmának, a kettő közötti kapcsolatnak a tisztázása (SZABÓ: 1988. 97-98, 1995a. 146-148).

A módszer számára pedig jó alapot biztosít a sok és sokféle szövegelemzés, szöveg-leírás, szövegtani gyakorlat, amelyek közül a PETŐFIÉ-t emelem ki: a kreatív-produktív és az analitikus-kreatív elemzést, lásd például PETŐFI – BENKES: 1992., PETŐFI – BÁCSI – BENKES – VASS: 1993. PETŐFINEK a problémafelvetések között egy idevágó kérdése is szerepel: „mi és milyen módon hasznosítható a kreatív-produktív gyakorlatok eredményeiből a stilisztikai elemzésekben” (PETŐFI: 1995. 232; lásd még ennek egy stilisztikai elemzésként való hasznosításáról PETŐFI: 1997c. 355-361).

Szerintem a PETŐFITől kialakított szövegvizsgálatok eredményei – mint már korábban jeleztem (1995a. 199) – jól hasznosíthatók, persze – hangsúlyozni szeretném, hogy az elemző stilisztikai felfogásának megfelelő – stílári átlenyegítéssel, átváltással, továbbvitellel.

A leginkább azok hasznosíthatók, amelyekben különböző tartalmú, célzatú indoklások vannak (például egy vers szakaszainak a sorrendjét kell megállapítani, és a választott sorrendet megindokolni). Az ilyen érvelések között több-kevesebb stilisztikai jellegű is lehet, de még több olyan, amelyek stilisztikai jellegre, tartalomra válthatók át, és így az ilyen érvek részei lehetnek egy-egy irodalmi alkotás stilisztikai elemzésének.

Különös jelentősége, produktivitása lehet a stilisztikai elemzés számára a sajátos vehikulumú irodalmi alkotásoknak, mint amilyen például a képvers, képregény, a konkrét költészet, a tárgyira írt vers, a vizuális költészet, a nyomdai kompozíció vagy a rokokó

szakaszalakzat, az avantgárd plakátvers, a futurista szavak szerint tagolt vers, továbbá a posztmodern, mondattanilag tagolatlan vers vagy próza.

Emellett persze vannak más lehetőségek is. Szövegtani forrásokból alakítottam ki egy globálisnak nevezett elemzési modellt, aminek kiindulópontja a szövegfogalom két egymáshoz közel álló értelmezése: a szöveg egységes egész, globális struktúra és a szöveg szerves összetettség (SZABÓ: 1988. 94-113, 1995.).

Amilyen mértékben újabb és újabb elméletekkel, felfogásokkal bővül, gazdagodik a szövegtan tárgyköre, olyan mértékben javítható szövegtani alapon a stilisztikai elemzés módszere. Nagyon produktívnak tűnik a kognitív szemantika bevezetése a szövegtanba és a stilisztikába. Ennek az elemzésekben való hasznosításához szükséges a szöveggörnyezet, így lehet majd meglátni, hogy egy ilyen kognitív szemantikai megközelítés mennyire járulhat hozzá a műértelmezéshez és legfőképp egy mű stilisztikai elemzéséhez, a stilisztikai értelem explikálásához (TOLCSVAI: 1996. 173). De van egy másik újabb, ehhez hasonló lehetőség. A szociointerpretáció mellett és a korábbi formális elemzésekkel szemben az integráltnak mondott nyelvtani, szemantikai, stilisztikai, retorikai elemzés a mentális folyamatokat vizsgáló kognitív interpretációval, a szöveg- és világertelmezés újabb szempontjaival bővül (Bencze: 1996. 395, 401).

Ilyen és ehhez hasonló lehetőségekről szólva spontán módon felmerül az alig tárgyalt, másutt sokat vitatott, feltehetőleg itt is vitatható, de ki nem zárható, meg nem kerülhető kérdés: a hermeneutika produktivitása. Minden bizonnyal hasznosítható, hisz végül is egyfajta szövegtudomány, amely a szövegek jelentésével, megértésével, értelmezésével foglalkozik. Fontos, rá jellemző tézise az, hogy a szövegek értelme a befogadásban teljesedik ki (GADAMER: 1984. 126). Ez az értelmezés jó alap lehet a stílus vizsgálatához.

5. A harmadik ág a stílustipológia: stílustípusok (stíluslemek, stílusrétegek, stílusfajták) osztályozása, jellemzése, leírása. Stílustípus például a tudományos, hivatalos, publicisztikai, társalgási vagy a szépirói stílus. Ez utóbbin belül, annak alárendelt kategóriaként beszélhetünk egyéni, műfaji és irányzati stílusról (irányzati stílusként több szerző is korstílusról beszél).

A stílustípus textológiai megfelelője a szövegtípus, ami a szövegtipológia tárgya. A szövegtípusok nagy része a fentebb említett stílustípusokkal azonos vagy azokhoz hasonló, de más jellegűek is elkülöníthetők. Van tehát tudományos, hivatalos, publicisztikai és szépirói szöveg, de más szempontok alapján számon tartanak ilyeneket is, mint amilyen például a leírás, elbeszélés, kifejtés, érvelés, utasítás, propaganda, hirdetés.

Megítélésükben, vizsgálatukban lényeges az, hogy a szövegtípus azonos jellegű szövegek osztálya. Így a szövegtípus és a neki megfelelő stílustípus is szöveg feletti minőség, szöveg feletti kategória. Alapja a második ág, a stilisztikai elemzés, az egyedi, konkrét szövegek stílusának a vizsgálatában elért eredmények hasznosítása. Egy-egy stílustípus az ezekből való elvonatkoztatás és általánosítás eredménye. Így például a tudományos stílus ezer és ezer, elvben valamennyi tudományos értekezés, tanulmány és cikk stílusának a sajátosságait összegezi: a mindegyik szövegben meglevő, tehát közös sajátosságok foglalata. Az egyedi szövegek és a stílustípus közötti viszony olyanszerű, mint a hangvariáns és a fonéma közötti.

Hogy mi is a stilisztikai elemzés – fentebb említett – módszertani jelentősége a stílustipológia számára, azt PETŐFI (1995. 218) véleményével is megvilágíthatjuk: az in-

terpretációk mint végeredmények jelentős szerepet játszanak a stílustípusok jellemzésénél. Ebből is következik, hogy a stílustípus vizsgálata a másik két ágétól, az értékelő interpretációtól eltérő természetű. Ebben a 'más'-ban fontos még PETŐFI (1995. 218) szerint az interpretátor által „alkalmazott tudás- és feltételezésrendszerek megválasztása” is.

A stílustipológia textológiai alapja magától értetődően a szövegtipológia. A stílustípusok ugyanis, legalábbis nagy részük, szövegtípusként foghatók fel, köztük elég sok a megfelelés, így a szövegtipológiák eredményeit kisebb-nagyobb áttétellel a stílustípusok osztályozásában, leírásában, jellemzésében is hasznosíthatjuk (ilyen például LUX: 1981., és ennek stílustipológiai lehetőségeit lásd SZABÓ: 1984.).

A vizsgálat célja a stílustípusok osztályozása, jellemzése, az egy-egy típusra jellemző stílári sajátosságok (például világos, szabatos, egyszerű, díszített, csiszolt, ünnepélyes) és az ezeket alakító nyelvi elemek, stílusesszók (például egyértelmű műszavak, jól tagolható mondat szerkezet, ritkán használt szavak) felfedése és struktúrává alakítása. A szóba jöhető stílári sajátosságok és stílusesszók ugyanis nem pusztán halmazként, hanem struktúráként alkotnak egy-egy stílustípust. A struktúra jelleg a kisebb típus egységekben (például egyéni stílus, műfaji stílus, irányzati stílus) is megvan, és talán nyilvánvalóbb is, mint a nagyobb egységekben.

A stílustípusok vizsgálatában elért eredményeket sok más tudomány hasznosíthatja (felsorolásukat lásd a 3. alatt). Ezek közül itt most csak az irodalomtörténetet és a hozzá társítható vagy független formatörténetként a stílustörténetet emelem ki. Az egyéni, műfaji és irányzati (más felfogásban kor) stílusok jellemzése közelebbről a stílustipológia, távolabbról a szövegtipológia hathatós segítségével függ (SZABÓ: 1996. 228-230).

6. Talán ma még túl merész gondolat a diakrónia bevezetése a stilsztika és a szöveg tan kapcsolatának a tárgykörébe, és ennek érdekében, ennek feltételeként a szöveg tanba és a szemiotikába is. Pedig ez már nagyon időszerű lenne, mert már nagy szükség van rá.

Mindehhez alap a szöveg történetisége, amivel eddig oly keveset foglalkoztak (újabbán SZABÓ: 1992., 1996. 226-228, TOLCSVAI: 1997.). Ennek a történetiségnek többféle megnyilvánulása lehet. Az egyik a szöveg külső kontextusába tartozó, jórészt történelmi feltételekből fakad, ami aztán átalakul, átlényegül, interiorizálódik, a szöveg belső kontextusának válik szerves részévé, azaz – ahogy JULIUSZ KLEINER mondja (idézi SZILI: 1969. 368) – a történelmi valóság behatol a mű organizmusába. Így aztán érthető, hogy a szöveg bizonyos alkotóelemei a szövegalkotás korának történelmi emlékei: kövületei. De ami a történelmi meghatározottságból fakad, nemcsak kövületté, hanem a szöveg lényegi tulajdonságává is válhat. Ezért állíthatja Haidu (1981. 1-2), hogy az irodalmi művek nem szövegiségük ellenére, hanem éppen szövegiségük következtében történelmi minőségűek.

Mindezt ki lehet egészíteni az egyfajta szövegtudománynak tekinthető hermeneutika historizmusával, ebből elsősorban azzal a felfogásával, hogy a szöveg megértésében történés rejlik, hisz egy szöveg megértését, majd értelmezését „annak az értelem történetének a részeként kell elgondolni”, amelyben a kijelentéseknek az értelme képződött (GADAMER: 1984. 22, 126-127). A szöveg rejtett élete, az értelmezések és értékelések a befogadóban, az olvasóban aktualizálódnak, és ezek nagyon is változnak. Egy szöveg története nem más, mint újabb és újabb jelentések, értelmezések keletkezésének a folyamata, ezek szakadatlan folytonossága.

Közel áll ehhez PETŐFI (1995. 218) felfogása, aki szerint egy korábbi időszakból származó szöveg történeti szempontból adekvát értelmező interpretációjának feltétele az adott korra érvényes tudás-, feltételezés- és elvárásrendszerek alkalmazása. Így lesz, így tehető történetivé a PETŐFITől jelzett értékelő interpretáció, ami többek között a stilisztikára is jellemző (PETŐFI: 1997a. 3).

A fentebb idézett újabb vélemények mellett érdemes a múltból JULIA KRISTEVÁra is hivatkozni, akit ugyancsak az érdekel, hogy egy szöveg hogyan ágyazódik bele saját történelmébe. Összegező véleménye így hangzik: a szöveg 'olvassa' saját történelmét (KRISTEVA: 1968. 61).

A szöveg történetiségéhez hasonlóan merül fel a kérdés a szemiotikára vonatkoztatva is: miben áll(hat) a történetiség a szemiotikában? Szükséges ezzel foglalkoznunk két ok miatt is. Az egyik az, hogy a szemiotika közel áll a szövegtanhoz, ezen át közvetve, de szerintem közvetlenül a stilisztikához is, és így a feltett kérdés taglalása jó analógiaként is szolgálhat. A másik pedig az, hogy a szemiotikai textológiában – a műszó jelzőjéből is következően – szemiotika is jelen van.

A történetiség a szemiotikában is elhanyagolt kérdés, itt is alig foglalkoztak vele. Emiatt a szemiotikának egy tisztán statikus, csak a szinkroniára alapozó felfogása alakult ki. Azért szerencsére van néhány biztató és produktív, a diakrónia lehetőségeit jelző vélemény. BLONSKY (1985. 444) szerint a jelek nem csak egy kommunikációs rendszer tagjai, mert a jelek a történelemre is utalnak. Egy jelből ugyanis kiolvasható korábbi 'környezete', amelyben előfordult, amelyben különböző jelentései, konnotációi voltak. MICLÁU (1977. 228-276) fejtegetéseiben pedig a jelekbeli motiváció elvesztéséből, megszűnéséből, a nem motiváltság kialakulásának tényeiből és okaiból, ezek magyarázataiból következtethetünk a diakrónia lehetőségeire, a változás tényeivel való foglalkozásra. Erről tanúskodik ECO (1996. 121-123) véleménye is, aki szerint az értelmezésben a szemiózis folyamatát olyan konnexiós szabályok ellenőrzik, amelyeket a művelődéstörténet hitelesített.

Vannak tehát változások. Változnak például a szöveggel azonosított jelkomplexusok, hisz változhat a jelkomplexusok összetevőinek jellege (például új vehikulumok alakulnak ki). Jelek elavulhatnak, megszűnhetnek és újak alakulhatnak ki. Változhat a jelölő és a jelölt, a kettő közötti viszony (például megszűnhet egy motiváció). És változhatnak a pragmatikai körülmények, helyzetek, jelzésbeli szándékok és elvárások. És ahol változások vannak, ott jogosult a történeti vizsgálat, a diakrónia.

Mindebből következik, hogy beszélhetünk történeti szemiotikáról, egyelőre persze ennek inkább csak a lehetőségéről.

A szöveg és a szemiotika történetiségének az elfogadása az alapja annak, hogy a diakronikus stilisztika ágainak fejlesztésében előre tudjunk lépni.

Ezzel függ össze, ebből adódik egy már jobban körvonalazható alap, egy gazdag tartalmú, leíró jellegében már kifejlesztett elmélet, amely egyaránt épít szövegtanra és szemiotikára. Lehetségesnek, elképzelhetőnek tartjuk ugyanis, hogy PETŐFI szemiotikai textológiájának egy diakronikus változata alakuljon ki, ami jó alapja, elméleti modellje lehet a történeti textológia segítségére számító, az arra váró (a leíró mellett fejlődésnek indult) diakronikus stilisztikának.

7. A stilisztika mindhárom ágának megvan a maga diakronikus változata.

Az első a stilisztikai minősítésnek megfelelő ág, amit történeti stilisztikának nevezünk. Tárgyköre: a szövegalkotó nyelvi elemek stílárius értékének a változásai. Egy példa. A kódexek nyelvében a *drágalátos* pozitív hangulati töltésű, expresszív szó volt: Krisztus *drágalátos* szent vére (Margit-legenda). Később megváltozott hangulati velejárója, ma negatív értékű, sértő, gúnyos stíluszínezete van: A kegyelmed ura, a *drágalátos* mák-*virág* (Jókai). A *drágalátos* fiacskád kiviselte magát.

A második diakronikus ág a stilisztikai elemzéshez társul. Lényegében a stilisztikai elemzést egészíti ki a mindenképpen szükséges történeti megközelítéssel, amihez hozzátartozik az eredet, a források megállapítása, továbbá a szövegalkotást és azon belül a stílus alakulását meghatározó történelmi (például társadalom-, művelődés-, művészettörténeti) feltételek kimutatása, a megfelelő történelmi folyamatban való elhelyezés, aztán a vizsgált szöveg és stílusának befogadásában, az értelmezés és értékelés folyamatában megfigyelhető változások számbavétele és egyáltalán a szöveg utóélete, utóhatása.

Szépirodalmi művek esetében fontos még a meghatározó történelmi feltételek körébe tartozó eljárás, az irányattörténeti betájolás, például Csokonai Tartózkodó kérelem című versének elemzésében annak a vizsgálata, hogy miben nyilvánul meg stílusában a rokokó.

A stilisztikai elemzésnek megfelelő diakronikus ágnak (még) nincs neve. Talán genetikus stilisztikai elemzés lehetne a megnevezése.

A harmadik, a stílustipológiának megfelelő diakronikus ág a stílustörténet. Tágabb értelemben a stílustörténet tárgya valamennyi stílustípus (stílusnem, stílusfajta, például a tudományos, hivatalos, publicisztikai, szépirói stílus) kialakulása és fejlődése. Van egy szűkebb értelmezése is, ami szerint a stílustörténet (csak) a szépirói stílus története.

Ugyancsak a stílustörténetbe tartozik az egyéni stílus és a műfaji stílusok története. A stílusirányzat vagy a korstílus vizsgálata része a szépirói stílus történetének, ez ott a dinamikus alapkategória, diakronikus felosztási egység, fejlődési vonulat, fejlődési tendencia (lásd erről SZABÓ: 1996. 228-231).

Mindhárom történeti ág segítője lehet a szövegten. Elsősorban azzal, amit fentebb a szöveg és a szemiotika történetiségéről mondtunk, és ami abból hasznosítható a genetikus elemzés mellett a történeti stilisztika és a stílustörténet számára is. Van még néhány más lehetőség, ami viszont csak a stílustörténet számára értékesíthető.

A szépirói stílus története jól hasznosíthatja a művészettörténet eredményeit ténylegesen vagy legalábbis jó analógiaként, amihez vizsgálati szempontokat adhat a mindenféle jelt tanulmányozó szemiotika, az interdiszciplináris szövegten és a kettőt egyesítő szemiotikai textológia a maga multimedialis szemléletével.

Fontos továbbá az is, hogy az intertextualitás és a belőle fakadó dinamika sok és sokféle változás előidézője, illetőleg a stílustörténetben megfigyelhető változások egyik magyarázata lehet. Elsősorban egy-egy stílusirányzat elavulásának, utóhatásának vagy pedig kialakulásának, forrásai megállapításának szolgálhat magyarázatul. Alapja lehet ennek az a felfogás, hogy az irodalomtörténet és ennek analógiájára a stílustörténet lényege szerint nem szövegek megállapított összessége, hanem szövegek közötti kapcsolatok változó sora (BENNETT: 1979. 59).

Mit is jelent az intertextualitás mint változásmagyarázat? KRISTEVA (1968. 62, 1969. 146) szerint mindegyik szöveg egy másik szöveg 'elnyelése' és átalakítása, ami egy 'intertextuális térben' történik. JENNY azt hangsúlyozza, hogy az intertextualitás szá-

mos szöveg átalakításának és asszimilációjának a művét jelenti, amelyet egy 'központi szöveg' hajt végre (idézi HUTCHEON: 1983. 60-60). Ez a 'központi szöveg' szerintem TODOROV (1971. 250) intertextuális kategóriájával azonosítható, ami nem más, mint egy szakadatlanul írt, átfogó, egyedüli nagy szöveg, a szövegek Szövege, amelynek mindegyik egyedi szöveg alá van rendelve, mindegyik szöveg ennek alkotórésze. És ugyancsak ilyen alapon jelenti ki HUTCHEON (1983. 61), hogy a szövegköziség révén a szövegek a maguk jogán aktív generáló erők. Szerintünk épp ez a generáló képesség jelzi, hogy az intertextualitás dinamikus, változásokat kiváltó erő, és így produktív változásmagyarázat lehet.

Az intertextualitásra jellemző 'újraírás' (átírás, átvétel) rokon jelensége a fejlődési sorozat és a hagyomány feltételezésével az 'írhatóság', amely az olvashatósággal együtt harmeneutikai folyamat, egy átfogó történetiség-fogalom alapja. BÓKAY (1990. 239, 41-42) úgy véli, hogy az írhatóság a műalkotás létrejöttének a kategóriája, a megalkotási kontextus hermeneutikai fogalma, amelynek segítségével a mű saját lényegén belül lép át folytonosságba, így válik a művet meghaladó összefüggéssé.

Ugyancsak a hermeneutikából való a hatástörténet fogalma: a megértés lényege szerint hatástörténet, a hatástörténeti mozzanat a hagyomány megértésében mindig szerepet játszik, a hatástörténet magának a műnek a tudata, s ennyiben maga is hatást gyakorol (GADAMER: 1984. 15, 213, 240).

Ezek után fontos következtetésként szeretném megfogalmazni azt, hogy a stílustörténetnek ez a felfogása, textológiai megvilágítása jól bizonyítja, hogy ki lehet alakítani a stílustörténet egy szövegtani modelljét (eddiggi próbálkozásaimról lásd SZABÓ: 1995b. 1996.).

8. Összegzésként a stilisztika és a szövegtan kapcsolatát szeretném megvilágítani most már nem ágak szerint, hanem a két diszciplína egységében.

A stilisztika lényegét a három ág vizsgálati tárgyának, céljának és módszerének a bemutatásával próbáltam körvonalaizni. Ezek tárgyalása során állandó téma volt az, hogy melyiket mivel segíti a szövegtan. A kérdés az, hogy milyen kapcsolatra utal ez a tényleg meglevő segítség vagy legalábbis segítség-lehetőség. Erre a kérdésre próbálok most feleletet adni.

Voltak és vannak olyan vélemények, hogy az új, a feltűnően interdiszciplináris és emiatt erőteljesen integráló tendenciájú szövegtan elnyeli a stilisztikát. E mellett – persze jóval kisebb arányban – ennek a fordítottja sem ismeretlen, az, hogy a stilisztika magába olvasztja a szövegtant vagy legalábbis – PETŐFI: (1997a. 7) idevonható szavával – *konkurál* a szövegtannal, amire feltehetőleg az jogosítja fel, hogy a szövegtan kialakulása előtt a textológiába tartozó kérdések egy részét a korábbi stilisztikákban tárgyalták.

Ebben a kérdésben álláspontunk továbbra is az, hogy egyik sem a másiknak alárendelt diszciplína, hanem – KÁROLY SÁNDOR (1983. 29) műszavával, sőt metaforájával szólva – *ikertudomány*, amihez PETŐFI (1995. 217) azt teszi hozzá, hogy egypetéjű ikrek-ről van szó, és ezzel azt akarja mondani, hogy „közös alapelvekre épülő tudományokról kell legyen szó”. Közös alapelvek nyilván vannak, és nem is kevés. De vannak, lehetnek nem közös alapelvek, olyanok, amelyek egymáshoz hasonlóak esetleg analogikusak és olyanok is, amelyek sajátosak, *önelvűek* és mint ilyenek a két diszciplína (viszonylagos) önállóságát bizonyítják, pontosabban azt, hogy ebben az összefüggésben a stilisztika önálló (autonomous), de nem független (independent) diszciplína (lásd JAKOBSONnak (1969.) a nyelvtudomány státusáról mondott és most itt analogikusan hasznosított véleményét).

Valóban a stilisztikának vannak sajátos, az önelvű rendszerezést, történeti megközelítéseiben pedig az önelvű fejlődéstörténeti magyarázatot feltételező vizsgálati tárgyai, mint amilyen például az irányzati stílus, a korstílus. A szövegtan valamennyi ilyen társtudománya (poétika, retorika, narratológia) békésen – ugyancsak PETŐFI (1997a. 3) szavával – *kooperál* a szövegtannal és persze egymással is.

Ezekben a kapcsolatokban egy más jellegű összefüggést, az általános és az egyedi viszonyát is felfedhetjük. Van egyrészt a szövegtan mint általános szövegtudomány és másrészt vannak egyedi szövegtudományok (például stilisztika, retorika, poétika, irodalomtudomány, teológia), amelyek egy része szövegközpontú diszciplína, mert kutatási tárgyuk a szöveg, és olyanok is, amelyek kutatási tárgya csak részben a szöveg.

Ebben az összefüggésben lényeges az, hogy a szövegtan biztosítja az általános elméletet és az ugyancsak általános érvényű vizsgálati módszereket, amelyeket az egyedi szövegtudományok átvesznek, alkalmaznak, és – mint a stilisztika ágairól szólva, láthatuk – produktív módon hasznosítanak, és így javítják, korszerűsítik a feladatkörükbe tartozó vizsgálatokat, nem egy esetben úgy, hogy a szövegtan a maga sok és sokféle elméletével forrása és ösztönzője lehet az egyedi szövegtudományok elméleti megújulásának. Valóban szövegtani forrásokból sok új stíluselmélet, irodalomelmélet, főleg narrációelmélet alakult ki, sőt új tárgykörű diszciplínaágak is, amit néha a kettősségre, a szövegtanra mint alapra is utaló műszavak jeleznek: szövegstilisztika, szövegpszichológia. Hangsúlyoznunk kell persze, hogy a stilisztika és a többi egyedi szövegtudomány számára fontos, ma talán a legfontosabb forrás a szövegtan, de nem egyedüli, a javításnak, fejlesztésnek más alapjai is vannak.

A szövegtan és a szóban forgó tudományok közötti kapcsolat nem egyoldalú, hanem kölcsönös, hisz az egyedi szövegtudományok ki is próbálják az átvett elméletek és módszerek alkalmazhatóságát, és így igazolják helyességüket, tehát visszahatnak a szövegtanra. És erre a szövegtan fejlődésének mai szakaszában igen nagy szükség van, minthogy a legtöbb szövegelmélet elég nagymértékben hipotetikus, kísérletileg még ki nem próbált, nem igazolt konstrukció (megjegyzendő persze, hogy egy elmélet helyességét nemcsak a gyakorlatban való alkalmazhatósága igazolhatja, hanem az általános tudományelmélet igényes szempontjai alapján való megítélése is).

A két diszciplína közötti kapcsolatnak más vonatkozásai is vannak. Egybevető vizsgálatuk szempontjából nagyon fontosak a megfelelések. Ezek alapján lehetne ugyanis egybevetni őket a két tudomány szembesítése szintjén (PETŐFI: 1995. 218). A megfelelések felfedését és tárgyalását azonban nagyon megnehezíti az, hogy az egyes szövegtanok felépítése, kategóriarendszere nagymértékben különbözik egymástól. Ugyanez a helyzet a stilisztikákban is. Látni fogjuk, hogy nagyon kevés és főleg csak részmegfeleléseket tudunk kimutatni. Minderre néhány példa.

A stilisztika tárgyát alkotó – fentebb részletesen tárgyalt – három ág három szöveg-szinthez kötődik. Elkülönítésüknek, tartalmuknak nyilvánvaló szövegtani alapja, jellege van. Kérdés azonban, hogy ez a három szint mennyire általános a szövegtanokban. Szöveg, szövegszint feltehetőleg mindegyikben van. De mi a helyzet a szövegalkotó elemekkel vagy a szöveg feletti minőséggel? Vagy nincs ilyen kategória, vagy ha van, más a tartalma. A szövegalkotó elemek a szövegalkotás tényezői. De például PETŐFI szemiotikai textológiájában ezek nem hangtani, szótani, mondattani elemek. Nála ugyanis a szö-

veg négy összetevő (konstituens) – vehiculum, formatio, sensus, relatum – organizációja (lásd VASS: 1990. 98, 108).

A legtöbb stilisztika tárgyalási rendje – a stilisztikai minősítések szintjén – az alkotóelemek osztályozását követi, azt, hogy vannak hangtaniak, szótaniak és mondatnaniak. Ilyen alapon a fejezetek így következnek: a hangtan stilisztikája, a szótan stilisztikája, a mondatnani stilisztikája vagy mondatstilisztika. Az újabban felbukkant szövegstilisztika műszót, a tőle jelölt fogalmat is idevonám másokétól eltérő jelentésben: a mondatnani követő vagy még inkább a mondatnál nagyobb egységnek, a szövegnek a stilisztikája. De mi lehet mindennek a megfelelője a szövegtanokban? Csak kevés ilyenről tudunk, és ezekben is a megfelelő kategóriák tartalma néha különbözik a stilisztikaitól. Így például VAN DIJK (1972. 210-239) a szöveg felszíni szerkezetén háromféle műveletet különböztet el: hangtanit (fonológiát), jelentéstanit (mint amilyen például a metaforaalkotás) és mondatnani. A kérdéses nyelvi jelenségcsoportokat többen is inkább a szemiotikából átvett szintek szerint tárgyalják: szemantikai, szintaktikai és pragmatikai egységek.

Hasonló a helyzet a stilisztika alapkategóriájával, a stílussal. Tulajdonképpen két stílusfogalom van, és nagyon zavarólag hat az, hogy a két egészen eltérő tartalmú fogalmat ugyanaz a műszó, a stílus jelöli. A két stílusfogalom világos elkülönítése szövegtani alapon lehetséges, ugyancsak szövegszintekhez kötve. Az első egyedi, konkrét szövegek kifejezőmódját jelenti, és így a szöveg szintjéhez kötődik. A második pedig stílustípus jelentésben szerepel (például tudományos stílus, hivatalos stílus, szépi írói stílus, ezen belül egyéni, műfaji és irányzati stílus), és mint ilyen a szöveg feletti szintet képviseli ugyanúgy, mint a szövegtípusok. A szövegtanhoz kapcsolódó kérdés itt is ugyanaz, mint fentebb. Különbözik nem véletlen, hogy nem ezzel a fogalommal határoztuk meg a stilisztika lényegét, a stilisztika egészének a tárgyát, ami azért sem lett volna szerencsés, mert a stílusfogalom értelmezése sok más problémát is felvet (lásd például TOLCSVAI: 1995.).

CASSIRER (1975. 37-45) a stilisztika tárgyát ugyancsak ágai alapján értelmezi (ebből azonban nem derül ki, hogy ezek kimerítik-e a stilisztika tárgy- és feladatkörét). A stilisztika ágait a stilisztikai vizsgálatok céljaival, sajátos feladataival azonosítja. Nem annyira tartalmukat, mint inkább feladatkörüket emeli ki. Őt ágról beszél: előírásos (normatív), leíró (hogyan fejeződik ki egy szöveg tartalma), megkülönböztető (összehasonlító), érvelő és magyarázó (interpretatív).

Gondolom, nyilvánvaló, hogy ezek az ágak a szövegtanok többségében meglevő szövegtipológiához kapcsolhatók. Ezekben a szövegtipológiákban szerepelnek az említettekhez hasonló típuskategóriák, mint amilyen például a leírás, értékelés, érvelés, utasítás (lásd például KINNEAVY: 1971., WEHRLICH: 1975.). És ilyen PETŐFINÉ (1997a.) a szövegtan társtudományait jellemző értelmezés és értékelés vagy értékelő interpretáció.

A példákban kiderül, hogy teljességet célzó egybevetés, szembesítés a mindkét diszciplínában uralkodó sokféleség miatt nem lehetséges. Ami megfelelés kimutatható, az csak néhány – nem is mindig a legfontosabb – részletre vonatkozik. Persze ezeknek megállapítása is egyfajta eredmény, legalábbis egy időre.

Mindez azt is jelenti, hogy az egymáshoz kapcsolódó diszciplínák (főleg a szövegtan és társtudományai, köztük a stilisztika) elhatárolása, az összefüggések megvilágítása, a főlé- és alárendeltségek tisztázása még sok nehézségbe ütközik, még sokáig várat ma-

gára. Természetesen könnyebb a helyzet, ha csak egy-egy szövegelméletet és stíluselméletet vetünk egybe.

PETŐFI kérdései között közvetett kapcsolatteremtés is szerepel. Ezek közül itt most egészen röviden azzal foglalkoznék, hogy milyen összefüggés állapítható meg a stilisztika mint társtudomány és a szövegtanon át a nyelvészet között. A történetiségnek a szövegtanba való bevezetését szorgalmazó részletekből (lásd a 6. alatt) következik, hogy itt most mit emelek ki.

A szóban forgó nyelvészetet a magyar nyelv rendszerének nyelvészete alkotja, ami- ben benne van a mondattömbök tanától kezdve a hangtanig elmenően mindegyik köz- bülső egység tana. Javaslatom lényege az, hogy e szinkrón rendszer mellé, vele egyen- rangú párhuzamként kellene bevezetni mindegyik ott említett nyelvi jelenség tanának a történeti, a diakronikus változatát. Ehhez nyilvánvaló analógia – és így érv is – a nyelv- szetben erőteljesen érvényesülő diakrónia, nyelvtörténet.

Ez lenne az alapja egy történeti szövegtan kialakításának. E kapcsolatteremtés és az ebből adódó *diakronizálás* révén kiteljesednék a szövegtan központú diszciplináris ös- szefüggésrendszer: a szövegtan tárgyköre a történetiséggel bővülne, gazdagodna. És így még jobb, még sokrétűbb alapként szolgálhatna a társtudományok, az egyedi szöveg- tudományok számára.

Idetartozik továbbá a langue-kérdés. Mint láttuk, a stilisztikával kapcsolatban álló nyelvészet a magyar nyelv rendszerét foglalja magába. Az interdiszciplináris megfelelé- sek és összefüggések alapján ebből (is) következhetnék a szövegnek rendszer jelenség- ként (langue-ként, kompetenciaként, kódként) való felfogása, és ugyanennek a stiliszi- tikában való érvényesítése is (lásd erről SZABÓ: 1988. 56-57). Ez a szövegtannak nem vagy alig tárgyalt kérdése, illetőleg az egyik tagadott, cáfolt tétele (lásd például PETŐFI: 1996. 13). Legyen legalább vitatéma!

Ezek az interdiszciplináris összefüggések legfontosabb kérdései, egyben a szöveg- tan és stilisztika nagy és nyitott kérdései.

9. Végül az összegezések befejezéseként még azt szeretném elmondani, hogy a PETŐFITől kezdeményezett eszmecsere főbb témái közül mit nem érintettem. Nem foglal- koztam a stilisztikának a többi társtudománnyal, elsősorban a vele széles területen érint- kező retorikával való kapcsolatával, valamint a multimediális szövegek stilisztikájával. És nem adtam választ két kérdésre: (1) mi a stilisztikum szerepe a jelentéshozzárendelés- ben, (2) a jelentéshozzárendelések végrehajtásához szükséges vagy nem szükséges, felis- merendő vagy fel nem ismerendő stilisztikai jelenségek elhatárolása (PETŐFI: 1995. 217-218).

Gondolom lesz még idő és alkalom ezek kifejtésére, egy ilyen adóslevél beváltásá- ra. De ez is igaz: *ars longa, vita brevis*.

Irodalomjegyzék

BENCZE LÓRÁNT:

1996. *Mikor Miért Kinek Hogyan* – A stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban. Corvinus Kiadó, Budapest.

BENNETT, TONY:

1982. *Formalism and Marxism*. Methuen et Co Ltd., London.

BLONSKY, MARSHALL:

1985. (Szerkesztői lapalji megjegyzések a következő tanulmányhoz:) Wlad GODZICH: The Semiotics of Semiotics. Marshall BLONSKY (szerk.): *On Signs*. The Johns Hopkins University Press Baltimore, Maryland. 421-447.

BÓKAY ANTAL:

1990. Megjegyzések az irodalom folyamatszerűségének hermenetutikai alapjairól (Az irodalomtörténet mint interpretációs jelenség). *Studia Poetica* 9. 23-56.

CASSIRER, PETER:

1975. On the Place of Stylistics. Haakan Ringbom et al. (szerk.): *Style and Text – Studies Presented to Nils Erik Enkvist*. Skriptor AB, Stockholm, 27-48.

ECO, UMBERTO:

1996. Limitele interpretării (I limiti dell' interpretazione). Editura Pontica, Constanta.

DIJK, TEUN A. VAN:

1972. *Aspects of Text Grammars – A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*. Mouton, The Hague – Paris.

GADAMER, HANS-GEORG:

1984. *Igazság és módszer*. Gondolat, Budapest.

HAIDU, PETER:

1981. Text and History: The Semiosis of Twelfth-Century Lyric as Socio-Historical Phenomenon. *Semiotica* 33. 1-62.

HUTCHEON, LINDA:

1983. A hatásról és a szövegköziségről. *Helikon* 1, 57-64.

JAKOBSON, ROMAN:

1969. Linguistics and Its Relation to Other Sciences. A. GRAUR et al. (szerk.): *Actes du Xe Congrès international des linguistes I*. Éditions de l'Académie de la RSR, Bucarest, 75-122.

KÁROLY SÁNDOR:

1979. A szöveg és jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben. SZATHMÁRI István és VÁRKONYI Imre (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 23-32.

KINNEAVY, J. L.:

1971. *Theory of Discourse*. Englewood Cliffs (N. J.).

KRISTEVA, JULIA:

1968. Problèmes de la structuration du texte. Linguistique et littérature. (La Nouvelle Critique, numéro spéciale, Novembre) 54-64.
1969. Sémiotikè. Seuil, Paris.

LUX, FRIEDEMANN:

1981. *Text, Situation, Textsorte*. Gunter Narr Verlag, Tübingen.

MICLAU, PAUL:

1977. *Semiotica lingvistică*. Editura Facla, Timisoara

PETŐFI S. JÁNOS:

1994. *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról – A mondatszemiotikától a szövegsemiotikáig (Tanulmányok)*. Magyar Műhely, Párizs – Bécs – Budapest.
1995. Válaszok és megjegyzések a szemiotikai textológia felépítését érintő kérdésekre, megjegyzésekre. In: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKESI Imre – VASS László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, JGYTF Kiadó, Szeged, 212-226.

1996. A magyar nyelvű (verbális) szövegek szemiotikai szövegtana diszciplináris keretének néhány aspektusa. In: PETŐFI S. János – BÉKÉSI Imre – VASS László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I)*, JGYTF Kiadó, Szeged, 11-18.
- 1997a. A szövegtan társtudományainak egymáshoz és a szövegtanhoz való viszonyáról. (Körlevél).
- 1997b. Egy poligott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. *Officina Textologica 1*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- 1997c. Néhány szó a szemiotikai textológia és a szövegstilisztika kapcsolatáról. PÉNTÉK János (szerk.): *Szöveg és stílus* – Szabó Zoltán köszöntése. Kolozsvári Egyetemi Nyomda, 353-361.
- PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA:
1992. *Elkallódni megkerülni – Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben*. Országos Továbbképző, Taneszközfejlesztő és Értékesítő Vállalat, Veszprém.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÁCSI JÁNOS – BENKES ZSUZSA – VASS LÁSZLÓ:
1993. *Szövegtan és verselemzés*. Pedagógus Szakma Megújítása Projekt Programiroda, Budapest.
- SZABÓ ZOLTÁN:
1984. A stílusrétegződés vizsgálatáról (Stílustipológia szövegnyelvészeti alapon). *Nyr.* 2. 219-227.
1988. *Szövegnyelvészet és stilisztika*. Tankönyvkiadó, Budapest.
1992. *A szöveg történetisége*. In: PETŐFI S. János – BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, JGYTF Kiadó, Szeged, 34-39.
- 1995a. A szövegszemiotika időszerű kérdései és megoldásra váró feladatai. In: PETŐFI S. János – BÉKÉSI Imre – VASS László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok*, JGYTF Kiadó, Szeged, 199-210.
- 1995b. A stílustörténet egy szövegnyelvészeti modellje. *Nyr.* 1. 68-80.
1996. Lehető változásmagyarázatok a stílustörténetben (Egy textológiai stílustörténet-elmélet nagy és nyitott kérdése). In: PETŐFI S. János – BÉKÉSI Imre – VASS László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I)*, JGYTF Kiadó, Szeged, 224-247.
- SZILI JÓZSEF:
1969. A történetiség mint az irodalmi mű létezőmódja. *Helikon* 3-4. 360-371.
- TODOROV, TZVETAN:
1971. *Poétique de la prose*. Seuil, Paris.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR:
1995. A stílus diszkurzív elmélete felé. *Helikon* 3. 219-231.
1996. Kognitív szemantika és stilisztika. *Néprajz és Nyelvtudomány* 37. 169-180.
1997. A stílus történetisége. PÉNTÉK János (szerk.): *Szöveg és stílus* – Szabó Zoltán köszöntése. Kolozsvári Egyetemi Nyomda, 414-418.
- VASS LÁSZLÓ:
1990. Terminológiai szótár (a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához). In: PETŐFI S. János – BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése*, Szeged, 85-115.
- WEHRLICH, E.:
1975. *Typologie der Texte: Entwurf eines textlinguistischen Modelle zur Grundlegung einer Textgrammatik*. Quelle et Meyer, Heidelberg.

STYLISTICS AS COADJACENT DISCIPLINE OF TEXOLOGY

ZOLTÁN SZABÓ

It is the relation of stylistics to text linguistics that is discussed in this paper. This comment of stylistics is an answer to one the questions propounded by János S. Petőfi concerning the interdisciplinary context of text linguistics.

Stylistics is defined here by the objectives of its branches (types of studies) identified with text levels: (1) text constituents – stylistic evaluation, (2) text – stylistic analysis, (3) supertext (text as super category) – stylistic typology. The branches of stylistics are investigated in point of the main principles and results of text linguistics regarding mainly (1) the correspondences, correlations between stylistics and text linguistics and (2) the help offered by text linguistics as the general text science to stylistics as well for all the other so-called text disciplines (e.g. rhetoric, poetics, narratology or literary studeies, theology).

By reason of these inquiries the author comes to the conclusion that there is a great variety. diversity in text linguistics as well in stylistics, on this account exceedingly few correspondences, correlations can be revealed which could inform us on the actual relational contexts. Consequently, at present it is not much that can be said about the interdisciplinary contexts, thus it cannot yet be cleared up that subordination or superordination is the main pon point in a certain interdisciplinary contact regarding text linguistics or whichever of the possible text disciplines. That is the situation in point of stylistics, too. That is the reason why tудay we cannot say more than this simple fact: stylistics is an autonomous, but not independent discipline, it is in close relation with text linguistics and other text disciplines. These relations for the most part are reciprocal. It is a close cooperation that can be presumed in these manifold interdisciplinary contexts.

A STILISZTIKA HELYE A SZÖVEGET VIZSGÁLÓ DISZCIPLÍNÁK KÖZÖTT

SZATHMÁRI ISTVÁN

1. Csak üdvözölni lehet, hogy PETŐFI S. JÁNOS diszkussziót kíván folytatni a szövegtannak, a szövegnyelvészetnek és a nyelvészetnek egymáshoz való viszonyáról, valamint a szövegtani társtudományoknak (poétika, retorika, stilisztika stb.) szintén egymáshoz és a szövegtanhoz való kapcsolatáról. A diszkusszióhoz azonban mindjárt az alapot is megadta: saját elképzelését ugyanis felvázolta egy 1997. december 1. keltezésű, kilenc nyomtatott oldalas levélben (PETŐFI: 1997b.), illetve *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram* című munkájában (PETŐFI: 1997a.). Minderre igen nagy szükség van, hiszen a nyelvtudomány a szöveg vizsgálatával nemcsak kibővült, hanem teljessé lett, de mint alapjaiban új diszciplínának a „felségterülete” nincs tisztázva, valójában megszilárdult neve sincs. A társtudományok tárgyáról, céljáról, módszeréről ugyan sok mindent leírtak – mondhatnánk – Arisztotelész óta, de ezeket se igen hangolta maradandóan össze senki, nem beszélve az egymáshoz való viszonyukról, és még kevésbé arról, hogyan osztoznak – most már ideértve a szövegtant is – a szöveg vizsgálatán. És akkor még nem szóltunk arról, hogy a nyelvtudomány más új diszciplínákkal is kibővült, mint például a pragmatika; hogy új szemlélettel gazdagodott (például a kognitív nyelvészet); stb.

Magam a stilisztika felől kívánok a tervezethez hozzászólni, és röviden felvázolom, én hogyan tárgyalom a szövegstilisztikát.

2. Először az elnevezésekről. – Nem szerencsés a magyarban a „textológia” megjelölés, mert az már le van foglalva egy – bizonyos értelemben rokon – sajátos irodalomtudományi területre („irodalmi művek hiteles szövegének megállapítása és ennek módszertana; a szövegkritikai kiadások megszerkesztésének tudománya”, BAKOS: 1989. 848). Persze kibővíülhetne a szó jelentéstartalma, de egyes esetekben félreértésre adna alkalmat, vagy magyarázkodást tenne szükségessé. Örülök viszont, hogy PETŐFI S. JÁNOS a „szövegtan” elnevezést alkalmazza. Az első magyarországi szövegvizsgálattal foglalkozó konferencián (Kaposváron 1978-ban) én mondtam ki a zárósóban (SZATHMÁRI: 1979. 141-144), hogy az új diszciplína neve „szövegtan” legyen, a „hangtan, szófajtan, alaktan, mondattan” sort mintegy folytatva és lezárva. Azóta jobbára el is terjedt nálunk. Nem látom viszont világosan PETŐFINél a „szövegtan” és a „szövegnyelvészet” tárgykörét és elhatárolását. Mintha elegendő lenne a „szövegtan” szakkifejezés. Egyébként szó lehet – de a szövegtanon belül – „szöveggrammatiká”-ról. Ezt ugyanis – véleményem szerint – RÁCZ ENDRÉnek sikerült körülhatárolnia. Kétféle értelemben élt vele. Eszerint jelentheti „a szöveg egészének mint jelkomplexumnak a grammatikáját”, és vonatkozhat „azoknak a grammatikai eszközöknek, kategóriáknak a kutatására, amelyeknek segítségével a mondatokat szöveggé fűzzük össze.” A szövegkonnexió biztosítását szolgáló (mondat)grammatikai eszközök közé a következőket szokták sorolni: a névelőhasználat (s ezzel kapcsolatban a determinálás); az anafora és a katafora, velük kapcsolatban a névmásítás, továbbá az ellipszis és az egyeztetés; a kötőszók (konnektorok); az igemódok és az igeidők használata; a mondatok téma-réma tagolása, valamint az előfeltevések. RÁCZ

idevonja még az idézést (a szabad függő beszédet a szövegstilisztika hatáskörébe utalja), a vendégsszövegeket (intarziák, reminiscenciák, evokációk stb.). (RÁCZ: 1992. 1-2.)

3. A következőkben a poétikára, a retorikára és a stilisztikára vonatkozó megjegyzéseimet sorolom fel.

a) Poétika. – Célravezetőnek, logikusnak látszik, hogy a poétika „a textológiai operációkat meghatározó / vezérlő ... szövegtipológiai diszciplínává alakuljon” (PETŐFI: 1997b. 2). Később (uo. 6) azt is olvashatjuk, hogy a poétika az irodalmi művekkel foglalkozik (ez minden bizonnyal úgy értendő, hogy mind a költői, mind a prózai műfajokkal), és az is megnyugtató, hogy ennek a diszciplínának – közelebből – „az irodalmiság fogalmának a tisztázásával (definiálásával), másrészt az egyes irodalmi műnemek / műfajok, valamint a körükbe tartozó szövegek makromegformáltságának kérdéseivel” kellene foglalkoznia.

b) Retorika. – A retorika körülhatárolása szintén megnyugtató (lásd PETŐFI: 1997b. 6). Ennek – a szerző szerint – „a közérdekű élőszóbeli megnyilvánulás fogalmának a tisztázásával (definiálásával)..., másrészt az egyes retorikai műnemek / műfajok, valamint a körükbe tartozó szövegek makromegformáltságának kérdéseivel” kellene foglalkoznia.

c) Stilisztika. – A stilisztika szerepkörének kijelölésében már vannak ellenvetéseim. Elfogadom a következő megállapításokat: a stilisztika (az esztétikával együtt) „a textológiai interpretáció eredményeire épülő értékelő interpretatív diszciplínává válna” (PETŐFI: 1997b. 3); a stilisztika témája a szerzőkre, a szövegtípusokra és a korokra jellemző stílusok leírása (uo. 4); a szövegtan elsődlegesen értelmező, a stilisztika elsődlegesen értékelő jellegű (uo. 7); a stilisztikának „egyrészt olyan általános kérdéssel kell foglalkoznia, mint a stílus mibenlétének meghatározása, másrészt olyanokkal, amelyek egy-egy mű, egy-egy alkotó, valamint egy-egy korszak stílusa elemzésének és leírásának alapkérdései” (uo. 7); a stilisztikák alszektorába tartozna „az irodalmi, a meggyőző, a vallási, a jogi, az orvosi stb. funkciójú” szituációs szövegek stilisztikája, másrészt „különféle szempontú stílustipológiák létrehozása” (uo. 9).

Ellenvetéseim, (inkább) kiegészítő megjegyzéseim a következők. A stilisztika nemcsak a kész műveket értékeli (uo. 3), nemcsak a makroszerkezeteket vizsgálja (uo. 7 és 9), hanem nagyon is részt vesz a mikroszerkezetek létrehozásában is (a stílus: a kifejezés, a nyelvhasználat módja!). A megfelelő nyelvi (hangtani, szókinszbeli, alaktani, mondat- és szövegtani), illetve extralingvális eszközök (írásjelek, betűtípusok, tördelés, képek stb.) kiválasztása ugyanis az illető jelenségek stílusértéke (stílushatása) szerint megy végbe (egyébként uo. az 5. lap alján a szerző is stilisztikai jegyekről, értékekről beszél, és végső soron a stílus aspektusai is értékek). Nyilván nem véletlenül utal a szerző arra, hogy „a stilisztika sokszor a szövegtannal konkuráló tudományág formájában jelentkezik” (uo. 7), hiszen a stilisztika éppen úgy átfogja a teljes szöveget, mint a szövegtan, csak természetesen más szempontból. 1977 körül például, amikor SZABÓ ZOLTÁNNak *A stilisztika nyelvelméleti alapjai* című munkája megjelent, még nem lehetett tudni, hogy a szövegtan „nyeli-e el” a stilisztikát, vagy fordítva (lásd SZABÓ: 1977. 5-7, 193-195). Egyébként egy-egy mű, egy-egy alkotó, egy-egy korszak stílusának vizsgálata szintén makro- és mikrotilisztikai elemzést igényel.

d) Szó- és gondolatalkzatok. – Őszintén szólva a legkevésbé vagyok kibékülve a szó- és gondolatalkzatok (autonóm) elméletének – mintegy külön diszciplínaként való –

kiemelésével. Az 1. táblázatban (PETŐFI: 1997b. 3) még nem szerepel, az uo. 7. lapon lévő összefoglaló felsorolásból, a szövegtani társtudományok rendszerezéséből viszont kirívóan „kilóg”: a többi esetben egyes szövegtípusok, bizonyos diszciplínák (poétika, retorika stb.) szerinti vizsgálatáról van szó, ez esetben pedig „a szó- és gondolatalakzatok általános jelentéstan”-áról. A szerző (uo. 5. lapon) e diszciplína tárgyát világosan kijelöli (bár korántsem minden alakzat tárgyaltna!), de már a „cél” és a „módszer” bevallottan is sok bizonytalanságot tartalmaz. Arról nem beszélve, hogy – jöllehet az alakzat már ott szerepel Gorgiasnál, Arisztotelésznél (lásd ADAMIK: 1998.) – megnyugtató definícióját, osztályozását, sőt az alakzatok pontos számát sem ismerjük, és az egyes alakzatok nincsenek egységes szempontok szerint leírva. Az alakzatok roppant fontosak, mert igen hatásos nyelvi-stilisztikai eszközök, és mint ilyenek, tárgyai a tipológiának, a poétikának, a retorikának, a stilisztikának és az esztétikának. Magam tehát ezeken belül helyezném rájuk nagy súlyt, de külön diszciplínába mégse sorolnám őket.

e) A multimediális szövegek szövegtani társtudományai. – Való igaz, hogy a humán kommunikáció szövegeinek jelentős hányada multimediális szöveg. Érthető tehát, hogy ezek nem verbális összetevőinek poétikai, retorikai, stilisztikai, esztétikai aspektusaival is foglalkozni kell. PETŐFI S. JÁNOS nagyon helyesen jelöli meg a szövegtani társtudományok feladatát: ezeknek azt kell vizsgálni, hogy „a multimediális szövegek nem verbális összetevőiben milyen, a verbális szövegekre jellemző poétikai, retorikai stb. elemekkel / struktúrákkal analóg elemek / struktúrák találhatók, másrészt azt, hogy mik a kizárólag a multimediális szövegekre jellemző poétikai, retorikai stb. elemek / struktúrák.” (PETŐFI: 1997b. 5.)

4. A következőkben arról szólok, hogy egyrészt mi a funkcionális stilisztika lényege, és milyen a módszere, másrészt hogy hogyan látja a szövegek stilisztikai jellemzőit, vagyis az úgynevezett szövegstilisztikát.

A funkcionális stilisztika a funkcionális szemléletű nyelvtudományi irányzatokból nőtt ki: alapja a nyelvi valóság, a nyelvhasználat. Vizsgálja mindenekelőtt az egyes nyelvi szinteken elhelyezkedő nyelvi-stilisztikai, valamint a külön csoportot alkotó nyelven kívüli (extralingvális) eszközök stílusértékét, stílusértékeit, illetve ezeknek a mondanivaló kifejezésében, az alkotás egészében betöltött, gyakran igen bonyolult funkcióit. Vizsgálja továbbá a nyelvhasználati típusoknak: a stílusrétegeknek és a stílusárnyalatoknak a szerkesztési szabályait. Végül ez a stilisztikai rendszerezés kialakította a maga stíluselemző módszerét. Eszerint a stíluselemzés annak a módszeres vizsgálata, hogy a költő, író, beszélő milyen szövegszerkezetet, milyen nyelvi-stilisztikai jelenségeket, illetve milyen nyelven kívüli eszközöket, továbbá hogyan, milyen funkcióban használt fel mondanivalója kifejezésére. Röviden: a stíluselemzés igyekszik feltárni a stílári eszközök szerepét, hírértékét. Egyébként a funkcionális stilisztika alapján álló stíluselemzés menete röviden, sémászerűen a következő: körvonalazzuk az elemzendő mű üzenetét (fő mondanivalóját, sugallatait), továbbá legjellemzőbb stílusvonását (ez utóbbi esetben valószínűleg a HANKISS ELEMÉR által említett „formateremtő elv”-ről van szó [lásd HANKISS: 1971.], mások „szövegszervező erő”-nek is hívják). Meg kell továbbá állapítanunk a mű legfontosabb szövegtani, elsősorban szerkezeti és kohéziós sajátosságait. Majd mintegy a felsoroltak „fényében” igyekszünk körülírni a mű egyes akusztikai, szókészleti, grammatikai, szövegtani, extralingvális és képi elemeinek, jelenségeinek a műbeli stílusértékeit,

lehetséges stílushatását. (A funkcionális stilisztika kialakulásához lásd SZATHMÁRI: 1996., a stíluselemzéshez pedig SZATHMÁRI: 1998., mindkettő további szakirodalommal.)

5. Magam már 1983-ban megjelent tanulmányomban határozottan azt állítottam, hogy igenis van szövegstilisztika, és fel is vázoltam a lényegét (SZATHMÁRI: 1983.). Mindezt ma is vallom.

Mint ismeretes, a fonémák, morfémák, lexémák, szintagmák, mondatok után a hatodik, az előzőeket mintegy betetőző szint: a szöveg. A szöveg természetesen a nyelvi-stilisztikai jelenségeknek is az élettere, a tulajdonképpeni valóságos nyelv. Hogyan épül fel a szöveg? Erre KÁROLY SÁNDOR és DEME LÁSZLÓ megjegyzésével válaszolhatunk. Ezt írja KÁROLY SÁNDOR *A szöveg és jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben* című dolgozatában: „A szöveg, úgy ahogy halljuk vagy olvassuk, szófajkategóriákban, mondatrész-pozíciókban és mondatfajta-osztályokban jelenik meg előttünk, a megfelelő alaki-morfológiai kitevőkkel. Ha azonban a szöveg mögé tekintünk, a szavaknak, lexémáknak jelentésviszonyait találjuk. E jelentésviszonyoknak egyfajta realizálódása tárul elénk az adott szövegben. E jelentésviszonyok mintegy nyersen adják a szöveg tartalmát, amely a különféle kommunikációs célkitűzések szerint más-más ruhába öltözve jelenhet meg a szótári és nyelvtani szinonimavariációk, parafrázisvariációk közti válogatás eredményeképpen.” (KÁROLY: 1979. 25.) Ehhez hozzá kell vennünk, amit DEME LÁSZLÓ írt a mondat meg-, illetve beszerkesztettségéről. „Milyen is a jó szöveg? Egységes egész, de részegységekből – mondatokból – áll... A részegységek – a mondatok – önmagukban is mind önállóak és zártak, belsőleg maguk is megszerkesztettek. De ami elég ahhoz, hogy a mondat mondat legyen, az még nem teszi a szöveget szöveggé. A mondatot nemcsak megszerkesztettsége jellemzi, hanem beszerkesztettsége is. Ettől lesz a szöveg szöveg. A beszerkesztettséget az önálló mondatok egymáshoz kapcsolódása biztosítja.” (DEME: 1979. 62.) Az elmondottakból következik, hogy három csoportba sorolhatók azok a nyelvi elemek és jelenségek, amelyek a szöveg stílusát alakítják: a) a mondat „megszerkesztés”-ének eszközei; b) a mondat „beszerkesztés”-ének biztosítása céljából a mondaton túlmutató nyelvi-stilisztikai jelenségek; c) elsősorban a szöveg szintjén jelentkező stíluseszközök.

Mivel mindhárom esetben variánsok állnak a beszélő, az író, illetőleg a költő rendelkezésére, amelyek között a kommunikáció adott tényezőinek megfelelően válogathatunk, ezek feltétlen részei a stilisztikának. Az első csoportbeliek, a mondat „megszerkesztés”-ének eszközei azonban közvetlenül a mondatához, illetve a mondat alatti szintekhez tartoznak (ezeket lásd SZATHMÁRI: 1994. 38-49, 55-57), azokat a stilisztikák a jelzett szinteknél tárgyalják. Így a „beszerkesztettség” eszközei, vagyis a mondaton túlmutató, továbbá a teljes szöveg szintjén jelentkező stíluseszközök a szövegstilisztikának a részei.

A) A mondaton túlmutató jelenségek

a) A hangzás és a zeneiség területéről: egyes – jobbra – költői eszközök, mint amilyen a hangszimbólum, az alliteráció, az enjambement; mondatfonetikai eszközök: hangsúly, dallam, beszédtempó, szünet stb.

b) A szó- és kifejezőkészlet szintje: kapcsoló elemek (konnektorok): szinonimák,

c) Alak- és mondattani jelenségek: az utalás (koreferencia) grammatikai eszközei: anafora, katafora, deixis; pronominalizáció; igei, igenévi és birtokos személyragok, illetve személyjelek; az alaki és értelmi egyeztetés; a névelők szerepe; a grammatikai konnektorok. Továbbá az aktuális mondattagolás; bizonyos mondatfajták, körmondatok.

d) Képi szint: szóképek, komplex képek, költői vagy irodalmi képek, illetve leíró képek.

e) Extralingvális eszközök: helyesírás (elsősorban az interpunkció eszközei vagy ezek hiányai); nyomdatechnikai eszközök stb.

f) Bizonyos alakzatok: ismétlés, halmozás, fokozás, ellentét stb.

B) A szöveg egészére kiható stilisztikai eszközök

a) Hangzási szint: szövegfonetikai eszközök: szöveghangsúly, szöveg dallam, szövegtempó stb., röviden szövegintonáció stb.; verstani eszközök: versritmus, prózaritmus; versformák, sorfajok, versszak típusok.

b) A szó- és kifejezőképző szintje: izotópia; a szereplők, a cselekvések és történések, a tér-, idő- és oksági viszonyok hálózatának kifejezése; motívumszerkezet.

c) Szintaktikai jelenségek: közlésformák: egyenes, függő, szabad függő beszéd; monológ, belső monológ stb.; mondatrend; konstrukciótípusok.

d) Képi szint: képszerkezet, képrendszerek; allegorikus, szimbolista stb. ábrázolásmód.

e) Extralingvális szint: nyomdatechnikai eszközök: vesszők, versszakok, illetve bekezdések, fejezetek stb.; képvers; vizuális költészet: nem verbális szövegek stb.

f) A szintekbe be nem sorolható jelenségek: közlésfajták: elbeszélő, leíró stb. típus; a szöveg tagoltsága; stílusrétegek, szövegfajták, műfajok; korstílus és stílusirányzat; a cím szerepe.

(Az itt leírtakat lásd részletesebben SZATHMÁRI: 1983. 338-355, szakirodalommal.)

Természetesen más rendszerezés is elképzelhető, de talán a szövegstilisztika létjogosultságát sikerült igazolnom.

Irodalomjegyzék

ADAMIK TAMÁS:

1998. *Antik stíluselméletek Gorgiasztól Augustinusig*. Seneca Kiadó, Budapest.

BAKOS FERENC:

1989. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

DEME LÁSZLÓ:

1979. A szöveg alaptermészetéről. In: *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Szerk.: SZATHMÁRI ISTVÁN és VÁRKONYI IMRE. MNYTK. 154. Budapest, 57-65.

HANKISS ELEMÉR (szerk.):

1971. *Formateremtő elvek a költői alkotásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

KÁROLY SÁNDOR:

1979. A szöveg és jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben. In: *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Szerk.: SZATHMÁRI ISTVÁN és VÁRKONYI IMRE. MNYTK. 154. Budapest, 23-32.

PETŐFI S. JÁNOS:

1997a. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. *Officina Textologica*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

- 1997b. *A szövegtan társtudományainak egymáshoz és a szövegtanhoz való viszonyáról.* Università degli studi di Macerata Facoltà di lettere e filosofia. Macerata.
- RÁCZ ENDRE:
1992. *Mondatgrammatika és szöveggrammatika.* Linguistica Series C Relationes 6. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének kiadása.
- SZABÓ ZOLTÁN:
1977. *A stilsztika nyelvelméleti alapjai.* Dacia Kiadó, Napoca – Kolozsvár.
- SZATHMÁRI ISTVÁN – VÁRKONYI IMRE (szerk.):
1979. *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban.* MNYTK. 154. Budapest.
- SZATHMÁRI ISTVÁN:
1983. Beszélhetünk-e szövegstilisztikáról? In: *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből.* Szerk.: RÁCZ ENDRE és SZATHMÁRI ISTVÁN. Tankönyvkiadó, Budapest, 320-355.
1994. *Stílusról, stilisztikáról napjainkban.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
1996. A funcionális stilsztika megalapozása. In: *Hol tart ma a stilisztika? (Stíluselméleti tanulmányok).* Szerk.: SZATHMÁRI ISTVÁN. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 13-33.
1998. Stíluselemzés és stílusirányzat. In: *Stilisztika és gyakorlat.* Szerk.: SZATHMÁRI ISTVÁN. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 15-32.

THE PLACE OF STYLISTICS AMONG THE TEXTOLOGICAL DISCIPLINES

ISTVÁN SZATHMÁRI

The author gives remarks on János Petőfi S.'s work entitled To a multilingual text linguistic-textology research program, first of all examining the relation between stylistics and textology. He agrees upon using the name „textology”, but rejects its application. Furthermore, he agrees with the delienation of poetics and rhetorics but regards the role accribed to stylistics too meagre, and is against using word- and idea assemblages as different disciplines. Describes the essence of functional stylistics and also his own system of text stylistics, distinguishing two parts: the group of phenomena reaching beyond the sentence and that of stylistic means affecting the text as a whole.

A SZÖVEGTAN IRODALOMELMÉLETI TÁRSTUDOMÁNYAI

SZERDAHELYI ISTVÁN

1. Minthogy a különféle szövegfajták sorában léteznek szépirodalmi szövegek, nyilvánvaló és köztudott, hogy a szövegtan társtudományainak sorába tartozik az effajta szövegek elméleti kérdéseivel foglalkozó diszciplína is.

1.1. Szépirodalmiaknak azokat a szövegeket nevezem, amelyeknek értékstruktúrájában az esztétikai érték kitüntetett jelentőségű. E kitüntetett jelentőségnek két alfaja van. Játshat az esztétikai érték a szöveg értékstruktúrájában kizárólagos vagy uralkodó szerepet (s ez esetben az *autonóm művészeti irodalom*hoz tartozó szöveggel állunk szemben), de lehet (az *alkalmazott művészeti irodalom* szövegeiben) az értékstruktúra alárendelt szerepkörű értékfajtája is, ha elengedhetetlen, úgynevezett konstitutív eszközérték (vö. SZERDAHELYI: 1995. 70, 135-177).

1.2. A szépirodalmi szövegeket elméleti szempontból vizsgáló diszciplínát nálunk legelterjedtebben *irodalomelméletnek* szokás nevezni. A vele szembeállított fogalom az effajta szövegeket történeti szempontból vizsgáló *irodalomtörténet-írásé*, s e két tudományág együttese az *irodalomtudomány*.

Az *irodalomelmélet feladatát* – eléggé kézenfekvő módon – abban lehetne megjelölni, hogy a műelemzéshez szükséges elméleti fogalomkészleteket kell kidolgoznia (vö. SZERDAHELYI: 1995. 482-485).

A közfelfogás négy fő tudományágát különbözteti meg (vö. H. MARKIEWICZ: 1968. 12-14; TAMÁS A.: 1977. 232-233). Az egyik a szépirodalomra teoretikus szempontból átfogóan jellemző sajátosságokat és törvényszerűségeket – ide értve a K. WÓYCICKI (1988. 208-209) által a „pszichológiai poétika” körébe utalt problémákat – kutató *általános irodalomelmélet*. A másik a *műfajelmélet* – amelyet (e szó egyik értelmében) *poétikának*, ritkábban, P. VAN TIEGHEM (1938. 99) nyomán *genológiának* is szokás nevezni –, pontosabb megjelölése azonban az *(irodalmi) műfajelmélet* lenne, hiszen műfajelméletek más művészeti ágakban is léteznek, sőt, a művészi szférán kívüli szövegosztályok, például a hírközlés körében is (vö. BERNÁTH L.: 1994.).

A harmadik a nyelvészeti stilisztikától (vitatott határvonalakkal) elkülönülő *irodalmi stilisztika*, a negyedik pedig a szövegek hangzásbeli formáját vizsgáló, a nyelvészeti prozódiaától (szintén tisztázatlan módon) elkülönült *irodalmi prozódia*; ezen belül a legfejlettebb ágazat a *verstan*.

1.3. Vitatott kérdés, hova sorolandó a meta-irodalomtudomány (vagy irodalomtudomány-elmélet), az az elméleti tudományág, amelynek tárgya az irodalomtudomány, s feladata ilyen módon az irodalomtudomány rendszertani és módszertani kérdéseinek, tételeinek és fogalmi rendszerének vizsgálata (vö. H. MARKIEWICZ: 1986. 7-16). Elterjedt álláspont, hogy ez az irodalomtudomány harmadik ága, mások pedig az irodalomelmélet részeként tárgyalják (vö. F. VODIČKA: 1988. 125).

Megjegyzendő, hogy a németben az irodalomtudomány („Literaturwissenschaft”) szót gyakran szintén egy – némiképp kiterjesztett vizsgálati kör – meta-irodalomtudomány megjelölésére használják (vö. M. WEHRLI: 1960. 5; G. és I. SCHWEIKLE: 1984. 266-267).

Sz. Szerintem a meta-irodalomtudomány nem az irodalomtudomány, hanem a tudományelmélet egyik ága (vö. SZERDAHELYI I.: 1995. 495), aminthogy R. WELLEK és A. WARREN (1972. 54-65) is mellőzi az irodalomtudomány ágazatainak áttekintésében. Nem hallgathatom el végezetül azt sem, hogy e meta-irodalomtudomány létének csaknem egyetlen jele az, hogy tudományrendszertani helyéről vitatkoznak; az irodalomtudomány rendszertani és módszertani kérdéseinek, tételeinek és fogalmi rendszerének problémái napjainkban szinte teljesen tisztázatlanok. (Nem véletlen, hogy – amint ezt a *Helikon* 1976. 4. száma is demonstrálta – nemzetközi vita folyik arról, tudomány-e egyáltalán az irodalomtudomány?)

1.4. Terminológiai szempontból jelezni kell itt végezetül azt is, hogy az irodalomelméletet igen gyakran – főként az angol és francia nyelvterületen – poétikának nevezik, s az irodalomelmélet szót a szakirodalom egy része a fenti fogalomtól eltérő értelemmel használja. A német szaknyelvben a „Literaturtheorie” nagyjából az általános irodalomelméleti és a meta-irodalomtudományi kutatások gyűjtőfogalmát jelöli (vö. G. és I. SCHWEIKLE: 1984. 265-266). Ennek nem része a műfajelmélet, irodalmi stilisztika stb.; ezért mondja például M. WEHLI (1960. 95) is, hogy „A műfajok tanáról, ha nem az irodalom alapfelosztását jelenti, nem is lehet tudni, hogy tulajdonképpen hova tartozik”, s így „bizonytalan helyzete” van az irodalomtudomány rendszerében (vö. még H. TURK: 1976.; H. MAINUSCH: 1981.).

Nálunk e fogalom-kettéváltan jelentkezik. Egyesek, mint NYÍRÓ L. (1980.) az irodalomelméletet az általános irodalomelmélettel azonosítják (kizárva belőle tehát a stilisztikát, műfajelméletet stb.), mások, mint BONYHAI G. (1980.), a meta-irodalomtudományt nevezik irodalomelméletnek.

2. További – s immáron nemcsak terminológiai, hanem fogalmi – problémákat okoz a poétika szó sokértelműsége. Ha történelmi jelentésváltozásaitól (vö. G. G. SAINTSBURY: 1949., J. KÖRNER: 1968., H. WIEGMANN: 1977.) eltekintünk is, és csak mai értelmezéseire tekintünk, akkor is a (homályos körvonalú) fogalmak riasztó sokasága sorakozik fel mögötte.

Két jelentését fent már jeleztem; egyrészt a műfajelmélet, másrészt az irodalomelmélet szinonimája.

2.1. Harmadik jelentésében viszont költészetelmélet, azaz a szépirodalmon belül megkülönböztetett, költőinek nevezett szövegosztály elmélete. Ez utóbbinak mibenléte felől tájékozódva pedig a legkülönbözőbb meghatározások–felfogások kavalkádjába ütközünk. (A szóhasználat e zavarossága és önellentmondásossága miatt az irodalomelmélet neves képviselőinek egy része arra a következtetésre jutott, hogy a költészet műszavának használatát jobb lenne elkerülni.) Ha csak a szó legelterjedtebb jelentéseit vizsgáljuk, a következő elgondolásokat különböztethetjük meg (vö. M. WEHLI: 1960. 67-69; SZERDAHELYI I.: 1972.; A. HORN: 1978. 136-137).

2.2. A legrégebbi hagyományokhoz igazodó fogalomhasználat szerint (hiszen a szépirodalom terminus csak a XVIII. század közepétől terjedt el, korábban e fogalmat a költészet szóval jelölték) a költészet a szépirodalom szinonimája, értékhangsúly nélkül. A szépirodalom fogalma azonban itt (ellentétben a korábbi költészetfogalommal) jórészt az autonóm művészeti irodalomra szűkül le, kizárva az alkalmazott művészeti irodalom legtöbb műfaját.

A német szakirodalom egy részében – amely az irodalomelmélet szót nem használja – az irodalomelmélettel azonos értelmű poétika („Poetik”) terminussal jelölt tudományág az így felfogott költészet vizsgálatára hivatott (vö. G. von WILPERT: 1969. 575). Ám a német szakirodalom más részében ugyanez a terminus már három jelentésű: egyrészt költészetelméletet, másrészt az „igazi” költészet gyakorlati normáinak tanát, harmadrészt költészetkritikát jelent (vö. G. és I. SCHWEIKLE: 1984. 332), ahol a költészet („Dichtung”) szó többértelműsége miatt nem tudni, mindez pontosan milyen szövegekre vonatkoztatandó. Hasonlóan elmosódott az angolszász nyelvterületen használt poétikafogalom (vö. A. PREMINGER – T. V. F. BROGAN: 1993. pm, főként 739-743, 929-938).

2.3. A XIX. század második felére tekinthet vissza az a szóhasználat is, amelyik szerint a költészet az igazán értékes szépirodalom megjelölése, szemben a „csak irodalom”-ként felfogott szövegosztályokkal. Ez jelentheti:

- a) az autonóm művészeti irodalom értékes részét a sikerületlen autonóm alkotásokkal és az alkalmazott művészeti irodalommal szemben (ez a legközhasználatúbb értelmezések egyike; elterjesztésében Gundolf és a George-kör játszott nagy szerepet; vö. H. LUKÁCS B.: 1970. 92-93).
- b) Jelentheti a legértékesebb, a legnagyobb műalkotásban is csak helyenként megvalósuló – közelebbről meg nem határozott – értéktényező „kegyelmi állapotát” (B. CROCE: 1936.);
- c) vagy közelebbről is meghatározott értéktényezőkkal (illetve azoknak tekintett tényezőkkel) rendelkező szövegek összességét. Ezek az értéktényezők igen különbözőek lehetnek. R. JAKOBSON korai, az orosz formalizmus „osztranyenije”-elgondolásának jegyében fogant meghatározása szerint (1988. 40-41) például a költészet fogalma változó, s csak a költőiség, a poétikai funkció állandó, ennek lényege pedig abban rejlik, hogy „a szót szónak érzékeljük, nem pedig az elnevezett tárgy reprezentánsának vagy érzelemkitörésnek”, a szó mint „jel nem olvad össze a tárggyal”, s így „a szavak és szintaxisuk, jelentésük, belső és külső formájuk nem közömbös mutatói a valóságnak, hanem megvan a saját súlyuk és értékük.” M. DUFRENNE (1963. pm, főként 37) ehhez hasonló felfogása szerint a költészet visszaállítja a nyelv ősi állapotát, természetességét és frissességét.

Más felfogásban viszont ez az értéktényező a „szimbólum” a pusztán „kifejezéssel” szemben, a „műhosz” és „logosz” ellentétéként (O. WALZEL: 1937.), vagy a goethei értelemben felfogott szimbolikusság (vö. L. BERIGER: 1942.), ami verses formával párosul, a szabadverset, mint „elfajulást” kizárva, de a prózát nem, mert a költészet az „igazság és szépség” összekapcsolódása (vö. L. BERIGER: 1943.). A hasonló példák hosszan folytathatók.

Mindezek a költészet-fogalomértelmezések természetesen megfelelő poétika-konceptiókkal is párosulnak. Ezeket azonban többnyire csak az igények szintjén szokás megfogalmazni. Leginkább az orosz formalista iskolát hozzák olyan hírbe, miszerint kidolgozott poétikával rendelkezett volna, mert az övé „az egyik legkorábbi szisztematikus kísérlet az irodalomtudomány önállóságának megteremtésére” (A. JEFFERSON: 1995. 28). Valójában pedig semmiféle szisztematikus elgondolása nem volt; KÖNCZÖL Cs.

(1974. 49) szavaival: „a »formalisták« számos esetben hevesen tiltakoztak az ellen, hogy valamiféle átfogó elméletük lenne. Teoretikusan voltak ellenfelei mindenfajta rendszerező teóriának.”

2.4. Egy harmadik – igen elterjedt, de inkább csak köznapí-publicisztikus – szóhasználat szerint a költészet a verses szövegek megjelölése. Tudományos rangot egyedül R. JAKOBSON próbált adni neki francia strukturalista korszakában úgy, hogy egy (dilettáns) versfogalmat nyelvészeti szakzsargonban megfogalmazva a „poétikai funkció” lényegeként azt jelölte meg, hogy ez „az egyenértékűség elvét a szelekció tengelyéről a kombináció tengelyére vetíti” (1969. 224). Ezzel egyidejűleg + a francia strukturalizmus pánlingvisztikai koncepciójával összhangban – azt is bejelentette, hogy: „A poétika a verbális struktúra problémáival foglalkozik, ahogyan a festészet elemzése a képi struktúrával. Minthogy a nyelvészet a verbális szerkezet átfogó tudománya, a poétika a nyelvészet szerves részének tekinthető” (uo. 212).

JAKOBSON költészetmeghatározása világhírűvé és igen széles körben elfogadottá vált; kellően érthetetlen lévén, igen kevesen vették észre, hogy voltaképpen csak egy (rossz) versmeghatározás (vö. A. HORN: 1978. 134-140). A poétika tudományrendszer-tani helyének kijelölésére vonatkozó elképzeléseit azonban még a nyelvészek is elutasították (vö. Th. A. SEBEOK: 1960.).

A vers és a költészet azonosítása egyébként ahhoz a durva terminológiai önellentmondáshoz vezet, hogy a költészet köréből kirekesztődnek a prózaköltemény műformája, melynek már a neve is mutatja, hogy költői, noha nem verses, ugyanakkor viszont a reklámversikék, csasztuskák és egyéb rigmusok költészeti alkotásoknak minősülhének.

E szóhasználat utóbbi buktatóit kikerüli az a fogalomértelmezés, mely szerint a költészet az autonóm művészeti irodalom értelmében felfogott verses szépirodalom szinonimája. Ezt a felfogást vallotta HEGEL (1980. 3. 185-245) is, aki a köznapí érintkezés és a tudományos alkotások szövegeit nevezte prózának, s az autonóm művészeti irodalmat költészetnek; ennek azonban szerinte – a „prózával” szemben, ahol ez csak esetlegesen bukkan fel – szerves tartozéka a verses forma is. Azzal az ellentmondással nem törődött, hogy az autonóm művészeti irodalom jelentős része (a szó más, mai értelmében) próza.

Ez a fogalomértelmezés is napjainkig él, de további differenciálódással aszerint, hogy mit tekintünk versnek:

- a) mindenfajta vers jellegűen, lapközépre tördelt írásképi szöveget (s akkor a szabadvers is vers);
- b) csak a „kötött”, „metrikus” ritmussal rendelkező szövegeket.

2.5. Egy újabb szóhasználatban a költészet a líra szinonimája. Ebben az esetben a poétika a líraelmélettel lenne egyenlő, de a líraelméleteket nem szokás poétikáknak nevezni. Ez a megoldás sem szerencsés – és jobbára szintén csak a zsumalisztikus-köznapí szóhasználatot jellemzi –; így egyrészt az epikus és a drámai költészet rekesztődik ki, másrészt a prózaköltemények jelentős hányada is, amely nem lírai.

2.6. Gyakori továbbá, hogy az emelkedett stílusú vagy a különleges retorikai-stilisztikai alakzatokkal ékes, gondolatrítmusos, fokozottan képszerű, szimbolikus jelentésű

szövegek körével azonosítják a költészetet. Számos költeményből azonban e vonások hiányozhatnak (vö. MARTINKÓ A.: 1964. 26).

2.7. A magyar szakirodalomban az 1960-as évek második felétől terjedő (de a külföldi által is visszaigazolt, vö. A. HORN: 1978. 136-137) fogalomértelmezés szerint a költészet azon szövegek összessége, amelyek a tartalmakat különleges intenzitással közvetítő formszerkezetekkel rendelkeznek. Magyarán: a költői szövegekben a kifejezésre jutó tartalom mennyisége és a kifejezéshez felhasznált szó mennyisége hányadosa sokkalta nagyobb, mint a nem költői szövegekben.

E felfogás jogosultságát nagymértékben valószínűsíti az a tény is, hogy a fent említett szóhasználatok ilyen átértelmezéssel mind beilleszkednek a költészet e fogalmába, s ugyanakkor megszabadulnak önellentmondásaiktól. (Kimutatható ugyanis, hogy mind a verses forma, mind a kifejező írásképe, a különleges retorikai-stilisztikai alakzatok, gondolatritmusok, mind pedig a képszerűség, a szimbolikus áttételesség közös lényege a tömörség fokozása.) Ha tehát ezekkel külön-külön nem is azonosítható a költészet, s egyenként nem is szükségszerű a jelenlétük minden költői szövegben, másfelől viszont ezek a költészet legfontosabb lehetséges formszerkezetei – aminthogy a lírai kifejezés mód és a költői tömörség között is lényegi kapcsolatok vannak, noha költőiek nem csak lírai művek lehetnek (vö. SZERDAHELYI I.: 1972. 107-141).

2.8. Léteznek végül egyéni költészetfogalmak is, mint például Ch. CAUDWELLÉ, aki szerint „a költészetet ritmikus, lefordíthatatlan, irracionális, nem szimbolikus, konkrét; azonkívül sűrített esztétikai affektusok jellemzik” (1960. 138), vagy D. STAUFFERÉ (1946.), aki szerint a költészetet az jellemezné, hogy egzak, intenzív, szignifikáns, konkrét, komplex, ritmikus és formális. Még olyan költészetfogalmak is szép számmal akadnak, amelyeknek határai az irodalmon túlnyúlva, más művészeti ágakra is kiterjedtek (vö. SZERDAHELYI I.: 1972. 145-146).

2.9. Szerintem a költészettel foglalkozó (a műfajelmélet keretei között elhelyezkedő) tudományágat nem szükséges poétikának nevezni, hiszen erre ott van a *költészetelmélet* szó, amelyet („Dichtungswissenschaft”) egyes német szerzők is használnak (vö. például C. KLUCKHOHN: 1952.). Saját terminológiai javaslatom (amelyet egy most készülő, nagyobb terjedelmű monográfiában fejtek ki) az lenne, hogy a poétika az irodalmi műfajelmélet-azon-változata, amely nemcsak az irodalmi műfajok rendszerének és az egyes műnemek-műfajok (valamint alműfajok stb.) sajátosságainak leírására vállalkozik, hanem valamennyi úgynevezett műfajteremtő tényező tüzetesebb vizsgálatára is.

3. Ha ennek megfelelően a poétikát az irodalomelmélet hagyományos tudományágai közül a műfajelmülethez kapcsolhatjuk is, további probléma jelentkezik, amennyiben tudomásul vesszük a retorika létét.

E tudomásulvétel a közismert rendszerezésekre nem jellemző. Se WELLEK és WARREN, se MARKIEWICZ kézikönyve, se a közkeletű lexikonok „irodalomelmélet” vagy „poétika” címszavai nem jelzik, hogy a retorikának valami köze lehetne az irodalomelmülethez – másutt azonban, például amikor a stilisztika problémáit vagy a „negyedik műnem” elgondolásait tárgyalják, hirtelen kulcsfogalomként kezdenek dolgozni a retorikával.

3.1. Mint ismeretes, a retorika a szó szorosabb értelmében a szónoki mesterség tudománya (szónoklattan), azaz az olyan nyilvános beszéd megalkotásának és előadásának

elmélete, amely képes hallgatóságának meggyőzésére, támogatásának megnyerésére. Ha így fogjuk fel, már akkor is átfedi az irodalomelmélet körének egy részét, hiszen a szónoklat (régebben egyértelműen, újabban vitatottan) a szépirodalom (úgynevezett „negyedik műnemének”) része. (Ugyanakkor ismeretanyaga jóval tágabb körű is, mint az irodalomelméleti kutatások lehetséges tárgyköre, hiszen magába foglalja a beszéd betanulásának, emlékezetbe vésésének és előadásának – kiejtés, légzés, hangsúlyozás, beszédtempó, taglejtés, arckifejezés stb. – műfogásait is.)

3.2. Nagy hagyományú, már ARISZTOTELÉSZ előtt is fejlett (vö. O. NAVARRE: 1900.) kutatásai azonban valójában messze túlnyúltak a szónoklattan fogalomkörén. Amint ezt ARISZTOTELÉSZ (1982. 5-10, vö. még 277-279) is hangsúlyozta, e diszciplínát a meggyőzés lehetséges módjait minden tárgykörben vizsgáló, egyetemes tudományként fogták fel. Ebből következően az ókorban a stilisztikai kutatások a retorika keretein belül fejlődtek (még hozzá egyedülállóan magas fokra), a líra, verses epika és dráma területeit is átfogták, s a műfajelméleti rendszerezés problémáira is kitértek. Ezek a hagyományok a XIX. századig tovább éltek (vö. G. KENNEDY: 1980.; VÍGH Á.: 1981.; G. UEDING – B. STEINBRINK: 1986.).

A XX. század első felében a retorika a modern (a költői formaszerkezeteket megelőző) szónoklás és közírás elméleti és gyakorlati ismereteinek tudományaként létezett, s e feladatkörben ma is igen termékeny (vö. WACHA I.: 1994.).

3.3. Az 1940-es évektől azonban megfigyelhető volt, hogy fejlődése (eleinte főként az angol nyelvterületen) új irányt véve ismét a szépirodalom felé közelített. Napjainkra már jelentős művek tárgyalják kifejezetten az irodalomelméleti hasznosítás célzatával a klasszikus retorika kategóriarendszerét (vö. H. LAUSBERG: 1960.; SZABÓ G. Z. – SZÖRENYI L.: 1988.), s a neoretorika néven az 1960-as évek elején fellépő irányzat kutatási tárgya voltaképpen egybeesik az irodalmi stilisztika elméleti ágazatáéval; ezen belül csak bizonyos (főként a strukturális nyelvészet és a szemiotika eredményeit kamatoztató) módszertani elveivel alakított ki magának viszonylag új arculatot (vö. VÍGH Á.: 1977., 1979.; V. FLORESCU: 1982.).

A francia strukturalizmus irodalomelméleti koncepcióiban szembevetően felerősödtek a retorikai vonások, s a dekonstruktivizmus szerint az igazi irodalomtudomány voltaképpen nem is egyéb, mint filológia, retorika és „a trópusok episztemológiájának kutatása” (J. H. MILLER: 1977. 451). Ha az effajta divattudományos túlzásoktól eltekinthetünk is, annyi bizonyos, hogy az irodalomelmélet és a retorika viszonyának tisztázása igencsak szükségesnek mutatkozik.

4. Újabb, nem kevésbé bonyolult probléma az irodalomelmélet viszonya az *irodalomesztétikának* nevezett tudományághoz. Mint ismeretes, az esztétikán belül az egyik nagy kutatási terület a *művészetelméleté*, s ennek tudományágai közül az úgynevezett *ágazati esztétikák* (például irodalomesztétika, zeneesztétika, filmesztétika stb.) a különböző művészeti ágak esztétikai szempontú elemzésére hivatottak. Teljességgel tisztázatlan azonban, hogy hol húzható meg a köztük és az úgynevezett *elméleti művészettudományok* (irodalomelmélet, zeneelmélet, filmelmélet stb.) közötti határvonal. (A kérdésnek már a feltevése is csak az irodalomteoretikusok körében ismeretes.)

4.1. A legvalószínűbb elgondolás szerint az ágazati esztétikai és a művészettudományi kutatások absztrakciós fokukban különböznek. Az ágazati esztétikákhoz tartozná-

nak ilyen módon például azok a munkák, amelyek azt elemzik, hogy a művészetre átfogóan jellemző lényegi sajátosságok miként érvényesülnek az adott művészeti ágban, vagy amelyek az adott művészeti ágat más művészetekkel való összehasonlításban vizsgálják stb. Ezzel szemben a művészettudományok elméleti ágazatai az effajta kérdéseket mellőzve, a szóban forgó művészeti ág ismeretanyagának vizsgálatára korlátozódnának, s ennek az ismeretanyagának logikai szempontú és elvontabb tárgyalását nyújtják (mint például az irodalmi műfajelmélet vagy a verstan stb.), így elkülönülve a konkrétabb és történeti szempontú művészettudományi ágazatoktól is (vö. M. WEHRLI: 1960. 54; TAMÁS A.: 1977., 1979. 4; Z. LEMPICKI: 1988. 216).

4.2. Ez az elkülönítés azonban ritka, inkább a kézikönyvek elméleti okfejtéseiben, mint a gyakorlatban létezik. Az elméleti munkák a jelzett kérdésköröket átfogóan tárgyalják, s csak a történeti szempontú vizsgálatokkal szemben mutatnak eltérő arculatot. Hogy – példának okáért – valamely kutató az „irodalomesztétika” vagy az „irodalomelmélet” műfajmegjelöléssel bocsátja-e közre munkáját, ez legtöbb esetben nem tárgymódszerbeli különbségeket jelez, hanem pusztán azt, hogy az illető az esztéta vagy az irodalmár szakmai körökhöz áll-e közelebb.

Ennek megfelelően ismeretes is olyan álláspont, mely szerint az ágazati esztétikák és a művészettudományok legáltalánosabb elméleti ágazatai között nincs különbség, az „irodalomesztétika” és az „irodalomelmélet” s a többi ilyen megjelölés tehát voltaképpen azonos értelmű, illetve az ágazati esztétikák voltaképpen nem léteznek (vö. NYÍRÓ L.: 1980. 171). Tény, hogy a legnevezetesebb kézikönyvek (WELLEK és WARREN, H. MARKIEWICZ monográfiái, G. von WILPERT, G. és I. SCHWEIKLE lexikonjai) az irodalomesztétikát nem tartják számon, s e megjelölés a nemzetközi szakirodalomban műcímként is viszonylag ritka. Az olyan kiváló munkák, amilyen – az újabb szakirodalomban – HORN A. (1993.) irodalomesztétikája, azt bizonyítják viszont, hogy e megkülönböztetés jogos. Ismeretes végezetül F. VODIČKA (1988. 124-125) álláspontja is, aki úgy véli, hogy a poétika (értve ezen irodalomelméletet) „az esztétika része”.

5. Tisztázatlan kérdés az is, hogy az irodalomelméleti kutatási területeken folyó vizsgálatokat, illetve a felsorolt tudományágakat lehet-e (s ha igen, miként) két alágazatra bontani, megkülönböztetve a vizsgált formák morfológiai (alaktani) jellegzetességeire redukált feladatkörű, leíró ágazatokat és e formák tartalomkifejező lehetőségeit kutató, funkcionális ágazatokat (vö. SZERDAHELYI I.: 1995. 489-490).

6. A legnagyobb problémák azonban abból adódnak, hogy az irodalomelméletet az általános irodalomelmélet, irodalmi műfajelmélet, irodalmi stilsztika és irodalmi prozódia-verstan ágazataira bontó, hagyományos felosztás két szempontból sem elfogadható.

Egyrészt az említett tudományágak nem a maguk egészében, hanem csak elméleti ágazataikkal sorolhatók az irodalomelmélet körébe (tehát például a verstanból csak a verselméleti diszciplína, a verstörténeti nem). Másrészt pedig az irodalomelméleti kutatók mind elvi feladataikat, mind tényleges eredményeiket tekintve messze túlnyúlnak az említett ágazatokon.

Nem nehéz felismerni, hogy az irodalomelmélet fenti négy ágazata együttvéve sem elégítheti ki a műelemzéshez szükséges elméleti fogalomkészletek kidolgozásának igényeit, hiszen kutatási területeik nem fedik a számításba veendő területek mindegyikét, nevezetesen

- a) a nyelvi kifejezés síkjához kapcsolódó formaszerkezetek;
- b) a nyelv tartalmi síkján mutatkozó formaszerkezetek;
- c) a tematikai kategóriák;
- d) műfaji kategóriák;
- e) valamint az irodalmi műalkotásokban kifejeződő eszmék–intenciók jellegzeteségeit tükröző fogalomrendszer teljes körét.

Ez nem jelenti minden esetben azt, hogy az irodalomelméleti jellegű kutatások térképén fehér foltok vannak – bár akadnak ilyenek is –, csupán azt, hogy az irodalomelmélet önállóvá szerveződött tudományágainak rendszere nem vág egybe az ilyen jellegű kutatások területi egységeinek rendszerével. Ezért tehát az utóbbiakat külön is szemügyre kell vennünk.

6.1. A legfejlettebb a nyelv kifejezési síkjához kapcsolódó formaszerkezetek kutatási területe. Noha átfogó tudományága nincsen, az egyes részproblémák megoldásának eljárásai viszonylag itt a legkidolgozottabbak.

Az írásjelek, a „látható nyelv” kifejezőképességének vizsgálatai főként a modern stilisztikákban nyertek jelentősebb figyelmet, de fontos adalékokat szolgáltatnak ehhez az újabb verstani kutatások is.

A beszédhangokhoz kapcsolódó formaszerkezetek átfogó vizsgálatára az irodalmi prozódia hivatott. S jóllehet ez a nyelvtudományban kifejlett ágazat az irodalomtudományon belül egyelőre inkább csak nevében és a létrehozására vonatkozó igény hangoztatásában létezik, a retorikai-stilisztikai és verstani kutatások révén itt is megbízható támpontokkal rendelkezünk; feltérképezetlen terület csak a próza és a vers határán álló átmeneti formák világa.

6.2. A nyelv tartalmi síkján mutatkozó formaszerkezetek közül a mikroszerkezetek tüzetes számbavétele az ókori retorika és a modern stilisztika erőfeszítéseinek köszönhetően jórészt szintén megtörtént, s a lineáris sík közepes és makroszerkezeteinek kutatása – a műfajelméleti vizsgálatok keretei között – szintén előrehaladottnak mondható.

Annál feltűnőbb hiányossága viszont e kutatási területnek az, hogy a vertikális építkezés közepes és makroszerkezeteinek kutatása egyelőre nemigen jutott túl azon a ponton, hogy felismerték az effajta szerkezetek létezésének tényét. Az előrehaladást itt az is gátolja, hogy az irodalompszichológia sem tárta fel azokat a mechanizmusokat, amelyek segítségével a szöveg legkülönbözőbb helyein szétszórt mikroszerkezetekből a teljes mű befogadása során emlékeztünk a közepes és makroszerkezeti egységeket felépíti.

6.3. A tematikai kategóriák kutatásával-rendszerezésével foglalkozó elméleti tudományág napjaink irodalomelméletében még az igény megfogalmazásának szintjén sem létezik. Testvértudománya, a témátörténet (vagy más néven tárgytörténet, motívumtörténet) – s a ROBERT CURTIUS által bevezetett toposzkutatás – pedig az irodalomtörténet-írásban túljutott már a kezdeteken, s a folklorisztikában a motívumindexek, típuskatalógusok munkálatai révén igen előrehaladottnak is mondható.

E tudományág feladatai a képzőművészeti ikonológia feladatkörével lennének párhuzamosak, s az effajta kutatások fontosságát az is jelezheti, hogy a tematikai szempontok figyelembevétele nélkül a műnemi-műfaji fogalomrendszer kidolgozása sem lehetséges.

6.4. Az eddigiekben felsorolt kutatási területek által külön-külön vizsgált szerkezetek – mint műfajteremtő tényezők – komplex és más (például funkcionális-művészetfaji, irodalomszociológiai) szempontokkal kiegészített elemzése a műfaji kutatások szektora. Az erre specializálódott műfajelmélet diszciplinárisan létezik, és publikációinak számát tekintve is virágzik ugyan, sőt, terminológiája is egyre gyarapodik (igaz, jobbra olyan módon, hogy például a líraelmélet–drámaelmélet–epikaelmélet hármasságából a legutóbbit átkeresztelik narratológiának, s így egy új tudományág látszatába kerül). Sem a fogalomrendszere, sem a módszertana nem eléggé korszerű azonban ahhoz, hogy az iránta mutatkozó igényeket kielégíthesse, s emiatt kifejezetten „rosszhírű” ágazata az irodalomelméletnek (vö. M. WEHRLI: 1960. 95; VOIGT V.: 1971.).

6.5. S jóllehet a szellemtörténeti irányzat kutatásai és a körülöttük zajló viták során fő vonalaikban körvonalazódtak a stilisztikai stílusfogalomtól megkülönböztetett, tágabb (a mű egységét megteremtő formaelv) értelmében felfogott stílus mibenlétére vonatkozó elgondolások, az irodalmi stíluselméletnek legfeljebb az alapfogalmai adottak.

A századforduló óta igen jelentős stílustörténeti és stílustipológiai – sőt, újabban stilusszociológiai – vizsgálatok által felhalmozott ismeretanyag pedig e területen igen megkönnyítené az eddig hiányzó elméleti általánosítás munkáját.

6.6. Az irodalmi műalkotásokban kifejeződő eszmék–intenciók, tehát a művek legbelső tartalmi magvát tükröző fogalomrendszer kiépítésére hivatott irodalomelméleti ágazat viszont szintén azok közé tartozik, amelyeknek léte egyelőre még az igények szintjén sem fogalmazódott meg. E területen eddig inkább az irodalomelméletnél jóval absztraktabb szinten mozgó irodalomesztétikai kutatások mutattak fel hasznosítható elgondolásokat.

7. A fenti áttekintés alighanem kellően szemléltetheti, hogy a szövegelmélet irodalomelméleti társtudományai egymáshoz való viszonyának kérdései (a zűrzavarosságig menően) megoldatlanok. Manapság, a posztmodernizmus divatja idején nem is látok különösebb esélyt arra, hogy e helyzeten az irodalomtudomány belső kezdeményezései változtatnak majd. Annál öröndetesebb, hogy a feltűnő dinamikával fejlődő hazai szövegelmélet támaszt ilyen igényeket; lehet, hogy ez a külső impulzus régóta hiányzó eredmények elérésére serkenti az itteni kutatásokat is.

Irodalomjegyzék

ARISZTOTELÉSZ:

1982. *Rétorika*. Budapest.

BERIGER, L.:

1942. Der Symbolbegriff als Grundlage einer Poetik. In: Helicon.

1943. Poesie und Prosa. In: Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte.

BERNÁTH L. (szerk.):

1994. *Műfajismeret*. Budapest.

BOJTÁR E. (szerk.):

1988. *Struktúra, jelentés, érték. A cseh és lengyel strukturalizmus az irodalomtudományban*. Budapest.

BONYHAI G.:

1980. Az irodalomelmélet logikai-szemantikai vonatkozásai. In: *Literatura*.

- CAUDWELL, Ch.:
1960. *Illúzió és valóság*. Budapest.
- CROCE, B.:
1936. *Introduzione alla critica e storia della poesia e della letteratura*. Bari.
- DUFRENNE, M.:
1963. *Le poétique*. Párizs.
- FLORESCU, V.:
1982. *La rhétorique et la néorhétorique*. Bukarest – Párizs.
- HEGEL, G. W. F.:
1980. *Eszttétikai előadások*. 1-2. köt. Budapest.
- H. LUKÁCS B.:
1970. A német szellemtörténet irodalomszemléletéről. In: NYÍRÓ L.: 1970.
- HORN, A.:
1978. *Das Literarische. Formalistische Versuche zu seiner Bestimmung*. Berlin – New York.
1993. *Grundlagen der Literaturästhetik*. Würzburg.
- JAKOBSON, R.:
1969. *Hang – jel – vers*. Budapest.
1988. Mi a költészet? In: BOJTÁR E.: 1988.
- JEFFERSON, A.:
1995. Az orosz formalizmus története és képviselői. In: A. JEFFERSON – D. ROBEY: 1995.
- JEFFERSON, A. – ROBEY, D. (szerk.):
1995. *Bevezetés a modern irodalomelméletbe*. Összehasonlító áttekintés. Budapest.
- KENNEDY, G. A.:
1980. *Classical Rhetoric and its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*. Princeton.
- KIRÁLY I. – SZERDAHELYI I. (szerk.):
1970-96. *Világirodalmi Lexikon*. 1-19. köt. Budapest.
- KLUCKHOHN, C.:
1952. *Literaturwissenschaft, Literaturgeschichte, Dichtungswissenschaft*. In: *Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*.
- KÖNCZÖL Cs.:
1974. A költői technika teológiája. In: *Literatura*.
- KÖRNER, J.:
1968. *Einführung in die Poetik*. Frankfurt am Main.
- LAUSBERG, H.:
1960. *Handbuch der literarischen Rhetorik*. 1-2. köt. München.
- LEMPICKI, Z.:
1988. A tiszta poétika megalapozásának kérdéséről. In: BOJTÁR E.: 1988.
- MAINUSCH, H.:
1981. *Literaturtheorie*. München.
- MARKIEWICZ, H.:
1968. Az irodalomtudomány fő kérdései. Budapest.
- MARTINKÓ A.:
1964. A költői nyelv és a költőiség. In: *Kritika*.
- MILLER, J. H.:
1977. *Nature and the Linguistic Moment*. In: *Nature and the Victorian Imagination*. Szerk. G. B. TENNYSON. Berkeley, 1977.

- NAVARRE, O.:
1900. *Essai sur la rhétorique grecque avant Aristote*. Párizs.
- NYÍRÓ L.:
1980. Az irodalomelmélet mint metatudomány. In: *Literatura*.
- NYÍRÓ L. (szerk.):
1970. *Irodalomtudomány. Tanulmányok a XX. századi irodalomtudomány irányzatairól*. Budapest.
- A. PREMINGER – T. V. F. BROGAN (szerk.):
1993. *The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*. Princeton – Chichester.
- SAINTSBURY, G. G.:
1949. *A History of Literary Criticism*. London.
- SCHWEIKLE, G. és I. (szerk.):
1984. *Metzler Literatur Lexikon. Stichwörter Zur Weltliteratur*. Stuttgart.
- SEBEOK, Th. A. (szerk.):
1960. *Style in Language*. Cambridge.
- STAUFFER, D.:
1946. *The Nature of Poetry*. New York.
- SZABÓ G. Z. – SZÖRÉNYI L.:
1988. *Kis magyar retorika. (Bevezetés az irodalmi retorikába)*. Budapest.
- SZERDAHELYI I.:
1972. *Költészetesztétika*. Budapest.
1995. *Irodalomelméleti enciklopédia*. Budapest.
- TAMÁS A.:
1977. „Irodalomelmélet” és „irodalomesztétika” címszó. In: KIRÁLY I. – SZERDAHELYI I. 1970-96. 5.
1979. *A marxista esztétika alapjai*. Budapest.
- TURK, H.:
1976. *Literaturtheorie*. Göttingen.
- UEDING, G. – STEINBRINK, B.:
1986. *Grundriss der Rhetorik. Geschichte, Technik, Methode*. Stuttgart.
- VAN TIEGHEM, P.:
1938. La question des genres littéraires. In: *Helicon*.
- VÍGH Á.:
1977. A retorika újjászületése. In: *Helikon*.
1979. A második liège-i retorika. In: *Helikon*.
1981. *Retorika és történelem*. Budapest.
- VODIČKA, F.:
1988. Az irodalomtörténet, annak problémái és feladatai. In: BOJTÁR E.: 1988.
- VOIGT V.:
1971. A műfajhierarchia és a strukturális elemzés kommunikációelméleti megközelítése. In: *Filológiai Közlöny*.
- WACHA I.:
1994. *A korszerű retorika alapjai*. 1-2. Budapest.
- WALZEL, O.:
1937. *Poesie und Nichtpoesie*. Frankfurt am Main.
- WEHRLI, M.:
1960. *Általános irodalomtudomány*. Budapest.
- WELLEK, R. – WARREN, A.:
1972. *Az irodalom elmélete*. Budapest.

WIEGMANN, H.:

1977. *Geschichte der Poetik*. Stuttgart.

WILPERT, G. von:

1969. *Sachwörterbuch der Literatur*. Stuttgart.

WÓYCICKI, K.:

1988. Az irodalomtörténet és a poétika. In: BOJTÁR E.: 1988.

THE RELATED DISCIPLINES OF TEXTOLOGY IN THE THEORY OF LITERATURE

ISTVÁN SZERDAHELYI

The paper deals with questions of interrelations between textology and its literary theory related sciences. It is stated that these questions have not yet been answered and there is no chance of this state of affairs to be changed owing to inner efforts of literary science. However, it is promising that the markedly developing home textology has raised such a demand.

VÁZLAT SZÖVEGTAN ÉS STILISZTIKA TÁRSTUDOMÁNYI VISZONYÁRÓL

TOLCSVAI NAGY GÁBOR

Ha a szövegtan / textológia és társtudományok viszonyát az itteni diskurzus kontextusát meghatározó PETŐFI-féle kérdéssorból kívánjuk meghatározni, amelyben a társtudományok a következők: poétika, verstan, narrativika, retorika, stilisztika, esztétika, akkor kérdés, hogy itt nem csupán szükségszerű szempontleszűkítésről van-e szó, vagyis a komplex jelenség („szöveg”) különböző szempontú megközelítéséről. Ha igen, akkor a társtudományok kifejezésnek (és így a tudományrendszertani részstruktúrának) más a jellege, mintha nemleges a válasz. Ha a szempontkijelölés különíti el a megnevezett tudományágakat, akkor még mindig két változat lehetséges: 1) a szövegtan lefedi általánosan és teljesen az egész lehetséges kutatási tartományt, amelyet azután a társtudományok részenként vizsgálnak, de úgy, hogy vizsgálati területük egy része (esetleg) kívül esik az általános szövegtani tartományon; 2) a szövegtan nem fedi le teljesen az egész lehetséges kutatási tartományt, a társtudományok pedig a szövegtan által lefedett tartomány egy részét kutatják, de nem csupán e tartományon belül tevékenykednek, hanem azon kívül is (mint 1) esetében).

Elképzelhető egy olyan modell is, amelyben a társtudományok átfedés nélkül illeszkednek a szövegtanhoz (PETŐFI modelljében a magyar nyelvű verbális szövegek szemiotikai textológiájához), bár ez meglehetősen merev módszertani elkülönítést kívánna, s kérdéses, hogy ez lehetséges-e az eddig kidolgozott szövegtani és poétikai, verstani stb. keretek akármelyikében.

Csupán megjegyezni szükséges, hogy a kérdésfeltevés valójában szélesebb az imént jelzettnél: ténylegesen a szövegtan és a szélesebb értelemben vett pragmatika, illetve a szövegtan és a kommunikáció (beszédhelyzet, cselekvés, interakció) viszonyát érinti. Feltételezhetően e viszony elméleti keretű jellemzésének analógiájára dönt egy szövegteoretikus arról, hogy a szövegtan és a megnevezett társtudományok kapcsolata milyen jellegű. Ezt viszont az elmélet típusa dönti el. Ma már nem az a kérdés, hogy a mondatból indul-e ki a szövegmagyarázat vagy a szövegből, és még csak nem is az, hogy autonóm nyelvi szempontból vagy összetett pragmatikai (kommunikációs) nézőpontból.

Éppen ezért jóval lényegesebb kérdés a szövegtan és a társtudományok közötti kapcsolat jellege és struktúrája. Annál is inkább, mert a szövegtannak (ahogy a nyelvtudományok) akkor van értelme, ha az a lehető legjobban modellálja a beszélő / hallgató nyelvi és szövegtudását, mind a produktumokat, mind a procedúrákat tekintve. A kognitív tudomány megközelítésmódjai itt is tipológiai érvénnyel jelentkezhetnek. Két olyan fő irányt szokás megkülönböztetni a nyolcvanas évek óta a kognitív pszichológiai és ennek következtében nyelvészeti elméletekben, amelyek az agyműködést, a kogníciót és következőleg speciálisan a nyelvi tudást komplex rendszerben kívánják leírni. Az első irány a számítógép-metáforára épít (nem kismértékben a generatív grammatika elméletéhez kapcsolódva): az emberi agy eszerint a számítógéphez hasonlóan működik, a szimbólum jellegű információk feldolgozása elemi műveletek egymás után következő sorából áll, amelyet egy központi feldolgozó egység irányít, és a folyamat egy későbbi szakaszában

összegez. Ehhez a modellhez általában a moduláris elv kapcsolódik az elméletekben: az emberi agy eszerint egymástól elkülönülő modulokból áll, amelyek között nincsen átjárás. Így a nyelvi képesség is egy ilyen autonóm modul, megfelelő a generatív grammatika egyik alapelvének (lásd például FODOR: 1983.).

A második irány szerint téves a számítógép-metaphora alkalmazása: a neuronkutatók szerint az impulzusfrekvencia növekedése fokozatosan erősebb hatást vált ki az axonhoz szinaptikusan kapcsolódó idegsejtekben, erre a fokozati reagálásra, „folyamatos variálódásra” ellenben a számítógépek egységeinek 0 és 1 értéke képtelen (ANDERSON: 1996. 21). Ez a felfogás az emberi agy tevékenységeinek párhuzamos voltát hangsúlyozza, amelyben az elemi feldolgozó egységek ingerelnek vagy gátolnak más elemeket (MCCLELLAND – RUMELHART: 1986.). Az itt érvényesülő konnekcionista modellben a párhuzamosan futó elemi műveletek hálózatot alkotnak központi irányítás nélkül, az agy neuronhálózatához hasonlóan, egy szimbolikus alatti szinten, amely szint a hálózat csomópontjain keresztüli interakciók révén válik szimbolikus tevékenységgé (ANDERSON: 1996.). Ez utóbbi irány szerint (amelyet SCHWARZ: 1992. a kognitív nyelvészetben holisztikusnak nevez) az agy egyes területei, moduljai analóg módon működnek, közöttük lehetséges és van is kapcsolat. LANGACKER (1987.) például erre az irányra építi nyelvтанát. (A két irány jellemzésére lásd még MÜLLER: 1991., TAYLOR: 1995., KIEFER: 1995., PLÉH: 1996.) A két irány közötti különbséget nem szükséges eltúlozni, hiszen azok elméletileg közelíthetők egymáshoz, esetleg a konnekcionizmus révén (vö. SCHADE: 1992.).

Amennyiben az első, moduláris elmélet érvényesül, akkor ennek megfelelően a módszertanban is ennek kell megmutatkoznia (ennek mintáját adja a textológiával kapcsolatban KERTÉSZ: 1992., 1996., kidolgozott kognitív szövegfeldolgozási keretben STROHNER: 1990.). Eszerint 1) a szövegtan egy modul, és a felsorolt társtudományok szintén modulok vagy 2) a szövegtan központi, uralkodó modul, és a társtudományok mintegy almodulként működnek. 1) esetében szükséges egy további metatudományos szintet a rendszerbe iktatni, amely összefogja és irányítja a modulokat, 2) esetében az uralkodó szövegtani modul helyezkedik el ezen a metatudományos szinten. 1) esetében a metatudományos szint kijelölése és részletezése jelenti a nehézséget (ebben egy kommunikációelméleti keretet szükséges működtetni, amely hasonló érzékenységgel kapcsol minden modult magához, és egyesít egy magasabb szinten), 2) esetében az a tény, hogy a szövegtannak egyszerre kell tárgytudományos és metatudományos szintként működnie (vagyis egyszerre leíró és irányító kerettudományként is).

A második, holisztikus elmélet érvényesülésekor nem szükséges föltétlenül egy föltötes irányító szintet kijelölni. Ez az eljárás látszólag megkönnyíti a kutatást és a modellezést, azonban közelebbről nézve inkább nehezíti, ugyanis ebben az esetben az egyes elkülönülő tartományok (összetevők), az itt tárgyalt kérdések alapján a poétika, a verstan, a narratíva, a retorika stb. olyan elemeit kell összegyűjteni, kategorizálni és értelmezni, amelyeknek megvan az analóg megfelelőjük a többi tartományban, s amelyek ilyenformán egyfajta struktúrahálót alkotnak. Ám vajon nem a strukturalizmus JAKOBSON-féle megfogalmazásához jutunk-e így?

Talán érdemesebb lenne egy olyan funkcionális nyelvelméleti keretből kiindulni, amely nem pusztán a struktúra bővületében él, de nem is valamilyen egyszerű funkciószemléletet érvényesít (egy nemrég megjelent magyar nyelvi kézikönyv szerint a funkció

lényege az, hogy a nyelvi elemeknek van mondattani funkciójuk). Olyan funkcionális keretet érdemes megfogalmazni, amely a funkciót nem az elvont struktúrában keresi, hanem az interakciós közlés kommunikatív lényegében. A nyelvi elemek funkciója eszerint az a tulajdonság, hogy mennyiben járulnak hozzá valamely információnak a nyelvi megformálásához és interakción belüli továbbításához, vagyis a közlés értelméhez. M. A. K. HALLIDAY (1985.) vagy T. GIVÓN (1984.) funkcionális nyelvtanai ilyen megközelítések, amelyek a szemantika alapvető voltára helyezik a hangsúlyt, és abból vezetik le, illetve azzal hozzák szoros összefüggésbe a nyelvi formákat. Ekképp a kogníció számukra is igen fontos, még ha nem is iskolaszerűen kognitív nyelvtant művelnek. Ez a törekvés megfelel a kognitív nyelvészet általános törekvéseinek (a moduláris vagy holisztikus különbségtől függetlenül): „a kognitív nyelvészet a nyelvi képesség sokáig hanyagolt tartalmi összetevőjét erőteljesen bevonja a vizsgálatba” (SCHWARZ: 1997. 22).

Az itteni kérdésközpontokra röviden azt lehet válaszolni, hogy a szöveg elsődleges célja valamilyen értelemreprezentáció. Amennyiben ez az állítás legalább hipotetikusán elfogadható, a szövegvizsgálat elsődleges célja az lehet, hogy ez az értelemreprezentáció miképp történhet meg 1) általában, 2) specifikusan, például szövegtípusok szerint. Ennek következtében a szövegértelmezés (amely persze KOCSÁNY PIROSKA még mindig nem teljesen tudatosított megállapítása szerint előzetes értelmezést kíván; vö. KOCSÁNY: 1989.) lehet a rendező-, irányító metaszint, és az értelemreprezentációs formáinak a különböző szintjeit lehet különböző „szempontok” szerint megközelíteni. A PETŐFI S. JÁNOS által megfogalmazott, itt kiindulópontként használt modell határozottan elkülöníti a szemiotikai textológia összetevőit (erre lásd részletesebben PETŐFI: 1997.) egyrészt a szövegyelvészettől, másrészt a társtudományoktól úgy, hogy bizonyos a szemiotikai textológia az irányító komponens, de a tartományok közötti viszonyt nem fejt ki. Talán meg lehet próbálkozni egy olyan modellel, amelyben az elkülöníthető értelemösszetevők és reprezentációs formáik párhuzamosan helyezkednek el, az uralkodóan nyelvi jellegű szöveg folyamatosságának megfelelően, és ezek összjátéka adja ki a szövegértelmezést, mint annak mindenkorai értelmezését. Itt az összetevők egymáshoz való viszonyát nem a moduláris-holisztikus elme- és világmagyarázati szembenállás határozná meg, hanem saját (persze mégis értelmezett) jellegük, és ebből eredően az, hogy egy nyelvi interakcióban miképp tudnak összekapcsolódni, illetve az, hogy analógok egymással és vannak átfedések közöttük, s ezek által miképp érthetők meg.

A társtudományok már idézett körét illetően meg szükséges jegyezni, hogy azok egy része (különösen a verstan, a narrativika és a poétika, sőt részben a retorika is) csak a szövegek egy részének vizsgálatakor merülhet föl megközelítési módként, míg a stilisztika általános érvényű, minden szövegre érvényes szempont (minden szövegnek van stílusa), valamint a retorika értelmezésétől függően ez utóbbi is kiterjeszthető minden szövegre (illetve minden szövegtípusra). Ennek megfelelően az imént már röviden említett beletartozás kérdése (vagyis hogy a jelzett társtudományok mennyiben fedik le a szövegtan területét, ezáltal mennyiben tekinthetők akár magának a szövegtannak a részeként) másképp merül föl. Eszerint például a verstan vagy a narrativika mindenképpen társtudománynak tekinthető, amely valamilyen modulszerű kapcsolódással illeszkedik a szövegtanhoz, illetve olyan összetevőnek a párhuzamos műveletekben, amely csak esetenként jelentkezik (és például a verstan esetében a szövegértelmezés tekintetében másodla-

gos jelentőséggel egy általános szövegtenban), míg például a stilisztika tekinthető önálló társtudománynak, de fölfogható a szövegten részének is. A stílus ugyanis a szövegértel-lem általános része.

A kérdéseket megfogalmazó PETŐFI-írás által vázolt tematikából csak a stilisztikát illető felvetésekre igyekszem a saját válaszomat megfogalmazni. Részletes válasz olvas-ható ki stilisztikai összefoglalásomból (TOLCSVAI NAGY: 1996.), amelynek egyik kiin-dulópontja egy szövegértelmezés. Ez a keret teszi lehetővé azután ott a stílus értelmezé-sét, majd ebből következően a stilisztika mint tudományág jellemzését.

Itt természetesen csak röviden lehet összefoglalni a fölmerülő kérdéseket. Az alap-helyzet kettős, méghozzá dinamikusan kettős stílus és szöveg viszonyában akkor, ha túllépünk a strukturalista stílusmagyarázatokon, amelyek a szöveg fogalmát azonosították a szövegforma belső struktúrájával és az általa továbbított jelentéssel, amely szerintük egyformán és problémamentesen érthető mindenki számára (azaz semmiféle történeti meghatározottságot nem ismertek el, a megértés hermeneutikai belátásait nem vették figyelembe). Érdekes jelenség, hogy a hetvenes és a nyolcvanas évek strukturalizmussal szemben fellépő stíluselméleteinek a többsége (SPILLNER: 1974., ANDEREGG: 1977., HALLIDAY: 1978., SANDIG: 1978., 1986., GUMBRECHT – PFEIFFER (Hg.): 1986., BIRCH – O'TOOLE: 1988.) nem azokra a szövegtenokra támaszkodott, amelyek beépítették elmé-letükbe és így szövegfogalmukba a stílus jelenségét (például VAN DIJK: 1980., BEAUGRANDE – DRESSLER: 1981.), hanem azonnal széles értelemben vett pragmatikai, kommunikációelméleti keretben tájékozódtak, tehát a rendszergrammatikai alapállást elvetve, egy tág értelmű nyelvtudományi keretet jelöltek ki önmaguknak (itt kivételt a HALLIDAY-féle iskola jelent a regiszter kategóriájával). Ez a párhuzamos elméleti kiütke-resés persze viszonylag hamar összetalálkozott azokkal a megközelítésekkel, amelyek a szövegten vagy annak valamely részterületét is valamilyen tágabb – jobb híján kommu-nikációsnak nevezett – közegben helyezték el (mint például KALLMEYER (Hg.): 1986. tanulmányai). S ezt annál is inkább megtehették, mert mind a VAN DIJK-féle megközelítés (főképp a KINTSCH társszerzőségével készült munkák), mind a BEAUGRANDE – DRESSLER-féle már szintén nyitott ebbe az irányba, például a kognitív pszichológia eredményeinek és az interakció modelljének összekapcsolásával.

A stíluselméletekben és következőleg a stilisztikákban megtörtént irányváltás ered-ményei ma már megkerülhetetlenek. Egyrészt nincs stílusjegy szövegkontextus nélkül (s ez még a stilisztikailag viszonylag önálló lexémákra is érvényes), miképp ANDEREGG korán megfogalmazta: „A stilisztikai jel azonban jelentését megelőzve vagy jelentésén túl mint jel nem adott, a stilisztikai jeleket nem lehet az általuk meghatározott szövegtől függetlenül leltárba helyezni úgy, ahogy a szavakat. [...] A jegy (stilisztikai) meghatá-rozása elválaszthatatlan a jegy interpretációjától” (ANDEREGG: 1977/1995. 249). Másrészt viszont – és éppen az ANDEREGG által jelzett kölcsönviszony révén – a szövegben értel-mezett „stilisztikai jel”, vagyis stíluselem olyan elem, amelynek a megértésben a megértő valamilyen stílust (stílustípust) tulajdonít, és az ezáltal hozzájárul a teljes szövegértel-lem egy megértésbeli kialakulásához. Ez a magyarázat tehát a szövegten központi részének tekinti a szövegértel-lem leírását, magyarázatát, s annak részeként a szűkebb (de nem logi-kai igazságfeltételekkel bemutatott) szemantikai összetevő mellett számon tart egy másik (tőle élesen el nem választható) összetevőt, amely a megformáltságból ered. Ugyanakkor

mindehhez elválaszthatatlanul hozzájárul, hogy a szöveg fogalma nem statikus entitás-ként tételeződik, hanem egyszerre produktumként és produkcióként: ha szövegértelmezről csak megértés alapján lehet beszélni, akkor ahhoz hozzátartoznak a megértési folyamatok (miképp a másik oldalon a szövegalkotási folyamatok). A stílushatás már SANDIG (1986.) szerint nem pusztán a szöveg és annak passzív megértése révén jön létre, hanem az általa, illetve a benne tapasztalható megformáltságban megnyilvánuló társadalmi cselekvésben.

Ilyen értelemben a stílus nem valamilyen másodlagos dísz (vö. ANDEREGG: 1977., SANDIG: 1986.), amely a „kész” szövegre helyeződik rá, hanem a szöveg összetevője, amely valamilyen megértésben válik megragadhatóvá. Következésképpen a stílust nem lehet úgy értelmezni, hogy például az irodalmi szövegeknek leírható egy szövegtani értelmezésük (konkrét egyedi szövegtani elemzésben) egy megadott szövegtani keret alapján, majd ehhez hozzáilleszthető ugyanazon irodalmi szöveg stíluselemzése, kiegészítésként, például megállapítva annak viszonyát a korstílushoz (amennyiben létezik ilyen) vagy más stílustípushoz. Itt a modularitás elve nehéz feltételekkel néz szembe, amennyiben érvényesülni kíván: el kell határolnia olyan területeket, amelyek csak bizonytalanul határolhatók el, amelyeknek elhatárolása megoldatlan elméleti és módszertani akadályokba ütközik.

„Jó” példaként szolgál erre a metafora kérdésköre (vö. KOCSÁNY: 1981.), amely egyszerre szemantikai kérdés (még hozzá egyáltalán nem föltétlenül mondatsemantikai keretben) és stilisztikai kérdés. Ez az értelmezési, leírói kettősség föltehetőleg érvényesül a megértési folyamatokban is, ám (ismét föltehetőleg) nem egy éles dichotómiában, hanem egymást kiegészítő vonatkozásban: a metafora összetett szövegsemantikai komponens, amely megformáltságával, annak feltűnőségével szintén hozzájárul a szövegértelmezéshez. A kettő közötti határ azonban fölöttébb bizonytalan. Például a *plakátmagány* teljes metafora jelentésmezője csak ebben a nyelvi formában, az összetett szó nyelvi egységében érvényesül úgy, ahogy azt Pilinszky versében megértjük, más formában már nem pontosan így. S mindez még nyomatékosabban jelentkezik, hiszen az idézett, egy egységnyi összetett szavas metafora hatóköre nyilvánvalóan túlterjed a „Négysoros” második sorának, azaz második mondatának mondatlanilag zárt szerkezetén. Hasonlóképpen például Kosztolányi, Krúdy vagy Ottlik mondatai leírhatók egy grammatikai (szöveggrammatikai) keretben, amely egy szemantikai összetevővel kiegészítve azok reprezentációit is értelmezni tudja. Ám nehéz kijelölni azt a határt, ahol a szövegnyelvészeti és a stilisztikai tartomány elkülönül, például csupán a mondathosszúság és összetettség (bonyolultság) fokát nézve az idézett szerzők szövegeiben, hiszen e két jellemző nyilvánvalóan része a grammatikai és szemantikai leírásnak is. A stílushatás pedig önmagában nem tehető meg egyedüli stilisztikai tartománynak (SANDIG 1978-ban megjelent stilisztikája ezt tette a stílushatás és a perlokúció azonosításával, azonban épp a szerző látta be nyolc évvel későbbi monográfiájában ennek leszűkítő voltát).

Az általam magyarul fölállított és kifejtett stílusértelmező modell szerint a meghatározó viszony a szöveg stílusa és a vele a beszélő / hallgató által kapcsolatba hozható (interakcióban érvényesülő) értelem között, illetve a szöveg és a vele kapcsolatba hozható stílustípus és az e stílustípus által reprezentált szociokulturális értelem és érték között áll fenn, mindig helyzethez, cselekvéshez, kontextushoz kötve. Ez a viszony mindig

valamilyen szándék vagy elvárás keretében érvényesül a beszélő, illetve a hallgató részéről, a stílusulajdonítás műveletében.

A válaszok elején vázolt társtudományi státuslehetőségek a stilisztika és a szövegtan kapcsolatában is alkalmazhatóak, a következők figyelembevételével. 1) Amennyiben a szövegtan irányító fölöttes modul, úgy annak kell azokat az összetevőket tartalmaznia, amelyek a stílus leírását, értelmezését lehetővé teszik (tehát például a beszédhelyzetre, a cselekvésre vonatkozó információk, az interakcióban részt vevők stílus típus-ismerete, ezen ismeretek egymásra vonatkozása szándék és elvárás kettősségében stb.). 2) Amennyiben a szövegtan hasonló szintű modul, mint a stilisztika, mindkettő autonóm módon, akkor egy fölöttes kommunikációelméleti vagy interakcióelméleti modulnak kell tartalmaznia az 1)-ben említett összetevőket. 3) Amennyiben csak mellérendelt, párhuzamos, de nem teljesen autonóm modulok vannak (átfedésekkel, bizonytalan szélekkel, kontinuumot alkotó tartományokkal), akkor a részterületek mindegyikének tartalmaznia kell ezeket az 1)-ben említett összetevőket. Egyszerű (és a kérdésekben fölvetett alakzatokhoz is kapcsolódó) példával élve: Babits „Fekete ország” című korai versében a *fekete* melléknév szakaszosan sűrűbb, majd ritkább ismétlése leírható egy autonóm szövegtan saját szempontjai szerint, amelyben az ismétlések gyakorisága, pontos szöveggrammatikai és szövegszerkezeti helye, valamint az elsődleges szövegértelmeben való szerepe (a *fekete* szín konkrét és metaforikus jelentésköre) megadható. Hasonlóan egy stilisztikai „értékelő” elemzés megállapíthatja, hogy a *fekete* melléknév ismétlése a nyomatékosítást szolgálja, méghozzá „túlzó” jellegével expresszionista módon. Azonban azt egyik leírás sem mondja meg, hogy a két elkülönített tartomány miképp kapcsolódik össze, miképp jön létre az a megformáltságbeli összetevő (vagyis a szövegértelmelem egy része), amely a világ megismerhetőségébe vetett hitnek a megrendülését kettős módon éri el: a *fekete* jelző eleve a sötét, a nem látható, az ismeretlen, sűrű ismétlése pedig azt eredményezi, hogy még ez a szó is elveszti a versszöveg végére megszokott jelentését, kiürül, pusztán hangsor marad, amely ezáltal reprezentálja a megismerés lehetőségeinek korlátait vagy lehetetlenségét (a két imént elkülönített tényező együttes játékba hozásával).

Az eddig röviden kifejtettek értelmében lehet a fölötti kérdésekre válaszolni, itt a stilisztikának a státusát illetően.

1. A stilisztika a nyelvi megformáltságból (a stílusból) eredő értelem jellegzetességeivel, típusaival, interakciós és szociokulturális kötöttségeivel foglalkozik. Miután az értelem csak megértés vagy értelmezés keretében férhető hozzá, ez a „foglalkozás” e tekintetben tudományelméletileg nyitott, nem autonóm.
2. A multimediális szövegek stilisztikája az eddigiekből is következően 1. analógiájára az ilyen szövegek multimediális megformáltságából eredő értelemmel foglalkozik. Itt a médiumok összekapcsolódása a további tisztázandó kérdés.
3. A szó- és gondolatalakzatok kérdésköre összetett. Az alakzatok tanának valóban több évezredes múltja biztos fogódzókat ad, ez azonban megnehezíti a visszakérdezést. A biztos fogódzó az egyes alakzattípusok látószög kikristályosodott meghatározása. Mindamellet maga a rendszer a

normától való eltérés elvén alapul, s éppen a norma mint normatív és homogén nyelvi rendszer tűnik nehezen megragadhatónak – nem az eszményítő nyelvleíró, hanem például a nyelvváltozatokat számon tartó stilisztika számára (további irodalommal lásd TOLCSVAI NAGY: 1996. 56-68, TOLCSVAI NAGY: 1998.). E kérdés részletezésébe itt nem lehet belefogni, annyit szükséges talán megemlíteni, hogy az adjekciós, detrakciós és transzmutációs alakzatok formális, szintaktikai vizsgálatában jobban kell érvényesülnie a szemantikaiaknak, az immutációs alakzatok vizsgálatában pedig fordítva, a szintaktikaiaknak. Ezáltal pontosabban lehetne leírni az alakzatok szövegbeli hatókörét, azt a szövegtartományt, ameddig érvényük kiterjed, föltehetőleg legalább részben függetlenül a mondatról (mint HALLIDAY és HASAN kohéziókatégoriája). A *plakátmagány* példájánál maradva, az összetett szó maga a MAX BLACK értelmében vett fókusza a metaforának, szemantikai érvénye azonban kiterjed az egész szövegre, méghozzá nem csökkenő, sőt a vers negyedik sora felé haladva növekvő (mert specifikusabbá váló) érvénnyel, közvetlensége, nyelvi ki-fejzettsége, jelöltsége azonban csökken, tehát egyre áttételesebben lehet az általa reprezentált értelmi összetevőt kapcsolatba hozni a szöveg kifejett összetevőivel. Itt újból nehéz a szövegtani leírást és a stilisztikai leírást elkülöníteni.

4. A megfogalmazott kérdésekből nem válik egyértelművé a „tipológiai alaptudományág” és a tipológiaiak minősített társtudományok viszonya. Igen kérdéses, hogy az irodalmiság fogalma meghatározható-e, különösen egy poétikai tipológiai rendszerben (ennek kifejtésére sincsen mód, csak utalni lehet az irodalomhermeneutikai eredményekre, amelyek a befogadás megértési folyamatait, az olvasási mód jellegzetességeit, vagyis szöveg és befogadó dialogikus viszonyát hangsúlyozzák, például JAUB, ISER műveiben). Megjegyzendő, hogy a stílustipológia kétségkívül csak részleges érintkezést mutat a szövegtipológiával, ezért fontossága korlátozott, de nem tekinthető teljesen kiiktathatónak.
5. Az eddigiekben és az utalásokban az adott terjedelemben rögzítettem, hogy véleményem szerint mi a stilisztika feladata, s hogy milyen jellegű társtudományként értelmezhető. Ebből a keretből következően ebbe nem illik bele teljes mértékben a stilisztika kérdésbeli felfogása: „a szövegtan elsődlegesen értelmező, a stilisztika elsődlegesen értékelő jellegű”. Mivel a stílus a szövegértelelem része, a fenti állítás csak korlátozottan érvényes.

PETŐFI S. JÁNOS kérdései tehát nem annyira kész válaszokat váltanak ki, mint inkább új, fontos kérdéseket.

Irodalomjegyzék

ANDEREGG, JOHANNES:

- 1977. Literaturwissenschaftliche Stiltheorie. Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen.
- 1977/1995. Irodalomtudományi stíluselmélet. Részletek. *Helikon* 232-51.

ANDERSON, JOHN R.:

- 1995. *Kognitive Psychologie*. Spektrum Akademischer Verlag. Heidelberg.

DE BEAUGRANDE, ROBERT-ALAIN – DRESSLER, WOLFGANG U.:

- 1981. *Einführung in die Textlinguistik*. Niemeyer. Tübingen.

BIRCH, DAVID – O'TOOLE, MICHAEL (eds.):

- 1988. *Functions of Style*. Pinter Publishers. London.

VAN DIJK, TEUN A.:

- 1980. *Textwissenschaft*. Niemeyer. Tübingen.

ENKVIST, NILS ERIK:

- 1978. Stylistics and Text Linguistics. In: W. U. DRESSLER (ed.): *Current Trends in Textlinguistics*. Walter de Gruyter. Berlin – New York. 174-90.
- 1985/1995. Bevezetés: Stilisztika, szövegnyelvészet és kompozíció. *Helikon* 252-65.

FODOR, JERRY D.:

- 1983. The modularity of mind. MIT. Cambridge, Massachussettes.

GIVÓN, TALMY:

- 1984. *Syntax. A Functional-Typological Introduction*. John Benjamins. Amsterdam, Philadelphia.

GUMBRECHT, HANS ULRICH – PFEIFFER, LUDWIG K. (Hg.):

- 1986. Stil. Geschichten und Funktionen eines kulturwissenschaftlichen Diskurselements. Suhrkamp. Frankfurt.

HALLIDAY, M. A. K.:

- 1978. Language as a Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning. University Park Press. London – Baltimore.
- 1985. *An Introduction to Functional Grammar*. Edward Arnold. London.

JAKOBSON, ROMAN:

- 1960/1969. Nyelvészet és poétika. In: *Hang – jel – vers*. Gondolat, 211-57.

KALLMEYER, WERNER (Hg.):

- 1986. Kommunikationstypologie. Handlungsmuster, Textsorten, Situationstypen. Schwann. Düsseldorf.

KERTÉSZ ANDRÁS:

- 1992. Textológia és tudományelmélet. In: PETŐFI S. J. – BÉKÉSI I. – VASS L. (szerk.): *Szemiotikai szövegtan* 5. JGYTF Kiadó, Szeged, 135-144.
- 1996. Konstruktivitás és interdiszciplinaritás. A szemiotikai textológia egy lehetséges tudományelméleti megközelítése. In: PETŐFI S. J. – BÉKÉSI I. – VASS L. (szerk.): *Szemiotikai szövegtan* 9. JGYTF Kiadó, Szeged, 27-46.

KIEFER, FERENC:

- 1995. Cognitive Linguistics. A New Paradigm? In: I.-H. LEE (ed.): *Linguistics in the Morning Calm*. Seoul. 93-110.

KOCSÁNY PIROSKA:

- 1981. Jelentés és metafora. *MNy*. 59-72.
- 1989. Szövegnyelvészet vagy szövegek nyelvészete? *Filológiai Közöny* 26-43.

LABOV, WILLIAM:

- 1972. The Isolation of Contextual Styles. In: *Sociolinguistic Patterns*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 70-109.

- LANGACKER, RONALD W.:
1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Volume I. Stanford, California.
- MCCLELLAND, J. L. – RUMELHART, D. E. (eds):
1986. *Parallel Distributed Processing: Explorations in the Microstructure of Cognition*. Vol. 2. MIT Press. Cambridge.
- MÜLLER, R.-A.:
1991. *Der (un)teilbare Geist. Modularismus und Holismus in der Kognitionsforschung*, de Gruyter, Berlin – New York.
- PETŐFI S. JÁNOS:
1997. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. *Officina Textologica 1*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- PLÉH CSABA:
1996. A modern kognitívizmus mozgalma és változásai. In: PLÉH Cs. (szerk.): *Kognitív tudomány*. Osiris – Láthatatlan Kollégium.
- SANDIG, BARBARA:
1978. *Stilistik*. Sprachpragmatische Grundlegung der Stilbeschreibung. Walter de Gruyter, Berlin.
1986. *Stilistik der deutschen Sprache*. Walter de Gruyter. Berlin, New York.
- SCHADE, U.:
1992. *Konnektionismus*. Westdeutscher Verlag. Opladen.
- SCHWARZ, MONIKA:
1992. *Einführung in die Kognitive Linguistik*. Francke. Tübingen.
1997. Kognitive Linguistik? Eine Straße in den Geist! In: A. KERTÉSZ (Hg.): *Metalinguistik im Wandel*. P. Lang, Frankfurt, 19-30.
- SPILLNER, BERND:
1974. *Linguistik und Literaturwissenschaft. Stilforschung, Rhetorik, Textlinguistik*. Stuttgart.
- STICKEL, GERHARD (Hg.):
1995. *Stilfragen*. Institut für deutsche Sprache Jahrbuch 1994. Walter de Gruyter. Berlin, New York.
- STROHNER, HANS:
1990. *Textverstehen*. Kognitive und kommunikative Grundlagen der Sprachverarbeitung. Westdeutscher Verlag. Opladen.
1995. *Kognitive Systeme*. Westdeutscher Verlag. Opladen.
- TAYLOR, JOHN R.:
1995. Approaches to Word Meaning: The Network Model (Langacker) and the Two-Level Model (Bierwisch) in Comparison. In: R. DIRVEN – J. VANPARYS (eds): *Current Approaches to the Lexicon*. Lang, Frankfurt, 3-26.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR:
1996. *A magyar nyelv stilsztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
1998. *A nyelvi norma*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

OUTLINES OF THE RELATION OF TEXTOLOGY AND STYLISTICS AS RELATED DISCIPLINES

GÁBOR TOLCSVAI NAGY

The present paper describes without going into details the relations of textology and its related sciences with special regard to the character and structure of textology and stylistic.

GONDOLATOK A RETORIKA, A SZÖVEGTAN, VALAMINT „SEGÉD- ÉS HATÁRTUDOMÁNYAIKNAK” KAPCSOLATAIRÓL, A RETORIKA KOMPETENCIÁIRÓL

WACHA IMRE

1. Ha arra a kérdésre szeretnénk választ kapni, miként kapcsolódik a retorika mint társtudomány a nyelvészethez, szorosabban véve a szövegtanhoz és a stilisztikához (mint a nyelvtudomány és az irodalomtudomány határterületéhez), valamint – tágabban értelmezve – a nyelvészet más diszciplínáihoz és más tudományágakhoz, és hogy mi is tartozik a retorika kompetenciájának körébe, akkor először meg kell határozni: mi is a retorika.

A válasz ma már eléggé bonyolult, hiszen GORGÍASZTÓL PLATONON, KORAXON, ARISZTOTELÉSZEN, CICERÓN, AUGUSTINUSON és nagy ugrással PÁZMÁNYON, RAVASZ LÁSZLÓN át napjainkig a retorika fogalom- és illetékességi körének sokféle értelmezésével találkozunk. Ennek igazolására elég, ha csak két alapvető munkát veszünk figyelembe. Az egyik a *Világirodalmi lexikon*nak tömör és mégis terjedelmes *retorika* szócikke (i. m. 11. 624–637), a másik VÍGH ÁRPÁDNak a magyar retorikairodalmat tárgyaló alapmunkája: a *Retorika és történelem* (Gondolat Kiadó, 1981.). (Vö. még: SZABÓ G. ZOLTÁN – SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: *Kis magyar retorika*, GÁSPÁRI LÁSZLÓ: *Retorika*. Egységes főiskolai jegyzet.)

A kérdésre, mi is a retorika, kettős nagyon leegyszerűsített választ kaphatunk: multidiszciplináris és interdisziplináris tudomány és alkalmazott multidiszciplináris és interdisziplináris tudomány.

1.1. A tudományos vizsgálat felől közelítve talán azt mondhatjuk, valahol a stilisztika, hermeneutika, meggyőzősélektan és – újabban, amióta van – a szövegtan határterülete közelében helyezkedik el. (Vö. BENCZE LÓRÁNT: *Mikor, miért, kinek, hogyan 1. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban 1–2*. A hét szabad művészet könyvtára, Corvinus Kiadó, 1996.).

1.2. Ha a retorika „ösatyjaihoz”, KORAXhoz és ARISZTOTELÉSZhez nyúlunk vissza, ezt a választ kapjuk: a retorika a nyilvános beszéd és ezen belül a meggyőzés (és egyúttal, már náluk is – szemben a poétikával – a prózában szólás) tudománya. S ha a közelműltnek nem elméleti, hanem gyakorlatközpontú retorika(tan)könyveit vizsgáljuk, nagyjából ugyanez a válasz: olyan alkalmazott, gyakorlati tudomány, mely ahhoz nyújt segítséget, miként kell hatásosan szólni, érvelni a nyilvánosság előtt és a nyilvánosság számára.

1.3. Ha azonban figyelembe vesszük VÍGH ÁRPÁD *Retorika és történelem* című könyvének – mely főleg a magyar retorikák történetével és „tartalmával” foglalkozik – és a korábbi, már 20. századi iskolai retorika (tantárgy) tankönyvének tanulságait, akkor azt mondhatjuk, hogy a retorika egyrészt műfajismeret¹, s ezen belül a prózai és verses (elbeszélő és leíró) műfajok ismeretének tudománya, másrészt a meggyőző nyilvános (szónoki) beszédnek, harmadrészt a prózai ékesszólásnak, az elegáns, választékos szónoki stílusnak a tana, negyedrészt szerkesztéstan. Mindezen belül egyrészt deskriptív, rendszerező tudomány, másrészt preskriptív és gyakorlati

célokat szolgáló tudomány. (Hogy az említettek közül melyik dominált az egyes retorikákban, az mindig az adott kor szólásszabadságának és gyakorlati vagy tudományos céljainak volt a függvénye. Ezt VÍGH ÁRPÁD így nem mondja ki, de munkájából ez kiolvasható.) (Vö. VÍGH ÁRPÁD: *Retorika és történelem*, Gondolat, 1980.)²

1.4. Ha pedig a *Világirodalmi lexikon* retorika címszava alapján próbálunk elindulni, azt tapasztaljuk, hogy – nagyon leegyszerűsítve – a retorika mint tudomány erőteljesen kettéágazott.

1.4.1. Egyrészt elemző, leíró jellegű tudományos stúdium: a hermeneutika, a szövegmagyarázat, a szövegértelmezés, szöveginterpretáció, azután (jelentős mértékben) a stilisztika (például metaforakutatás, toposzok és alakzatok „tana”) és az esztétika, illetőleg az irodalmi – elsősorban a prózai – művek (formai és szemantikai) megformáltságának elemző, leíró, rendszerező, tudománya. Mint ilyent az „ékeksszólás” tanának is tekinthetjük.³

1.4.2. Másrészt azonban a retorika – mint alkalmazott tudomány – gyakorlati, pragmatikus célokat szolgál: a nyilvános, közérdekű beszéd elméletét, a meggyőzőestechnika követelményeit, eszközeit és gyakorlatát mutatja be, és igyekszik elsajátíttatni.

2. Ezeket a nagyon leegyszerűsített válaszokat figyelembe véve és nagyon gyakorlatias szempontból vizsgálva a kérdést, a határterületek és a „segédtudományok” felderítéséért két irányba indulhatunk el.⁴

2.1. A retorika egyik ága alkalmazott tudomány, éppúgy, mint ahogy a nyelv- és a beszédművelés is alkalmazott nyelvtudomány. (Annak érdekében ugyanis, hogy gondolatainkat igényesen tudjuk kifejezni nem elégséges azt tudnunk, milyen nyelvi eszközöket kell megismernünk, elsajátítanunk, felhasználnunk.) Ezen belül és felül a beszéd- és a nyelvművelés inter- és multidiszciplináris (nyelv)tudomány is.⁵

A retorikának mint alkalmazott és pragmatikus szemléletű tudománynak a fogalomköre – a korábbi, még e század közepén is élő felfogással némileg ellentétben – mára már kitágult. Napjaink gyakorlatának és elvárásainak megfelelően így határozhatjuk meg: a közéleti beszédnek, a nyilvános megszólalásnak, a köznek szóló és közérdekű beszédnek a tudománya. Ma már ugyanis nemcsak az minősül nyilvános beszédnek, ami (tömeg)gyűléseken: parlamentben, önkormányzati és más testületi üléseken, bíróságokon, ünnepélyeken, megemlékezéseken, (templomi és más) gyűlékezetekben, tehát nagy nyilvánosság és vegyes összetételű hallgatóság előtt hangzik el,⁶ hanem az is, amit a rádióból, televízióból hallunk, sőt ide tartozik az egyetemi előadó, az iskolai pedagógus, sőt a menedzser, az üzletkötő (agitatív) és – uram bocsá! – a hivatali ügyintéző és a közérte eladó beszéde is. Ez azt jelenti, hogy mint alkalmazott tudománynak körébe beletartozik azoknak az ismereteknek felderítése – bizonyos mértékig rendszerező, rendszerezett bemutatása –, azután megtanultatása, elsajátíttatása, begyakoroltatása, végül pedig alkalmazása, amelyek mindennemű nyilvános beszédben a gondolat átadását, a partner meggyőzésének célját szolgálják. Ennek értelmében tehát a retorika szintén inter- és multidiszciplináris tudomány: a szövegszerkesztés, a műfajok, műnemek stb. megismerését szolgáló alkalmazott tudomány

2.2. A retorika másik ága az alapkutatások körébe tartozhat: egyrésztől azoknak szövegtípusoknak, a műfajoknak, eszközöknek, módoknak a felderítése, vizsgálata, elemzése, rendszerezése és leírása tartozik vagy tartozhat vagy tartozna illetékességi

körébe, amelyeket a közélet nyilvánosságának szereplői, szónokai (politikusok, papok, prédikátorok, bírák, ügyvédek, menedzserek, üzletkötők stb., azután írók, költők, filozófusok, tanárok, tanítók, rádiós és televíziós munkatársak stb.), azaz a nyilvánosan élőszóban vagy írásban megszólalók és megnyilatkozók gondolataik kifejtése, a meggyőzés vagy csak informálás céljából felhasználtak, felhasználnak, másrészt pedig felhasználhatnak. S ezen belül is főleg azok a nyelvi, érveléstechnikai, meggyőzési, „stilisztikai” eszközök, melyek mint „szónoki eszközök” kerültek be az irodalom vagy publicisztika vérkeringésébe. Ilyen alapon a hermeneutikához és a stilisztikához is kapcsolódik. Harmad- és negyedrészt azonban – már a régi retorikatankönyvek tanúsága szerint is – valamilyen formában idetartozik a műfajelmélet és – az újabb tapasztalatok szerint – a szövegtan, szövegtipológia is.

3. Ha mármost a mai retorika kompetenciáját kitágító felfogásból indulunk ki, tehát a retorikát a közéleti beszéd, a nyilvános megszólalás, a köznek szóló és közérdekű beszéd tudományának tekintjük, a retorika részterületeit vizsgálva a szövegtannal és társtudományaival több területen találunk erőteljes kapcsolódásokat, sőt más társtudományok területére átnyúló összefonódásokat.

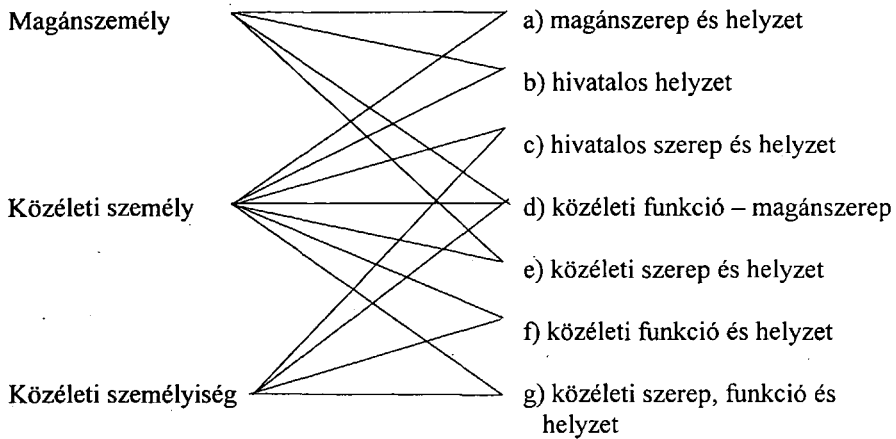
3.1. Az egyik terület a kommunikációelméletnek, ezen belül a kommunikációs szituációknak a vizsgálata. (Vö. WACHA IMRE: *A korszerű retorika alapjai*, Szemimpex Kiadó, 1994.). A nyilvánosság előtti, illetőleg a nyilvánosság számára való szólás (akár élőszóval, akár írásban fordulunk a nyilvánosság felé) mindenképpen megköveteli a kommunikációs helyzetek (szituációk) ismeretét, (korábban pedig) vizsgálatát. Ez ugyanis a rétor nyelvhasználatának – ha tetszik egyrésztől a szituációnak, partnerviszornak megfelelő nyelvezet és a közlésnek megfelelő műfaj, valamint stílus megválasztásának – szempontjából fontos. Éppen emiatt rendkívül erős a kötődése a szövegtipológiához és a szövegtanhoz, a szövegnyelvészethez, mert a retorika egyrésztől vizsgálódási szempontokat és anyagot adhat a szövegnyelvészetnek, ez utóbbi pedig eredményeivel segítője lehet a retorikai ismeretek nyújtásának.⁷ Ezen belül pedig a szövegalkotás, a fogalmazás tanításának, még az iskolában is.

A kommunikációs helyzetekre is ügyelve, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy nyelvhasználati, szövegszerkesztési, szövegszerkezeti, műfaji, stílusbeli különbségek adódhatnak a kommunikációs partnerek közötti viszonyból is, illetőleg a következőkből:

(0.) A kommunikációs partnerek (a kommunikáció megnyilatkozói) közül milyen szerepben (magánszemélyként, hivatalos személyként, magánszerepben vagy hivatalos minőségben) szólal meg valaki. Tehát nem csupán a kommunikációs helyzet a meghatározó, hiszen a nyelvhasználatban (mind a szókincs és a frazeológia felhasználásában, mind pedig a mondat- és szövegszerkesztési formák használatában) más követelményeket támaszt mind a közlő, mind a címzett irányában az, hogy a kommunikációs folyamat:

(1.) kik között, kiknek a jelenlétében zajlik le⁸: (1.1.) egyenrangú partnerek között (például homogén szakértői közönség, azonos életkorú vagy nemű vagy végzettségű vagy társadalmi helyzetű partnerek), vagy (1.2.) valamilyen szempontból nem egyenrangú partnerek között (például főnök és beosztott, tanár és diák, rendőr és járőrelő, ügyintéző és ügyfél stb.), vagy (1.3.) homogén hallgatóság előtt (szakértői közönség, laikusok, szakmabeliek, iskolai osztályközösség, irodalomkedvelők csoportja, hangverseny hallgatósága stb.), vagy (1.4.) heterogén összetételű (életkorban, érdeklődésben, műveltség-

ben, ismeretekben stb.) vegyes közönség előtt és számára, azután (1.5.) hogy az adó fél, a közlő milyen funkcióban, szerepben és (közéleti) helyzetben szólal meg. Például (lásd 1. ábra):

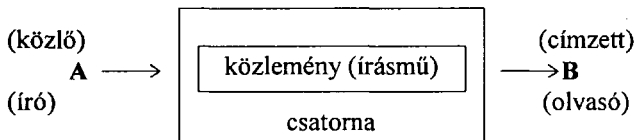

1. ábra

(2.1.) Meghatározza a nyelvi formát, a szerkezetet, a kifejtés mértékét, hogy írásos (korlátozott kódú) kommunikáció formájában zajlik-e le a közlés (amikor is a partnerek nem találkoznak személyesen), s ezen belül csak verbális síkon, „sima” szövegmű formájában jut-e el a közlemény a címzetthez, vagy pedig írásosban ugyan, de multimediális formában (például ábrák, illusztrációk, grafikonok stb. kíséretében). (Vö. DEME LÁSZLÓ: *Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség*, 1987.; WACHA IMRE: *A korszerű retorika alapjai*, 1994., PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA: *A szöveg megközelítései*, Iskolakultúra, 1998.)

A korlátozott kódú, közvetett vagy írásos kommunikációban ugyanis a *kommunikációs partnerek nem találkoznak* (ezért is vitatható, hogy valóban lehet-e kommunikációnak nevezni), a gondolatátadás, -átvétel az *írott nyelv* segítségével zajlik le. (Lásd 2. ábra.)

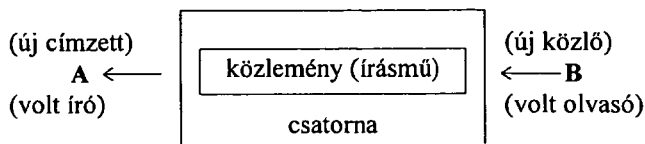
A korlátozott kódú kommunikáció alapsémája

A csatorna: a) verbális (oralitás és auditivitás nélkül), b) verbális kód a szövegegész látványával, c) a szöveget hordozó papír, füzet, könyv.

2. ábra

Ez nem is négy, hanem két lépéses kommunikáció, hiszen nincs közvetlen visszajelzés, mert a visszajelzés már külön kommunikációs aktus. (Lásd 3. ábra.)

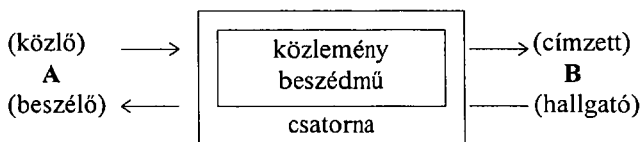

3. ábra

(2.2.) Vagy élőszóbeli (totális) kommunikáció formájában megy-e végbe a kommunikációs folyamat, tehát mind a verbális, mind a nonverbális kommunikációs eszközök szerepet kapnak.

(2.2.1) Ezen belül az sem közömbös, hogy valódi totális kommunikációs folyamatban zajlik-e a közlés, tehát a partnerek jelen vannak és aktív szereplői a kommunikációs folyamatnak. Ezen belül (2.2.1.1.) a párbeszédes kommunikációban mindkét partner aktív „társformálója”, olykor alkotója a szövegnek, hiszen a kommunikációs szerepek cserélődnek. (Lásd 4. ábra.)

A (valódi, totális) beszélgetéses kommunikáció alapsémája

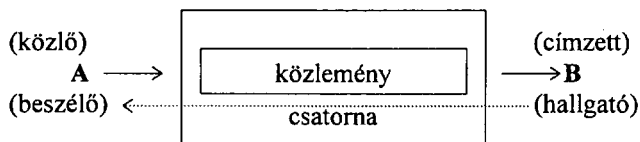
Csatorna: a) verbális (orális és auditív kód, b) nonverbális kód, totális látvánnyal, c) a kommunikációs partnerek közötti levegő.

4. ábra

A partnerek mindegyike teljes személyiséggel vesz részt benne: minden verbális és nonverbális kommunikációs eszközt felhasznál a kommunikáció sikere érdekében (a nyelvet, annak orális változatát, a látványt, ezen belül a gesztust, mimikát stb.). A kommunikációs távolság ritkán nagyobb karnyújtásnyinál. A tekintet többnyire a partner fejét fogja be, de irányulhat az egész testre, illetőleg annak bármelyik részére is. A közleményt, noha általában az egyik fél a vezető szerep, végső soron közösen formálják, hiszen a partner társformáló: ha a közlő (adó) fél nem fejezi ki magát pontosan, érthetően, az éppen hallgató közbeszól: kérdez, eltéríti a témától vagy éppen visszairányítja hozzá a beszélőt. Valóban négy lépéses totális kommunikáció ez: közlés–vétel–visszajelzés–újrászabályozás a közlő részéről és újra: közlés stb. A tévében ennek a formának csak „látszatával” találkozunk!

(2.2.1.2.) Az előadásos beszédhelyzetben a címzett csak nonverbális visszajelzéseivel „formálójá” a szövegműnek, inkább csak „passzív” befogadója a közleménynek. (Lásd 5. ábra.)

A valódi, totális, közvetlen kommunikáció előadás típusú változatának alapsémája

A közlemény: beszédmű; a csatorna: a) verbális (orális és auditív) kód, b) nonverbális kód, totális látvánnyal, c) a kommunikációs partnerek közötti levegő; a visszajelzés nonverbális eszközökkel történik.

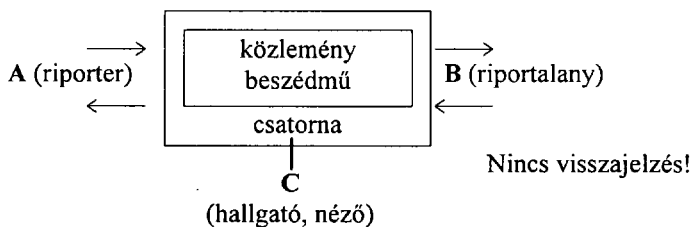
5. ábra

Négy lépéses a kommunikáció. De a partner nem szól közbe, hiszen előadás, hosszabb ideig tartó beszédprodukció *hallgatója*.

(2.2.2.) Más a helyzet a formailag totális, valójában korlátozott kódú, illetőleg az áttételes kommunikációval, melynek során a partnerek, pontosabban a valódi címzettek egyáltalán nem találkoznak. A rádiós és tévés produkciók tartoznak ide. (Lásd 6. és 7. ábra.)

A rádióban, televízióban a *riportműsorok, kerekasztal-beszélgetések* csak látszatra közvetlen és totális kommunikációk. *Valódi címzettjeik* nem az egymással beszélgető partnerek, hanem a *hallgatók, nézők*. A riporter az ő nevükben kérdez, a riportalany, nyilatkozó hozzájuk szól, még akkor is, ha erről a tényről megfeledeznek és – látszólag – a riporternek válaszol, hozzá intézi szavait.

A formailag totális, valójában áttételes kommunikáció alapsémája

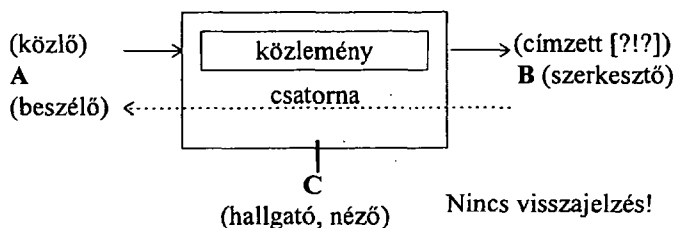

Csatorna: a) verbális: orális és auditív kód, b) nonverbális kód, totális látvánnyal, c) *elektronikus átviteltechnika*, az egyenes adások kivételével a közlés (felvétel) és befogadás a műsor meghallgatása, megtekintése, a közlés meghallgatása között időeltolódás is van.

6. ábra

Az ilyen produkciókban ritkán hangzanak el a szó szoros értelmében vett spontán szövegek, hiszen többnyire minden riport „kozmetikázva” kerül adásba: a riportert „megvágja”, rövidíti a felvételt: a közvetlen kommunikáció során a spontán beszéd szerkesztésmódjában született szövegből kihagyja a nyögéseket, szókereséseket, a redundáns részeket stb.

Előadásos kommunikáció a rádióban és a tévében

A közlemény: beszédmű; a csatorna: a) verbális (orális és auditív kód), b) nonverbális kód, totális látvány, c) *elektronikus átviteltechnika*, az egyenes adások kivételével a közlés (a felvétele) és a befogadás (a közlemény sugárzása és meghallgatása) között időeltolódás is van.

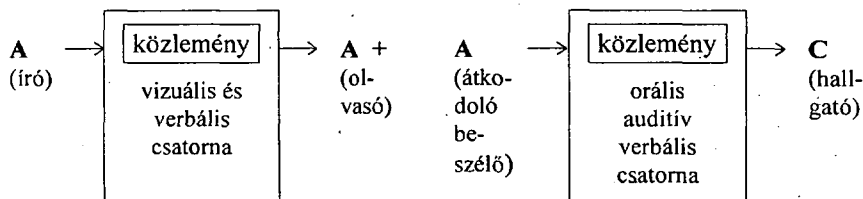
7. ábra

A valódi címzettek itt sem „beszélgetőpartnerek”; a jelenlévők (technikai személyzet, rendező stb.), hanem *a (jelen nem lévő) hallgatók, nézők!* Itt sincs visszajelzés a kommunikációs partner (?) részéről.

(3.2.1.) Ezeknek egy része teljesen spontán szövegalkotású élőszó, mégpedig részben [3.2.1.1.] párbeszédes, részben [3.2.1.2.] előadásos szövegalkotással és [3.2.1.3.] látszólag ezeknek megfelelő beszédhelyzettel;

(3.2.2.) részben pedig írásos alapról felhangzó beszéd, mégpedig [3.2.2.1.] felolvasás, interpretáció, [3.2.2.2.] színészi előadás: [3.2.2.2.1.] monológ, például vers és prózamondás, valamint [3.2.2.2.2.] dialógus, például hangjáték, dráma stb.⁹ (Lásd 8. és 9. ábra.)

A kommunikációs folyamat sémája, ha a *felolvasó* a *saját* szövegét szólaltatja meg

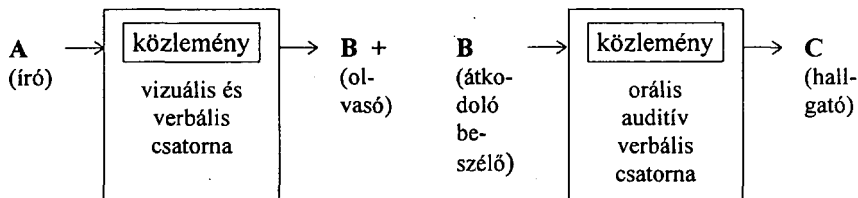

Visszajelzés a rádióban, tévében nincs!

8. ábra

A kommunikációs folyamat sémája, ha a *felolvasó* más által írt szöveget szólaltat meg

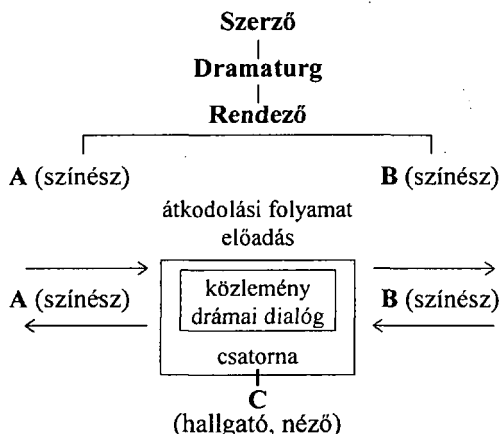

Visszajelzés a rádióban, tévében nincs! A pódiumon vers- és prózamondás esetén van, a közönség reagál, de nonverbális kommunikációval.

9. ábra

A rádióban megszólaló hang mellől elmaradnak azok a *nonverbális* kifejező eszközök, melyek a hallgató partner számára segítik a megértést: a mimika, a gesztus; az, amit a beszélő látványa ad hozzá a szöveghez. Mindezt a beszélőnek a hangjával és előtte a megszövegezés módjával kell(ene) pótolnia. A *televízió látványt* is közvetít. De ez a látvány, a tévé közvetítette kép, többnyire vagy kiegészítője a szövegnek: verbálisan ki nem fejtett *többletinformációt* vagy valamilyen *illusztrációt* ad. Az ilyen vizuális élmény általában fölébe nő a verbális információnak és elnyomja azt, vagy a beszélő indulattalan arcát mutatja, vagy csak „vágókép”. A pódium lehetőséget ad a nonverbális eszközök közül a látvánnyal való kommunikációra (teststilizáció, mozgás, gesztusok stb.).

A drámai mű megszólaltatása bonyolultabb (lásd 10. ábra):

Színházban van nonverbális visszajelzés! Tévéjáték, film, rádió- és tévéközvetítés esetén nincs.

Csatorna: a) verbális: orális és auditív kód, b) nonverbális kód, totális látvánnyal, c) a színház tere, rádiójátéknál, tévéjátéknál *elektronikus átviteltechnika*; az egyenes adások kivételével a közlés (felvétel) és befogadás a műsor meghallgatása, megtekintése, a közlés meghallgatása között időeltolódás is van.

10. ábra

Az ilyen produkciókban ritkán hangzanak el a szó szoros értelmében vett spontán szövegek, hiszen többnyire minden színpadi mű megírt szövegre épül, s ki vannak dolgozva a párbeszédek. Rögtönzés kevés van, legfeljebb bizonyos műfajokban van helye (például kabarében).

3.2. Az elmondottaknak – ha saját alkotású szövegről van szó – meghatározó szerepük van a szöveg megszerkesztésében és a nyelvi forma megalkotásában, majd a hangzásforma megkomponálásában.

Az első két alapformánál (beszélgetés, előadás), a megnyilatkozó, a *beszélő* egy – korábban vagy a tethelyen kialakított – gondolati egészet bont le – többnyire egy előre eltervezett vázlat alapján, rendszerint spontán szövegalkotással. Fogalmazva gondolkodik tehát, és így formálja meg szövegét, mondatait többé-kevésbé kerekre (rendszerint grammatikailag kevésbé kerekre és hibátlanra). Ha „hibázik” és ezt észreveszi, utólag javít. Gondolatai, mondatai az időegymásutánban születnek és hangzanak el, s a *hallgató* a beszélővel *együttgondolkodva időegymásutánban* kapja az információdarabokat, és ezekből rakja össze – mintegy téglasoros építkezéssel – a gondolati egészet, így építi fel az új ismeretek házáat. Ezért az élőszavas fogalmazásban általános a szukcesszív (*hozzátoldó*), mellékmondatos és gyakran közbeékeléses mondat szerkesztés. A kapcsolat közvetlen, ezért a beszélő *látja*, hogy hallgatójának mennyi percepciós időre van szüksége a hallottak megjegyzéséhez, megértéséhez, és ehhez a tényhez szabja beszédének iramát, ritmusát.

Az író *gondolkodva fogalmaz*. És ezért tömören. Írás közben nyelviileg is pontosítja gondolatait. Éppen ezért szövege *írott nyelvi* szöveg lesz. Ebben *gyakoriak a szimultán mondatok*, a bonyolultabb, „tömbösödött”, 6-nál több, olykor 10-12 szavas, mellé- és alárendeléseket egyaránt tartalmazó szószerkezetes „egyszerű” mondatok. Ez nem baj, hiszen az írott szöveget az *olvasó* térben és időben és egészében kapja meg. Többször is átolvashatja, míg tökéletesen meg nem érti a leírtakat.

4. Az alapformának tekinthető kommunikációs helyzetekben, a párbeszédben és az előadásos kommunikációban (2–3.2.2.) létrejött (spontán és írott) szövegek szóhasználati, mondat szerkesztési, szövegszerkesztési különbségeit és azonosságait is alig-alig vizsgálta a tudományos kutatás. Az írott és ezen belül főleg a költői, írói szöveg és szövegmű vagy hírszöveg mondattanáról, stilisztikájáról már bőven vannak ismereteink. (Szövegszerkezetéről is?)¹⁰ Hiányosak azonban szövegtipológiai és szövegtani ismereteink még a prózáról is. Akad ilyen, de főleg az irodalmi alkotások köréből. Már kevesebb elemzés készült a *nem szépirodalmi* jellegű és igényű próza szövegtipológiájának és szövegtanának köréből.¹¹ Jóformán semmilyen, pontosabban kevés – a szokásos műfaji előírásokat igazolandó – elemzés nem készült a prózai műfajok, például a publicisztika körébe tartozók köréből.¹²

Nincs igazi elemzés a spontán beszélt nyelvről (legyen az párbeszéd vagy előadás, azaz hosszabb lélegzetű beszédmű). Kevesen vizsgálták meg a spontán módon megalkotott és megszólaló beszédmű (a spontán élőszó) jellegzetességeit.¹³ Csak néhány ilyen elemzés készült el. Szövegközlés is kevés akad.¹⁴

Bővebb vizsgálati anyag áll rendelkezésre az írott alapról megszólaló beszéd (az elmondott–előadott irodalmi mű, kisebb mértékben az elmondásra szánt vagy elmondott szónoki mű, illetőleg az írott rádiós–tévé szöveg) vizsgálatára.¹⁵ Pedig empirikus megfigyelések alapján is érzékeltetni lehet, hogy más, vagy legalábbis nem azonos, sőt éles kü-

lönbségeket is mutat a spontán beszéd és az írott beszéd szövegszerkezete, mondatszerkesztése, hangzásvilága. Bizony ezek igazolása, törvényszerűségeinek felderítése részben a szövegtani vizsgálatok, részben a fonetikai elemzések feladata lenne. Nemcsak a szűkebb értelemben vett (a nyelvjárások hangtanát vizsgáló) hangtani elemzések, hanem a szupraszegmentális eszközök terén is (lásd FÓNAGY IVÁN, MAGDICS KLÁRA, majd BOLLA KÁLMÁN, SZENDE TAMÁS elemzéseit).

5. Az imént a 4. pontban elmondottak már a kommunikációs szituációk tipológiája köréből a szöveggrammatika, ha tetszik a „szövegszintaxis” és a „szövegmondattan” irányába visznek el bennünket. Annak vizsgálata tarthat ide, hogy a különböző típusú és műfajú szövegeket és megnyilatkozásokat milyen mondatszerkezeti sajátosságok jellemzik. Mik az azonosságok és a különbségek például az írott és a spontán-beszélt szöveg mondattípusai között, mik azok a különböző típusú és műfajú szövegekre jellemző kohéziós eszközök, melyek a szöveget (azaz az elhangzó mondat- vagy kijelentéssort) szöveggé teszik, melyek következtében a szöveg „megszerkesztett és beszerkesztett és összeszerkesztett” szövegmondatok lánc lesz.¹⁶ (Ide tartozna a szövegmondattan és az aktuális mondattagolás kérdése is, hogy tudniillik a szöveg egyes szövegmondatai között milyen mondattani viszony feszül, és hogy milyen a szövegmondatok téma-réma kapcsolata.) Az ilyen jellegű kutatások eredményei a retorika gyakorlati munkájában a helyes (a szituációnak, a partnernek, a témának, a szándéknak megfelelő) nyelvi formának a megválasztásához nyújthatnak segítséget. A retorikának ahhoz az anyagrészéhez, amelyet a klasszikus retorika „elocutio” néven szokott tárgyalni. De ezen itt és most nem a klasszikus retorika „ékeksszólása” értendő, hanem az a mondat- és szövegszerkesztésmód, pontosabban talán mondat- és szöveggrammatika, mely elsősorban arra ügyel, hogy a gondolatok, a mondanivaló rögzítése során létrejött szöveg olvasónak, illetőleg hallgatónak szól-e, s ez utóbbi esetben a szöveget szerzője „szájra-fülre” fogalmazta-e, figyelt-e arra, hogy a mondat-szerkezetek mennyire segítik a szöveg értő-értető megszólaltatását, illetőleg a hallás (egyszeri hallás) révén való befogadását. Egyszerűsítve: mondható-e a szöveg, vagy csak hangosítható, felfogható-e, vagy csak hallható-e, mert „elmege a hallgató feje felett”.¹⁷ Éppen ennek érdekében vizsgálandók és természetesen tanítandók azok a folyamatok is, melyek a különböző beszédsszituációkban a szövegalkotóban (a közlőben) zajlanak le írásos szöveg vagy spontán beszéd vagy elmondásra szánt szöveg megfogalmazásakor¹⁸, illetőleg a befogadóban mennek végbe írott szöveg olvasásakor, spontán beszéd vagy felolvasás hallgatásakor. De ide tartozik azon (a mondatláncba látszólag szervesen beépülő) nyelvi eszközöknek (például megszólításoknak, olyan töltelékelemeknek, mint *no most, kérem szépen, figyelsz stb.*) a vizsgálata is, melyek például a spontán vagy félspontán szövegekben bizonyos szituációk jelzését vagy a szöveg tagolását-tagolódását jelzik.¹⁹

Mindezek vizsgálatával viszonylag csak kis mértékben foglalkozott mind a kommunikációelmélet, mind a szövegtan és a szövegtipológia.

6. Szervesen kapcsolódik az előzőkben mondottakhoz két témakör, melyet – tudomásom szerint – eléggé elhanyagolt a tudományos kutatás. Vagy legalábbis csak a praxis felől – általános, empirikus tapasztalatokra, megfigyelésekre építve – preskriptív módon közelítette meg. Az oktatásban pedig csak általános sémákban. Ez a szerkesztéstan. Annak vizsgálata, hogy milyen szerkesztésmód (felépítésmód) jellemzi az egyes műne-

meket és műfajokat. Számos jó magyar szakmunka foglalkozik idevágó kérdésekkel, hasznos gyakorlati tudnivalókat, általános jellemzőket írnak le, de ismét csak vagy a szépirodalom felől közelítenek a kérdéskörhöz²⁰, vagy a klasszikus retorikai hagyományt vizsik tovább²¹, vagy – ha továbblépnek a szépirodalmi műveken (költészet, széppróza) vagy bizonyos publicisztikai műfajokon túlra a közéleti megnyilatkozások irányába – már csak általános megfigyelésekre támaszkodnak, és általános ismereteket, általános tanácsokat vagy előírásokat, szerkezeti vázlatokat adnak.²² Ugyancsak általános ismereteket nyújtanak a menedzserirodalomnak nyugati szerzők magyarra fordított – kétségtelenül számos jó tanácsot tartalmazó – munkái és „bestsellerei”²³ (amelyeknek fő céljuk, hogy szerzőik önmagukat, tanaikat „eladják”), valamint a magyar szerzők tollából megjelent ilyen jellegű, komolyabb lélegzetű művek is.

Közös jellemzőjük ezeknek a munkáknak, hogy főleg empirikus megfigyelésekre, tapasztalatokra épülnek. A konkrét művek elemzésével és az ebből levonható tanulságokkal adóságok maradnak, illetőleg ha elemzéseket közölnek, akkor főleg szépirodalmi műveket vizsgálnak meg tudományos igénnyel.²⁴ Érdemes lenne elemezni nemcsak a szépirodalmi alkotásokat, hanem a „hétköznapiakat” is. Vélhetőleg ki lehetne mutatni olyan szerkesztés- és szerkezetbeli sajátosságokat is, melyek csak bizonyos szövegtípusokra vagy műfajtípusokra jellemzőek. A retorika körébe sorolható műfajok egy részének tapasztalhatóan megvan a „hagyományos szerkezetük”, melyektől az egyes szónokok csak kivételesen térnek el.

7. Egy másik témakör, amellyel – tudomásom szerint – az utóbbi időben főleg csak a menedzserirodalom, pszichológia, a személyiséglélektan és logika foglalkozott behatóbban, az érveléstechnika és a meggyőzőlélektan. A közéleti retorika témaköreiben ez csak érintőlegesen szerepelt, általánosságokkal. A logika, a klasszikus és az irodalmi retorika vizsgálta és leírta a meggyőzés, érveléstechnika módszereit, eszközeit, rendszerét (például szillogizmusok stb.), de főleg a szépirodalomban is fellelhető és a már korábban is tárgyalt eszközöket mutatta be egyrészt a logikai folyamatok leírása, rendszerezése kapcsán, másrészt az irodalmi művek elemzése során, harmadrészt a stilisztikai–retorikai eszközök bemutatása, rendszerezése kapcsán, így például a hermeneutikai vizsgálatok során, a metaforakutatásban, a retorikai eszközök (alakzatok, toposzok stb.) felsorolása, jellemzése alkalmával.²⁵ Azonban e témák kutatói is inkább az irodalmi igényű alkotásokat és a hagyományos eszközöket vizsgálják, kevesebb figyelemmel fordulnak a „hétköznapi” alkotások felé. Csak sporadikus megfigyelésekre épülő leírásokat találhatunk arról, hogy milyen is korunk érveléstechnikája, mik korunk toposzai, hogyan és milyen mértékben változott meg korunk meggyőzési és érvelési rendszere, hogy vitázó–érvelő, informatív megnyilatkozásaikban milyen érveléstechnikát, milyen logikai módszereket, értelmi–érzelmi érveket, szemléltető módokat használnak fel tudósaink, szónokaink, közéleti személyiségeink (például politikusaink), milyen motívumokkal, alakzatokkal, toposzokkal teszik hatásossá beszédüket például az ünnepi, jubileumi vagy alkalmi megnyilatkozásokban.²⁶ – Természetesen ennek a kérdéskörnek a vizsgálata összekapcsolódik az egész érvelés és meggyőzés célzatú – mint érvelő–vitatkozó, párbeszéd- vagy monológyszerű – szöveg szerkezetének, mondatszerkesztésmódjának a vizsgálatával (tehát az ilyen típusú szövegek szövegteni stb. elemzésével). Bizonyára itt is találhatóak olyan sajátosságok, melyek csak bizonyos műfajokra jellemzőek. (Más lehet

egy ügyész vagy védőügyvéd vád- vagy védőbeszédnek, vagy egy menedzserigazgatónak az „érveléstechnikája”, mint egy üzletkötőnek, kereskedőnek a rábeszéléstechnikája. Más-más módszereket, toposzokat és grammatikai formákat stb. használhat fel mindegyikük.) Most készül egy olyan tankönyv²⁷, amely főleg az érvelés- és bizonyítástechnika kérdéseivel foglalkozik.

8. Már esett szó róla, mégis meg kell említeni, hogy mind a retorika, mind a szövegtan egyik „segédtudománya” a stilisztika. A kijelentés annyira magától értetődő, hogy nem kell részletezni. Hiszen a stilisztika a retorikához az elokvencia, az ékesen szólás, a formába öntés, a szövegalkotás „fejezet” által kapcsolódik²⁸. A szövegtanhoz pedig még sok más szállal is.

8.1. Van a stilisztikának egy ága, amely kettősen is kötődik mind a retorikához, mind a szövegtanhoz. Ez a fonetika. Az egyik kötődési szál a szöveg hangalakja révén kapcsolódik, hagyományos kifejezéssel élve a jóhangzás és a hangszimbolika révén. A másik szál a szöveghangosítás, a szöveg megszólaltatása által kötődik mind a szövegtanhoz, mind a retorikához. Ez is kettős: egyik ága a beszédtechnika, az értő-értető megszólaltatásnak technikai beszédtechnikai tudnivalóival kapcsolatos, a másik ága az ennek révén létrejött hangzó szöveg hangzásszerkezetével, a szöveg szegmentális és szuprasegmentális hangszerkezetével, illetőleg azzal kapcsolatos, amit ez hordoz: a szöveginterpretáció kérdése tartozik ide. S ez már – amennyiben irodalmi vagy megírt szövegek hangzásszerkezetéről van szó – összekapcsolódik a hermeneutikával, a szövegértelmezés-szöveginterpretáció témakörével.

A (szép)irodalmi – főleg a költői – művek hangalakjával, fonetikai szerkezetével eléggé sokat foglalkozott a nyelvtudomány, ezen belül a fonetika is²⁹. (Az ide vágó ismereteket, kutatási eredményeket talán a költői–írói mű hangtana, hanghatásai, hangszimbolikája, a hanggal való festés és hasonló címszavak köré sorolható megjegyzések, magyarázatok tartalmazzák.) Nincs vagy csak alig akad olyan verselemzés, mely legalább pár szót ne szólna az éppen elemzett mű ritmusáról³⁰, rímeiről, vagy egyéb „zenei elemeiről”³¹. – Sok és rendszerezett ismeret gyűlt össze a szuprasegmentális eszközökről, a hangzásformákról, jelentés- vagy információtartalmukról, a kommunikáció során betöltött szerepükről, használati szabályaikról.³² Azonban a kutatás a szuprasegmentális eszközök vizsgálata során alig-alig lépte át a mondathatárokat. Ezért is esett kevesebb szó a szakirodalomban a teljes művek, különösen pedig a prózai művek, ezen belül pedig az egyes megnyilatkozástípusok, műfajok, hangzásszerkezetéről. Ha esett is, megint csak inkább empirikus alapon (megfigyelésekre épülő tapasztalatok alapján), semmint egzakt kutatások alapján.³³ Igaz, jelentős eredmény, hogy készültek olyan elemzések melyek teljes művek hangzásszerkezetét mutatják be. Ezek alapján azonban még nem lehet kimutatni, mik és melyek azok az (akusztikus) jellemzők, amelyek magára az elemzett szövegre (műfajára, szövegszerkezetére stb.), vagy megszólaltatójára (interpretálójának beszédstílusára), vagy pedig a kommunikációs helyzetre jellemzőek. Empirikus megfigyelések alapján állítom, hogy vannak ilyen – a szövegre: műnemre, műfajra, beszédshituációra és természetesen a megszólaltatóra, interpretálóra utaló – hangzáselemek is (melyek természetesen szigorúan függvényei a szöveg műfajának, szerkezetének is).³⁴ (Például hírmondói stílus, a kommentárok hangzása, a versmondás, prózamondás hangvétele, a hangjátékok akusztikuma stb.) Bizonyos szövegek, szövegtípusok grammatikai szer-

kezetéről készültek ilyen (összehasonlító) elemzések.³⁵ A hangzásszerkezetre vonatkozó műszeres fonetikai elemzések elkészítésével, pontosabban a közölt szövegek adatainak értékelésével, összehasonlításával, tanulságainak összegzésével még adós a tudomány. Az elemzések segítségével csak akkor lehetne elkülöníteni, hogy mi az akusztikus jellemzője magának a szövegnek, a beszédhelyzetnek és a megszólaltatónak, ha összevető elemzések készülnek (ha például ugyanazon vagy hasonló típusú beszédműveket vagy ugyanazon műnek több előadóval készült interpretációját hasonlítani össze az elemző). Ami az egyes változatokban közös, az a szöveg, szövegtípus jellemzője, ami ettől eltér, az a megszólaltató egyéni beszéd-sajátossága lehet.

9. Bizonyos mértékig (szöveg)stílus kérdéseihez kapcsolható a retorikának az problémaköre, melyet nyelvi magatartáskultúrának, nyelvi illemtannak nevezhetünk. Ez is összetett kérdéscsoport, mert a megszólítás, tegezés, nemtegezés kérdései éppúgy idetartoznak, mint a szókincs különböző rétegeiből való válogatás (például egyrészt a szépítő, enyhítő kifejezések használata, másrészt a nyelvi durvaság, trágárság kérdései), de idetartozhat a nyelvi manipuláció vagy a nyelvi „címkezés”, a nyelvi stigmatizálás, más szóval nyelvnek, a nyelvhasználatnak etikai, magatartáskultúrával kapcsolatos kérdései³⁶. És természetesen ide tartoznak a beszélgetésre, párbeszédre, a diskurzusra vonatkozó ismeretek is. Valamint a konverzációs szabályok, párbeszédvezetés, vitakultúra, nyelvi illemtan kutatása is.

10. Ha már a szöveghez a multimediális kommunikáció felől is közelítünk, érdemes lenne megvizsgálni a látványnak, a nonverbális kommunikációnak, ezen belül a testbeszédnek és a szövegnek a kapcsolatát is. Közelebbről és pontosabban azt, hogy milyen szöveghez (szövegtípushoz, szövegműfajhoz), beszédhelyzethez milyen nonverbális kommunikációs eszközök társulnak. Ilyen jellegű vizsgálatról kevésről tudok.³⁷ Pedig nem lehet véletlen, hogy a jeles személyeinkről készült szobrok, festmények milyen gesztusokkal örökítik meg az ábrázolt személyt. Petőfi és Kossuth beszédéhez bizonyára hozzátartozik a magasba lendített kéz. Az sem lehet véletlen, hogy egy Kossuth-szöveg elmondásakor négy színésznek is ugyanazon szövegrésznél lendült magasba a keze. A nonverbális kommunikációval, a testbeszéddel sok könyv foglalkozik, de mind „személyiség- és attitűdjellemzőként” közelítenek a kérdéshez. A szöveggel való kapcsolat feldolgozatlan maradt talán mindeddig. Pedig tévéfelvételek, filmek kiváló nyersanyagot biztosítanak a kutatáshoz.

11. Van egy területe a beszédkutatásnak, retorikának, szövegtannak, mely számomra eléggé nagy gondot jelent. Az, hogy szinte napjainkig mindhárom tudományág főleg csak jó (vagy viszonylag jó) szövegek vizsgálatával foglalkozott. Nem nagyon vizsgálta meg – érthető okokból – a hevenyészett, spontán, rögtönzött szövegek szerkezetét, mondatszerkesztését. Így például azt, hogy meddig jó, meddig követhető-érthető-befogadható egy nem logikusan vagy logikai ugrásokkal megszerkesztett szöveg, mely ráadásul mondatszerkesztési, nyelvhelyességi hibákkal is meg van tűzdelve (például alanyváltásokkal, egyeztetési hibákkal stb.).³⁸ Arra nézve már folytak vizsgálatok, miért nem kommunikatívak némely rádiós szövegek, rétori beszédművek, miért nehéz megjegyezni az ilyen szöveg tartalmát, mondanivalóját. Kevesen vizsgálták meg azt, miért

kommunikatívak, miért követhetők mégis bizonyos „szövegelések”, bizonyos „nem-szöveg szövegek”.

12. Ugyancsak kidolgozatlan például a retorikának, szövegtannak a kapcsolata a pedagógiával, didaktikával. Kevés tanulmány foglalkozik például a tanári beszéd retorikájával, a kérdéskultúrával, a kérdve-kifejtő módszer szövegtanával és retorikájával. (Igaz, a pedagógia és didaktika oktatása során sok mikrotanítás-elemzés készült, de ezek retorikai és szövegtani elemzése nem nagyon látott napvilágot.) Több komoly (retorikai és menedzserképzéssel foglalkozó) mű vizsgálja az érveléstechnikát, a vitavezetés módszerét, de kevés valós elemzés készült.

13. Ha mármost nyelvészeti stúdiumoknak, ezen belül a szövegtannak, a stilisztikának és a retorikának egymáshoz való viszonyát tekintjük, és az egyik „résztudománynak” a másikban elfoglalt „helyét” oda-vissza megvizsgáljuk, azt mondhatjuk, hogy a retorika – mint tudományos stúdium – a hermeneutikával együtt a szövegtan számára feldolgozhat olyan részterületeket, mint a szövegértelmezés, szövegjelentés, szövegszerkezet, érveléstechnika; az érvelés, meggyőzés, szemléltetés, kifejezés stb. retorikai, stilisztikai eszközei (beleértve ebbe a metaforakutatást, a szillogizmusok vizsgálatát a toposzok, alakzatok szerepét, használatát, divatját). De a retorika mint alkalmazott, gyakorlati tudomány – a retorika hagyományos szakirodalmá és empirikus megfigyelések, elemzések alapján, azután a mindennapok igényei alapján – „ötleteket”, „kutatási témákat” adhat a fonetika, a szintaxis, a mondattan, szerkesztéstan, a szövegtan – benne például a szövegértelmezés, a homiletika, szöveginterpretációs –, a stilisztikai kutatások stb. számára, megoldandó kérdéseket vethet fel.³⁹

Mindezt természetesen elsősorban a „prózai” műnemek és műfajok szövegtani vizsgálata számára, de nem csak azoknak!

A felsorolt stúdiumok – közöttük a szövegtan – segítséget adhatnak a retorikának a szövegszerkesztéshez, a szövegformáláshoz (a fogalmazáshoz) stb. a szövegszerkezetre, szövegtípusokra, a szöveggrammatikára stb. vonatkozó szövegtani kutatások eredményei által. És a segítségnyújtás fordítva is történhet. Tehát a retorika éppúgy „segédtudománya” lehet más tudományos területeknek, mint azok a retorikának.

Jegyzetek

1. BITNITZ LAJOS munkája, *A magyar nyelvbeli előadás tudománya* (Pest, 1827.), kiváló műfajismereti és stilisztikai kézikönyv. Bemutatja a költői és a prózai műfajokat, a nyelvi stilisztikai ismereteket stb. VERSEGHY (1817.) retorikájában is találunk műfaji ismereteket, noha ő az ékesszólás felől közelíti meg a retorikát.
2. Bizonyítékkal bemutatom az egyik utolsó középiskolai retorikatankönyvnek, az ALSZEGHY ZSOLT és SIK SÁNDOR szerkesztette *Retorika* a gimnázium, reálgimnázium és reáliskola V. osztálya számára (Budapest, Szent István Társulat, 1928.) című tankönyvnek tartalomjegyzékét tematikáját: Első rész. [Ez szövegeket, szemelvényeket tartalmaz.] I. Leírások. II. Történeti olvasmányok. III. Értekezések. IV. Szónoki beszédek. Második rész. Elméleti rész (207–244). I. Az írásművekről általában. 1. A retorika feladata. 2. Az írásmű. 3. Az írásmű forrásai. 4. A szerkezet. 5. Az írásmű célja. II. Az elbeszélő írásmű. 1. A leírás A) Célja B) Jellege C) Fajai. 2. A történetírás. A) A történetírás tárgya B) Forrásai. C) Forráskritika. D) Segédtudományai. E) Irányai. F) Módszerei. G) Műfajai. III. A megbeszélő írásmű. [Értekezés.] 1. Az értekezés módszerei. 2. Formája és fajai. IV. A rábeszélő írásmű [sic!] 1. A szónoki beszéd feltételei. 2.

Szerkezete. 3. Fajai. 4. Története. – Látható tehát, a középiskolai retorika főleg *írásművekkel* foglalkozik, s példaanyagában is, elméleti részében is csak egy-egy fejezet tárgyalja a szónoki beszédet. – Többé-kevésbé hasonló a felépítése SZABÓ G. ZOLTÁN és SZÖRÉNYI LÁSZLÓ *Kis magyar retorika – Bevezetés az irodalmi retorikába* (Tankönyvkiadó, 1988.) című munkájának is: Bevezetés; I. A retorika meghatározása; II. A retorika tárgya és felosztása; III. A retorikai művészet szabályai; IV. Az anyag tana; V. Az ügyek fajtái; VI. A statusok tana; Első rész: a feltalálás (inventio, görögül heureszisz); A beszéd részei: I. A bevezetés (principium), II. Az elbeszélés (narratio), Az elbeszélés erői és hibái, III. A kitérés (egressus vagy digressio), IV. A részletezés (propositio), V. A bizonyítás (argumentatio), A bizonyítás fajtái (probationum genera), 1. Művészetén kívüli bizonyítékok (genus inartificale), 2. Művészi bizonyítékok (genus artificale), VI. Befejezés (peroratio). Második rész: az elrendezés (dispositio, görögül taxis); Harmadik rész: a kifejezés (elocutio, görögül: lexis): A bevezetés Az alakzatok, I. A fonológia alakzatai, II. A szintaktika alakzatai, III. A szemantika alakzatai, A nevetés (risus) és a nevetséges (ridiculum), IV. A pragmatikus alakzatok, V. A négy változáskategória mondatalakzatai. Mutató.

3. Hogy a köztudatban a retorika mennyire az ékesszólás tanaként él, arra jellemző, hogy egy szövegtani szakmai tanácskozással alkalmával a jelenlévő és szövegtannal foglalkozó szakemberek (főleg nyelvészek, irodalmárok) többsége ugyancsak meglepődött, mikor néhányan kifejtették, hogy a modern retorika nemcsak a szónoki stílussal, nemcsak az ékesszólással, az eloquentiával és nemcsak az előadástechnikával foglalkozik. Számos egyetemen a retorika tantárgyon ma is elsősorban az ékesszólás (szónoki stílus) eszközeinek bemutatását és az előadástechnika gyakoroltatását értik.
4. A témakörök és ismeretanyagukat segítő „társtudományok” bemutatásakor figyelembe veszem azokat a szempontokat és témaköröket is, amelyeket sokéves retorikaoktatói gyakorlatom alapján a gyakorlati célú retorikával kapcsolatban fontosnak tartok. Ezek egy részét 1994-ben megjelent könyvemben fogalmaztam meg (vö. WACHA IMRE: *A korszerű retorika alapjai*, Szemimpex Kiadó, 1994.).
5. Hiszen az igényes kifejezés elsajátításához a nyelvről szóló széles körű ismeretek, tudás mellett szükség van a logikus gondolkodás tudására is. (A nyelvi-nyelvhelyességi hibák többsége ugyanis a gondolkodás hibájából származik, és azt is tükrözi.) (Vö. Illyés Gyula: „A jó magyar írás és beszéd tanítását a helyes gondolkodás tanításával kell kezdeni”). De szükség van grammatikai, stilisztikai, szerkesztéstani, szociolingvisztikai stb. ismeretekre is, hiszen a helyes, adekvát beszéd stíluskérdés is. A stílus ugyanis „válogatás” eredménye, s mint ilyen, nemegyszer a magatartáskultúra és az emberek közötti kapcsolatok felismeréséből adódó és ezekhez való alkalmazkodás, a társadalmi „illem” és magatartási, etikai szabályok ismeretének-követésének függvénye is.
6. Hosszú időn át – még e század nyolcvanas éveiben is – a magyar retorikák főleg az ilyen beszédet tekintették szónoki beszédnek. WÉBER MIHÁLY *Szónoklattana* (Népszava Könyvkiadó, 1945.) csak a „klasszikus” értelemben vett szónoklatot sorolja a retorika illetékességi körébe, a *Nyelvtan – stílus – szónoklás* című kötet is csak tágitja a kört és inkább fogalmazástánít. FISCHER SÁNDOR *Retorikája* (Kossuth Könyvkiadó, 1975.) már tovább nyit: szól a rádiós és tévés beszédéről is, de csak röviden, a retorikai jellegű követelményeket nem fejti ki. SZABÓ G. ZOLTÁN és SZÖRÉNYI LÁSZLÓ *Kis magyar retorikája* azonban a hagyományos értelemben vett klasszikus retorikához tér vissza, s – mint alcíme is mutatja – elsősorban irodalmi retorika. Példatárát irodalmi alkotásokból, főleg a költészetből veszi.
7. A kommunikációelmélet (s ezen belül például a beszédaktus-elmélet) szakirodalma túlnyomórészt a kétségtelenül fontos, de mégis „apró” jelenségekkel, részben pedig a nagy általánosságokkal foglalkozik. Gyakran nem lép tovább egy-egy mondat terjedelmű kijelentés szituatív vizsgálatánál, egy-egy módosítószó funkciójának elemzésénél. Máskor pedig csak elvi jelentő-

- ségű összefüggésekre, a kommunikáció „makro” összefüggéseire, társadalmi, szervezési vonatkozásaira figyel. Kétségtelen, hogy tudományos szempontból rendkívül fontos mind a „mikro”, mind a „makro” jelenségeknek a leltározása, elemzése, hiszen a beszéd, határossága és a kommunikációs folyamat értékelése szempontjából rendkívüli a jelentőségük. Ugyanakkor az emberben lezajló kommunikációs folyamatok leírása elmarad. Vélhetőleg területi okokból nem tud foglalkozni a szakirodalom például azzal, hogy milyen kommunikációs folyamatok zajlanak le beszélőben, hallgatóban teljes beszédművek megszólaltatása, hallgatása során. Alig találunk elemzést a nyilvános beszéd kommunikációs szituációiról és ezek követelményeiről. A retorikaoktatás során nincs lehetőség az „apró” szituációk elemzésére sem. A középű „folyamatok” jelenségek vizsgálatát kommunikációkutatások többé-kevésbé elhanyagolják vagy alig tárgyalják. Márpedig a nyilvánosság elé lépő ember nem mindig tud mit kezdeni a mikro- és a makrojelenségek-folyamatok vizsgálatával. Neki az a „gondja”, miről beszéljen, mit mondjon, miképpen fogalmazza meg a gondolatot, hogyan mondja el őket, mint viselkedjen.
8. Ezen a ponton fontosak lehetnek a személyiségkutatással és személyiségfejlesztéssel, személyiséglelektannal foglalkozó tudományok és azok eredményei, valamint azoknak a vizsgálatoknak eredményei, melyek a percepció, appercepció kérdéseit elemzik.
  9. A nyelvi rétegződésnek egyéb kategóriáira vö. WACHA IMRE: A nyelvi rétegződés kérdései. In: *Normatudat – nyelvi norma*. (Szerk. KEMÉNY GÁBOR. *Linguistica. Series A. Studia et dissertationes* 8. Nyelvtudományi Intézet, 1992. 49-105) és uő.: *Nyelvhasználati rétegződés kiejtésben és hangzásban* (*EFF.* 8. 1991. 81-93), valamint a *Normatudat – nyelvi norma* című kötetnek, ALBERTNÉ HERBSZT MÁRIÁNAK és BAÑCZERÓWSKI JANUSNAK idevágó tanulmányait. A bemutatott kommunikációs helyzetekre vö. WACHA IMRE: *A korszerű retorika alapjai*, Szemimpex Kiadó, Budapest, 1994. 1. 94-152.
  10. Vö. DEME LÁSZLÓ, SZABÓ JÓZSEF, BÉKÉSI IMRE és GÓSY MÁRIA kutatási eredményeivel.
  11. Lásd HUSZÁR ÁGNES és KOCSÁNY PIROSKA idevágó cikkeit, valamint FÁBRICZ KÁROLY tanulmányát a *Beszélt nyelvi tanulmányok* című kötetben.
  12. Kivételnek tekinthető DEME LÁSZLÓ munkája, a *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata* (Akadémiai Kiadó, 1971.), a BÉKÉSI IMRE kutatásait összegező munka, *A gondolkodás grammatikája – Szöveg- és mondat szerkezeti elemzések* (Tankönyvkiadó, 1986.), és ennek a különböző szakfolyóiratokban megjelent több előtanulmánya, valamint SZABÓ JÓZSEF munkája, *A mondat szerkesztés nyelvészeti vizsgálata a nagykönyvi nyelvjárársban* (Akadémiai Kiadó, 1983.), BENCÉDY JÓZSEF *Sajtnyelv* (MÚOSZ–Bálint György Újságíró-iskola, 1998.) című könyve és ALBERTNÉ HERBSZT MÁRIA idevágó tanulmányai.
  13. Ilyen jellegű tanulmányokat tartalmaz a KONTRA MIKLÓS szerkesztette *Beszélt nyelvi tanulmányok* című (*Linguistica, Series A. Studia et dissertationes* 1. MTA Nyelvtudományi Intézet, 1988.), s a beszélt nyelv kérdéseivel foglalkozik néhány, ALBERTNÉ HERBSZT MÁRIA tollából származó tanulmány (például A társalgáselemzésről. *Magyartanítás*, 1992. 2. 11-13, Tankönyvi dialógusok társalgáselemzési szempontú vizsgálata. *Magyartanítás*, 1992. 3. 14-17, A társalgás néhány jellemzője és szabálya. In: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan* 5. 1992. 9-18 stb.), valamint BAÑCZERÓWSKI JANUSNAK néhány 1994 és 1998 között a *Nyelvőrben* és a *MNyben* megjelentetett, rendkívül érdekes tanulmánya. De ez utóbbiak nem kifejezetten szövegtipológiai, szövegtani jellegűek. Újabban GÓSY MÁRIA készített beszélt nyelvi tempó- és szünetelemzéseket, valamint percepció vizsgálatokat (*Nyr.* 1997-1998.).
  14. Több megszólaltatott írásműnek szupraszegmentális szerkezetét mutatta be BOLLA KÁLMÁN az *Egyetemi Fonetikai Füzetekben*. A voltaképpeni elemzés, a tanulságok összegezése még várat magára. Spontán szövegeket is tartalmaznak a BOLLA KÁLMÁN szerkesztette és az ELTE Fonetikai Tanszékének kiadásában megjelent *A hetvenes évek magyar nyelvészei. Pályaképek és önvallomások* sorozat egyes darabjai. Ezek feldolgozása azonban későbbi feladat lesz. Több

egyetemei, főiskolai szakdolgozat is közöl spontán szövegeket. Ezek többsége azonban a kutatás számára hozzáférhetetlen.

15. Itt gondolhatunk BOLLA KÁLMÁNNak az *Egyetemi Fonetikai Füzetekben* megjelent közleményeire, a *22 híres beszéd* című kiadványra, a Kazinczy-versenyek tapasztalatairól szóló publikációkra, a *Szemiotikai szövegтанban* megjelent ilyen célzatú elemzésekre, GÖSY MÁRIÁnak és másoknak idevágó tanulmányaira, a Magyar Rádió és a Magyar Televízió nyelvi bizottságainak elemzéseire (például *A hatékony rádiózásért – 1976-91 és 1985-92.* Szerk.: BENCÉDY JÓZSEF. Magyar Rádió, 1993., 1994., WACHA IMRE: *Gondolatok a rádióhírek nyelvéről...* Magyar Rádió, 1997.) stb. Ezek egy része azonban nem eléggé egzakt és nem mindig teljes szövegelemzés. Nem is mindig tudományos célzatú. Ilyen jellegű tanulmányokat tartalmaz a *Nyelvészet és tömegkommunikáció* című kétkötetes kiadvány is (Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1985.).
16. Erre nézve lásd BÉKÉSI IMRE, BENKES ZSUZSA, PETŐFI S. JÁNOS, VASS LÁSZLÓ és mások szövegtannal kapcsolatos tanulmányait a *Szemiotikai szövegтанban*, valamint DEME LÁSZLÓ, SZABÓ JÓZSEF és mások idevágó tanulmányait és a *Beszéltnyelvi tanulmányok* cikkeit.
17. E kérdéskörre lásd DEME LÁSZLÓnak és WACHA IMRÉnek és másoknak idevágó tanulmányait, például a *Szónokok, előadók kézikönyvében*, az egri Anyanyelv-oktatási napok anyagát tartalmazó kiadványokban, az *Egyetemi Fonetikai Füzetekben*, valamint a Rádió Nyelvi Bizottságának elemzéseket tartalmazó füzetekben.
18. Erre legutóbb lásd: GÖSY MÁRIA: A beszédtervezés és a beszédkivitelezés paradoxona, *Nyr.* 1998. 3-15.
19. Ezekre nézve lásd BAŇCZEROWSKI JANUSnak a *Nyr.* és a *MNy.* néhány utóbbi évfolyamában megjelent tanulmányait.
20. Vö. például a legutóbb megjelent ilyen tárgyú művek közül: CSORBA PIROSKA: *A vers* (Szeptember Kiadó, é. n.), uő.: *A próza* (Szeptember Kiadó, é. n.), uő.: *Műnemek és műfajok* (Szeptember Kiadó, é. n.), *Az én tankönyvem* sorozat I-III. kötete.
21. Például TREMMEL FLÓRIÁN: *Igazságügyi retorika* (Pécsi JPTE–Tankönyvkiadó, 1985. 1994.); GÁSPÁRI LÁSZLÓ: *Retorika, Jegyzet* (Tankönyvkiadó, 1987.); SZABÓ G. ZOLTÁN és SZÖRÉNYI LÁSZLÓ *Kis magyar retorika* (Bevezetés az irodalmi retorikába) (Tankönyvkiadó, 1988.).
22. Vö. például TERESTYÉNI FERENC (szerk.): *Nyelvtan – stílus – szónoklás* (Kossuth, 1960.); *Szónokok, előadók kézikönyve* (Kossuth, 1975.); DEME LÁSZLÓ: *Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség* (Kossuth, 1978.²); FISHER SÁNDOR: *Retorika* (Kossuth, 1975.²); TREMMEL FLÓRIÁN: *Igazságügyi retorika* (JPTE–Tankönyvkiadó, 1985.); *Műfajismeret* (MUOSZ, 1997.); TOLCSVAI NAGY GÁBOR: *A szövegek világa* (Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994.); SZABÓ KATALIN: *Kommunikáció felsőfokon* (Kossuth Kiadó, 1997.); WACHA IMRE: *A korszerű retorika alapjai* (Szemimpex Kiadó, 1994.).
23. Például HULL, RAIMOND: *A sikeres nyilvános beszéd alapjai* (Bagolyvár, 1997.), vagy CARNEGIE: *Sikerkalauz I–III.* stb.
24. Kivételt képeznek a régebbi – főleg iskolai retorikák –, melyekben találhatunk mintákat szónoki és tudományos művek szerkezetének elemzésére, például ALSZEGHY ZSOLT és SIK SÁNDOR szerkesztette *Retorika* a gimnázium, reálgimnázium és reáliskola V. osztálya számára (Budapest, Szent István Társulat 1928.), valamint napjainkból a *22 híres beszéd* (Móra Könyvkiadó, 1995.), mely szónoklatokat elemez (főleg tudománynépszerűsítő céllal) és FÁBRIKZ KÁROLYnak A beszélt nyelvi szövegalkotás kérdéseire című cikke a KONTRA MIKLÓS szerkesztette *Beszéltnyelvi tanulmányok* című kötetben (76-89), ALBERTNÉ HERBSZT MÁRIA már említett tanulmányai (például A társalgáselemzésről, *Magyartanítás*, 1992. 2. 11-13; Tankönyvi dialógusok társalgáselemzési szempontú vizsgálata, *Magyartanítás*, 1992. 3. 14-17; A társalgás néhány jellemzője és szabálya. In: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegтан* 5. 1992. 9-18 stb.), valamint BAŇCZEROWSKI JANUSnak néhány

- rendkívül érdekes tanulmánya. Szónoki és beszédművek elemzésével többnyire csak publikálatlan szakdolgozatokban találkozunk.
25. Vö. a *Világirodalmi lexikon*nak a *retorika* szócikkében a modern retorikai iskolákról írottakkal, valamint BENCZE LÖRÁNTnak már említett munkájával, valamint SZABÓ G. ZOLTÁN és SZÖRÉNYI LÁSZLÓ *Kis magyar retorikájával*, azután a SZATHMÁRI ISTVÁN szerkesztésében megjelent *A magyar stilisztika útja* című kötet (Gondolat, 1961.) lexikon részének olykor tanulmány igényű szócikkeivel.
  26. Alig találunk elemzéseket a parlamentben elhangzó beszédekről, a „választási vagy kortesbeszédekről”, de alig az egyházi szónoklatokról vagy a családi, társadalmi ünnepek szónoklatairól is. Noha jelennek meg homiletikák, társadalmi családi szertartások megrendezésével, szónoklatival foglalkozó munkák, az elemzések sorra elmaradnak. – Vö. az ilyen jellegű munkákra legutóbb: ZERFASS, ROLF: *Nevedet hirdetem – A homiletika alapelemei* (Szent István Társulat, 1987.), *Családi szertartások forgatókönyvei* (Szerk. SZEMENKÁR MÁTYÁS, Szemimpex kiadó é. n.).
  27. SZÁLKÁNÉ GYAPAI MÁRTA: *Gyakorlati retorika*, Nemzeti Tankönyvkiadó. Előkészületben.
  28. Itt is akad gond, mind a retorika, mind az „alkalmazott szöveg tudomány”, azaz a fogalmazástani szempontjából. A stilisztika részletesen tárgyalja, elemzi, rendszerezi a stílusesszközöket. De az átlagos beszélő ezekből az elemzésekből ritkán profitál. A magam előadói gyakorlatából tudom: alig egyszer-kétszer jutott eszembe, hogy „most az előadás során hasonlatot, metaforát, példázatot kellene mondanom”. Az átlagos beszélőnél ezek „vagy jönnek, vagy nem”. A stilisztikai eszközök rendszerének bemutatása, ismerete legfeljebb az irodalmi vagy beszédmű megértését, élvezését segíti. Kevés az olyan ember, aki a megismert, megtanult eszközöket tudatosan is fel tudná használni. Nem hiszem, hogy Csoóri Sándor székely parasztasszonya tudatosan mondta volna: „az uram olyan ember volt, tedd a sebre, meggyógyul”. Talán soha nem tanult stilisztikát, nem hallott a stílusesszközökről, de „jött” belőle a kép, mert képi világban élt. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy nincs szükség stílus kutatásra stb. Csak annyit akarok mondani: ki kell dolgozni, hogy a tudományos kutatások feltárásait miképp lehet úgy átadni, hogy a „tanulóknban”, „rétorokbn” ezek az eszközök az adott pillanatban „aktívízálódjának”.
  29. Csak egyetlen alapvető munkát említek meg: FÓNAGY IVÁNNak az *A költői nyelv hangtana* című könyvét.
  30. Tehát idetartozónak lehet venni a verstani szakirodalmat is.
  31. Vö. többek között LÁSZLÓ ZSIGMOND munkásságát, például a *Ritmus és dallam* című könyvét (Zeneműkiadó, 1961.).
  32. A kérdés szakirodalmából a legfontosabbak BOLLA KÁLMÁN, DEME LÁSZLÓ, ELEKFI LÁSZLÓ, FÓNAGY IVÁN, GÓSY MÁRIA, KASSAI ILONA, MAGDICS KLÁRA, SZENDE TAMÁS, VARGA LÁSZLÓ munkái.
  33. Vö. *A rádióbemondó beszéde* (MRT TK, 1973.), *A Kazinczy versenyek története* (Győr, 1978.), *A Kazinczy versenyek 25 éve* (Győr, 1991.) stb.
  34. Hogy vannak ilyen jellemzők, az még műszeres vizsgálat nélkül is érzékelhető. Más a (műfajra, szövegformára, szövegszerkezetre, mondat szerkezetre is visszavezethető) hangzása például a rádiós műfajokon belül a rádióhírnék és a kül- és belpolitikai kommentárnak, a tudományos ismeretterjesztő előadásnak, az előadói műfajokon belül a pódiumon, azaz közönség jelenlétében, illetőleg a stúdióban elmondott versnek és prózának, a szónoki művek közül például a nagygyűlési beszédeknek és a templomi prédikációnak (ezen belül még felekezetekre, sőt szerzetesrendekre jellemző sajátosságokat is felfedezhetünk). De más a hangzása például ugyanannak a drámai szövegnek is, ha színpadon vagy ha rádiójátékban vagy ha filmen hangzik fel. S vannak hangzásbeli korstílusok is. És így tovább. De más oldalról közelítve: ha összehasonlítjuk a *Varietas delectat* sorozat hangfelvételei alapján ugyanannak a versnek több

művész tolmácsolásában felhangzó változatait, azt tapasztaljuk, hogy szép számmal akadnak – az előadóra és a korra jellemző – eltérések az egyes változatok között, de azt is megfigyelhetjük, hogy vannak olyan közös vonások is, melyek mindegyik tolmácsolásban megjelennek. S ha ugyanazon művész előadásában hallgatunk meg több verset, azt tapasztaljuk, hogy a különböző verseknek közös jellemzőik is vannak: ezek az előadó sajátosságai. Magam ilyen elemzést nem műszeres, tehát nem objektív mérések alapján az A szöveg „megszólalásáról” című cikkemben kíséreltem meg (MNyTK 207. 1996. 234-242).

35. Számos ilyen elemzés jelent meg a Kazinczy-versenyek tapasztalatairól önálló kötetben is (A *Kazinczy-versenyek története*, Győr, 1978., A *Kazinczy-versenyek huszonöt éve*, Győr, 1991.), valamint az *Egyetemi Fonetikai Füzetekben*.
36. Vö. BAŇCZEROWSKI JANUS: A nyelvhasználat elvi és etikai dimenziói (Nyr. 1998. 15-20), A nyelvhasználat erkölce (EFF. 23. 1998. 19-29).
37. Vö. a HORÁNYI ÖZSÉB szerkesztette A *kommunikáció* című kétkötetes kiadványban és a *Beszélnyelvi tanulmányokban* olvasható, idevágó írásokat (például BOROS OTTILIA – PLÉH CSABA: A nem verbális közlések a gazdagréti felvételeken, i. m. 159-177). Kísérlet tudtommal már készült ilyen értelmű vizsgálatokra, de nem tudok róla hogy sok ilyen elemzést publikáltak volna.
38. Erre lásd a *Beszélnyelvi tanulmányok* című kötetet, GÖSY MÁRIÁNAK már említett cikkét, valamint Jókai Anna író nő megjegyzését Nyelvművészet, nyelvűvészet című írásában (MNy. 1998. 37-43): „A nyelv – egyébként némán – belül is beszél (...) Az agy dolgozik, a száj nem mozog. Kontroll alatt zajlik a belső közlés, a folyamatos reflexió. Egy mindennapi beszédhelyzet példázata: villamosra várunk. Észre sem vesszük, ami közben végigpereg bennünk, s amiből a külvilág semmit sem észlel. »Nem jön az a vacak, ócska, nyavalyás (jelzők cserélhetőek) villamos, el fogok késni, hány óra van, mindjárt négy, fázik a lábam, csizmát kellett volna húznom, ennek itt milyen fura cipője van, mint egy lópata, hogy nem buknak orra benne...! Na végre, helyezkedjünk, erre föltolakszom, ha a fene fenét eszik is...« Ha a monológ véletlenül hallhatóvá válik, akkor sajnálkozunk: »Ó, a bolond, magában beszél.«” (I. m. 38). A monológ azonban szünetekkel tarkított beszédként elhangozhat partnerhez szólva is. És ennél „szaggatottabb, összefüggéstelenebb” beszéd elhangozhat diskurzusban, „összefüggő monológban” is. Mitől és miért „jók” mégis az ilyen és hasonló szövegek az adott konkrét beszédhelyzetben? Mitől, miért „szövegek” mégis az ilyen „nem-szövegek” vagy a hasonló szövegelések? – Mikor a *Beszélnyelvi tanulmányok* kötet megjelent, az abban közölt spontán szövegről azt állítottam: Valójában ilyen az a spontán beszélt köznyelv, melyet mi az irodalmi nyelv beszélt változatának tartunk. Több nyelvész kollégám felháborodottan tiltakozott, hogy ennyire pongyola, ennyire rossz nem lehet. Pedig – ma is állítom – ilyen. Vagy legalábbis: ilyen is.
39. Hasonlóan adták fel a leckét a fonetikanak és a kiejtés kutatásának a Kazinczy-versenyek (éppen ennek lett egyik eredménye, hogy felvetődött a szövegfonetika létjogosultsága, és hogy megindultak a szövegfonetikai vizsgálatok), a retorikanak, fogalmazástanításnak pedig a sátorlajújhelyi *Édes anyanyelvünk* nyelvhasználati versenyek adtak számos kutatási témát.

ON THE RELATION BETWEEN RHETORICS AND TEXTOLOGY

IMRE WACHA

The author defines rhetorics partly as a multidisciplinary and partly as an interdisciplinary science. As such, it is an associated discipline mainly of hermeneutics, text explanation, text understanding, textology, stylistics (within this metaphore researches, the discipline of the topos and formation), aesthetics and mostly (analysing and describing a science) the (formal, semantic)

shaping of literary products. On the other hand rhetorics is an applied multi- and interdisciplinary science, the practical (prescriptive) knowledge of public speech, of speaking to the public, speaking in public interest. As such it largely relies on auxiliary and bordering disciplines. The paper gives a detailed description of the connection between rhetorics and communication theory (enlisting the main communicative situations of public speech), points out the connective links between prescriptive rhetorics and other scientific studies; as an auxiliary science what results of main disciplines (communication research, textology, psychology of persuasion, technics of argumentation, logic, stylistics etc.) it makes use of, and being an auxiliary discipline itself what problems, research results are raised by, enriching researches within the sphere of special disciplines.

ADALÉKOK A SZÓ- ÉS GONDOLATALAKZATOK SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIAI KERETŰ ÁLTALÁNOS ELMÉLETÉHEZ, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A METAFORAKUTATÁSRA*

PETŐFI S. JÁNOS

A szó- és gondolatalakzatok vizsgálata a poétika és retorika keretében több évezre-
des múltra tekinthet vissza, kezdettől fogva tárgyát képezte a stilisztikai elemzésnek, s
tárgyává vált a nyelvészeti, nyelvfilozófiai kutatásnak is. Mindez azt jelenti, hogy ezekre
az elemekre/struktúrákra vonatkozóan az idők folyamán nemcsak hatalmas ismeretanyag
halmozódott fel, hanem igen kiterjedtté vált vizsgálatuk szempontjainak a panorámája is.
A *szövegtani kutatás* módszereinek egyre kidolgozottabbá válása azonban nemcsak le-
hetővé teszi, hanem meg is kívánja a szó- és gondolatalakzatok elmélete diszciplináris
helyének újbóli felülvizsgálását.

Ezt a célkitűzést követve, ebben a tanulmányban a következő kérdésekkel kívánok
foglalkozni: (1) a szó és gondolatalakzatok általános elméletének helye a szemiotikai
szövegtan(ok) – közelebbről: a szemiotikai textológia – diszciplinakörnyezetében, (2) a
metaforakutatás főbb metodológiai alapkoncepciói, (3) a szemiotikai szövegtani / szemi-
otikai textológiai metaforakutatás néhány soron következő feladata. A tanulmányt rövid
„Kitekintés”-sel és „Bibliográfiával” zárom.

1. A szó- és gondolatalakzatok általános elméletének helye a szemiotikai szövegtan(ok) – közelebbről: a szemiotikai textológia diszciplinakörnyezetében

1.1. Minthogy a szövegtani kutatás diszciplinakörnyezetének elemzésével több pub-
likációban is részletesen foglalkoztam, itt ezeknek az elemzéseknek csupán a jelen téma
szempontjából releváns eredményeit kívánom összefoglalni.

Az uni- és multimediális szövegek szövegtani kutatása diszciplinakörnyezetének
globális struktúráját az 1. táblázat szemlélteti¹.

M a k r o s z ö v e g t u d o m á n y o k [= Alkalmazási területek]		
Szövegtani társtudományok	SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANOK	Nyelvészeti tudományok
Az interdiszciplináris alapozás tudományai		

1. táblázat

Minthogy bennünket itt közelebbről e táblázat két felső szektora érdekel, csupán azokhoz fűzök egy-két megjegyzést.

- A 'makroszövegtudományok' szakszó az irodalmi, a bibliai, a jogi, a természettudományi, a társadalomtudományi, a köznap stb. kommunikáció körébe tartozónak tartott uni- és multimediális szövegek tudományára utal, amelyek a szövegvizsgálat szempontjából a szövegtanok, a szövegtani társtudományok, valamint a nyelvészeti tudományok alkalmazási területeinek tekintendők.
- A 'szemiotikai szövegtanok' szakkifejezés olyan szövegtanokra utal, amelyek az uni- és multimediális szövegeket komplex jelekként kezelik, s mind a jelölő, mind a nyelvi és nem nyelvi jelölt megformáltságának (architektonikájának) elemzését és leírását feladatuknak tekintik.
- A 'szövegtani társtudományok' szakkifejezés olyan diszciplínákra utal, mint a hagyományos értelemben vett poétika, retorika, narratológia, stilisztika, esztétika, illetőleg ezek multimediális megfelelői.
- A 'nyelvészeti tudományok' szakkifejezés végül valamennyi olyan nyelvészeti diszciplínára utal, amelynek feladata, hogy egy szöveg megformáltságának elemzéséhez és leírásához 'nyelvészeti módszerek és eszközök' felhasználásával járuljon hozzá. A 'nyelvészet' szakszó itt természetesen a legáltalánosabb értelemben veendő, azaz olyanban, amely a 'nem verbális nyelvek' nyelvészetére is utal.

1.2. A szövegtani kutatás (közelebbről: a szövegtanok létrehozása) szempontjából – egy optimálisnak tekinthető 'munkamegosztás' elérése érdekében – elsődleges fontosságú feladatnak tartom a szövegtanok, a nyelvészeti tudományok és a szövegtani társtudományok egymáshoz való viszonyának újraértelmezését. Ezzel a tanulmánnyal – az ebbe az irányba tett eddigi lépések folytatásaként² – mindenekelőtt ehhez az újraértelmezéshez kívánok hozzájárulni.

A 2. táblázattal, amelynek szakkifejezéseivel kizárólag *magyar nyelvű verbális szövegekre* utalok, azt kívánom szemléltetni, hogy milyennek képzelem el én azt a *diszciplínakonfigurációt*, amely egyrészt a verbális szövegek maximális tartományát explicit módon képes figyelembe venni, másrészt a szóban forgó diszciplínák között optimális munkamegosztást tud lehetővé tenni. (A konfiguráció *újraértelmezett diszciplínáira* való utalásokat az egyes szektorok tartományában található bekeretezett részek tartalmazzák.)

A 2. táblázatban

- a 'verbális makroszövegtudomány' szakkifejezés az ugyanazon típushoz tartozónak tekinthető kommunikációs-szituációkban létrehozott és/vagy befogadott – kizárólag verbális elemekből felépített – (magyar nyelvű) szövegek együttesének tudományára utal; ebben az értelemben beszélhetünk az irodalmi, a jogi, a vallási stb. kommunikációs-szituációkhoz tartozó (magyar nyelvű) verbális szövegek makroszövegtudományáról; a

makroszövegtudományok típusainak meghatározása nyilvánvalóan feltételezi egy kommunikációs-szituáció-tipológia meglétét;

- az '(általános) szemiotikai szövegtanok' szakkifejezés 'szemiotikai' összetevője (ahogy erre már korábban is utaltam) azt kívánja kifejezésre juttatni, hogy ezek a szövegtanok a szövegeket komplex jeleknek tekintik, s mind jelölőjük, mind nyelvi és nem nyelvi jelöltjük elemzését és leírását feladatuknak tekintik; 'általános' összetevőjük pedig arra, hogy e feladat végrehajtását valamennyi makroszövegtudományhoz tartozó szöveg esetében egy és ugyanazon koncepcionális keretben kívánják lehetővé tenni;

a *szemiotikai textológia* egy sajátos szemiotikai szövegtan: legfőbb sajátossága abban áll, hogy felépítése és kategóriarendszere verbális és multimediális szövegek elemzését és leírását egyaránt lehetővé teszi; két fő elméleti komponensének feladata az értelmező, illetőleg az értékelő interpretáció végrehajtása³;

- a '(megformáltságorientált) nyelvészeti tudományok' szakkifejezés azokra a nyelvészeti tudományokra utal, amelyek feladata verbális szövegek szövegmondatai és szövegmondatláncai szintaktikai-szemantikai megformáltságának nyelvészeti eszközökkel történő leírása⁴;

a *szó- és gondolatalakzatok elmélete* a szövegtanok, a szövegtani társtudományok, valamint a nyelvészeti tudományok között 'újrarendelt' munkamegosztás alapján a *nyelvészeti tudományok*, illetőleg az azokat felhasználó szemiotikai textológiai *értelmező* interpretáció végrehajtására szolgáló komponense körébe kell tartozzék, a stilisztika és/vagy esztétika azután ezeknek az alakzatoknak sajátos szempontú *értékelését* nyújtja;

- a '(moduláris) szövegtani társtudományok' szakkifejezés 'moduláris' összetevője arra utal, hogy ugyanazon poétikai, illetőleg stilisztikai vagy esztétikai koncepció keretében különálló modulok feladata az egyes verbális makroszövegtudományokhoz tartozónak ítélt szövegek poétikai, illetőleg stilisztikai és/vagy esztétikai minősítése;

a *poétika* feladata a makroszövegtudomány-specifikus verbális szövegek megformáltságának *tipológiai* számbavétele; míg a makroszövegtudományok tipologizálása külső (pragmatikai) kritériumok alapján megy végbe, az általános értelemben vett műnemeké és műfajoké belső (megformáltságspecifikus) kritériumok figyelembevételével is;

a *stilisztika*, illetőleg *esztétika* feladata e szövegek megformáltságának stilisztikai, illetőleg esztétikai értékelése; a *szó- és gondolatalakzatok értékelése* ezeknek az általánosabb jellegű értékeléseknek a keretében megy végbe.

A verbális szövegek makroszövegtudományai

[= Alkalmazási területek]

↓ A verbális makroszövegtudományok kommunikációs-situáció-specifikus tipológiájának elmélete

(Moduláris) szövegtani társtudományok

Moduláris felépítésű poétika

Egyes moduljai a kommunikációs-situáció-specifikus szövegtudományok megformáltság-specifikus műnem- és műfajelméletei

± Az egyes poétikai műnemekhez, illetőleg műfajokhoz tartozó szövegekre vonatkozóan specifikus *leíró és/vagy elbeszélő és / vagy dia- és polilogikus és/vagy érvelő alapstruktúra-konfigurációk elméletei*

Moduláris felépítésű stilsztika

Egyes moduljai a poétikai moduloknak megfelelő stilsztikai elméletek

Moduláris felépítésű esztétika

Egyes moduljai a poétikai moduloknak megfelelő esztétikai elméletek

(ÁLTALÁNOS) SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN(ÖK)

Szemiotikai textológia

(A) Az *(első fokú, a figuratív, valamint a másodfokú) értelmező interpretációt* végrehajtó komponens feladata:

- (1) az első fokú makrokompozícióegységek (a szövegmondatok) szintaktikai-szemantikai megformáltságának értelmezése
- (2) az első fokú makrokompozícióegységeknél (a szövegmondatoknál) komplexebb egységek szintaktikai-szemantikai megformáltságának értelmezése

Sajátos – a nyelvészeti tudományok hatókörét meghaladó – szemiotikai textológiai feladatok:

→ a leíró, az elbeszélő, a dia- és polilogikus, az érvelő stb. alapstruktúrák megformáltságának, valamint a koreferenciális és a lineáris szöveg megformáltság nem kizárólag nyelvészeti aspektusainak értelmezése

(B) az *értékelő interpretációt* végrehajtó komponens feladata: az értelmező interpretációval ellátott szövegek bármely (például stilsztikai, esztétikai stb.) szempontú értékelése

(Megformáltságorientált) nyelvészeti tudományok

A szemiotikai textológiával kompatibilis

- (a) *rendszer nyelvészet*,
- (b) *a rendszer elemei használatának nyelvésze*,
- (c) *szövegnyelvészet*, valamint az e nyelvészeti diszciplínák szintaktikai-szemantikai interpretáló komponensének működését biztosítani képes
- (d) *(thesaurisztikus) lexikológia / lexikográfia*

A szó- és gondolatalkalakok elmélete (a verstanhoz hasonlóan) e nyelvészeti tudományok szintaktikai-szemantikai interpretáló komponense – s ezen keresztül a szemiotikai textológia figuratív, illetőleg másodfokú értelmező interpretációt végrehajtó komponense – instrumentáriumnak részét kell képezze

Az interdiszciplináris alapozás tudományai

2. táblázat

A modularitás elvének az alkalmazása, úgy vélem, nemcsak (szinkrón) *metodológiai* szempontból hasznos, hanem (diakrón) *kutatásstratégiai* szempontból is. Míg metodológiai szempontból az érintett tudományok között optimális munkamegosztást képes biztosítani, kutatásstratégiai szempontból lehetővé teszi a kutatási objektumok mindenkor szabad megválasztását anélkül, hogy abból bármifajta metodológiai hátrány származnék.

2. A metaforakutatás főbb metodológiai alapkoncepciói

A szó- és gondolatalakzatok elemzése megközelítésének sokféleségét a metaforakutatásban alkalmazott aspektusok rövid összefoglaló bemutatásával kívánom szemléltetni. Ebben a szemléltetésben egy nemrégiben publikált review jellegű tanulmányra támaszkodom⁵. Választásom egyrészt azért esett erre a tanulmányra, mert szerzője és társszerzői (akik e tanulmányt annak idején az én felkérésemre írták) egy metaforakutató centrum munkatársai, s mint ilyenek, kétségbevonhatatlanul széles körű tájékozottsággal rendelkeznek, másrészt pedig azért, mert így viszonylag egyszerű módon tudok bibliográfiai segítséget nyújtani mindazoknak, akik e tematikával kapcsolatban részletesebb információt igényelnek.

E körülbelül két íves tanulmány 'tipológiájá'-nak bemutatásánál szigorúan követem a szerzők rendszerét, s megállapításait 'informatív szabad fordítás'-ban idézem. Az eredeti tanulmány szóban forgó oldalaira nem hivatkozom, minthogy megtartva annak decimális struktúráját, azok könnyen visszakereshetők.

1.0. A metaforikus nyelvhasználat tanulmányozása, amely eredetileg a retorika tartományához tartozott, jelenleg – egyik központi témaként – a nyelvészek, filozófusok és pszichológusok érdeklődési körébe került, akik a figuratív nyelv ontológiai aspektusát és az emberi gondolkodás számára alapvető kategória jellegét hangsúlyozzák, szemben azokkal, akik még mindig azt az álláspontot képviselik, hogy a metafora egy, a köznapi nyelvhasználat perifériájára eső 'deviáns' és pusztán 'díszítő' elem. ORTONY (1975.) szerint azonban a metaforák nem díszítő, hanem szükségképpen használandó elemek, s figyelembevételük a szövegek megértésénél, legyenek azok irodalmiak vagy nem irodalmiak, elengedhetetlen.

1.1. Arisztotelész meghatározása, hogy tudniillik a metafora a szó más jelentésre való áttétele, mégpedig vagy a nemről a fajra, vagy a fajról a nemre, vagy a fajról a fajra, vagy analógia alapján (Arisztotelész, *Poétika*, 55) nemcsak inspirálta, hanem meg is határozta a metaforákról való gondolkodás mikéntjét mind a mai napig.

JOHNSON (1981.) szerint Arisztotelész definíciója a metaforát a félígazságok következő triádjába kényszeríti: 1. a metaforák a szavak szintjén operálnak; a huszadik századig kellett annak a meggyőződésnek a kialakulására várni, hogy a metafora a mondat, a szöveg, a kommunikációs-szituáció, sőt a gondolkodás szintjén is funkcionál globális kategória; 2. a metafora a nyelvhasználat deviáns formája, amennyiben egy megnevezést 'átvisz' egyik tárgyról egy másikra; bármennyire hasznos volt is ez a felfogás a költői nyelvhasználat tárgyalása szempontjából, hosszú időre megvetette alapját a betű szerinti és a figuratív nyelvhasználat kedvezőtlen következményekkel járó, radikális elkülönítésének; 3. a metafora funkcionálása két dolog hasonlóságán alapszik; ez az Arisztotelész „Retorikájá”-ban továbbfejlesztett, majd Cicero és Quintiliánus által is átvett meggyőző-

dés ahhoz vezetett, hogy a kutatók a metaforát elliptikus hasonlatnak tekintették, holott a hasonlóság nem minden esetben egy, a metaforát megelőző objektív tény, hanem sokszor maga az alkalmazott metafora által 'előhívott'.

1.2. A fentiekben említett féligazságok egyik következményeként jött létre a 'betű szerinti igazság' paradigmája, azaz az a meggyőződés, hogy az emberi gondolkodás 'lényegét tekintve' betű szerinti. Csupán nemrégiben – a konstruktivista álláspont kialakulásával – terjedt el az az ezzel szemben álló meggyőződés, hogy a metafora nem a 'köznyelv'-en élősködő parazita elem, hanem a nyelvi kreativitás lényegéhez tartozik, amely jelentős szerepet játszik az univerzum emberi interpretálásában, mely univerzum inkább 'konstruálandó', mint közvetlen kognitív kategóriák felhasználásával 'olvasandó' (ORTONY (1979.))⁶.

1.3. Az emberi gondolkodás pozitívista iskolája a nyelv kognitív és emotív funkciójának éles elkülönítésével és azzal a meggyőződéssel, hogy az egyértelműen verifikálható állítások a tudományos igazságok egyetlen elfogadható kifejezési formái, elutasította a metaforát, mint érvényes igazságok kifejezésére alkalmatlan nyelvi eszközt. I. A. RICHARD és M. BLACK voltak azok, akik radikálisan megkérdőjelezték ezt az álláspontot.

RICHARD a metaforát nem egy név egyik objektumról egy másikra való átvitelének, hanem ugyanazon szó által kifejezésre juttatott két 'gondolat', két 'eszme' interakciója eredményének, s mint olyat, a betű szerinti parafrázeálhatóság lehetőségén kívül állónak tekinti, amely a nyelv használója számára szabad, kreatív tevékenységet biztosít. Ez a felfogás nemcsak az irodalmi szövegek interpretálása számára vált gyümölcsözővé, hanem más, például bibliai szövegek interpretálása, valamint tudományos hipotézisek megfogalmazása számára is. (Lásd a 3.2.2. pontot is.)

BLACK szerint, aki a metaforakutatáshoz új elméleti alapot teremtett, a metaforák használói két eszmét, pontosabban két 'relációrendszer'-t kapcsolnak egymáshoz (azaz nem két tárgyat, mert a metaforák intenzionális síkon fejtik ki funkciójukat), és pedig oly módon, hogy mindegyiket a másik 'szemüvegén' keresztül nézik. (Lásd a 3.2.3 pontot is.)

SEARLE BLACK nézetét nem tartja kellőképpen szisztematikusnak, és a 'közvetett beszédaktusok' analógiájára képzelet el a metaforikus kifejezések interpretálását, különbséget téve *mondatjelentés* és *megnyilatkozásjelentés* között. (Lásd a 3.4.6. pontot is.)

1.4. Legújabbban, s az eddigieknél radikálisabban, LAKOFF és JOHNSON kérdőjelezik meg a 'betű szerinti igazság' paradigmáját *Metaphors We Live By* [= Metaforák, amelyekkel élünk] című könyvükben.

A szerzők (egyikük nyelvész, másikuk filozófus) inkább illusztrálják, mint bizonyítják tézisüket, amely szerint gondolkodásunkat, tevékenységünket, diszkurzusainkat metaforák strukturálják, olyan metaforák, amelyeknek metafora jellege az esetek nagy részében észrevétlen marad. (Példaként elég itt az olyan speciális metaforákra gondolni, amelyekben a függőleges tengely felső feléhez szisztematikusan pozitív értékelés társul – lásd például „fel vagyok dobva”). A szerzők szerint 'konvencionális metaforáink' gondolkodásunk alapvetően metaforikus jellegéből, valamint a világ kulturális modelljeink által kondicionált fizikai percipiálásának módjából erednek. Felfogásuk mindazonáltal nem nevezhető 'relativistá'-nak vagy 'szubjektivistá'-nak, hanem inkább 'experientialistá'-nak. A metafora ebben a felfogásban a legfontosabb eszköz arra, hogy az ember meg-

ragadja azt, amit elméje nem tud globálisan és egészében körülhatárolni, és amely lehetőséget teremt ahhoz, hogy komplex 'értelmeket' közöljön.

1.5. Az egyértelmű nyelv sok esetben nem alkalmas arra, hogy általa kifejezésre juttassuk tapasztalataink folyamatos és dinamikus aspektusait. Ehhez csak a figuratív nyelv szolgáltat megfelelő eszközt, lehetőséget teremtve arra, hogy egyetlen megnyilatkozással is komplex információt közölhessünk.

Miután a szerzők tanulmányuk fentiekben ismertetett első szekciójában a metaforakutatásban kimutatható változások filozófiai aspektusairól adtak globális képet, a további szekciókban részletesebben foglalkoznak az egyes metodológiai irányzatokkal. Ezek alábbi rövid ismertetésénél csupán egy-egy jellemző műre utalok, kimerítőbb bibliográfiai utalásokért magához az eredeti tanulmányhoz kell forduljon az érdeklődő olvasó.

2.0. Az első alapvető feladatnak a szerzők a metafora nyelvészeti definiálását tartják, hogy majd azután egy olyan, viszonylag egyszerű elméleti keretet lehessen körvonalazni, amelyben a különféle metaforaelméletek elhelyezhetők.

2.1. A metafora deviáns struktúráként való értelmezéséhez több nyelvészeti koncepció megpróbál(t) megfelelő elméleti állapot és eszközöket biztosítani (általános áttekintésként lásd van BRUSSELT (1986.)-ot).

Míg a metaforák nem jellemezhetők hagyományos értelemben vett grammatikai struktúrájuk alapján (BROOKE-ROSE (1958.)), jelentős részük értelmezhető kategorizációt és szelekciós szabályokat megsértő nyelvi struktúráként. Így CHOMSKY elmélete alapján is (CHOMSKY (1965.), FODOR – KATZ (1964.), WEINREICH (1966.))⁷.

2.2. REDDY (1969.) véleménye szerint egyrészt a szelekciós szabályok megsértése nem hoz létre szükségképpen metaforákat, másrészt vannak olyan metaforák is, amelyek nem sértenek meg szelekciós szabályokat. REDDY a metaforát olyan jelenséggént definiálja, amelyben a szavak konvencionális tartományukon kívül eső referenciával rendelkeznek.

2.3. MATTHEWS (1971.) megállapítása szerint egy metaforaelmélet különbséget kell tudjon tenni metaforák és nem metaforák között, s erre a devianciára alapozó metaforaelméletek nem képesek. A deviancia hangsúlyozása helyett MATTHEWS inkább CHOMSKY-nak arra a gondolatára épít, hogy a deviáns struktúrák a nem deviánsok analógiájára interpretálандók. Olyan metaforák esetében pedig, amelyek látszólag nem sértenek meg szelekciós szabályokat (mint például „az oroszlán üvölt”), azoknak alárendelt metaforákat tételez fel (például „a főnök oroszlán”). Bár ilyen módon különbséget tud tenni metaforák és nem deviáns struktúrák között, a metaforát és a nonszenszt nem tudja elkülöníteni egymástól.

2.4. Van DIJK (1972) szerint egy szemantikaelméletnek számolni kell tudnia a 'metaforizálás' folyamatának relációs jellegével, minthogy a verbális és pragmatikai kontextusuktól izolált kifejezések nem képesek metaforákként funkcionálni. Egy szemantikaelmélet ennek érdekében figyelembe kell vegye a 'native speaker'-nek azt a képességet, amely lehetővé teszi számára egy lexéma mind kontextuálisan inkompatibilis, mind kontextuálisan kompatibilis jegyeinek felismerését, aminek alapján adekvát interpretációt tud létrehozni. (Olyan metafora esetében, mint például „John egy oroszlán”, az „oroszlán” lexémának csupán a <+ ERŐ> és a <+ BÁTORSÁG> szemantikai jegyei maradnak meg kontextuálisan kompatibilisekként.)

2.5. Van DIJKhez hasonlóan például RICOEUR (1975.) is a 'textuális sík'-ra helyezi a metaforák interpretálását, ahol az inkompatibilitás törést hoz létre a szöveg szemantikai izotópiájában. Ez az inkompatibilitás arra vonatkozó figyelmeztetésként működik a befogadó számára, hogy eltávolítsa az inkompatibilitást okozó szemantikai jegyeket, annak érdekében, hogy új izotópiát hozhasson létre.

2.6. PRICE (1974.) szerint csak akkor van jelen egy metafora, ha jelenléte intencionált. Ezt a nézetet támasztja alá HORROCKS is (lásd HORROCKS (1976.)), aki szerint egy metafora nem csupán egy deviáns struktúra, hanem az e struktúra eredeti jelentésének átinterpretálására vonatkozó készség eredménye is. Ez a készség természetesen sok esetben a nyelvi kompetencián túl bizonyos 'világismeret'-et is feltételez.

2.7. Hasonló vélemény található LOEWENBERG (1975.)-ben is, amely szerint egyes, szintaktikailag jól formált, de szemantikailag deviáns kifejezések bizonyos kontextusokban minden nehézség nélkül interpretálhatók (például a „John egy medve” abban a kontextusban, amelyben egy cirkusznak van egy John nevű medvéje), másokban pedig csak metaforikusan, ha egyáltalán. Ebből az a következtetés vonható le, hogy egy szigorú értelemben vett nyelvészeti elmélet, amely a nyelvhasználat és a világra vonatkozó ismeretek alkalmazását kizárja, nem minősíthet egy 'mondat'-ot metaforikusnak. Ami metaforikusnak minősíthető, az nem egy mondat, hanem egy 'megnyilatkozás'.

2.8. Ami azt a kérdést illeti, hogy metaforikus kifejezésekhez metaforaként való azonosításuk és olyanként való interpretálásuk után rendelhető-e/rendelendő-e igazságérték, van DIJK (1975.) például azt az álláspontot képviseli, hogy egy elméletnek metaforikus proposíciókhoz nem olyan abszolút értelmű értékeket kell rendelnie, mint *igaz* vagy *hamis*, illetőleg olyan természeteseket, mint *értelmes* vagy *nonszensz*, hanem azt a tényt kell tudni rekonstruálnia, hogy egy metaforikus mondat csupán egy adott kontextusban igaz.

2.9. A szemantikától a pragmatikához való fordulás végső stádiumát LAPPIN (1981.)-ben éri el, amely szerint egy szelekciós szabályokat megsértő mondatot nem szemantikai szabályok alkalmazásával kell metaforikusként újrainterpretálni. Metaforikus olvasatok létrehozása olyan pragmatikai szabályok feladata, amelyeket a befogadók hoznak létre a megnyilatkozások nem nyelvi kontextusa alapján.

2.10. Hasonlóképpen KELLER-BAUER (1984.) szerint a metaforák definiálása nem a *langue*, hanem a *parole* körébe tartozó feladat, ahol a betű szerinti és figuratív megkülönböztetés helyett célszerűbb konvencionális és metaforikus használatról beszélni. (A metaforikus használatra vonatkozó képesség a szerző szerint tartozhat valaki kulturális vagy irodalmi örökségéhez.)

2.11. Bár a metaforák felismeréséhez/azonosításához valamennyi fentiekben felsorolt koncepció hozzájárul valamivel, úgy tűnik fel, hogy nincs biztos teszt a metaforikusnak a betű szerintitől való elkülönítésére, ha előbb nem rendelkezünk annak definíciójával, hogy mi a metafora.

3.0. A metafora mechanizmusának elemzéséhez célszerű egy olyan közkeletű metaforát választani, mint például *az ember egy farkas*, amelyhez azonban rögtön két megjegyzést kell fűznünk: 1. a kopula állítmányú szerkezet nem az egyetlen, amelyben egy metafora megjelenhet, 2. nem minden metafora olyan 'zárt' szerkezetű, mint a választott példa, metaforák értelmezése sok esetben az adott kifejezésnél 'tágabb' nyelvi környezet figyelembevételét igényli.

3.1. A választott példában a *farkas* állítmány metaforikusan kapcsolódik az *ember* alanyhoz. Bár a kifejezés metaforikus volta a *farkas* fókuszterminustól függ, ahhoz azonban, hogy a szóban forgó kifejezés metaforikus voltát felismerhessük, ezt a terminust a mondat vagy más szóval a metaforaframe (metaforakeret) kontextusába kell helyeznünk. A fókuszterminus referenciális képességének elemzéséhez J. J. A. MOOIJ (1976.) két megközelítésmódot ismertet: egy *monisztikus*at és egy *dualisztikus*at.

3.1.1. A monisztikus megközelítés szerint a metaforikusan használt szó teljesen vagy részlegesen elveszti normális (konvencionális) referenciális képességét, de ahelyett más képességre tehet szert, lehetőség szerint olyanra, amellyel más kontextusban nem rendelkezne.

Példánk esetében a *farkas* szó szemantikai jegyei közül az adott kontextusban csupán bizonyosak tartják meg érvényes voltukat (lásd fent). BEARDSLEY (1958.) alapján, amely a szójelentést desznációra és konnotációra bontja, ezt a metaforaelméletet *konnotációelméletek* szokás nevezni.

3.1.2. A *szubsztitúcióelmélet* szerint ezzel szemben a nem várt (metaforikus) terminus olyan betű szerinti értelemben vehető terminussal helyettesíthető, amely a metaforikus kifejezés igaz voltának alapját szolgáltatja; az *ember egy farkas* metafora értelmezésénél például a befogadó azt az *ember kegyetlen* kifejezéssel helyettesítheti. Ennek az álláspontnak a képviselői szerint a metaforák használata mellőzhető. (E megközelítésmód irodalmi szövegek elemzésénél való használatához lásd BACHELARD (1974.)-et.)

3.1.3. A *közvetlen kapcsolat hiányának (supervenience) elmélete* szerint nem lehet kísérletet tenni a metaforikus használat racionális magyarázatára: a metaforikus kifejezés jelentése nem összetevőinek jelentésén alapszik, hanem intuíció vagy 'külső megvilágosítás' eredménye.

3.2. A dualisztikus megközelítés szerint a metaforikus értelemben használt szavak megtartják eredeti referenciájukat, de ahhoz, 'többszörösen jelölő' funkciójuk következtében, *járvulékos* referenciát nyernek.

3.2.1. Ezt az álláspontot képviselik a *hasonlat* elméletek, amelyek az utóbbi időben nagymértékben hitelüket veszítették, minthogy a metaforát 'sűrített hasonlat'-ként kezelik. Nyilvánvaló, hogy az *ember egy farkas* metafora az *ember egy farkashoz hasonló* parafrázisa nem viszi túlságosan messze a befogadót, hacsak nem világos számára, hogy mi az összehasonlítás alapja, amely alap azonban az esetek többségében nincs objektív módon adva. SEARLE (1979.) szerint, jóllehet a hasonlóság szerepet játszik a metaforák megértésében, a metafora nem szükségképpen hasonlóság állítása. A hasonlóság alapján történő megközelítésnek legkövetkezetesebb képviselője HENLE (lásd HENLE (1958.)), s MOOIJ szerint BLACK interakcióelmélete se esik túlságosan messze egy bizonyos komplexitással rendelkező hasonlatelmélettől.

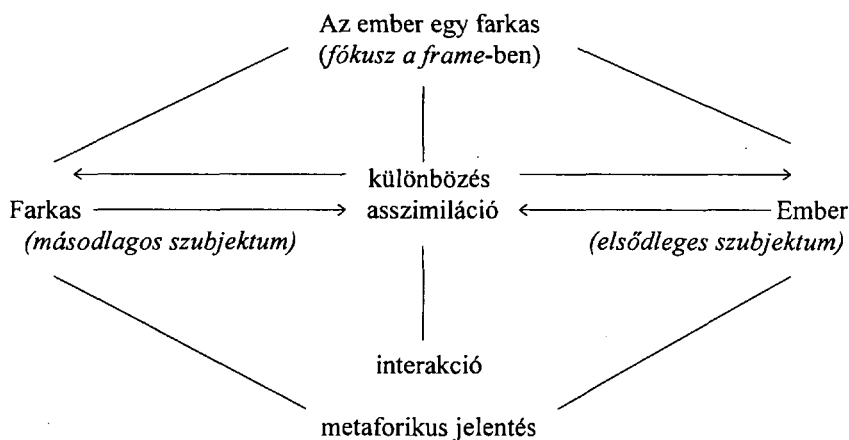
3.2.2. Az *interakció* fogalmán alapuló felfogás főleg I. A. RICHARD és M. BLACK nevéhez kapcsolódik.

RICHARD szerint a metafora két, egymástól különböző, de együtttható dolog eszméje, olyan szó vagy mondat által kifejezésre juttatva, amelynek jelentése a két eszme interakciójának eredménye. A két eszme egyike a *tenor* (az alapul szolgáló eszme vagy a fő szubjektum), másika a *vehikulum* (a 'figura', az az eszme, amelyen keresztül az első percipiálása bekövetkezik). E két összetevőnek nincs egymástól független státusa, ami-

nek következtében a vehikulum nem tekinthető egy betű szerinti jelentés járulékos kiterjesztésének. A tenor és a vehikulum megkülönböztetése nem alapszik a figuratív és a betű szerinti megkülönböztetésen, épp ellenkezőleg: ennek a megkülönböztetésnek az alapjául szolgál. A metaforikusság azonban éppen annyira függ a tenor és a vehikulum hasonlóságtól, mint ellentététől.

3.2.3. BLACK interakcióvariánsa (lásd BLACK (1955.)) klasszikus szemléletté vált, amely az utóbbi évtizedekben a legnagyobb hatást gyakorolta a metaforakutatásra. BLACK szerint a metafora két kontextus közötti tranzakció: RICHARD terminológiáját használva, (legalább) egy metaforikusan használt terminusnak, a *fókusznak* egy mondatban való jelenléte jellemzi, amely szemben áll a *frame*-mel, a mondat többi részével. Az a tény, hogy ugyanaz a fókuszból különböző *frame*-ekben más-más metaforákat képes létrehozni, vagy hogy egyáltalán nem hoz létre metaforát, azt tükrözi, hogy ez az elmélet nem szó-, hanem kontaktuscentrikus. BLACK lemond a tenor/vehikulum megkülönböztetésről, amely szerinte az „eszmék” egymástól elkülönített létét sugallja, s helyette két szubjektumról beszél, amelyeket először fő és mellék, majd (BLACK (1979.)-ben) elsődleges és másodlagos szubjektumnak nevez. Ami az *ember egy farkas* metaforát illeti, abban a fő (az elsődleges) szubjektum az *ember*, a mellék (a másodlagos) szubjektum a *farkas*. Ezt a két szubjektumot célszerű két rendszernek és nem két dolognak tekinteni. A metafora olyan 'filter'-ként működik, amely a fő szubjektum szemantikai jegyeit a mellék szubjektumra alkalmazott állítások alapján szervezi, ami természetesen hatással van a mellék szubjektumra is: a szóban forgó metaforában nemcsak az 'ember' kap 'farkas'-ra jellemző jegyeket, hanem a 'farkas' is 'ember'-re jellemzőket.

3.3. Az elsődleges és másodlagos szubjektum egymással duális relációban áll: a különbség és az asszimiláció relációjában (a szóban forgó metaforára vonatkoztatva lásd 1. diagram).

1. diagram

A különbözés olyan természetű, hogy HUNGERLAND (1958.) szerint a mindennapi nyelvhasználat szabályainak bizonyos fokú megsértéséhez vezet, amely ha nem is magyarázza a metaforikus jelleget, metaforikus interpretáció keresésére indítja a befogadót. Szöveg szinten a fókusz/frame kontraszt egy mondat és tágabb szövegkörnyezetére alkalmazandó.

3.4. Ahhoz, hogy egy metaforikus megnyilatkozás jelentésszerű közleményként legyen rekonstruálható, az szükséges, hogy a metaforát létrehozó két elem a különbözőségein túl bizonyos asszimilációs princípiumoknak tegyen eleget. Ehhez is különféle megközelítésmódok állnak rendelkezésre.

3.4.1. Az, hogy az asszimiláció princípiuma szoros kapcsolatban áll a hasonlóság-elmélettel, meglehetősen széles körben elterjedt nézet. MOOIJ és RICOEUR is kísérletet tesz a hasonlóságelméletnek mint hasznos eszköznek a rehabilitálására, ha ugyan meg is engedik, hogy az önmagában nem elegendő ahhoz, hogy a metaforikusság magyarázatához kielégítő alapot szolgáltatson. Egy metafora arra való képessége, hogy egy adott befogadóközösség számára vagy egy adott kommunikációs helyzetben valamely kognitív tartalmat közvetítsen, csupán a befogadók reakciója alapján tesztelhető, amely reakció egy metafora használatát hatályon kívül helyezheti, ha már nem nyújtja az elvárt jelentésszerűséget.

3.4.2. Az asszimiláció legfontosabb alapjai között BERGGREN (1963.) a *képi* összehasonlítást említi, amely vizuálisan percipálható hasonlóságon alapszik, valamint a *strukturális* metaforikusságot, amelyben viszonyok hasonlósága, vagy egy négyterminusú analógia (A/B::C/D) implicit vagy explicit módon mindig jelen van, s amely lehetővé teszi az egyik viszony valamely elemének a másik viszony megfelelő elemével való helyettesíthetőségét. Az asszimiláció szempontjából *texturális*nak neveztetnek azok a metaforák, amelyekben az asszimiláció alapja a metaforikus kifejezés két pólusa által közösen hordozott, vagy az egyikről a másikra átvitt minőség, érték vagy emocionális tartalom.

3.4.3. ORTONY (1979.) a hasonlóság aszimmetrikus voltát hangsúlyozza, különbséget téve magas és alacsony fokú relevanciával rendelkező (high-salience vs low-salience) predikátumok között. VONDRUSKA és ORTONY (1980., 1981.) ezt az aszimmetriát az információk ismert/új (given/new) megkülönböztetésével próbálja megközelíteni, azt a véleményt kifejezésre juttatva, hogy egy *A copula B* típusú metafora számára a beszélő egy magas fokú relevanciával rendelkező *B* terminust keres.

3.4.4. Ezek a megközelítések abból a meggyőződésből származnak, hogy az asszimiláció alapja azoknak az objektumoknak a jellemzőiben található, amelyekre a tenor és a vehikulum utalnak. Ezzel szemben BLACK-nek az a véleménye, hogy egy metafora által kifejezésre juttatni szándékozott jelentés felfedezéséhez nem egy szó (mondjuk a *farkas*) standard szótári jelentésének az ismerete szükséges, hanem azoké a *triviális asszociációk*é, amelyek fél igazságokat vagy akár nyilvánvaló tévedéseket is tartalmazhatnak. Az a tény, hogy az emberről azt állítjuk, hogy „farkas”, a ’farkas rendszer’ triviális asszociációit hívja elő: ha az ember farkas, a többi ’állat’-ot prédának tekinti, vad, éhes, állandóan támad stb. Más szóval ebben a metaforában azok az emberi tulajdonságok válnak prominenssé, amelyek ’farkas nyelv’-en kifejezhetők, amelyek pedig ilyen módon nem fejezhetők ki, azok háttérbe szorulnak. Az, hogy egy elsődleges szubjektum ’lényegi tulajdonságai’-t egy másodlagos szubjektumnak tulajdonított tulajdonságok rendszerén keresztül nézzük, nem redukálható a kettő közötti hasonlóságra, minthogy ennek a hasonlóságnak

nem kell objektív módon adottnak lennie: sokkal inkább azt kellene mondani, hogy a metafora *hozza létre* ezt a hasonlóságot.

3.4.5. Ebben az összefüggésben hasznos a WHEELWRIGHT (1962.)-ben található *epiphora/diaphora* megkülönböztetést is idézni. Az *epiphora* egy terminust standard jelentésével alkalmaz valamely más objektumra a két objektum 'képi' hasonlósága alapján. A *diaphora* tárgyakat anélkül helyez egymás mellé, hogy közöttük hasonlóság állna fenn, a jelentés ebben az esetben az egymás mellé helyezett szavak, mondatok egyikének jelentése által se határozható meg.

3.4.6. SEARLE (1979.) a metaforikus megnyilatkozásokat a közvetett beszédaktusokhoz hasonlítja, különbséget téve *mondatjelentés* és *megnyilatkozásjelentés* között: a beszélő azt *mondja*, hogy „S copula P”, mialatt úgy véli, hogy „S copula A”. Ezt a vélelényt képviselve, SEARLE az asszimiláció elvét különféle 'alprincípiumokra' bontja: dolgok, amelyek P-k, per definitionem A-k (*Sam egy óriás* azt kívánja kifejezésre juttatni, hogy *Sam nagy*), dolgok, amelyek P-k, kontingens módon A-k (*Sam disznó* a *Sam obszcén* helyett), azt híván, hogy A-k (*Richard egy gorilla* a *Richard alsóbbrendű, kellemetlen szagú, nagy erejű* helyett – jóllehet ezek a tulajdonságok a gorillákra nem érvényesek), nem A-k, de mentálisan azokhoz asszociálódók (*Sally egy jégtömb*). A befogadó ezután vissza kell térjen az S terminusokhoz, részletesen összevetve azokat a talált jelentésekkel, hogy meghatározhassa azokat az A értékeket, amelyek az S-ekről az adott kontextusban nagy valószínűséggel állíthatóak.

3.5. Az interakciós szemlélet a metaforát új jelentés létrehozásának a képességével ruházta fel. Ez a pozitív aspektus ugyanakkor olyan nyitott kérdéseket állít előtérbe, mint a metaforikus proposíciók kreatív jellege, kognitív tartalma és igazságértéke. BLACK (1979.) befejező része ezekkel a kérdésekkel foglalkozik.

A metaforák, állapítja meg, konceptuális síkon gyakorolják funkciójukat, lehetővé téve használóik számára a fogalmak olyan manipulálását, amely által más módon el nem érhető belátásra tehetnek szert. Az interakciós metafora az előzőleg ismertnek feltételezett valóság új szemléletét teszi lehetővé éppúgy, mint egy új instrumentum alkalmazása.

Ami a metaforák kognitív aspektusát illeti, a filozófus jogosan teheti fel a kérdést, hogy 1. vajon a metaforák mondanak-e valamit a dolgok létezmódjáról, s hogy 2. egy metaforikus megnyilatkozás mily módon 'igaz' arra a valamire vonatkozóan, amire utal. A metaforák WHEELWRIGHT szerint mondanak valamit a dolgok természetéről, ha ugyan azt tentatív és nem közvetlen módon teszik is. Itt elkerülhetetlen párhuzamot vonni a modellek természettudományokban és a metaforák humán tudományokban való használata között – figyelembe véve azt is, hogy a filozófusok (lásd például MACCORMAC (1981.)-et) a legutóbbi időkig optimisták az első és pesszimisták a második esetet illetően. BLACK (1962.) a tudományos modelleket szisztematikusan felépített metaforákként kezeli. Magukban az egzakt tudományokban is egyre inkább megkérdőjeleződik a 'fix megfigyelési adatok', a 'teljes egészében egyértelműen definiálható objektív valóság' léte. HANSON (1958.) szerint minden megfigyelési adat elméleti koncepciótól terhelt, s BLACK (1979.) szerint a világ szükségképpen csupán egy adott leírás alapján olyan, amilyen. Másrészt az interakcióelmélet alapján a metaforák csak parciálisan adekvát leírásokat nyújthatnak, minthogy az interakcióban álló szubjektumoknak csupán releváns jellemzőit veszik figyelembe. Ebből az következik, hogy nem megengedhető a valóság-

nak egyetlen 'kép' útján történő azonosítása. Ez a veszély egy 'multimodell diszkurzus' szükségességének a hangsúlyozásához vezet (lásd RAMSEY (1964.)-et), 'képek' olyan sorozatának az alkalmazásához, amely sorozaton belül valamennyi kép kifejező ereje szükségképpen korlátozott, maga a sorozat azonban átfogó ismeretekhez vezet.

4.0. A nem betű szerinti nyelvhasználat interpretálásában az utóbbi évtizedekben három megközelítés kristályosodott ki: a pragmatikai (4.1.), a szemantikai (4.2.) és egy általános elméleti (4.3.).

4.1.1. A pragmatikai megközelítésben két irányzat figyelhető meg. A jelenleg legnépszerűbb, az úgynevezett *levezetett folyamatra* építő modell, a metaforát egy szekvenciális, többlépcsős interpretációfolyamat eredményeként írja le, amely olyan elemeken operál, mint szemantikai jegyek, asszociációk, képek és logikai proposíciók. Az alapfeltevés ebben a modellben az, hogy metaforikus interpretáció létrehozásának a megkísérlése akkor indul el, amikor a betű szerinti interpretálás nem vezet kielégítő eredményre. (Lásd különösen CLARK és LUCY (1975.)-öt.)

4.1.2. Az ezzel ellentétes, *közvetlen folyamattal* operáló modell, individuumok és környezetük interakciójára, a valóság egyedi konstrukciójára épít. BAMBERG (1981.) a metaforikus folyamatokat valamennyi megértési folyamat szerves részének tekinti, mint-hogy állandóan új tényeket, új jelenségeket, tapasztalatokat értelmezünk számunkra már ismert fogalmak felhasználásával. Ennek a modellnek az alapján a metaforikus interpretálás nem analitikus folyamat, nem tételez fel betű szerinti kiinduló állapotot. Lényege az 'olyannak látni valamit, mint...' (Lásd LAKOFF és JOHNSON (1980.)-at, valamint ORTONY et al (1978.)-at is.)

4.1.3. E két modell ismeretében is fennáll az alapvető kérdés, hogy tudniillik a metaforikus interpretáció megkíván-e egy járulékos, a betű szerinti interpretációval összehasonlító folyamatot. A VERBRUGGE (1977.)-ben bemutatott modell például a metaforikus interpretáció két protomodelljét foglalja magába. Az egyik az egymás mellé helyezés hipotézisére épül: a jelenségeket egymástól elválasztva dolgozzuk fel, majd azáltal állapítunk meg relációt közöttük, hogy az egyiket a másikban szemléljük (lásd például *a hópelyhek csillagokhoz hasonlóak*). A másik a fúzió hipotézisére, amely szerint mindkét szemantikai tartományt a másik 'határai között' transzformáljuk (például *a felhőkarcok a város zsiráfjai*).

4.2.1. A szemantikai megközelítésben a *hasonlóság* hagyományos felfogása az, hogy a hasonlóság szimmetrikus reláció. A TVERSKY (1977.)-ben leírt *kontraszt modellel* ellentétben azonban, amely szerint a 'közös rész' jellegét nem változtatja meg a hasonlat megfordítása, ORTONY (ORTONY (1979.)-ben bemutatott) *kiegyensúlyozatlanság (imbalance) elmélete* alapján a metaforák nem fordíthatók meg a feltételezett hasonlóság vagy jelentésség radikális megváltozása nélkül.

4.2.2. A szemantikai megközelítés egy másik elméletének, az úgynevezett *sortal-specifikáció elméletnek* a leírása található van DUK (1975.)-ben. Ez az elmélet arra a meggyőződésre épül, hogy jól meghatározott feltételek között mondatokhoz, amelyek felszíni struktúrájukban szortálisan (szelekciós szabályoknak eleget tevően) nem jól formáltak, jelentésszerű interpretáció rendelhető. Az *F'* metaforikus jelentés egy *F* predikátumból hozandó létre, hasonlósági princípiumnak eleget tevő *szelekció* útján, amely sze-

lekció végrehajthatóságának az az alapja, hogy az F által magukban foglalt, alkalmazható predikátumok a logikai térnek egy viszonylag szűk régiójába esnek.

4.2.3. A metaforák *folyamatstrukturalista* elemzésével J. JOHNSON (lásd J. M. JOHNSON (1983.)-at) olyan predikatív metaforákat vizsgál, amelyekben a topik (vagy szubjektum) terminust egy vehikulum (vagy predikátum) azonosítja. Ennek az elméletnek az az alapja, hogy az ilyen metaforák interpretálásánál a vehikulumnak olyan aspektusait kell kiválasztani, amelyek a topikra potenciálisan alkalmazhatók, valamint hogy ezt az alkalmazást bizonyos szemantikai kombinátorok (szemantikai leképezések) irányítják. J. JOHNSON elsősorban ezeknek a kombinátoroknak a tárgyalására helyezi tanulmányában a fő hangsúlyt.

4.3.1. A metaforák interpretálásánál valami 'ismert'-nek az értelmezése megy végbe valami 'új' által, míg a hasonlítás alapja (a „ground”) implicit marad. Bizonyos kutatók, így TOURANGEAU és STERNBERG is (lásd TOURANGEAU és STERNBERG (1981.)), úgy vélik, hogy bizonyos – elsősorban proporcionális – metaforák működése *analógián* alapszik, és az ilyen metaforák interpretálása számára sajátos információelméletet dolgoznak ki.

4.3.2. TOURANGEAU és STERNBERG ugyanakkor megpróbálnak a metaforainterpretálás számára egy úgynevezett *reprezentációelméletet* is kidolgozni. Elsődleges céljuk a szemantikai memória számára egy olyan információreprezentálásra alkalmas rendszert létrehozni, amely elég flexibilis ahhoz, hogy metaforák különféle tartományaira alkalmazható lehessen. RUMELHART és ABRAHAMSON (1973.) szerint egy analógia terminusai egy multidimenziós szemantikai tér pontjaiként reprezentálhatók. Az interpretátoroknak arra vonatkozó stratégiája, hogy ebben a térben egy ideális megfelelő pontot találjanak, 'vektorok konstrukciója'-ként fogható fel, amelyek egymáshoz nagymértékben hasonló pontokat képesek összekötni. TOURANGEAU és STERNBERG ennek a koncepcionális keretnek a számára kétfajta hasonlóság között tesz különbséget: ugyanabba a tartományba eső terminusok hasonlósága között egyfelől, és tartományok hasonlósága között másfelől.

4.4.1. Mind ez ideig kevés figyelmet fordítottak a metaforikus interpretációk során elkövetett lehetséges hibák elemzésére és tipologizálására. Van NOPPEN (1983.) főleg az általa *egyszólamúnak* (*univocalistnak*) nevezett félinterpretációkkal foglalkozik, amelyek a fókusz többszörös referenciájának a tagadása következtében jönnek létre. (Ez a hiba például gyakori a teológiai szövegek interpretálásában.)

4.4.2. A *plurisznifikatív* tévedés ezzel szemben abban áll, hogy a fókusz kettős referenciájának felismerése megtörténik ugyan, de az interaktív folyamat adekvát megértése nem jön létre. (Ez utóbbi például azért, hogy a metaforikus funkció kontingens jellegének a figyelmen kívül hagyásával az interpretáció valamely kategóriája kizárólagos szerepet kap.)

4.4.3. A harmadik fajta tévedés pedig akkor áll elő, amikor a metaforikus folyamat adekvát megértését, valamint a két metaforikus terminus közötti reláció helyes felfedését olyan jelentésinterpretáció követi, amely nem a 'metaforikus kép' által előtérbe helyezett (helyezni szándékozott) jellemzők/predikátumok alapján megy végbe.

5. Ha a metaforák, ahogy a fentiekben ismertetett újabb keletű felfogások jó része bizonyítani látszik, a humán gondolkodás és kommunikáció valamennyi területének nagy relevanciával rendelkező elemei, az irodalmi és nem irodalmi nyelvhasználat lényegi megkülönböztetésének nincs jogosultsága. Ennek a véleménynek a jegyében CHAPMAN

(1982.) a köznyelvvél szemben az irodalmi nyelvet nem egy jól megkülönböztetett, saját stilisztikával rendelkező regiszterként kezeli, hanem olyanként, amelyben a nyelv valamennyi beszélője számára egyformán rendelkezésre álló lehetőségnek megfontoltabb alkalmazására kerül sor. Az irodalom ennek következtében nem a figuratív diszkurzus 'otthona', hanem a nyelvi kreativitás laboratóriuma.

3. A szemiotikai szövegtani / szemiotikai textológiai metaforakutatás néhány soron következő feladata

A metaforakutatás általam soron következőknek tartott feladatai megfogalmazásánál e feladatokat a következő öt csoportba osztom: (1) általános elméleti feladatok, (2) korpuszok elemzése (3) egyedi analitikus elemzések, (4) egyedi kreatív gyakorlatok, (5) szemiotikai textológiai feladatok.

3.1 Az általános elméleti feladatok között mindenekelőtt a multidiszciplináris szakirodalom – ezen belül elsősorban a következő művek – kritikai feldolgozását tartom elsődlegesnek:

- (1) A dolgok és jelenségek percipálásának filozófiájához általában:
ARBIB – HESSE (1986.),
ARNHEIM (1969.),
GOODMAN (1978.).
- (2) A metaforakutatás néhány különösen nagy hatású szerzőjének felfogásához:
BLACK (1962.) és (1979.),
valamint ezekkel kapcsolatban RICHARD (1936.),
RICOEUR (1975.),
SEARLE (1979.),
LAKOFF – JOHNSON (1980.).
- (3) A metaforakutatás multidiszciplináris fordulatához:
ORTONY ed. (1979.).

Tekintettel ez utóbbi mű jelentőségére (amely egy 1977-ben az Illinois Egyetemen (több mint ezer kutató részvételével!) tartott nemzetközi konferencia előadásait tartalmazza), ennek tartalomjegyzékét az alábbiakban teljes terjedelmében közlöm.

METAPHOR AND THOUGHT

Metaphor: A Multidimensional Problem (Andrew Ortony)

Part I

More about Metaphor (Max Black)

METAPHOR AND LINGUISTIC THEORY

Figurative Speech and Linguistics (Jerrold M. Sadock)

The Semantics of Metaphor (L. Jonathan Cohen)

Some Problems with the Notion of Literal Meaning (David E. Rumelhart)

METAPHOR AND PRAGMATICS

Metaphor (John R. Searle)

Standard Approaches to Metaphor and a Proposal for Literary Metaphor (Samuel R. Levin)

Observations on the Pragmatics of Metaphor (Jerry L. Morgan)

METAPHOR AND PSYCHOLOGY

Psychological Processes in the Comprehension of Metaphor (Allan Paivio)

The Interpretation of Novel Metaphors (Bruce Fraser)

The Role of Similarity in Similes and Metaphors (Andrew Ortony)

Images and Models, Similes and Metaphors (George A. Miller)

Part II

METAPHOR AND SOCIETY

Generative Metaphor: A Perspective on Problem-Setting in Social Policy (Donald A. Schön)

The Conduit Metaphor – A Case of Frame Conflict in Our Language about Language
(Michael J. Reddy)

Metaphor, Induction and Social Policy: The Convergence of Macroscopic and Microscopic
Views (Robert J. Sternberg, Roger Tourangeau, and Georgia Nigro)

METAPHOR AND SCIENCE

Metaphor and Theory Change: What is „Metaphor” a Metaphor for? (Richard Boyd)

Metaphor in Science (Thomas S. Kuhn)

Metaphorical Imprecision and the „Top-Down” Research Strategy (Zenon W. Pylyshyn)

METAPHOR AND EDUCATION

Metaphor and Learning (Hugh G. Petrie)

Learning without Metaphor (Thomas F. Green)

Educational Uses of Metaphor (Thomas G. Sticht)

Bibliography

Ezeknek a műveknek a mélyreható elemzése teremtheti meg azután annak alapját, hogy a metaforakutatás utóbbi húsz évében létrejött releváns műveket megfelelő kutatástörténeti háttérrel lehessen kritikailag feldolgozni.

3.2. A *korpuszelemzéssel* kapcsolatban olyan feladatok elvégzésére lehetne gondolni, mint például a következők, hogy itt is csupán néhány példát említsek.

(1) Az ORTONY ed. (1979.) kötetben REDDY tanulmánya („The Conduit Metaphor”) azokat az angol nyelvű kifejezéseket vizsgálja, amelyek az emberi kommunikációra vonatkoznak. Ezeknek a kifejezéseknek az a sajátosága, hogy a szavakat, mondatokat, bekezdéseket, szövegeket ’tartályok’-nak, a gondolatokat, érzelmeket e tartályokba helyezhető ’tartalmak’-nak, magát a kommunikációt pedig ’küldés’-nek/’szállítás’-nak tekintik.

(A „conduit” szó elsődleges jelentésben folyadékok továbbításra alkalmas ’vezeték’-et jelent.) E tanulmány függelékében többszáz ilyen angol kifejezés listája található.

Tanulságos lenne ennek a listának az analogonját különböző nyelvekre – köztük természetesen a magyarra is – összeállítani és elemezni.

(2) LAKOFF – JOHNSON (1980.) azokat a metaforákat elemzi, amelyekkel úgy élünk mindennapi életünkben, hogy metaforikus jellegüket észre se vesszük. Ezek közzé tartoznak például a korábban már említett „fel vagyok dobva” típusú kifejezések, amelyekben a „fel” a vertikális spaciális tengely általában ’pozitív’ értékű felső felére utal.

Tanulságos lenne akár egy szótárból kigyűjtött ’fel’ igekötőjű korpusznak, akár például a *Verstár* ’98-ból kigyűjtött ’fel’ összetételű kifejezések korpuszának ebből a nézőpontból való elemzése. Ami ez utóbbit illeti a szóban forgó CD-ROM-nak a keresőprogramja ezt a gyűjtést (ami több ezer(!) tételt eredményez) nagymértékben megkönnyíti.

Ez az elemzés a metaforikusság elemzésén kívül az igekötők nem metaforikus referenciájának a vizsgálatához is hozzájárulna.

(3) de KNOPP (1987.) körülbelül háromezer német nyelvű újságcikk metaforikus címét elemzi és tipologizálja, figyelembe véve a címek és a hozzájuk tartozó újságcikkek kapcsolatának természetét is.

Tanulságos lenne hasonló elemzést mind a napi sajtó cikkeinek, mind különféle szaklapok tanulmányainak címein végrehajtani, legyenek azok magyar vagy más nyelvűek.

3.3. Az egyedi analitikus elemzések elsősorban a metaforikus koreferencia természetének a vizsgálatára irányulhatnának. Olyan szövegek elemzésére gondolok itt, mint például Kálnoky „Egyszerű fejfa”, vagy Octavio Paz „Hullámmás” című verse, hogy csak irodalmi szövegeket említsek.

Emlékeztetőül itt csupán Kálnoky versét idézem.

Egyszerű fejfa

Anyám emlékének

Arc, mit tükrözött a tiszta tenger,
szétroncsolt a hullám, nem felelsz.

Dallam, emberi ajkak lakója,
házaat elhagyta, nem felelsz.

Mondat, mit a föld porába róttak,
elmosott a zápor, nem felelsz.

Kör, mit madár írt a levegőbe,
az a madár elszállt, nem felelsz.

Láthatatlan lettél, néma lettél,
mint aki sosem volt, nem felelsz.

3.4. Az egyedi kreatív gyakorlatokkal kapcsolatban két feladatot (feladattípust) tartok elsőrendűen fontosnak.

(1) A metaforikusság szempontjából újraértékelni az eddig elvégzett kreatív gyakorlatokat, s azok tapasztalatait összegezni. (Itt csupán arra szeretnék utalni, hogy például az előző pontban említett mindkét verssel végeztettünk többféle kreatív gyakorlatot is⁸.)

(2) A metaforakutatással kapcsolatos szakirodalom feldolgozása, különféle empirikus vizsgálatok, valamint az eddigi kreatív gyakorlatok elvégzése során szerzett tapasztalatokra támaszkodva, új kreatív gyakorlatokat (mind kreatív produktívakat, mind kaleidoszkopikusakat) létrehozni, elvégeztetni, valamint azok eredményeit elemezni. Ezekben a gyakorlatokban mind a metaforikusság két (szűkebb vagy tágabb kontextusbeli) pólusa viszonyának, mind a metaforikus koreferencia természetének és megvalósulási formáinak vizsgálata szerepet kell juttasson.

3.5. A metaforakutatás szemiotikai textológiai aspektusaival kapcsolatban olyan feladatokra kell gondolni, mint például a következők.

(1) Annak elemzése, hogy egy thesaurisztikus lexikon felépítésében milyen strukturális és tartalmi elemek járulhatnak leginkább hozzá a metaforikusság szemiotikai textológiai felfedéséhez.

(2) Annak elemzése, hogy a szemiotikai textológia felépítésével kapcsolatos mondatnyelvészet mi módon járulhat hozzá metaforikus szövegegységek elemzéséhez és explicit leírásához.

Ennek során annak elemzése is, hogy BROOKE-ROSE (1958.) hogy értékelhető (s esetleg hogy 'írható át') szemiotikai textológiai szempontból.

(3) Annak elemzése, hogy a szemiotikai textológiai figuratív és másodfokú értelmező interpretáció végrehajtása során a metaforikus szövegmondatok, valamint az azoknál nagyobb metaforikus szövegegységek interpretálásában milyen munkamegosztás tekinthető optimálisnak a világra vonatkozó ismeretekkel is operáló textológiai és a szűkebb értelemben vett nyelvészeti komponensek között.

(4) Végül annak az általánosabb jellegű metodológiai kérdésnek az elemzése, hogy a nem moduláris felépítésűnek koncipiált (verbális) szemiotikai textológiához hogyan kapcsolód(hat)nak a moduláris felépítésű (verbális) szövegtani társtudományok: modulokként, vagy egy általános poétika, stilisztika, illetőleg esztétika közvetítésével – az 'általános' minősítést itt egyelőre nem az egyes természetes nyelvek határain túlmenő, hanem az egyes modulokhoz képest általánosként használva.

4. Kitekintés

Ebben a tanulmányban egyrészt a szövegtan(ok) és társtudományaik viszonyának újraértelmezésére, másrészt egy a társtudományoktól független (azokról leválasztott) szó- és gondolatalkzat-elmélet körvonalazására tettem kísérletet.

Tanulmányom tudatosan vállalt korlátai egyben a kutatás továbbfolytatásának makrolépéseit is kijelölik. Ezek a makrolépések belülről kifelé haladva a következők.

I.

- (1a) Feltérképezni a metaforakutatásnak az elmúlt húsz évben elért eredményeit, és integrálni azokat az itt vázolt képbe.
- (1b) A metaforakutatás integrált panorámájával analóg panorámák elkészítése a szó- és gondolatalakzatok többi típusára vonatkozóan is.
- (2a) A verbális makroszövegtudományok kommunikációs-situáció-specifikus tipológiájának kidolgozása (lásd a 2. táblázat „↓”-val jelölt részét).
- (2b) A leíró, az elbeszélő, a dia- és polilogikus, az érvelő stb. alapstruktúrák elemzése és tipológiájának létrehozása (lásd a 2. táblázat „→”-val jelölt részét).
- (2c) Az egyes poétikai műnemekhez, illetőleg műfajokhoz tartozó szövegekre vonatkozóan specifikus leíró és/vagy elbeszélő és/vagy dia- és polilogikus és/vagy érvelő alapstruktúra-konfigurációk tipológiájának – és ezáltal a megfelelő poétikai moduloknak – a létrehozása (lásd a 2. táblázat „±”-val jelölt részét).
- (2d) Annak vizsgálata, hogy a ’(verbális) poétikai modulok’-ra építve milyen általános (verbális) poétika koncipiálható.
- (3) A retorika, narratológia stb. státusának vizsgálata a poétika itt vázolt rendszerével kapcsolatban.
- (4) A verbális poétikai moduloknak (illetőleg a verbális általános poétikának) megfelelő verbális stilisztikai modulok (illetőleg általános verbális stilisztika) kidolgozása.
- (5) Annak elemzése, hogy a különféle poétikai modulokon belül alkalmazott egy és ugyanazon szó- és/vagy gondolatalakzat értékelése mi módon megy végbe (és mit eredményez) a megfelelő stilisztikai modulokon belül.

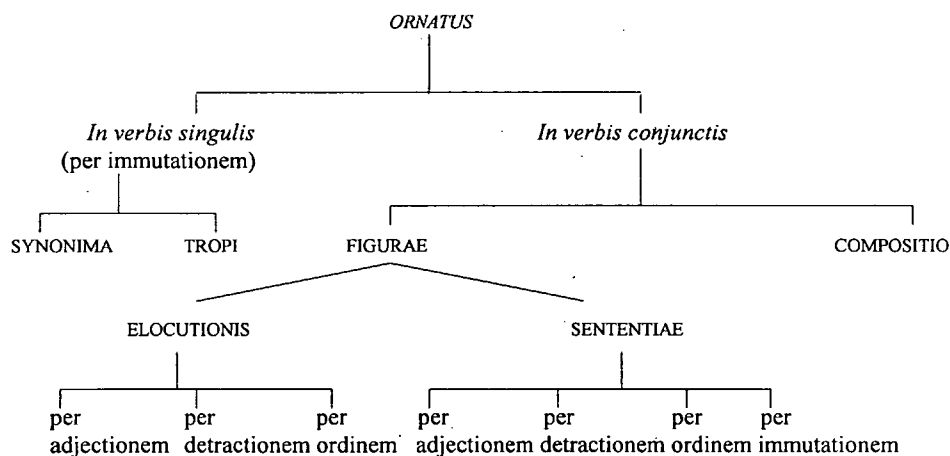
II.

- (a) A 2. táblázat kiterjesztése valamennyi más szemiotikai médiumra (azaz a zeneire, a táncnyelvire, a képre stb.).
- (b) A jelen tanulmány 2. szekciójában vázolt panorámával analóg panorama létrehozása valamennyi más szemiotikai médiumra.
- (c) A jelen tanulmány 3. szekciójában vázolt feladatokkal analóg feladatok elvégzése valamennyi szemiotikai médiumra.
- (d) A fenti I.-es szekcióban vázolt feladatokkal analóg feladatok elvégzése valamennyi szemiotikai médiumra.
- (e) Végül: egy multimédiális ’szemiotikai textológia’ – ’nyelvészeti tudományok’ – ’szövegtani társtudományok’ konfiguráció kidolgozása.

Jegyzetek

- * A tanulmány címében a „szó- és gondolatalakzatok elmélete” szakkifejezés úgy értendő, hogy az a ’trópusok’ (és ’szinonimák’) elméletét is magába foglalja. Ehhez az értelmezéshez LAUSBERG klasszifikációjának figyelembevételével – és enyhe átértelmezésével – jutottam (lásd LAUSBERG, H.: *Elemente der literarischen Rhetorik*, München, Max Huber Verlag, 1967.), amelyet BICE MORTARA GARAVELLI „Manuale di Retorica” című könyvében (Milano, Bompiani, 1998²) táblázatosan a következőképpen foglal össze – lásd 139. (Az itt bemutatott összefoglalásban a GARAVELLI MORTARA által használt olasz szakkifejezéseket az eredeti, latin kifejezésekkel helyettesíttem.)

Ha ebben a táblázatos összefoglalásban a ’figurae elocutionis’ és a ’figurae sententiae’ alosztályait egymással összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy azok az első három alosztály ’jellegé’-ben megegyeznek, míg az előzőből hiányzik a másodikban megtalálható negyedik – ’per immutationem’-mel jelzett jellegű – alosztály. Pontosan az, amelyik a táblázatban a többtől az „In verbis singulis” címszó alatt elkülönítve a ’szinonimák’-at és a ’trópusok’-at foglalja magába.

Én az ’egyedül álló szavak’ osztályát (lásd „in verbis singulis”) ’0-fokú konjunkció’-nak tekintve, hozzácsatoltam a ’figurae elocutionis’ három alosztályához negyedik alosztályként, teljes szimmetriát létrehozva ezáltal a ’figurae elocutionis’ és a ’figurae sententiae’ alosztályai között. Ez a megoldás – amelynek értelmében ’alakzatok’-ról beszélhetek általában, anélkül, hogy azoktól el kellene különítenem a szinonimákat és trópusokat – véleményem szerint azzal is motiválható, hogy ha ’közvetett’ módon is, de a szinonimák és trópusok is csak ’in verbis conjunctis’ értelmezhetők / értelmezendők.

A szinonimáknak és trópusoknak a hagyományos retorikák többségében az ’ornatus’ többi osztályától elkülönített tárgyalása azonban azt jelzi, hogy a szinonimák és trópusok valamiképpen a többiétől eltérő, sajátos funkcióval rendelkeznek. Többek között ezt a megkülönböztetett jelleget is figyelembe véve, választottam tanulmányomban példaként a metaforák problematikájának a tárgyalását a szó- és gondolatalakzatok elmélete újragondolásához vezető első lépésként.

1. A diszciplínakörnyezethez általában lásd PETŐFI (1997.) 1. fejezetét, PETŐFI – BENKES (1998.) 2. fejezetét, amely a mono- és multimedialis szövegek kutatása diszciplínakörnyezetének sokoldalú elemzését tartalmazza, valamint a *Szemiotikai szövegtan* 9 – 11. kötetét, amelyekben a példaszöveg „A kis herceg”.
2. A szövegtanok a nyelvészeti tudományok és a szövegtani társtudományok viszonyának globális leírásához lásd PETŐFI – BENKES (1988.)-at, a szövegtanok és a nyelvészeti tudományok viszonyának részletekbe menő elemzéséhez az *Officina Textologica* eddig megjelent, valamint előkészületben lévő kötetét, a szövegtanok és a szövegtani társtudományok viszonyának elemzéséhez tett első lépésként pedig a *Szemiotikai szövegtan* 12. kötetében publikált diszkussziót.
3. A szemiotikai textológia elméleti keretének tárgyalásához lásd PETŐFI (1996.)-ot, (1997.)-et, valamint PETŐFI – BENKES (1998.)-at.
4. A szemiotikai textológia elméleti keretével kompatibilis megformáltságorientált nyelvészeti tudományok konfigurációjához lásd DOBI (1998.)-at, valamint DOBI – PETŐFI (szerk.)-et.
5. Lásd *van NOPPEN (1988.)-at. Ehhez az áttekintéshez hasznos kiegészítésül olvasható *FÓNAGY (1982.), amely a metaforakutatás multidiszciplináris aspektusainak bemutatása mellett egy – számos példával illusztrált – több szempontú metaforatipológiát és a metaforakutatás kezdeti időszakára vonatkozó bibliográfiai információkat is tartalmaz.
6. Ehhez a kérdéshez lásd ARBIB-HESSE (1986.)-ot, ARNHEIM (1969.)-et, valamint GOODMAN (1978.)-at is.
7. Ehhez lásd PETŐFI (1968.)-at is.
8. Lásd PETŐFI – BÁCSI – BENKES – VASS (1993.)-at.

Irodalomjegyzék

A. Szövegtan – szemiotikai textológia

BENKES ZSUZSA – NAGY L. JÁNOS – PETŐFI S. JÁNOS:

1996. *Szövegtani kaleidoszkóp 1. Antológia*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS:

1996. *Szövegtani kaleidoszkóp 2. Bevezetés a szövegformáltság elemzésébe*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

DOBI EDIT:

1998. Megjegyzések egy szövegnyelvészeti indíttatású mondatnyi keret elméleti megalapozásához. In: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan* 11. 161-194.

DOBI EDIT – PETŐFI S. JÁNOS (szerk.):

Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diszkusszió. [= *Officina textologica* 4]. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. (Megjelenés alatt.)

PETŐFI S. JÁNOS:

1994. *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról. A mondat szemiotikától a szöveg szemiotikáig (Tanulmányok)*. Párizs – Bécs – Budapest, Magyar Műhely.

1996. *Az explicités biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. A szemiotikai textológiai értelmező interpretáció néhány aspektusa*. Budapest, MTA, Nyelvtudományi Intézete.

1997. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram* [= *Officina textologica* 1]. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

PETŐFI S. JÁNOS (szerk.):

1998. *Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése.* [= Officina textologica 1]. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

PETŐFI S. JÁNOS – BÁCSI JÁNOS – BENKES ZSUZSA – VASS LÁSZLÓ:

1993. *Szövegtan és verselemzés.* Budapest, Pedagógus Szakma Megújítása Projekt Programiroda.

PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA:

1992. *Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben.* Veszprém, Országos Továbbképző, Taneszközfelkészítő és Értékesítő Vállalat.
1998. *A szöveg megközelítései. Kérdések – Válaszok. Bevezetés a szemiotikai szövegtanba.* Budapest, Iskolakultúra.

PETŐFI S. JÁNOS – BÉKESI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.):

Szemiotikai szövegtan, Szeged, JGYTF Kiadó.

1996. 9. *A szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I).*
1997. 10. *A szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II).*
1998. 11. *A szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III).*

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (szerk.):

1999. *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzése.* [= Officina textologica 3]. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

B. Metaforakutatás

[Ennek a bibliográfiának az 1-3. szekciója néhány kivételtől eltekintve – lásd a „*”-gal megjelölt tételeket – kizárólag a *van Noppén (1988.)-ban idézett művek bibliográfiai adatait tartalmazza.]

1. Bibliográfiák

SHIBLES, W. A.:

1971. *Metaphor: An Annotated Bibliography and History.* Whitewater, Wisc., The Language Press.

van Noppén, J.-P.:

1985. *Metaphor: A Bibliography of Post-1970 Publications.* Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins.

2. Readerek, áttekintések

*FÓNAGY I.:

1982. „Metafora”. In: *Világirodalmi lexikon 8. [Mari – My]*, 300-331.

HAVEKAMP, A. (ed.):

1983. *Theorie der Metapher.* Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

HENLE, P. (ed.):

1958. „Metaphor”, in: *Language, Thought and Culture.* Ann Arbor, University of Michigan Press.

JOHNSON, M. L. (ed.):

1981. *Philosophical Perspectives on Metaphor.* Minneapolis, University of Minnesota Press.

- IONGEN, R. (ed.):
1980. *La métaphore. Approche pluridisciplinaire*. Brussels, Facultés Universitaires Saint-Louis.
- MIALL, D. (ed.):
1982. *Metaphor: Problems and Perspectives*. Brighton, Harvester Press Ltd.
- ORTONY, A. (ed.):
1979. *Metaphor and Thought*. Cambridge & London, Cambridge Univ. Press.
- van BRUSSELT, P.:
1986. *Metaphor as Linguistic Deviance: An Assessment of Post-1970 Publications on the Subject*. Free University of Brussels (U.L.B.), Undergraduate Dissertation in Linguistics.
- van DIJK, T. A. and PETŐFI, J. S. (eds.):
1975. *Theory of Metaphor*. Special issue (no. 2-3) of *Poetics* 4.
- *van NIPPEN [with the assistance of A. NITELET and H.-W. AM ZEHNHOF]:
1988. Metaphors. In: PETŐFI, JÁNOS S. – TERRY OLIVI (eds.) *Von der verbalen Konstitution zur symbolischen Bedeutung / From verbal Constitution to symbolic Meaning*. Hamburg, Buske, 114-152.

3. Monográfiák, tanulmányok

- *ARBIB, M. A. and M. B. HESSE:
1986. *The construction of Reality*. Cambridge, Cambridge University Press.
- *ARISZTOTELESZ:
1963. *Poétika*. (Fordította Sarkady János.) Budapest, Helikon.
- *ARNHEIM, R.:
1969. *Visual Thinking*. Berkeley – Los Angeles, University of California Press.
- BACHELARD, G.:
1974. *La poétique de l'espace*. Paris, Presses Universitaires de France.
- BAMBERG, M.:
1981. „The Communicative Functions of Metaphor in Young Children.” Paper read at the Annual Meeting of the American Psychology Association, Los Angeles.
- BEARDSLEY, M. C.:
1958. *Aesthetics*. New York, Harcourt, Brace & World.
- BERGGREN, D.:
1963. „The Use and Abuse of Metaphor”. In: *Review of Metaphysics* HVI, 237-258, HVII, 450-427.
- BLACK, M.:
1955. „Metaphor”. In: *Proceedings of the Aristotelian Society*, New Series 55, 273-294.
1962. *Models and Metaphors*. Studies in Language and Philosophy. Ithaca, Cornell Univ.
1979. „More about Metaphor”. In: ORTONY, A. (ed.), 19-43.
- BROOKE-ROSE, C.:
1958. *A Grammar of Metaphor*, London, Secker & Warburg.
- CHAPMANN, R.:
1982. *The Language of English Literature*. London, E. Arnold.
- CHOMSKY, N.:
1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass. MIT Press.
- CLARK, H. H. and LUCY, P.:
1975. „Understanding What is Meant from What is Said: A Study in Conversationally Conveyed Requests”. In: *Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour* 14, 56-52.

- de KNOP, S.:
 1985. „Linguistics and Extralinguistic Aids for the Reconstruction and Interpretation of Metaphors in Headlines”. In: DIRVEN, R. and PAPROTTÉ, W. (eds.): *The Ubiquity of Metaphor*, Amsterdam, John Benjamins.
- *de KNOP, S.:
 1987. *Metaphorische Komposita in Zeitungsüberschriften*. Tübingen, Niemeyer.
- FODOR, J. and KATZ, J.:
 1964. „The Structure of Semantic Theory”. In: *The Structure of Language*. New Jersey, Prentice Hall.
- *GOODMAN, N.:
 1978. *Ways of Worldmaking*. Indianapolis–Cambridge, Hackett Publishing Company.
- HANSON, N. R.:
 1958. *Patterns of Discovery*. London, Cambridge U.P.
- HESSE, M.:
 1966. *Models and Analogies in Science*. Notre Dame, Univ. of Notre Dame Press.
- HUNGERLAND, I.:
 1958. *Poetic Discourse*. Berkeley, Univ. of California Press.
- JOHNSON, J. M.:
 1983. „A Process-Structuralist Analysis of the Development of Metaphor Comprehension.” Paper read at the Symposium „Metaphor: Recent Directions in Research”, A. P.A., Anaheim, California.
- KELLER-BAUER, F.:
 1984. *Metaphorisches Verstehen. Eine linguistische Rekonstruktion linguistischer Kommunikation*. Tübingen, Niemeyer.
- LAKOFF, G. and JOHNSON, M. L.:
 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago, University of Chicago Press.
- LAPPIN, S.:
 1981. *Sorts, Ontology and Metaphor: The Semantics of Sortal Structure*. Berlin & N.Y. W. de Gruyter.
- LOEWENBERG, I.:
 1975a. „Denying the Undeniable: Metaphors are Not Comparisons”. In: *Mid-American Linguistics Conference Papers*, 305-316.
 1975b. „Identifying Metaphors”. In: *Foundations of Language* 12. 315-338.
- MACCORMAC, E. R.:
 1985. *A Cognitive Theory of Metaphor*. Cambridge, Mass. MIT Press.
- MATTHEWS, R. J.:
 1971. „Concerning a 'Linguistic' Theory of Metaphor”. In: *Foundations of Language* 3. 413-426.
- MOOI, J. A. A.:
 1976. *A Study of Metaphor. The Nature of Metaphorical Expressions, with Special Reference to Their Reference*. Amsterdam, North Holland.
- *PETÓFI, S. J.:
 1967. *Modern nyelvészet. Tájékoztató összefoglalás*. Budapest, TIT.
- PRICE, J. T.:
 1974. „Linguistic Competence and Metaphorical Use”. In: *Foundations of Language* 22. no. 2. 253-256.
- RAMSEY, L. T.:
 1964. *Models and Mystery*. London, Oxford Univ. Press.

- REDDY, M. J.:
1969. „A semantic Approach to Metaphor”. In: BINNIK, R. I. (ed.): *Papers from the 5th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago, 240-251.
- RICHARD, I. A.:
1936. *The Philosophy of Rhetoric*. N.Y. Oxford Univ. Press.
- RICOEUR, P.:
1975. *La métaphore vive*. Paris, Editions du Seuil.
- RUMELHART, D. E. and ABRAHAMSON, A. A.:
1973. „A Model for Analogical Reasoning”. In: *Cognitive Psychology* 5. 1-28.
- SCHEFFLER, I.:
1979. *Beyond the Letter: A Philosophical Inquiry into Ambiguity Vagueness and Metaphor in Language*. London, Routledge & Kegan / Boston, Harvard Univ. Press.
- SEARLE, J. R.:
1979. „Metaphor”. In: ORTONY, A. (ed.), 92-123.
- TOURANGEAU, R. – STERNBERG, R. J.:
1981. „Aptness in Metaphor”. In: *Cognitive Psychology* 13. no. 1. 27-55.
- TVERSKY, A.:
1977. „Features of Similarity”. In: *Psychological Review* 84, 327-352.
- van DIJK, T. A.:
1972. „Semantic Operations. Processes of Metaphorization”. In: *Some Aspects of Text Grammars. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*. Paris, The Hague, 240-272.
1975. „The Formal Semantics of Metaphorical Discourse”. In: *Poetics* 4. no. 2-3 (14-15), 173-198.
- van Noppen, J.-P.:
1983. „Interpretation Errors in Theory and Practice”. In: van Noppen, J.-P. (ed.): *Metaphor and Religion*, 131-148.
- VERBRUGGE, R. R.:
1977. „Resemblances in Language and Perception”. In: SHAW, R. E. – BRANSFORD, J. D. (eds.): *Perceiving, Acting and Knowing: Towards an Ecological Psychology*. N.J. Lawrence Erlbaum Associates.
- VONDRUSKA, R. J. – ORTONY, A.:
1980. „Metaphor in Similarity”. Paper read at the Annual Convention of the American Psychological Association.
1981. „Attribute Salience in Metaphorical Comparisons”. Univ. of Illinois, Manuscript.
- WEINREICH, U.:
1966. „Explorations in semantic theory”. In: T. A. SEBEEK (ed.): *Current Trends in Linguistics*, vol. 3. The Hague, Mouton, 395-477.
- WHEELWRIGHT, P.:
1962. *Metaphor and Reality*. Bloomington, Indiana U.P.
4. A szó- és gondolatalakzatok szövegtani megközelítéséhez
(Válogatás a szóképek elemzésével foglalkozó tanulmányaimból)
- PETŐFI, S. J.:
1967. „Szóképek, képek és az irodalmi művek nyelvi elemzésének néhány kérdése”. *Irodalmi és nyelvi közlemények* 2. 71-101.
1969. „On the structural analysis and typology of poetic images”. In: KIEFER, F. (ed.): *Studies in Syntax and Semantics*. Dordrecht, Reidel, 187-230.

1975. „Thematisierung der Rezeption metaphorischer Texte in einer Texttheorie”. In: *Theory of Metaphor* (= *Poetics* 4), ed. by Teun A. van DIJK and János S. PETŐFI, 289-310.
1982. „Szöveg, modell, interpretáció (A szövegelméleti kutatás néhány alapkérdése)”. In: *Tanulmányok/Studije* (= *A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete 15, Szövegelmélet*), szerk.: Olga PENA VIN és Beáta THOMKA. Novi Sad, 137-184.
1982. Meaning, text interpretation, pragmatic-semantic text classes. In: *Semantics of fiction* (= *Poetics* 11), ed. by Hannes RIESER, 453-491.
1983. „Metaphor in everyday communication, in scientific, biblical and literary texts”. In: *Metaphor and religion*. (= *Theolinguistics* 2), ed. by Jean-Pierre van Noppen. Brussel, Vrije Universiteit, 149-179.
1987. „Interpretazione letterale e figurata, intertestualità. Per l'interpretazione della parabola „Il figliol prodigo””. In: *Interpretazione e Invenzione. La parabola del Figliol Prodigio interpretazione scientifiche e invenzioni artistiche. Atti dell Ottavo Colloquio sulla Interpretazione, Macerata, 17-19 marzo 1986, a cura di Giuseppe GALLI*. Genova, Marietti, 125-142.
1989. „Einige Bemerkungen zur interpretativen Zuordnung figurativer und symbolischer Bedeutung zu Texten”. In: *Kontinuität und Diskontinuität in Texten und Sachverhalts-Konfigurationen. Diskussionen über Konnexität, Kohäsion und Kohärenz* (= *pt* 50), hg. von Maria-Elisabeth CONTE. Hamburg, Buske, 155-174.

REMARKS ON A GENERAL SEMIOTIC-TEXTOLOGICAL THEORY OF THE RHETORICAL FIGURES (EXAMPLE: RESEARCH ON METAPHORS)

JÁNOS S. PETŐFI

In the paper „Statements for opening a discussion” the author analyzed some basic relations among textological models / theories and the related textological disciplines. In this paper the question is treated how a clear-cut division of labour could be created between the Semiotic textology and poetics, rhetorics, stylistics. The analysis is focused on an adequate place of a theory of rhetorical figures in the disciplinary framework, taking as an example a metodological panorama of research on metaphors.

B.2. SZÖVEGTANOK

A szövegtan szekcióba itt felvett egyetlen írás, CSÖLLE ANITA tanulmánya a szövegtani kutatás egyik központi kérdésével, a kohézióval foglalkozik.

A SZÖVEGKOHÉZIÓ SZEREPE A SZÖVEGTANI KUTATÁSOKBAN

CSÖLLE ANITA

1. Bevezető

A jelen dolgozat fő célja az, mint a címe is mutatja, hogy elhelyezze és bemutassa a szövegkohéziós vizsgálódásokat a szövegtani kutatások keretein belül. A tanulmány felépítése a következő: először átfogó képet próbálok adni a jelenlegi szövegkutatások (főleg beszéd-szöveg-kutatások) dimenzióiról, és bemutatom, hogy a kohézió elemzésében mindegyik globális dimenzió releváns. Ezután felvázolom az általam legfontosabbnak tartott kohéziós megközelítéseket, valamint összefoglalom több mint harminc nemzetközi, empirikus kohéziós kutatást, melyek világosan tükrözik, hogy a szövegtani kutatáson belüli elkülönülések kivétel nélkül megjelennek a kohéziós kutatásokban is.

2. A szövegtani kutatás fő irányzatai: múlt és jelen

Ahhoz, hogy a szövegkohézió fogalmát el tudjuk helyezni a szövegkutatás térképén, először magát a térképet kell nagy vonalakban bemutatni. A szövegelemzés (illetve szövegnyelvészet) globális és szisztematikus képét akkor tudjuk felrajzolni, ha megvizsgáljuk azokat a fő témákat és vonulatokat, melyek az elmúlt években a kutatás középpontjában álltak. A feltérképezéshez szükségem volt olyan művek segítségére, melyek átfogó képet nyújtanak a szövegelemzés egészéről, vagy legalább kiemelnek fő tendenciákat. Az 1. táblázat tíz kiemelkedő, átfogó mű tartalmát, valamint a téma részletezettségét mutatja.

	koherencia	kohézió	a kontextus elemzése	párbeszéd-elemzés	a nyelv funkciói	beszéd-aktusok
BROWN és YULE (1983.) <i>Discourse Analysis</i>	++	++	++	+	++	+
COOK (1989.) <i>Discourse</i>	++	++		+	++	+
COULTHARD (1985.) <i>An Introduction to Discourse Analysis</i>			+	++	+	++
DE BEAUGRANDE és DRESSLER (1983.) <i>Introduction to Text Linguistics</i>	++	++	++	+	+	+
HATCH (1992.) <i>Discourse és Language Education</i>	++	++	+	+		++

MCCARTHY és CARTER (1994.) <i>Language as Discourse</i>		+		+	+	
NUNAN (1993.) <i>Discourse Analysis</i>	++	++	+	+		+
RENKEMA (1993.) <i>Discourse Studies</i>	+	+	+	+	++	+
SCHIFFRIN (1994.) <i>Approaches to Discourse</i>	+		++	++	+	++
VAN DIJK (1985.) <i>Hésbook of Discourse Analysis</i>	+	+	+	++	++	+

+   téma részletes leírása
 ++   egész fejezet a témáról

Főtémák a szövegkutatásban

1. táblázat

Bár az 1. táblázatban szereplő tíz mű semmi esetre sem alkotja a teljes bevezető irodalmat, mégis izelítőt adnak a figyelem és kutatás középpontjában lévő területek sokrétűségéből. A hat területnek – koherencia, kohézió, kontextuselemzés, párbeszédelemzés, nyelvi funkciók és beszédaktusok – további alterületei léteznek, melyeket megkísérlek röviden összefoglalni.

Az első téma, a koherencia a szöveg érthetőségével, értelmezésével, az interakcióban résztvevőkkel kapcsolatos kutatásokat foglalja magában. A kohézió kutatása ugyanakkor magával a szöveggel kapcsolatos, és a szöveg egységeit, valamint az azok között operáló szabályokat vizsgálja. A harmadik terület, a kontextus elemzése magában foglalja az összes olyan kutatást, mely a szituációra és annak az interakcióban betöltött szerepére irányul (például szerepek, státuszok). A párbeszédelemzés (conversation analysis) témakörét nem pusztán azért kell elkülöníteni az írott szöveg, illetve a monológ elemzésétől, mert az adatok dialógusok, hanem azért is, mert az ágazat követői szigorúan empirikus úton közelítik meg a szövegelemzés tudományát. Elsősorban a párbeszédstruktúrával foglalkoznak, és következtetéseiket nagy mennyiségű adatfeldolgozás után vonják le. Az ötödik téma a nyelvi funkciók vizsgálata, ami elkülönül a mondatközpontú strukturális elemzésektől. Végül pedig igen széles körű irodalommal rendelkezik a beszédaktusok (speech acts) témaköre, amely nem más, mint a nyelv által kiváltott cselekvések kutatása.

Az altémák sokoldalúsága és látszólagos rendszertelensége azt sugall(hat)ja, hogy a szöveg kutatói szinte dzsungelben próbálnak utat törni maguknak anélkül, hogy tudnák mekkora a dzsungel, és merre kell haladniuk. Valójában azonban a szövegelemzés tudománya *szisztematikus alapokon nyugvó tudomány*, és ezt a szisztematikus jelleget megkülönböztető dimenziók adják. Ezen dimenziók (dichotómiák, paradigmák) mentén minden fő- és alterület, minden megközelítés és minden kutató elhelyezhető, minthogy valamennyi dimenzió releváns elkülönítést képvisel.

A következő fejezetben azt a hat dimenziót vázolom fel, amely a szövegtani kutatások szisztematikuságát biztosítja. A teljesség igényével természetesen meg sem kísérelhetem bemutatni a szóban forgó dimenziók mentén elhelyezkedő pólusokat, csupán néhány tipikus jellemzőt ragadhatok ki a különbségek illusztrálására. Az egyes dimenziók bemutatását a kohézióelemzésekben betöltött relevanciájuk vonatkozásaival zárom.

3. Szisztematikus dimenziók a szövegelemzésben

A dimenziókat három csoportba sorolhatjuk: (1) adatbázis szerinti dimenziók (írott és beszélt, monológ és dialógus), (2) elméleti dimenziók (formai és funkcionális megközelítés, szövegelemzés és párbeszédelemzés), valamint (3) fókusz szerinti dimenziók (folyamat és produktum, produkció és interpretáció).

3.1. Adatbázis szerinti dimenziók

3.1.1. Írott és beszélt szöveg. A legalapvetőbb különbségtétel szövegek között azok elsődleges, illetve másodlagos mivoltából fakad. Elsődleges (primer) szöveget a beszéd szolgáltat, míg másodlagos (szekunder) szövegről az írott szöveg esetében beszélhetünk (vö. FÁBRICZ: 1992.). Azok a különbségek, melyekre többek között HALLIDAY (1989.) utal az írott és beszélt nyelv összehasonlításakor, az átlagolvasó számára talán triviálisnak tűnnek. A szövegnyelvész kutató számára azonban ezek a különbségek kulcsfontosságúak, hiszen adatgyűjtéskor és adatelemzéskor minden egyes jellemzővel és következményeivel számolni kell. A 2. táblázat a kutatás szempontjából legfontosabb különbségeket foglalja össze.

<i>beszéd</i>	<i>írás</i>
közös szituáció	nincs közös szituáció
'on-line' interakció (kétoldalú)	késleltetett fogadás (egyoldalú)
verbális és nem verbális	verbális
nincs szerkesztés, javítás	szerkesztés, javítás

Beszélt és írott nyelv: szövegkutatási különbségek

2. táblázat

A szövegtani kutatások szempontjából a szituáció szerepe a legkritikusabb különbség írott és beszélt nyelv között. A beszéd egy közös szituáció része, ahol mind a beszélő, mind a hallgató jelen van. Közöttük interakció zajlik, melyben lehetőség nyílik azonnali reakcióra. Mindezek mellett kizárólag a beszédben kapnak szerepet a nem verbális eszközök (például gesztikulálás, szemkontaktus, arckifejezés, elhelyezkedés, intonáció). A beszélt nyelv legfőbb jellemzője, hogy „egy Valós Beszélő egy Valós Helyen állva Valós Mostban Valós Többiekkel” beszél (POLANYI: 1990. 89). Az írott szövegek esetében azonban nincs közvetlen kapcsolat az író és az olvasó között, nincs közös szituáció, így módon a közvetlen reakció sem lehetséges.

Nagyon fontos a beszélt szövegekben a monitorolás fogalma. A beszélőknek igen sok tényezőre kell egyidejűleg figyelniük: monitorolják, amit kimondtak, és összevetik eredeti szándékaikkal, miközben már éppen kimondják jelenlegi beszédüket, valamint tervezik további mondandójukat (BROWN – YULE: 1983.). Ennek következtében, beszédükben gyakoriak lesznek az újrakezdések és a hezitálás kifejezései, melyek az írott szövegekben nem fordulnak elő. Egy szöveg írója újra és újra átolvashatja a szöveget, elvégezheti a szükséges javításokat anélkül, hogy az olvasó ebből bármit is észlelne.

Mindezen jellemzők következtében az írott és beszélt szövegek más-más kohéziós mintákat mutatnak. Egy írott szövegben az olvasó bármikor visszamehet, ha valami nem világos számára, és újraolvashatja a szöveget, a beszélőnek azonban lépésről lépésre haladva kell olyan nyelvi eszközökre támaszkodnia, melyek könnyítik a megértést. Ezért beszélt és írott nyelvben eltér a kohéziós eszközök száma és fajtája.

3.1.2. Monológ és dialógus. Az írott és beszélt szöveg elkülönítéséhez hasonlóan az interaktív és fix szövegtípusok megkülönböztetése is elengedhetetlen. Ennek az az oka, hogy ez a dimenzió tovább osztja a beszélt szöveg kategóriáját. A 2. táblázatban említett négy jellemzőből három mindkét szövegtípusra vonatkozik: a közös szituáció, a verbális és nem verbális eszközök használata, valamint az átszerkeszthetőség hiánya. Egy nagyon fontos elem, a kétoldalú interakció, kizárólag a dialógusokban jelenhet meg, ezért azok a kutatások, melyek a kommunikáció mindkét oldalát (beszélő és hallgató) vizsgálni akarják, csakis dialógusok elemzéséhez folyamodhatnak.

A kohézióelemzés vonatkozásában ez a dimenzió is lényeges szerepet tölt be. Míg a monológokban jellemzően nagyszámú kohéziós eszközt használnak a beszélők, addig a dialógusokban inkább az exoforikus és deiktikus, azaz a kontextusra utaló kifejezések vannak túlnyomó többségben.

3.2. Elméleti dimenziók

3.2.1. Formális és funkcionális megközelítések. A leíró szövegtani megközelítésekben két elméleti kiindulópontot különíthetünk el: a forma (struktúra) elemzését és a funkció elemzését. A különbséget kiválóan érzékelteti VAN DIJK, valamint BROWN és YULE definíciója: VAN DIJK szerint „a szöveg elsősorban a nyelvhasználat formája” (1985. 1), ezért a nyelvészet elemzési módszereire kell a szövegelemzést építeni. Ezzel ellentétben BROWN és YULE azt állítják, hogy „a szöveg elemzése szükségszerűen a nyelv használatának elemzése (1983. 1). A továbbiakban a formális és funkcionális megközelítések jellemzőiről nyújtok áttekintést (MARTIN: 1992., SCHIFFRIN: 1994. és VAN DIJK: 1985. alapján).

A formális szövegelemzés gyökerei a formális grammatika berkein belül találhatók. A tanulmányok többsége izolált mondatok elemzését tűzte ki célul, és csupán az 1960-as években terjesztették ki a modellt szövegekre, a már létező mondatgrammatikákat próbálva meg alkalmazni azokra.

Ezek a strukturális megközelítések azt vizsgálják, hogy a nyelvi elemek hogyan viselkednek, és milyen kapcsolatban állnak egymással. Ehhez kizárólag a nyelvi kontextust veszik figyelembe, és nem térnek ki a szituációs kontextus hatására. HOBBS, aki a formális grammatika egyik igen jeles képviselője, úgy definiálja a formalizmust, mint „szim-

bolikus kifejezések és az őket manipuláló mechanikus folyamatok együttesét” (1983b. 235). Tehát a fő hangsúly a nyelvi egységeken van, amelyek kapcsolatban állnak egymással, és korlátozott számú, szabályok által meghatározott elrendezésben jelenhetnek meg (SCHIFFRIN: 1994.).

A formális alapokon nyugvó szövegtani kutatások talán legismertebb ágazatát azok képviselik, akik a természetes szöveg formális modelljét próbálják felállítani. Ők nemcsak a formalizmust, hanem az adekvát formalizmust vizsgálják. Az inadekvát formalizmust HOBBS azokban a kutatásokban látja, melyek csak a legleszűkített szövegformákra vonatkoznak. Ilyenek például a történetgrammatikák, melyek csak a narratívákra használhatók, vagy a beszédaktusok kategorizálása, melyben semmilyen strukturális szabályszerűség nem mutatkozik (HOBBS: 1983a.).

Azok a nyelvészek, akik HOBBS definíciója szerint adekvát formalizmust vizsgálnak, különböző megközelítéseket alkalmaznak. Néhányan a szöveg értelmezését, a szövegkoherencia mibenlétét, valamint a szöveginterpretáció és a hallgató / olvasó jellemzőinek összefüggéseit vizsgálják (például HOBBS: 1983c.). Mások a formalizmus kérdését etnográfiai vizsgálatokhoz kapcsolják, és a formális etnografikus nyelv lehetőségeit latolgatják (például AGAR: 1983.). A formális grammatika kutatóinak harmadik csoportját azok képezik, akik különböző műfajú szövegek formális grammatikáját próbálják felállítani (például BRUCE: 1983., LINDE: 1983., POLANYI: 1990, POLANYI és SCHA: 1983.).

Bár a formális megközelítések szisztematikusak és nyelvészetileg megalapozottak, nem szolgálnak teljes körű jellemzéssel a szövegről. Éppen ebből kifolyólag igen sok kritika éri a formális megközelítések képviselőt a funkcionális szemlélet híveitől. A kritikai megjegyzéseket VAN DIJK foglalta össze (1985.).

Először is, a szöveg több mint grammatika. A nyelvet kommunikációra használjuk, ezért a szöveg nem pusztán verbális objektum, hanem a szociális interakció egyik formája, melynek jól meghatározható funkciói vannak. Ezért a kutatónak azt kell megvizsgálnia, hogy a nyelvet mire használják.

VAN DIJK második ellenérve szerint a formalista megközelítések statikus verbális objektumnak tekintik a nyelv egységeit, és nem szentelnek figyelmet azok folyamatosan megvalósuló, dinamikus eredményeinek. Mindez azt eredményezi, hogy a beszélt nyelv nem verbális és paraverbális velejárói, mint például az intonáció, a gesztusok, a testhelyzet, az arckifejezések, a szemkontaktus, nem kerülnek előtérbe a strukturalista vizsgálódások során. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy bár a kritika jogos, ugyanez elmondható a funkcionalista megközelítések nagy részéről is, ahol egyedül az intonáció vizsgálata kap jelentősebb hangsúlyt. A többi nem verbális megnyilvánulást csak igen kis számú szövegtani kutató tűzi ki célul (például ERICKSON: 1990.; TANNEN: 1990.).

VAN DIJK harmadik kifogása a formalista megközelítésekkel szemben a történetgrammatikákkal kapcsolatos. Állítása szerint a narratívák nemcsak formából, jelentésből és stílusból, hanem ennél specifikusabb, sematikus rendezési összetevőkből, úgynevezett szuperstrukturákból is állnak. Ezen összetevők műfajspecifikusak, ezért az analízisnek más szövegfajták sematikus rendezésével is számolnia kell.

A fenti kritikát figyelembe véve úgy tűnik, a nyelvet nem lehet szigorúan formai szempontból megközelíteni, hiszen az ilyen grammatikákban nem kapnak helyet a funkcionista aspektusok. Szerencsére a szövegtani kutatók között akad olyan, aki a forma-

listák precizitását és 'nyelvészieségét' megtartva, néhány funkcionista elemet is bevon az elemzésbe. Ilyen nyelvész például BRAZIL, aki *A beszéd grammatikája* (*A Grammar of Speech*, 1995.) című könyvében egy merőben újszerű grammatikát épít fel. BRAZIL a vizsgálat során teljesen elkülöníti a beszédet az írástól, és nem az írott nyelv grammatikáját használja fel kiindulópontként. Egy új grammatikát állít fel, amelyben kulcsszerepet kap az intonáció. Párhuzamot von az intonáció és a hagyományos értelemben vett grammatika között, és azt állítja, hogy a kettő együtt alkotja a beszéd grammatikáját, mivel mindkét modell ugyanazt a kommunikatív célt szolgálja.

Míg a formalista megközelítések fókuszában a nyelvi *forma* áll, addig a funkcionista nyelvészetet követő megközelítések a kontextusbeli nyelvhasználatot és a nyelv által betöltött *funkciókat* elemzik. A szöveget olyan rendszernek tekintik, melyen keresztül meghatározott funkciók realizálódnak (SCHIFFRIN: 1994.). Azt vizsgálják, hogy egy adott kontextusban a szöveg motívumai miként szolgálnak különböző célokat, és kevesebb figyelmet fordítanak a szigorúan grammatikai jellemzőkre. A nyelvi funkciók sokrétűsége természetesen lehetővé tette, hogy többféle megközelítés lásson napvilágot. Ezekből hármat ismertetek a következő bekezdésekben.

A leghagyományosabb elkülönítés LYONS (1977.) nevéhez fűződik, aki szerint a nyelvi megnyilvánulásoknak kétféle funkciója lehet: a *deskriptív* és a *szociális-expresszív* funkciók. Ugyanezt a két funkciót különíti el BROWN és YULE (1983.), akik a *tranzakciós* és *interakciós* elnevezést használják. Tranzakciós funkciót a szándékos információközlés lát el, amikor a beszélő legfőbb célja az információ hatékony átadása. A beszélők természetesen nemcsak információ közlésére használják a nyelvet, hanem segítségül hívják a szociális kapcsolatok megteremtéséhez, illetve fenntartásához. Olyan esetekben, amikor a nyelvet szociális célokra használják a beszélők, interakciós funkcióról beszélünk.

SCHIFFRIN (1994.) más oldalról különíti el a nyelv funkcióit. A vizsgálódás kiindulópontjától függően 'etikus' és 'emikus' irányzatok között tesz különbséget (az elnevezés a *fonetikus-fonemikus* elkülönítésből ered). Az 'etikus' oldalról eredő funkcionista elemzések meghatározott számú, rendszer által szolgáltat funkciókról számolnak be, és azokhoz társítanak nyelvi egységeket. Az 'emikus' irányzatok ugyanakkor az egységeket vizsgálják, és azokon keresztül jutnak el az általuk betöltött funkciókhoz.

A harmadik kategorizálás COOK (1989.) nevéhez fűződik, aki *makro-* és *mikrofunkciókról* beszél. A makrofunkciók a hét fő nyelvi funkciót foglalják magukba, nevezetesen (1) érzelmi funkció, mely a beszélő belső érzéseit közvetíti (például felkiáltásként használt örömkifejezések), (2) direktív funkció, mely hatást akar gyakorolni a hallgató magatartására (például segítségkérés), (3) a csatorna ellenőrzésére, illetve megnyitására használt funkciók (például köszönés), (4) költői funkció, ahol a hangsúly a kiválasztott formán van (különösen szlogenek esetében), (5) referenciális funkció, amely az információátadást szolgálja, (6) metafunkció, ami magára a kódra összpontosít (például a jelentés tisztázására irányuló kérdések), és (7) kontextuális funkció, amely megalkotja vagy megnevezi a kommunikáció kontextusát.

Bár ezeknek a funkcióknak nyilvánvalóan más és más a súlyozásuk, COOK nem ad róluk további információt, ehelyett tovább osztja a makrofunkciókat mikrofunkciókra. Ily módon a direktív funkciók feloszthatók például *kérdésekre*, *utasításokra*, *kérésekre*, *imákra*, a kérések még tovább oszthatók *információkérésre*, *segítségkérésre* vagy *együtt-*

érzés kérésére. Mivel ezek a felosztások végtelen számú alcsoportra adnak lehetőséget, nincs konkrét taxonómia, mely az összes makro- és mikrofunkciót magába foglalná.

A formális – funkcionális egyenes két vége között olyan nagy a különbség, hogy a legtöbb szövegtani kutató az egyik oldal mellett kötelezi el magát, és nem folytat kutatást a másik oldallal kapcsolatosan. A szövegkohézió kutatása azonban lehetőséget nyit a két irányzat közelítésére. A szövegkohézió definíció szerint nem más, mint a nyelvi forma. Ugyanakkor ez önmagában nem kutatható, hiszen látni kell, hogy az adott nyelvi elem milyen kohéziós funkciókat lát el a szövegben. Tehát a kohézió vizsgálatakor elengedhetetlen a forma elemzése mellett a funkció bevonása, azonban a kutatónak el kell döntenie, hogy a funkcionalista megközelítések középpontjában álló kontextus vizsgálatát mennyire engedi beszívárogni a forma vizsgálatába.

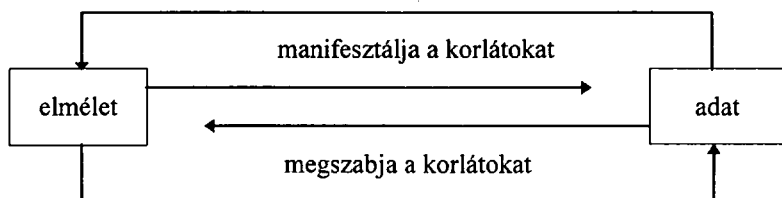
3.2.2. Szövegelemzés és párbeszédelemzés. Némileg a formális – funkcionális dimenzióval párhuzamosan halad a szövegelemzés és a párbeszédelemzés elkülönítése. LEVINSON (1983.) állítása szerint a beszélt nyelv kutatása két, egymással összeegyeztethetetlen módszerre osztható fel: a szövegelemzésre és a párbeszédelemzésre. A szövegelemzés hasonló a nyelvészethez, mivel annak mind elméleti, mind módszertani jellemzőit magán viseli. A szövegtani kutatók bizonyos értelemben a mondatalapú grammatikát terjesztik ki a szövegre, és így építik fel az úgynevezett szöveggrammatikát, s alkotják a szövegnyelvészek csoportját (például PETŐFI, VAN DIJK, DE BEAUGRANDE, DRESSLER, SINCLAIR, COULTHARD, BRAZIL). A szövegnyelvészeket az elmélet vezérli (deduktív elemzés): felállítanak néhány alapkategóriát vagy szövegegységet, valamint szabályrendszereket, melyek a helyes szöveg létrehozását segítik elő.

Ellentétben a szövegelemzéssel, a párbeszédelemzés (*társalgáselemzés*, ALBERTNÉ: 1992.) kizárólag empirikus alapokon nyugszik, mivel az elemzőket az adatok vezérlik (induktív elemzés), és nem kísérleteznek megalapozatlan teóriák felállításával. A kutatók (például SACKS, SCHEGGLOFF), akik főként szociológusok és antropológusok, igen nagy számú párbeszédben vizsgálják és rögzítik a rendszeresen megjelenő motívumokat (részletes áttekintést lásd SCHIFFRIN: 1988., 1994.).

A dimenzió két pólusa igen élesen különül el egymástól, és az egyik pólus hívei gyakran kritizálják a másik oldal kutatóit. A szövegnyelvészek például azt állítják a párbeszédelemzőkről, hogy inexplicit gyakornokok, mivel nincs a munkájuknak elméleti háttere. A párbeszédelemzők ugyanakkor azzal vádolják a szövegnyelvészeket, hogy gyermekcipőben járó elméleteket állítanak fel anélkül, hogy autentikus nyelvi adatokon végeznének megfigyeléseket. Mindkét oldal kritikájának van némi alapja, azt viszont mégis le kell szögezni, hogy e két megközelítés egyaránt hozzájárul a szöveg komplex természetének megértéséhez. A szövegelemző irányzat fő erénye abban rejlik, hogy megpróbálja integrálni a mondatalapú nyelvészet eredményeit a szövegstruktúrával kapcsolatos meglátásokkal. A párbeszédelemző megközelítés erőssége pedig az, hogy az eddigi folyamatok, módszerek és eredmények a legszámottevőbbek a párbeszédek felépítését kutató tudományágak között (LEVINSON: 1983.).

Sajnálatos módon úgy tűnik, hogy bár mindkét irányzatnak megvannak az előnyei, egyik sem képes eleget tenni a globális szövegtudomány követelményeinek, pedig DE BEAUGRANDE (1990.) felhívja a figyelmet arra, hogy szükség van az elmélet és az

adat közti kétoldalú interakcióra. Ezt a véleményét egy diagrammal (lásd 1. diagram) ábrázolja (DE BEAUGRANDE: 1990. 13).

Kétoldalú interakció elmélet és adat között

1. diagram

Ez az interakció lehetséges a szövegtani kutatásokban, és a két, egymástól lényegesen eltérő megközelítés egyszerre is alkalmazható. Példával szolgálnak azon szövegnyelvészek, akik párbeszédet elemeznek (párbeszédteoretikusok, például BRAZIL, COULT-HARD, SINCLAIR, TSUI). Előre felállítják elméleteiket, és arra használják az összegyűjtött adatokat, hogy alátámasszák elméleteiket (TSUI: 1994.). Az interakció megvalósítói közé tartoznak azok is, akik nem párbeszéd jellegű empirikus adatokkal dolgoznak elméletük beigazolására. Akár párbeszéd, akár más szövegtípus az alapja, ez a kétoldalú interakció a leggyümölcsözőbb a szövegtani kutatásokban, mivel lehetővé teszi, hogy a nyelvészeti modelleket adatokon teszteljék a kutatók, majd pedig módosítsák a modelleket az adatokból nyert észrevételek alapján.

A kohéziókutatás DE BEAUGRANDE interakciós modelljének tökéletes megnyilvánulása. A legtöbb kutató kiválaszt egy létező modellt, vagy felállít egy újat, és teszteli annak alkalmazhatóságát, helytállóságát, a kategóriák helyességét egy adatbázison, majd az elemzés alapján elvégzi a szükséges korrigálásokat a modellen. A későbbiek folyamán látni fogjuk, hogy a kohéziómegközelítések is e dimenzió mentén különülnek el.

3.3. Fókusz szerinti dimenziók

3.3.1. Folyamat és produktum. A szöveget, keletkezésénél és természeténél fogva, kezelhetjük folyamatként és produktumként. HALLIDAY szerint ez a megkülönböztetés azért releváns a nyelvészetben és a szövegtani kutatásokban, mert hozzájárul a beszédről és írásról alkotott képünkhöz: „az írás létezik, míg a beszéd történik” (HALLIDAY: 1985. xxiii). E nézet szerint a beszélt nyelv elemzése folyamatorientált, az írott nyelv elemzése pedig produktumorientált. Azonban a folyamat – produktum dimenzió nem esik egybe a beszélt – írott dimenzióval.

Jelentős irodalma van a folyamatorientált íráskutatásnak, mely betekintést nyújt a szöveg megformálásának folyamatába, tehát az írás vizsgálata nem feltétlen produktumelemzést jelent. Hasonlóképpen, a beszélt nyelvet sokszor (a kutatások többségében) rögzítjük, majd átírjuk, és így produktummá alakítjuk. Eszerint tehát mind az írott, mind a beszélt nyelvet alávethetjük folyamat- és produktumelemzésnek. Ez az elkülönítés igen nagy szerephez jut a fordítással, illetve tolmácsolással kapcsolatos szövegtani kutatások-

ban, ahol nagyon fontos, hogy az adatot a dimenzió melyik pólusából vizsgáljuk (például GALLINA: 1992.).

A kohézió elemzése mindkét megközelítésben lehetséges. A szöveg tekinthető lépésről lépésre formálódó, dinamikus, állandóan változó objektumnak, és elemezhetjük benne az állandóan változó kohéziós erőket. Ugyanakkor, elemezhetjük a kohéziót a szöveg mint statikus produktum egészében, és így láthatjuk a teljes kohéziós hálózatot.

3.3.2. *Produkción és interpretáció.* Ennek a dimenzióknak a keretein belül a folyamat – produktum megkülönböztetést a szöveg befogadásával állítjuk szembe. Attól függően kerül a hangsúly a produkción (folyamat és produktum), illetve az interpretációra, hogy a figyelem középpontjában a szöveg előállítója (beszélő vagy író) vagy a befogadó (hallgató vagy olvasó) lehetséges vagy valós interpretációja áll. Természetesen az is lehetséges, hogy egy kutató mindkét oldalt vizsgálja, és olyan változókat elemez, mint például a státusz és a szerep megnyilvánulása az interakcióban (például AGAR: 1985., BARDOVI-HARLIG – HARTFORD: 1990., 1993., KRESS – FOWLER: 1979.).

A produkción koncentrálnó kutatások olyan változókat elemeznek, melyek a kommunikáció produkciós fázisában találhatók. Ilyen változók lehetnek (1) a beszélő tulajdonságai (például nemi különbségek: TANNEN: 1990., korbeli különbségek: VARENNE: 1990.), (2) nyelvi jellemzők (például THOMPSON: 1994.), valamint (3) olyan jelenségek, amelyek különböző, a beszélőre jellemző pszicholingvisztikai eredetű és a szövegben jelen levő változókat mutatnak. Ha továbbmegyünk, és elfogadjuk FÁBRICZ KÁROLY állítását, mely szerint „a beszédsszöveg szóbeli gondolatközlés, (...) annak tartalma maga a gondolat” (FÁBRICZ: 1992. 54), akkor láthatjuk, hogy a szövegnyelvészet a pszicholingvisztika tárgykörébe tartozik (a beszéd pszicholingvisztikai jellemzőit kutató tanulmányok összegzését lásd KORMOS: kézirat).

A szöveg interpretációjával, azaz a befogadással foglalkozó kutatások többsége a szövegkohéziót és a szövegérthetőséget tanulmányozza. Ezen a területen a vizsgálatok nagy része olyan nyelvi (például a személyes névmások használata), illetve résztvevőkkel kapcsolatos változókra (például anyanyelvi vagy nyelvtanuló) irányul, melyek hatással vannak a szöveg egészének kohéziójára (például FRIES: 1992.; MUNRO – DERWING: 1995.; SCHAIRER: 1992.; TYLER: 1994.; TYLER – BRO: 1992.; WILLIAMS: 1992.; ZABRUCKY: 1986.).

A kohézió elemzésében mind a produkciós, mind az interpretációs fázis vizsgálata lehetséges. Ha pusztán a kohéziós erőket kívánjuk feltérképezni, akkor a produkciós oldalt kell vizsgálnunk. Ha azonban arra vagyunk például kíváncsiak, hogy mennyiben járul hozzá a szövegkohézió a kohézióhoz, akkor mindkét oldalt meg kell figyelünk. Tehát az, hogy egy kutató a dimenzióknak mely részén kutat, saját döntésének eredménye.

Mint láhattuk, a beszélt nyelv szövegteni kutatásaiban léteznek olyan szisztematikus dimenziók, melyek mentén minden kutató és kutatás elhelyezhető. Fontos továbbá annak hangsúlyozása, hogy a kohézió vizsgálatában ezek a dimenziók kivétel nélkül mind kulcsfontosságúak, hiszen a kutatóknak mindegyik dimenzió mentén döntéseket kell hoznia arról, hogy munkáját milyen irányban folytatja. Mivel a sok dimenzió mentén igen sokféle kombinációjú döntéssorozat érhető el, a kohéziókutatás területe nagyon sokrétű. A következő fejezet bemutatja, milyen megközelítések léteznek a kohézió kutatásában.

4. Irányzatok a kohézió kutatásban

A kohéziókutatások nagy része alapvetően kétféle kiinduláspontra vezethető vissza. Sokan úgy jutottak el a kohéziós erők elemzéséhez, hogy a *koherenciát* akarták megérteni, és ehhez szükség volt szisztematikus elemzésre, amely a szövegösszetartó erőkről ad képet. Voltak azonban olyan nyelvészek is, akik a szövegekben levő *anaforikus* kapcsolatokat elemezték, és ennek alapján állítottak fel elemzési módszereket, illetve taxonómiákat. A koherencia vizsgálatából kiinduló kohéziós elemzéseket *makroszintű kohéziós kutatásoknak*, míg az anaforikus kapcsolatok elemzéséből kiinduló munkákat *mikroszintű kohéziós kutatásoknak* nevezem. Egyúttal igen fontosnak tartom a kétféle megközelítés integrációját az elemzési mechanizmusban.

4.1. Makroszintű kohéziós kutatások

A makroszintű vizsgálatokban a legtöbb kutató két fogalom, a *kohézió* és a *koherencia* összevetéséből indul ki. A fogalmak definiálásában többé-kevésbé egyetértenek, de a két jelenség egymáshoz való viszonyát tekintve igen eltérő vélemények mutatkoznak.

A kohézióról adott definíciókban rendszerint két fő vonás jelenik meg: a kohézió (1) nyelviileg explicit és (2) szövegelemek között mutat kapcsolódást (CELCE-MURCIA – DÖRNYEI – THURELL: 1995.; ENKVIST: 1990.; HALLIDAY – HASAN: 1976.; NUNAN: 1993.; TANNEN: 1990.; VAN DIJK: 1985.). A koherencia egy *mögöttes rendező* (TANNEN: 1990.) vagy „globális belső rendező elv” (KOCSENYI: 1992. 147), amely a szavakat és a mondatokat egységes szöveggé szervezi, tehát konzisztens világképet alkot (ENKVIST: 1990.). Mivel a koherencia mögöttes, nincs semmilyen felszíni megnyilvánulása. Ennek következtében meglehetősen szubjektív jelenség, mely egyéni mentális interpretációktól függ, tehát a koherencia nem abszolút fogalom.

A kohézió és a koherencia kapcsolatáról megoszlanak a vélemények. A kutatók háromféle álláspontot képviselnek.

Az első csoport szerint a kohézió *nem szükséges és nem elégséges* a koherencia létrehozásához (például BROWN – YULE: 1983., COOK: 1989., HOEY: 1991., NUNAN: 1993.). Állításukat azzal indokolják, hogy léteznek olyan koherens szövegek, melyekben egyetlen felszíni kohéziós kapcsolat sem látható. Leggyakrabban Widdowson sokat emlegetett rövid párbeszédét hozzák fel példának (a párbeszéd természetesen magyarul is éppolyan koherens, mint angolul):

A: Telefon!

B: A kádban vagyok!

A: Oké.

(NUNAN: 1993. 52)

Minden kétséget kizáróan léteznek olyan koherens szövegek, melyekben nincs egyetlen kohéziós elem sem. Ezek leginkább rövid párbeszéd, ahol a kontextus helyettesíti a szöveget összekötő nyelvi eszközöket. De pusztán azért, mert vannak ellenpéldák, nem megalapozott azt állítani, hogy a kohézió nem szükséges része a koherenci-

ának (hiszen, egy analógiával élve, pusztán attól, hogy léteznek mondatok állítmány nélkül, még nem mondjuk azt, hogy az állítmány nem szükséges része a mondatnak).

A második csoport szerint a kohézió *szükséges, de nem elégséges* része a koherenciának (CELCE-MURCIA et al: 1995., HALLIDAY: 1985., HALLIDAY – HASAN: 1976., HATCH: 1992., MARTIN: 1992.). A kohézió jelentősen hozzájárul a szöveg koherenciájához, és hiánya akár a koherencia hiányát is eredményezheti (például hibásan használt kohéziós referencia). Mégis, „csak a kohézió megállapítása még nem juttat el a szöveg értelméhez” (KOCSENYI: 1992. 147).

A harmadik álláspont képviselői a két fogalmat azonos státusú szövegjellemzőknek tekintik. RENKEMA (1993.), ENKVIST (1990.), valamint DE BEAUGRANDE és DRESSLER (1981.) szerint a kohézió és a koherencia a szövegszerűség kritériumai. CANALE (1983.) arra hívja fel a figyelmet, hogy a kohézió és a koherencia a szövegalkotási kompetencia két legfőbb eleme, és a kettő kombinációjából születik meg az egységes szöveg. Ezen csoport tagjai abban látják a kohézió és a koherencia kapcsolatát, hogy ugyanannak az értelmének (amelynek neve *szöveg*) a két oldalát alkotják.

Talán mindhárom megközelítésben felfedezhetünk némi igazságot, ha a következő állítást figyelembe vesszük. Véleményem szerint egy szöveg koherenciája kétféle módon érhető el: (1) explicit, kizárólag nyelvi eredetű faktorok segítségével, és/vagy (2) szövegen kívüli faktorok segítségével, amelyek a szöveg megértéséhez szükségesek. Minden olyan beszélő / író által használt nyelvi jelet, amely szövegen belüli kapcsolatokra utal, nyelvi faktoroknak nevezünk. Minden olyan elemet, amely a nyelven kívül található (például háttértudás, sémák, elvárások, szerkezetértelmezés, szituáció jellemzői), szövegen kívüli faktoroknak tekintünk. A szövegkoherenciát egy egyenesen ábrázolhatjuk, melynek egyik végén a nyelvi, másik végén pedig a nyelven kívüli faktorok találhatók:

---

nyelven kívüli faktorok

nyelvi faktorok
(kohézió)

A rövid dialógusok nagy része az egyenes bal szélénél található, mivel ott a szöveg értelmezése főleg a szituációs kontextus ismeretén és a közös kognitív sémákon múlik. Azonban minél kisebb a szituáció szerepe (dekontextuális szöveg), annál közelebb kerül az egyenes jobb oldalához, mivel ott főleg a nyelvi erőkre kell a beszélőnek támaszkodnia (például regény).

4.2. Mikroszintű kohéziós kutatások

Az anaforikus kapcsolatok kutatói (például FOX: 1987.) ugyan nem hangsúlyozzák, hogy kohéziós viszonyokat vizsgálnak, mégis az anaforikus kapcsolatokat létrehozó nyelvi elemek megegyeznek a kohéziós elemekkel a legtöbb használatban levő taxonómiában. A két fogalom együttes említése meg is jelenik BENCZE LÓRÁNTNÁL, aki a *szövegjelenségek* nevet ruházza rájuk (BENCZE: 1992.). Tökéletes egyenlőséggel még sincs a két vizsgálat között, mert az anaforakutatók mindig csak egy-egy dologra koncentrálnak

(például névmások, utaló kifejezések, tulajdonnevek, mutatószók), és nem integrálják a különböző eredményeket.

A legcélravezetőbb minden bizonnyal az lenne, ha a kétféle megközelítést (makro- és mikroszintű) egyesítenénk, és mindkét terület eredményeit felhasználnánk a taxonómiák felállításához.

4.3. Mikro- és makroszintű kohézió: empirikus kutatások

Az elmúlt mintegy másfél évtized kohéziós kutatásai igazolják mindazt, amiről ez idáig szó volt. Megelevenednek az egyes dimenziók mentén hozott döntések szerinti elkülönülések, valamint a makro – mikro kiindulópontok eredményei. A 3. táblázat, amelyben több mint 30 empirikus kutatás fő jellemzőit foglaltam össze, illusztrálja a kohéziókutatás sokrétűségét:

Kutató	Alanyok	Szöveg típusa	Elemzés módszere, taxonómiája	Fókusz
BAZZANELLA és CALLERI (1991.)	anyanyelvi gyerekek	szóbeli narratíva	igeidők	koherencia
BENNETT-KASTOR (1983.)	anyanyelvi gyerekek	szóbeli narratíva	H és H* főnévi szerkezetek	koherencia
BIBER (1994.)			lexikális és grammatikai jellemzők	regiszter
CLANCY (1996.)	nyelvtanuló gyerekek	családi beszélgetés	utalás	párbeszéd-elemzés
FOX (1986.)	anyanyelvi felnőttek	esszék és párbeszéd	utalás	kognitív folyamatok
FRIES, (1992.)	anyanyelvi felnőttek	írott	H és H	koherencia
GALLINA (1992.)	anyanyelvi felnőttek	politikai beszéd	H és H	fordítás
GIVÓN (1992.)			utalás	koherencia
GRENOBLE és RILEY (1996.)	anyanyelvi felnőttek	újságcikkek	deiktikus kifejezések	koherencia
KLECAB-AKER és LOPEZ (1985.)	anyanyelvi gyerekek	szóbeli narratíva	H és H	gyermeknyelv fejlődése
LILES (1985.)	anyanyelvi gyerekek	szóbeli narratíva	H és H	fogyatékos beszéd
MCCUTCHEN és PERFETTI (1982.)	anyanyelvi felnőttek	narratív esszék	mondatkapcsolatok	műfajelemzés
NEWMAN (1985.)	anyanyelvi felnőttek	kísérleti anyagok	szintaktikai pozíció és intonáció	koherencia
OAKHILL és GARNHAM (1992.)	anyanyelvi felnőttek	publikált szövegek	anafórikus kapcsolatok	koherencia
PALTRIDGE (1994.)				szöveghatárok műfajelemzésben

PELLEGRINI (1984.)	anyanyelvi gyerekek	dráma	H és H	gyermeknyelv fejlődése
PETERSON és DODSWORK (1991.)	anyanyelvi gyerekek	szóbeli narratíva	H és H	gyermeknyelv fejlődése
PETERSON (1993.)	anyanyelvi gyerekek	szóbeli narratíva	H és H utalás	gyermeknyelv fejlődése
PRATT és MACKENZIE- KEATING (1985.)	anyanyelvi gyerekek	szóbeli narratíva	H és H utalás	gyermeknyelv fejlődése
RUTTER és RABAN (1982.)	anyanyelvi gyerekek	esszék	H és H	gyermeknyelv fejlődése
SÉSERS et al: (1992.)	anyanyelvi felnőttek	mondatpárok	H és H kötőszók	koherencia
SCHIFFRIN (1985)	anyanyelvi felnőttek		kötőszók	koherencia
SCHIFFRIN (1990.)			deixis és utalás	a 'then' használata
SMITH és FRAWLEY (1983.)		irodalom, újság, vallás, tudomány	kötőszók	műfajelemzés
SMITH (1985.)		tudományos szövegek	kötőszók, utalás	műfajelemzés
THOMPSON (1994.)	anyanyelvi felnőttek	információs monológok	H és H, Fries (1992.), Brazil et al (1980.)	kohézió és intonáció
TYLER (1992.)	nyelvtanuló felnőttek	előadások	Tyler és Davies	koherencia
TYLER (1994.)	anyanyelvi felnőttek	előadások	Tyler és Davies	koherencia
TYLER és BRO (1992.)	nyelvtanuló felnőttek	előadások	Tyler és Davies	koherencia
TYLER és BRO (1993.)	nyelvtanuló felnőttek	előadások	Tyler és Davies	koherencia
TYLER, JEFFERIES és DAVIES (1988.)	nyelvtanuló felnőttek	előadások	Tyler és Davies	koherencia
WILLIAMS (1992.)	nyelvtanuló felnőttek	előadások	szövegstruktúrák jelölése	koherencia
ZABRUCKY (1986.)	anyanyelvi felnőttek	írott szövegek	antecedensre utalás	koherencia

* H és H = HALLIDAY és HASAN (1976.), a leggyakrabban használt taxonómia, magyar nyelvű összefoglalását lásd PETŐFI – VASS: 1992. 260-270.

A kohézió kutatás sokrétősége

3. táblázat

A felhasznált adat típusát tekintve szinte minden megtalálható ezen a korántsem véges palettán. Az írott szövegek között találunk narratívákat, újságcikkeket, tudományos szövegeket és irodalmat (például FRIES: 1992., GRENOBLE – RILEY: 1996., MCCUTCHEN – PERFETTI: 1982., OAKHILL – GARNHAM: 1992., SMITH – FRAWLEY: 1983.), míg a szóbeli szövegek között akad spontán dialógus, narratíva, előadás vagy beszéd (BAZZANELLA – CALLERI: 1991., BENNETT-KASTOR: 1983., GALLINA: 1992., THOMPSON: 1994., TYLER: 1992.). A táblázatból az is látszik, hogy bár dialógust és monológot egyaránt használnak a kutatók, az utóbbi elemzése gyakoribb.

Az elméleti hovatartozás szempontjából maga a kohézióelemzés viszonylag egyértelmű helyet foglal el. A kohézió elemzése nyelvészeti alapokon nyugszik, és az elemzés középpontjában maga a szöveg áll. Tökéletesen megfelel a DE BEAUGRANDE által javasolt kétoldalú interakció követelményeinek, vagyis annak, hogy az elméletet adaton kell igazolni, és az adat visszahat az elméletre. Ennélfogva a kohézió elemzése elsősorban a forma elemzése (nem a funkcióé), a szövegen alapul (nem a kontextuson), és a szövegelemzés területére tartozik (nem a párbeszédelemzésére). Ha azonban a kohézió elemzése nem cél, hanem eszköz, az összes dimenzió másik vége is felszínre kerül.

Nagyon sok kutatás vizsgálja a kohézió koherenciára gyakorolt hatását. Találunk köztük olyanokat, melyek a produkcióra és/vagy az interpretációra koncentrálnak, és magukba foglalják a szöveg és a résztvevők együttes vizsgálatát (például BAZZANELLA – CALLERI: 1991., FRIES: 1992., SANDERS et al: 1992., TYLER: 1992., 1994., TYLER – BRO: 1992., 1993.).

Ennek a rövid, de remélhetőleg reprezentatív jellegű összefoglalónak a segítségével látható, hogy a kohézió kutatása igen komplex vállalkozás. A kutatóknak el kell dönteniük, hogy (1) milyen elmélettel, illetve taxonómiával dolgoznak az elemzés során, (2) milyen típusú szöveget használnak, és (3) mi lesz az elemzés fő fókusza.

Irodalomjegyzék

AGAR, M.:

1983. *Ethnography and formalism. Text*, 3. 247-251.

1985. *Institutional discourse. Text*, 5. 147-168.

ALBERTNÉ HERBSZT MÁRIA:

1992. A társalgás néhány jellemzője és szabálya. In: PETŐFI, S. J. – BÉKÉSI, I. – VASS, L. (szerk.): *Szemiotikai szövegtan* 5. Szeged, JGYTF Kiadó, 9-18.

BARDOVI-HARLIG, K. – HARTFORD, B. S.:

1990. Congruence in Native and Nonnative Conversations: Status Balance in the Academic Advising Session. *Language Learning*, 40. 467-501.

1993. The Language of Comembership. *Research on Language and Social Interaction*, 26. 227-257.

BAZZANELLA, C. – CALLERI, D.:

1991. Tense coherence and grounding in children's narrative. *Text*, 11. 175-187.

BENCZE LÓRÁNT:

1992. Néhány megjegyzés a szövegtani kutatáshoz. In: PETŐFI, S. J. – BÉKÉSI, I. – VASS, L. (szerk.): *Szemiotikai szövegtan* 5. Szeged, JGYTF Kiadó, 45-46.

- BENNETT-KASTOR, T.:
1983. Noun phrases and coherence in child narratives. *Journal of Child Language*, 10. 135-149.
- BIBER, D.:
1994. An Analytical Framework for Register Studies. In: BIBER, D. – Finegan, E. *Sociolinguistic Perspectives on Register*. Oxford, Oxford University Press, 31-56.
- BRAZIL, D.:
1995. *A Grammar of Speech*. Oxford, Oxford University Press.
- BRAZIL, D. – COULTHARD, M. – JOHNS, C.:
1980. *Discourse Intonation and Language Teaching*. London, Longman.
- BROWN, G. – YULE, G.:
1983. *Discourse Analysis*. Cambridge, Cambridge University Press.
- BRUCE, B.:
1983. Plans and discourse. *Text*, 3. 253-259.
- CANALE, M.:
1983. From communicative competence to communicative language pedagogy. In: J. C. RICHARDS – R. W. SCHMIDT (szerk.): *Language and Communication*. London, Longman, 2-27.
- CELCE-MURCIA, M. – DÖRNYEI, Z. – THURELL, S.:
1995. Communicative Competence: A Pedagogically Motivated Model with Content Specifications. *Issues in Applied Linguistics*, 6. 5-35.
- CLANCY, P. M.:
1996. Referential strategies and the co-construction of argument structure in Korean Acquisition. In: FOX, B. (szerk.): *Studies in Anaphora*. Philadelphia, John Benjamins, 33-68.
- COOK, G.:
1989. *Discourse*. Oxford, Oxford University Press.
- COULTHARD, M.:
1985. *An Introduction to Discourse Analysis*. London, Longman.
- DE BEAUGRANDE, R.:
1990. Text linguistics through the years. *Text*, 10. 9-17.
- DE BEAUGRANDE, R. – DRESSLER, W. U.:
1981. *Introduction to Text Linguistics*. London, Longman.
- ENKVIST, N. E.:
1990. Seven Problems in the Study of Coherence and Interpretability. In: CONNOR, U. – JOHNS, A. M. *Coherence in Writing*. Alexandria, TESOL, 9-28.
- ERICKSON, F.:
1990. The Social Construction of Discourse Coherence in a Family Dinner Table Conversation. In: B. DORVAL (szerk.): *Conversational organization and its development*. Norwood, Ablex, 207-238.
- FÁBRICZ KÁROLY:
1992. Beszédszöveg és szövegnyelvészet. In: PETŐFI, S. J. – BÉKÉSI, I. – VASS, L. (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 5*. Szeged, JGYTF Kiadó, 51-58.
- FOX, B. A.:
1986. Local patterns and general principles in cognitive processes: Anaphora in written and conversational English.
- FOX, B. A. (szerk.):
1996. *Studies in Anaphora*. Philadelphia, John Benjamins.

- FRIES, P. H.:
1992. Lexico-Grammatical Patterns and the Interpretation of Texts. *Discourse Processes*, 15. 73-91.
- GALLINA, S.:
1992. Cohesion and the systemic-functional approach to text: applications to political speeches and significance for simultaneous interpretation. *The Interpreter's Newsletter*, 4. 62-71.
- GIVÓN, T.:
1992. The grammar of referential coherence as mental processing instructions. *Linguistics*, 30. 5-55.
- GRENOBLE, L. – RILEY, M.:
1996. The role of deictics in discourse coherence: French *voici/voilà* and Russian *vot/von*. *Journal of Pragmatics*, 25. 819-838.
- HALLIDAY, M. A. K.:
1985. *An Introduction to Functional Grammar*. London, Edward Arnold.
1989. *Spoken and Written Language*. Oxford, Oxford University Press.
- HALLIDAY, M. A. K. – HASAN, R.:
1976. *Cohesion in English*. London, Longman.
- HATCH, E.:
1992. *Discourse and Language Education*. Cambridge, Cambridge University Press.
- HOBBS, J. R.:
1983a. Introduction to formal models of discourse. *Text*, 3. 229-233.
1983b. Toward adequate formal models of natural discourse: Questions for discussion. *Text*, 3. 235-240.
1983c. Overview of a formal theory of discourse interpretation. *Text*, 3. 241-246.
- HOEY, M.:
1991. *Patterns of Lexis in Text*. Oxford, Oxford University Press.
- KLECAB-AKER, J. S. – LOPEZ, B.:
1985. A comparison of T-units and cohesive ties used by first and third grade children. *Language and Speech*, 28. 307-315.
- KOCSÁNY PIROSKA:
1992. Szövegnyelvészet versus szövegelemzés. In: PETŐFI, S. J. – BÉKÉSI, I. – VASS, L. (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 5*. Szeged, JGYTF Kiadó, 145-152.
- KORMOS, J.:
Self-repair in the speech of Hungarian learners of English. PhD Disszertáció. Kézirat.
- KRESS, G. – FOWLER, R.:
1979. Interviews. In: R. FOWLER – B. HODGE – G. KRESS – T. TREW (szerk.): *Language and control*. London, Routledge és Kegan Paul, 63-80.
- LEVINSON, S. C.:
1983. *Pragmatics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- LILES, B. Z.:
1985. Cohesion in the narratives of normal and language-disordered children. *Journal of Speech and Hearing Research*, 28. 123-133.
- LINDE, C.:
1983. A framework for formal models of discourse: What can we model and why. *Text*, 3. 271-276.
- LYONS, J.:
1977. *Semantics*. Vol. 1, 2. Cambridge, Cambridge University Press.

- MANN, W. C. – THOMPSON, S. A.:
1988. Rhetorical structure theory: Toward a functional theory of text organization. *Text*, 8. 243-281.
- MARTIN, J. R.:
1992. *English Text*. Philadelphia, John Benjamins.
- MCCARTHY, M.:
1991. *Discourse Analysis for Language Teachers*. Cambridge, Cambridge University Press.
- MCCARTHY, M. – CARTER, R.:
1994. *Language as Discourse*. London, Longman.
- MCCUTCHEN, D. – PERFETTI, C. A.:
1982. Coherence and connectedness in the development of discourse production. *Text*, 2. 113-139.
- MUNRO, M. J. – DERWING, T. M.:
1995. Foreign Accent, Comprehensibility, and Intelligibility in the Speech of Second Language Learners. *Language Learning*, 45. 73-97.
- NEWMAN, J. E.:
1985. Processing spoken discourse: Effects of position and emphasis on judgements of textual coherence. *Discourse Processes*, 8. 205-227.
- NUNAN, D.:
1993. *Introducing Discourse Analysis*. London, Penguin.
- OAKHILL, J. – GARNHAM, A.:
1992. Linguistic prescriptions and anaphoric reality. *Text*, 12. 161-182.
- PALTRIDGE, B.:
1994. Genre Analysis and the Identification of Textual Boundaries. *Applied Linguistics*, 15. 288-299.
- PELLEGRINI, A. D.:
1984. The effect of dramatic play on children's generation of cohesive text. *Discourse Processes*, 7. 57-67.
- PETERSON, C.:
1993. Identifying Referents and Linking Sentences Cohesively in Narration. *Discourse Processes*, 16. 507-524.
- PETERSON, C. – DODSWORTH, P.:
1991. A longitudinal analysis of young children's cohesion and noun specification in narratives. *Journal of Child Language*, 18. 397-415.
- PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ:
1992. A szövegösszefüggőség nyelvi hordozói Halliday és Hasan szerint. In: PETŐFI, S. J. – BÉKÉSI, I. – VASS, L. (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 5*. Szeged, JGYTF Kiadó, 260-270.
- POLANYI, L.:
1988. A formal model of the structure of discourse. *Journal of Pragmatics*, 12. 601-638.
1990. Towards a formal analysis of discourse structure and interpretation. *Text*, 10. 81-85.
- POLANYI, L. – SCHA, R. J. H.:
1983. The syntax of discourse. *Text*, 3. 261-270.
- PRATT, M. W. – MACKENZIE-KEATING, S.:
1985. Organizing stories: Effects of development and task difficulty on referential cohesion in narrative. *Developmental Psychology*, 21. 350-356.
- RENKEMA, J.:
1993. *Discourse Studies*. Philadelphia, John Benjamins.

- RUTTER, P. – RABAN, B.:
1982. The development of cohesion in children's writing: A preliminary investigation. *First Language*, 3. 63-75.
- SANDERS, T. J. M. – SPOOREN, W. P. M. – NOORDMAN, L. G. M.:
1992. Toward a Taxonomy of Coherence Relations. *Discourse Processes*, 15. 1-35.
- SCHAIRER, K. E.:
1992. Native Speaker Reaction to Non-Native Speech. *The Modern Language Learner*, 76. 309-319.
- SCHIFFRIN, D.:
1985. Multiple constraints on discourse options: A quantitative analysis of causal sequences. *Discourse Processes*, 8. 281-303.
1988. Conversation analysis. In: F. J. NEWMAYER (szerk.): *Cambridge Survey of Linguistics*. Cambridge, Cambridge University Press, 251-276.
1990. Between text and context: Deixis, anaphora, and the meaning of *then*. *Text*, 10. 245-270.
1994. *Approaches to Discourse*. Oxford, Blackwell.
- SMITH, E. L. JR.:
1985. Text type and discourse framework. *Text*, 5. 229-247.
- SMITH, R. N. – FRAWLEY, W. J.:
1983. Conjunctive cohesion in four English genres. *Text*, 3. 347-374.
- TANNEN, D.:
1990. Gender Differences in Conversational Coherence: Physical Alignment and Topical Cohesion. In: B. DORVAL (szerk.): *Conversational organization and its development*. Norwood, Ablex, 167-206.
- THOMPSON, S.:
1994. Aspects of Cohesion in Monologue. *Applied Linguistics*, 15. 58-75.
- TSUI, A. B. M.:
1994. *English Conversation*. Oxford, Oxford University Press.
- TYLER, A. E.:
1992. Discourse structure and the perception of coherence in interactional teaching assistants' spoken discourse. *TESOL Quarterly*, 26. 713-729.
1994. The role of repetition in perception of discourse coherence. *Journal of Pragmatics*, 21. 671-688.
- TYLER, A. E. – BRO, J.:
1992. Discourse structure in nonnative English discourse. *Studies in Second Language Acquisition*, 14. 71-86.
1993. Discourse Processing effort and perceptions of comprehensibility in nonnative discourse. *Studies in Second Language Acquisition*, 15. 507-522.
- TYLER, A. E. – JEFFERIES, A. A. – DAVIES, C. E.:
1988. The effect of discourse structuring devices on listener perceptions of coherence in non-native university teacher' spoken discourse. *World Englishes*, 7. 101-110.
- VAN DIJK, T. A.:
1985. Semantic Discourse Analysis. In: VAN DIJK, T. A. (szerk.): *Handbook of Discourse Analysis*, Vol. 2, London, Academic Press, 103-136.
- VARENNE, H.:
1990. Parents and Their Children at Talk. In: B. DORVAL (szerk.): *Conversational organization and its development*. Norwood, Ablex, 239-265.

WILLIAMS, J.:

1992. Planning, Discourse Marking, and the Comprehensibility of International Teaching Assistants. *Tesol Quarterly*, 26. 693-711.

ZABRUCKY, K.:

1986. The Role of Factual Coherence in Discourse Comprehension. *Discourse Processes*, 9. 197-220.

THE PLACE OF COHESION IN DISCOURSE ANALYSIS

ANITA CSÖLLE

The aim of the paper is twofold. First it demonstrates that discourse analysis is a very disciplined and well-structured study, and its systematicity results from a number of clearly describable dimensions (dichotomies). Secondly, it is pointed out that the existence of such dimensions is especially justified in the analysis of text cohesion, whose investigation incorporates all the poles presented by the dichotomies.

Míg a „Makroszövegtudományok” szektora a *Szemiotikai szövegtan* 10 – 11. kötetében kizárólag *A kis herceggel* kapcsolatos írásokat tartalmazott, jelen kötetünkben – mintegy a további kötetekhez való átvezetésként – különféle makroszövegtudományok körébe tartozó szövegek megformáltságának kérdéseivel foglalkozó írásokat gyűjtöttünk egybe. A további kötetek feladata elsősorban az lesz, hogy – az általános szövegtani kérdések tárgyalásának folytatása mellett – egy-egy kiválasztott makroszövegtudomány problematikájának elemzéséhez járuljon hozzá.

A filozófiai szövegek vizsgálatához

**TOCQUEVILLE ÉS MARX
AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA ÉS A TŐKE
ÉRTELEM-SZEMANTIKAI SZEMBESÍTÉSÉNEK TAPASZTALATAI**

DÁNIEL ÁGNES

I. Előzmények

1. A közelmúltban került ismét a kezembe Alexis de Tocqueville kétkötetes művének ezúttal az az 1982-ben megjelent 12. francia kiadása, amelynek előszavát a francia forradalom ismert kutatója, François Furet írta.¹

Ez a több mint 40 oldalas tanulmány csábított arra, hogy belevágjak szövegszemantikai vizsgálatomba, ezért röviden ismertetem gondolatmenetét.

Tocqueville és Marx szinte egy időben keresett választ arra a kérdésre, „mi az összefüggés a gondolatok és tudati lenyomatuk kialakulása és a lét/létezés egyéb szintjei között”. A történelem „a francia arisztokrata” predikcióit igazolta, és nem „a német szocialista” doktrínáját: világunkat mindmáig „az egyenlőségnek és az általa életre hívott magatartásformáknak” az a „tartós és visszafordíthatatlan folyamata” határozza meg, amelyet Tocqueville olyan újszerűen ír le.

Tocqueville személyes tapasztalatai nyomán jut el ahhoz a következtetéshez, hogy „a modern társadalmak legitimitásának alapja” az egyenlőség meghatározó fontossága. A huszonhat éves Tocqueville, aki 1831 áprilisa és 1832 márciusa között járt az Egyesült Államokban, valóban a dolgok mélyére látott. Érdemeim mit sem változtat az a tény, hogy „fogalmi gyakran ambivalensek”. Marx tudományosan megalapozott elmélete viszont „szinte semmit sem magyaráz meg a XIX. és XX. század nagy eseményeiből”. Bonyolult fogalomkészlete „a német filozófia átdolgozott örökségéből származik, vagy az angol politikai gazdaságtan átdolgozásának terméke”. Elmélete „majdnem mindent a mások gondolatainak való gondolkodásnak köszönhet”, nem pedig személyes tapasztalatainak.

Tocqueville úgy tanulmányozza a társadalmi kérdéseket, hogy nem választja el egymástól „az anyagi lét és az eszmék kialakulásának folyamatait”, úgy elemzi „az eszmék, az erkölcsi és intellektuális hagyományok” összefüggéseit, hogy előzőleg alig foglalkozik a gazdaság kérdéseivel. Marx ezzel szemben az eszmék és a társadalmi lét kérdéseit, a ‘politikát’, „objektív, szinte kizárólag materiális kérdésekre redukálja”.

Tocqueville az Egyesült Államok közigazgatásában, társadalmának mindennapjaiban meglátta annak a „történelmi ígéretnek” az első nyomait, amelynek „beteljesülése előtt Európa számára a francia forradalom nyitotta meg az utat”. Marx a XVIII. századi felvilágosodás korának örököse. Az egyenlőtlenségek kialakulásának okát „az egyenlőségnek a francia forradalom által meghirdetett eszméjében látja”, s ezért az egyenlőség számára „mindaddig merőben ideologikus hazugság, amíg a kapitalizmus felszámolásával nem sikerül a tények és értékek közötti ellentétek állandó növelésének gátat vetni”. Tocqueville viszont szakított a felvilágosodás korának azzal az „obszessziójával”, amely a társadalmi meghatározottság feltétlen elsőbbségét hirdeti. Kimondja, hogy az egyenlőség kiteljesedésének és fennmaradásának nem az a feltétele, hogy „a demokrácia győzedelmeskedjék a nemesség – az arisztokrácia – fölött, hanem az, hogy nyilvánvalóvá váljék, hogy a szabadsággal szemben nincs más alternatíva, mint a szolgaság, és a nép szuverenitásával szemben sincs más alternatíva, mint a szolgaság szuverenitása”.

2. A gazdagon dokumentált előszóból egyetlen dolgot nem értettem: miért veti egybe a francia történész Tocqueville *predikcióit* Marx *elemzésével*, miért „a francia arisztokratát” „a német szocialistával”. Miből vezeti le azt a megállapítását, hogy Tocqueville-t a történelem igazolta, Marx elemzése azonban nem ad szinte semmilyen magyarázatot a XIX. és XX. század nagy eseményeire?

Ezért érlelődött meg bennem az a gondolat, hogy érdemes lenne *Az amerikai demokrácia* szövegét Marx valamelyik művének szövegével szembesítenem. De melyikkel? Furett előszavában semmi utalás nincs erre.

Először Marx francia tárgyú tanulmányait néztem végig, de egyiknek a szövege sem látszott alkalmasnak arra, hogy Tocqueville kétkötetes művével vessem egybe. Még az 1849-ben kiadott „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája” című tanulmánya sem, pedig ebben Tocqueville-ről is szó esik (mert 1849-ben Tocqueville külügyminiszter volt az akkor még köztársasági elnök Louis-Napoléon Bonaparte kormányában). Végül úgy döntöttem, hogy *Az amerikai demokrácia* szövegét Marx legtöbbet emlegetett – de valószínűleg nem a legalaposabban áttanulmányozott – művének, *A tőkének* a szövegével szembesítem.²

3. Tudtam, hogy vizsgálatomból csak akkor vonhatok le hitelt érdemlő következtetéseket, ha a két szerző megjelenítőeljárásait (de nem eszközkészletének elemeit) következetesen egymásnak megfelelő szempontok szerint elemzem és szembesítem. Nyilvánvaló volt, hogy egy franciául és egy németül megírt szöveget kell azonos szempontok szerint szinte mondatról mondatra, gondolatról gondolatra egymással összevetnem, mert általában a kifejezőeljárásaikat, különösen pedig a sajátosan, csak az egyikükre vagy csak a másikukra jellemző kifejezőeljárásokat másképpen lehetetlen volna kihüvelykezni.

A francia és a német szöveg értelmezésénél, szemantikai összefüggéseik kitapintásánál is bonyolultabb feladat elé állított azonban, hogyan tegyem érthetővé értelmezéseimet. Az egyedüli lehetséges eljárásnak, korábbi tapasztalataim nyomán, azt tartottam,

hogy a szövegekből kiemelt részletek megfeleltetésekor a magyart valamiféle metanyelvnek tekintem.³ Így érzékeltetni tudtam például, mi a funkciójuk azoknak a statikus perspektívájú állítmányi szerkezeteknek, amelyekben mind a két szöveg bővelkedik. Ennek persze ára volt. A szemléltetésre kiválasztott kontextuális egységek magyar változatai sokszor valóságos nyelvi torzszülöttek (például: „... mindenki számára zsarnokság lesz...” [1. III.1.1./vii/], vagy: „... mint egyenlő értékű munka van kifejezve...” [1. III.2./viii/]. Csakhogy hiába vettem volna át a nyomtatásban megjelent magyar fordítások szövegét. Nem vezettek, a magyar nyelv tipológiai sajátosságaiból következően nem is vezethettek rá ugyanazokra a különös kifejezőeljárásokra, amelyekre a francia és a német szöveg vezetett rá.

Az idézett szövegrészletekben kerek zárójelben adtam meg azokat nyelvi elemeket, amelyek nélkül a „magyarított” szöveg érthetetlen lett volna.

Szögletes zárójel közé azokat az eredeti szövegben aktuálisan nem jelölt elemeket tettem, amelyek nélkül nem vagy csak nehezen lehetett volna érzékelni a megnyilatkozások közötti tartalmi-logikai kapcsolatokat.

A francia *on* és a német *man*, úgynevezett általános vagy személytelen névmás megfeleltetésére a legkevésbé rossznak tetsző (etimológiai szempontból nem téves) ‘az ember’ átírást használtam.

4. Vizsgálatomban a két szöveg egészéből indultam ki, és haladtam a részletek felé.

A *II. fejezetben* azokat a szempontokat ismertetem, amelyek alapján az utóbb aprólékosan elemzett és szembesített részeket/fejezeteket kiválasztottam; amelyek alapján a két szerzőt vezérlő (eltérő) világszemlélet és a megjelenített szöveg kölcsönös összefüggéseit bogoztam ki.

A *III. fejezetben* ezekből a kölcsönös összefüggésekből kiindulva elemeztem és konfrontáltam a két szerző gondolkodás- és érvelésmódjának, nyelvi megjelenítőeljárásainak néhány sajátosságát.

A *IV. fejezetben* összefoglaltam az elemzésből levont tapasztalatokat, és ezek fényénél tértem vissza Furet egyik-másik kategorikusan megfogalmazott következtetésére.

II. Az amerikai demokrácia és A tőke szövegéből kiemelt szövegrészletek/fejezetek kiválasztásának menete

1. Tisztában voltam vele, hogy nem vállalkozhatom arra, hogy *Az amerikai demokrácia* (közel 30 nyomtatott ívet kitevő) két kötetének és *A tőke* (több mint 120 nyomtatott ív terjedelmű) három könyvének szövegét csak azért böngésszem végig elejétől végig, hogy rátaláljak a két mű/a két szerző sajátosan jellemző kifejezőeljárásaira, és így meg tudjam határozni a szembesítés fontosabb szempontjait.

Feltételeztem, hogy ezt az elsődleges tájékoztatást maguktól a szerzőktől is megkaphatom, ha áttanulmányozom különböző előszavaikat. Ezekben a kísérszövegekben rendszerint szó esik arról, mi az írásmű célja, mi az, amire a szerző fel akarja hívni az olvasó figyelmét.

Alább nemcsak a két szerző kísérszövegeinek fontosabb gondolatait foglalom össze, hanem egyik-másik olyan megjegyzésüket is, amelyre *Az amerikai demokrácia*, illetve *A tőke* szervezésének, kifejezésének valamelyik specifikus jegye utal vissza.

2.1. *Az amerikai demokrácia* I. kötetének előszavából megtudjuk, hogy Tocqueville-t műve megírására az készítette, hogy Egyesült Államok-beli tartózkodása folyamán egyre jobban felismerte: *az életkörülmények egyenlősége* nemcsak „a politikai erkölcsökre és a törvényekre” hat, hanem befolyásolja a nézeteket, az érzelmeket és a magatartásformákat is; ez az a középpont, „amelyben minden megfigyelése összefut”. – A demokratikus forradalom úgy ment végbe a francia társadalomban, hogy előzőleg nem hatotta át a törvényeket, az eszméket, a szokásokat és az erkölcsöket. Így olyan demokrácia alakult ki, amely nem csökkentette a társadalomban meglévő fonákságokat, de nem is juttatta érvényre a demokrácia eredendő előnyeit. Tocqueville azonban olyan társadalmat képzel el, amelyben – miután mindenki „megszerezhetette” az őt megillető jogokat, és arról is megbizonyosodhatott, hogy jogait meg is őrizheti – „kialakulhat a férfias bizalomnak és a kölcsönös engedékenységnak az a légköre, amely egyformán távol áll a gögtől és a szolgálalkúségtól”. Mert ebben a társadalomban az emberek már egyszer s mindenkorra letettek az arisztokrácia kiváltságairól, ugyanakkor „hatalmukba kerítették” mindazokat az előnyöket, amelyeket a demokrácia képes nyújtani. – Bár tisztában van vele, hogy nem az amerikai társadalom adja az egyedül lehetséges követendő példát, mégis bízik abban, hogy tapasztalatai „hasznosak” lesznek a francia, az európai olvasó számára. – Könyvét „a szerző (így!) vallásos riadalma hatja át”, mert ráeszmélt arra, hogy „ebben a [demokratikus] forradalomban Isten félreismerhetetlen akarata nyilatkozik meg”. – Végül „bevallja”, hogy ha a szerző „meg akarja magát olvasóival értetni”, gyakran arra kényszerül, hogy gondolatainak minden elvi következményét kifejtse, „még akkor is, ha következtetései a hibáság vagy a megvalósíthatatlanság határát súrolják”.

A II. kötet jóval rövidebb előszavából megtudjuk, hogy ez úgy egészíti ki az elsőt, hogy a kettő mégis egységes egészet alkot. „Ebben a kötetben tekintetemet elsősorban az egyenlőség veszélyeire függesztettem”. Változatlanul vallja azonban, hogy „az a demokratikus forradalom, amelynek tanúi vagyunk, olyan ellenállhatatlan, hogy harcolni ellene nem volna sem kívánatos, sem okos”.

2.2. *A tőke* 1. német kiadásának előszavában (1867.) Marx azt írja, hogy művének célja a tőkés termelési mód és az ennek megfelelő társadalmi és forgalm(azás)i viszonyok kutatása. Elméleti fejtegetéseit azért szemlélteti elsősorban Anglia példáján, mert ez az ország a tőkés termelés klasszikus hazája. – A műben „a tőkés termelés természeti törvényeiről van szó”, azokról a törvényekről és tendenciákról, amelyek „kökemény szükségyszerűséggel hatnak és juttatják magukat érvényre”. – A gazdasági, társadalmi formációk fejlődése a természet történelmi fejlődésének felel meg. Ha tetszik, ha nem, „napirendre kerül a tőkés- és földbirtokviszonyok átalakítása!” Mert a társadalom olyan szervezet, amely átalakítható, és amely folyamatos átalakulásban van.

A 2. német kiadás utószavában (1875.) az 1. kiadás fogadtatására reflektálva, Marx szükségesnek tartja, hogy részletesebben ismertesse dialektikus módszerét. „A kutatásnak (így!) részletesen el kell sajátítania ‘az anyagot’ (*Stoff* = tárgy, téma), elemeznie kell ‘az anyag’ fejlődésformáit, nyomára kell jönnie belső összefüggéseinek”. „A valóságos mozgás csak akkor ábrázolható megfelelően, ha ez a munka már elvégeztetett. Ha ez sikerült,

és 'az anyag' élete már eszmeileg visszatükröződik, azt a látszatot keltheti, mintha 'az embernek' valamilyen a priori konstrukcióval volna dolga". – Dialektikus módszere a hegeli módszernek „szöges ellentéte”.⁴ Ahhoz, hogy rátalálhasson arra a lényegre, amely a hegeli misztikus burokokban rejlik, Hegel elméletét „át kellett fordítania” (*umstülpen*). – Műve a politikai gazdaságtan bírálata, írja egyik kritikusanak, és könyvében egy osztályt bírál, mégpedig annak az egyetlen osztálynak – a proletariátusnak – a képviselőjében, „amelynek történelmi hivatása a tőkés termelési mód átalakítása és az osztályok megszüntetése”. De a tőke termelőfolyamatának elemzésekor nem az volt a célja, írja egyik recenziójában, „hogyan a valamikori kifőzdék számára recepteket állítson össze”.

2.3. Másról ír és másképpen beszél Tocqueville, mint Marx.

Tocqueville személyes tapasztalatai, felismerései nyomán általánosítja következtetéseit, fogalmazza meg predikcióit. Diskurzusára is jellemző az, amit Bourdieu Montesquieu-ről – Tocqueville egyik példaképéről és szellemi vitapartneréről – ír: művében a szerző „félleg-magántermészetű mitológiája” ölt formát.⁵

Marx ellenben a talpára állított hegeli dialektika, a német filozófiai nyelv retorikus stratégiája szerint elemzi a tőke termelőfolyamatát; diskurzusára a szinte végletes racionalizmus jellemző.

3. Most ennek a két merőben különböző diskurzusnak a szövegéből kellett olyan részleteket, fejezeteket kiválasztanom, amelyek a két szerző sajátos eljárásaira általában jellemzőek.

Néhány korábbi vizsgálatom tapasztalataira alapoztam, amikor azt posztuláltam, hogy a két írásmű kisebb, összefüggő részleteiből akkor lehet a két szerző/a két szöveg jellemző eljárásaira visszakövetkeztetni, ha (1) a két írásmű kisebb, összefüggő részeinek (fejezeteinek) hierarchikus szintek szerinti tagolása jellemző az egész szöveg hierarchikus szintek szerinti tagolására, és ha (2) ezek a részek (fejezetek) az egész szöveg összefüggéshálózatának valamilyen metszéspontjában helyezkednek el.

3.1. Az *amerikai demokrácia* I. kötetének összesen 19 és II. kötetének összesen 75 fejezete közül csak az I. kötet 12 fejezete tagolódik alfejezetekre, ez a 12 fejezet azonban a két kötet terjedelmének nagyobbik felét teszi ki.

A *tőke* három könyvének összesen 98 fejezete közül 68 nem tagolódik alfejezetekre, de az a 30, amelyik alfejezetekre tagolódik, egyenletlenül oszlik meg a három könyvben. Az I. könyv fejezeteinek közel a fele foglal magában hol több, hol kevesebb alfejezetet, ám terjedelmük a könyv terjedelmének több mint 90 %-át teszi ki. A III. könyv összes fejezetének nem egészen 17 %-a tagolódik alfejezetekre, és terjedelmük a könyv terjedelmének körülbelül 20 %-át teszi ki.

A II. és III. könyv előszavában Engelstől tudjuk meg, mi a három könyv eltérő tagolódásának oka. Engels rendezte sajtó alá a II. könyvet, jegyzeteit is ő egészítette ki két évvel Marx halála után, a III. könyvet pedig 14 évvel később ő fogalmazta meg. Marx „nehezen kibetűzhető feljegyzései alapján úgy rekonstruálta”, hogy a szöveg „mindenben megfeleljen a szerző szándékának”. (Az utolsó rész utolsó, Az osztályok című fejezetének tizedik mondata után, zárójel közé téve, ez olvasható: A kézirat itt megszakad.)

A tagolódás adatai azt sejtették, hogy ha a két szerző sajátos eljárásait azonos szempontok szerint akarom elemezni és szembesíteni, akkor azok közül a fejezetek közül kell néhányat kiválasztanom, amelyek maguk is további, egymással alá-, illetve fölérendeltségi viszonyban álló kisebb egységekre tagolódnak.

Most e közül a 12, illetve 30 fejezet közül azokat kellett kiválasztanom, amelyek a szövegek összefüggéshálózatának valamelyik metszéspontjában helyezkednek el, hierarchikus tagolódásuk pedig legalábbis hasonló az egész szöveg tagolódásához.

3.2. Amikor megpróbáltam a két szöveg összefüggéseit feltérképezni, kiderült, hogy ez a hálózat – különösen *A tőke* három könyvének hálózata – olyan szövevényes, hogy újra és újra le kellett egyszerűsíteniem, hogy a fáktól az erdőt is láthassam.

Az 1. és 2. ábrán már úgy szemléltettem *Az amerikai demokrácia* két kötetének és *A tőke* három könyvének sematizált referenciális összefüggéseit, hogy azt is feltüntettem, melyek azok a fejezetek, amelyekben az átlagosnál több összefüggés/kapcsolódás keresztezi egymást. A fókusz-fejezetek konstitúciójának sajátosságaira a szövegegész hálózatának bemutatása után térek vissza.

Az ábrákon a következő jeleket alkalmaztam:

a mű címe	☐
a kötet/könyv sorszáma	római számok
a részek sorszáma	arab számok
az alfejezetekre nem oszló fejezetek jele	0
az alfejezetekre tagolt fejezetek jele	X
az alfejezetekre tagolt fókusz-fejezetek jele	⊗
az alfejezetek alá rendelt további tagolt egységeket tartalmazó fejezetek jele	+
az alfejezetek alá rendelt további tagolt egységeket tartalmazó fókusz-fejezetek jele	⊕
összefüggések/utalások	→

Az egymást közvetlenül követő/megelőző fejezetek között kapcsolódásokat nem jelöltem.

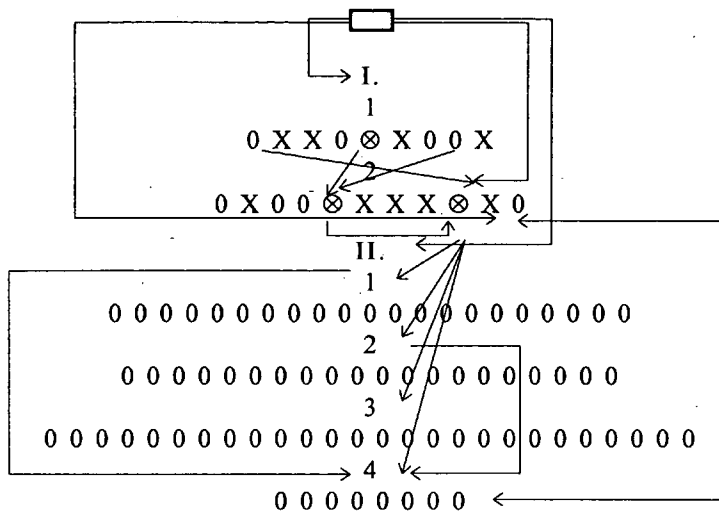
A rész és az egyes fejezet közötti kapcsolódást csak akkor jelöltem, amikor egy rész összes fejezete egy másik résznek csak egyetlen fejezetéhez kapcsolódik.

3.2.1. *Az amerikai demokrácia*

Az I. kötet összesen 19 fejezetének tárgya „az amerikaiak társadalmi demokratizmusa”, a II. kötet négy részének tárgya az „Európa régi társadalmában ismeretlen érzelmek és vélemények”.

Nincs közvetlen összefüggés – inkább csak valamilyen „és” – „és, de” narratív kapcsolat van – a kötetek, az egyes részek első és utolsó fejezete között; csak az I. kötet utolsó (Következtetések című) fejezete kapcsolódik a II. kötet utolsó (Általános áttekintés című) fejezetéhez, amely – valamilyen „mindezek ellenére” tartalmával – visszaütal az I. kötet záró fejezetére.

A két kötet legrövidebb fejezete az I. kötet 2. részének 1. (Miért lehet határozottan kijelenteni, hogy az Egyesült Államokban a nép uralkodik című) fejezete; leghosszabb pedig az I. kötet 2. részének 10. (Néhány megjegyzés az Egyesült Államok területén élő három rassz jelenlegi helyzetéről című) fejezete. Ez utóbbi körülbelül 115 oldalt tesz ki, az előbbi nem egészen 1 oldalt. A különösen hosszú fejezet azonban csak a kötet 1. részének 1. fejezetére utal vissza (ez Észak-Amerika földrajzi áttekintését adja).

Az 1. ábrán látható három $\otimes$ jelű fókusz-fejezet főbb adatait a függelékben mellékelem.

3.2.2. *A tőke*

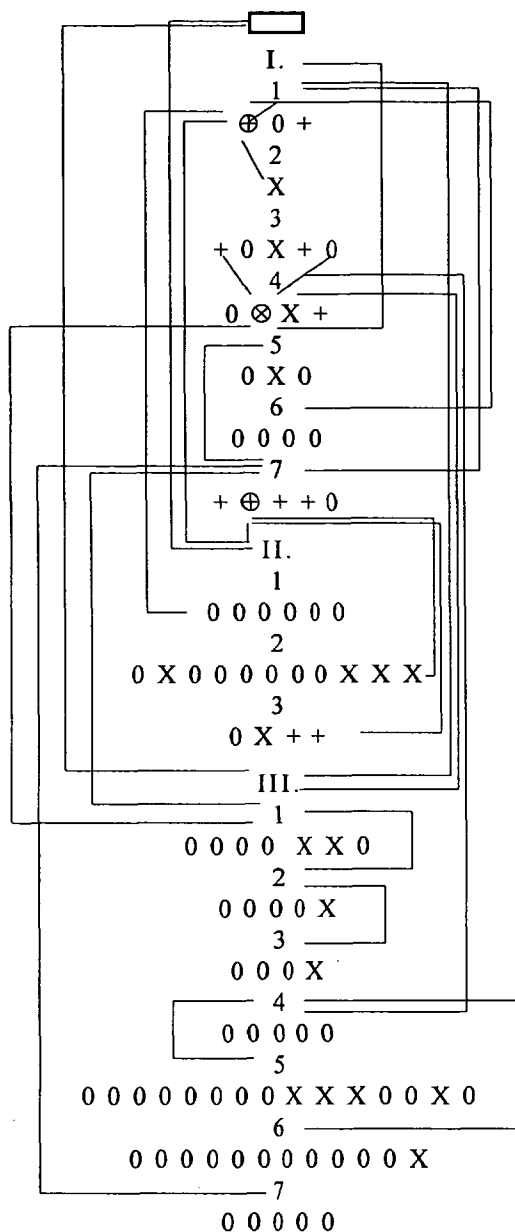
A három könyv címe és tárgya: A tőke termelőfolyamata – A tőkeáramlás (tőkekör-forgás) folyamata – A tőkés termelés összfolyamata. Mind a három cím alá van rendelve két részből álló főcímenek: A tőke – A politikai gazdaságtan bírálata.

A felépítés rendjét Marx vázolta fel, részletesen azonban csak az I. könyv szövegét írhatta meg. Innen a 2. ábráról is jól megfigyelhető eltérések az I. és a II., de főképpen az I. és a III. könyv szintek szerinti tagolása között. És ez magyarázza, miért csak az I. könyvből emelhettem ki fókusz-fejezeteket.

A szerző elméleti kiindulópontjából következik, hogy a kötetek, részek és fejezeteik egymással kölcsönös összefüggésben vannak. „Belső összefüggéseik” tükröztetéséből fakad, hogy a sematikus váz is azt a benyomást kelti, „mintha ‘az embernek’ valamilyen a priori konstrukcióval volna dolga”. A kauzális összefüggések szerint egymás alá, illetve fölérendelt rövidebb-hosszabb kontextuális egységeket „ha – akkor”, „ha nem – akkor tehát” vagy „ha – akkor tehát nem” típusú következtetések fűzik egymáshoz. Mivel az „ábrázolás módjának” ‘az anyag’ valóságos mozgását kell eszmeileg visszatükröznie, érthető, hogy ennek a „mozgásnak” az egyes szakaszai hosszabb, mások rövidebb kifejtést tesznek szükségessé. Az I. könyv leghosszabb része – a hetedik – mintegy huszonöt-szöröse a legrövidebb rész – az ötödik – terjedelmének, és a leghosszabb fejezeteinek –

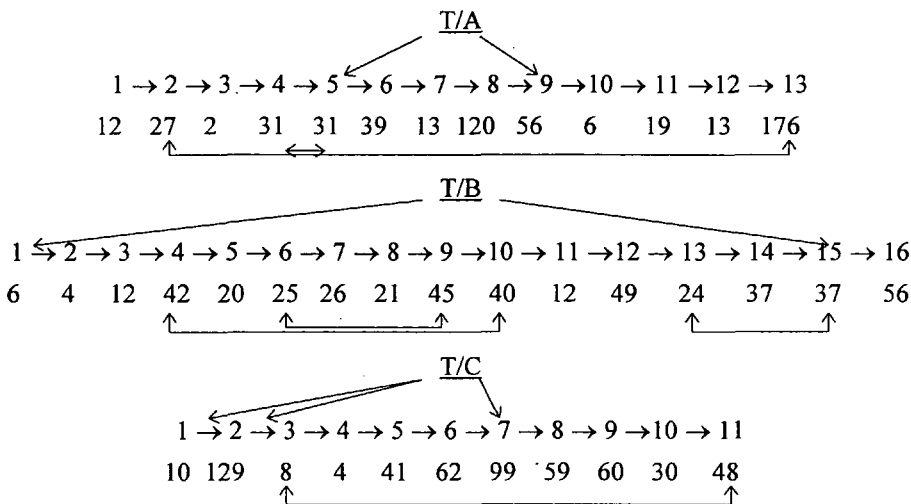
az elsőnek, a harmadiknak és a huszonnegyediknek – a terjedelme több mint hússzorosát teszi ki a legrövidebb fejezetnek, a tizenhatodiknak.

A 2. ábrán látható két $\oplus$ és egy $\otimes$ jelű fókusz-fejezet főbb adatait a függelékben mellékelem.

2. ábra

3.3.1. A 3. ábrán azt mutatom be, hogyan kapcsolódnak egymáshoz Az amerikai *demokrácia* szövegéből kiemelt fókusz-fejezetek alfejezetei, és hogy melyik alfejezet hány mondatot foglal magában.⁶

3. ábra

A T/A jelű fejezet leghosszabb alfejezete az utolsó (A közigazgatás decentralizációjának politikai hatásairól), a legrövidebb a 3. (A község [township] közigazgatási határai).

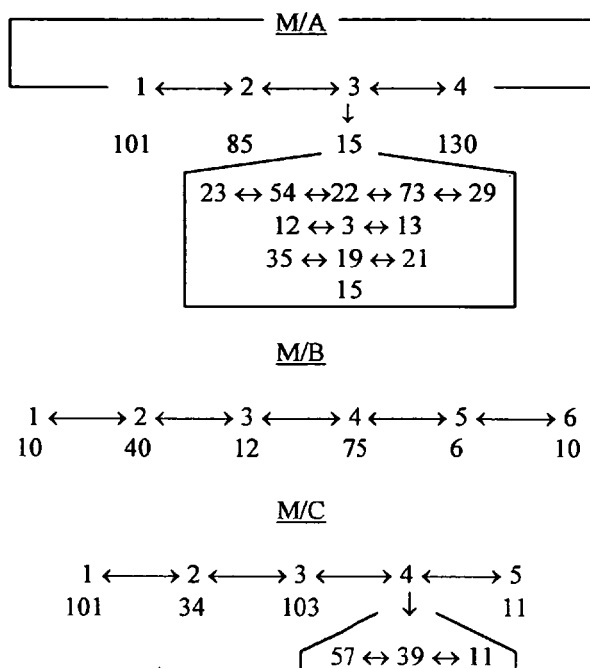
A T/B jelű fejezet leghosszabb alfejezete ismét az utolsó (Arról, ahogyan az amerikai demokrácia az állam külügyeit vezeti), a legrövidebb a 2. (Az általános választójogról).

A T/C jelű fejezet leghosszabb alfejezete a második (Azokról az előre nem látott vagy gondviselésrendelte okokról, amelyek hozzájárulnak a demokratikus köztársaságnak az Egyesült Államokban való fenntartásához), a legrövidebb a 4. (Az erkölcsök befolyása a demokratikus köztársaságnak az Egyesült Államokban való fenntartására).

Említettem, hogy az egész szöveg részeire és fejezeteire az „és” – „és, de” típusú összefüggések a jellemzőek. Most azt állapíthattam meg, hogy a három fókusz-fejezet szervezésére is hasonló összefüggések jellemzőek. Nincs közvetlen tartalmi-logikai összefüggés a fejezet első és utolsó alfejezete között. De még az alfejezetekbe foglalt autonóm mondategységek is leggyakrabban mellérendelően kapcsolódnak egymáshoz, elsősorban a kapcsolatosságot, valamivel ritkábban az ellentétet jelölő konjunktív elemekkel. (L. III. 4.1. alatt.)

3.3.2. A 4. ábrát a 3. ábrával megegyezően szerkesztettem meg.

Az M/A jelű fejezet leghosszabb alfejezete (Az értékforma vagy csereérték) összesen 13 különféleképpen jelölt, tagolt részből áll. Ezek egymással hol mellérendelően, hol alárendelően függenek össze. Legrövidebb alfejezete a 2. (Az áruban megjelenített munka kettős jellege) 85 mondatból áll. (A T/C jelű fejezetnek, amely körülbelül ugyanannyi mondatot foglal magában, mint az M/A jelű, a legrövidebb alfejezete mindössze négy mondatnyi.)

4. ábra

Erről a fejezetről maga Marx is azt írja, hogy az olvasó bonyolultnak tarthatja, de hát „minden kezdet nehéz”.⁷

Az M/B jelű fejezet leghosszabb alfejezete a 4. (A kooperatív munka társadalmi termelőerői), a legrövidebb az 5. (A kooperáció régebbi formái).

A fejezetet azért soroltam a fókusz-fejezetek közé, mert ez egyike annak a kevés fejezetnek, amely egy folyamat kialakulását tárgyalja – a kooperációt. De részletes elemzése azért is érdekes, mert prototípusa azoknak – a 2. ábrán X jelű – fejezeteknek, amelyek csak alfejezetekre oszlanak.

Az M/C jelű fejezet leghosszabb alfejezete a 4. (Körülmények, amelyek az érték-többség tőkére és jövedelemre való megosztásától függetlenül határozzák meg a felhalmozás terjedelmét); legrövidebb alfejezete pedig az 5. (Az úgynevezett munkaalap).

A *tőke* szövegében szélsőséges értékek között váltakozik a magasabb szintű egységekbe foglalt alacsonyabb szintű egységek terjedelme. A legrövidebb fejezetek terjedelme a leghosszabbaknak átlagosan 6 %-át teszi ki. De ez az arány *Az amerikai demokrácia* szövegében jóval szélsőségesebb: még 1 %-ra sem rúg. Hasonló arányok jellemzőek a legrövidebb és leghosszabb fejezetekbe foglalt mondatok számának megosztására. A *tőke* szövegében a legrövidebb fejezetekbe foglalt mondatok száma átlagosan 20 %-a a leghosszabb fejezetekbe foglalt mondatokénak. *Az amerikai demokrácia* szövegében a megfelelő arány átlagosan még a 2 %-ot sem éri el.

Az ábráról az is leolvasható, hogy *A tőke* szerveződésére inkább az alárendeltségi viszonyok a jellemzőek – *Az amerikai demokráciáé*ra ellenben a mellérendeltségi viszonyok. Az autonóm szövegegységek *A tőke* szövegében általában következtetésre vonatkozó konjunkciókkal kapcsolódnak egymáshoz; *Az amerikai demokrácia* szövegében ezeknek a kapcsolásfajtáknak az aránya mintegy 40 %-kal alacsonyabb. (Minderről részletesebben a III. 4.1. alatt.)

4. Tocqueville a franciaországi változásokat átélt ember érdeklődésével vezeti be olvasóját az Egyesült Államok (főképpen közép-keleti államainak) életébe. Az I. kötetben megismerteti olvasóját az amerikai angolok intézményeivel, kormányzati rendszerével, társadalmuknak azokkal a magatartásformáival, amelyek szokatlanságuknál fogva hasznosak lehetnek az olvasó számára. Tapasztalatait látszólag rapszodikusán találja, de közlései mögött „makacs következetesség” rejlik. Megfigyelései és a belőlük levont következtetések abban a meggyőződésben „futnak össze”, amelyet már könyve megírása előtt alakított ki, mégpedig abban a felismerésben, hogy az amerikaiak demokratikus forradalmában „Isten félreismerhetetlen akarata nyilvánul meg”. Alapgondolataira a II. kötet négy részében tér vissza. Igaz, hogy ezekben a fejezetekben részletesebben fejti ki fenttartásait, mint az I. kötetében, az összefoglaló fejezetben mégis megerősíti korábban megfogalmazott végkövetkeztetését.

Művét felfedezőútja élményeinek, revelációinak megfelelő formában szervezi, tagolja és jeleníti meg.

Az I. kötetből kiemelt három fókusz-fejezetről feltételeztem, hogy magukban foglalják nemcsak a mű legjellemzőbb témáit, hanem Tocqueville sajátos kifejezőeljárásait is.

Marx elméleti felfogásának megfelelően elemzi a tőke termelőfolyamatát, és bírálja kora politikai gazdaságtani nézeteit. Ennek megfelelően „ábrázolja” az ‘anyag’ mozgásformáit, belső összefüggéseit és ellentmondásait, azokat a „vastörvényeket”, amelyek a folyamat egyes mozzanataiban „juttatják magukat érvényre”.

Művének szerkezeti felépítése és tagolása tükörképe analitikus és mindent északra visszavezető gondolkodásmódjának.

Az I. könyvnek sok olyan fejezete van, amelyben az egész szöveg jellemzői úgy tükröződnek, mint cseppben a tenger. Az I, az M/A jelű fejezetet semmiképpen sem hagyhattam figyelmen kívül. Az áru és pénzviszonyok „titka” az egész gondolatrendszer alfája és ómegája. Ezen kívül akár tíz olyan fejezetet is kiválaszthattam volna, amely alkalmas lett volna arra, hogy szembesítsem *Az amerikai demokrácia* három fókusz-fejezetével. De némi megfontolás után úgy döntöttem, hogy talán célszerű lesz olyan további fejezeteket kiemelnem, amelyek szervezése, tagolása, nyelvi megjelenítésmódja különbözik egymástól, de mindegyik a maga módján jellemző a szöveg alkotójára.

Nem azért emeltem ki a két szövegből három-három fejezetet, mert a hármas számnak ismeretes mesebeli konnotációja van. Két-két fejezet szövegéből nem lehet biztos általános következtetéseket levonni. De arról is meggyőződhettem, hogy háromnál többől sem tudtam volna lényegesen eltérő specifikumokat kihüvelyezni.

III. Tocqueville felismeréseinek, illetve Marx elemzésének kölcsönös összefüggése *Az amerikai demokrácia*, illetve *A tőke* szövegének kifejezőeljárásaival. Néhány jellemző kifejezőeljárás szembesítése

1. A két mű elő- és utószavából megtudtuk, hogy Tocqueville közlőszándéka különbözik Marxétól. Feltételezhetjük, hogy a két mű konstitúciójának és verbális szövedékének is különböznie kell egymástól.

Az 1. és 2. ábra sematikus vázáról csakugyan le lehetett ezt a különbözőséget olvasni. A 3. és 4. ábra sematikus váza pedig azt mutatta, hogy a három-három fókusz-fejezet szervezése és tagolása is hasonlóképpen különbözik. Így tehát feltételezhettem, hogy a kiemelt fejezetek nyelvi szövedékéből kiemelhetem Tocqueville, illetve Marx jellemzőbb gondolatközlő-, személyközi kapcsolatteremtő kifejezőeljárásait.

2.1. Először *Az amerikai demokrácia* három fókusz-fejezetének szövegét vizsgáltam, hogy megtudjam, milyen szövegkörnyezetbe ágyazza Tocqueville a maga „megszívlelendő” következtetéseit, illetve hogy következtetéseit hogyan tükrözik vissza azokat a princípiumokat, amelyekre a két kötet előszavában utal.

a) Következtetéseit gyakran olyan megnyilatkozások vezetik be vagy zárják le, amelyekből a személyközi kapcsolatok folyamatos fenntartásának szándéka olvasható ki.

(i): *Azt hiszem [tehát]*, hogy a vidéki (vidékenként létesített) intézmények minden nép számára hasznosak, *de úgy gondolom*, hogy egyik népnek sincs nagyobb szüksége az ilyen intézményekre mint azoknak a népeknek, amelyeknek társadalmi berendezkedése demokratikus.

(ii): *Mondtam*, hogy az Egyesült Államok demokratikus intézményeinek fenntarthatóságát a körülményeknek, a törvényeknek és az erkölcsöknek kell tulajdonítani. ... Az igaz, hogy az amerikai angolok meghozták az új világba az élet-körülmények egyenlőségét, ... *[hiszen]* a születésből származó előítéletek ugyanolyan ismeretlenek voltak, mint a hivatalból származó előítéletek. *Mint-hogy* a társadalom helyzete demokratikus lett, *[ezért]* a demokráciának könnyű volt hatalmát megalapoznia.

(iii): A katolicizmus ... nem alkuszik meg egyetlen halandóval sem; és minden embert egyforma mértékkel mérven, arra törekszik, hogy a társadalom minden osztályát az oltár lábánál egyesítse, mint ahogyan Isten szemében is egyesítve vannak. – Amikor a katolicizmus a híveket az engedelmességre készíti, *[akkor]* nem az egyenlőtlenségre készíti *tehát* fel őket. A protestantizmusról *[viszont]* ennek ellenkezőjét *mondom*, mert ez az embereket általában kevésbé az egyenlőségre, mint inkább a függetlenségre ösztönzi.

b) Kevésbé explicit formák is jelölhetik a szövegalkotó kapcsolatfenntartó szándékát.

(iv): *Nem lehet azonban kétségbe vonni*, hogy az amerikaiak törvényhozása, mindegyik egybevetve, nem alkalmazkodik kellőképpen az ország természeti adottságaihoz. – Az amerikai törvények *tehát* jók; és nekik *kell* tulajdonítani azok-

nak a sikereknek a jó részét, amelyeket a demokrácia kormányzati rendszere Amerikában elért; *de nem hiszem*, hogy ezeknek a sikereknek ez a fő oka.

- (v): Azt *lehet tehát mondani*, hogy minden vallás magából az emberből meríti az erőnek azt az alkotóelemét, amelynek 'az ember' soha nem lehet híján, *mert természetének egyike alkotóeleméből fakad*.

c) A szerző szokásos kifejezőeljárásainak egyike, hogy az általánosítás szintjére emelt következtetését valamilyen „köztudomású, hogy” jelentésű, rendszerint rejtett, előzetes feltevással vezeti be. (Ilyen a (ii) alatt bemutatott kontextuális egység „Az igaz, hogy...” megnyilatkozása.) Ilyen megnyilatkozást tartalmaz az alábbi idézet harmadik mondata is.

- (vi): Az egyén alárendelt (személy) lett minden olyan dologban, amely az állampolgárok egymás közötti ügyeit illeti. [*de*] A maga ura maradt mindabban, ami csak rá tartozik; és cselekedeteiért csak Istennek kell számot adnia. *Innen* az az életbölcesség, hogy az egyén a saját érdekének legjobb és egyedüli bírója, és hogy a társadalomnak csak *akkor* van joga arra, hogy tevékenységét irányítsa, *ha* az egyén tevékenysége által sértve érzi magát, vagy [*akkor*] *ha* közreműködésére szüksége van.

A kontextuális egységben három ok-okozati összefüggés követi egymást: *innen* – vagyis abból a köztudomású bölcsességből következik, hogy...; *akkor* van joga..., *ha*... vagy [*akkor* van joga] *ha*... A következményt olyan jelen idejű állítmányi szerkezetek fejezik ki, amelyeknek érvényessége helytől és időtől független. Ezt az abszolút érvényességű – vagyis ilyennek posztulált – cselekvést, történést, állapotot kifejező jelen időt nevezték a régi grammatikusok gnómikus jelennek. (Ilyen gnómikus jelen időben állnak az olyan formulák, mint: a két befogó négyzetének összege *egyenlő* az átfogó négyzetével, vagy az olyan közmondások, mint: addig *jár* a korsó a kútra, amíg *el nem törik*.)

Ezt az abszolút érvényességet fejezi ki az (i) alatt bemutatott idézet „... hasznosak...” és „... nincs nagyobb szüksége...” vagy az (iii) alatti idézet valamennyi jelen idejű predikátuma.

d) Az érvelés affektív színezete sajátosan árnyalja a C jelű fejezet alább idézett utolsó bekezdését. A fejezet nemcsak az I. kötetnek, hanem az egész műnek kulcsfejezete. A bemutatott bekezdésnek pedig az a funkciója, hogy megkülönböztetett nyomatékot adjon a szövegalkotó következtetéseinek.

- (vii): *De azt hiszem*, hogy *ha* nem sikerül közöttünk demokratikus intézményeket fokról fokra bevezetni és kialakítani, és *ha* 'az ember' letesz arról, hogy minden állampolgárt olyan gondolatokban és érzésekben részesít, amelyek (minden állampolgárt) előkészítenek a szabadságra, azután lehetővé teszik, hogy mindnyájan éljenek vele, [*akkor*] *nem* lesz függetlenség senki számára, sem a polgár, sem a nemesember, sem a szegény, sem a gazdag számára, *hanem* [*akkor*] mindenki számára egyenlő zsarnokság lesz; és *előre látom*, hogy *ha* idővel nem sikerül közöttünk kialakítani a nagy többség békés uralmát, [*akkor*] előbb-utóbb egyetlen ember korlátlan hatalmába fogunk kerülni.

Az *amerikai demokrácia* bevezetőjében azt írja Tocqueville (II. 2.1.), hogy ráeszmélt arra, hogy az amerikaiak demokratikus forradalmában „Isten félreérthetetlen akarata nyilvánul meg”. A fenti idézet két állítmányi szerkezete: „azt hiszem, hogy...” és „előre látom, hogy...” visszautal „a szerzőnek erre a vallásos riadalmára”. Ez a felismerése ad biblikus színezetet azoknak a jövő idejű állítmányi szerkezeteknek, amelyek szükségszerűen bekövetkező bajos eseményeket jelenítenek meg: „[akkor] nem lesz...” és „[akkor]... hatalmába fogunk kerülni”.⁸

2.2. Tocqueville fogalmai gyakran ambivalensek, írja Furet (I.1.). Meg szerettem volna érteni, mit ért ambivalencián.

A (ii) alatt idézett kontextuális egység szövege szerint Tocqueville összekapcsolja a *demokrácia* és az *életkörülmények egyenlősége* fogalmakat, de nem világos, a demokrácia ok-e vagy okozat, és megfordítva: az életkörülmények egyenlősége okozat-e vagy ok?

Márpedig a mű egyik központi fogalma az életkörülmények egyenlősége. Mit értünk hát *egyenlőségen*?

Egyszer arról olvashatunk, hogy a társadalmat *demokratikussá* az életkörülmények egyenlősége tette. Másszor meg arról [(iii)], hogy az egyenlőség eszméje az *Isten előtti egyenlőségben* gyökerezik, a protestantizmus viszont a maga híveit inkább a függetlenségre, mint az egyenlőségre ösztönzi.

A függetlenség és az egyenlőség antinóm fogalmak?

De akkor milyen egyenlőség is valósult meg az Egyesült Államokban, ha „a demokratikus intézmények *felkeltik [ugyan] az egyenlőség vágyát* és hízelgők a nép számára, *anélkül hogy ezt a vágyat ki tudnák elégíteni*”.

És mit értünk népen?

A (vii) alatti idézet szövege szerint *minden állampolgár és a nagy többség* olyan kváziszinonimák, amelyeknek értelme ellentétes az „*egyetlen ember*” fogalmával. Másutt arról olvasunk, hogy a nép inkább érzései, mint megfontolásai szerint cselekszik, és arról, hogy az *egyszerű embereket* irigység és megdöbbenés tölti el, ha valaki „kilép a soraikból ... és néhány év múlva az, aki tegnap még *egyenlő* volt velük, ma az ő *irányításuk* jogával van felruházva”. Még mindig ugyanennek a (B jelű) fejezetnek a végén azt írja Tocqueville (gróf), hogy nézetei szempontjából „az *arisztokrácia* a világon a legállhatatosabb testület”, mert „a *nép széles tömegeit tudatlansága vagy szenvedélyei* elcsábíthatják, *de egy arisztokratikus testület túl népes ahhoz, hogy csapdába ejtsék*, és nem elég népes ahhoz, hogy *engedjen* a meggondolatlan szenvedélyek bódulatának”.

A „viszont”, „ugyan”, „tegnap: ma”, „de” megszorítások és ellentétek bűjtatva utalnak vissza a hívő katolikus, az arisztokrata származású szövegalkotó személyiségében rejlő ambivalenciára: érdeklődő-befogadó, ugyanakkor pejoratív-elutasító attitűdjére.

És akkor felmerül a kérdés: kinek és milyen gondolatokban kell „az állampolgárokat részesítenie”, hogy ezek az állampolgárok élni tudjanak a szabadsággal? Milyen tudásra kell szegényt és gazdagot, polgárt és nemesembert felkészíteni, hogy ne a zsarnokság legyen úrrá rajta? Milyen érzéseket kell a „népben”, „az egyszerű emberekben” kialakítani, hogy „a nagy többség” (?) leküzdje irigységét, meggondolatlan szenvedélyeit?

A C fejezet 9. alfejezetének címében azt írja Tocqueville, hogy *bár a törvények* jobban biztosítják a demokratikus köztársaság fenntarthatóságát, mint a fizikai körülmények (utalás Montesquieu elméletére), *de az erkölcsök* a törvényeknél is jobban. Hasonló

gondolatot fogalmaz meg a B fejezet (iv) alatt idézett részletében. – Nézeteiről a legtöbbet a C fejezetnek abból a gondolatsorából tudhatunk meg, amelyben például ez is olvasható: „*Nem lehet tehát azt mondani, hogy a vallás akár a törvényekre, akár a politikai nézetek részleteire befolyást gyakorol, de irányítja az erkölcsöket, és azáltal, hogy szabályozza a családot, az állam szabályozásán fáradozik*”. Majd ez: „*minden vallás mellett találhatik egy politikai vélemény, amely, lelki rokonsága révén, illeszkedik hozzá*”, s így „*összhangba hozza a földet az éggel*”. Végül az (v) alatt bemutatott szövegrészletben arról olvashattunk, hogy a vallás az emberi természet (immanens) alkotóeleme. – Ha megpróbáljuk most sorba rendezni mindazt, amit szabadságról, egyenlőségről, illetve egyenlő szabadságról, Isten előtti egyenlőségről, erkölcsökről és vallásról, és mindazt, amit kölcsönös összefüggéseikről megtudtunk, visszakövetkeztethetünk arra, hogy „ha nem akarjuk, hogy ... akkor” azokat a gondolatokat, érzéseket, törekvéseket kell minden emberben kifejleszteni és megerősíteni, amelyek az *Isten előtti egyenlőség, az erkölcsök, a vallás* fogalmában futnak össze. Ezek óvhatnak meg mindenkit a zsarnokságtól, attól hogy egyetlen ember korlátlan hatalmába kerüljön. (L. az alfejezeteknek a függelékben felsorolt címét és terjedelmük megoszlását.)

2.3. Az *amerikai demokrácia* szövegébe bele van írva szerzőjének az a meggyőződése, hogy minden emberi megnyilvánulás és törekvés közvetlenül, „öszönösen” felismerhető. Ezért beszél ismételtelen az amerikaiak „demokratikus ösztöneiről” (B jelű fejezet). Ő maga is így ismerte fel az amerikai demokrácia sajátosságait. Ezért hisz abban, hogy *következtetései* – amelyeket „gondviselésrendelte” okokra vezet vissza – minden további *bizonyítás nélkül, egyszer s mindenkor érvényesek*.

A II. kötet előszavában azt írja, hogy bár világosan megértette, milyen veszélyekkel jár az egyenlőség, mégis rendíthetetlenül hisz abban, hogy „ez a demokratikus forradalom, amelynek tanúi vagyunk, olyan *ellenállhatatlan*, hogy harcolni ellene nem kívánatos és nem is okos dolog”.

3.1. Marx a XIX. század közepének tökéletes termelőfolyamatát elemzi, azaz egy aktuális gazdasági folyamatot boncolgat (nem így Tocqueville, aki a XIX. század első évtizedeinek az Egyesült Államokban megismert nézeteit, érzelmeit, emberi magatartásformáit vizsgálja).

A *tőke* I. könyvének elő- és utószavaiban „a kutatás” feladatairól beszél (Tocqueville műve előszavában a személyes tapasztalataiból levont „megszívlelendő” következtetésekről ír).

Marx racionalizmusának megfelelően, analitikus gondolkodása szigorával ábrázolja ‘az anyag’ belső ellentmondásait és összefüggéseit (Tocqueville az utazó érdeklődésével egyre csak azt keresi, melyek azok az okok, amelyek lehetővé teszik, hogy az Egyesült Államokban a demokratikus köztársaság fenntartható legyen/maradjon).

Marx tudományosan megfogalmazott alaptételeinek megfelelően, gondolatközlő – és személyközi kapcsolatteremtő kifejezőeljárásainak sajátosságait az határozza meg, hogy

a) ‘az anyag’ mozgása a természeti törvények erejével „juttatja magát kifejezésre”, vagyis: a természet vastörvényeit nem a kutató tárja fel, a kutató funkciója, hogy ezeket a törvényt a valóságos mozgásuknak megfelelően tükröztesse;

b) 'az anyag' mozgása azt feltételezi, hogy a folyamatok cselekvő alanyai „a dolgok”, ebből következően a személyek a természeti törvények kényszerével ható folyamatoknak szenvedő alanyaivá válnak;

c) a cselekvőként ható „dolgok” nemcsak a folyamat belső összefüggéseit tükröztetik vissza, hanem ellentmondásait is, vagyis: visszatükröztetik a politikai gazdaságtan uralkodó nézeteinek fonákságait is.

d) Marxnak az olvasóval kialakított személyközi kapcsolataira inkább valamilyen személytelenség jellemző, és semmiképpen sem az a meggyőző szándékú személyesség, amely Tocqueville szövegének sajátossága.

A kapcsolatok megjelenítésének többféle változata közül néhány:

- (i): Az áru használati érték vagy használati tárgy és „érték”. ... *De ha 'az ember' ezt már tudja, akkor ez a kifejezőmód nem okoz kárt, hanem rövidítésül szolgál. Elemzésünk [tehát] azt bizonyította be, hogy az értékforma vagy az áruérték kifejezése az áruértékből származik, és nem megfordítva, az érték és értéknagyság csereértékként való kifejezőmódjából.*
- (ii): 'Az ember' emlékszik arra, hogy az értéktöbblet rátája elsősorban a munkaerő kizsákmányolásának fokától függ. ... Az értéktöbbletről szóló fejezetekben ismételtlen az *állapítottatott meg*, hogy a munkabér legalább a munkaerő értékével egyenlő. A munkabérnek az ez alá az érték alá való erőszakos leszállítása *azonban* a gyakorlatban túl fontos szerepet játszik ahhoz, hogy itt *ne álljunk meg* egy pillanatra. A munkások szükséges fogyasztási alapját [*ugyanis*], bizonyos határok között, ténylegesen a tőke felhalmozási alapjává változtatja.

e) Mind a két idézetben olvashattunk cselekvő alanyként megjelenített „dolgokról” és szenvedő alanyként megjelenített személyekről.⁹ A cselekvő alanyként megjelenített „dolgok” többnyire a „természeti törvények” kényszerével ható történeteket, állapotokat „juttatják kifejezésre”, ezért ezeknek a megnyilatkozásoknak a predikátuma gnómius jelenben áll (mint például az (i) alatti idézetben „az áruértékből származik”, a (ii) alatti idézetben „a munkaerő értékével egyenlő”, és „az erőszakos leszállítás ... a tőke felhalmozási *alapjává változtatja*”). Ugyanezt figyelhetjük meg az alábbi idézetek szövegében.

- (iii): *Az áruforma* titokzatos volta *tehát* egyszerűen abban áll, hogy úgy *tükrözi vissza* az emberek saját munkájának társadalmi jellegét, mint ezeknek a dolgoknak a természeti tulajdonságát.
- (iv): Az *árúk* most értékeiket fejezik ki (1) egyszerűen azért, mert ... és (2) ..., mert ...

„A dolgok megszemélyesülésének és a személyek eldologiasulásának immanens ellentéte” Marx fejéből néha szinte szürreális hasonlatokat csíhol ki.

- (v): A fa alakja például megváltoztatik, ha 'az ember' belőle asztalt csinál. Ennek ellenére *az asztal* fa marad, közönséges érzéki dolog. De mihelyt mint áru *je-*

lenik meg, érzéki-érzékeletti dologgá alakul át. Nemcsak hogy lábai a földön állnak, de fejével minden más dologgal szemben helyezkedik el, és fafejéből tücsköt-bogarat csal elő, sokkal csodálatosabban, mintha szabad akaratából táncra perdülne.

Ha – akkor típusú következtetést tartalmaz az (i) és az (v) alatt idézett két kontextuális egység. Az alábbi hosszú gondolat sor *akkor* – *amikor* formájú tételezésének azonban más pragmatikai értéke van.

- (vi): Maga Arisztotelész árulja el *tehát* nekünk, min szenvedett hajótörést elemzése, nevezetesen az értékfogalom felismerésének híján. Azt *azonban*, hogy az áruérték alakjában minden munka, *tehát* mint egyenlő értékű munka van kifejezve, azt Arisztotelész magából az értékformából nem olvashatta ki, *mert* a görög társadalom a rabszolgamunkán nyugodott, *tehát* természetes alapja az emberek és munkaerejük egyenlőtlensége volt. Az értékkifejezés titka minden munka egyenlősége és egyenlő érvényessége, *mert és amennyiben* egyáltalán emberi munka, csak *akkor* fejthető meg, *amikor* az emberi egyenlőség fogalma már valamilyen általánosan elfogadott előfeltevés szilárdságával bír. Ez azonban csak egy olyan társadalomban lehetséges, amelyben az áruforma a munkatermék általános formája, *tehát* az embereknek mint árutulajdonosoknak az egymáshoz való viszonya is uralkodó társadalmi viszony. Arisztotelész zsenialitása éppen abban csillan fel, hogy az áru értékkifejezésében felfedezi az egyenlőségi viszonyt. Csak kora társadalmi viszonyai akadályozták meg annak kifürkészésében, miben is áll „igazában” az egyenértékűség viszonya.

Az *akkor* – *amikor* következtetés mindkét tagjának szubjektuma „dolog”, de az *akkor* fejthető meg szövegegység rejtett alanya személy. Az *amikor* tételben megjelenített állapot/helyzet azonban nem ennek a „személynek” köszönhetően „bír egy általánosan elfogadott előfeltevés szilárdságával”, hanem „minden munka egyenlősége és egyenlő érvényessége” következtében „bír” ezzel a szilárdsággal. De ezzel a szilárdsággal csak akkor juttathatja „magát kifejezésre”, *ha* [=tehát] „az embereknek ... egymáshoz való viszonya is uralkodó társadalmi viszony/viszonnyá” válik. A következtetés mögött nem „érzés”, nem „előrelátás” húzódik meg, hanem a szövegalkotó racionális-analitikus gondolkodása.

A (vi) alatt idézett szövegrészlet *amikor* tagjában jövő idő fordul elő ugyanúgy, mint Tocqueville 2.1. (vii) alatt idézett „kulcsmondatában”. Nincs azonban semmilyen „profetikus” konnotációja: az *akkor* tétel szubjektuma nem a szövegalkotó, hanem „dolog” (a társadalmi életfolyamat).

Hasonló az (i) alatt idézett szövegrészlet *ha* – *akkor* érvelésének értelem-szemantikai menete. *Ha* a „személy” – ‘az ember’ – már tudja, hogy ... –, *akkor* tudja, hogy ez a kifejezőmód semmiféle kárt nem okozhat, *mert* ... A személyek és dolgok immanens ellentéte „okozza” azt, hogy „a dolog” a cselekvő, „a személy” pedig a szenvedő alany. És ez a viszony, a premissza értelmében, egyszer s mindenkor így tükröződik a vizsgált folyamatban.

A (vi) alatti hosszú kontextuális szövegegység predikátumainak egy része múlt időben, másik része jelen időben áll. A jelen idejű állítmányi szerkezeteknek két, jól megkülönböztethető funkciójuk van. Úgynevezett történelmi jelen időt érzékeltet az „árulja el”, az „abban csillan fel”, a „felfedezi” predikátum, és úgynevezett gnómikus jelent a „minden munka ... van kifejezve”, az „általánosan elfogadott előfeltevés szilárdságával bír” állítmányi szerkezet. A belső összefüggések és ellentétek „visszatükröződésének” tanulságos – valószínűleg önkéntelen – példái.

f) *A tőke* teljes címének második tagja: A politikai gazdaságtan bírálata. *A tőke* termelőfolyamatának elemzésébe szervesen illeszkednek be a „kritikai elemzések”; az elemző és kritikai részek kifejezőeljárásai nem különböznek egymástól. A bírálat azonban expresszívabb eszközállomány kiválasztására ösztönzi a szövegalkotót.

(vii): Bár a politikai gazdaságtan, ha tökéletlenül is, de elemezte az értéket és értéknagyságot [itt lábjegyzetben hivatkozás Ricardo korábban idézett munkájára], és felfedezte az ezekben a formákban elrejtett tartalmat. De *soha még csak fel sem vetette a kérdést, miért* ölti ezt a formát az a tartalom, *miért* mutatkozik tehát meg a munkatermék az értékén keresztül, és időtartama a munkatermék nagyságán keresztül? ... *A társadalmi termelőszervezetnek a polgári formákat megelőző formái ezért úgy kezeltetnek, mint, mondjuk, a vallásoknak a kereszténységet megelőző formái az egyházatyák által.*

(viii): „Az ipar szolgáltatja azt az anyagot, amelyet a takarékosság felhalmoz”. [Lábjegyzetben hivatkozás A. Smith-nek korábban idézett művére.] Tehát takarékoskodjatok, takarékoskodjatok, azaz változtassátok vissza tőkévé az értéktöbblet vagy többletérték minél nagyobb részét! Felhalmozás a felhalmozás kedvéért, termelés a termelés kedvéért, ebben a formulában fejezte ki a klasszikus közgazdaságtan a polgári korszak történelmi hivatását. ... De ha a klasszikus közgazdaságtan a proletárt csak értéktöbbletet termelő gépnek tekinti, [akkor] a tőkés is csak (gép), az értéktöbbletet tőkévé történő átalkításának gépe.

3.2. Marx bonyolult fogalomkészlete, írja Furet (I.1.), „a német filozófia átdolgozott örökségéből származik vagy az angol politikai gazdaságtan átdolgozásának terméke”.

Marx *A tőke* kísérszövegeiben maga is megemlíti Hegel dialektikáját. Arról is szól, miért szemlélteti a tőkés termelőfolyamat ellenmondásait éppen Anglia példáján (II. 2.2.).

Igaz, hogy Tocqueville műve egyik előszavában sem említi – de szövegéből kiderül –, hogyan „dolgozta át” Montesquieu elméletét [C jelű fejezet 9. alfejezet címe (lásd 2.2. alatt)], vagy hogy mit köszönhet Washington és Lincoln írásainak (B jelű fejezet utolsó alfejezete). Sem Tocqueville, sem Marx gondolatrendszerének eredetisége nem mérhető azonban le azon, hogy melyikük kinek és milyen gondolatrendszerét „dolgozta át”. Kétféle diskurzus, kétféle – a maga módján egyformán koherens – szöveguniverzum.

A tőke szövegéből nemcsak fáradságos, hanem teljesen hiábavaló munka lett volna, ha megpróbálom visszakeresni fogalomkészletének gyökereit akár „a német filozófiában”, akár „az angol politikai gazdaságtanban”. Szövegéből, a szöveg összefüggéshálózatából, de még idézett részleteiből is nagy biztonsággal azt lehet kiolvasni, hogy

fogalmi következetesen egyértelműek, mert racionális, elméletileg-tudományosan koncipiált szövegüniverzuma nem „tűrné meg” a kétértelműséget.

Az *amerikai demokrácia* szövegüniverzuma is koherens, mert fogalmainak ambivalens vagy antinomikus aktuális jelentésében valójában az a tekervényes, de „makacs következetességgel” végigjárt út követhető nyomon, amelyen lépésenként haladt előre, amíg végül felismerte, miben „futnak össze”, miben kristályosodnak ki – minden „de”, „azonban”, „mégis” ellenére – közvetlen tapasztalatai (2.3.).

Következzék néhány példa egyik-másik úgynevezett szótári ekvivalens merőben különböző aktuális jelentésére.

Marx *egyenlőségen* minden *munka* egyenlőségét és minden ember munkaerejének egyenlő érvényességét érti [3.1. (vi)], Tocqueville *egyenlőségen* egyszer az életkörülmények egyenlőségét érti [2.2. (ii)], máskor olyan lehetőséget, amelyet az emberek Isten gondviselésének köszönhetnek, ismét máskor „a társadalom minden tagját megillető” állapotot ért rajta, amely az embereknek Isten előtti egyenlőségéből fakad.

Köztudomású, hogy Marx minden vallást elutasít, bírál, gyakran gúnyol is. Az *árutermelő társadalomnak* az a sajátossága, írja (az A jelű fejezetben), hogy a termékeket mint árukat vonatkoztatja egymásra. „Ennek a társadalomnak a legjobban a kereszténység felel meg, a maga elvont-emberi kultuszával, polgári fejlődésének korszakában pedig a protestantizmus, a deizmus stb. ... A való világ vallásos visszfénye egyáltalán csak akkor tűnhet el, amikor a mindennapi gyakorlati élet viszonyait, az embereknek egymáshoz és a természethez való viszonyát, nap mint nap átlátszó, értelmes vonatkozások jelenítik meg”. Láthattuk, hogy Tocqueville számára a vallás az (általános fogalomként értelmezett) *ember immanens tulajdonsága*.

4. Tocqueville és Marx homlokegyenest különböző premisszáiból következik, hogy *Az amerikai demokrácia* és *A tőke* összeállításának szerkesztésének módja és nyelvi realizációja is gyökeresen különbözik egymástól.

4.1. Tocqueville *Az amerikai demokrácia* I. kötetének szövegét összesen 301, a II. kötetét összesen 23 lapalji jegyzettel egészíti ki; Marx *A tőke* I. könyvének szövegét összesen 1059 lapalji jegyzettel.

Tocqueville jegyzeteinek és idézeteinek – amelyeket államférfiak, papi személyek, hitelesnek ismert állampolgárok szövegéből vesz át – az a funkciójuk, hogy az idézett személy tekintélyének súlyával támasszák alá a szövegalkotó felismeréseit, és így járuljanak hozzá a befogadó meggyőzéshez.

A tőke tengernyi hivatkozásának elsődrendű funkciója, hogy igazolja „a politikai gazdaságtan bírálatának” szükségességét és jogosságát. Bár az idézetek funkciója is nyilvánvalóan megegyezik Marx közlőszándékával (II. 2.2.), kétséges, hogy minden „újat tanulni akaró” és „gondolkodni akaró” olvasó megérti-e, vajon mit akar bizonyítani vagy kicsúfolni a szövegalkotó az európai magas kultúra ismeretét feltételező idézeteivel, illetve a hozzájuk fűzött magyarázatokkal.

4.2. Néhány adat a két szerző kifejezőeszköz-állománya különbözőségének szemléltetésére:

Az amerikai demokrácia vizsgált fejezeteiben az autonóm szövegegységek szubjektumának 55 %-a személyre, 45 %-a pedig nem személyre vonatkozik. Ez az arány *A tőke* fejezeteiben 43:57 %.

Az amerikai demokrácia szövegében általában több a modálisan színezett állítmányi szerkezet, mint *A tőkéében*. *Az amerikai demokrácia* három fókusz-fejezetében az állítmányi szerkezeteknek átlagosan 8,6 %-a érzékeltet valamilyen lehetőséget, illetve szükségességet, vagy érzékelteti valamilyen lehetőség, illetve szükségesség hiányát. A szöveg jellemző modalitása a 'lehetőséges'. *A tőke* három fókusz-fejezetében az állítmányi szerkezetek átlagosan 6,3 %-a érzékelteti a négyféle modalitás valamelyikét; a jellemző modalitás a 'szükséges'.

*

Ha egyes adatok összehasonlításakor eltekintünk is a francia és a német kifejező szokásrendszerből fakadó eltérésektől (a franciában általában gyakoribb a potencialitás jelölése, mint a németben, amelyben viszont gyakoribb a – statikus – szubsztantiváció), az adatsorok szembesítése mégis megfelel a felismerés és az elemzés megjelenítőeljárásainak, alapvető különbözőségének.

IV. Összefoglalás

Elemzésem célja az volt, hogy *Az amerikai demokrácia* és *A tőke* szövegéből kihámozzam, hogy a két szerző kifejezőeljárásaiból Tocqueville és Marx gondolkodás- és érvelésmódjának milyen sajátosságaira lehet visszakövetkeztetni, és hogy a két szöveg sajátosságai Furet megállapításait igazolják-e, vagy sem.

A kiválasztott fejezetek jellemzőbb ok-okozati összefüggéseiből vissza lehetett következtetni Tocqueville, illetve Marx kifejtett vagy rejtett – de egymástól élesen különböző – eszmerendszerére és aktuális premisszáira.

Amikor ugyanezzel a visszakövetkeztető eljárással szerettem volna pontosabban megismerni, mire vezethetők vissza Furet-nek az előszavában megfogalmazott konklúziói, azt állapíthattam meg, hogy természetesen vissza lehet belőlük következtetni eszmerendszerére, de nemcsak erre, hanem bűjtatott preconcepciójára is.

Azért használok a preconcepció és nem a posztulátum szót, mert Furet eszmerendszerének aktualizálásából nem következik szükségszerűen, hogy egymással össze nem egyeztethető szempontok szerint hasonlítsa össze a két szerző gondolatmenetét és kifejezőeszköz-állományát. Csak valamilyen előre kialakult/kialakított vélemény indokolhatja azokat a kategorikus megállapításokat, amelyeket Tocqueville gondolatmenetéből, érveléséből von le. Csak rokonszenve, illetve ellenszenve készíthette arra, hogy azt írja: Tocqueville „azért áll hozzánk összehasonlíthatatlanul közelebb”, mint Marx, mert maga a történelem bizonyította be, hogy „az a forradalom, amely előtt az utat Európa számára a francia forradalom nyitotta meg”, „máig ható” erő, „visszafordíthatatlan folyamat”. Zárójelben jegyzem meg, hogy Tocqueville mindig „az amerikaiak demokratikus forradalmáról” ír; nem mondja azt, hogy ez az a forradalom, amelyet a franciák általában „nagy forradalom” néven említenek. – Ezzel szemben, mondja Furet, Marx elmélete „szinte semmit sem magyarázott meg a XIX. és XX. század nagy eseményeiből”. Nem fejtí azonban ki, melyek ezek a „nagy események”. De az előszó befejezéséből fény derül arra, mit ért „Marx elméletén”. Itt idézi Tocqueville [III. 2.1. (vii) alatt bemutatott] kulcsmondatát, és kommentálja azt sugallja, hogy a „zsarnoksággal”, „egyetlen ember

korlátlan uralmával” – aktualizálva: „a megvalósult szocializmussal” – azonosítja Marx elméletét, elméletének következményeit.

Úgy tűnik, hogy Furet Tocqueville predikcióinak abszolút érvényességében hisz, implicite abban, hogy a jövő alakulásában „Isten félreismerhetetlen akarata nyilvánul meg”. Úgy tűnik, hogy a történész meggyőződése szerint a múltbeli folyamatok és összefüggések eleve meghatározzák a jövő társadalmi folyamatait. Márpedig nemcsak kinek-kinek a személyes tapasztalatai igazolják, hanem az a világ is, „amelyben ma élünk”, napról napra azt bizonyítja, hogy a váratlan, az előre nem látott, az előre nem látható események, folyamatok eltéríthetik és el is térítik útjáról a történelem menetét. Századunk nagy természettudományos kutatásai meg azt bizonyították be, hogy azok a „természeti törvények”, amelyeknek abszolút érvényességéről Marx (éppúgy mint Hegel) meg volt győződve, és amelyekkel azonos érvényességűnek posztulálta a társadalom „vastörvényeit”, nos, ezek a kutatások azt bizonyították, hogy a mikrokozmoszban éppúgy, mint a makrokozmoszban váratlan, előreláthatatlan folyamatok következhetnek be, következnek be.

Furet csak Marxot marasztalja el redukcionista szemléletéért, Tocqueville-t azonban nem. Marxot, írja, csak a gazdasági kérdések elemzése foglalkoztatja. De nem mondja ki, hogy Tocqueville-t viszont csak az emberi érzések, gondolatok magatartásformák érdeklik. Azt sem mondja ki, hogy mindkettőjük szemlélete a századukra jellemző szemlélet- és gondolkodásmód: a determinizmus. Furet elítéli Marxot, amiért a társadalmi meghatározottság feltétlen elsőbbségét deklarálja, de nem ítéli el Tocqueville-t, amiért művében az ember nembeli attribútumából, a vallásból eredő (erkölcs) erkölcsi-ség feltétlen elsőbbségét hirdeti. Csupán a fogalmak (rejtett összefüggéseit felszínre hozó) ambivalenciájára figyel fel.

Furet kategorikusan megjelenített végkövetkeztetéseit semmi nem bizonyítja – ha csak a történész tekintélye nem.

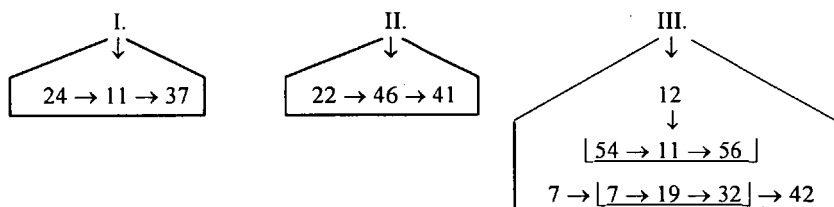
Azt hiszem, hogy a két szerző szövegének következtetései alapján legfőljebb azt a kérdést lehetne – lehetett volna – feltenni: milyen valószínűséggel lehet előre jelezni a holnapot abban az „univerzumban”, amelyet a tudósok is az „instabil” jelzővel minősítenek. Furet előszava 1981-ben jelent meg. Már akkor sem lehetett ezt az „instabilitást” nem érzékelni. Az évezred fordulójának nagy kérdésévé pedig az vált: milyen jövőt ígér az „érzelmeik és szenvedélyek” továbbgyűrűződésének és a gazdasági folyamatok globalizálódásának egyidejűsége?

A kérdés megválaszolására Furet érvelése nem ad semmiféle fogódzót. Mert következtetéseinek fogalmazása kizárja annak gondolatát, hogy akár Tocqueville-t, akár Marxot másképpen is lehet – lehetne – értelmezni. Pedig Raymond Aron, az ismert és ismeretesen nem marxistának címkézett filozófus, akinek Furet egy 1964-ben írt cikkét előszavában idézi, egy 1969-ben megjelent tanulmánykötetében ezt írja: „a marxi gondolat nem csak egyféleképpen értelmezhető, ezért úgyszólván kimeríthetetlen”.¹⁰

Lehet, hogy ezt Furet nem olvasta? Vagy elfelejtette?

Jegyzetek

1. Alexis de Tocqueville: De la démocratie en Amérique, Garnier-Flammarion, Párizs, 1981. A továbbiakban: *Az amerikai demokrácia*.
2. Karl Marx: Das Kapital – Kritik der politischen Ökonomie. A továbbiakban: *A tőke*. Elemzésemet az alábbi német kiadás szövege alapján végeztem:
  - I. (5. német kiadás) Hamburg, Otto Meissner, 1903.
  - II. Szerkesztette, előszóval és jegyzetekkel ellátta Fr. Engels, Otto Meissner, 1903.
  - III. (2. német kiadás) Szövegét összeállította, előszavát írta és jegyzetekkel ellátta Fr. Engels, Hamburg, Otto Meissner, 1904.
3. A. DÁNIEL: Analyse schématique confrontative des concepts-clé de l'Acte Final de la Conférence sur la Sécurité et la Coopération en Europe (A Helsinki Zárónyilatkozat kulcsfogalmai; szemantikai szembesítő elemzés), in: L'Acte Final d'Helsinki: texte et analyse, European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences, Gottfried Egert Verlag, Wilhelmsfeld, 1990. 417-577.
4. Marx és a hegeli dialektikáról részletesebben lásd (7) alatt.
5. P. Bourdieu: Ce que parler veut dire – L'économie de échanges linguistiques (Mi értendő beszéden – A gondolkodás nyelvi szervezése), Fayard, Párizs, 1982. 165 és kk.
6. Tocqueville három fókusz-fejezete a továbbiakban: T/A, T/B, T/C; Marx három fókusz-fejezete a továbbiakban: M/A, M/B, M/C.
7. *A tőke* 2. német kiadásának utószavában ezt írja Marx: „... amikor a művelt Németországban a beképzelt és középszerű korcsivadék abban tetszelgett, hogy úgy bánjon Hegelrel ... mint a 'dögölt kutyával', ... nyíltan e nagy gondolkodó tanítványának vallottam magam, és itt-ott, az értékelméletről szóló fejezetben (= M/A) még az őt jellemző kifejezésmóddal is kacérkodtam.” (Ennek köszönhetette egyik recenziének azt a megjegyzését, amely szerint *A tőke* stílusa „szerecséntlenül német-dialektikus”?)
 A megjegyzés arra ösztönzött, hogy a 2. és 4. ábrához hasonlóan megszerkeszsem Hegel *Fenomenológiája* I. fejezetének három alfejezetét. (Forrásom: G. W. Fr. Hegel: *Phänomenologie des Geistes*, szerk.: J. Hoffmeister, Akademie-Verlag – Berlin, 1971. 79-129.)
 A *Fenomenológia* előszavában Hegel „a hármasság sémájáról” ír (41-42). Ez a hármasság tükröződik vissza a három alfejezet sémájában is.

8. Tocqueville bizonyára önkéntelenül adott mondatának ilyen szokatlan biblikus színezetet. A *ha – akkor + jövő idő* évezredes hagyományú toposz a zsidó–keresztény műveltség régióiban. A jövő időt a magyar nyelv többféleképpen jelöli. Ezért Károli Gáspár szövegét az 1979-ben kiadott francia ökumenikus Biblia szövege alapján itt-ott módosítanom kellett, hogy érzékelteni tudjam a „biblikus”, a bibliai szerkezet expresszív színezetét.
 Ézsaiás könyve 1. részének 19-20. verse:
 „... *ha* meghallgatjátok az Úrnak beszédét, [akkor] a föld javaiból *fogtok élni*. [de] *Ha* vonakodtok, *ha* makacsokodtok, [akkor] a kardtól *fogtok meghalni*”.
 János *Jelenések könyve* – *Apokalipszis* – utolsó fejezetének 18-19. verse:

„Ha valaki ezekhez hozzátesz, [akkor] Isten az ebben a könyvben megírt csapásokkal fogja sújtani. Ha valaki szavakat tép ki e prófétálás könyvéből, [akkor] Isten ki fogja tépni részét életének fájából és a szent városból...”

A toposz felbukkan Martin Luther King 1963. augusztus 23-án, a washingtoni menetelés végén elhangzott híres szózatában is. Funkciója azonban most a látomás reményt sugárzó üzenetének érzékeltetése:

„És amikor ez [az álmom beteljesedik] ... [akkor] képesek leszünk arra, hogy közelebb hozzuk a napot, amelyen Isten minden gyermeke, a fekete és a fehér ember, a zsidó és a más nemzetiségbeli, a protestáns és a katolikus, egymásnak kezet fog nyújtani, és mindnyájan együtt fogjuk énekelni a régi néger spirituálé szavait: Végre szabadok, végre szabadok, Mindenható Isten, végre szabadok vagyunk!”

9. Tocqueville *Az amerikai demokrácia* II. kötetének abban a fejezetében, amelyben arról ír, hogyan változtatta meg az angol nyelvet az amerikai demokrácia (hogy örült volna ennek a boldogult Marx!) ez olvasható:

[a demokratikus írók] „Hogy beszédüket gyorsabbá tegyék, az elvont szavak tárgyát (így!) úgy cselekedtetik, mint valamilyen valóságos személyt. Azt fogják mondani, hogy ‘a dolgok ereje azt kívánja meg, hogy a tehetségesek kormányozzanak’”:

Ha Marx ezt tudta volna!

10. R. Aron: *D’une Sainte Famille l’autre – Essais sur les marxismes imaginaires* (A Szent Család változatai – Tanulmányok a képzeletbeli marxizmusokról) Gallimard, Párizs, 1969. 22.

Függelék

Az amerikai demokrácia

I. rész 5. fejezet

Bevezetés + 12 címmel ellátott alfejezet.

262 bekezdés, 535 mondat, ebből 9 kérdő, 2 felkiáltó, 6 felszólító mondat.

1. Bevezetés (12 m.)
2. Az amerikai községi rendszerről (27 m.)
3. A község (Township) közigazgatási határai (2 m.)
4. A kommunális hatalom New Englandben (31 m.)
5. A községek életéről (31 m.)
6. New England községi szelleméről (38 m.)
7. New England megyéiről (15 m.)
8. A közigazgatás New Englandben (120 m.)
9. Az Egyesült Államok közigazgatásának alapelveiről (47 m.)
10. Az államról (6 m.)
11. Az állam törvényhozói hatalma (18 m.)
12. Az állam végrehajtó hatalma (13 m.)
13. A közigazgatás decentralizációjának politikai hatásairól az Egyesült Államokban (175 m.)

II. rész 5. fejezet

Bevezetés + 15 címmel ellátott alfejezet.

220 bekezdés, 456 mondat, ebből 23 kérdő, 4 felkiáltó, 4 felszólító mondat.

1. Bevezetés (10 m.)
2. Az általános választójogról (4 m.)
3. Arról, hogy a nép mit részesít előnyben, és hogy választásában az amerikai demokrácia milyen ösztönei nyilvánulnak meg (32 m.)

4. Azokról az okokról, amelyek a demokráciának ezeket az ösztöneit részben korrigálhatják (42 m.)
5. Az amerikai demokrácia hatása a választási törvényekre (20 m.)
6. A köztisztviselőről az amerikai demokrácia főhatalma alatt (33 m.)
7. A végrehajtó hatalom gyakorlóinak szabad akaratának érvényesüléséről az amerikai demokrácia főhatalma alatt (26 m.)
8. A közigazgatás instabilitása az Egyesült Államokban (21 m.)
9. A közterhekről az amerikai demokrácia főhatalma alatt (45 m.)
10. Az amerikai demokrácia ösztöneiről a köztisztviselők javadalmazásának megállapításakor (40 m.)
11. Miért lehet nehezen felismerni azokat az okokat, amelyek az amerikai kormányt takarékos-ságra készítetik (12 m.)
12. Össze lehet-e hasonlítani az Egyesült Államok és Franciaország közkiadásait (49 m.)
13. A korrupcióról és a vezetők eltévelyedéseiről a demokráciában – A korrupció hatásairól a közérkölcökre (36 m.)
14. Arról, hogy a demokrácia milyen erőfeszítésekre képes (37 m.)
15. Arról a hatalomról, amelyet az amerikai demokrácia általában önmaga fölött gyakorol (36 m.)
16. Arról, ahogyan az amerikai demokrácia az állam külügyeit vezeti (56 m.)

II. rész 9. fejezet

Bevezetés + 10 címmel ellátott alfejezet.

275 bekezdés, 550 mondat, ebből 4 kérdés, 10 felkiáltó, 3 felszólító mondat.

1. Bevezetés (10 m.)
2. Azokról az előre nem látott vagy gondviselésrendelte okokról, amelyek hozzájárulnak a demokratikus köztársaságnak az Egyesült Államokban való fenntartásához (129 m.)
3. A törvények befolyása a demokratikus köztársaságnak az Egyesült Államokban való fenntartására (8 m.)
4. Az erkölcsök befolyása a demokratikus köztársaságnak az Egyesült Államokban való fenntartására (4 m.)
5. A vallásról mint politikai intézményről – Mennyire erőteljesen járul hozzá ahhoz, hogy az amerikaiak között a demokratikus köztársaság fennmaradjon (41 m.)
6. A vallásos meggyőződésnek az Egyesült Államok társadalmára gyakorolt közvetett politikai befolyásról (61 m.)
7. Azokról a legfontosabb okokról, amelyek az Egyesült Államokban a vallást befolyásossá teszik (99 m.)
8. Milyen módon járulnak hozzá az ismeretek, a szokások és a gyakorlati tapasztalatok a demokratikus intézmények sikeréhez (59 m.)
9. Azokról a legfontosabb okokról, amelyek hozzájárulnak a demokráciának az Egyesült Államokban való fenntartásához (60 m.)
10. A törvények és az erkölcsök elegendőek-e ahhoz, hogy a demokratikus intézmények Amerikán kívül is fennmaradjanak? (30 m.)
11. Az előzőek fontossága Európa szempontjából (49 m.)

A három fókusz-fejezet címe

- I/5 (T/A): Annak fontosságáról, hogy mielőtt az Unió kormányzati rendszeréről esik szó, tanulmányozni kell, mi történik az egyes államokban
- II/5 (T/B): Az amerikai demokrácia kormányzati rendszeréről
- II/9 (T/C): Azokról a legfontosabb okokról, amelyek hozzájárulnak a demokráciának az Egyesült Államokban való fenntartásához

A tőke – A politikai gazdaságtan bírálata

I. könyv: *A tőke termelőfolyamata*

I. rész 1. fejezet

4 címmel ellátott alfejezet, amely további, összesen 16 címmel ellátott alárendelt alfejezetre oszlik.

136 bekezdés, 517 mondat, ebből 11 kérdő, 1 felkiáltó, 12 felszólító mondat.

1. Az áru két összetevője: használati érték és érték (101 m.)
2. Az áruban megjelenített munka kettős jellege (85 m.)
3. Az értékforma vagy csereérték (201 m.)
4. Az áru fétisjellege (130 m.)

IV. rész 11. fejezet

6 csak a tartalomjegyzékben jelölt alfejezet.

26 bekezdés, 153 (kijelentő) mondat.

1. A tőkés termelés kiindulópontja, mennyiségi különbözősége a céhrendszer iparától (10 m.)
2. Társadalmi átlagmunka (40 m.)
3. A termelőeszközök gazdaságossága (12 m.)
4. A kooperatív munka társadalmi termelőerői (75 m.)
5. A kooperáció régebbi formái (6 m.)
6. Kapitalista formája (10 m.)

VII. rész 22. fejezet

5 címmel ellátott alfejezet, a 4. három címmel ellátott alárendelt alfejezetre oszlik.

66 bekezdés, 356 mondat, ebből 4 kérdő, 10 felkiáltó, 2 felszólító mondat.

1. Tőkés termelőfolyamat bővített fokon – Az árutermelés tulajdonviszonyainak átcsapása a tőkés kisajátítás törvényeibe (101 m.)
2. A bővített fokon történő újratermelés téves felfogása a politikai gazdaságtanban (34 m.)
3. Az értéktöbblet tőkére és jövedelemre való megoszlása – Az önmegtartóztatás elmélete (103 m.)
4. Körülmények, amelyek az értéktöbblet tőkére és jövedelemre való megoszlásától függetlenül határozzák meg a felhalmozás terjedelmét (107 m.)
5. Az úgynevezett munkaalap (11 m.)

A három fókusz-fejezet címe

I/1. (M/A): Az áru

IV/11. (M/B): Kooperáció

VII/22. (M/C): Az értéktöbblet tőkévé történő átalakulása

TOCQUEVILLE AND MARX SEMANTIC CONFRONTATION OF THE *DEMOCRACY IN AMERICA* AND *THE CAPITAL*

ÁGNES DÁNIEL

The aim of this analysis is to make clear the fundamental differences between the way of thinking and reasoning of Tocqueville and Marx in order to confirm or refute some of the conclusions drawn by *François Furet* in his *Introduction to the Democracy in America*. – First of

all I had to point out the texts to be compared and the terms of comparison. Scheme 1 represents the arrangement of parts and chapters as well as the semantic co-references of the two volumes of Tocqueville's work, scheme 2 that of the three books of *The Capital*. Symbols $\otimes$ and $\oplus$ – points of junction of numerous interdependences – are the „focus-chapters” I selected for further analysis. – The accurate transcription of the semantic configuration of French viz. German vocables embedded in the texture of the focus-chapters required the usage of an intermediate, a meta-language. According to my previous experiences Hungarian could be suitable to satisfy that function. – The most pregnant differences I could detect are the following: Tocqueville's discourse is *narrative* and *personal*. His most frequent conjunctions are co-ordinative, *connecting* and/or *opposing* clauses/sentences. Marx's discourse is *argumentative* and *impersonal*, mainly based on subordination, first of all on *causality*. – Tocqueville's key-concepts are usually *ambiguous*. Their semantic components vary from one paragraph or chapter to the other. He wants to *persuade* the reader by means of documents and stories to prefer *equality, morals* and *faith* to the uncontrolled might of a tyrant. Marx's key-concepts are elaborate, *consistent technical terms*. His aim is to give a *critical survey* of economic policy of Capitalism (wherefrom the nearly 900 footnotes of Book I). In order to represent reality underlying capitalist economy, all over the text *human beings are reified* and *objects personified*. The style of his theses is rational-logical and stiff, while that of commentaries is bright-coloured, often venomous. – Tocqueville appeals to *personal feelings* and *historic experiences* of his *French* and *European* readers, Marx to the *judgement* and *will of learning* and *understanding* of *whoever*. – According to Tocqueville's *predictions*, time to come – subject to God's unmistakable will – are *determined by past events*. According to Marx's *theses*, *social* as well as *natural processes* are subject to *unalterable laws*. – Though recent historical events and scientific researches prove the aleatory nature of all kinds of processes, Furet declares that *Tocqueville's predictions are unrefutable*, while *Marx's theses have been invalidated* by all the major events of the 19th and 20th century. He disapproves Marx's method of *reducing* social phenomena to mere *economic factors* but leaves unmentioned that Tocqueville practically ignores all of the States economic life dealing in detail with characteristics of *public spirit, morals* and *belief* of citizen. Furet, historian of the 1789 French Revolution seems to forget that both compared texts are coherent, but one of them is a rather literary writing while the other a strictly theoretic essay. *Partial to the Frenchman* who is convinced of the final victory of equality and christian morals, Furet is *prejudiced against the German philosopher*, a *socialist* whom he considers tacitly as responsible for Stalinism, bolchevism. He refers to the wellknown philosopher, *Raymond Aron* but doesn't refer to Aron's remark: marxian thought has not a single interpretation, so that it is inexhaustible.

A KÖZÉPKORI ORGANIKUS VILÁGKÉP VÁLTOZÁSAI – NÉHÁNY MEGJEGYZÉS

GÉCZI JÁNOS

Az európai oktatásban résztvevők többsége – akár tanár, akár tantervszerző, akár oktatáspolitikus – azzal büszkélkedik, hogy a tantárgyukban vagy tudományt tanítanak, vagy a tudománynak azt a részét, amelyet egy-egy adott környezetben taníthatónak találunk. A tankönyvek, s ez szomorú, legtöbbször csupán tényeket közvetítenek, még ha e tények valamilyen rendszert is képeznek, s mindezt úgy kell elsajátítani a tanulóknak, mint-ha katekizmust bifláznának.

Egy tudományosnak (vagy természetinek vagy csupán tudományosnak) mondott világkép alapelemeit magoltatjuk be a tanulókkal, s e memóriagyakorlathoz nyújtanak segítséget az illusztrációk. Ugyanakkor a tudományt, amelynek nevében efféle szörnyűségekre kényszerítjük a tanítványainkat, retorikai módszerekkel tanítjuk (hiszen nem azt a nyelvet tanítjuk meg, amellyel a tapasztalat leírható, hogy egy-egy elméletet megismerjünk), s valójában hit kérdésévé tesszük az állításait – miközben azt magyarázzuk, hogy mindaz, amit tanítunk, az csakis a tudományból származik. Hogy ez nem így van, azt az európai gondolkodás történetéből származó példákkal kívánom bemutatni.

Bevezetés

A paradicsommadarat – a mintegy százhusz madárfaj egyik fajának egyedet – először CARDANO írta le 1550-ben: egy Európába került preparátum alapján. Nagy jelentőségű ez az esemény: az elsők között jellemeztek ekkor olyan élőlényt, amelyhez még nem társulhattak tradicionális ismeretek, így azok a leírás folyamatára nem hathattak torzítoán. Így esszenciálisan megmutatkozhatott a korszak természetbölcseleinek és természetvizsgálóinak naturalista szemlélete és tudása.

CARDANO a kérdéses paradicsommadár habitusát a körülményekhez képest szakszerűen adta meg: leírása saját tapasztalatokon és ellenőrizhető következtetéseken alapult, amelyhez támpontot adott a szerző rendszerezettnek tekinthető – megfelelő, korszerű – biológiai műveltsége. Ez lett annak alapja, hogy a későbbi korok szöveges leírásai és képi ábrázolásai szerint a madár legjellemzőbb tulajdonsága az, hogy nincs lába.¹ S – értelmezési toposzként – hogy e madár sohasem száll le, nincs szüksége pihenésre. CONRAD GESNER², a svájci természetbúvár nyolc évvel később már arról értekezik, s két hipotézise is van, hogy a láb nélküli, és fészekrakásra képtelen madár miként költi ki tojásait – miközben repül. JOHANNES SAMBUCUS³ aztán 1564-ben (verses formában) szimbolikusan értelmezi e lényt: a folytonosan repülő madarat a nyugtalanság jelképévé

¹ BREHM, A. E. (1960.) 435.

² GESNER, CONRAD: *Historia Animalium lib. III. qui est de avium natura*. Zurich 1558.

³ SAMBUCUS, JOHANNES: *Emblemata, cum aliquot nummis antiqui operis*. Antwerp 1564.

teszi. A korszakra jellemző emblematis alkötások ezt a nézetet alakították tovább: a madár a független és vágyai, reményteljes jövöje felé kitaróan szárnyaló ember jelképévé válik.⁴

Mellékesen, a paradicsommadár szöveges és képi megjelenítése további vizsgálatra is érdemes: ennek meglepetései rávilágíthatnak a tudományosság és a köznapiság, a profanitás és a szakralitás, a megismerés, a természettudományos módszerek, a tudomány és a taníthatósága, a tudomány és a belöle képzett tantárgy, a tantárgy szöveges és képi (s általában: vizuális) ábrázolhatóságának problémáira. S madarunk példa arra is, miként keverednek különállókbl egygyé az empirizmusra épölö természettudományos leírások, az azokból következö jelentések és új ismeretek a szimbolikus magyarázatokkal, azaz a természet potenciális jelentésével.

Másféle tanulságokkal szolgál DÜRER 1515-ben készült metszete⁵. Egy indiai orrszarvú 1513-ban Portugáliába került, ott rajzot készítettek róla, amelynek alapján DÜRER elkészítette híres képét. Mivel ö sosem látott orrszarvút, se élve, se holtan, ámbár arányaiban az eredeti rajz útmutatása alapján valóban a nagytestű növényevöt mintázta meg, de részleteiben leginkább egy csont- vagy bőrpáncélos monstrumot vésett ki. Az állat orrának a hegyére szabályszerű szarvat illesztett, de a tarkója aljára is odarakott egy nyúlványt. Ilyen nyúlványuk pedig nem volt az orrszarvúaknak, se annak a fajnak, amely a pofáján néha kettö, se annak, amely mindig egy szarvat viselt.

E korban sokan úgy vélték, az orrszarvúban megtalálták a legendás unikornist. Ama mitológiai állatot, amelyet az *Énekek éneke* által meghatározott szerkezetű hortus conclususban, a szüzességjegyek között várakozó Máriához, kürtszóval terel be Gábiel arkangyal, miként az számos késö gót és reneszánsz falikárpiton, illetve festményen ellenörizhetö. Ez az elkerített kert, s ami benne lezajlik, természetesen szimbolikus programnak van alárendelve, s így ábrázolása is annak megfelelő. A világegyetemet, annak szerkezetét, felépülését és harmóniáját mutatta ez a kert, a maga természetiségével és metaforikus jelentésségével együttesen. Ahol például a „kertbeli szökökt”-at, az „élö vizek forrásá”-t mind-mind tisztaságjelvénynek értjük, vagy például Máriában, az istenanya naturalisztikus bemutatása ellenére, magát az Egyházat láthatjuk, aki Krisztusnak, völegényének érintetlen jegyese, így méltán beterehelhetö hozzá a szüzességet jelképezö egyszarvú.

Az egyszarvúröl tudósító szövegek kiindulópontja az i. e. 4. században élt KTÉSZIASZ, görög történetíró ábrázolása pedig a patrisztika korszakából való Physiologusból származik. Az egyszarvú homlokából, amely a szellem helye, növekedö szarv szexuális szimbólum, spiritualizálódva pedig az erő és a tisztaság jelképe. Az állat képe szerepel GESNER 1551-es *Historia animalium*ában: hagyományosan löhoz hasonlítható, amelynek homlokából hosszú, csavart, narvalszerű szarv tör elő. Nos, az orrszarvúban ezt az egyszarvút vélték megtalálni, ami természetesnek is látszik, elvégre a szimbólumok világa és az élövilág egymásnak megfeleltethetö. Mindennek a felfedezésnek az orrszarvúak látták kárát: tömegével ölték meg öket, s készítettek lereszelt szarvából aphrodiziákumot s mindenféle gyógyszer.

---

⁴ HARMS, W. (1985.)

⁵ GÉCZI, J. (1996.) 43-46.

Az egyszarvú és az orrszarvú közeliségére vagy nagyfokú hasonlatosságára utal például az 1702-ben MISKOLCZI GÁSPÁR által kiadott s WOLFGANG FRANTZE német lutheránus teológus *Historia sacra animalius*ából fordított *Oktalan állatok históriája* is.⁶ Ez az állattaninak, erkölcsstaninak és szimbólumtaninak nevezhető munka akkor jelent meg, s akkor keltett feltűnést, amikor a mechanikus természeti világgép jellemezte a kort és FRANCIS BACON, THOMAS HOBBS, WILLIAM HARVEY, valamint DESCARTES eszméi voltak rendkívül népszerűek, s amelyek elindították a természettudományok kialakulását. A 18. században is az antik rendszertan elvei alapján felépülő, azaz arisztotelészi s az azt átvevő pliniusi elveken nyugvó munka a bibliai teremtetéstörténetet és az abból következő organikus természetképet sugallja, amely nem elhanyagolható erkölcsi tanulságokat hordoz. Hasonló, kevert tárgyú értekezések tömege jelenik meg a 16. századtól fogva.

ELSŐ PÉLDA: MISKOLCZI GÁSPÁR: EGY JELES VADKERT

Az Unikornisról és Rinocerosról

Itt mindenknek előtte kettőről illik értekeznünk.

1. Vagyon-é inkább e világon valaholott Monoceros, azaz eleven Unikornis?
2. Mind egyet térsen-é az Unikornisnak Deákul való nevezeti, a Monoceros és Rhinoceros?

Ami az elsőt illeti. Némely tudós emberek eleitől fogva tagadták, hogy valahol e világon Unikornis volna egyéb, hanem akit ők Indiai Szamárnak neveznek. Aminémű Indiai egyszarvú Szamárok ma is néhol találtnak, amint sok hiteles tudósak állatják. Mindazáltal mint hogy a Szentírás sok helyeken jeles hasonlatosságokat vészen az Unikornisnak természetitől és azokat mind a Hívekre mind a hitelenekre mind pedig Krisztusra kiváltképen alkalmaztatja. Szükségesképen vagyon tehát a természetben Unikornis. Ide járul, hogy ama nagytudományú Julius Scaliger, Cardanus ellen való írásában hozza elő egy néminemű barátjának hiteles tanúbizonyságtételét, aki eleven Unikornist szemeivel látott.

Ami pedig a Másodikat illeti. A Sidóknál ez a szó Rhéem, amint a másik szó is, a Rum, mind a kettőt, mind az Unikornist, mind a Rhinocerosot együtt jelenti. Innét lön, hogy sokan a Monoceros és Rhinocerosot egyazon állatnak lenni ítélik. Mindazáltal a megemlített Julius Scaliger mind maga, mind pedig más hiteles barátjának tanubizonyság tételével eléggé erősíti, hogy más állat légyen a Monoceros más pedig a Rhinoceros. Mert úgymond a Monocerosnak homloka közepin egy szarva vagyon, de a Rhinocerosnak két szarva vagyon: egy a homloka közepin, (vagy amint némelyek írják, a nyaka tövin) ez csak rövid, temérdek és hegyes, másik pedig az orrán, ez felette igen nagy erős és éles, s ettől vette nevezetét.

Mínthogy pedig a Szent nyelvben mind e kétféle állatoknak azon egy nevezetjek vagyon, tetszett azért, hogy mi is azon egy fejezetben fejtsük meg mind a kétfélének tulajdonságait, és így öszvességgel alkalmaztathassuk a Szentírásban említett dolgokra.

A Monoceros avagy Unikornis tehát mind nagyságára mind pedig egyéb teste állására nézve igen hasonlatos állat a lóhoz. Az állán szakálla vagyon mint a baknak, szarvas fejú, serényes nyakú, Eléfant lábú és disznó farkú állat. Egy feketé, mintegy két singnyi tekervényes erős csontszarva vagyon a homloka közepin.

⁶ Egy jeles vad-kert, avagy az oktan állatoknak históriája Miskolczi Gáspár által. (1702., 1983.) 88-96.

Belgiumban, Trajektumban a Mária Templomában, három Unikornis szarvat mutogattak a mi időnkben a Templáriusok, amelyek is voltanak három singnyiek. Egyikbe bőven belé fért egy Budai icce bor, amelyeket ha valaki látni akart, tartozott mindeniket borral megtölteni és társaival meginnya. Igen tisztán tartották, de a fő Professzor Futius Gisbert Uram tagadta, hogy Unikornis szarva volna.

A Rhinoceros is pedig igen nagy erős állat és majd olyan magas, aminémű hosszú is, de rövid szárai, és amint feljebb is említém, két szarvai vannak. Az ő nagyságokra vagy magasságokra nézve mind a kettőnek ugyanazon egy nevek vagyon, mely vétetett a Sidó Raám szótul, mely annyit téssen mint „magas volt, felmagasztaltatott és felemeltetett” stb.

Továbbá. A Rhinocerosnak szarva felette igen kemény, melyet ő szüntelen fenni s dörzsörülni szokott a kösziklához, kiváltképen mikor ellenségre készül. Mert nagy természeti ellenkezés vagyon az Eléfant és a Rhinoceros között, úgyhogy egymással meg is harcolnak, s mégpedig a viadal közben a Rhinoceros mindenk felett azon igyekezik, hogy az Eléfantnak hasát vagy horpaszát, úgymint leggyengébb részét csaphassa meg, mellyel osztán győzedelmet vészen az Eléfant, mivel az ő orrán lévő szarvával bátran meg is vív. A háta is pedig őnéki pajzsos, egyéb tagjai is sűrűn s főtenként erős darab csonthéjakkal, mint valami gyöngyházzal borítottatott bé. Amint Munsterus Cosmografiájában megláthatod, kiből is ennek az állatnak erős voltát akárki megtélheti. Ez a vad állat pedig, amint Camerarius Filep is Joviusból bizonyítja, egy kevésbé alacsonyabb az Eléfantnál, ha magasságát nézed, de ha hosszúságát szemléled, egyenlő hozzá. A mi Bialink szabású, mert hasadt körmű, a háta setét fakó színű, rettenetes meghathatatlan keménységű és mintegy ugyan megdupláztatott bőrű, mely darabonként való erős csont pajzsokkal borítottatott bé. (...)

Ami pedig az Unikornist illeti.

Ennek is vagyon egy szarva mintegy két könyöknyi, de nem az orrán mint a Rhinocerosnak, hanem a homloka közepitől egyenesen kinyúlt, belől szép fehér és fényes, de kívül feketével béborítottatott. Ez az ő szarva pedig belől nem üres és nem is hézagos, mint egyéb szarvak; nem is egyenes menedékű, hanem tekervényes; nem is csak síma, hanem a vasreszelőnél is élesebb avagy darabosabb, a hegye akármedly nyílnál is hegyesebb, mert valamit véle megöklel, menten által fűrja.

Akármedly kegyetlen állat légyen pedig ez, mindazáltal a leányzót és az asszonyi állatot igen nagy szeretettel becsüli. Hozzájok mégyen és mellettek az álom menten annyira elnyomja, hogy ott ledűlvén, gyakorta ott fogatik meg, és megkötöztetvény szarva elfűrésztetik. Minekokáért azt szokták a vadászok cselekedni, hogy egy erős vastag ifjú legényt leányzó ruhába felöltöztetnek és kedves illatú patikai szerszámmal köntösét megöntözik, s valami olly közel való helyre állatják, honnét a jó illat az Aërrel együtt az Unikornisnak orrába érhesen. Azonban a vadászok csak ott közel megvonszák magokat. Eljő a nagy vadállat és megáll az ifjú előtt, kedvére élven annak illatjával. Az ifjú legény pedig az ő jó illatú köntösének ujjával az Unikornis szemeit addig törölgeti, hogy a vadászok is ott érik.

Testének erejére nézve az Unikornis csaknem meggyőzhetetlen, rettenetes gyors lábai vannak s igen kegyetlen állat is, amelly mindenkor inkább a pusztá tartományokban és magas hegyeken lakozik. És amint Szent Jób is emlékezik felőle, semminémű kötözésekkel és semminémű mesterséggel meg nem szelédíthetetik, holott az Oroszlánok, Tigrisek, Párducok is fene vad állatok lévén sokára szépen megszeliődnek.

Az Unikornis szarvának igen nagy és kiváltképen való haszna vagyon az emberben lévő méregnek megölésére. Sőt még az ivóvíz is, ha szintén valami méreggel megvesztegettetnék is, ha az Unikornis szarvát csak belémártják is, menten egészsé-

gessé tétetik. Minekokáért a régi Fejedelmek és gazdag úri rendek efféle szarúból szoktak volt magoknak pohárokat készíttetni, avagy csak valami részecskéjét is pohárokbba tenni, aminthogy még mostanában is némelly tudós Orvos Doktorok ezzel való élést az ő gyógyítások közben igen-igen commendálják. És így eddig megértettük summáson mind az Unikornisnak, mind a Phinocerosnak természeti tulajdonságokat, illessük már röviden azoknak más egyéb dolgokra is hasonlatosságképen való alkalmaztatását.

Nazienzenus Doktor egy Oratiójában a Filozofusokat hasonlítja az Unikornishoz.

Miképenhogy az Unikornis szereti a magános helyeket, azonképen e világi bölcsességek tanulói is a magános helyeket keresve keresik. Sőt, miképenhogy az Unikornis mindenkor a magas hegyeket járja s lakja, azonképen a Filozofusok is az alant való világi dolgokat meg szokták útálni. És miképenhogy az Unikornis szereti a szabadságot, semmiképen nem is kíván jászolhoz köttetni, azonképen az igaz Filozofusok sem szoktak másokon szántó barmok lenni, avagy mások agyában lakozni, azaz mások értelmeihez köteleztetni, vagy kedvéért értelmeiket menten megváltoztatni.

Szent Dávid a Krisztusnak kegyetlen ellenségeit igen helyesen hasonlítja az Oroszlánokhoz és Unikornisokhoz. „Szabadíts meg Uram engemet az Oroszlánok szájokból és az Unikornisnak szarvaik ellen hallgass meg engemet.” E szép hasonlatossággal mindenek felett azoknak fene dühösségek terjesztetik szemünk eleibe, akik a Krisztust megfeszítették. De igen helyesen illik az Evangéliomi Tudománynak minden ellenségre is, kik magok erejébe és hatalmasságokba bízván, az Istennek Ekklesiáját kegyetlenül üldözik.

Azért, miképenhogy az Unikornis iszonyú kegyetlen állat, azonképen a Krisztusnak ellenségi mindeneknél kegyetlenebbek. És valaminthogy ez az állat igen erős és hatalmas, azonképen az Anyaszentegyház ellenségeinek hatalma sokkal fellyül múlja az Anyaszentegyház hatalmát.

Miképenhogy az Unikornis nem könnyen engedi meg, hogy elevenen elfogattassék, sem pedig meg nem szelédíttethetik, azonképen az Ekklesiának ellenségi sem az Isten, sem az emberek jótéteményei által meg nem engeszteltethetnek, és azokra megtérni semmiképen nem akarnak.

Aminthogy az Unikornis a kietlen helyeket lakja és minden egyéb állatok társalkodását tellyességgel kerüli, azonképen a mi lelki ellenségeink a Szent Ekklesiának egységébe bévetetni semmiképen nem akarnak, hanem inkább az élő Istennek és az ő Ekklesiájának halálosan való gyűlölésével dühösködnek a Krisztus Jézus és az ő valóságos tagjai ellen.

Miképenhogy az Unikornisnak szarva mindenféle halálos mérgek ellen igen finum orvosság, azonképen a Krisztus országa is idvességek erős szarva, melly által a bűn össze rontatik, a halál pedig eltörültetik, az élet és az igazság pedig az igaz Híveknek megadattatik.

Miképenhogy az Unikornis az Asszonyi állatnak, úgymint gyenge edénynek kedvezni szokott, azonképen a Krisztus is a töredelmes szívűeket szereti és segíti.

És miképenhogy az Unikornis minden őrütna incselkedő vadakat és vadászokat tellyes minden erejéből megkergeti, azonképen a Krisztus is az ő szavával, amelly igen gyönyörűség és egészen az idvezítésre alkalmaztatott, az ő ellenségeit, akik magokat az Evangéliomnak ellenébe vetik, annyira megkergeti s megítéli, hogy mindörökkön örökké egyebet ne lássanak, hanem csak az ő megengesztelhetetlen bosszúállását, és kibeszélhetetlen gyötrelmeket érezzék. És így is kényszeríttessenek megvallani, hogy nem hiábavalók voltak ama terhes fenyegetések: „Csókolgassátok a néktek küldött Fiat, hogy meg ne haragudjék, és el ne veszejtsen titeket a ti gonosz utaitokban.”

Másfelől: ebben a világban, miként azt ERWIN PANOFSKY oly pontosan mondja: minden jelentés a valóság formáiba öltözött; vagy fordított fogalmazásban: minden valóságos dolog jelentéssel telt meg.⁷ AQUINÓI SZENT TAMÁS azt a világgépet, amelyben ez a megfelelő gondolkodás a jellegadó – s amelyet mi a középkori kereszténység organikus világgépének nevezünk –, azzal jellemzi, hogy azt „spirituális dolgok testi metaforáival” betelepítettnek mondja.⁸

Tehát a Dürer-rajzok alapján ismerte meg a fehér civilizáció az orrszarvút (igaz, mint olyan élőlényt, amelyet unikornisnak lehetett hinni). A Dürer-mű szolgált alapjául az 1732-től mintázott meissenai porcellán szobrocskának is, de hiába látták egyre többen, s hiába is tanulmányozták testfelépítését és szokásait, amikor a fajból egyre több élő példány jutott el a mutatóványosok által kontinensünkre; bizony senki nem vette észre, hogy az élő példányok tarkóján nincs túlök. Az emberek a rajzot fogadták el tudományosan hitelesnek, s azt a kinővést Dürer-tülköcskének nevezték el.

A zoológusok legnagyobb megdöbbenésére azonban – talán, hogy a természet kiküszöbölje szegyenét, s igyekezzon utánozni az emberi képzeletben már megvalósultat – kétszázötven évvel később egyre több Dürer-tülköcskével rendelkező orrszarvúról érkezett tudósítás Európába, s mára már igen sok egyeden ott van ez az apró morfológiai képlet.

A természeti dolgok szöveges és képi elmondásában hosszú ideig együtt élnek a konkrét és a szimbolikus jelentések: és ez mindenfajta tárgyú és műfajú munkára igaz. Az olvasónak szinte magától értetődő módon meg kell birkóznia azzal, hogy a valóság álöltözte mögé kukkantva, megláthassa a szimbólumokat, és fordítva. E kettős jelentés figyelembevétele és kordában tartása vélhetően a legnehezebb (avagy éppen a magától értetődőbb) feladata lehetett a szövegekkel bíbelődőknek.

A paradicsommadár- és az unikornis – egyszarvú-történetek példásan bizonyítják, hogy a középkori organikus világgépben és a belőle létrejövő reneszánsz (vitalistának is nevezett) világgépben a természetet leíró képi és nyelvi szövegeknek kettőzött tartalmuk van: azok egyrészt a biológiai valóságra vonatkoznak, másrészt pedig egy szimbólumrendszer részét is képezik. A kettő természetesen koherens, s mindkét oldalról ellenőrizhető kellett hogy legyen: ennek matematikai pontosságú csiszolásán végül is megközelítőleg ezer évig munkálkodott az európai kultúra.

Kérdésünk most az: miféle rendszerbe épült be ez a természeti, illetve természetfilozófiai tudás? S a rendszer elemeiben miként mutatkozik meg ez a kínosan egységes és minden eresztékében – bizonyíthatóan – egymáshoz csapolt tudásegész?

Az organikus világgép megjelenítéséről

Minél inkább visszafelé megyünk az időben, annál kevésbé tudjuk megmondani, melyek a tisztán élettudományi tárgyú könyvek: ami ma botanika, zoológia, kertészet vagy orvostudomány, az korábban, mondható, hogy – nagy bizonyossággal a 18. századig – egyszerre valamiféle természettan és természetfilozófia, illetve szimbólumtan részét is képezi. S még, a határok elmosottsága miatt és természetesen a vágyott egységes vi-

⁷ PANOFSKY, E. (1984) 323.

⁸ Summa Theologiae, I. qu I. art. 9. c

lágmagyarázat érdekében, sok mással is érintkező halmazt érintenek ezek a művek. Kétségbeejtő lehet ma annak a természettörténésznek a helyzete, és ezt a művelődéstörténeti tárgyú dolgozatok tömege bizonyítja, aki a vizsgálati tárgyának megfelelő világkép, illetve természetkép ismerete nélkül dolgozik.

A középkornak nincs elkülöníthető természettudománya, de természetesen van tudása a természetről. E tudást egybefogó könyvek többsége gyakorlati példatár, jobb esetben összefoglaló, hivatkozó mű: referenciájukat a tekintélyek adják. S korábban alig, később is csak nagyon lassan kezdik az illusztrációkat bevezetni: akkor is arra, hogy a szakszöveg tényeit bizonyítsa velük valamiként a szerző.

A természetről való tudás szinte csak az antik előzményeken alapul, mindenekelőtt az elméletet adó ARISZTOTELESZ és THEOPHRASZTOSZ rendszerén, valamint a rómaiak enciklopedikusan összegyűjtött gyakorlati ismeretein. A középkor ehhez a tudáshoz semmit sem adott hozzá, inkább elvett belőle. S ugyanakkor azt egy nagy rendszer, az organikus világkép egyik részének tette meg, és erősen keresztényesítette. E világkép szerkezete, a Lények láncolata, vagy Homérosz aranylánca, időben lassú folyamat eredményeként jön létre, a 3-8. század között; de ennek ismerete visszamenőleg is hozzájárul ahhoz, hogy a HUIZINGA által allegorikus, szimbolikus és organikus értelmezés, illetve gondolkodás összetettségét megértsük. E világnak egységes elveket adó, mintegy a világlélektől származó rendszertana van.

E szerkezet – amelynek lenyomata egyébként az irodalmi művekben is ott van: például Janus Pannonius *Szidalmazza a Holdat, mivel anyját elragadta* című elégiájában vagy Dante *Isteni színjátékának* Paradicsomában, ahol nemcsak a csillagvilág tagjai szerint tagolódnak a fejezetek, de a költő hosszan le is írja a Csillagvilágot⁹ – megmagyarázza azt is, hogy a természetben és persze a természetről szóló tudást átadó megnyilvánulási formákban, legyen az bár egy kézirat vagy egy freskó, mozaikkal vagy kert, mindenkor több, az adott világkép által mutatott nyilvánvaló és titkos, egyszerű vagy többszörös áttétel segítségével fölfejtendő értelmezés kínálkozik.

Hogy kétkedem szaván, így szól: „E két
Körben leled a Khérub- és Szeráf-kart.

Ezek követik lánczuk kötelét,
Mint csak lehet a ponthoz közelíteni
S látásuk ált’ meg is közelíték.

A több szerelmi láng, a mely köríti,
Trónok-nevet viselnek – s felségökkel
Az első Hármaskört egészítik ki.

S tudd meg, hogy annyi üdvöt nyerniök kell
A mennyire a legfőbb ismeretnek
Mélyére hatnak az ismeretökkel.

S innen belátni: üdvöt az nyerhet meg,
Ki a tudásnak is az alapján áll,
Nemcsak az azt kísérő szeretetnek.

⁹ Paradicsom. XXVIII. 98-132.

Ismeret-mérvül a jutalom szolgál,
Mit égi kegy és jó-akarat oszthat,
Mely fokról-fokra nagyobb a nagyobb nál.

A második Hármaskör e tavasznak
Örökzöld keblén díszlik, melyet ez
Az égi kos díszétől meg nem foszthat.

Itt örökös Hozsanna zengedez,
Hármaskor dallamban, a gyönyör e három
Karában, mely mindenben megegyez.

A három égi kar e szent határon:
Az Uradalmak, aztán az Erdők
És a Hatalmak: egy Rend ez immáron.

Az utolsó előtt, keringők
Két sorban Árkangyalok s Fejedelmek;
Vég sorban angyaltánczot lejtve: Nők.

Magasba néznek itt föl mind e Rendek,
És lefelé úgy győznek, hogy mindnyájan
Alulról Istenhez vonnak s vitetnek.

Dante Alighieri: Isteni színjáték. Paradicsom, XXVIII. ének
(Szász Károly fordítása)

A reneszánszban átalakul a világról való tudás: amíg az organikus világkép zárt, mozdulatlan, s a szerkezeten belül minden lénynek eleve elrendelt, fix helye van, annak utolsó, vitalista változatában az ember szabaddá válik, szerepe fölértékelődik. A korábbi struktúra megmarad, de az ember erényei, szándékai, cselekedetei által szintet tud váltani. Így már nem egy elmozdíthatatlan, belsőleg is mozdulatlan, homogén pontot alkot a világban, hanem önmagában teljes mértékben leképezi azt. A makrokozmoszt testében mikrokozmoszként visszatükrözi. Ezzel érthetővé válik, hogy testtájai, szervei, életműködései a különböző szférák közvetlen hatása alá kerülnek, s kapcsolatba hozhatók mindazon dolgokkal, anyagokkal, égiekkel és lényekkel, amelyek ugyanezen szférák hatása alatt állnak. Így tehát a gyakorlati ismereteket közlő kézikönyvek ábráit csak akkor tudjuk értelmezni, ha ezen összefüggéseket értjük is. Az úgynevezett állatöves emberek az elemi világ legfelsőbb szféráját képező ember teste fölött uralkodó csillagvilág szféráinak hatópontjait mutatják be.

Az emberi betegségek okát az emberek valamikor isteni eredetűeknek tekintették. A betegség így nem más, mint az Istentől eredő rendszabályozás része, amelyet leginkább az erényes, Istennek tetsző élettel lehet elkerülni és gyógyítani. Ámbár a gyógyulást elősegíti a beteg szervek fölött uralkodó szférák hatása, vagy az azok uralma alá tartozó növények, állatok, ásványok stb. felhasználása. A helyes orvoslási mód kiválasztására szolgáltak az összefüggéseket tartalmazó égi medicinatáblázatok.

A mandagórát – mint minden, az ember által felhasznált élőlényt – orvoslásra is használták, éppenséggel a női bajok kezelésére javallták. A felhasznált élőlények külsejét, előfordulási helyét, hatását szöveges ábrák ismertették: ezek többnyire nem a botani-

kai vagy a zoológiai jellegek megmutatására és hangsúlyozására törekedtek, hanem vagy az égi rendszertanban elfoglalt helyre utaltak, vagy azokra a praktikákra, amelyek hozzájárultak az elérhetőséghez vagy a hatáskifejtéshez. A mandragóra gyűjtését misztikus szabályok befolyásolták, amelyek némelyike ismertebb volt, mint a növény naturalis ábrázolása: annak hiányában pedig legfeljebb az ismerhette fel az ábrában a növényt, aki azt a természetben is megtalálta.

Az első, a gyógyításban használt növényeket bemutató színezett rajzokat DIOSZKORIDÉSZ munkáihoz készítették, feltehetőleg bizánci területeken. Ezek a rajzok, miként a leírások is, híven az egzaktabb antik természettudáshoz, szakszerűbbeknek, élethűbbeknek bizonyultak, mint a középkori eredetűek: nyomát sem lehetett találni bennük az allegorizálás vagy a szimbólum felé való törekvésnek.

Abban az időben, amikor az enciklopedikus szándékok a szakirányok felé kezdtek törni, megindult a szövegek deszakralizálása: az elődök könyveiből kezdetben csupán elhagyták mindazt, ami tapasztalatilag nem volt bizonyítható, aztán már ki is egészítették azokat a saját tapasztalatból következő ismeretekkel.

MÁSODIK PÉLDA: MELIUS PÉTER: HERBARIUM

De Mandragora

Mandragora Nadragulya Alraun

Mandragora neve görögül, deákul pedig az hímnak Morion neve, az nőstinnak Dioscoridi Thridacias neve, azaz elalutó fű, az nőstényé olyan, mint a salátának a levele, de mint egy fejeskáposzta, összeburkozik. Az gyökere szőrös, mint egy majom vagy szőrös ember lába, de kétfelé hasadt gyökere a hímnak, a nőstinnak reátekeredett.

Az hímnak fejérből az levele, gyökere is, ennek Morion neve, azaz bolondfű neve, mint a fejeskáposztának, olyan a levele. Az almája mint egy kis mácsi dinnye vagy narancs, sárga, igen szagos.

A nőstin pedig mint a salátának, olyan a levele, fekete a töve, a földön törül el a levele, Thridacias neve. Az almája olyan, mint a berkenye, de nagyobb. Magyarországon is az havasokon terem a nősténye, az egyik olyan szabású, mint az ebszőlő, csakhogy szőrös a gyökere. Ez igen alutó a nősténye, végre ugyan bolonddá tenne.

Természeti

Igen hidegítő, az almái nedves melegítő, az almája héja szárasztó.

Belső hasznai

Ha két obulisni vagy egy scrupulust, azaz két pénzt nyomónét mézes vízben vagy méhserben iszol, epét, okádást kitisztít. Ha sokat iszol a succusában, azaz kifacsart vizében, megöl.

Ha gyökerét főzed, iszod borban, bolonddá tészed, elalut, mint egy holtat.

Ha ki pedig inge alunéjék ez mandagoraitalért, az fejére önts ecetet, az orrára borsot vagy prüszögtető hunyort, felszerken.

Külső hasznai

Az zöld levelét és gyökerét ha mézzel öszvetöröd és egy kis faolajjal ölgítéd, megrohadt sebet gyógyít.

Ha az gyökerét öszvetöröd ecettel, az Szent Antal tüzeit megoltja.

Ha gyökerét vízzel töröd öszve, minden gelyvát, szömlöcsöt elront.

Ezen ismeretek tudatosítását és elterjedését az ábrák készítése tovább fokozta: a növénytan és az állattan tudósainak, atyáinak talán legjelentősebb felismerése az lett (mintegy természettudományos módszere, holott ekkor még nem tudatosult, hogy milyen fontos is maga a módszer), hogy a természeti világ megismerésének külön formájává tette az általánosító képi metódust.

Az élettudományi tárgykörű, egyedileg készített középkori könyvek ábráit alig lehet illusztrációknak tekinteni. Tudományos jelentésük nincs, referenciális értékük csekély, még ha bumfordiságukban bájosnak, elrajzoltágukban korukra jellemzőnek is találjuk valamennyit: nem járulnak hozzá a tárgy megismeréséhez, nem tudnak további következtetések alapjául szolgálni. Általában a növény- és az állatszimbolika tárgykörébe tartoznak ezek a megnyilvánulások. A lilium a tisztaság, az érintetlenség virága már – semmi utalást nem találunk a róla készült, kézzel színezett egyedi rajzon arra, hogy egyedi tápláléknövényként került be az emberi kultúrába, de arra sem, hogy valójában hogyan is fest.

A könyvnyomtatás megjelenésével a biológiai illusztrációk között gyakrabban fordulnak elő olyanok, amelyeknek csak profán tartalmuk van, vagy legalábbis igyekeznek elhatárolódni a tárgyidegen jelentésektől. Mindez azonban sokszor nem sikerül. Ezen ábrák a technika jóvoltából egyre finomabbak, s a reneszánsz igényei szerint egyre részletgazdagabbak lesznek. A fametszeteket felváltják a fémmetszetek, amelyeket egyedileg színeznek ki.

A legtöbb fametszet növénye csak a szöveg alapján azonosítható. Megfigyelhető, hogy a rajzolt valójában nem érdekelte különösebben az élőlény: a legalapvetőbb természettudományi megfigyeléseket sem végezte el; például nem kíváncsi arra, ami közvetlenül nem látható, s az egyébként vázaltszerűen ábrázolt növényhez képest is elnagyolt a gyökerének a bemutatása.

A herbáriumok, majd a florilegiumok megjelenése a képek referencialitásának növekedését jelenti: ezek rajzain egy-egy élőlény valamennyi látható tulajdonsága egyidejűleg megjelenik. E kontúrrajzok – mivel legtöbbször jeles művészek készítették – rögtön tökéletességig vitték a habitusábrázolást. Az adott biológiai lény felépítésének és szépségének a bemutatására törekednek, s némelykor a szépség túlságosan is hangsúlyossá válik rajtuk. Valójában már ekkor kezdenek kialakulni a biológiai illusztrálás praktikus alakuló szabályai, például hogy a növényt minden szervével együtt, vagy a madarakat oldalnézetben kell bemutatni, s az ábrázolások kezdenek lemondani az időbeli folyamatok érzékeltetéséről. A színes nyomatok megjelenésével egy időben, szinte véglegesen kettéválnak a szakmunkák illusztrálásának szabályai, s az organikus világképéhez illeszthető szövegek illusztrációi. CAMERARIUS florilegiumában például nem jelenik meg, hogy a kontyvirág korábban az egyszarvú jelentésköréhez illeszkedő növény, s ugyanúgy nincs utalás a rózsa szimbolikus értelmezési lehetőségeire.

Miként a kertépítés szempontjai szerint alakuló florilegiumok, tömegével jelennek meg az orvoslás ismereteinek népszerűsítésére vállalkozó herbáriumok is, s ezzel párhuzamosan az élettudomány is szakosodni kezd. Más-más jellegzetessége lesz a orvosi szakkönyveknek és a növényteni vagy az állattani enciklopedikus műveknek, nem is szólva a közhasználatra még inkább számító kertészeti, vadászati és egyéb tárgyú praktikumnak, csízióknak. De mindegyik esetében ugyanaz a fejlődési sor követhető végig a szövegek és az illusztrációk esetében. Deszakralizáció tanúi lehetünk, miközben a tárgy-

meghatározás is pontosabb lesz, a rajz végeredményt s nem pedig folyamatot rögzít, amelynek sokszorosításához (és persze kontrolljához) egyre változatosabb lehetőséget kínálnak a nyomdai technológiák.

Az orvosi jellegű kiadványokban is a vázlatos, a jelölésre éppen csak alkalmas egyedi rajzokat a vázlatos fametszetek követik, aztán a szépségre és szakkorrektségre egyaránt törekvő fémmetszetek következnek, mígnem ezeket fölváltja a csakis pontos-ságra és naturális megfeleltethetőségre való törekvés.

Amíg az előző példasor mindenekelőtt azt mutatta meg, miként lesz a szöveg és illusztrációja a tudományosságnak megfelelő (vagy: inkább megfelelő), az is tetten érhető, hogy mely területekről fog kiszorulni a szónyelv, s tör majd előre a képi ábrázolás, s mikor nem célszerű megkülönböztetni azt, hogy vajon a kép vagy a szöveg-e a másik illusztrációja. A szöveg és a kép együttesében alakul ki lassan a mai értelemben vett tudományos szöveg, amelyben oly sok egymásba fonódó analógia van. A tudományosság kritériuma központi kérdéssé majd csak a huszadik század második harmadában válik – a biológia esetében –, az elméleti tudományágak megjelenésével egy időben.

Az organikus világkép részeire természetesen későbbi korokban is rábukkanhatunk az egyes szakmunkákban. Az *Énekek éneke* szerint elképzelt kert struktúráját idézi például a 16. században készült padovai botanikus kert is (meglehet, az iszlamita világkép is tetten érhető benne, ámbar annak is van kapcsolata az *Énekek énekével*): kör alakú, bekerített, a négy folyó szerint negyedelt, s a Paradicsomra, de az ismert négy földrészre is utal.

Egy 14. századi állatrendszertan magától értetődő módon ábrázolja a mitológiai egyszerűt a szűz és a Mária-attribútumos (rózsás) pajzsot tartó lovag mellett. Ám lekopott mellőle a hortus conclusus, és az azt benépesítő növényzetre és a szökőkútra sem utal semmi. Egy másik lapon ábrázolt két növény összetartozása is csak a középkori világkép alapján érthető meg: Mária virága mellett a Salamonpecsét van, a bibliai Salamon királyra utalva.

A németalföldi mester kerti helyszíne is a hortus conclusus, s abban nemcsak a szentek, hanem az összes szakrális és profán funkcióval bíró középkori növény is látható. Kertet mutat be GERARD kertészeti növényeket ismertető katalógusa is: ebben a paradicsomban azonban már nemcsak az organikus világképben jelenlevő növények találhatók az édeni környezetben, hanem a növényfelfedezők által Európába hozott ázsiai és amerikai fajok tagjai is, amilyen például a tulipán vagy éppen egy *Opuntia*-kaktusz.

Az organikus világkép „holisztikáját” – amelynek rendező elvei nem a természetben belül találhatók – még jóval annak összeomlása után is fölfedezhetjük: a Lények láncolata elképzelés Linnéig él, az egyetemeken is eszerint tanítják a természetet. A XVIII. századi BONNET még mindig az arisztotelészi elveket magába építő középkori Homérosz aranyláncá szerint magyarázza a természeti világot.

Megállapítottuk tehát, hogy a természeti dolgok szöveges és képi elmondásában hosszú ideig együtt élnek a konkrét és a szimbolikus jelentések. Pontosan az antik világkép felbomlásától a 19. századig, a biológia mint tudomány megjelenéséig tartott ez a látványos világmagyarázat, amely annak ellenére homogén, hogy azt a magyarázatokhoz szükséges eszmerendszerek és az egyre finomodó természettudományos módszerek alapján szakaszolni szokás. Az európai gondolkodás természetképei az antikvitás után tehát az organikus, a reneszánszban megjelenő vitalista, majd pedig a fizika tudományának

fejlődéséből következő mechanikus világképek. E mechanikus szakaszban felértékelődik – BACON és DESCARTES munkássága következtében – a módszer, amely majd fontosabbnak látszik a megismerésben, mint az, amit a megismerés tárgyának mondunk.

A biológiai megismerés eljárásainak finomodásával, a természettudományok kialakulásával együttesen a szövegekben és az illusztrációkban is csökken a jelképes értelmezési lehetőség, mégis, botorság lenne azt hinni, hogy azokban ne rejtőzködne szimbolikus természetkép.¹⁰ És e rejtett természetkép nem feltétlenül van összhangban a szöveg tartalmi összefüggéseivel.

Ma, a természettudományos alapozottságú világkép egyféle holisztikus megközelítési módot erősít,¹¹ s szinte felszólít a redukcionista megismerési formák elleni tiltakozásra.¹² A tudományokat, mivel már tárgyak és módszereik miatt is összeegyeztethetetleneknek látszanak egymással, iskolai szinten megpróbálják egy-egy tantárgyba beemelni és abban homogenizálni. A homogenizáláshoz azonban egységesítő elvek szükségesek, amelyeket a tantárgykonstruktőrök valamiféle világképből eredeztetnek. Természetesen e világkép legtöbbször rejtve marad a tantárgyakba¹³ (például a tudományosságba) burkolózva, de alkalmas eljárásokkal, miként a korai élettudományok szövegeiben, a középkori világkép jelenléte kimutatható.

I. PÉLDA: A TUDÁS FORRÁSA: A KERT

Elemzésünk arra vonatkozik, hogy melyek azok a kertre vonatkozó ismeretek, amelyek a középkor organikus világképébe meghatározóan beépültek. Áttekintjük mind a kereszténység, mind az iszlám kertelképzeléseit. Részben, mert kialakulásukat ugyanazokkal az okokkal – a koramediterrán és az antik természetismeretekkel, valamint a Biblia (és a Korán) szimbolikus jelentésű kertértelmezésével – magyarázzuk, részben pedig azért, mert az európai reneszánsz vitalista világképének kialakulásához együttesen járultak hozzá. Valójában nagyon keveset állítunk: annyit, hogy a kialakuló világkép s annak elemei annyira meghatározhatják a világról szerezhető tudás jellegét és szerkezetét, hogy a továbbiakban az értelmezéséhez nem illeszkedő elemekről vagy nem vesz tudomást, vagy érdeklődésén kívül esik.

¹⁰ JUHÁSZ-NAGY P. (1989.) 311-323.

¹¹ JUHÁSZ-NAGY P. (1989.) 355-375.

¹² BECK M. (1995.) 155-166.

¹³ A hazai biológiaoktatás tankönyveinek szerkezetében három törekvés érzékelhető. Vagy az élettudományok pillanatnyi fejlettségét, ismeretanyagát képezik le, vagy az élővilág egyik belső elrendeződése alapján, az organizációs szintek szerint tagolódnak (amikor aztán döntés kérdésévé válik, hogy az egyszerűbbtől a bonyolult vagy a bonyolulttól az egyszerűbb felé halad-e a tárgyalás), netán az emberiség (vélt vagy valós) érdekei értelmében, célképzetekkel, Föld-központú, holisztikus szempontok szerint rendezik el a tudásanyagot. E három törekvéshez más-más szöveg- és illusztrációkonstruálás tartozik, ámbar ezek abban közösek, hogy meggyőzés helyett a manipulációra, a memorizálásra és a retorikára építenek. Lehetséges lenne egy negyedik tankönyvszervezés is, amely a gondolkodástörténet eredményeit mutatná be, s a tények mellé emelné a megismerési módszereket.

A középkor végéig nem volt elég ok arra, hogy a szakrális hatás alatt szerveződő kertek különböző funkciójú formákká essenek szét. S amikor ez megtörténik, s a kolostorkertekből kiegyenülnek az orvosi kertek, a haszonkertek és a díszkertek, még mindig hosszú ideig kimutatható lesz bennük az a világképbe ágyazott szakrális utasítás, amely a korai keresztény kert legfőbb szervező ereje volt. Így hát nyilvánvaló az is, hogy a keresztény középkorra nem a sokféle kerttípus lesz a jellemző, hanem a kontinensszerte univerzálissá vált organikus világkép – külső – kényszere alatt létrejött, a mediterráneum antikvitására számos móddal visszautaló, allegóriaként funkcionáló, szent tér.

A Biblia kertjei

In paradisum deducant te angeli...

A kert héberül ‘gan’, s az értelme: megművelt földdarab. Sumérból származik, ahol eredetileg ‘kerítések közé szorított földdarab’-ot jelentett.¹⁴

Hogy mi a ‘kert’, azt a Biblia háromféle módon határozza meg. A mai kertfogalmunkhoz legközelebb eső kert profán térnek hat. A héberben először pusztát, majd később gyönyört jelentő édenkert-fogalom leginkább a kert földrajzi elhelyezkedésére mutat rá, a paradicsomkert pedig egyértelműen szakrális jelentésű. A Bibliában ugyan kezdetben több eredetű és lazább hierarchiájú e kitüntetett szerepű térségek együttese, de az értelmezések révén kétpólusúvá válik, s (a kereszténység számára oly fontosnak látszó) időben is elhatárolható, földi és égi ellentétpár mutatkozik meg bennük.

A kert mindenekelőtt az Ószövetség topológiájában szerepel. Az éden, amely az Ószövetségben a közönséges kert ellentétpárja, tehát valamilyen módon paradicsomi jellemzőkkel írható le, szintén az ószövetségi iratokban fordul elő. Az eszményi kert képét kifejező paradicsom az Újszövetségben kapja meg a maga túlvilági értelmét. A szimbolikusnak is nevezhető kertleírások mellett a Bibliában konkrét kertekről is szó esik: ilyen az Újszövetségben János által emlegetett Olajfák hegye (Jn 18,1.26), a Máté és Márk leírta Getszemáni major (Mt 26,36 és Mk 14,32) vagy éppen azok a különböző (például uralkodói) díszkertek, amelyek az *Énekek énekében* vagy Ézsaiás könyvében (Ézs 1.29) szerepelnek.

A kert jellemzői közül fontos néhány környezeti és ökológiai tényező. Ha a korai mediterrán kultúrák növényi eredetű táplálékon alapuló élelmezési szokásait és eljárásait tekintjük, evidens, hogy a táplálék megszerzés sikere a növénytani és mezőgazdasági ismeretek pontosságától függ. E kultúra növényvilágtól való függésére utal az is – számos más idézhető locus mellett –, hogy abban a földies paradicsomban, amely az idők kezdetét – vagyis a történelem elejét – jelenti az ember számára, még csak olyan állatok élnek, amelyek növényekkel táplálkoznak.¹⁵

A kerthez, amely nem önmagától jön létre, nem a természet sajátos, maga fejlesztett formája, mindenekelőtt alkalmas tenyészhely biztosítása szükséges. Vízgazdag terület lehet ez, ahol állandó bőséggel feltörő forrás vagy valamilyen öntözési lehetőség biztosítja a termény előállításához szükséges anyagot. Az édesvíz érték, az élet lehetőségét biztosítja: a víz, amint az máshol is tapasztalható, az élet szinonimájának tekinthető.

¹⁴ SÜLYÖK, E. (1995.) 7.

¹⁵ 1Móz 1,30.

A víz a gazdagság, a jólét, a biztonság – hiánya pedig a szegénység, a nyomor, a bizonytalanság. A víz a megáldás, az értékgazdag jövő fölvilantása.

Az Úr vezet majd szüntelen,
kopár földön is jól tart téged.
Csontjaidat megerősíti,
olyan leszel, mint a jól öntözött kert,
mint a forrás, amelyből nem fogy ki a víz.¹⁶

A víz a terület-kiválasztásban jut tehát szerephez! Nyilvánvaló, az állattartás kevésbé függ a vízjárástól, a növénygazdálkodás annál inkább: a víz mennyisége, időbeli eloszlása, jelenléte alapvetően meghatározza az ültetvény jellegét. Rövid tenyészidejű növényeket – gabonaféléket, zöldségféléket – még csak-csak elő lehet állítani az alkalmas, vízjárta időszakok kiválasztásával, de a hosszabb vegetációs idejű, több éven át élő növények, amilyenek a gyümölcstermő fák, cserjék, liánok, ápolása már ilyen körülmények között bizonytalan kimenetelű. A kert kialakítása helyhez kötött életmódot feltételez: ekkor a területnek kiegyensúlyozottan kell szolgáltatnia terményeit.

A víz bősége alapfeltétele annak a tevékenységnek, amely a kertben zajlik: ott munkálkodni kell¹⁷ – akár a növényeket öntözni, akár a kert környezettől való eltérő jellegét fenntartani, akár mert a kertgazda elvárásainak meg kell felelni, akár mert azt meg kell védeni.

A kert lakhelyül szolgál, akár az embernek,¹⁸ akár magának az Úrnak.¹⁹ Az ő tulajdonuk e terület, amely valamennyi tevékenységük helyszíne, s miként a munkáé, úgy a felüdülése is: Mózes első könyve szerint az Úristen „a napi széljárás idején a kertben járt-kelt”²⁰. De ez a kert – a fák jóvoltából – az elrejtőzést is biztosítja, megszünteti a kiszolgáltatottságot, és a mezítelen ember számára rejteket biztosít.²¹ Végtere is, olyan helyszín, ahol az emberi és az isteni komfortérzet kielégíthető.

A vízzel, tulajdonossal, sajátos mintázatú élővilággal rendelkező kert védelme az önállósodó élet biztonságát szolgálja. Nem elég e világ fennmaradását azzal szolgálni, hogy öntözővízzel látjuk el, akár úgy is, hogy völgyben, folyó, patak mentén épülnek meg, hogy be ne következzenek a²² kiszáradása. De megvédése, megóvása is életfeladat. A kert héber neve éppen ezt a funkciót hivatkozza. A kert elkerítése a magántulajdon megjelölésére is szolgál, s a kerítési eljárás Palesztinában éppúgy ismert, mint Perzsiában. A tulajdon és a védelem egymást feltételezi, miként az értéket is, főleg, ha az valamiképpen halmozottan előnyös: a vízzel ellátott, különböző szempontok szerint kiválasztott élőlényekben dús kert szükségképpen ilyen lehet.

A birtokolt kert a megélhetést kínálja. Az első kertben, amelyet Éden kertjének neveznek, s a teremtés hetedik napi munkáinak egyike, az Úr kertet ültet: külön, sajátos eljárással létrehoz egy kertet – tehát nem arról van szó, hogy a természet egy meglévő da-

¹⁶ Ézs 58,11.

¹⁷ 1Móz 2,15.

¹⁸ 1Móz 2,8.

¹⁹ 1Móz 3,8; Ez 28,13.

²⁰ 1Móz 3,8.

²¹ 1Móz 3,10.

²² HAAG, H. (1989.) 962.

darabját átnevezi, elkeríti, kisajátítja vagy éppen az ember lakhelyéül nevezi ki. Nem: éppen a föld porából megformázott ember tulajdonságait és igényeit figyelembe véve hoz létre egy ültetvényt, amely szintén a termőföldből sarjad – s amely eredetére és az eredetre visszautaló tulajdonságaira nézve egylényegűnek tekinthető az emberrel. „Mindenféle fa”²³ sarjad benne: s eleve kettős a haszna: „eledelre” jók és „szemre kíváncsiak” – e második halmazról így azt is tudjuk, hogy nem élelmezési igényeket szolgál. Hogy pontosan mire is valók – a „szemre kíváncsiságon” kívül –, nem tudható: esztétikai szempontok figyelembevétele kevésbé látszik valószínűnek, mint inkább a komfortérzet kielégítéséé: amelyet a korabeli orvosi eljárások ismeretében s érveinek elfogadásával valószínűleg medicinális–higiéniai szerepre való kiválasztásnak kell vélnünk. A kert közepének is van neve: a jó és a rossz tudás fája ez, a világfa, amely az ember önállóságra törekvésében principális szerephez jut.

A birtok vízzel való ellátását szolgálja a négy ágra szakadó folyó. A művelést végző ember, aki munkája során a táplálékot megszerzi, különböző szempontok szerint felügyel (ennek az eljárásnak az eredménye az ember jövőtudatának a kialakulása). Mellette megjelennek az állatok, mindegyik nevét az ember adja – így a teremtés második fázisa, a néven való nevezés, az Isten helyett az ember feladata lesz.

Az első kert az anyag és a szellem dualitására épül. Az anyagból jön létre az ember, majd párja is, a nő, abból teremtetik – s közegül – a kert, a hozzá illő (kiválasztott) növényekkel, állatokkal. S az anyagmegmunkálásban az ember is részt vesz: akkor, amikor a mesterséges körülményeket fenntartja, s akkor, amikor az élőlényeket elnevezi – tehát ezek hivatkozhatóvá, megteremtettekké válnak. És ez az anyagi világ, a közepén, felmutatja – szinte emblematikus módon – a szellemet is (amelyet ugyanúgy gyümölcs formában lehet megtapasztalni-enni, mint a test fenntartására szolgálót). A kert tengelyében áll az a fa, amelynek termése okozza egyként a jó és a rossz tudását: bár hogy mi azok tartalma, arról a Biblia más részein található csak némi fölvilágosítás. A rossz az lesz, ami az anyaghoz, a porhoz, a jó pedig, ami a szellemhez kötődik.

Az első, viszonylag pontosan behatárolható élőlénynev a bűnbeeséssel egy időben jelenik meg Mózes első könyvében: akkor szerepel a füge, amellyel a mezítelenség (mint negativitás) eltakarható (valójában azonban a nemzőszervek: a teremtésre szolgáló, a hatalmat szolgáló és kifejező szervek kerülnek itt elfedésre), s így erkölcstani szerepe rögvest megerősödik (hogy mennyire, az tapasztalható a *Physiologus*-ban, majd pedig a későbbi erkölcsbotanikai művekben).

E kert az anyag megnyilvánulása: porból megteremtett és porrá visszaváltozó embere, növénye, az anyag negatív tulajdonságaival rendelkező állata van: mégis ez a közeg az élet fenntartását szolgálja. De az élet megtartásához járul hozzá a genitáliák működése is – amelyek használatára, miként a tudás használatára is, szabályok vonatkoznak.

A kert a megélhetés helye, minél hosszabb életű, gazdagabb termésű növények vannak benne, annál nagyobb biztonságot nyújt. Aháb értékesebb szőlőskertet ajánl Návbot veteményeskertje helyett, mert az közelebb fekszik a házához.²⁴ Lukács mustármagva, amelyet kertben vet el, nagy értékű fává nő.²⁵ A hely – egy völgy –, ahol szőlő, gránátalma és dió is terem, a fa által lesz „diófás kertként” megnevezve.²⁶

²³ 1Móz 2,9.

²⁴ 1Kir 21,2.

²⁵ Lk 13,19.

²⁶ Énekek 6,11.

Fontos azonban az, hogy a kert és a mező értékét megkülönbözteti a Biblia, s értékesebbnek tartja az előbbit. Hogy kiüzetik az ember az édenkertből, „töviset és bogáncsot”, valamint a „mező növényét” eszi.²⁷ Nebukadneccar számkivettségét Dániel úgy jósolja, hogy az „füvet eszik – majd –, mint az ökrök”²⁸

A kert díszváltozata a perzsa, a babilóniai és a jeruzsálemi hivatkozásokból ismert. Királyi, mulató helyek ezek, ahol számos fa nő, s nagy tömeg számára képes árnyat adni: rokonságuk nyilvánvaló a létező perzsa kertekével. Ezek funkciói között mindenkor ott van az a szépségkeltő szerep, amely mögött egyéb igény nem áll. A babilóniai király látomásában egy fa jelent meg, amelynek „szép lombja volt és sok gyümölcse”²⁹. Eszter könyve szerint a Súsán városában uralkodó Ahasvérós király palotáját kert övezte, ahol lakomát lehetett rendezni „egész nép apraja-nagyja számára”³⁰. A jeruzsálemi királyokat a kertjükben temetik el³¹ – maga a kertbe való temetkezés azonban Egyiptomból éppúgy ismert, mint a keletebbre fekvő ázsiai területeken.

A díszkert ilyen elhelyezkedését előlegezik a sumérok szent és őrzött ligetei. Ezeket az isteneknek ajánlották, a királyi palotákat övező elkerített parkok az uralkodó megközelíthetlenségét jelezték. Az elzártság és kiválasztottság magyarázza, hogy az előkelőek kertekben – elérhetetlen, isteni magasságban – temetkeztek. Az elzártság képzetéhez hozzájárult, hogy a babilóniai és asszírok függőkertjeikben teljes mértékben mesterséges körülményeket teremtettek az egzotikus fajok számára – e teraszos építmények tetején oltár is állott, jelezve, hogy a növénygyűjteménynek kultikus funkciója van. De i. e. a VIII. századból, Sargon asszír király Szina-Reriba nevű fiának két olyan ültetvénye is ismert, amely az alattvalók számára készült.

A zsidók a babiloni fogság idején Mezopotámiában sajátíthatták el a kertkultúrában ismert növények gondozását. S bár áldozati kertjeik vannak, a kerteket temetkezésre is használják, s a temetők a városon kívül terülnek el. Trágyázási tilalom miatt a városban kert nem készült, szabadon egyedül a rózsákat nevelték.

A keletről Babilóniába vonuló perzsák kertkultúrájára is a fatisztelet a jellemző – számos sírt azzal jelölnek meg, hogy fákat nevelnek rajtuk. Hatalmas parkjaik fenntartása, bennük vadászházaké, pajtáké és istállóké, állami feladat volt. A növényeket szabályos rendben ültették, s az élőlényközösség kialakítására nagyobb gondot fordítottak, mint a köztük álló épületekére. A perzsák azonban már megkülönböztetik a kerteket a nagyobb, „paradicsomi” ültetvényektől, amelyek nem mások, mint gonddal parkosított tájak (pardesz, görögül paradeisosz), nem pedig a házközi gyümölcsös és virágos kertek.³² A növényekkel és köztük a virágokkal való speciális bánásmód, a nemesítés, az oltási eljárások és egyéb számos kertészeti technika is perzsa eredetű. A kertek gyakori növénye a gránátalma, a mályvarózsa, a tulipán, a jácint, a gyöngyike, a jázmin, a ciklámen, a mák, a szegfű, a nőszirm, az őszirózsa, de hasznofákat is ültettek közéjük. A rózsza e területen való széles elterjedése is a perzsa kertkultúrának köszönhető.

²⁷ IMóz 3,18.

²⁸ Dán 4,22.

²⁹ Dán 4,9.

³⁰ Eszt 1,5.

³¹ HAAG, H. (1989.) 962.

³² SZUTÓRISZ, F. (1905.) 565.

Amíg a perzsa kertnek a táplálékforrás szerepe mellett mentális, így egészségügyi szerepe is jelentős – bár ebben is tetten érhető a vallási meghatározottság –, a Bibliában szereplő kerteknek kevesebb mentális-higiéniai szerep jutott: azokat valójában a szakrális funkció alá vonják. Az összevont papi-orvosi szerepkör mindenkor lehetővé tette ugyan ezt a korai civilizációkban, a teljes eggyé válás azonban csak a kereszténység korai szakaszában következik be. A papi-orvosi tevékenység elhanyagolhatatlan a növények többokú használatának fenntartásában és a kultikus használati mód elsőségében. S ez utóbbi egyik, kiemelt fontosságú formáját, a halottakhoz (s a túlvilághoz) való kapcsolódást erősítik a fenntartott díszkertek. Elszakíthatatlan kapcsolat létesül bennük a hely kiválasztottsága, kultúrában tartásának (gyakorlati és eszmei) módjai, módszerei és a tárgyai (így a növények) között.

A gyakorlatban is megvalósított és fenntartott, nagyobb részt kultikus célokra szolgáló kert lehet hasonlatos az édenkerthez, amely elhelyezkedése által közelebb van Istenhez. S amíg a korábban tárgyalt, inkább profán igényeket szolgáló kertek tulajdonságai bármelyik mediterrán civilizációban megjelennek, az édenkert-vonások a Perzsa-öböl környéki civilizációk kertészetéhez köthetők. Az éden inkább az elvesztett lehetőségek helyeként mutatkozik meg, mégpedig ideális kertként: gazdával, körbekerítetten, vízzel, szép és hasznos élőlényekkel, erkölcsi ártatlansággal és tökéletes harmóniával és eredményes munkálkodással, s a terhes anyagiság, mindenekelőtt a fenyegető halál nélkül.

Az édenkert a földön helyezkedik el, s a mennyei javak kifejezésének terepe – amelynek helyét már-már földrajzi pontossággal illik meghatározni. Ámbár az éden a sumérok szerint a pusztaság és a sztyeppe³³ (vagyis a messzeség, idegenség, megismerhetetlenség érzetei kapcsolódnak hozzá, s híven kifejezi a később fölerősödő elzártsgévonást), az Ószövetség konkrét helyre teszi, éppenséggel csöppet sem kietlen közegbe.

A perzsa *pardesz*, ami a kert, liget kifejezése a héber szövegben 'an beeden mikkedem'-ként jelenik meg, a 'kert Édenben', 'kert kelet felé' értelemben. Éden ezek szerint valahol keleten terül el, ott van az emberiség kijelölt őshazája.³⁴

Az Éden tájegység, amelyből folyó ered – ennek vize táplálja a kertet, ahol paradicsomi idillben létezhetne az első emberpár.³⁵ Az Édenen belül elterülő kertben a folyó négy ágra oszlik, a négy folyó neve Píson, Gihón, Perat (Eufrátesz) és Hiddekel (Tigris). A Tigris és Eufrátesz termékeny vidékén fekszik tehát az Éden, a legkorábbi civilizációk hivatkozható helyén, ahol már megjelentek a mezőgazdálkodásra áttérő népesség értékképzeteit kifejező helyszínek, technológiák és fogalmak.

Az Éden – Ezékiel szerint – az (elvesztett) gazdagság, a szépség és a kincsekben kifejeződő hatalom helye.³⁶ Ugyancsak Ezékielnél látható, hogy a kert allegorizálódik: éppen az édeni tulajdonságok kifejezését szolgálja, s növényei leginkább erkölcsi példák megjelenítői.³⁷ Joel a szimbolikus értelmű Édent hivatkozva („Előtte éden kertje az ország, / utána sivar pusztaság”)³⁸. Máshol az éden a megszerzhető, a gazdag jövő (kertként való) kifejezése: Ézsaiás szerint „megvigasztalja Sion az Úr, ... olyanná teszi pusztaságát, mint az Édent, kopár földjét, mint az Úr kertje”³⁹, Ezékiel is erről beszél.⁴⁰

³³ SPROUL, B. (1979.) 125.

³⁴ GECSE G. – HORVÁTH H. (1978.) 182.

³⁵ 1Móz 2,10.

³⁶ Ez 28,13.

Az Éden annak ellenére, hogy földi hely, tulajdonosa mindenkor az Úr – ilyesféleképpen kettős a meghatározottsága. Ehhez a kettősséghez hasonló a kert tengelyét alkotó, az anyag és a szellem, a föld és az isteni létezés összekapcsolódására lehetőséget adó tudás fája.

A paradicsomkert az Újszövetségben – az Ószövetségi kevert tulajdonságai után – a túlvilág képeként szerepel. S hiába azonos valamennyi jellemzője a földi kertekével vagy éppen az édenkertével, leírása szimbolikus értelmű, amelynek pontos értelmezéséhez érzékiesített képek szolgálnak. A paradicsomkert maga a megtalált éden, az elvesztett földi helyén megjelenő új. Ehhez a képhez egyre több árnyalattal szolgál az Újszövetség. Az elért paradicsomban az anyag regnálása, a halál legyőzetik: benne foglaltatik ugyanis az „élő víz”⁴¹, az „élet tápláléka”⁴², az „örök élet”⁴³.

A Bibliában felvázolt valóságosnak leírt vagy csupán képzetesnek szánt kertek szépek voltak: e szépség azonban valami másnak a megnyilvánulása. Ezenkívül a kert fontos, mert életteret biztosít. Háromféle céllal biztosan hasznosul: a bennük lakó számára élelemforrás, medicinális-higiéniai eljárások számára alapanyagokat szolgáltat és kultikus-szакrális jelentősége is megformázódik.

E használatbavételi okok a kertről származó, a kertre vonatkozó keresett tudás jellegét is meghatározzák. Miként az olajfa, a szőlő és a gabona esetében, civilizációs növényre szokás tekinteni, a kertet állíthatjuk a kitüntetett civilizációs terek egyikének – amit a kereszténység tudását egybegyűjtő Biblia is állít.

Hortus conclusus

A bibliai kertek mindenekelőtt az élettér rendben tartott helyei. Itt minden rendeltetése szerint létezik – és az ember feladata a kert műveléssel való megőrzése. E rend megtartásával ellentétesnek látszanak a díszkertben lejátszódó események: vélhetőleg, mert nem az Istentől származó autonómia (pontosabban: korlátozott autonómia) szerint zajlanak benne a dolgok.

A díszkert a kereszténység korai szakaszában, annak pogány jellege miatt tiltott volt. Mivel a pogány kultuszok ünnepi helyét adták ezek a kertek, létesítésük és használatuk teológiai szempontból káros, ezért büntetett volt, s az Isten haragját váltotta ki.⁴⁴ De ugyanez nem vonatkozott a többi kertre.

„Édenben, Isten kertjében voltál
mindenféle drágakő borított:
rubin, topáz és jáspis,
krizolit, ónix és nefrit,
zafír, karbunkulus és smaragd.”

³⁷ Ez 31,1-14.

³⁸ Jóel 2,3.

³⁹ Ézs 51,3.

⁴⁰ Ez 36,35.

⁴¹ Jn 4,12.

⁴² Jn 6,35.

⁴³ Jn 5,24.

⁴⁴ Ézs 51,3; 17,1-11; 65,3; 67,17.

Látható, és a Biblia hivatkozásai miatt el kell fogadni: a kert a világ közepévé vált. Ebben gyűlt össze a természetnek minden java, különös gondja és munkája van benne a Teremtőnek, s értéket is tulajdonít neki, hiszen legfontosabb teremtménye, az ember számára átadja, illetve – egy élet díjául – ígéri lakhelyül. A kert végső soron jutalom volt és jutalom lesz: olyan valós és képzeletbeli tér, amely a valós cselekedeteket a szimbolikus térbe futtatja ki, s a szimbólumok számára testként való ábrázolási lehetőségekkel szolgál. A kert az ember univerzumává válik, s évszázadokon át, a kereszténység organikus, majd a reneszánsz neoplatonista ihletettséggű vitalista világképében a világ szimbólumegyütteseként értelmezhető. Valamennyi, az ember számára fontos tudás eredője ez a félig humanizált természet (avagy félig a naturális emberi közeg) lesz.

A Biblia kertjeinek tulajdonsága a keresztény kozmológia nem egy területén kimutatható. Van azonban egy kert, amely magába sűrítette a kert valamennyi keresztényeknek fontos tulajdonságát, s mintaként fog szolgálni a későbbi kertek számára. Az *Énekek éneke* által meghatározott tér ez – amely egy asszonyi személyhez, az istenanyaként, a közbenjáróként tisztelt Máriához, a Krisztushoz fűződő, el nem apadó szerelmi ember alakjához fűződik.

A hortus conclusus az a szimbólumegyüttes, amely a krisztianizált természeti és kerti jelképek tömegét fogja és rendezi össze. A jelképegyüttest a babiloni fogság után keletkezett ótestamentumi kánoni irat adja, amelyben egy ifjú pár szerelmi egymásra találásának története van leírva. Salamon király és Szulamit keleties erotikájú, természeti hivatkozásokban gazdag dalgyűjteménye, a kánoni könyvek allegorikusan értelmezendők: az Isten és népe, Krisztus és egyháza viszonyát láttatják.

A kert fogalma a kereszténység jelentéskényszerei miatt – hiszen az például a Paradicsomhoz is hozzákapcsolódott – új, az eredetét egyre inkább elrejtő tartalommal telítődött, s a jelentése évszázadok alatt folyamatosan bővült, mind pontosabbá vált. Az elzárt kert az *Angyali üdvözlés* típusú ábrázolások központi eleme lesz, ahol Mária (illetve a benne összpontosuló jelképi tartalmak) szüzessége több motívumból összeálló rendszerként jelenik meg. Mivel ezekben középkori ábrázolásokban mindennek jelképi értéke volt – köztük a növényeknek is –, az abban szereplők ékítmény jellege elhanyagolhatónak számított.

Ezért idővel a hortus conclusus – amely az *Angyali üdvözlés* típusú képek után, abból kiegészülve megteremti az Unikornis-ábrázolásokat, majd a késő gótikában a *Mária a rózsalugasban* típusú képeket, hogy végül architektikus eleme legyen a reneszánsz szakrális építészetnek – nemcsak szimbolikus tartalommal rendelkezett, de olyan ideális díszkert bemutatását is elvégezte, amely kertészeti módszerekkel megvalósíthatónak is látszott.⁴⁵

Az eszményi kert – az elzárt kert – elképzelése a keresztényeknél az ószövetségi *Énekek énekére* (4,12-19) vezethető vissza.

Bezárt kert az én húgom, menyasszonyom,
bekerített forrás, lepecsételt kút.
Paradicsomkert nőtt rajtad:
gránátalmák édes gyümölcsökkel,
ciprusok nárdusokkal,

⁴⁵ HOBHOUSE, P. (1992.) 81.

nárdus és sáfrány, illatos nád és fahéj,
 sok tömjénfával,
 mirha és aloé,
 sok drága balzsammal;
 kertekben lévő kút, élő víz forrása,
 mely a Libanonról csörgedezik.
 Támadj föl, északi szél, jöjj elő, déli szél,
 fújj rá kertemre, áradjon illata!
 Jöjjön el kertjébe szerelmesem,
 és egye annak édes gyümölcsét!

E kert az Atya – a szerető – számára készül, s Szűz Mária minden tisztaságát magában foglalja! A salomoni leírást kiváltó élmény mögé nem nehéz belelátni a kora keresztények – korabeli – vágyakozó elképzelését a kietlen vidékeken elterülő, elzárt, vízben és illatos, buja növényzetben gazdag kertekről.

E kert kör alakú és elkerített. Amint a 'paradeisosz' alapján várható is, fallal körülvett, azaz zárt kert: az erősségben a benne foglalt értékeket őriznie is kell, s a világtól el is kell rekesztenie. Hiszen bármennyire is földi jellemzők sűrűsödtek benne egybe, az égi szempontok szerint választatott ki. Az idegen, természeti világtól elhatárolt terület azzal tehát szembe is került, más törvények szerint alakult a sorsa. Végére: belső törvényei vannak, egy szellemiség kifejezése: ilyenképpen tehát egy szellemi rend fizikai megvalósítója, modellje. Világkép.

Szent hely, s minden részében az. Az Istent itt lehet a földön legközelebről megtapasztalni, elvégre az Ő kertje ez, ahol még a képmása is megjelenik: egy asszony viseli. Néha még egy gyermek is – de Ő valószínűleg maga az Isten. A kert tudás forrása, a hatalom és az erő összpontosulása. Közepén valódi forrás fakad, zárt kútból – amely Mária feltöretlen tisztaságának és jegyességének szimbóluma. E forrásból csörgedező víz négy ágra bomlik, a világ négy égtája felé fut, hogy egyben el is határolja egymástól a földrészeket.

A forrás forráskőbe foglalt, fölfelé magasodik: a szent hegy szimbóluma, a közepén álló tudás fája is: azaz itt van a világ tengelye, ahol az anyagi és a szellemi, a földi és az égi egymáshoz kapcsolódik.

S ebben a kertben örök ifjan áll – magában, vagy gyermekével, vagy a tudás szimbólumával: egy könyvvel – Mária, édeni környezetben, a rég jól ismert, paradicsomi növények és állatok között: boldogan. Tökéletes a rend, a harmónia – mert a hortus conclusus az időnkivüliség tere. Ez a számtalanszor ábrázolt kert az eljövendő paradicsomot mutatta be a híveknek. A hortus conclusus megszűnik az elvesztett, a múlt idő kertjének lenni: a múltat már csak az édenkert-ábrázolás egy része, a kiüzetés a paradicsomból típus mutatja (ámbar az megjelenésében sokszor mutat hortus conclusus jellemzőket is).

Az elzárt kert, a lepecsételt forrás, a kút, az édes illatú liliom, a rózsza és még számtalan, a középkor vége felé készült *Angyali üdvözlés* (ahol arkangyalok védik a helyet), s az Egyszarvú-vadászatokon meglévő tisztaság-motívumok Máriára vonatkoznak (s ahol Gábiel tereli be kürtje hangjával a jámbor állatot a szűzhöz). Jelképek veszik körül, amelyek sokszor ugyanazt vagy majdnem ugyanazt jelentik. A hortus conclusus az égi elhívását vállaló, Krisztus misztikus jegyesének a lakhelye; a XI-XII. századtól kezdve csupán Máriára vonatkozó szimbólumoknak a gyűjtőhelye: megerősödő kultusza miatt halmozódhatott mellé ennyi jelkép. (Lásd 1. ábra.)

1. ábra

Hortus conclusus az 1510 körül készített Grimari Breviáriumban

E jelképek némelyike korábban férfiasnak számított, s a legfőbb mártír, Jézus attribútuma volt. Mint például a rózsza is. A hortus conclusuban már Mária (átvitt értelmű) vértanúságára utal, piros színe pedig a charitasra, hogy a többi rózsajelképről ne essék itt szó: ez valóban nem az a szent hely, ahol a kolostorkerti gyógynövény virágai illetéktelen szellemi szépségek számára lennének följárva.

A hortus conclusus az az ószövetségi eredetű elképzelés, amely a középkori keresztény kertek kertészeti kialakítására is hatással volt, akár a bibliai növények felhasználásában, akár a kereszténység alakjaihoz kapcsolható növények kultiválásában, akár a kert struktúrájának kialakításában. Ez a kert jelenik meg a kolostorok árkaos kerengőin belül, ahol vallási hagyomány által meghatározott növényekkel ültetik be az ágyásokat, hogy az azokból származó herbákkal hol a szenteknek tisztelegjenek, hol a szentek közbenjárásával egyidejűleg betegeket gyógyítsanak. S ez az a kert, amely ábrázolt formában megjelenik a képeken, de a templomi tereken belül is, például a keresztelő medenceként, vagy a katedrálisok és monostorok alaprajzában is figyelembe veszik: nem véletlenül, ezek a szakrális épületek a paradicsom felé vezető út első, földi állomásai.⁴⁶

⁴⁶ HANKISS E. (1997.) 65.

S ez lesz az a kert is – bár nem ez volt a célja –, amely előbb a lelki, majd pedig a testi szépség kultuszának helyévé válik: erre szolgál indokul, hogy már az *Énekek éneké*-ben is a kert a női szépség metaforájaként, a nő testének-lelkének idealizálásaként jelent meg.

Az iszlám kertek

A Koránban, előképének megfelelően a bibliai kertek formái szerepelnek: a köznapi kertek, az Éden és a Paradicsom fordul elő benne. A földi kertekről szóló példázatok csupán két szűrőben fordulnak elő, s feltűnően kevés adatot tartalmaznak. A barlangról szóló szűrőben egy férfi két szőlőskertet kap, amelyet pálmafák kerítenek körül.⁴⁷ A gyümölcsöt termő kertek között patak fakadt. A másik példázatban⁴⁸ a kert a szüretelés jelöli.

A bibliai előképhez képest az Éden és a Paradicsom tartalma egymáshoz jobban illeszkedik. Hogy Éden valamiféle nagyobb, talán földrajzi terület, abból következik, hogy a Korán általában az 'Éden kertjeiről' beszél. Van tehát egy olyan vidék, amelyre a gazdag kertek sokasága a jellemző, amelyekbe élete jutalmául léphet be a muzulmán ember. Az Éden kertjei és a Paradicsom tulajdonságai minden másban azonosak – még ha az utóbbi hollétére nem is találhatunk közvetlen utalást. Ámbár az, hogy az élet után léphet oda akár a nő, akár a férfi, a terület nem földi voltára mutat.

Az Éden kertjeiről szóló szöveghelyek mindegyike megemlíti, hogy azok csak a hívők számára nyitottak, akik betartják az iszlám öt alaptörvényét. Az ígért kertek alatt patakok folynak, a kertekben jó hajlékok találhatók.⁴⁹ Ezeket jutalmul kapják az állhatatosságukért: s ami a legfontosabb, „végső lakhely”-ül, azaz állandó használatra.⁵⁰ – Allah gondoskodik arról, hogy az evilági élet a túlvilágihoz képest (csupán rövid) élvezet legyen. Az Éden kertjeibe be kell lépni: egy határt át kell hágni, amely alaposan megkülönbözteti a kinti és a benti helyzetet: ott benn „mindenük meglesz, amit csak akarnak”, a hívőknek.⁵¹

A barlang szúra szerint e kertekben tiszta életük fizetségeként az ott élők számára mindez: szép pihenőhely!⁵² A víztől hús, fás területen szép és drága holmikba öltöznek, arany karpercekkel⁵³ ékesítik magukat, zöld brokátból készült köntösöket vesznek fel, és kereveteiken fekve pihennek – mindennel ellátják őket reggeltől estig⁵⁴, nem hallanak üres fecsegést sem.

Éden kertjeiről összefüggőbben tájékoztat a 38. szúra:

...És az istenfélőknek szép (szállás)helyük lesz, ahová megtérnek:
Éden kertjei, amelynek kapui megnyílnak előttük,
(kerevetekre) dőlve fekszenek ott és sok gyümölcsöt és ételt kívánnak,
és lesütött szemű, s (velük) egyidős (hurik) lesznek mellettük.⁵⁵
(Simon Róbert fordítása)

⁴⁷ Korán 18:32-42.

⁴⁸ Korán. Az íróto, 68:17-34.

⁴⁹ Korán 9:72.

⁵⁰ Korán 13:24.

⁵¹ Korán 16:31.

⁵² Korán 18:30-43.

⁵³ Korán 35:33 szerint az aranykarpercek mellett gyöngyből készütekkel is rendelkeznek az Éden kertjeiben tartózkodók.

⁵⁴ Korán 19:61-62.

⁵⁵ Korán 38:49-52.

Mindez a sivatagi nomád jólétről való elképzelés: zárt szállás, amelynek kapui érkezésekor feltárulnak, s a pásztor a vallás által axiomatikusan kezelt vendégfogadásban részesül. Bőséges étkezés – étel és a kert javai: gyümölcs – kényelmes kiszolgálás – eldőlve a kereveten, ahol szende, korukbeli asszonyok szolgálnak fel a részükre, akikkel utóbb kedvükre szeretkezhetnek.⁵⁶

E helyekre atyák, feleségek és utódok mindegyike bekerülhet, az asszonyok számára – ha jóra valóak – ifjak fognak szolgálni. S a vendégek éppúgy tetszésüket találják bennük, miként Allah is tetszését leli őbennük.⁵⁷ A hívó együtt van immár azzal, akit mindig hitt, az ő Urával.

A földi kertpéldázatok és az édeni kertek a Paradicsom szinonimái: a Paradicsomról szóló hirdetés lényegében nem más karakterű, csak valamivel bővebb: Mohamed szúrása szerint:

A Paradicsom, amire az istenfélők ígéretet kaptak, ekképpen fest: vannak benne nem-poshadó vizű patakok, mások tejfel folynak, amelynek az íze nem változik és vannak borral folyó patakok, ami gyönyörűségére az ivóknak és vannak tisztított mézzel folyó patakok. Mindenféle gyümölcsük lesz benne és megbocsátás az uruktól...⁵⁸

A paradicsom továbbá: az a hely, ahol védettek lehetünk, hiszen az első halál után nincs több, s „Allah ... óv a Pokol büntetésétől”⁵⁹. Hurik vagy „tisztává tett feleségek” találhatóak ott, akiket árnyas tisztásra lehet vinni.⁶⁰

A lassan kialakuló, sok változáson átmenő *Ezeregyéjszaka* (Alf laila wa-laila) anyagában két, valóban arab alapréteg húzódik meg, a IX-X. századi bagdadi kereskedőtörténetekhez kapcsolódó, Szindbád-mesék és a szókimondásukról ismert szerelmi fabulák, valamint a XI. század után készült, tréfásabb hangú, erotikus vonásokban gazdagabb, természeti, állattörténeti elemekkel bővelkedő kairói történetek. A kert azonban állandó, kitüntetett értékű térként jelenik meg a mesékben.

A rúkh-madár által a negyven lány kastélyába került koldus, különös kertekre bukkan új lakhelyén: s az egyik, amint azt leírja: „olyan volt, mint maga a paradicsom. Kertre nyílt, gyümölcs alatt roskadozó, zöld fákkal, melyeknek minden ága terhe alatt rengett, a kertnek friss zöldje fölött hűvös szellő lengett, ezer madár csattogva zengett, dalukból Allahhoz hálászó csengett; a pázsitot csergő patak szelte, a légben édes illatok szálltak szerte. Gyönyörködtem az almában, amelynek egyik fele piros, mint a szerelmes leány arca, másiké sárga, mint a félénk, bánatos szerelmes ifjúé, megcsodáltam az illatos birsalmát, a rubinszínben játszó szilvát... Másnap benéztem a másik helyiségbe: ott pálmákkal beültetett tágas tér tárult elém; a rózsza, a jázmin, henna, nárcisz, ibolya, kamilla és liliom közt patak folyt: a bűvös illat megrészegített.”⁶¹ A mesegyűjtemény kertképe a Korán kertjeinek élőlényeivel, tulajdonságaival és jelképrendszerével is rendelkezik.

⁵⁶ Korán 44:54.

⁵⁷ Korán 98:8; 55:56.

⁵⁸ Korán 47:15.

⁵⁹ Korán 44:56.

⁶⁰ Korán 4:57 és 2:25.

⁶¹ Az *Ezeregyéjszaka* meséi. A teherhordó és a három lány története. A harmadik koldus története. 54.

Az *Ezeregyéjszaka* meséiben legtöbbször előforduló számok között a négyes szerepel. Négy asszony, négy élvezet, négyesen alapozott eljárások, négy sarokra épült épületek: mindez az iszlám kozmológiának négy minőségére hivatkozik. Az iszlám kert négy-szegletes, a salamoni *Énekek énekének* kertjét is így képezték le, amelyben négy folyó folyik, négy világtáj alkotja – melyek centrumában a paradicsomi, édes illatú környezetet élvezi a hithű muzulmán. A négyes szám kedveléséből következik, hogy bizonyos ábrázolási helyeken, amikor például növényformák mutathatók ki, a virágszerűek között számos a négyeszirmú.

A megvalósított iszlám kert a Korán által megígért Paradicsom előzetes, földi élményével kecsegtet. A külső világtól természetes falakkal elzárt, vízgazdag, friss víztől hűvös, ártalmas növényektől mentes, illatos virágú és tápláló gyümölcsű fáktól árnyékos kert – mind azt jelenti, ami a nomád népesség részére a biztonságos élet, vagy vágyképének birodalma. Ez lenne az alkalmas környezet a tudás forrásának, a Koránnak illő megismerésére.

Ebben a kertben azonban nem csak az iszlám tanítások által már megnevezett növények fordulhatnak elő. Nem csak azok, amelyek a megnevezés jóvoltából kiemelteké váltak, az ember és Allah szimbolikus kapcsolattartásának eszközei lettek. Hanem azon növények is, amelyek az ember számára kínálhatnak hasznót – árnyékot, illatot, kellemet: mint például a koronájával hűs, napfénymentes helyet biztosító platán, avagy az orvosságot szolgáltató sokféle herba. Ámbár nehéz a különböző feladatok ellátására szolgáló növények használatba kerülési okai között éles különbséget tenni, hiszen az illatozó virágú és ehető termésű mandulafák s egyéb (általában kettős hasznú) növények ugyan nem szolgálják-e Mohamed próféta elképzelését a mennyországról, s az illatuknak, termésüknek ugyan nem az-e a feladatuk, hogy a paradicsom édes harmóniáját előlegezzék? Ilyen értelemben az iszlámban – miként a kereszténységben is – a természet bármely eleme vagy annak bármiféle megnyilvánulása jelképpé válhat. Aminek az a következménye, hogy az egyes növényfajokat ábrázolták – hiszen a növények ábrázolhatósága az iszlám vallásban engedélyezett, ha nem is a saját szépségük miatt, hanem azért, mert Allah lelkére emlékeztetnek.

PENELOPE HOBHOUSE az iszlám kert szimbolikáját elemezve, a sajátosságok közé sorolta a művelés alá vont terület már említett – négyfelé osztott – négyszögletes voltát. A derékszögben elhelyezkedő csatornákat a perzsa eredetű öntözőművek elhelyezésével rokonítja, de már a négyes számnak muzulmán kozmológiai jelentőséget is tulajdonít. Az egymás mellett fekvő négyszögek a változó természet gazdag, egymásra törvényszerűen következő megnyilvánulásai – állítja –, így válhatnak ezek a kertek a biztonságba, a szépségbe, a hitbe való elmerülés tereivé, az univerzum megértésének a helyeivé is. S csupán a többszörösen összetett funkcióval rendelkező kert biztosíthatta azt, hogy e kertkultúra évezreden keresztül alapjaiban változatlan tudott maradni.⁶²

A víz felhasználására épülő, szimmetriát mutató, geometrikus elrendezésű, zárt kertekben a medencéknek, a vályúknak, a szökőkutaknak, a megfelelően kialakított falak között vagy termekben futó víz hangjának, mozgásának és fodrozódásának saját jelentése van, s persze a víz a növények növekedéséhez is szükséges. Ilyen szerkezetű kert korábban is készült, de hogy milyen növényeket használt az iszlám világ a kertépítésben, arról

⁶² HOBHOUSE, (1992.) 42–44.

először egy 1050-ből származó, al-Biruni-féle lista kínál tájékoztató adatot. Köztük vannak természetesen DIOSZKORIDÉSZ és PLINIUS növényei – és sok új változatú faj.

A muszlimok növényeinek nagyobbik része, klimatikus okokkal magyarázhatóan, megegyezik a mediterráneum népeinek növényeivel. Az e növényekről szóló görög és a bizánci ismeretek (a VIII. századtól, amikortól a bagdadi uralkodók arabra fordítatják az ősi, leginkább orvosi tudást őrző, de értelemszerűen botanikai ismereteket is nyújtó szövegeket) szabadon felhasználhatóak voltak, s azok átszarmaztatásában keresztény és zsidó tudósok is részt vettek.

A kultikusan megalapozódott muszlim élőlényhasználatot erősíthette, hogy a letelepedést, s így a föld- és kertművelést vállaló, a mezőgazdasághoz nem nagyon értő arab népesség agronómiai, kertészeti, medicinális tudását kialakító és rögzítő iszlám előtti mezopotámiai (azaz nabateus), valamint a görög-római ismeretek a területen biztosak voltak. Megalapozónak tekinthető például a QUTSÁMINAK tulajdonított, időszámításunk utáni első évszázadokban keletkezett *Nabateai mezőgazdaság* című mű.⁶³

A keleti előképeket gazdagon mutató, az Ibériai félszigeten a X. században, tehát a viszonylag későbbi iszlám időben létrejött asztronómiai–agronomikus–liturgiai *Córdobai kalendárium*ban megnevezett szerephez jut számos növény, amelyek szerepét e sokféle hagyomány együttesen alakította ki.

Az iszlám kertek azonossága ellenére meglévő különbségeket az ökológiai tényezőkkel magyarázhatjuk. A kerttörténészek szerint megkülönböztethetőnek látszanak a bagdadi kora abbasszád kertek, a IX–XIV. század között létező Ommajád mór kertek, a XIV–XV. században készült Közép-Ázsiai kertek, amelyeket a Timuridák alatt készítettek, a XVII–XVIII. századi Szafavida perzsa kertek, a XVI. századtól készülő ottomán s a XVI–XIX. század között létrejött, BABUR leszármazottjai által folyamatosan alakított észak-indiai kertek. S e kertek növényei egyszerre szolgálták a paradicsomi képzetek kialakítását és a mindennapi szükségletek kielégítését.

Az *Énekek éneke* láthatólag nem csak a kereszténység kertképét, s ezzel összefüggően az univerzumelképzelését határozta meg. Az iszlám kert szerkezete is ebből, az időszámítás előtti harmadik század környékén véglegesített dalgyűjteményből ered: annak ellenére, hogy kifejlésében gyakorta a keresztény kerttel ellentétes vagy más ideológiákat mutat fel.

Mindkét kert zárt, erődítményszerűen fogja körbe őket a fal, hogy a külvilág tekintete elől minden elzáródjon, s ami bent van, csak önmagára vonatkozzék. A keresztény hortus conclusus és a belőle levezetett kertábrázolások, miként a megvalósított kertek is, kör alakúak: a kora kereszténység idősíkokat nélkülöző, az antikvitás tér- és időelképzelésére alapozott nézeteinek ez felel meg. A világ gömb alakú, az idő önmagába tér vissza. Az iszlám kertek azonban négyszegletesek – a négy oldal szintén az antikvitás ismeretét hivatkozza, mégpedig a négy elemét s az arra épülő tanításokat.

Az iszlám kertkultúrának a technológiai hatásokon s a felhasznált fajok számának szélesítésén túl a kereszténységre kifejtett egyéb hatásait is meg kell említeni, s ezek közül fontosnak látszik a természetképi és az orvosi–higiéniai.

⁶³ MEYER, A nabateai mezőgazdaság és botanika történetéből, 10.

A Szaszanida Perzsiát meghódító arabok nemcsak a kertek gazdagságával és oázisszerű értékével szembesültek, hanem azzal is, hogy a virágoskertek növényeihez hasonló értéket képviselnek a termékeny völgyek vadvirágai is. Bármelyik hely szolgáltatott számukra valamilyen szempontból értékes növényanyagot – a lefordításra kerülő antik botanikai jellegű könyvek tartalma ezt erősítette meg. A IX. században lefordított DIOSZKORIDÉSZ *De materia medica*-ja szerint is találhatók gyógyításban használható növények az ember nem érintette tájakon: azaz a természetnek saját megbecsülendő értékei vannak. Mindez elég alapot nyújtott a keresztény elvekhez képest természetközpontúbb természetbölcselethez.

Az iszlám orvoslás és gyógyszerészet nagy népszerűsége tette szert az európai szakemberek körében, a muzulmán alkotók és munkásságuk nemcsak példakép és hivatkozási alap Európában, de tudásuk, a napi gyakorlatba is beépült. Az egyetemeken oktatták tudásukat, okfejtésüket és szemléletüket, könyveiket lefordították, receptjeiket módosítás nélkül felhasználták vagy módosítások révén igyekeztek európaivá alakítani – a XI. századdal kezdődően s még a XVII. században is, hogy a tekintélyük majd csak a XIX. századdal tűnjön el véglegesen. Az iszlám orvoslásnak filozófiai háttere is volt, ez tette megkerülhetetlenné, s más tudományágakkal, mint például a fizikával való kapcsolatát. AVICENNA, ABULCASIS és AVERROËS európai népszerűségét nem csupán az adta, hogy általuk arisztotelészi természetismeretre lehetett szert tenni, de fizikusi és holisztikus jellegű medicinális tudásuk is, amelyek sikeresen átültethetőnek bizonyultak. Az arab orvosok a betegség okát keresték, s nemcsak tüneti kezelést vállaltak.⁶⁴

A szakrális kertektől a profán kertekig

A kert mind a kereszténységben, mind az iszlám civilizációban szakrális tér: az Úr létezésének helye s egyben a bizonyítéka. A szent iratokban leírt édeni terület földi utánzásra szólít fel: a létrejövő kertek, az érintetlen természettel szemben értékkoncentrátumokként jelentkeznek, valamiképpen a túlvilági kert tulajdonságait hordozzák, s minden természetes és mesterséges részletük annak allegóriájaként szolgál. Éppen ez a jelképlehetőség, amely indokolttá teszi létrehozásukat és fenntartásukat. E tér fennmaradásához szükséges gyakorlati eljárások és igények mentén jelenik meg az a mezőgazdasági–kertészeti praxis, amely lehetővé teszi a népesség élelmiszerrel való ellátását, továbbá megalapozza a kulturális–művelődési igény kielégítését is. A gyakorlatban a kertészeti ismeretek késő középkori fejlődését antik előzmények teszik lehetővé, attól függetlenül, hogy éppen Európában, mindenekelőtt a kolostorkertek környékén vagy az iszlám világban – a szükségképpen módosulásokkal együtt – maradt fenn ezeknek az ismerete.

A kert értéke maga az Úr: s mindaz értékes, ami tőle származik és származtatható. S nemcsak a kert élőlényei – jöjjenek azok a kontinentális éghajlat sztyeppeit vagy lombos területeitől, avagy a mediterráneumból –, többségükben a növények s némileg az állatok neveztetnek meg, s szereznek egyéni jelentőséget, hanem mindaz az emberi akarat és munka is, amellyel a kert állandósága megtartható.

A kertek szakrális célú fenntartását a hortus conclusus bizonyította. Amíg az általa egybekerített jelképgyűjtésnek metafizikus jelentése van, a részei: az épített konstrukciók,

---

⁶⁴ NASR, S. H. (1968.) 185-197.

a növények, az állatok, a szellemvilág lényei, ugyan a szakrális jelentés megtartása mellett, de gyorsan profanizálódnak. Hiszen praktikus célokból is megengedett mind-egyiknek a használata: táplálkozási, higiéniai vagy gyógyászati szerepük van.

A kolostorkertekben a növényállomány funkciója elkülönítetlen: együtt találhatók a zöldségnövények, a gyümölcsök, az illatszert szolgáltatóak és a gyógynövények – nem-egyszer éppen a temetőben (amely ideiglenes állomás a paradicsom felé, s így a temetkezési helynek paradicsomi tulajdonsága mutatkozik). Amíg a középkor elképzelése szerint bármiféle betegségből való gyógyulás oka Istentől származik, addig a hozzá forduló imák és azok a növényi és állati eredetű gyógyszerek lesznek a gyógyászatban hasznosíthatóak és hatékonyak, amelyek közvetlenül kapcsolatba hozhatók az Úrral vagy környezete alakjaival, mindenekelőtt Máriával. Az isteni környezethez tartozik így például valamennyi illatos növény (az áldozás, a füstölés eredetére mutatva rá), valamennyi tápláléknövény (amelyek így megszentelt gyógyszerek is lesznek), és azok, amelyek szerepe leginkább allegorikus, amelyek érzékelhetővé tett, testiesült fogalmak. Az emberi kultúrába bevont élőlények bármelyikénél – az időben előre haladva – együttesen mutatkozik meg a hármas használatbavétel, még ha annak más-más lesz is az aránya. Például: a rózsza kultúrába kerülését ugyanezekkel az okokkal magyarázzuk. A rózsza (legkevésbé) tápláléknövény (bár eszik a termését, s ételillatosításra és -színezésre használják), az antikvitásban gyógynövény (amely használati ok aztán a kereszténységben tovább szakralizálódik, hogy később – az előzményekre építve – az elsők között bevonódjék a keresztény szakralitásba), s Jézus, Mária és a vértanúk jóvoltából gyógyító és szentség jelző szereppel is rendelkeznek.⁶⁵

A táplálkozási, a gyógyászati és a szakrális igények kielégítésére szolgáló kertészetben a fenntartói elvárások alapján a középkor végével szétválnak a kerttípusok: és ehhez leginkább a skolasztikus medicina gyógynövény-szükséglete, valamint a neoplatonizmus szépségelképzelése járul hozzá.

Az antik természetismeretben a mezőgazdaság és az orvoslás az, ami az élőlények használatát érvényesíti. A táplálkozás és a medicinális igény közvetlenül és közvetetten indokoltá tette számos növény folyamatos jelenlétét. A mezőgazdasági ismeretek a Római Birodalom szétesése után elszegényedtek, feledésbe merültek, s csak a IX. században, a *Capitulare de Villis* megjelenésével egy időben, az egységesedő európai kolostor-építkezések idején fejlődnek ismét némileg.

Az orvosbotanikai munkákban foglalt tudásra, a kertépítészethez képest mintha nagyobb szükség lenne. Az alapvetést továbbra is DIOSZKORIDESZ *De materia medicája* jelenti, amely mindenekelőtt Kis-Ázsia déli részén és Görögországban honos növényeket s a belőlük készíthető gyógyszerek listáját, felhasználási praktikáit tartalmazta.

A patrisztika korában a rómaiak kertgazdálkodási gyakorlata szinte teljesen, elméleti ismeretei nagyobb részben eltűntek. Régészeti adatokban sem lehet gazdag ez a kor – leginkább, mert a népesség számára nem a kertek nyújtották a megélhetést. Az alacsony számú népesség eltartására elegendőnek bizonyul a természeti környezetben fellelhető és előállítható táplálék. A belterjes gazdálkodás sem nagycsaládi igény. A VII-IX. századtól pedig a táplálkozásváltás, az állati eredetű élelem erőteljesebb fölhasználása szolgál pótlásául a megnövekedő igényhez.

---

⁶⁵ GÉCZI J. (1998.)

A patrisztika kora végének kertjeiről nagyobb terjedelemben a maga kompilációs módján SEVILLAI IZIDOR tudósít. Az *Etimológiák könyve* a korábbi írásban fennmaradt kertészeti ismeretek halmaza, keresztény jellegű ajánlatokkal kibővítve. *De rerum naturis* művében HRABANUS MAURUS, *Liber hortorum* munkájában a IX. században élt WALAHFRIED STRABO foglalkozik a kertekkel: az utóbbi a kolostorkert ideáltípusának megadója lesz. STRABO kolostorkert-elképzelésében is ott a többség: a kert részben konyhakerti, és gyógynövényei folytán tápanyag és medicinaforrás (e kettős cél némely növény termesztésében elválaszthatatlan), részben az érzékszerveket – azaz a testet – gyönyörködtető, enyhítő 'locus amoenus', részben pedig az a metafizikai tér, amelyben Isten jelenlétét a szokottnál közvetlenebb módon lehet megtapasztalni.

A világi kertekről irodalmi jellegű munkákban olvashatunk. A locus amoenus (természetesen antik előzményekre hivatkozhatóan) nem a kor kerthasználati gyakorlatából származik: leginkább a hortus conclusus – némileg – világiasított, de a Paradicsomtól–Édentől soha le nem választott változata. Az udvari kultúra sokat hivatkozott, környezeti kontrasztra épített tere, ahol harmonikus körülmények, emberiesített természet ad megfelelő elrendezettségű, szcenírozott háttérrel a mindenkori történetnek, a Trója-regényben az alma-ajándékozásnak, a Yvain-regényben Artus udvartatásának, a Laurin-eposzban a társasági életstílusnak, a Rózsa-regényben az érzelmi-moralizáló áradásnak (lásd 4. ábra). Az irodalmi ábrázolások mutatják csak meg igazán: ezek a helyek a Paradicsomról szóló bibliai elképzelésnek felelnek meg, amelyben a testiségnek csak annyi jelentősége lehet, amennyiben a szellemre vagy annak kisugárzására vonatkozik.

2. ábra

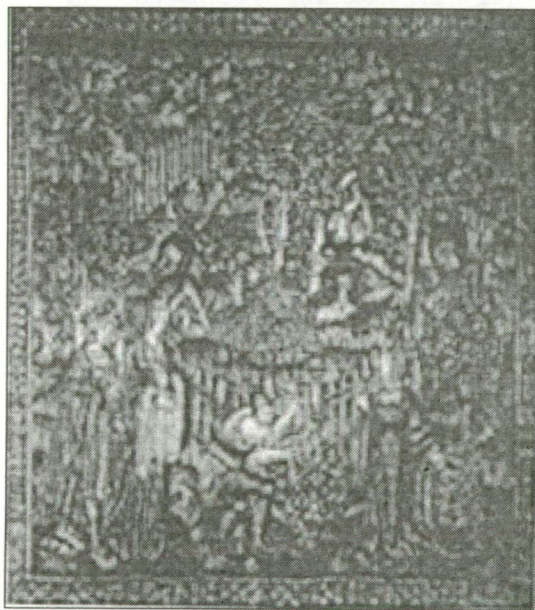
A Paradicsom mint hortus conclusus. Jan de Limbourg és testvérei: Bűnbeesés és Kiűzetés a Paradicsomból. Berry herceg órásárkönyve (1415–16.)

3. ábra

Felső-rajnai mester: Paradicsomkert (1410 körül)

4. ábra

A Rózsa regénye illusztrációja egy XVI. századi francia kárpiton

E profán jellegű, de szakrális elemekből építkező helyet a vágáns költészet tovább módosítja: földi paradicsommá igyekszik átnevezni, ahol helye van mind a testi szerelemnek, mind az önfeledtségnek és önfelkínálásnak, vagy éppen azoknak a cselekedetnek, amelyekkel érzéseket tudnak kifejezni.

A hortus conclusus elkerített voltát az előzőnél erőteljesebben hivatkozó világi kertek is vannak: miként az uralkodók számára készített vadasparkok (Nagy Károly aacheni kertje fallal körbevett, ahogy azt az antik mintákból igyekeztek átemelni), az epikában előforduló rózsakertek is ilyenek. E kerteknek, a kertek élőlényeinek kevés szerepük van, a vadaspark éppen a német-római császárság uralkodói elemei közé emeli át a példaképnek talált görög és római császárkori előképeket, a rózsakertről szóló írás pedig a virágkultuszt erősítve jogi, törvénykezési, temetkezési szokásokat hivatkozik (úgy, hogy éppen a színszimbolikát egyéníti) – s üdvkereső szerepük kétségtelen.

A Biblia édenkertnek és a Paradicsomnak, továbbá az *Énekek énekéből* származtatott hortus conclususnak megnevezett középpontja: a fa, a forrás. A világ központjaként történik a rájuk való utalás, a szent hegyre is, s ugyanilyen okból történik a rámutatás a továbbiakban a szent városokra, a szent helyekre vagy éppen a kozmikus hegyet utánzó templomokra s a kertekre is. A terek és építmények szimbolikus hangsúlyának helye meghatározott. A kolostorok térszervezése hasonló – rámutató – szabályok szerint történik.

A kerengőből nyíló hortus minden kolostor középpontját foglalja el: ezt a kertet övezi valamennyi kolostorépület. A kert négyszögletes, amelyben ágyások fekszenek, az ágyások között ösvények futnak. A Sankt Galleni karoling kori ideálterven a templomhoz közvetlenül csatlakozik a négyszögletes kerengő, középrésze pedig a kerti tér. Ezt az elrendezést fogadják el az épülő kolostorok. A ciszterci Szent Bernát ezt a kertet hol a paradicsomhoz, hol a hortus conclusuhoz hasonlítja⁶⁶: a szerzetes élete e zárt, meditálásra, közösségi életre, némi fizikai munkára alkalmas helyen zajlik, ahol a lélek szükségleteit lehet kielégíteni. Ezt szolgálják – liliumtól a zsályán át a rózsáig – a szakrális jelentéssel telített növények, a végtelenségig róható, önmagába visszatérő utak, az égbolt felé nyitott tér, a fölfelé irányuló építmények, az arányokkal sugallt harmónia-elképzelések, a kútház tápláló és tisztító vize. A szerzetesek kolostori kertje a misztikus kert földi megvalósulása éppúgy, mint a profán használatú kertek, de azokhoz képest bennük nyilvánvalóbb és közvetlenebbül tapasztalhatóbb a transzcendentális szerep.

A kereszténységbe a díszkert – az Úr környezetét jelentő, a földi élet számára is megvalósítható tér – jelentőségét (talán Bartholomew de Glanville 1240-ben írt enciklopédikus munkája nyomán) Albertus Magnus vezeti be: *De vegetabilibus* munkájában (1260.) az udvari ünnepségek helyeként határozza meg, s előállításának kertészeti eljárásait, felhasználható növényeit, architektonikus formáit is megadja. Innen fog a díszkert átszármazni Petrus de Crescentiis – a reneszánsz kertelképzelést alapvetően meghatározó, 1305-ben elkészült – munkájába, akitől a – fordítások, majd a könyvkiadás segítségével – Európa-szerte szétzúzó. E díszkert jellemzői éppúgy megtalálhatók lesznek majd Boccaccio *Dekameronjában*, mint Francis Bacon *A kert*ről szóló esszéjében.

A haszonkertekből a korszak édenkert-elképzelésének leginkább megfelelő díszkert és az orvosbotanikai kert szinte egy időben válik le, hogy aztán gyorsan kiegyenüljenek a

⁶⁶ TAKÁCS I (1995.) 26.

zöltségesekek és a gyümölcsösök is. E szétválást az egyre többször és nagyobb példányban megjelenő antik botanikai munkák, THEOPHRASZTOSZ, PLINIUS művei, a dioszkoridészi munkásságon alapuló (egyre bővülő) orvosi művek, továbbá az egészségnevelésre szolgáló (még inkább kompilált) herbáriumok, kalendáriumok és csíziók szolgálták, és az antik kertészeti jellegű szakanyagok, amilyenek CATO, VARRO, COLUMELLA és PALLADIUS könyvei, s amelyeket CRESCENSI épít be a kertészetet meghatározó, a reneszánsz korszak Európa-szerte alapvető és népszerű kézikönyvébe.

A díszkert és az orvosbotanikai kert

Az emberi igény alapján különböznek, nem pedig a szerkezetükben a reneszánsz kezdetén teoretikusan is kidolgozott, karakterizálódó, az egy használati mód kiszolgálására szakosodó kertek. ALBERTUS MAGNUS 1260 körül született, említett kéziratában olyan örömkertről írt, amelynek előállításához a technológiát is megadja. A látás és a szaglás számára szolgáló helyszín a szépséget, a kellemességet és a jó illatokat, amint a kortársi szövegekből kitűnik: a paradicsomi állapot jellemzőit tartja a kert legfontosabb tulajdonságainak. De a két érzék kielégítésére szolgáló növények legtöbbször – így a haranglábnak, rutának, liliomnak, rózsának stb. – is megmarad a maga szentekre való utalása.

Aki a növényeket először szépségük miatt említi, még csak egy kolostorkert lakója, WALAHFRIED STRABO: akinek munkája a IX. századi Hortulus: ebben néhány növényt a szépségével jellemez: Ez új megfigyelési szempont, ám kétségtelen, hogy e virágok csakis azért szépek, mert azok a vallás által kiemelt fontosságú személyekhez hasonlóságot, akiknek attribútumai.

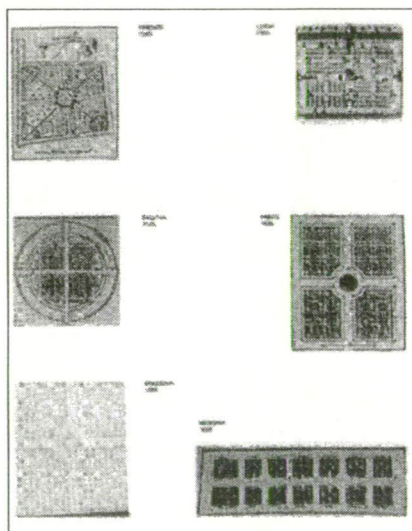
Az ALBERTUS MAGNUS-féle díszkert, bármennyire is a megváltozott igény, illetve kerthasználat eredménye, strukturálisan konzervatív.

Vannak olyan kertek is, amelyek nem annyira a haszon és a nagyobb termés szolgálatában állanak, hanem inkább a szórakozás helyei és termés tekintetében elhanyagoltnak mondhatók, minélfogva nem tartoznak egyik mezőgazdasági földhöz sem. Ezek neve viridantium vagy viridarium. Mivel főként két érzékszerv gyönyörködtetésére szolgálnak, nevezetesen a látásra és a szaglásra, mindazon rendszabályok távoltartásával készülnek, amelyek egyébként a növénytermesztésben irányadók. Ugyanis a szemet semmi sem gyönyörködteti annyira, mint a finom, nem hosszú pázsitfű. Ez azonban csak sovány és nehéz talajon nevelhető. Ennélfogva azt a helyet, amelyet díszkertnek akarunk berendezni, alaposan meg kell előbb tisztítani a régi gyökerektől, ez pedig csak úgy végezhető el, hogy a gyökereket kiássuk, a földet a lehető legjobban elegyengetjük és jól megöntözzük forrón lobogó vízzel, hogy a benne maradt gyökereket és magvakat elforrázza, megakadályozzuk csírázásukat. Azután az egész helyet befedjük finom fűvű, sovány pázsitdarabokkal, amelyeket széles fakalapáccsal erősen benyomkodunk, majd pedig a fűvet lábunkkal úgy a talajba tapossuk, hogy szinte egészen eltűnik: erre nemsokára mint finom hajszálak törnek elő a fűszálak és zöld szőnyeg módjára borítják el a földet. A pázsitnak akkorának kell lennie, hogy mögötte négyyszögletű területen mindenféle fűszeres növény, mint ruta, zsálya, bazsilikum, ültethető legyen, hasonlóképpen mindenféle virág, mint ibolya, keselyűfű, liliom, rózsza, kékliliom stb. A fűszeres növények ágyai és a pázsit között, utóbbinak végében, magasabb pázsitdarabokat kell készíteni, amelyeket virágok tegyenek kedvessé és a közepük ültetőhelynek legyen alkalmas, hogy az emberek ott üldögélve és virágokban gyönyörködve kipihenhessék magukat és felfrissüljenek.

A pázsitba a napos oldalon fákat kell ültetni, vagy szőlőt kell magasra nevelni, mert ezek lombja bizonyos mértékben védelmezi a pázsitot és árnyékával gyönyörködtet s frissít. Ezekről a fáktól nem várunk gyümölcsöt, hanem árnyékot, ezért nem gondozzuk és nem trágyázzuk alattuk a földet, hogy ne ártsunk a pázsitnak. Vigyázni kell, hogy a fák ne álljanak nagyon sűrűn és nagy számban, mert a friss levegő elzárása egészségükben kárt tehet. Ezért a mulatókert legyen szellős és árnyékos. Attól is óvakodni kell, hogy keserű fákat ültessünk, mert ezek árnyéka elgyengíti az embert, mint például a diófaé és más eféle fáké. Inkább édes természetűek legyenek ezek a fák, amelyek virága kellemes illatú és árnyékuk élvezetes, mint a szőlő, körte- és almafa, gránátalma, babér és ciprus. A pázsit mögött pedig legyen sok olyan orvosi és fűszeres növény, amely nemcsak illatával nyújt élvezetet, hanem a szemet is gyönyörködteti különféle virágával, amely magára vonja a szemlélődő figyelmét. A herbák közül főleg a rutáról ne feledkezzünk meg, mert nagyon szép zöld a levele és keserősége révén elijeszti a mulatókertből a mérges állatokat.

Azonban a pázsit közepére ne ültessünk fákat, hanem hagyjuk szabadon, hogy ott élvezhessük az egészséges szabad levegőt és járkálás közben ne akadjanak arcunkba a fa ágai között feszülő pókhálók, ami elkerülhetetlen lenne, ha a pázsitot egészen teleültetnénk fákkal.

Ha pedig lehetséges, vezessünk a középbe tisztavízű forrást és foglaljuk kőbe, mert abban gyönyörűsége telik az embereknek. Északnak és keletnek legyen a mulatókert szabad, az innen fújó szelek egészséges és tiszta volta miatt. Ellenben a déli és nyugati oldalt zárjuk el, mert az innen fújó szelek viharosak, tisztátalanok és az embert gyengítik. Igaz ugyan, hogy az északi szél ellensége a gyümölcsnek, azonban csodálatos módon megóvja az ember szellemi és testi egészségét. Márpedig a mulatókertetől gyönyörködtetést várunk, nem pedig gyümölcsöket.⁶⁷

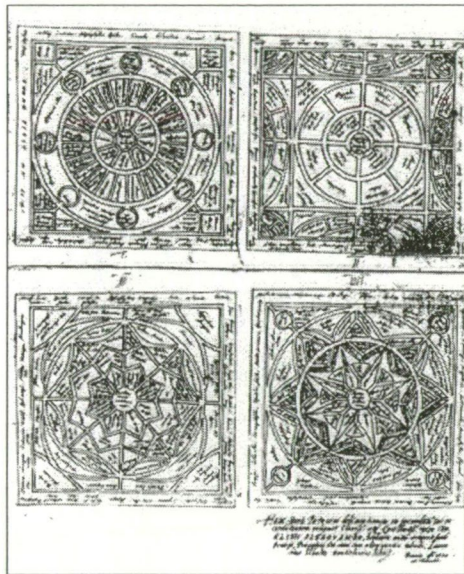
5. ábra

XI–XII. századi botanikus kertek szerkezete

⁶⁷ RAPAICS R. (1932.) 76-77.

Az, hogy a kert szélét – a széljárást is figyelembe véve ültetett – fák és bokrok határolják, közepén fű nő, ahonnan szemlélni lehet a test békéjét szolgáló, szép virágú gyógynövényeket, s a szabad területen kőbe foglalt forrást helyez el, mutatja, hogy e hely rokon tulajdonságú a szakrális kertekkel. PIETRO CRESCENZI bolognai tanácsos *Opus Ruralium commodorum*, amely a középkor első jelentős hatást kifejtő részletes kertészeti könyve, valójában néhány korábbi kézirat alig változtatott anyagát tartalmazza, s COLUMELLA DE RE RUSTICA XII. könyvével csaknem megegyező rész található benne, illetve a VIII. kötet valójában ALBERTUS MAGNUS díszkertleírása.⁶⁸ CRESCENZI kertelképzelése sem áll távol a paradicsomkerttől: a pázsitokat bokrokkal és gyümölcsfákkal szegélyezi, a hűsölés helyeit – mégpedig igen változatos módokon – kijelöli, s mindezt egy egyre összetettebb jelentésű centrum, a forrás, illetve medence köré rendezi.

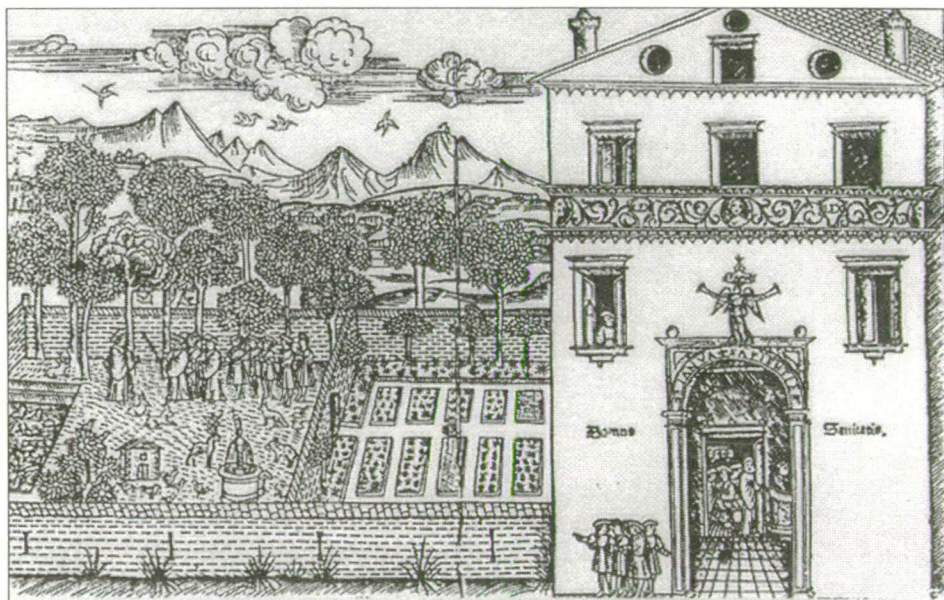
6. ábra

A padovai botanikus kert (P. Tomasini, Gymnasium Patavium, 1654.)

E kertek létrehozásához szükséges természeti anyagoknak, élőlényeknek megmaradt a maguk szakrális értelme (illetve kapcsolata) is: ezzel egyfajta jelképi erősítésre nyílik alkalom. A jelképek egymásra torlódása akkor kezd elbonyolódni, akkortól válnak nehezen áttekinthetővé (sokak számára pedig követhetlenné s üressé), amikor a természetből megformált kertet az allegorizáló (utóbb képzőművészeknek mondott) munkákkal paradicsomiasabbá fokozzák. Amikor a gondosan megmunkált, felépített táj közepébe valóban oda is kerül a kút, a forrással, a szobrokkal és a medencékkel, az ösvények hatásos foltokba ültetett növények között kioszkok, állatházak, barlangok között kanyarognak, s labirintus, pergola, nyírott sövény teszi játékosá és finoman érzékvé a kertet.

⁶⁸ HOBHOUSE, P. (1992.) 94.

A *Dekameron*ban, a Boccaccio 1348-ban írt novellagyűjteményben a zárt kert a beteg világ elől elmenekülő társaság számára ígér földi paradicsomot. Ilyen paradicsomkerteket Petrarca saját kertészkedésével igyekszik megvalósítani: PALLADIUS szövegét másolja és a valóságban is felépít egy kertet. CRESCENZI más-más megvalósítható kertet ajánl a szegényeknek, a nemességnek és a főuraknak: egyik pólusba a kicsiny haszonkertet, a másikba a kiterjedt díszkertet állítja. A táplálkozás és a fényezés az, amelyek egyként az Úrral kapcsolatos, de az ezekből való részesedés nem egyformán adatik meg a különböző emberek számára. S amíg a francia Rózsaregényben vagy annak angol fordításában a XV. századi perzsa irodalomban is a kertet mindenekelőtt allegóriaként lehet értelmezni, amelyekben a főhős hol a zárt kert mélyén rejtőző rózsáért keresve jellepek között bolyong, s egyértelműen paradicsomi helyzetekben találja magát, addig a CRESCENTII nyomán népszerűsödő kertképzelés valódi kertek létrehozására szólít fel. LE MÉNAGER DE PARIS az 1300-as években azt írja feleségének, hogy a háztartás mellett hogyan kell a kerti munkákat elvégezni, Petrarca már a holdfázisok figyelembevételével maga vet és palántáztat, de a barátja, akivel növényeket cserélget, GALEAZZO VISCONTI kastélya köré – Páduában – kertet telepít és gondoz az éghajlaton megnövő kellemetes növényekből.

7. ábra

A hortus conclusus és a kórházi kert együttesének ábrázolása a padovai egyetemi tanár, Leonardo Leggi: *Fabrica Regiminis Sanitatis* (1522.) munkájában

A reneszánsz kertek szerkezetét a keresztény hagyományokba illesztett késő antik kertképzelés is befolyásolta. A kertek növényeit a környező mediterrán tájból kiválasztottak alkotják, egyelőre csupán olyanok, amelyek az antikvitásban kerültek be a kultúrába, a kereszténység pedig tovább használta, illetve azok, amelyeket az iszlám kultúra

Európához közeli területein tettek népszerűvé. A keresztény és az iszlám területek között hamar megvalósultak az első növénycserék, s az így megismert fajok a kertészkedés fejlődésével szerteterjedtek. Mégsem mondható az, bár mód volt rá, hogy ugrásszerűen megnőtt az ismert fajok száma.

A növények cseréjére a XII-XIII. századtól egyre több forrás utal. Magvakat, dugványokat kérnek és küldenek egymásnak a kolostorok lakói. Az arabra fordított DIOSZKORIDÉSSzel együtt a gyógynövény-botanikai ismeretek is elterjednek a spanyol és a dél-olasz területeken, ahonnan tovább viszik az orvosi tudással együtt. A növénycseré és a növénykereskedelem fenntartója a gyógyítás: a kolostorok nagy becsben tartott fűvészkönyveinek, gyógyszerreceptjeinek elkészítéséhez mindenkor szükség van nyersanyagra.

A nyersanyag azonban csak mediterrán területekről érkezhett északra – e vidék növényeit írják le a korabeli kézikönyvek: így vagy tartósított anyag kerül azokra az európai területekre, ahol azok ismeretlenek, vagy magát a növényt szállítják oda: de e növények életben tartásához megfelelő mesterséges környezet szükséges. A mórok, a mórokat követő keresztény uralkodók, a déli kórházak és a belőlük kialakuló egyetemek mesterei – Salernóban, Montpellierben – a kertjeikben sok olyan növényt tartanak, listáznak, ápolnak és terjesztenek, amelyekre egészségügyi szempontok miatt tarthatnak igényt. A dísnövények használata: keresése, ültetése, értékelése csak a gyógyászati növények által kialakított kertkultúra fellendülése után, a XIV. századdal kezd növekedni.

8. ábra

Illusztráció Plinius *Historia naturalis* XXII. kötetéhez (1460.)

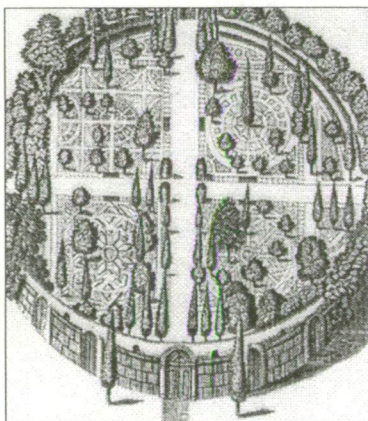
A herbák fenntartását az orvosi tevékenységgel foglalkozó intézmények mellé telepített kertek biztosítják. S a gyógyszerekhez szükséges növények azonosítása, fellelése és

elterjesztése: a mindennapi gyógyászati gyakorlat anyagszükségletének biztosítása nemcsak az antik gyógynövények újrafelfedezését, de számos új faj megismerését és elterjedését is eredményezte. A növények kiválasztásánál – új szempontként, a díszkertek elterjedésével – megjelenik a szépség szempontja is, s ez új lökést ad a kerttípus kiegyenüléséhez: de láttuk, s ismert, hogy a szépség maga is gyógyító, mind a kereszténység szentkultusza szerint, mind pedig későbbiekben, a reneszánsz neoplatonizmus értelmében.

A mór területeken már a XI. században létrehoznak olyan növénygyűjteményeket, amelyek az orvoslás számára gyógyászati anyagokkal szolgálnak. IBN WAFID és IBN BASSAL Toledóban, a Huerta del Reyben ápol ilyen kertet. Az angliai Stepneyben egy dominikánus orvosszerzetes, FRIAR HENRY DANIEL (1315 – 1385) botanikus kertet hoz létre, feltehetőleg ilyen gyűjtemények között az elsők közül. 252 növényfajt (fajta) nevel, s megfigyeléseit nemcsak gondosan följegyzi, de azt korábbiakkal – például PLATEÁRIUS *Circa Instans*ával – is összeveti, kiegészíti. Ott, ahol kiterjedt orvoslás, orvosi iskola, majd egyetem működik, szükséges a felhasználható növények ismeretét, termesztését, gyógyszerre való földolgozását is megtanítani: mindez a fajismeret növekedéséhez, és az őshonos és a megtelepített növények megkülönböztetéséhez, a környezeti igény felfedezéséhez, a termesztési módszerek fejlődéséhez, a gondozás módjainak változatosságához vezetett el.

Pisában (1543, 1563, 1591), Padovában (1545), Firenzében (1545), majd Bolognában (1568) jönnek létre az első olyan élő növényekből kialakított orvosi gyűjtemények, amelyeket szisztematikus felépítettségük okán botanikus kerteknek is tekinthetünk. E XVI. században megalapított egyetemi s nyomukban Európa-szerte létrejövő egyetemi és magánorvosi gyűjtemények az oktatás céljait és a napi gyógyászati igényeket szolgálják. Kialakulásukkal egyidejű a természettudományi gyűjtemények, a szárított növényeket bemutató – LUCA GHINI technológiája szerint alakuló – herbáriumok és a rajzolt-festett növényképeket és a növények leírását és hasznát rendszerező nyomtatványok elterjedése.

E gyűjtemények a növényekből kivont gyógyászati készítmények oktatására szakosodott botanikai tanszékek mellett működtek, s a szemléltetés anyagát adták. Az élőlényeken alapuló gyakorlati célokat azonban egységbe foglalja a kert.

9. ábra

A padovai orvosi kert

E kerteknek fenn kellett tartani a földrajzi és a botanikai felfedezések eredményeként megtalált növényeket, és ki kellett elégténie a praktikus botanikai–orvosi igényeket is. S amíg csupán a dioszkorideszi eredetű, mintegy ötszáz növényfaj termesztését szolgálták – sőt még csak nem is annyit: alig háromszázat ismertek, s éppen a hiányzóak felfedezésére, s a használatban maradtak „filológiai megtisztítására” indultak el a humanista növényfelfedezői mozgalmak –, sem elhelyezéssel, sem pedig szisztematizálásukkal nincs nehézség.

A kert hagyományos szerkezetéhez illeszkedőt választottak: vagy azonos nagyságú ágyásokba ültették szét a növényeket, vagy az ágyásokat magukba foglaló, mintázatot mutató struktúrába. A pisai első botanikus kert, amelynek egy kolostor adott helyet, kétségtelen, hogy kolostorkert jellegű volt. A kolostorkert jelleg mindegyik korai botanikus kertben megmarad, a leideni (1601), a párizsi (1633) és a messinai (1640) gyűjteményekben a kezdetekhez hasonlóan kis, egymás mellett fekvő, szabályos alakú területeken nevelik és mutatják be a fajokat. A kertek mindegyikének van egy kör alakú centruma, pavilonnal, vízmedencével, forrással, amely a négyzet alakú kert négy negyedének a közepe. A négy nagy tábla – a világ ismert négy földrésze, miként a négy bibliai földrész is lehet – nagyobb vonalakban az iszlám kert struktúráját idézi. Bennük a növények égtájak, évszakok vagy éppen az ábécé sorrendje szerint helyezkednek el: mindezzel rendkívüli rendszerezési bonyodalmat okozva. A padovai kert négyzetes ‘világútjait’ azonban, a hortus conclususnak megfelelően, körforma téglakerítés foglalja egybe. Akár az iszlám, akár a keresztény paradicsomkert-elképzelést is hivatkozzák e botanikus kertek (közben arra is rámutatva, hogy melyik az a kultúra, amelynek az orvosi ismeretein alapult a kerttulajdonos intézményben gyakorolt-tanított tudás), a kert egységét és összhangját kultikus okokkal magyarázhatjuk. Hasonló vélhető abban is, amikor például a parterrek mértani mintázatai között megjelennek a rozetták. ULISSE ALDROVANDI 1571-ben megrendeli HUGO BLOTIUSTól a padovai kert növénykiültetésének új mintázatát: számos rozetta formájú akad köztük. A rozetta–rózsa–Mária kapcsolatra való hivatkozást itt sem szabad kizárni.

Összegzés

Az európai kertkultúrának van egy olyan szakasza, amelyben a kert létezésének legfőbb indokál a kereszténység túlvilágról való elképzelése szolgál. A kertről szóló antik tudás elmélete elvész, s évszázadokon keresztül néhány, kolostorban megmaradt kéziratban lappang, a gyakorlati ismeretek java sem marad meg. A botanikai és a kertészeti ismeretek fenntartása közvetetten történik: mindenekelőtt a gyógyítás és a táplálkozás szükségletei határozzák meg azok jellegét.

A keresztény és az iszlám ideális kert alapjául egyként a Biblia *Énekek éneke* szolgál. Amíg azonban az iszlám kert szerkezete, az iszlám kozmológiának megfelelően négy-szögletű, s a sivárabb éghajlati-környezeti körülményekhez alkalmazkodó, a keresztény kert ideáltípusosan kör alakú, és kezdetben csak a mediterráneum növényeiben gazdag. Mindkét kert valamennyi építészeti eleme és élőlénye egyedileg is rendelkezik szakrális magyarázattal – de közös értelmük is van.

Egyetlen középkori keresztény kert sem maradt fenn máig: többségükről kéziratok, növénylisták s némi tárgyi emlék tudósít. A kert funkciója, szerkezete, a benne található növények krisztianizált formájuk, s egytől egyig szakrális fenntartásúak. A középkori kert végső formáját az organikus világképet hűen tükröző hortus conclusus mutatja meg.

A hortus conclusus elképzelések élnek tovább a növényeket egyszerre három okkal is kultúrában tartó kolostorkertekből kiegészülő orvostanikai gyógynövény-gyűjteményben, a haszonkertekben és a díszkertben. Bár a növények többes – táplálkozási, medicinális-higiéniai és szakrális – funkciója szerinti kertképzés a skolasztika végével, a reneszánsz alatt elkülönül, tiszta elválásra nem kerül sor. Mind a reneszánsz, mind a manierista, mind a barokk kertek, még ha különböző mértékben is, de egyszerre hivatkozzák az élőlények kultúrába vonásának valamennyi útját, miközben szakrális keretet és magyarázatot is kínálnak számukra.

A középkori kereszténység földrajzi, etnikai és művelődési okok miatt egységes kultúrájának mutatkozik: s ez igaz az idővel szerephez jutó, a növekvő népesség szerteágazó igényeit kiszolgálni kész kertkultúrára is. Az éghajlati eltérések ellenére jelentősebb területi eltérések nincsenek sem a növényanyagban, sem pedig a technológiában, a homogenizálódási törekvések a reneszánsz virágkoráig egybetartják és azonosnak láttatják az európai kertkultúrát.

II. PÉLDA: RÓZSÁK ÉS TECHNOPAEGNIUMOK

A XVII. században az európai tudomány nyelve a középkori hagyományoknak megfelelően még a latin, bár e holt nyelv ezen kívül már semmi fontosabb dologban nem jut szerephez. Az anyanyelv használata először a szépirodalomban hódít teret, s a XVIII. században a tudományban is felhasználják. A tudós s a diákműveltség alapja a latin nyelv és az általa közvetített civilizációs ismeretek. A reformációban a liturgia is nyelvet vált, csupán a katolicizmusban él tovább – a szemináriumokban és a templomokban –, s a szentség egyik kifejezésévé válik az egyházi latin. A XVIII. század közepéig a latin marad mindenhol a középszintű és a felsőoktatás tanyelve.

A katolikus és a protestáns iskolarendszer iskolájának egyező vonása, hogy középszinten (a gimnáziumban) a latin grammatikát a poétika tanítása követi. Igaz ez még a három részre szakított Magyarország török hódoltságán kívüli területére is. Az európai és a hazai iskolarendszer nemcsak minőségében újul meg, de hálózata is szétterjed; a tevékenységébe bevont népesség növekvő számú. A katolikus szerzetesrendi iskolák és a protestáns teljes, valamint az egyszerűbb szervezetű kollégiumok száma emelkedik, s mindegyikben intenzív a latin oktatása – annak ellenére, hogy a papképzés szempontjai a középszintű képzésben immár kevésbé érvényesülnek. A latin nyelv tudását, a görögös-latinos ismereteket a műveltség részének tekintik: ez megkívánja a nyelvi képzés fejlesztését, és eredményezi a poétika–retorika tudásanyagának terjedését. Erre vezethető vissza a képvers elméletének ismerete és a képverskészítés praxisa, s ezért marad benne – mintegy háromszáz éven keresztül – az európai kereszténység kultúrájában.

A műveltség szerkezetének konzerválójaként hatott az európai univerzális nyelv, miként az 1599-es központi jezsuita „világtanterv” is; mellettük csupán később, a XVIII. századdal erősödnek meg a tanügyi reformok. Addig maguk az iskolai tankönyvek – miként minden tudományos jellegű könyv is – erős (mind protestáns, mind katolikus) cenzúra alá esett⁶⁹. A tankönyvek változtatására, illetve változtatosságára nem törekedtek,

---

⁶⁹ CHADWICK, O. (1998.) 290-295.

s ha egyik-másik hosszas alakítások után megfelelt az ezernyi elvárásnak, akkor azokat fél évszázadon át is használatban tartották.

A poétikák és a képversgyűjtemények jelentőségét az iskolák biztosították. A meszterkedő költészet jelenlétéért a latin nyelv és a katolikus világban közel egységes iskoláztatást biztosító, az iskolázásban, illetve nevelésben legjelentősebb szerepet betöltő két rend, a jezsuita és a piarista felelős a leginkább; a reformáción belüli fenntartásához azonban elegendőnek látszik csupán a latinoktatás. Erre a különös ellentmondásra a nyugati egyház szakadása után bekövetkező, eltérő szimbólumhasználat – s a mögötte álló világkép – ad magyarázatot.

Mind a jezsuita, mind a protestáns ortodoxiával szemben fellép egy-egy újfajta vallási kegyesség, amely személyesebb, őszintébben átélt hitet és annak gyakorlatát várja el a hívóktól. A merev, dogmatikus, rideg, tekintélyelvű szabályzatokkal összetartott világ helyére egy érzelmekkel át- és megélhető került, amely éppen ezért emberszabásúbb környezetet biztosított a vallást gyakorlóknak. A XVII. századi janzenizmus és a pietizmus hasonlóan a polgárság igényeit vette tekintetbe, s emelte be a művelődés horizontjába.

A protestáns eszmeáramlatok, miközben a pápaság és a katolicizmus hatalma, struktúrája és díszletei ellen fordulnak, lemondanak az áttételes utalásokkal való érvelésről. Amíg az ellenreformáció a tömegek (és a szegények) figyelmét drámai módszerekkel kívánja felkelteni, amint azt például az oratorikus zene megjelenése mutatja, a reformáció zenéje anyanyelvi szövegű és egyszerű dallamvilágú. A katolikus barokk kápráztató, gazdag és bonyolult oltárai, képekkel zsúfolt monumentális templomai, teatrális liturgiái, hatalmas körmenetei, a pompa és az ünnepélyesség az érzékeket – mindet egyszerre – akarja megragadni. Ezt a református egyház a kisebb közösségek, méltóságra és csendes bensőségességre apellálva teszi.

Amíg Európában a XVII. század végével a klasszicizmusban leáldozni látszik a képvers kultusza, addig Magyarországon a XIX. század közepéig, amikor az utóbarokk fejti ki a hatását, él. Bizonyított, hogy folyamatosan létezett magyar képvers 1607 és 1858 között.⁷⁰ Az elsőt – hiszen feltételezni sem lehet, hogy 1450 körül Janus Pannonius valóban Y alakba törte volna 'Püthagorász betűje' munkáját – SZENCI MOLNÁR ALBERT készítette, s 1612-ben jelent meg Hernborban. A legkésőbbi képverset pedig Sopronban adta ki SEBESTYÉN GÁBOR, aki Ferenc József Rudolf fiának születését köszöntötte ebben a klasszikus szerzőktől – Vergiliustól, Claudianustól, Juvenálistól és Persiustól – összeválogatott sorokból komponált, alkalmi munkában. A verstestből kiemelkedő eteostichonokból és a lap aljára illesztett kronogrammból szintén kiszámolható a keletkezés dátuma – ha a költemény tulajdonosa elfeledte volna a trónörökös születési évét. Sebestyén képverse nem tartozik a legjobbak közé, talán megkockáztatható az is, az előző két évszázadban tömegesen készített művek között a legsilányabbak egyike.

Hogy miféle képversek lehetségesek, azt JULIUS CAESAR SCALIGER (1484 – 1558) orvos és filológus példákkal fejti ki 1561-ben – először, majd utána 1617-ig még négyszer – megjelenő *Poeticájában*, és így kanonizálta⁷¹ a műfajt. Tőle eredően a legtöbb ilyen – nagy számban megjelenő – kiadvány – egyre inkább kibővítve – átveszi azokat:

⁷⁰ KILIÁN, I. (1996.), oldalszám nélkül.

⁷¹ ADLER, J. – ERNST, U. (1987.) 73.

annak ellenére, hogy a műfaj az antik előzmények után sem maradt éppen műveletlenül, s számos formáját készíti ALKUIN, HRABANUS MAURUS, PETRUS ABAELARDUS vagy éppen VENANTIUS FORTUNATUS, illetve RABELAIS. Szükség lehetett a témakör antik eredetére visszamutató, de a (latin) nyelv racionális kezelésére irányuló, reneszánsz tudósi gesztusra is. A reneszánsz egzakt megfogalmazásra való törekvése rendre megjelenik a nyelvészeti–irodalmi munkákban. SCALIGER nem az egyetlen, aki vizsgálati tárgyáá emelte és rendszerezni igyekezett a képverseket. *Matthijs de Castelein Const van Rhetoriken* (Gent, 1555.) művében, GEORGE PUTTENHAM pedig *The Arte of English Poesie* (1589.) című poétikájában is ismertet szövegkompozíciókat.⁷²

SCALIGER munkájának megjelenése után tapasztalhatóan a költői mesterkedések nem csupán ismertebbek lettek, hanem mind a poéták, mind a deákos műveltségű olvasók körében népszerűekké is váltak. De hogy a szerző ilyen jellegű törekvéseiben kortársi segítségre is tált, azt a magyarországi kézikönyvek is jól bizonyítják, nem szólvá a Balassi Bálint, Tinódi Lantos Sebestyén és mások használta költői technikákról – amilyen például az akrosztichonba rejtett név, vagy éppen Balassi echózó verse, az *Egy útonjáró szerzette ének*.

A manierizmus és a barokk szerzői a reneszánszban megjelenő technopaegniai eljárásokat nemcsak átvették, hanem továbbfejlesztették: új és új műfajokat vezettek be. MOLNÁR GERGELY 1556-ban Kolozsvárott megjelent latin nyelvtanának, a *Grammatica Latinan*nak 1696-tól kezdődő kiadásaiiban már szerepel – J. D. C. monogrammal, 1661-es dátumozású előszóval – költői mesterkedéssel foglalkozó fejezet. Amint azt KILIÁN ISTVÁN ismerteti⁷³, betűkkel, szavakkal, kabalisztikával (például kronosztichonnal, amelyekben igen gazdag a barokk), grammatikával, retorikával és matematikai költői játékkal létrehozott képverseket tárgyal, ez utóbbiak között találhatók a valamilyen alakzatot vagy alakot imitáló (azt körbeíró, kitöltő, kontúrozó stb.) textusok.

GRAFF ANDRÁS 1642-ben megjelent *Methodica poetices praecepta* (Trencsény) könyvében a rejtett képvers mellett elkülöníti az alakszerű verseket: ezek némelyike – egyszerű vagy összetett kubus, vagy éppen kör volt. Ezeket a középkor szerzői is használták. Egyéb alakzatokat, mint például a piramist, a reneszánsz Egyiptom-kultusza, vagy miként a kratért, az antik kultúrára hivatkozás teremtette meg. A tojás és a rózsza alakzatok a szakirodalom eddigi megállapításai szerint reneszánsz utáni termékek. A Heidelbergből néhány évre Erdélybe átmert, s ott tanároskodó PHILIPPUS LUDOVICUS PISCATOR *Artis poetices Praecepta Methodice Concinnata et perscipius exemplis illustrata* (Gyulafehérvár, 1630.) kézikönyve szerint – a német könyvek alapján – három csoportja van a képverseknek: a grammaticus, a rethoricus és a mathematicus. A mathematicum technopaegnion éppúgy rendelkezhet geometriai mintázattal, mint bármi tárgy- vagy élőlényformával (torony, szószék, kerék, szív), így akár virágéval. MOESCH LUKÁCS *Vita Poeticája* (Nagyszombat, 1693.) az akrosztichonok közé tartozó képvers 25 műfaját különbözteti meg. Példái között ott találjuk a rózsát. E szerzők munkái bizonyítják, hogy olyan kis területen is, amilyen a Kárpát-medence, több azonos tartalmú és szándékú könyv kerül – gyakorta többszöri – kiadásra, de azt is, hogy e kiadványok nem tekinthetők a nemzeti kultúrák produkciójának. S ha látjuk, hogy további, képverseket és / vagy ezek ’elméle-

⁷² ADLER, J. – ERNST, U. (1987.) 62-63, valamint 77-79.

⁷³ KILIÁN, I. (1980.) 31.

tét' tartalmazó kötetek is napvilágra kerülnek (FRATER MOHÁCSI 1694-es, ILLYÉS ANDRÁS 1696-os, SIMÁNDI LÁSZLÓ 1712-es kiadványai, – s ehhez a sorhoz csatlakozik LEP-SÉNYI ISTVÁN 1700 körül összeállított, illetve JOHANNES BAPTISTA ADOLPHnak (1657 – 1703) és KOZMA MIHÁLY (1723 –) kéziratban maradt gyűjteménye), akkor ítéltető meg ennek a műfajnak a kedveltsége.

E poetica típusú tankönyvek, illetve képversgyűjtemények máris mutatják: felekezettől és (természetesen) nemzeti törekvésektől függetlenül – nagyjából – azonos szerepet tulajdonítanak a különböző szerzők a költői mesterkedéseknek. A Lusius Poetici összeállítását kiadó SZENCI MOLNÁR ALBERT kálvinista, Lepsényi István Pápán is tanító, református felekezeti tanár, GRAFF ANDRÁS evangélikus iskolában tanít, PISCATOR vagy ILLYÉS ANDRÁS szintén protestáns, MOESCH LUKÁCS piarista, de piarista tanár DUGONICS ANDRÁS is, aki 1775-ben datált egy képversgyűjteményt, miként KÁCSOR KERESZTÉLY is az – aki után 1878-as dátumozású omniárium maradt fenn. A sziléziai származású, de Győrben tanult, s egy ideig Nagyszombaton tanárkodó JOHANNES BAPTISTA ADOLPH jezsuita, SIMÁNDI LÁSZLÓ pálos szerzetes, KOZMA MIHÁLY unitárius lelkész.

Tovább szélesíti a kört, ha megvizsgáljuk azokat az iskolákat, ahol képversek keletkeztek. Nemcsak evangélikus iskolája, Sárospatak református kollégiuma ilyen, de ismerünk egri, debreceni, hajdúböszörményi, pesti, beregi, pozsonyi, győri vagy éppen soproni stb. eredetű képverseket is.

Mi biztosította ennek a versszerzési gyakorlatnak a homogenitást a barokkban, amely nemcsak a magyar területeken, de szerte Európában megmutatkozott? Az, hogy iskolához kötött. Az, hogy egy korszak műveltsége fejeződik ki benne, s hogy annak valóban lényegi jellemzőihez illeszkedik, képes azt megjeleníteni – s ezt a műveltséget általában minden iskola magáénak vallja. S az, hogy olyan szimbólumokat használ fel, amelyek vagy minden felekezetben jelen vannak, vagy a szimbólumok vallási szempontból indifferensek, illetve semlegesíthetők.

A barokk rózsajelképek előzményei

A rózsajelképek többségükben Mária és Krisztus alakját veszik körül, s még néhány szentét, mint például Árpádházi Erzsébetét, Szent Dorottyaét, Szent Rókusét stb. De mindegyiknek exponált szerepe van a barokk misztikában. A középkor inkább a feminin jellegű (s mindenkor ambivalens, ellentétpárokat képező) rózsajelképeket kedvelte: erre Mária személye a magyarázat. Hozzá kapcsolódik a rózsacsodák némelyike, továbbá a rózsafüzér, a rózsafüzér-társulatok. Ábrázolásban sajátos utat jár be a hortus conclusuból kifejlődő, Máriához kapcsolt tisztaság- (illetve mártírium) jelképek tömege: azzal, hogy a reneszánszban a 'Mária a rózsalugasban' képtípus jön létre. A rózsalugas-képek ugyanakkor visszatalálnak a korakereszténység Paradicsom-ábrázolásaihoz is. A reneszánsz végével a maskulin jellegű rózsajelképek száma nő meg – különösen a német nyelvterületen terjednek el ezek a vérhez erőteljesebben kapcsolódó szimbólumok. A manierizmus elbonyolítja az eddig egyértelműnek vélt rózsajelképeket. Összevonásokkal, átértelmezésekkel létrejövő szimbólumtorlódások jönnek létre – ilyen Luther pecsétje, de ilyen lesz a rózsakeresztesek rózsáértelmezése vagy a búcsújárók kegyképeinek naiv ábrái – mintha az addigi 'egyszerű' képek nem mutatkoznának elég erősnek, hatékonyak, egyre-másra

monstruozusokká válnak. A rózsalugas rózsája éppúgy felkerül a templomok oltára fölötti dongaboltozatra, mint a szentképen festett szőnyegre, ruhákra, falkárpitokra, megjelenik a faragványokon – s mindezek együttesét (más jelképhalmazokkal egyesítve) egy-egy alak köré fonódásuk hitelesíti.

Ilyenképpen például a hazai barokk kedvelt állítását is, miszerint Mária országa Magyarország, csupán jelképtorlódások tömegével lehet ábrázolni. A sárvári Nádasdy vár XVII. századi freskóinak töménytelen mennyiségű rózsája és rózsával kifejezett jelképei NÁDASDY FERENC országbíró katolicizmusát a maga elbonyolított módján, de hiven fejezi ki. ESTERHÁZY PÁL és családja is, aki a hazai Mária-kultuszért olyannyira felelős, hasonlóan gazdag Mária-attribútumok között éli életét.

A rózsá-versek kialakulásához más oldalról a mély szimbolikával rendelkező körformájú képversek vezettek. A gótikában teremtdöött meg a kör (a küllös kör s a kerék) alakú ablak és a rózsaszimbólumlehetőségeinek összekapcsolása: ezek egyesülten Máriához kapcsolódnak. A rozettaformák a világ teljességének bonyolultságát és egyszerűségét egyszerre mutatják: ezzel analóg tárgynak / élőlénynek / képnek mutatkozik maga a rózsasz növény is.

Ismerünk – mint a Chartres-i katedrális padlózatán – labirintus közepén álló hatszirmú ábrázolást, amely inkább rozettának, mint rózsának tekinthető. De ennek jelentése is Máriához köthető – a világ útvesztője közepén iránymutató asszony szerepére hívja fel a figyelmet.

A rózsasz alakú képversek a manierista, a barokk és az utóbarokk ízlésvilág találmányai: az elsők a korszak elején jönnek létre, s csupán addig készülnek, amíg az utóbarokk igényének megfelelnek: bár ekkorra sok módon deszakralizálódnak, lesüllyednek, s átkeverülnek a népi díszítő művészetek faragott, festett, formázott motívumai közé.

Amíg a katolicizmusban a fejlődő misztika Máriához és Krisztushoz erősen köti a szeretet és a vértanúság rózsajelképeit, megerősítette a rózsafüzér használatát, társulatok működtek, és a búcsújárás az egyéni vallásosság kifejezésévé vált: azaz számtalan módon tovább élnek a középkorban kialakult s a reneszánszban szétszalazódott rózsaszimbólumok, addig a reformáció egyházai ezekről lemondanak.

A reformáció jelképpellenessége a díszes és sötét, fenyegetően harcias és zsúfolt templombelsőkből a hit megélésére, a tanítás befogadására alkalmasabbnak tartott, puritán, áttekinthető és világos közeget állított. A biblikus szemléletmód nem engedte meg a formák és a szertartások túlzását, a templomi világ és a benne lejátszódó közösségibb szertartás csupasszá vált, nem alkalmaztak szentképeket, nem lehetett nagy szükség az allegóriákra, és a szimbólumokra sem. A Mária-kultusz fölszámolásával a hozzá kapcsolódott attribútumok, rítusok és a tiszteletformák is tiltottá váltak. De a protestáns országokban a falusiak körében sokáig tovább éltek a – régi – katolikus szokások: a szent asztal előtti keresztvetés éppúgy, mint a sírnál az idősebbek rózsafüzérekkel való imádkozása⁷⁴. Luther saját maga által készített pecsétjében is ott – a kereszt és szív mellett – a rózsasz. A szószékek fölött is rózsát vagy rozettát találhatunk – amint azt az ismeretlen mester munkája: GEORG MYLIUS a szószéken (fametszet 1584.)⁷⁵ is mutatja. A gyűlekezeti énekekben hasonlóan az egyszerűsége törekedtek, hiszen a himnuszok szövege

⁷⁴ CHADWICK, O. (1998.) 415-416.

⁷⁵ SCHADE, W. (1983.) 110.

többségében frissen keletkezett, ezekben sem bonyolult az utalásos rendszer, azaz a (rég) szimbólumok közvetítő szerepéről általában lemondtak a szerzők.

Ezek után váratlan, hogy a reformációt elfogadó népeességben is találhatóak rózsajelképek: a templomok – már említett – szőszékein, illetve a kazettás mennyezeteken és a festett bútorokon. Mégis, ezen fölhasználásoknál sűrűbb a világiaknak a rózsákra való hivatkozása, akár a lakások, bútorok, mindennapi használati tárgyak, ruhák, ékszerek díszítésében, akár az írott – immár anyanyelvi – irodalomban és tudományban, akár az élet köznapj és ünnepi megnyilvánulásaiiban.

A barokk idejével szűrődik le a népi kultúrába – sokszor vallástalanodás vagy valósi egyszerűsödés révén is – a legtöbb virágjelkép. Ekkor válnak nemzetivé azok a növények, amelyek eddig egészében az európai összkultúra növényeihez tartoznak, mint például a rózsák, a liliom(ok) vagy a violák / ibolyák. Az éledező virágsszimbolikában azonban a reneszánsz virágkultusz, a vallásos erkölcsiség, az allegorizálásra és emblémaformázásra hajlamos barokkos gondolkodási mód is kifejtette a hatását.

A XI–XVII. századi magyar rózsahasználat és az irodalom rózsajelképei

MELIUS PÉTER 1578-ban megjelenő *Herbárium*a mintegy összegzője a rózsáról szóló, kortárs egészségügyi ismereteknek: egyszerre hivatkoztak benne az antik szerzők, s a munka előzményének tekinthető, XVI. századi fontos fűvészkönyvek.⁷⁶ Az ókori és a reneszánsz szövegeket ismételő kiadvány a rózsza tulajdonságait, illetve a rózsza eredetű gyógyszerek hatását a nedvtn szabályai szerint értelmezi, s leginkább hűsítő hatású szerek komponenseként kedveli. Ez a tudás – ha nem is csak MELIUSTól, de az Európa-szerte megjelenő könyvek által – más (ember-, állat) orvosló munkákban megjelenik, így a *Medicina Variæ* (1603 k.), MÁRIÁSSY JÁNOS: *Egy néhány rendbeli loórvosságok és más orvosságok* (1614–1635 k.), TÖRÖK JÁNOS: *Orvoskönyv lovak orvoslására* (1619 e.), SZENTGYÖRGYI JÁNOS: *Testi orvosságok könyve* (1619.), az *Orvosságos könyvecske* (1665 k.), az APAFFI ANNA számára ÚJHELYI ISTVÁN által készített *Orvosságos könyv* (1677.) gyűjteménye, BECSKERÉKI VÁRADY SZABÓ GYÖRGY: *Medicusai és borbélyi mesterség* (1698–1703.) munkái, miként a XVII. századi gyógyszerek gyűjteményei is, tartalmaznak rózsás adatokat.⁷⁷

A rózsza barokk medicinális–higiéniai felhasználásánál jóval szerényebb a növény táplálkozásbeli szerepe. APICIUS *De re coquinaria*ját 1490-ben adták ki Milánóban – ebben szerepeltek rózsát fölhasználó receptek –, s ezt egyre több konyhaművészeti összeállítás követi. Az első német szakácskönyv, Kuchemaistrey (1485.) szerzője még ismeretlen, de azé nem, amelyik alapját képezi az első ismert magyar összeállításnak. 1581-ben Frankfurtban adják ki *Ein neu Kochbuch* címen. RUMPOLT későbbi, 1604-es kiadását fordítja le, Bornemisza Anna fejedelemasszonyinak ajánlva, Keszei János 1680-ban. E műben a rózsát tészta- és sütemények, patikából való nádmézes cukorkák ízesítésére, fűszerezésre, illetve illatosításra, valamint ecet veres vagy kék színezésére ajánlja a szerző.

⁷⁶ MELIUS PÉTER *Herbárium* Az fáknak, fűveknek nevekről, természetökről és hasznairól. Kolozsvár, 1578.

⁷⁷ *Medicusai és borbélyi mesterség*. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek Radvánszky Béla gyűjtéséből. 1989.

A nagyszebeni Fekete sashoz címzett gyógyszerár 1531-es leltárának egyik szaka-sza is conservákról szól: ezek cukorral bevont növényi részek, leginkább virágok, nem is annyira gyógyszerek, inkább csemegék. Itt többek között cukrozott rózsza, levendula és pármái ibolyavirág is szerepelt a leltárban.⁷⁸

A különböző felhasználási módok keveredhetnek egymással. Az egyébként *Retorikát* is író református PÉCESEI KIRÁLY IMRE (1590 k. – 1641 k.) istenes versében írja: „Rózsacet fejünk forróságát olítja”.⁷⁹ A szakrális és a medicínális jelképkeveredésre egy egyházi ének⁸⁰ ad példát.

„Rózsza színű szép gyenge Szűz,
Kinek lelkében nincsen bűz,
Minden gonoszt tülem elűzz.”

E XVII. századi, Boldogasszonyról való ének Mária tulajdonságait emeli ki a rózsza színével és szagtalanító – azaz illatos – voltával.

A rózsza kultúrában való megjelenései közül azonban a jelképi hivatkozások a leg-gazdagabbak. Köztük számos együtt jelentkezik a rózsza higiéniai felhasználásával. A rózsza, amint azt a flamand és itáliai reneszánsz ábrázolások némelyikén látjuk, a levegő frissítésére, tisztításra is ajánlott. A szirmokkal vagy a virágokkal felszórták a lakótereket éppúgy, mint a közös helyiségeket, avagy akár étkezésnél az asztalt. Amikor az újszülött ruhájára helyeznek virágot, ez a rózsaszerep hivatkozása – mintegy jókívánságként – az édes illatú Paradicsomot.

Katolikus énekek többjében a jászolban fekvő Jézust szórja meg virággal Mária⁸¹, a *Dormi fili dormi*ban hasonló módon az altatódalban is megjelenik a szimbolikus jelen-tésű virágok sokasága.

„Hogy semmi heával ne légy, jászlyod szép virágokkal,
Körös-körül békertelem gyenge liliumokkal.

...

A szénát is violákal, jó illatú rózsákkal,
béhintem tulipánokkal s gyenge nárcissusokkal.”⁸²

Ezek a szövegek egyben a rózsza díszítő tulajdonságára mutatnak rá – amelyek más szövegekben egyértelműbben is hivatkoztak.

A rózsza lehéjazható értelmei egy jelképen belül tehát többszöröződhetnek, s egyedül szokásosan ritkán – inkább a kései reneszánsz hagyományhoz kötődve, világi-as módon – jelennek meg. Egy többszörözőtt rózsakép található a (Tündöklő hajnali csil-lag...) ⁸³ című, XVII. századi versben. Jézust, az Ő lelkiségét mutatja a rózsza az evangéli-

⁷⁸ KURT. K. (1984.) 59.

⁷⁹ KOVÁCS S. I. szerk. (1998.) 301. Pécseli Király Imre: Eljő még az idő.

⁸⁰ KOMLOVSZKI T. vál. (1990.) 714.

⁸¹ KOMLOVSZKI T. vál. (1990.) 669. (Aludj, ó, magzatom...): „Béhintem virággal / a szénát, s rózsával.”, illetve (Aludj, ó, fiacskám...) 677.

⁸² KOMLOVSZKI T. vál. (1990.) 671-672.

⁸³ KOMLOVSZKI T. vál. (1990.) 747.

kus énekünkben – e virágot, amely hagyományosan a seb, a szív (a mártírium s a szeretet) gyógyszere. Az ilyen jellegű kép inkább a katolikus szerzők műveiben szokásos, az evangélikus énekekben igen ritka.

„Hozzád folyamodt lölki rózsza,
Légy orvosa sebnek, szívnek,
Nálad nélkül nem élhetek.”

A kései reneszánszban számos rózsajelképpár került felhasználásra. Ilyenek azok, amelyek a növény, illetve a virág botanikailag lehetséges ellentéteire épülnek: piros – fehér szín, tüskesség⁸⁴ – tüskétlenség, illat – illattalanság vagy bűz, bimbó – nyílt virág – hervadás, illetve azok idejét, módját idézik fel. De vannak élőlénypárok, amelyben a rózsához növény, illetve állat (fülemüle, dongó) társul. A lilium, a viola gyakori ezekben a kapcsolatban, illetve a fülemüle / csalogány.

A manierista WATHAY FERENCnél (1568 – 1609 után) „rúzságak közben” dalol a fülemüle a reneszánsz hagyományok szerint feldíszített kertben: természetesen a költő szívbánatának kifejezőjeként.⁸⁵ De a költő ajándékküldő, szerelmi kínládást érzékletesen bemutató versében is – amelyet Sitkey Györgynéhez juttatott el – ott a kikeletet rózsával bemutató kép vagy a víg tavasz, amelyhez hozzátartozik e (párját már megtalált) madár.

„Filemile is, íme, röple,
S nagy csacsogással rúzságra üle,
Látám, másik is hozzá kerüle,
De jegyben vala, mert gyöngyen felele.”⁸⁶

A rózsza – dongó (antik) ellentétpárját kevésbé nyomatékosságnak találjuk NYÉKI VÖRÖS MÁTYÁSNál (1575 – 1654): ő nemcsak tüskét, de Krisztus, illetve a szentek mártírságának vérét, mint a megtisztulás – megváltás szerét, a jegyességre lépés zálogát is exponálja:

„Oh, te tövisszálon termett piros rózsza,
Kit az irégy dongó noha megmardossa,
De mihelyt jegyessed vérével megmossa,
teremtőnek húga lévél s házastársa.”⁸⁷

A Krisztus keresztes zászlója alatt vitézkedő nagyszombati társaságnak ajánlott, 1629-ben költött versben a jezsuita költő festői gazdagsággal, hivatkozások tömegével egyszerre profán és vallásosan áhitatos. A jezsuiták és a piaristák a rózsát gyakorta kötik Krisztus – és minden férfi mártír – véres halálához, így a vérhez, a sebhez és a kereszten elszenvedett halálhoz. Ámbár NYÉKI, a Patrona Hungariae-hit egyik újraélesztőjeként vallomásos, ékítményekben gazdag Mária-himnuszokat is írt. A *Boldogasszonról való*

⁸⁴ A katolikus Barkóczy Borbála: egy árva gerlicének sóhajtozó zokogási című panaszló versében a rózsza – tövis (hagyományos) ellentétpárja jelenik meg: „Ékes rózsát vártam, fájós tövist látam...” In: S. SÁRDI M. – TÓTH L. vál. (1997.) 47.

⁸⁵ KOMLOVSZKI T. vál. (1990.) 85. (Áldott filemile...)

⁸⁶ KOMLOVSZKI T. vál. (1990.) 99-102. (Isten áldotta, oh, szép kikelet...)

⁸⁷ KOVÁCS S. I. szerk. (1998.) 434. Tintinnabulum tripudiantum. Negyedik rész: a Boldogságról. 348.

énekében a Szűzről úgy szól, mint akit „Az Szentírás téged élő fának, / Méltán nevez
mennyei rózsának!...”⁸⁸

A Jézushoz kapcsolódó rózsajelképek körében időben előre haladva egyre gyak-
ribbak a kereszttel és a szívvel⁸⁹ való – együttes vagy különálló – kapcsolatok. Ez nem-
csak a katolikusoknál, de a lutheránusoknál is ismert, s a kor kisgrafikai ábrázolásain
feltűnően magas számban fordul elő. A szöveg halmozása, a képek részletező tobzódása
által megvalósított forró érzékiség a barokk révület sajátossága.

A manierizmus és a barokk szerzői hajlanak az emblematisztikus fogalmazásokra.
WATHAY FERENC verseiben a kortárs prágai és németalföldi térképábrázolások allegorizáló
ötletei már visszaköszönnek – ahhoz hasonlóan, ahogy például sokszirmú rózsák alakúra for-
mázzák a rajzoló Csehország térképét, amelynek töve Bécsben fakad, de virágának közepe
Prága⁹⁰. NYÉKI VÖRÖSRE, HAJNALRA vagy ESTERHÁZY PÁLRA is hatással vannak az
ikonográfiai, emblématani egységesítő törekvések. ESTERHÁZY PÁL (1636 – 1712) *Egy kis
karvolymadárról való táncénekében* a sok virág között a rózsát pompás „szolgálónak”⁹¹
tekinti, a *Kerti virágokról való versek* virágkatalógusában pedig „a kedves szagú rózsá”-
ról⁹² is megemlékezik. Maga a katalógus is, ahogy tobzódik témájában, barokkos fejlemény.

A jelképek értelmezésére – természetesen mintaadó célzattal is – emblémagyűj-
temények tömege jelenik meg, amelyekben a szokásos antik és keresztény rózsahivatkozá-
sok és értelmezések találhatók. BENICZKY PÉTER (1603, 1606? – 1664), aki a mágnes
Thurzó katonája, ugyancsak törekszik az *Emblemata*k ilyesfajta magyarázó–értelmező
közérthetőségére. A feltűnő populáris szándék, a poézis népszerűsítő felhasználása és
mesterséggént való kezelése, a kalendáriumirodalom elvárásait is figyelembe vevő meg-
verselések BENICZKY verskatalógusaiban bővével találhatók. *Az különböző színfesté-
keknek értelme és magyarázatja* címmel a színszimbolikába vezeti be olvasóit – s ebben
a pirost és a rózsaszínt értelmezi, ahol a piros szerelemjegyként, a rózsák pedig az enge-
delmesség kifejezésére szolgálnak:

„Király szín méltóság,
Ezüst szín uraság,
Piros jelent szerelmet,
Fejér szín szüzesség,
Pázsit szín reménség,
Test szín jelent gyötrelmet,
Tenger szín habozó,
Láng szín tétovázó,
A zöld jelent kegyelmet,
Galamb szín értelmet,
Rózsák engedelmet,
Vörös jelent haragot,...”⁹³

⁸⁸ KOVÁCS S. I. szerk. (1998.) 409.

⁸⁹ „Jézus, édes rózsát hitsd / És körül feszítsd/ A szív egész hajlékát.” Hajnal Mátyás (1578–
1644): Szíves könyvecske. Kilencedik elmélkedés. In: KOVÁCS S. I. szerk. (1998.) 454.

⁹⁰ 'Bohemiae Rosa' Wolfgang Kilian által Chr. Vetter után készített rézmetszet. In: Barocki in Böhmen.

⁹¹ KOMLOVSZKI T. vál. (1990.) 519.

⁹² KOMLOVSZKI T. vál. (1990.) 505.

⁹³ BENICZKY PÉTER: Az különböző színfestékeknek értelme és magyarázatja. 2. In: KOVÁCS S. I.
szerk. (1998.) 556.

A rózsás kert, mint a Paradicsomra való allúzió, továbbra is katolikus toposz marad,⁹⁴ amint azok a származásra⁹⁵, termetre, arcra, szemérmességére⁹⁶ közvetlenül és közvetve való ilyesfajta utalások is. A katolicizmusban a rózsajelképek alakulása a szimbólumhagyományok értelmében fejlődik tovább. E vonulatok mentén alakul – s részben az erkölcsbotanikai munkák szigorú elvárásai szerint – a barokk virágszimbolikája is, amilyen a SIMON MARTINIÉ, vagy az ő munkája után készülő PÉCHI SIMON: *Keresztény szüzeknek tisztességes koszorúja* (1591. Nagyszombat). A virágszimbolika kialakulását elősegítette az a késő középkorból eredő törekvés, amely az élettelen tárgyak ábrázolásánál elvont mondanivalót is szorgalmaz.

A protestáns elképzelések általában kizárják a képi ábrázolást, ugyanakkor hogy mégsem idegen tőle a misztika, azt a középkor hagyományaiból való építkezés, továbbá a misztika második hullámának elemeiből való átvételek bizonyítják. A Máriához kötött rózsakultusz elemeinek továbbélésére volt már néhány példa. A váradi református gimnázium poetikai osztályának segédtanára, PÁPAI BORSÁTI FERENC (? – 1656 után) költészete szintén ellentétes hatások mentén alakult: Krisztus ábrázolása, virágszimbolikája, mitológiai és keresztény hivatkozásainak egybemosottsága, átfűtött miszticizmusa és mennyei szeretetmágiája jellegében inkább katolikus, holott puritanizmusa értelmében mindez tiltott lehetett. Az 1656-ban megjelent *Metamorphosis*⁹⁷ szinte minden olyan burjános rózsajelképet tartalmaz, amelytől illetet volna elhatárolódnia. Tobzódik velük akkor, amikor a Rákóczi Zsigmond emlékeztető szolgáló versben az egymást követő, harminchat négysoros strófájában hétszer – és mindenkor másért – idézi meg virágunkat: „...Szép rózsafa neve nagy hirtelenségből, / Bársony színnel teljes rózsák ez tökéből / Tündöklenek, miként rubint a gyűrűből...” (11. strófa), „A Krisztus kertjében plántált virágokat, / Vígsággal szemléljed szentséges rózsákat.” (25. strófa), „Csudálja rózsáknak szép öltözeteket, / Különb – különbféle virágokkal mezőket...” (29. strófa), „Csudálja rózsáit a szűz Zsuzsánnának.” (30. strófa), s ugyancsak csudálja „Tündöklő rózsáit a Magdalénának” (32. strófa), „... Jézusunk kegyes virágokat / Öntöz, hogy hozzanak kies illatokat, / Halhatatlansággal szép piros rózsákat,” (45. strófa), s végül: „Égbéli rózsák közt Krisztus lilioma, / Zsigmond...”⁹⁸

A visszafogottság felé mutatnak a reformáció vallásainak egyházi énekei, a bennük szereplő rózsák egyszerre néhány vagy csupán egy jelképlehetőséget tartalmaznak, s azok sem olyan erőteljes hatásúak, hogy a pompájuk föltűnő, s mellékjelentések felé vivő legyen. Krisztus van egybekötve a virágzó növényvel, abban az evangélikus énekben,

⁹⁴ KOMLOVSZKI T. vál. (1990.) 45: Rimay János: (Venus, fajtalan hús...).

⁹⁵ „Jerikó mezején termett rózsaszálom”, Nyéki Vörös Mátyás: Tintinnabulum tripudiantum. Negyedik rész, 353. In: KOVÁCS S. I. szerk. (1998.) 434.

⁹⁶ Hajnal Mátyás az Esterházyé Nyáry Krisztinának ajánlott Szíves könyvecskében a „szemérmesség piros rózsájáról” is beszél. In: KOVÁCS S. I. szerk. (1998.) 452.

⁹⁷ *Metamorphosis* (...) Sigismundi Rakoci... – Változása az néhai tekintetes és nagyságos, boldog emlékeztető Rákóczi Zsigmondnak, azaz az ő kegyes és külömb – különbféle jószágos cselekedetekkel tündöklő életének és boldogul e világból való kimúlásának petica invencióval való leírása deákul és magyarul, melyet a váradi gymnasiumban poetica classisnak ideig való collaboratora szerzett. Várad. 1656. In: KOVÁCS S. I. szerk. (1998.) 482-492.

⁹⁸ KOVÁCS S. I. szerk. (1998.) 483-487.

amelyben mindketten a seb – szív orvosai.⁹⁹ Máshol a világ hívságainak, fölöslegességének, a földi javak elfogyásának megjelenítője a rózsás kép – „...Az szép rózsák ... lehullnak.”¹⁰⁰ –, ahogyan az e kor képzőművészetének jellemző termékénél, a csendéletnél, s azok között is az allegorikus vanitatum vanitas-festményeknél megfigyelhető.

A rózsajelkép az élethez, szerelemhez, virágzáshoz kötődése mellett mint halálvirág is jelen van: a gyászhoz illeszkedése már akkor tetten érhető volt, amikor a keresztre feszített Krisztussal együtt a patrisztika idején megjelent. A profánabb módú, gyászt kifejező fölhasználására is van azonban példa – még ha azt kerülő úton is bizonyítva. A gyászpompát leíró, manierista költő, a váradi káptalan levéltárosa DEBRECENI S. JÁNOS (? – 1614) Lukács pap énekének részletében olvasható: „Böven azhol sírni kell, nem szükséges ott a cifra, / Nem érzi az holt ember, micsoda szagú a rózsza, / Nem kell immár ennek többször illatos majoránna, / Sem liliom virág szála.”¹⁰¹ De a ravatalon fekvő halottat ábrázoló festmények némelyikén is van rózsajelképes textília vagy rózsavirág. A rózsza halálvirágként való leírása Gyöngyösi Istvánnál (1629 – 1704) is megjelenik, aki Szűz Máriához szóló olvasófüzért, Rózsakoszorút (1690.) is írt. Ő itt az antik előzményeket eleveníti fel (a mezőn rózsát szedő lány, akit elragadnak az alvilágba) a *Proserphina elragadtatása* (1670.) versében¹⁰², amely nem más, mint a IV. században élt CLAUDIANUS *De raptu Proserpinae* versének szabad átköltése. Az antikvítás gyakori megjelenítésére a szentimentális költőknél kerül majd sor.

A rózsajelképek jelentései közül a profán tartalmúakat a barokkban egyre szabaddabban hivatkozzák. Az ismeretlen szerzőjű XVII. századi vers jelképei mögött még nem nehéz megtalálni a szakrális eredetet, de mégis világias jelentései a meghatározóbbak.

(Egy szép rózsaszálát...) ¹⁰³

Egy szép rózsaszálát küldtem ajándékon,	szépség,
Vedd tőlem, szerelmem, el te azt oly okon,	ajándékjegy
Hogy szívünk nyugodjék köztünk egy szándékon,	szerelem
Mint ez nőtt, nyílt, nyugodt szép harmatos bokron.	természetre
	hivatkozás
Mi szerelmünknek is vastagodjék ága,	
Viruljon közöttünk naponkint virága,	állandóság kifejezése

99

„...
Hozzád folymadok lölki rózsza,
Légy orvosa sebnek, szívnek,
Nálad nélkül nem élhetek.”

(Tündöklő hajnali csillag...) In: KOMLOVSZKI T. vál. (1990.) 745.

¹⁰⁰ KOMLOVSZKI T. vál. (1990.) (Múlván napok, újulván hold s foly idő...) 747.

¹⁰¹ KOMLOVSZKI T. vál. (1990.) 122.

¹⁰² GYÖNGYÖSI ISTVÁN: *Proserphina elragadtatása*. I. rész 47. strófa, II. rész 68. strófa In: WEÖRES S. (1977.) 219-220.

¹⁰³ KOMLOVSZKI T. vál. (1990.) 390.

Személyünknek köztünk kedves legyen szaga,
Rá soha ne hulljon semmi gonosz ragya.

illat
bajelhárítás (medicinális,
szakrális)

Ez küldtem rózsáért nem kívánok nagyot,
Csak hogy hajts énhozzám szerelmes orcádot,
Kire ragasztottad szép piros rózsádot,
Hogy annat szívhasza illető szagodat.

testjellemzés
(boldogság-kifejezés?)

Ez a fajta rózsareprezentáció, a maga erőteljes naturalista–profán módján, később a felvilágosodás művészetében lesz szokásosan kedvelt.

Azt, hogy a róza a barokkban erkölcsbotanikai művek, allegorikus ábrázolások emblémagyűjteményeinek tárgya, egyszerre mitológiai, keresztény és világi szimbolikával bíró, a dualításokat gyakran felmutató jelkép, alig gyöngíti a növényi jellegű fölhasználása, hiszen többnyire hagyományok és logikailag érthető, de tapasztalatilag ellenőrizetlen – szakrális megfontolásokra visszavezethető – döntéseken alapul. Hogy a virágos növénynek profán értéke is növekvőben van, a kertészeti és botanikai jellegű szakmunkák jelzik, illetve COMENIUS *Orbis pictus* tankönyve, amelyben a rózsát a kerti növények között – ámbár botanikailag értelmezhetetlenül – mutatja be.

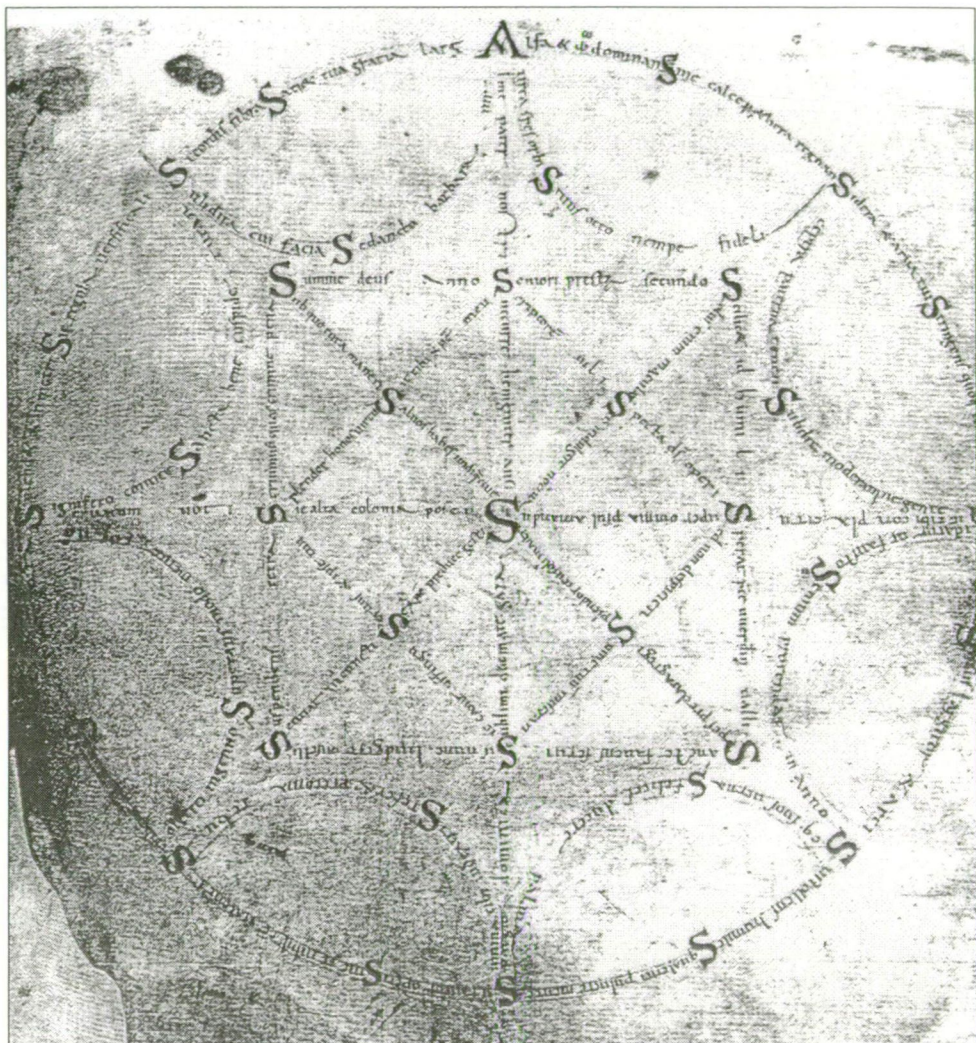
A róza-képversek

A barokk pompának és látványosságnak alkalmas kifejezője a képzőművészet és a költészet műfaji követelményeit egyszerre kiszolgálni tudó és akaró mesterkedő költészet. A vizualitás és a szónyelv összekapcsolása játékosásra, tudálékosságra kínál módot. A látványban, a látványosságban való elrejtőzésben-kitárulkozásban megjelenő költészet, kimódoltságával és összetettségével lassítja az olvasói befogadást. A lassított megismerés-földolgozás az elmélkedés és értelmezés irányába, a rejtélyek feloldása felé tereli a befogadót, s ez az appericipiálás önmagában kedvelt a barokkban. A szimbólum-tágításra minden korban lehetőséget ad az, ha az ugyanarról a dologról való gondolkodás sebessége megváltozik: hiszen ilyenkor a korábban rögzült értelmezési lehetőségek új mintázattá rendeződhetnek.

Amíg a képversek: a nyelvileg és képileg egyszer (többször) kódolt munkák szerepét a középkorban és a reneszánszban az elmélkedésben s a koncentrálásban lehet megtalálni, a skolasztika kiegészítette ezt a szöveg tartalmának szervezését szolgáló ars memorativa igényeivel. Ez nemcsak a képvers típusú munkákkal szemben támasztott igényt, de a képek nyelvével, a rendteremtés mágikus és kabalisztikus lehetőségeivel, egy egyetlen, tökéletes nyelvet keresők törekvéseivel való kapcsolatfelvétel esélyét is megnövelte.

A barokk az említettek mellett újabb funkciókkal tovább bővíti a képverset: díszítő jellegénél fogva jól szolgálja a pompát és a monumentalitást, a személyes törekvéseket és az érzéseket (és a munka eredményét) értékesnek láttatja, s a tudósságot és a játékoságot nagyvonalúan összeköti, s végezetül – ahogy a használata az iskolázottság révén elterjed és popularizálódik – idővel megengedi a kizárólagos világi használatot, ezáltal átjárást biztosít a magas és a népi műveltségi formák között, s ezzel a folyamattal párhuzamosan az egyes szimbólumok jelentésüktől megfosztva laicizálódnak, s egyszerűen díszítő elemmé válnak.

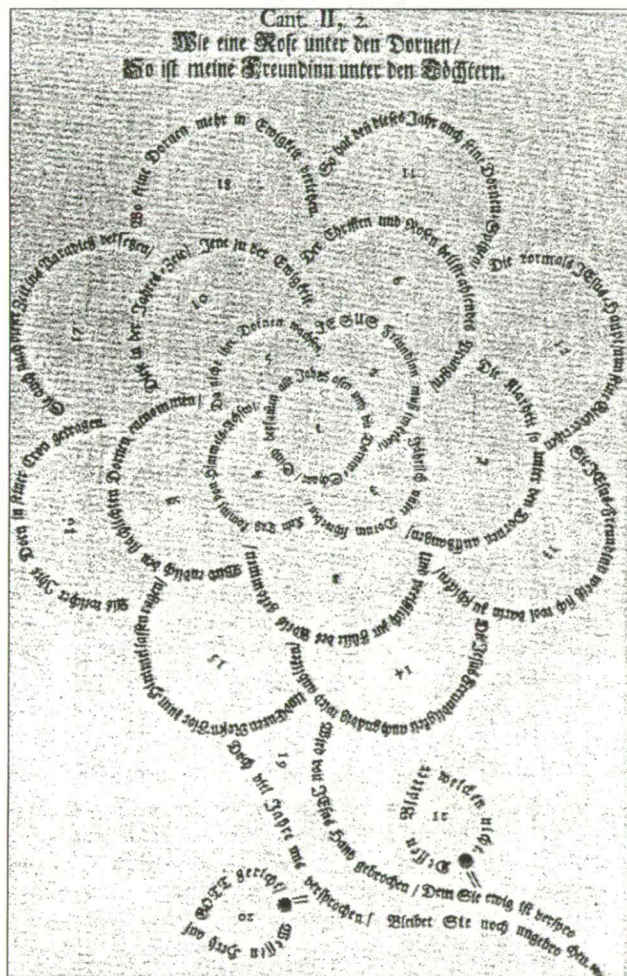
A rózsa-versek kialakulásához a kör formájú és a labirintust ábrázoló képversek vezettek. A gótikában érintkeznek először s töltődnek föl közös tartalommal, s éppen a Mária alakja köré fonódó jelentések által. A kör, ahogy kifejeződik benne az egység, az eredeti tökéletesség, az örök, az egy, s az égi-isteni szellemi központi tartalom, a labirintus, amely a világ közepébe, a beavatáshoz elvivő, a túlvilágba vezető bonyolult utat hivatkozza. Ezek Mária tulajdonságainak megjelenítőivé válnak, s annak közbenjáró, vezető, irányt mutató vonásaira épülnek.

10. ábra
Werden-i Uffing kör alakú képverse (X. század)

A kör, rozetta, rózsza, labirintus ugyanabban a kultuszkörben számtalan átmeneti formát eredményez, amelyet a díszítő művészetek föl is használnak. Az Ottó kori vonalversekkel mutat rokonságot a X. században a hagiográfiai munkái mellett képverseket is készítő Uffing szerzetes egyik munkája: az övé az első kör alakú képversek egyike. Átlókkal kereszt alakban osztotta fel a kört, s ebbe újabb átlókat helyezve egy belső, összetett négyzetet kapott. A körön kijelölt pontokat – mintegy befelé hajló szirmokként – görbe vonalakkal kötötte egybe. A képvers szövege egy szenthez szóló fohász. Ilyen jellegű munkák a kortársi Hispániában is készülnek. (Lásd 10. ábra.)

11. ábra

Egy labirintus rózsavers. Heinrich Trier: Cant. II, 2. Wie eine Rose unter den Dornen / So ist meine Freundin unter den Töchtern (1718.)

„Mint a rózsza a tövisek között / Olyan az én barátnőm a szüzek között” – állítja Trier képversében – ahol Jézust hagyományosan a barátnővel, és persze a rózsával kell azonosítani. Az 1718 január elsejére készült jókivánság-verset Henrich Trier teológus készítette a jótevőjének mondott Maria Sybillának. A botanikaihoz hasonlító rózsát 26 párrímes vers építi föl: félkörökből, amelyek a virágfejet mintázzák, szárát és két levelet. A szöveglabirintusban az eligazodásban a lépéseket és az olvasás menetét meghatározzák a középső körből kiinduló, más olvasatot meg nem engedő növekvő számok. A centrumból kifelé, az óramutató járásának megfelelően haladó olvasás – paradox módon – a lényeg megismeréséhez, a rózsza jelképének előállításához vezet. (Lásd 11. ábra.)

A képvers szövege a herceg feleségének udvarhölgyeként szolgáló Maria Sybillát úgy láttatja, mint aki mintaszerűen él a tövises környezetében. A versben az örömet szimbolizáló rózsza és a fájdalomat jelző tövis az újév eseményeinek várható jellegére utal, de annak eszkatológiai perspektívát is ad, s a szenvedő Krisztus töviskoronájára való hivatkozás egyetemes vallásos jelentésű is lesz. Így a vizuálisan megjelenített rózsza számos lehetséges rózsahasonlattá bomlik szét. Ez a vallásos panegyricus tehát udvarkritikai beütést is tartalmaz.

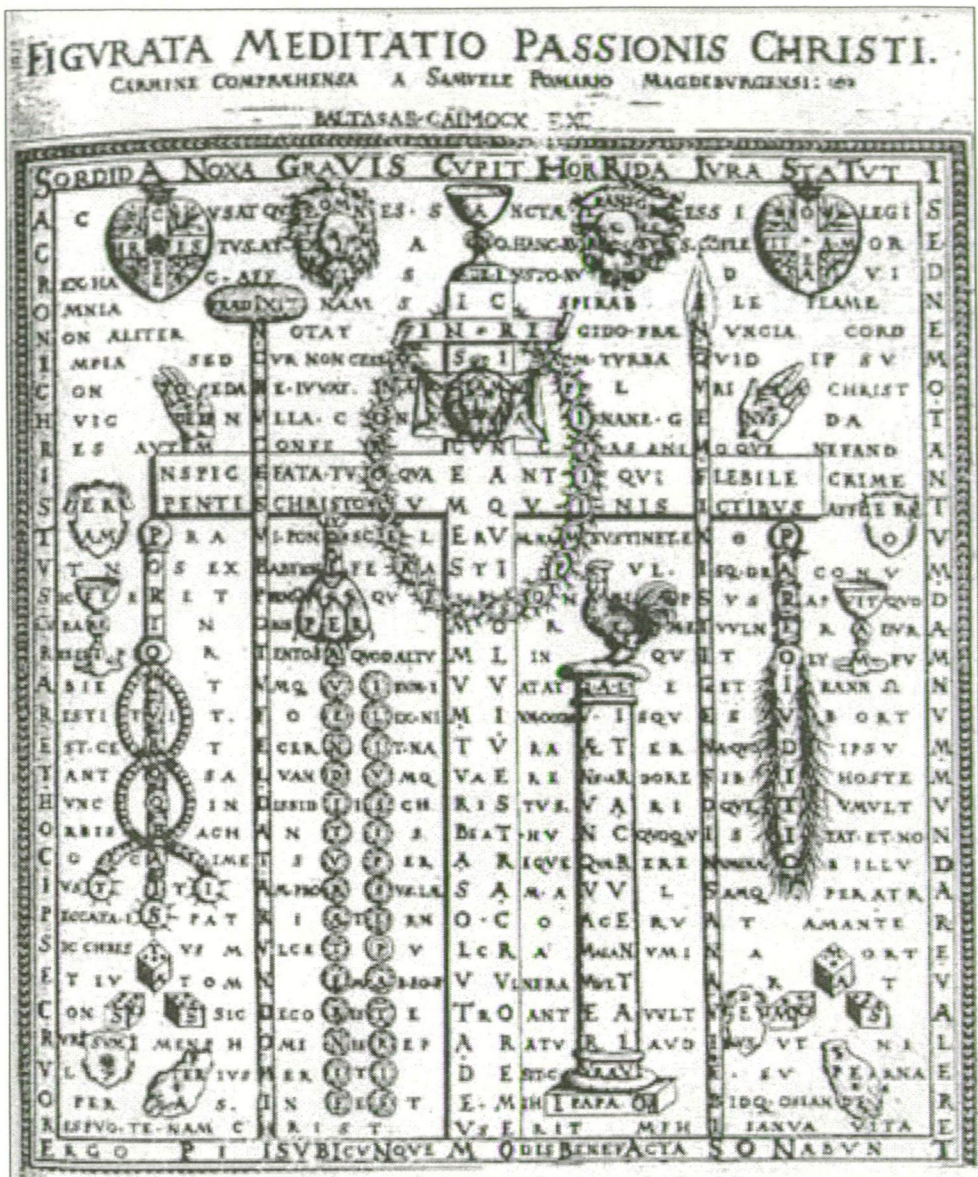
A karmelita PASCHASIUS képversei 1674-ben jeletek meg a *Poesis artificiosaban*. A manierista formakultúrájú munkák sokaságát hozza létre, a kockáktól kezdve a formagazdagabb mintákig: az ábrázolatok egy magasabb, elvontabb célhoz kívánják eljuttatni szemlélőjüket. Munkássága az antik és a reneszánsz motívumok mellett újakat, a műfajt jelentősen gazdagítókat mutat be: számos későbbi törekvés számára mintát is adva. PASCHASIUS rózsaverse az első olyan képversek közé sorolható mű, amelyben az ars theoretica értelmében a szöveg és a forma szervesen egymáshoz tartozik, és egyiknek sincs primátusa a másik fölött. S az ilyen megfeleltetésre törekvésben barokk fejleményt láthatunk, hiszen az elmélet szerint nézni és gondolkodni kell e képek segítségével. S éppen ez lesz majd az, ami a vizuális költészet differencia specifikájává fog válni. E vers az újlatin poétikákban példát mutat arra, hogy miként olvad egybe egy technika és gondolkodási mód, s ezáltal milyen friss megjelenítési forma alakul ki. (Lásd 12. ábra.)

A német és a neolatin vallásos poétikáktól igen eltérő az angol (GEORGE PUTtenham: *The Arte of English Poesie*, 1589.), amely külön alakzatkinccset, mindenekelőtt geometriai formákra építő elemeket halmoz fel: így abban bonyolult virágformát nem találunk.

A forma kontúrját adó szövegű és a formát kitöltő szövegű carmen figuratumok mellett szerepet kapnak olyan szöveglapok, amelyeken önállóan tekinthető, de valami kiválasztott okkal egységbe állítható képi-grafikai jelek találhatók. Természetesen mindegyik változaton belül rendkívül sok szöveg- és metaszöveggéppéssel, komponálással élnek a szerzők. A rózsza közvetlenül reprezentált az ortodox protestáns SAMUEL POMARIUS *Figurata Meditatio Passionis Christi* lapján: ahol Jézus szenvedéstörténetéhez kapcsolódó tárgyak, jelképek között az apró címerpajzson látható, illetve a reá való utalás egy szívbe rajzolt kereszt közepén áll. A 34 hexameterből álló versben a magdeburgi POMARIUS polemizál hitsorsosai nézetével, hogy Krisztus halála elég lenne az ember megváltásához, s inkább látja szükségét a krisztusi tanok emberben való megjelenésének. (Lásd 13. ábra.)

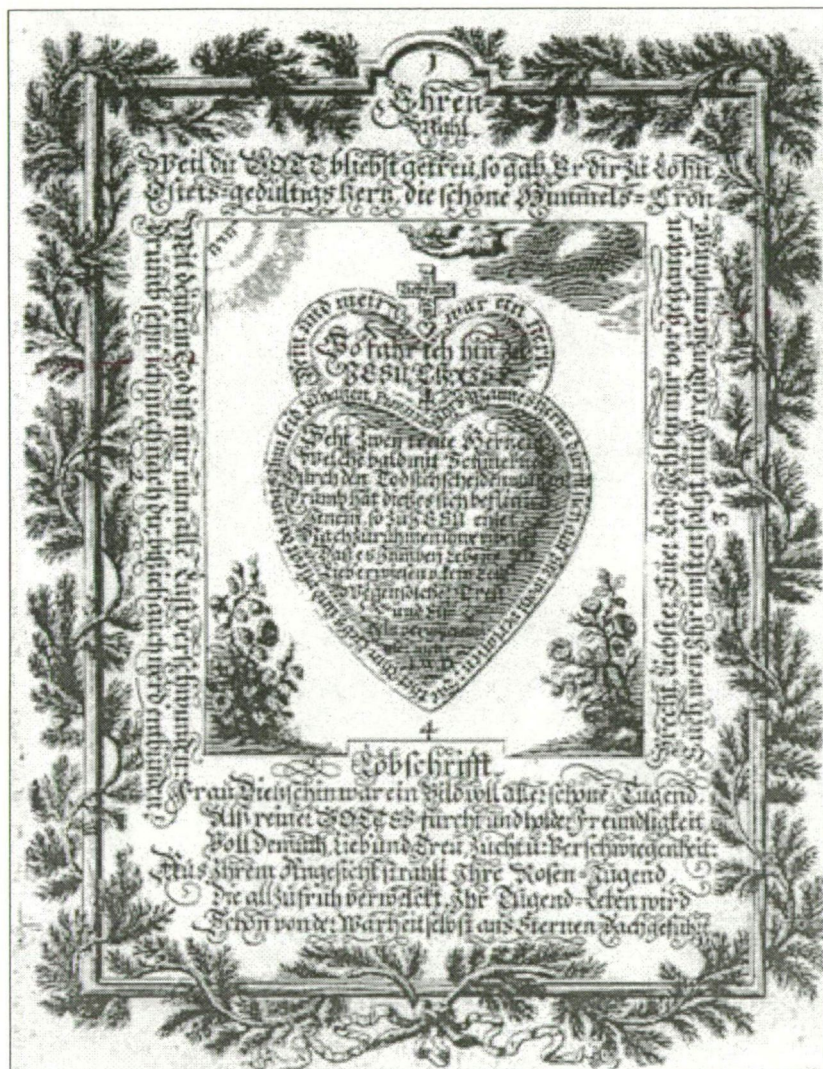
13. ábra

Samuel Pomarius: Figurata Meditatio Passionis Christi

JOHANN WILHELM DIETZ 1667-ben keletkezett kettős szív-képszerűben (ahol a szívet kitölti a szöveg és ugyanakkor szövegkeret fogja össze) a központi ábrát négyzetes

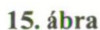
szövegkeret és fenyőgally fogja egybe. (Lásd 14. ábra.) A szív alatt naturalisztikusan ábrázolt, bimbós és kinyílt virágú, de tövisekben gazdag gallyazatú két rózsabokor a kor-
szak emblémagyűjteményeinek értelmében szerepelhet.

14. ábra
Johann Wilhelm Dietz lapja

CHRISTIAN FRIEDRICH GESNER 1741-es munkája kétszer idézi meg a rózsát. Egy-
szer a botanikai lényt, a köszöntő szöveget keretező, két rózsagally összekötéséből kiala-

236

Christian Friedrich Gesner rózsakoszorús és rozettás lapja (Leipzig, 1741.)

Talán a tradicionális rózsajelentések sokasága az, ami miatt a kívánságokat kifejező lapokon, üzeneteken fölhasználják a naturalisztikus rózszaformákat. Szöveges utalás nélkül is, úgy vélik a szerzők, túlságosan egyértelmű ahhoz – a profán alkalmakon: az esküvőn, a születésnapon, a gyászban –, hogy mintegy csupaszon megjelenítsék, bár éppen ez vezet ahhoz a kiüresedéshez, amit sokan a jelképi lehetőségek sokaságának felbukkanására vezetnek vissza.

A Kárpát-medencében keletkező rózsaverek hasonló tulajdonságúak: egyik oldalon a gimnáziumok poétikai osztályának latinos műveltsége szerint megtanult képverscsinálás áll, s ezeket – leginkább – nyílt vagy rejtett szakralitás jellemzi, hiszen a katolikus Mária, illetve Krisztus-kultusz jegyeit viselik magukon, másik oldalon pedig, inkább a protestáns szerzők által készített profán rózsajelképes üzenetek, amelyeket névnapra, évfordulóra, valamilyen ünnepélyre készítenek, s amelyekben a rózsza formájú megjelenést az ünnepélyes alkalmat magasztaló, rózsás jelképeket is tartalmazó szöveg erősíti. Azt, hogy a költői mesterkedések felekezettől függetlenül az ország minden iskolájában ismertek, MOLNÁR GERGELY poétikájának tulajdonítja KILIÁN ISTVÁN¹⁰⁴, ez a mű ugyanis a XVI. században háromszor, a XVIII. században viszont még hatszor jelent meg, hogy aztán a reformkorban még négy hazai kiadása legyen.

A rózsaszimbólumok Mária, illetve Krisztus tulajdonságainak megjelenítői. Az olyan képversek, mint MOESCH LUKÁCS *Vita Poetica* (1693.) munkájában megjelent küllős kerék alakú Himnusz Szűz Máriáról¹⁰⁵, csillag formájú Himnusz Máriáról¹⁰⁶, a szövegben biztonsággal hivatkozhatják a *Rosa mysticat*. Mindkét vers hexameterjeiben a kiemelt betűkből MARIA olvasható össze, s ehhez egy-egy sornál a Szűzanyára vonatkozó misztikus rózsza kifejezés az R-t és az I-t adja.

A piarista paptanár SZLAVKOVSKI BENEDEK *Rosájának* (1716.) címzettje a hatalmas ünnepségsorozattal köszöntött III. Károly újszülött fia, Lipót főherceg. E vers az ünnepi eseményre kiadott versszerzemények közül való, s tanúsítja a piarista rend magas értékű képvers-tradícióját. (Lásd 16. ábra.) A Rosa-versben a rosa-szavak összekötésével egy rózsát kapunk (miként máshol a cor-ok egy szívet, a sol-ok pedig egy napot mintáznak). A vers címe kronokabalisztikus. A szintén piarista KÁCSOR KERESZTÉLY 1787-ben Szlavkovszki nyomdokán haladva készíti el a maga Rosa-versét.

Amíg SZLAVKOVSKI a rózsza illatát találja oknak a felhasználásra (a szélben elvegyülő rózsza illatához hasonlatos a magyar és az osztrák egység, s ezt a közösséget a rózsza szentesíti), KÁCSORNak semmiféle rózsza-tulajdonság nem szükséges a János napi köszöntőjéhez: bár címzettje kiváló tulajdonságainak és eredményeinek együttesét rosáriumnak, a szépségeket összegyűjtő rózsagyűjteménynek tartja. (Lásd 17. ábra.) S a rosáriumok a barokk ismert, a puritánus, kegyességi vonásokat erősítő gyűjteményei.¹⁰⁷

¹⁰⁴ KILIÁN, I. (1980.) 34.

¹⁰⁵ KILIÁN I. (1998.) 192-193.

¹⁰⁶ KILIÁN I. (1998.) 232-233.

¹⁰⁷ Az evangélikus pietizmus bensőséges imáit például a vázsonyi lelkész Hegyfalussy György írta, s adja ki *Centifolia, azaz száz levelű rózsza* (1729.) címmel.

R O S A.

V ivida gemmife (·) (Rosa) crata (Rosa) ria plant A
 N obis Flora tho (Rosa) c (Rosa) lit Austria plaus V.
 G audenti Zephy (Rosa) n̄tos (Rosa) jungit odore S
 A lige (Rosa) ncita cho (Rosa) leb (Rosa) recufa T.
 R egali è Partu mundo gene (Rosa) parantu R
 I llicia , & bellè noſt (Rosa) crantur a m o r I.
 A lma (Rosa) Auguſtam quoque Prolem ſe (Rosa) lut A.

16. ábra

Szlavkovszki Benedek: Rosa

*Sic quævis opuscula tua, dum splendida plantæ
 Exigitur, gene ROSA cupit, sac ROSA nectat. Dic. I.
 Mena ferROS abigit, sed ROSA crata ducit.
 Pauti ROS Animat, refertur ROSA integre
 Evoluta ROSA latet, nunciat name ROSA. ROSA
 Ducit, et hoc ROSA Ioannem ad spem doli. I.
 Iste Achrostium præter ROSAM, mico exprimitur: sem
per et m̄ f̄ne: Vireat*

17. ábra

Kácsor Keresztély: János napi köszöntője

KÁCSOR KERESZTÉLY köszöntőjének akroteleutonja – SEMPER VIREAT – áldásformulává válik, s a kiteljesedő virágzásra teszi a hangsúlyt.

A korszak barokk jellemvonásait kiegészíti az a monumentális költészet, amelyben az ünnepélyesség megnyilvánulási lehetőségei valósulnak meg: a képversek is, amelyek fontos alkalmakra, évfordulókra, fogadásokra, születésnapokra, keresztelésekre, házasságkötésekre vagy éppen temetésekre alkalmával készülnek, esetleg a támogatóknak küldött köszönetekként funkcionálnak – az iskolázott ember szellemiségének reprezentatív meg-

nyilvánulási formái. S e képversek között a bonyolódás fokát mutatja a szöveg és képanyok változása: a rózsás versek esetében a rózsza ábraként való megjelenítése is.

A magyarországi neolatin rózsza-versek legismertebbje, az ACZÉL GÉZA, illetve ADLER, J. és HIGGINS¹⁰⁸ által MOESCH LUKÁCSnak tulajdonított, KILIÁN ISTVÁN bizonyítása értelmében pedig SZEMENYEI JÁNOS által készített *János napi köszöntő* – a második disztichon kronosztichonjának értéke szerint – 1701-ben készült. (Lásd 18. ábra.) A botanikailag azonosítható növényt a képvers úgy mutatja fel, hogy a belső körben található jókívánság-akrosztichont (VIVAT IOANNES) verssorokkal kiírt szirmok koszorúzzák, de a szárat és a két levelet is versszöveg alkotja. A Carmen cancrinumban új elem a carmen figuratumhoz képest, s ez a korai újkorban jelenik meg úgy, hogy természeti tapasztalatokat, esetleg a kortárs művészetek gyakorlatát is figyelembe veszik: ezért, hogy esetünkben a növény fölveszi faj tulajdonságait.

Amint a nevük a Jánosok számára (a címzettnek és Keresztelő Szent Jánosnak), úgy az ajándékozott rózsza-vers is ómennek tekintendő. A vers mindenekelőtt Mária rózsajelképe nyomán lehet rózsza alakú, de a benne hivatkozott Jézus-szolgálat jellegétől sem idegen ez a rajzolt virág. A pápai vagy gyulafehérvári, feltehetőleg diáktól vagy tanártól mindenestre váratlan, hogy Mária, illetve Krisztus jelképei közül választ formai keretet névnapj köszöntőjéhez.

MOESCH LUKÁCS *Ave Maria* képverse LEPSÉNYI ISTVÁN másolatában is fennmaradt a Poesis ludensben, illetve egy ismeretlentől a pozsonyszentgyörgyi piarista anyagban.¹⁰⁹ (Ez utóbbit lásd 19. ábra.) MOESCH Mária-himnuszában két virágról van szó, a szüzesség fehér lilomáról és a kegyes hit rózsájáról. A rózsza elfogadása jelzi, hogy Istentől elfogadja a hívó a hitet és annak kultuszát. A vers akroteleutonja – AVE MARIA, MARIA AVE – is tovább erősíti tárgyalt szimbólumkört.

A katolikus Mária-kultusz s az annak hazai megteremtéséért oly sokat tevő Eszterházy-család és a rózsza-motívum együttállásának kitűnő példája az ESZTERHÁZY IMRE esztergomi érsek köszöntésére rajzolt-írt *Rosa Cabalistica*. (Lásd 20. ábra.) A pozsonyszentgyörgyi piaristák körében készült vers valamennyi sorának kabalisztikus számértéke a vers készülésekor – az érsek ünneplésének – évszáma: 1727. (Egyébként a vers, a rózsza (rosa) kabalisztikus értéke 221, a rózsáké (rosas) pedig 211.)

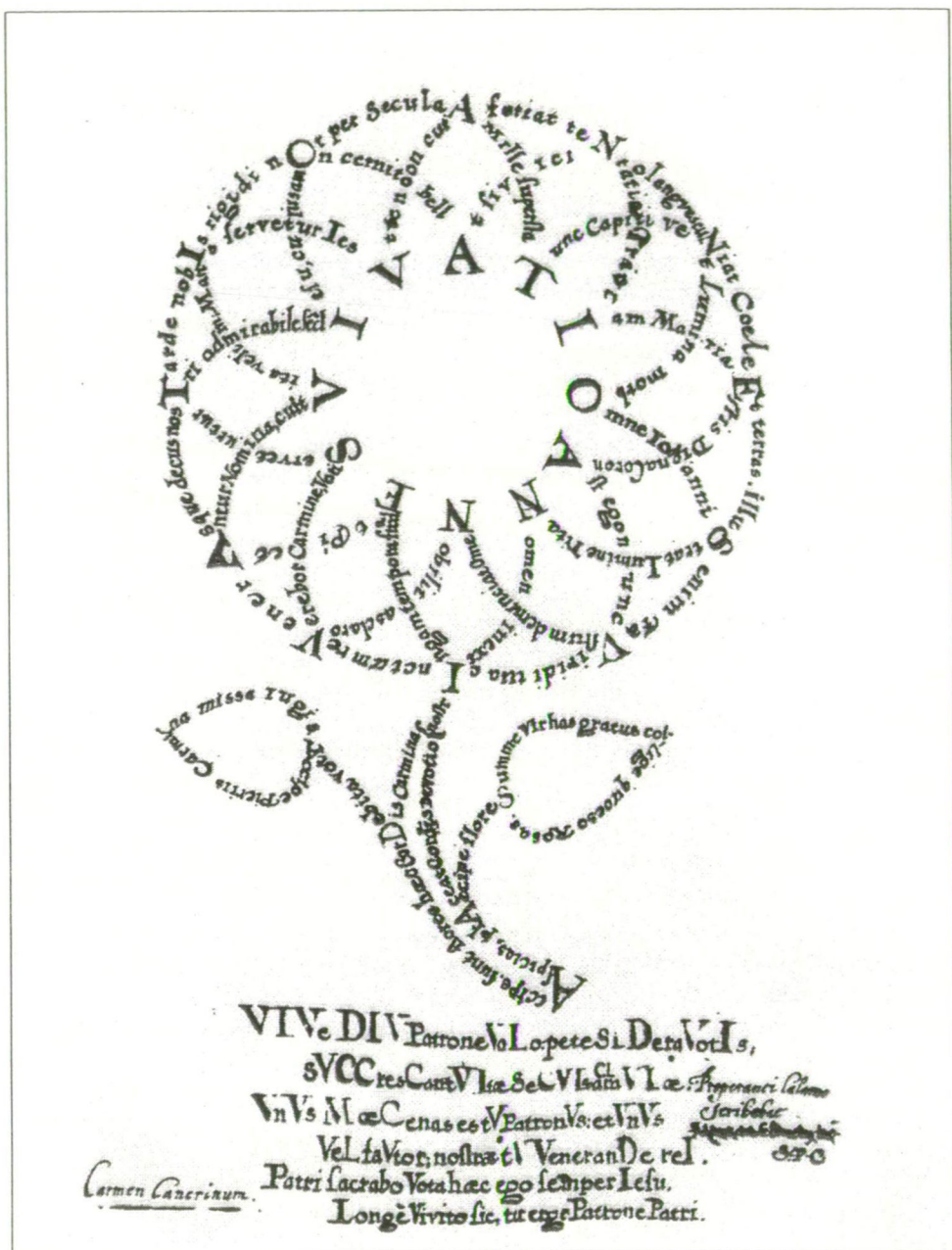
E köszöntőben előforduló rózsza érthető módon egyszerre lehet szakrális és világi vonatkozású. A vers akrosztichonja – EST ROSA –, a mezosztichonja – ESTORAS (azaz az Eszterházy családnév latinos változata) – és telesztichonja – ROSA EST – saját nyelvjátékot hoz létre. A szirmok peremét alkotó szöveg értelmében a megszólított egyházi fejedelem már születésétől fogva a rózsza – az uralkodás – jegye alatt él, hiszen nevében is hivatkozott a növény. S mindez bizonyítja, hogy többszörösen is uralkodásra termett.

Az 1598-ban alapított necpáli evangélikus iskolában (Szlovákia) a poétika oktatására nagy gondot fordítottak. Ez iskola tanulói közül készített valaki 1696-ban az iskola jótévőjének, Révai Erzsébetnek köszöntésére egy szlovák anyanyelvű rózsza-verset.¹¹⁰

¹⁰⁸ ACZÉL G. (1984.) 55, ADLER, J. – ERNST, U. (1987.) 105, és HIGGINS (1987.) 60, továbbá KILIÁN (1998.) 268-269.

¹⁰⁹ KILIÁN I. (1998.) 260.

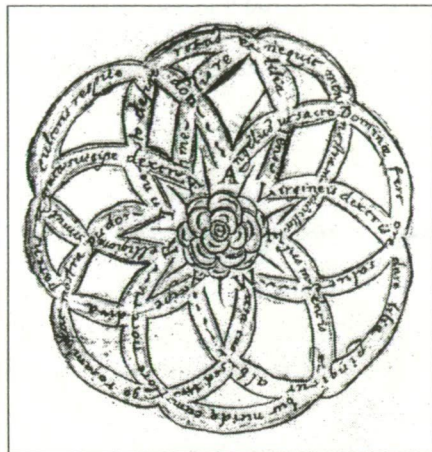
¹¹⁰ KILIÁN (1998.) 262-263.

18. ábra

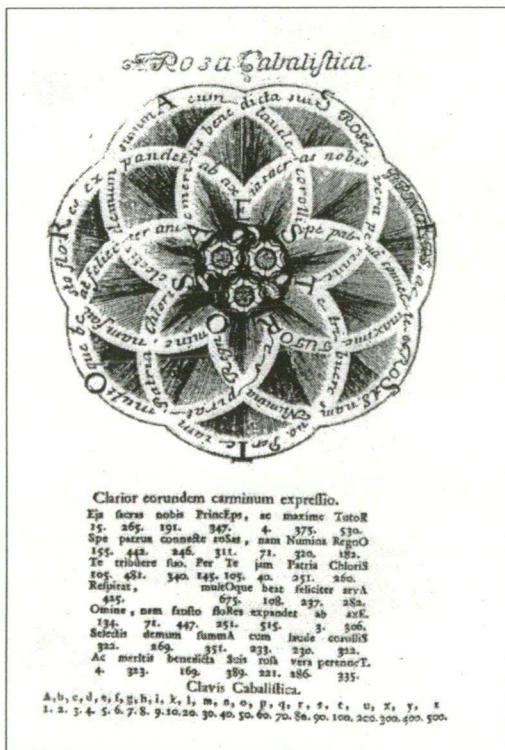
Szemenyei János: Köszöntő János napra (Lepsényi István gyűjteményéből)

19. ábra

Moesch Lukács: Ave Maria munkája alapján készült pozsonyszentgyörgyi változat

20. ábra

Pozsonyszentgyörgyi piaristák: Eszterházy Imre esztergomi érsek köszöntése: Rosa Cabalística

242

Szentpéteri Sámuel: Szathmári Paksi Sámuel halálára készített képvers

E képvrs rózsa-szimbolikája sajátos: a megszólító versben az, aki beszél: a vers írója vagy maga a vers az elhaladó utazót figyelmezteti arra, hogy lássa meg azt, amire a halál képe – a rózsza – tanítja. A központi mintázat növényének külső szirmain nincs utalás a rózsza-tulajdonságokra vagy bármilyen rózsa-jelképre, de a belső szirmok elmondják még, hogy sírvirág – egy fiatal hantjára helyezett jel – ez – látható! – a rózsza. A szár alatti szöveg eldöntendő kérdése az, hogy a virág a történetek – az ember életének – a lenyomata-e, vagy az élet-halál fordulópontjának a jelzése. Akár díjként, az élet jutalmaként, akár jelzésként is értelmezhető ez az olvasható virág.

A XVIII. század közepétől egyre több magyar nyelvű képvcrs készült. KOZMA MIHÁLY (1723 – 1798) unitárius lelkész kéziratcs kctetében négy eredeti rózsavers található: az első 1750-ben, az utolsó 1788-ban készült, s mind asszonynak ajánlott köszöntő. Korábról nem ismert, hogy az alkalmi jellegű, a magasabb kultúrájú közegben ismert képvcrset unitárius vallású készített volna, ámbár a technikát valamennyi felekezeti iskolában használják. KOZMA mind a négy munkáját, amely híven mutatja a barokk monumentális költészeti törekvéseit, nem szabadkézzel, hanem körzővel állítja elő, s a megrajzolt vonalakra írja fel a sikerült vagy kevésbé sikeres metrumú, verses jellegű jókívánásokkal teljes üzenetét.

Mind a négy vers profán tartalmú, azokban keresztény vallásos jelleg nem található. Az antik mitológiára, illetve kultúrára vonatkozó jegyek azonban gyakoriak, a görögös-latinos deákműveltség toposzai egyre-másra halmozódnak. A róza – noha többre is hivatott lehetne – szűk jelentéssel a világi szerelem, szeretet jelképeként mutatkozik meg s ajándéktárgyként. Az ajándékozás jelleget a képverslapok róza-ábrái is aláhúzzák.

22. ábra
Kozma Mihály: Pákéi Judit nevére

A Pákéi Judit nevére 1750-ben szerzett vers szerint a címzett fiatal, férjezett asszony, aki ismeri a viszonzatlan szerelem kinkeservét. (Lásd 22. ábra.) A szirmokat alkotó sorok rímtelenek, ritmushibásak, a szótagtartás sem jellemzőjük: a jobbról balra, csigavonalban olvasandó kiemelt betűk szerint: PÁKÉI JUDIT ELLIEN. A barokkosan terjedelmes, második vers címe: *Tekintetes Ozdi Susanna tiszta életű kegjes Szűznek örömére, kedves neve napján ki nyilt Rosa*. 1766. 19. Február. (Lásd 23. ábra.) Bár a vers keretének szövege szerint nem, mégis labirintus e vers, „...de tekervényében / Nyisd fel sze-meidet; mert szövevényében / nehéz menni, s rendet lelmi ösvenyében.” S a szerző a költemény rejtvényének megfejtését is megadja, miként kell e különösen esztétikus formájú vers olvasását elkezdni: „Nints itt szabadulás, hanem közepében.” ELLIEN BOROS KRISKAA, állítja a már megszokott olvasási technikára építő harmadik rózsaversben Kozma. (Lásd 24. ábra.) A névnap iudvölet és jókivánságok özöne a korábbiaknál sikerültebb verses formát öltött. A prózai cím kronosztichonja a vers keletkezési idejét rejtji. A negyedik (a kronosztichon szerint 1788-ban írt) verset a 66 éves szerző egy Erzsébetnapra szánta, tekintetes Varo Erzsébetnek, s a vers alatti záró versszakaszban – miként azt már a második rózsaversben is némi variálással megtette – fölhívja a figyelmet a munka titokzatos, 'ész'-t igényelő jellegére. (Lásd 25. ábra.) S ez az egyetlen képverse, amelynek vizuális megjelenítése mellett a szövegében is jelen vannak a rózsai tulajdonságok, s az arc lesz, amely a rózsát utánozza, s amely a virág színe mellett az illatát is földézheti.

23. ábra

Kozma Mihály: Tekintetes Ozdi Susanna tiszta életű kegjes Szűznek örömére, kedves neve napján ki nyilt ROSA

rózsaszimbólumos változatait. S ezek a rózsák hol egy vallásos, katolikus világkép jegeit viselik magukon, hol pedig elvilágiasodnak – de mögöttük, haloványan még mindig ott van származásuk kivehető lenyomata.

Tekintettel Varró észlelt ászszon I ke De
 Ver neve naplón a' szelvény Mészén övz-
 go szorcsbőle nlllet, lo kétánságga lli-
 Latozó

R O S A.

Harónuszor hírmaj szamat viselő Hó-
nagnak, harszor karmadik után kelő
Reggeleá.

Nota:

Ambrosiánál edetbe

Nota: Ambroniál Éderb

25. ábra

Kozma Mihály: Varo Ersebet Asszony kedves neve napjára

✻(57)✻

CORVUS ALBUS

PRIMUM FVNDATOREM EREMITARVM,
SANCTUM PAULUM THEBÆVM,
HYEROGLIFICO
SALVTAT.

It Bed. An. 1712 delin. Fr. Croatica

It. An. 1712 delin. Fr. Croatica

H3

COR.

26. ábra

Corvus Albus: PRIMUM FUNDATOREM EREMITARUM, SANCTUM PAULUM THEBAEUM,
HYEROGLIFICO SALUTAT (1712.)

Az európai képverskultusz csak a huszadik század izmusaiban támad föl. A rózsák szövegben / képen való fölhasználására alkalmak soka adódik. Amikor Federico Garcia Lorca rózsát rajzol Stefan George halálára 1934-ben¹¹¹, akkor a virág díj és gyász jellegét választja ki lehetséges sok jelentése közül, s amikor Jiri Kolář egy növényfestő készíttette, botanikailag hű rózsahajtás virágaiba a meztelen Ádámot, illetve Évát montírozza be¹¹², akkor a rózsá maszkulin, illetve feminin, továbbá paradicsomi tulajdonságát emeli ki. S amikor a letristák kivágják a maguk rozettáit, akkor az alkotó már az olvasó ismereteire támaszkodik.¹¹³ Legrégebbre – a görög antikvitásig – talán mégis TIMM UL-
RICHS hivatkozik vissza, ahogy a 'rosa' és az 'eros' szavakból készíti el szönyegszerű mintázatát (Rose eros, 1962.)¹¹⁴.

Forrás

ACZÉL G. (szerk.):

1984. Képversek. Kozmosz Kiadó, Budapest.

ADLER, J. – ERNST, U.:

1987. Text als Figur. Visuelle Poesie von der Antike bis zur Moderne. Herzog August Bibliothek. Wolfenbütter.

Egy jeles vad-kert, avagy az oktalan állatoknak története Miskolczi Gáspár által. Magvető Kiadó, Budapest, 1983.

HIGGINS, D.:

1987. Pattern Poetry. Guide to an Unknown Literature, New York.

KILIÁN, I.:

1980. A régi magyar képvers. *Új Írás*. XX. 1980 november, 30-34.

1996. Cím nélkül. Magyar Műhely, 35. 100. 1996. szeptember 20.

1998. A régi magyar képvers. Felsőmagyarország Kiadó – Magyar Műhely Kiadó, Miskolc – Budapest.

KOLÁŘ, J.:

1993. Odeon, Prága.

KOMLOVSZKI T. (vál.):

1990. Magyar költők. 17. század. – A kuruc kor költészete. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

KOVÁCS S. I. (szerk.):

1998. Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. I. rész. Késő-renaisszánsz manierizmus és kora-barokk. Osiris Kiadó, Budapest.

LAKÓ ELEMÉR (szerk.):

1983. Bornemisza Anna szakácskönyve 1680-ból. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Medicusai és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek Radvánszky Béla gyűjtéséből. MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest. 1989.

¹¹¹ ADLER, J. – ERNST, U. (1987.) 261.

¹¹² KOLÁŘ, J. (1993.) 182.

¹¹³ ACZÉL G. szerk. (1984.) 39. Maurice Lemaître: Virág alakú dadalettria.

¹¹⁴ NAGY P. (1995.) 120.

MELIUS PÉTER:

1979. Herbárium Az fáknak, fűveknek nevekről, természetökről és hasznairól. Kolozsvár, 1578. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

NAGY P.:

1995. Az irodalom új műfajai. ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézete – Magyar Műhely, Budapest.

SAMBUCUS, JOHANNES:

1564. Emblemata, cum aliquot nummis antiqui operis. Antwerp.

S. SÁRDI M. – TÓTH L. (vál.):

1997. Magyar költőnők antológiája. Enciklopédia Kiadó, Budapest.

SCALIGER:

1561. Julii Caesaris Scaligeri viri clarissimi Poetices libri septem. Apud Antonium Vicentium. Lyon.

SZENCI MOLNÁR, ALBERT:

1612. Analecta aenigmatica a clarissimo viro Domino Alberto Molnaro Ungaro comportata, authoique nuper admodum benevolentia ergo transmissa... cubus dicatus Johanni Heidfeldio suo, Hernborn.

WEÖRES S. (vál.):

1977. Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest.

Irodalomjegyzék

ADLER, J. – ERNST, U.:

1987. Text als Fihur. Visuelle Poesie von der Antike bis zur Moderne. Herzog August Bibliothek. Wolfenbütter.

BARNA G.:

1990. Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon. Panoráma, Budapest.

BITSKEY I.:

1998. A magyar művelődés a kora újkorban. In: KÓSA L. (szer.): 1998.

BECK M.

1995. Természettudomány és társadalom az ezredfordulón. = *A századvég szellemi körképe*. Jelenkor Kiadó, Pécs.

BREHM, A. E.:

1960. *Az állatok világa 3. Madarak*. Gondolat Kiadó, Budapest.

CHADWICK, O.:

1998. *A reformáció*. Osiris Kiadó, Budapest.

ECO, U.:

1998. *A tökéletes nyelv keresése*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

GARBARI, F.:

1990. Pisa Botanical Gardens: A short visit. Muselologia Scientifica. Vol. VI – N. 1-4.

GECSE G. – HORVÁTH H.:

1978. *Bibliai Kislexikon*, Kossuth, Budapest.

GESNER, CONRAD:

1558. Historia Animalium lib. III. qui est de avium natura. Zurich.

GÉCZI, J.:

1996. A Sziveri-tülköcske. = *Angyalhét*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely.

1998. Fejezetek a rózsza kultúrtörténetéből. PhD-értekezés. JATE, Szeged.

- HAAG, H.:
1989. *Bibliai lexikon*. Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest.
- HARMS, W.:
1985. On Natural History and Emblematics in the 16th Century. = The Natural sciences and the Arts. Acta Universitatis Upsaliensis, Figura Nova Series 22, Uppsala.
- HANKISS E.:
1997. *Az emberi kaland*. Helikon Kiadó, Budapest.
- HOBHOUSE, P.:
1994. Plants in Garden History. Pavilion Books, London.
- HOLL B. (szerk.):
1992. Piaristák Magyarországon 1642 – 1992. Magyar Piarista tartományfőnökség, Budapest.
- JUHÁSZ-NAGY P.:
1989a. A természetképek változatai. = Újhold-Évkönyv, 1989. 1. Magvető Kiadó, Budapest.
1989b. Dialógus a természetismeret dilemmáiról. = Újhold-Évkönyv, 1989. 2. Magvető Kiadó, Budapest.
- KELÉNYI, Gy.:
1985. *A barokk művészete*. Corvina Kiadó, Budapest.
- KOSÁRY, D.:
1980. *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- KÓSA L. (szerk.):
1998. *Magyar művelődéstörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KURT, K.:
1984. *A gyógyszerek története*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- MÉSZÁROS I.:
1984. A humanizmus és a reformáció–ellenreformáció nevelésügye a 15–16. században. Tankönyvkiadó, Budapest.
- MÉSZÁROS I. – NÉMETH A. – PUKÁNSZKY B.:
1999. *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris, Budapest.
- MOSSER, M. – TEYSSOT, G. (ed.):
The History of Garden Design, Thames and Hudson.
- PANOFKY, E.:
1984. A valóság és szimbólum a korai flamand festészetben. Spiritualis sub metaphoris corporalium. = A jelentés a vizuális művészetekben. Gondolat Kiadó, Budapest.
- RAPAICS R.:
1932. *Magyarság virágai*. A Kir. magy. természettudományi társulat, Budapest.
- SEBŐ P.:
1998. A tudomány tanulásának lehetőségeiről a természettudományokban. *Iskolakultúra*, 1998. 5. 82-86.
- SPROUL, B.:
1979. Primal Myths. New York. Harper.
- SCHADE, W.:
1983. *A Cranach festőcsalád*. Corvina Kiadó, Budapest.
- SULYOK, E.:
1995. Paradicsomkert a Bibliában. In: *Pannonhalmi Szemle* 1995. III/2. 5-14.
- TAKÁCS, I.:
1995. A kolostorok kertje. In: *Pannonhalmi Szemle* 1995. III/2. 21-27.

TOMBOR I.:

1968. *Magyarországi festett famennyezetek*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

UBRIZSI SAVOIA, A.:

1995. The Botanical Garden of Padua in Guilandino's day In: *The Botanical Garden of Padua 1545 – 1995*. Marsilio, Venice.

SOME COMMENTS ON CHANGE OF MEDIEVAL ORGANIC WORLD CONCEPT

JÁNOS GÉCZI

In the Middle Age the knowledge about the nature based upon the antique preliminaries as Aristoteles's and Theophratos's system, and its organic world concept the text describing visually and verbally the nature, has double content: on one hand they concern the biological reality, on the other hand they constitute a part of a symbolic system. The structure of the world concept, the chain of the living beings, which had been developed by a slow procedure (III.–VIII. century), fixed all the places in the hierarchy, and have had allegorical, symbolical interpretation. During the next centuries, until the renaissance, in the so-called vitalistic version the human being becomes more free, his/her role appreciates. We show this procedure by few examples, e.g. gardens as the source of knowledge, gardens of Bible, the hortus conclusus, Islamic gardens, profane gardens, pleasure and medical–botanical gardens. Other series of our examples related to the rose, as symbols. After the typical Baroque allegories, we present a few Hungarian cases (XI.–XVII. century) from the literature and explain what the rose – picture – poems were.

A JÁVORFA, AVAGY A MESEI KEVERT MŰFAJÚSÁG NYELVI MUTATÓI

TUBA MÁRTA

A mese és kutatása népszerű dolog. Mesekutatás teszi ki a folklorisztika nagy részét, és mesekutatókból áll a folkloristák döntő többsége is. A magyar néprajz a kezde-
tektől fogva többé-kevésbé tudatosan fordult a népmese gyűjtése és vizsgálata felé. Mind
a *Magyar Népköltési Gyűjtemény*, mind az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* anyagának
többsége mese, és az utóbbi években készült el a *Magyar Népmese-katalógus* is. A mese
hálás terepet nyújtott a népnyelvvvel foglalkozó nyelvészeknek is, hiszen a népmeseszö-
vegekben a nyelvjárási adatok teljes tára megtalálható. Minden bizonnyal ez is ösztö-
nözte a *Magyar Nyelvőrben* már a XIX-XX. század fordulóján megjelent összefüggő
nyelvjárási meseszöveg-közléseket.

Néprajz és nyelvészet kapcsolata ma is élő. A folklór jellegű textológia a megfor-
málódás stádiumán túljutott (VOIGT: 1989. 34). A szövegnyelvészet, szociolingvisztika,
pragmatika és a megújuló mondat- és stilsztika friss eredményeit összevetni a folklór
hagyományos megállapításaival olyan út, amelyről sok eredményt várhatunk. E dolgozat
az első lépést jelenti ezen az úton.

Az itt következő koreferenciális elemzést VILLÁNYI PÉTER Zabarban gyűjtött meséi-
nek egyik darabján, *A jávorfa* című mesén végzem el. A könyvet a Gömör néprajza sorozat
XX. köteteként adta ki a KLTE Néprajzi Tanszéke 1989-ben, Ujváry Zoltán szerkeszté-
sében. Az elemzés egy készülő nagyobb munka része, amelyben majd arra teszek kísérletet,
hogy a tündérmesék csoportjaira vonatkozó szövegtypológiai jegyeket állapítsak meg.

A dolgozatban először a mese eredeti szövegét adom meg, majd ezt az *Officina
Textologica* című folyóirat 2. számában bemutatott minta alapján elvégzett koreferencia-
elemzés követi (PETŐFI: 1998.), melynek lépései az alábbiak. Az eredeti szöveg címe elől
elhagyom a kötetbeli sorszámot. Minden szövegmondatot sorszámmal látok el, amelyet
kiegészítek a K = makrokompozícióegység jelével (K00 – K32): [K00]A jávorfa. A
szövegmondatokat verbálisan kiegészítem, amit zárójelben, dőlt szedéssel jelzek (K00 /
&vb stb.): [K01/&vb]Volt (egyszer, valahol) egy^királynak három^lánya. A kiegészített
szövegmondatokat mondategységekre bontom, megállapítom predikatív viszonyukat – ha
lehetséges –, majd az általam koreferensnek tartott entitásokhoz indexszámokat rendelek:
i00 = a mese ideje, i02* = egy király (rang, tulajdonság), i03* = (három) királylány
(rang, tulajdonság), i02 = a király. A szövegmondatok elemzését az indexált változattal
zárom (K00/&ind stb.): [K01/&ind]Volt(=i00+i03*) egy^király(=i02*)nak három^lá-
nya(=i03*+i02). Az elemzésben alkalmazott jelek magyarázatát az első előforduláskor
adom meg.

Az egyes szövegmondatok elemzését a koreferenciális indexekkel ellátott változa-
tok összefoglaló táblázata követi. A koreferencialáncokat szintén táblázatba foglalom, és
összefoglalóan értékelem. A tanulságok összesítésével a szöveg további elemzésének
szempontjait jelölöm ki.

27. A jávorfa

Vót egy kirának három lánya. Osztan a legkisebbet legjobban szerette. De azé szerette ő mind a hármat, de mégis a legkisebb vót a legkedvesebb neki.

Egyszer elmentek, elment a három lány eprezni, főgyi epret szedni. Akkor is a legkisebb szedte a kis kosarát teli. Osztann a két kirájlány, a két testvéri, em meg má írigységbe aszonta, hogy hát – összebeszétek, hogy – egygy is őt szerette úgyis az apjok, meg ha maj most is hazamennek, oszt az ő kosara lett leghamarább téli, megint őt szeretyi legjobban. Mi csinállyonak vele?

Mit nem csináltak vele? Tanátak egy gödröt, beleásták a lyánt, a testvériket Osztann a izén, azon a kis dombon, ahogy beleásták – ők meg hazamentek nagy izén, mer aszonták az apjoknak, hogy a vadállat szétszaggatta a legkisebb lyántestvériket.

Nagyon nagy szomorúság lett a kirának, de nagyon! Hát hogyne, egy lánya, igaz-c má! Osztan akkor azon a kis dombon, amit ráhúztak a lyánnak vagy a gödörnek a tetejire, má másnapra lett egy jávorfa, egy ojjan, hogy má lehetett belőle egy sípot csinányi. Osztann a juhásznak meg mingyá a szemibe tűnt.

Szemibe tűnt a juhásznak, osztann aszongya, hogy hát ő azt a szép kis fácskát még nem látta, de ő aztat le is vágja, oszt akkor csinál belőle furollyát. Csinát is, le is vágta, oszt csinát belőle furollyát. Osztan akkor fújta, osztan akarmit akart rajta fújnyi, csak asz fújta, hogy:

– Fújad, fújad, juhászlegény,
én is voltam kirá lánya,
a királynak kisebb lánya,
mos már vagyok jávorfácska,
jávorfábó furollyácska.

De ő akarmit akart rajta furolly... vagy fújnyi, furollyáznyi, állandóan neki a furolly csak ezt fújta. Hát egyet gondolt a juhász, hogy ő azt elviszi a királyho, hogy hát miféle lehet az, mi az.

Hát osztan el is vitte ő azt a királyho. Fúja a király – mer aszonta a király a fiúnak, hogy adja oda neki, hogy őneki mit fúj. No, fújta osztann a furolly, hogy:

– Fújad, fújad, édesapám,
én is voltam király lánya,
a királynak kisebb lánya,
mos már vagyok jávorfácska,
jávorfábó furollyácska.

Megint odadták a királynénak. Annak is fújta osztan, hogy:

– Fújad, fújad, édesanyám,
én is voltam kirá lánya,
a királynak kisebb lánya,
mos már vagyok jávorfácska,
jávorfábó furollyácska.

No, berendelyi a király a két lyányát, hogy hát nekik mit fúj. Hát oszt mingyá odadják az egyik lánnak. Annak meg azt izéte, hogy hát:

– Fújad, fújad, én gyilkosom,
én is voltam kirá lánya,
a királynak kisebb lánya,
mos már vagyok jávorfácska,
jávorfábó furollyácska.

Odadják a másíknak is, hogy hát annak mit fűj. Annak is azt fűjta, hogy:

– Fűjad, fűjad, én gyilkosom,
én is voltam király lánya,
a királynak kisebb lánya,
mos már vagyok jávorfácska,
jávorfábó furollyácska.

Mingyá eszre gyött a király, hogy a lányát a két lány tette tönkre. Úgyhogy osztan a két lánt rögtön kiűzte a izébő, kastélybó, hogy menjenek, amörre a két szemikvel látnak. A király meg a királyné még azóta is siratja a harmagyk lányukot, hogyha men nem haltak.

A megváltoztatott szöveg

[K00]A jávorfa

[K01]Volt egy királynak három lánya. [K02]Aztán a legkisebbet legjobban szerette. [K03]De azért szerette ő mind a hármat, de mégis a legkisebb volt a legkedvesebb neki.

[K04]Egyszer elmentek, elment a három lány eprezni, földi epret szedni. [K05]Akkor is a legkisebb szedte a kis kosarát tele. [K06]Aztán a két királylány, a két testvére, ez meg már irigységből azt mondta, hogy hát – összebeszéltek, hogy – eddig is őt szerette úgys az apjuk, meg ha majd most is hazamennek, aztán az ő kosara lett leghamarabb tele, megint őt szereti legjobban. [K07]Mit csináljanak vele?

[K08]Mit nem csináltak vele? [K09]Találtak egy gödröt, beleásták a lányt, a testvérüket. [K10]Aztán a izén, azon a kis dombon, ahogy beleásták – ők meg hazamentek nagy izén, mert azt mondták az apjuknak, hogy a vadállat szétszaggatta a legkisebb lánytestvérüket.

[K11]Nagyon nagy szomorúság lett a királynak, de nagyon! [K12]Hát hogyne, egy lánya, igaz-e már! [K13]Aztán akkor azon a kis dombon, amit ráhúztak a lánynak vagy a gödörnek a tetejére, már másnapra lett egy jávorfa, egy olyan, hogy már lehetett belőle egy sípot csinálni. [K14]Aztán a juhásznak meg mindjárt a szemébe tűnt.

[K15]Szemébe tűnt a juhásznak, aztán azt mondja, hogy hát ő azt a szép kis fácskát még nem látta, de ő azt le is vágja, aztán akkor csinál belőle furulyát. [K16]Csinált is, le is vágta, aztán csinált belőle furulyát. [K17]Aztán akkor fűjta, aztán akármit akart rajta fűjni, csak azt fűjta, hogy:

– Fűjjad, fűjjad, juhászlegény,
én is voltam király lánya,
a királynak kisebb lánya,
most már vagyok jávorfácska,
jávorfából furulyácska.

[K18]De ő akármit akart rajta furuly... vagy fűjni, furulyáznyi, állandóan neki a furulya csak ezt fűjta. [K19]Hát egyet gondolt a juhász, hogy ő azt elviszi a királyhoz, hogy hát miféle lehet az, mi az.

[K20]Hát aztán el is vitte ő azt a királyhoz. [K21]Fűjja a király – mert azt mondta a király a fiúnak, hogy adja oda neki, hogy őneki mit fűj. [K22]No, fűjta aztán a furulya, hogy:

– Fűjjad, fűjjad, édesapám,
én is voltam király lánya,
a királynak kisebb lánya,
most már vagyok jávorfácska,
jávorfából furulyácska.

[K23]Megint odaadták a királynénak. [K24]Annak is fűjta aztán, hogy:

– Fűjjad, fűjjad, édesanyám,
én is voltam király lánya,
a királynak kisebb lánya,
most már vagyok jávorfácska,
jávorfából furulyácska.

[K25]No, berendeli a király a két lányát, hogy hát nekik mit fűj. [K26]Hát aztán mindjárt odaadják az egyik lánynak. [K27]Annak meg azt ízélte, hogy hát:

– Fűjjad, fűjjad, én gyilkosom,
én is voltam király lánya,
a királynak kisebb lánya,
most már vagyok jávorfácska,
jávorfából furulyácska.

[K28]Odaadják a másiknak is, hogy hát annak mit fűj. [K29]Annak is azt fűjta, hogy:

– Fűjjad, fűjjad, én gyilkosom,
én is voltam király lánya,
a királynak kisebb lánya,
most már vagyok jávorfácska,
jávorfából furulyácska.

[K30]Mindjárt észre jött a király, hogy a lányát a két lány tette tönkre. [K31]Úgy-hogy aztán a két lányt rögtön kiűzte a izéből, kastélyból, hogy menjenek, amerre a két szemükkel látnak. [K32]A király meg a királyné még azóta is siratja a harmadik lányukat, hogyha meg nem haltak.

Az egyes szövegmondatok koreferenciális elemzése

[K00]A jávorfa

[K00/&vb] (Ez)A^jávorfa (meséje); (Ez) A^jávorfá(nak a meséje); (Ez) A^jávorfá(vá vált királylány meséje)

Kommentár

A kötetbeli és a *Magyar Népmese-katalógus*beli (MNK) cím egy kicsinyítőképző-bokorban tér el egymástól (*A jávorfa*, *A jávorfácska*). A kötetben szereplő mesék címét a gyűjtő adta, ez azonban sokszor azonos a mesemondó által használt címmel.

A cím szövegmondatának predikatív viszonya hiányos, kiegészítése többféleképpen lehetséges. Az általam javasolt kiegészítések predikatív viszonya: (ez) – (meséje).

A határozott névelős főnév individuumot jelöl ki, tehát ^ jellel összekapcsoltam (konkatenáltam). Az új indexet (első előfordulást) vastag szedéssel jelölöm.

Bevezetendő index

i01 = a jávorfa

[K00/&ind]A^jávorfa(=i01)

[K01]Volt egy királynak három lánya.

[K01/&vb]Volt (egyszer, valahol) egy^királynak három^lánya.

Kommentár

A szövegmondat egy mondategységből és egy predikatív viszonyból áll.

A predikatív viszony: **lánya – volt**.

A mesekezdet i00₀ indexet kap, mert innentől kezdve nyílik lehetőség az időbeli strukturálásra. A mesekezdet olyan klisé, amely egyrészt a meseelemek (személyek, tárgyak, az elbeszélés argumentumai) meglétének egzisztenciális állítása, másrészt a fikciót jelöli. Felismerése és használata hozzátartozik a mese szövegtípusáról kialakított tudásunkhoz. Ennek a szövegnek az első mondatából épp az idő- és a téragumentum hiányzik, de a mesére mint szövegtípusra vonatkozó tudásunk alapján a hiányt ki tudjuk egészíteni (*valamikor, valahol*). Az idő- és a téragumentum nyelvi jelölése fakultatív (*egyszer, az Óperenciás-tengeren is túl stb.*) (KANYÓ: 1990. 255–258).

A határozatlan névelős főnév (főneves kifejezés) egyénít, és referenciája nem specifikus (tulajdonképpen rangot, tulajdonságot jelent), ugyanis a levést kifejező, igekötő nélküli *volt* ige nem-specifikus határozatlan főnévi csoportot kíván alanyaként (É. KISS: 1998. 74): **egy^király(i02*)nak**.

A mennyiségjelzős szintagma tagjait konkatenáltam (**három^lánya**).

A birtokos jelzőt esetragos főnévként jelölöm: **király(i02)nak**.

A birtokos szintagma alaptagját úgy jelölöm, hogy először a birtok indexét tüntetem föl, majd ehhez + jellel kapcsolom a birtokos indexét: **lánya** (i03+i02, azaz a három lány = i03 + a király = i02).

A szövegmondat elején a **király** határozatlan referenciájú, de a birtokos szerkezet már határozottá teszi ('annak az egy királynak volt három lánya').

Szintén a kategóriába sorolás miatt különböztetem meg az első szövegmondat három királylányát (i03*) a később megjelenő konkrét mesealakoktól (i03).

Bevezetendő indexek

i00 = a mese ideje

i02* = egy király (rang, tulajdonság)

i03* = (három) királylány (rang, tulajdonság)

i02 = a király

[K01/&ind]Volt(=i00+i03*) egy^király(=i02*)nak három^lánya(=i03*+i02).

[K02]Aztán a legkisebbet legjobban szerette.

[K02/&vb]Aztán a^legkisebbet (a legkisebb lányát) legjobban szerette (a király).

Kommentár

A szövegmondat egy mondategységből és egy predikatív viszonyból áll.

A predikatív viszony hiányos, [K01]-ből egészíthető ki: *(a király) – szerette*.

Az *aztán* határozószó a mese idejének múlását jelzi, így i00₁ indexet kap. Az időszervezet leírása nem lehet teljes az igeidőknek, az időhatározói mellékmondatok kötőszavai időviszonyító képességének, az ige jelentésének és a mellérendelő kötőszavaknak a vizsgálata nélkül (KIEFER: 1992. 40), ám e dolgozatban – kis kitéréssel – csak az időhatározószók indexálására szorítkozom. (A továbbiakban az *aztán* indexálását külön nem említem.)

A kijelölő jelzős szintagmát, melynek alaptagja hiányzik, konkatenáltam (*a^legkisebbet*).

A tárgyas ige után először az alany indexét adom meg, majd virgulával elválasztva a tárgyt: *szerette(i02li04) = a király(i02)l a legkisebb lányát(i04)*.

Bevezetendő index

i04 = a legkisebb királylány

[K02/&ind] *Aztán(i00₁) a^legkisebb(=i04)et legjobban szerette(i02li04)*.

[K03] *De azért szerette ő mind a hármat, de mégis a legkisebb volt a legkedvesebb neki.*

[K03/&vb] *De azért szerette ő (a király) mind^a^hármat (mindhárom lányát), de mégis a^legkisebb (lánya) volt a^legkedvesebb neki (a királynak).*

Kommentár

A szövegmondat két mondategységre bontható.

Az első mondategység [K03a]: *De azért szerette ő mind a hármat,*

Predikatív viszonya: *ő – szerette*.

A második mondategység [K03b]: *de mégis a legkisebb volt a legkedvesebb neki.*

Predikatív viszonya: *legkisebb – volt legkedvesebb*.

A kijelölő jelzős szintagmát konkatenáltam (*mind^a^hármat*).

A határozott névelős kifejezéseket konkatenáltam (*a^legkisebb, a^legkedvesebb*).

Az *ő* személyes névmás [K01]-ből nyeri el referenciáját: 'a király'. A [K03b]-ben előforduló személyragos határozószó, *neki*, is megnevezésre képes személyes névmásnak tekintendő (É. KISS: 1998. 181), referenciája azonos [K03a] *ő*-jével: 'a királynak'.

Új indexet nem kell bevezetni.

[K03/&ind] *De azért szerette(i02li03) ő(i02) mind^a^hárm(i03)at, de mégis a^legkisebb(i04) volt(i04) a^legkedvesebb neki(i02)*.

[K04] *Egyszer elmentek, elment a három lány eprezni, földi epret szedni.*

[K04/&vb] *Egyszer elmentek (ők, a három királylány), elment a^három^lány eprezni, földi^epret szedni.*

Kommentár

A szövegmondat három mondategységet tartalmaz, melyek a következők:

[K04a]: *Egyszer elmentek,*

Predikatív viszonya: (*ők*) – **elementek**.

[K04b]: **element a három lány eprezni**,

Predikatív viszonya: **lány – element**.

[K04c]: **földi epret szedni**.

A mondategység predikatív viszonya hiányos, [K04b]-ből egészíthető ki: (*lány*) – (*element*).

Az **egyszer** határozószó az idő múlására utal, a hozzárendelt index: $i00_2$. Az **elementek**, **element** igekötős igékhez nem rendeltem helyre utaló indexet, bár az *el* irányt jelöl, mert csak egy fakultatív célhatározói vonzat szerepel a szövegmondatban: **eprezni**.

A jelzős szerkezeteket konkatenáltam (**a^három^lány, földi^epret**). A leíró nyelv-tan az **a három lány** szerkezetéről mint kijelölő jelzős szerkezetéről nem szól, bár az elmondottakból – határozott névelővel – következne: (*A*) *Kék ruháját vette föl* (RÁCZ: 1968. 338).

A három királylány ebben a mondatban már három egyénként szerepel, ezért $i03$ indexszel láttam el.

Bevezetendő index

$i05$ = földi eper

[K04/&ind]Egyszer($i00_2$) elementek($i03$), element($i03$) a^három^lány($i03$) eprezni, földi^epr(= $i05$)et szedni.

[K05]Akkor is a legkisebb szedte a kis kosarát tele.

[K05/&vb]Akkor is a^legkisebb (*lány*) szedte a^kis^kosarát (*az övét, a legkisebb lányét*) tele.

Kommentár

Az ötödik szövegmondat egy mondategységből áll.

Predikatív viszonya: **legkisebb – szedte tele**.

Az **akkor** mutató határozószó $i00_2$ indexet kap: referenciája azonos a [K04a]-beli **egyszerrel**, hiszen ugyanarról az alkalomról van szó.

A kijelölő jelzős szerkezeteket konkatenáltam (**a^legkisebb (lány), a^kis^kosarát**).

A módosítót (is) nem konkatenáltam. Az általa jelölt úgynevezett belső előfeltevés – ha akkor is, akkor nyilván máskor is – csak az adott szövegvilágban érvényes (SZENDE: 1996. 92).

A **tele** igekötő befejezetté teszi a cselekvést. Igekötő és ige kapcsolatát – a konkatenáció kínálózó jelével – nem jelöltem.

Bevezetendő index

$i06$ = a kosár

[K05/&ind]Akkor($i00_2$) is a^legkisebb($i04$) szedte($i04|i06$) a^kis^kosarát($i06+i04$)t tele.

[K06]Aztán a két királylány, a két testvére, ez meg már irigységből azt mondta, hogy hát – összebeszéltek, hogy – eddig is őt szerette úgyis az apjuk, meg ha majd most is hazamennek, aztán az ő kosara lett leghamarabb tele, megint őt szereti legjobban.

[K06/&vb]Aztán a két királylány (a két idősebb királylány), a két testvére (a legkisebb királykisasszonyé), ez (ezek, a két idősebb királylány) meg már irigységből azt mondta, hogy hát – összebeszéltek, hogy – eddig is őt (a legkisebbik királylányt) szerette úgyis az apjuk (a három lányé), meg ha majd most is hazamennek, aztán az ő kosara (a legkisebbik királylányé) lett leghamarabb tele, megint őt (a legkisebbik királylányt) szereti legjobban.

Kommentár

A hatodik szövegmondatban hat mondategységet különíthetünk el.

[K06a]: Aztán a két királylány, a két testvére, ez meg már irigységből azt mondta, Predikatív viszonya: királylány – mondta.

A testvére és az ez értelmező jelzők.

[K06b]: hogy hát eddig is őt szerette úgyis az apjuk,

Predikatív viszonya: apjuk – szerette.

[K06c]: összebeszéltek, hogy

Predikatív viszonya hiányos, [K06a]-ból egészíthető ki: (ők, a két királylány) – összebeszéltek.

[K06d]: ha majd most is hazamennek,

Predikatív viszonya hiányos, [K06a]-ból egészíthető ki: (ők, a két királylány) – hazamennek.

[K06e]: meg aztán az ő kosara lett leghamarabb tele,

Predikatív viszonya: kosara – lett tele.

[K06f]: megint őt szereti legjobban.

Predikatív viszonya hiányos, [K06b]-ből egészíthető ki: (apjuk) – szereti.

A szövegmondatban kétszer fordul elő az *aztán* határozószó. Használata [K06e]-ben inkább kötőszószerű ('és'), így időre utaló indexet ez esetben nem adtam neki.

A *már* határozószót (*már irigységből*) kötőszószerűen használt magyarázó szóként értelmeztem: 'márhogy', 'mármint' (ÉKSz. 1972.), ezért nem láttam el időre utaló indexszel.

Az *eddig* mutató névmási határozószó, referenciája azonos a [K04a]-beli *egyszer* és a [K05]-beli *akkor* határozószóéval (i00₃). A közelre mutató névmás nézőpontváltást jelez: a két nővér beszél.

A *majd*, *most*, *megint* határozószók meg nem történt eseményekre, jövő időre utalnak (i00₁), a *leghamarabb* határozószó a jövőből utal vissza az i00₂ referenciájú időpontra [K05]. Az események kronologikus sorrendje megbomlik, a mesélő előbb mond el egy időben később történt dolgot: a legkisebb királylány kosara tele lett, és csak azután beszélt össze a két nővére. Az anakronia ebben a szövegmondatban a szóban forgó szereplőkre és eseményekre vonatkozó visszatekintés, homodiegetikus analepszis (TOOLAN: 1991. 50).

A *majd* és a *most* határozószókat azért konkaténáltam, mert ugyanarra a jövőbeli időpontra vonatkoznak, és egyenkénti elhagyásukkal is értelmes mondatot kapunk: *majd hazamennek, most hazamennek*.

A hátot határozószónak, elbeszélésben alkalmazott élénkítőszónak veszem (ÉKSz. 1972.), időre utaló indexszel sem most, sem a későbbiekben nem látom el. A szó [K06b]-ben töltelékszerű elem.

A kijelölő jelzős szintagmákat az eddigieknek megfelelően konkatenáltam (a[^]két[^]királynő, a[^]két[^]testvére). A konkatenációt szemantikailag jelöli a grammatikailag egyes számú, de többes értelmű értelmező jelző: két királynő = két testvére = ez(ek).

A [K06a] mondategység – főmondat – utalószavát tárgyi vonzatként tüntettem föl, melyet a tárgyas igék indexálásával megegyezően virgulával választok el a személyre utaló indextől: mondt(a)(i07 = a két idősebb királynő|AZT). Az összebeszéltek ige igekötője döntően nem irányt jelöl, ezért nem kapott külön indexet.

Bevezetendő index

i07 = a két idősebb királynő

[K06/&ind] Aztán(i00₃) a[^]két[^]királynő(=i07), a[^]két[^]testvére(i07+i04), ez(i07) meg már irigységből azt mondt(a)(i07|AZT), hogy hát – összebeszéltek(i07), hogy – eddig(i00₃) is ő(i04)t szerette(i02li04) úgyis az[^]apjuk(i02+i03), meg ha majd[^]most(i00₃) is hazamennek(i03), aztán az[^]ő[^]kosara(i06+i04) lett(i06) leghamarabb(i00₂) tele; megint(i00₃) ő(i04)t szereti(i02li04) legjobban.

[K07]Mit csináljanak vele?

[K07/&vb]Mit csináljanak vele (a legkisebbik királynővel)?

Kommentár

A hetedik szövegmondat egy mondategységből áll, egy predikatív viszonyt tartalmaz, amely hiányos, de [K06a]-ból kiegészíthető: (ők, a két idősebb királynő) – csináljanak.

Mivel a kérdő mondatra választ várunk, a kérdőszónak ugyanolyan előreutaló szerepet tulajdonítottam, mint a főmondat utalószavának, és ugyanúgy jelöltem: csináljanak(i07|MIT).

A vele személyes névmás referenciáját legvalószínűbben az előző szövegmondatból kapjuk meg: 'a legkisebb királynő'. Az individuum tartalmas megnevezése utoljára két szövegmondat távolságnyira, [K05]-ben történt.

Bevezetendő index nincs.

[K07/&ind]Mit csináljanak(i07|MIT) vele(i04)?

[K08]Mit nem csináltak vele?

[K08/&vb]Mit[^]nem csináltak vele (a legkisebbik királynővel)?

Kommentár

A nyolcadik szövegmondat is egy mondategységből áll, és egy predikatív viszonyt tartalmaz, amely szintén hiányos, de [K06]-ból kiegészíthető: (ők, a két idősebb királynő) – csináltak.

A nyolcadik szövegmondat tagadó kérdésként ismétli meg a hetediket, ebből következően elemzési szempontjaik megegyeznek. A szövegmondat hangsúlyos tárgyára vonatkozó tagadószót konkatenáltam.

Az ismétlés felhívja a figyelmet az elkövetett, de kimondatlan eseményre, a testvérgyilkosságra.

Bevezetendő index nincs.

[K08/&ind]Mit^nem csináltak(i07|MIT) vele(i04)?

[K09]Találtak egy gödröt, beleásták a lányt, a testvérüket.

[K09/&vb]Találtak egy^gödröt, beleásták a^lányt, a^testvérüket.

Kommentár

A kilencedik szövegmondat két mondategységre bontható.

[K09a]: Találtak egy gödröt,

Predikatív viszonya hiányos, az előzőekhez hasonlóan [K06]-ból egészíthető ki: *(ők, a két idősebb királylány) – találtak.*

[K09b]: beleásták a lányt, a testvérüket.

Predikatív viszonya hiányos, kiegészítése megegyezik [K09a]-val: *(ők, a két idősebb királylány) – beleásták.*

A szövegben először megjelenő, határozatlan referenciájú egy^gödröt névelős kifejezést konkatenáltam.

A beleásták igekötős ige, igekötője irányt jelöl. Ezt az igekötő után jelölöm: **bele(i08 = a gödörbe)ásták**. A továbbiakban az irányjelölő igekötők jelölését egyenként nem indokolom.

Az értelmező jelző tagjai szemantikailag konkatenáltak: **lányt = testvérüket**.

i04 = a király legkisebbik lánya index új jelentéssel gazdagodik: a két idősebb királylány testvére.

Bevezetendő index

i08 = egy gödör

[K09/&ind]Találtak(i07|i08) egy^gödr(i08)^öt, bele(i08)ásták(i07|i04) a^lányt(i04)t, a^testvérük(i04+i07)et.

[K10]Aztán a izén, azon a kis dombon, ahogy beleásták – ők meg hazamentek nagy izén, mert azt mondták az apjuknak, hogy a vadállat szétszaggatta a legkisebb lánytestvérüket.

[K10/&vb]Aztán a^izén, azon^a^kis^dombon *(amit a gödör fölé emeltek)*, ahogy beleásták *(a testvérüket)* – ők *(a két idősebb királylány)* meg hazamentek nagy izén, mert azt mondták az^apjuknak, hogy a^vadállat szétszaggatta a^legkisebb^lánytestvérüket.

Kommentár

A tizedik szövegmondat négy mondategységet tartalmaz.

[K10a]: ...a izén, azon a kis dombon, ahogy beleásták –

Predikatív viszonya hiányos, az alanyt az előző szövegmondatból tudhatjuk meg: *(ők, a két idősebb királylány) – beleásták.*

[K10b]: *Aztán... ők meg hazamentek nagy izén,*

Predikatív viszonya: *ők – hazamentek.*

[K10c]: *mert azt mondták az apjuknak,*

Predikatív viszonya hiányos, az igei személyrag utal az előző mondategységekkel és szövegmondatlalt azonos alanyra: *(ők, a két idősebb királylány) – mondták.*

[K10d]: *hogy a vadállat szétszaggatta a legkisebb lánytestvérüket.*

Predikatív viszonya: *vadállat – szétszaggatta.*

Az *ahogy* időhatározószót 'miután' jelentésben értelmeztem, hozzá az i00₄ indexet rendeltem, mert előbb ásták be, és utána mentek haza. A jelenség ugyanaz, mint a [K06]-ban megfigyelt anakrónia.

Az *izé* töltelékszót és az első mondategységben hozzákapcsolódó névelőjét konkaténáltam, de a koreferenciális elemzésben ebben a szövegmondatban nem veszem figyelembe.

A kijelölő jelzős és a minőségjelzős szintagmát konkaténáltam (*azon^a^kis^dombon, a legkisebb^lánytestvérüket*).

Az az entitás, amire a *beleás* ige igekötője irányul, az előző szövegmondatban szerepel: i08 = egy gödör. Nyilvánvaló, hogy a mesélő a sírgödör fölé emelt dombra gondolt (közös tudáskör), hiszen a dombot ismertként nevezi meg.

A *hazamentek, szétszaggatta* igék igekötőjének döntően nem irányjelölést tulajdonítottam (vö. *összebeszéltek* [K06]).

A főmondat, [K10c] utalószavát a hatodik szövegmondatához hasonlóan tárgyi vonatként jelöltem.

Az *apjuknak* birtokos személyjeles főnév azért kapott i03 indexet, mert annak elenére, hogy a legkisebb királylány már halott, mind a három apjáról van szó.

Bevezetendő indexek

i09 = a domb

i10 = a (tkp. egy/valamilyen) vadállat

[K10/ind] *Aztán(i00₅) a^izén, azon^a^kis^domb(=i09)on, ahogy(i00₄) bele(i08)ásták(i07|i04) – ők(i07) meg hazamentek(i07) nagy izén, mert azt mondták(i07|AZT) az^apjuk(i02+i03)nak, hogy a^vadállat(=i10) szétszaggatta(i10|i04) a^legkisebb^lánytestvérük(i04+i07)et.*

[K11] *Nagyon nagy szomorúság lett a királynak, de nagyon!*

[K11/&vb] *Nagyon nagy szomorúság lett a^királynak, de nagyon (amiatt, hogy meghalt az egyik lánya)!*

Kommentár

A tizenegyedik szövegmondat egy mondategységből áll, amelynek predikatív viszonya: *szomorúság – lett.*

Érzelmet kifejező mondat. Értékel, a cselekményt nem viszi tovább. Kitérőnek is tekinthető.

Bevezetendő index nincs.

[K11/&ind]Nagyon nagy szomorúság lett a^{király(i02)}nak, de nagyon!

[K12]Hát hogyne, egy lánya, igaz-e már!

[K12/&vb]Hát hogyne, egy^{lánya (a királyé meghalt)}, igaz-e már!

Kommentár

Három mondategységet: két tagolatlan mondatot – [K12a], [K12c] – és egy predikatív viszonyt tudok megállapítani.

[K12a]: Hát hogyne,

[K12b]: egy lánya,

Predikatív viszonya hiányos: *lánya* – (*meghalt*). Az előzményekből következtetéssel egészíthető ki, mert a halál ténye nincs kimondva.

[K12c]: igaz-e már!

Ez a szövegmondat is értékelő, az előző szövegmondattal együtt a kitérőhöz tartozik. [K12c] a hallgatóhoz való kiszólásként is értékelhető. A mesélő a hallgatótól együttérzést, a mesében kifejezett érzelmekkel való azonosulást, megerősítést vár el. A *már* határozószó ebben a mondategységben nyomósít (ÉKSz. 1972.).

A mennyiségjelzős szintagmát konkatenáltam (egy^{lánya}).

Új indexet nem kell bevezetni.

[K12/&ind]Hát hogyne, egy^{lánya(i04+i02)}, igaz-e már!

[K13]Aztán akkor azon a kis dombon, amit ráhúztak a lánynak vagy a gödörnek a tetejére, már másnapra lett egy jávorfa, egy olyan, hogy már lehetett belőle egy sípot csinálni.

[K13/&vb]Aztán^{akkor azon^a^kis^dombon (az említetten)}, amit ráhúztak a^(megölt) lánynak vagy a^{gödörnek a^tetejére}, már^{másnapra lett egy^jávorf}a, egy^{olyan (jávorf}a lett), hogy már lehetett belőle egy^{sípot csinálni}.

Kommentár

A tizenharmadik szövegmondat négy mondategységre osztható.

[K13a]: Aztán akkor azon a kis dombon, (...) már másnapra lett egy jávorfa, Predikatív viszonya: *jávorf*a – *lett*.

[K13b]: amit ráhúztak a lánynak vagy a gödörnek a tetejére,

Predikatív viszonya hiányos, az alany [10b]-ben szerepel utoljára expliciten: (*ők, a két idősebb királylány*) – *ráhúztak*.

[K13c]: egy olyan,

Predikatív viszonya hiányos, az alanyt és az állítmányt [K13a]-ból pótolhatjuk: (*jávorf*a) – (*lett*).

[K13d]: hogy már lehetett belőle egy sípot csinálni.

Predikatív viszonya: *csinálni* – *lehetett*.

A szövegmondatban található időhatározószók – **aztán, akkor, másnapra** – mind egy, a következő időpontra utalnak, ezért kapcsoltam össze az egymás után álló **aztán^akkor** elemeket. Véleményem szerint az összekapcsolt tagok közül ebben a szövegben a második nem állhat önállóan, az első igen: *Aztán azon a kis dombon, *Akkor azon a kis dombon.*

Mivel a **már** határozószónak van időre utaló szerepe – 'valami a vártnál, a szokottnál korábban következett vagy következik be' (ÉKSz. 1972.) –, [K13a]-ban a konkatenáció mellett döntöttem: **már^másnapra**, [K13d]-ben pedig adtam időre utaló indexet: **már(i00₆)**.

Konkatenálendő kijelölő jelzős szerkezet: **azon^a^kis^dombon**.

Bevezetendő indexek

i04** = a megölt királynő (állapotváltozás)

i11 = a gödör teteje

i12 = egy síp

i04** és **i08** viszonya metonimikus: holttest és helye kapcsolata. Ezért mondhatja a mesélő, hogy *a lánynak vagy a gödörnek a tetejére*. A metonimiát a **ráhúzták** ige igekötőjének indexébe nem foglaltam bele.

Itt jelenik meg először a címadó entitás, a jávorfa, és ebben a szövegmondatban teljesebb ki a legkisebb királynő, a jávorfa és a furulya kapcsolata: **i04**** (a megölt királynő) = **i01** (a jávorfa), **i01**** (a jávorfa mint anyag) = **i12** (a síp). Az állapotváltozásokat ebben a sorrendben – ami a „valós” eseményeket követi, hiszen mindennapi forgatókönyveink szerint valaki előbb él, aztán meghal, és csak utána lehet belőle sípot készíteni – nem tudjuk ábrázolni, mert meghamisítaná a szöveg procedurális feldolgozási rendjét. Az indexálásnak a szöveg kezdetétől, a címtől kell indulnia.

A szövegmondatban az állapotváltozás jelölését az **i01** index további mellékjelezésével is megoldhattam volna (**i01***** = a (jávorfa)síp), de egyszerűbbnek tartottam **i12** bevezetését.

[K13/&ind]Aztán^akkor(i00₆) azon^a^kis^domb(i09)on, amit rá(=i11)húztak(i07) a^ lány(i04**)nak vagy a^gödör(i08)nek a^tetejé(i11+i08)re, már^másnapra(i00₆) lett egy^jávorfa(i01), egy^olyan, hogy már(i00₆) lehetett belőle(i01) egy^síp(=i12)ot csinálni.

[K14]Aztán a juhásznak meg mindjárt a szemébe tűnt.

[K14/&vb]Aztán a^juhásznak meg mindjárt a szemébe tűnt (a jávorfa).

Kommentár

A tizennegyedik szövegmondat egy mondategységből és egy predikatív viszonyból áll. A predikatív viszony alanya hiányzik, az előző szövegmondatból tudhatjuk meg: *(jávorfa) – tűnt*.

A **mindjárt** határozószó is a meseidő múlását jelzi, referenciája azonos a szövegmondat elején álló **aztán** referenciájával (i00₇). Az azonos időpontra való utalás ismétlése kiemel, nyomatékosít (vö. [K13]).

A szemébe tűnt frazeológiai egységet nem konkatenáltam, és a predikatív viszonyban is csak az igei alaptaggal számoltam. A meghatározó tagot nem indexáltam.

Bevezetendő index

i13 = a juhász

A juhász először jelenik meg a mesében, de határozott névelővel.

[K14/&ind]Aztán(i00₇) a^juhász(= i13)nak meg mindjárt(i00₇) a szemébe tűnt(i01).

[K15]Szemébe tűnt a juhásznak, aztán azt mondja, hogy hát ő azt a szép kis fácskát még nem látta, de ő azt le is vágja, aztán akkor csinál belőle furulyát.

[K15/&vb]Szemébe tűnt a^juhásznak (*a jávorfa*), aztán azt mondja (*a juhász*), hogy hát ő (*a juhász*) azt^a^szép^kis^fácskát (*a jávorfát*) még (*eddig*) nem^látta, de ő (*a juhász*) azt (*a jávorfát*) le is vágja, aztán^akkor csinál (*ő, a juhász*) belőle (*a jávorfából egy*) furulyát.

Kommentár

A tizenötödik szövegmondat öt mondategységből áll.

[K15a]: Szemébe tűnt a juhásznak,

Predikatív viszonya hiányos, [K13a]-ból egészíthető ki: (*a jávorfa*) – tűnt.

[K15b]: aztán azt mondja,

Predikatív viszonya hiányos, az előző mondategységből egészíthető ki: (*ő, a juhász*) – mondja.

[K15c]: hogy hát ő azt a szép kis fácskát még nem látta,

Predikatív viszonya: ő – nem látta.

[K15d]: de ő azt le is vágja,

Predikatív viszonya: ő – levágja.

[K15e]: aztán akkor csinál belőle furulyát.

Predikatív viszonya hiányos, az előző mondategység(ek)ből egészíthető ki: (*ő, a juhász*) – csinál.

Az első mondategység az előző szövegmondat ismétlése, nyomatékosítása.

Időre utaló határozószók: **még, aztán, akkor**. Nem egyirányúak: [K15b]-ben az **aztán** kijelöli a mese idejében a következő időpontot (i00₈), a jelen idejű ige pedig nézőpontváltást mutat: a juhász beszél. Ennek megfelelően [K15c]-ben a **még** a juhász szempontjából vonatkozik a múltra (i00_{8m}), [K15e]-ben az **aztán^akkor** 'és aztán, és majd' jelentésben szintén az ő szempontjából a jövőre (i00_{8j}). A konkatenáció indokai azonosak [K13a]-val: az **aztán** állhat önállóan a mondategység élén, az **akkor** nem: *aztán csinál belőle furulyát, *akkor csinál belőle furulyát*.

A második mondategység tárgyi mellékmondatra utaló névmását [K06]-tal és [K10]-zel megegyezően ábrázoltam.

Konkatenált kijelölő jelzős szerkezet: **azt^a^szép^kis^fácskát**.

A tagadó igei állítmányt (**nem^látta**) konkatenáltam.

A **levág** ige igekötője befejezettséget jelent. Az igekötő elválását, az is közbeékelődését nem jelöltem (vö. K05, K10).

A rokonértelműség miatt kapta a **furulya** ugyanazt az i12 indexet, mint amit a tizenharmadik szövegmondatban a **síp**. A **furulya** névelőtlén köznévv, a határozatlanlanságot a kitehető egy névelő és az igeragozás igazolja.

Bevezetendő index nincsen, i12 a következőképpen bővül:

i12 = egy súp, (egy) furulya

[K15/&ind]Szemébe tűnt(i01) a^juhász(i13)nak, aztán(i00_g) azt mondja(i13|AZT), hogy hát ő(i13) azt^a^szép^kis^fácská(i01)t még(i00_{8m}) nem^látta(i13|i01), de ő(i13) az(i01)t le is vágja(i13|i01), aztán^akkor(i00_g) csinál(i13) belőle(i01) furulyá(i12)t.

[K16]Csinált is, le is vágta, aztán csinált belőle furulyát.

[K16/&vb]Csinált is (*a juhász a jávorfából egy furulyát*), le is vágta (*a juhász a jávorfát*), aztán csinált (*a juhász*) belőle (*a jávorfából*) furulyát.

Kommentár

A tizenhatodik szövegmondatban három mondategységet lehet megkülönböztetni.

[K16a]: Csinált is,

Predikatív viszonya hiányos, az előző mondategység(ek)ből ([K15a-e]) egészíthető ki: (*ő, a juhász*) – csinált, noha a juhász a szövegelőzményben nem alanyként fordult elő.

[K16b]: le is vágta,

Predikatív viszonya hiányos, az előző mondategység(ek)ből ([K15a-e]) egészíthető ki: (*ő, a juhász*) – levágta.

[K16c]: aztán csinált belőle furulyát.

Predikatív viszonya hiányos, az előző mondategység(ek)ből ([K15a-e]) egészíthető ki: (*ő, a juhász*) – csinált.

Az egész szövegmondat ismétlés, az ismétlésen belül is ismétlés: [K16c] bővítetten ismétli [K16a]-t, a szövegmondat egésze ismétli [K15]-öt, amit a predikatív szerkezetek hiányossága, illetve [K15]-ből lehetséges kiegészíthetősége is alátámaszt.

A szövegmondat érdekessége, hogy [K16b] időben megelőzi [K16a]-t: a mondat-egységek anakroniája hasonló [K06]-hoz és [K10]-hez (homodiegetikus analepszis).

Bevezetendő index nincsen.

[K16/&ind]Csinált is(i13), le is vágta(i13|i01), aztán(i00_g) csinált(i13) belőle(i01) furulyá(i12)t.

[K17]Aztán akkor fújta, aztán akármit akart rajta fűjni, csak azt fújta, hogy: – Fűjjad, fűjjad, juhászlegény, én is voltam király lánya, a királynak kisebb lánya, most már vagyok jávorfácska, jávorfából furulyácska.

[K17/&vb]Aztán^akkor fújta (*a juhász a furulyát*), aztán akármit akart (*a juhász*) rajta (*a furulyán*) fűjni, csak azt fújta (*a furulya*), hogy: – Fűjjad (*te, a juhász a furulyát/dalt*), fűjjad (*te, a juhász a furulyát/dalt*), juhászlegény, én (*a furulya*) is voltam király lánya, a^királynak kisebb^lánya (*voltam én, a furulya*), most^már vagyok jávorfácska (*én, a furulya*), jávorfából (*ez a/készült*) furulyácska (*vagyok én*).

Kommentár

A tizenhetedik szövegmondat nyolc mondategységre bontható. Ezek a következők:

[K17a]: **Aztán akkor fújta,**

Predikatív viszonya hiányos, [K16]-ból egészíthető ki: (*a juhász*) – **fújta**. A juhász grammatikailag kifejtett alanyként még nem szerepelt.

[K17b]: **aztán akármit akart rajta fűjni,**

Predikatív viszonya hiányos, közvetlen előzménye a verbálisan kiegészített [K17a]: (*a juhász*) – **akart**.

[K17c]: **csak azt fújta,**

Predikatív viszonya hiányos, közvetlen előzménye a verbálisan kiegészített [K17b]: (*a furulya*) – **fújta**.

[K17d]: **hogya: – Fújjad, fújjad, juhászlegény,**

Predikatív viszonya hiányos: (*te*) – **fújjad**.

Az igei személyrag E/2. alanyra utal, amelynek a szervetlenül kapcsolódó megszólítás a megnevezettje.

[K17e]: **én is voltam király lánya,**

Predikatív viszonya: **én – voltam lánya**.

[K17f]: **a királynak kisebb lánya,**

Predikatív viszonya hiányos, közvetlenül [K17e]-ből egészíthető ki: (*én*) – (*lánya voltam*).

[K17g]: **most már vagyok jávorfácska,**

Predikatív viszonya hiányos, közvetlenül [K17f]-ből egészíthető ki. Az E/1. személyes névmás mint explicit határozott alany utoljára [K17e]-ben fordult elő: (*én*) – **jávorfácska vagyok**.

[K17h]: **jávorfából furulyácska.**

Predikatív viszonya hiányos. Kiegészítéséhez [K17g] használható. Az E/1. személyes névmás megjelenéséről mondtak itt is érvényesek: (*én*) – **furulyácska (vagyok)**.

Időre utaló határozószók: **aztán, akkor, most, már**. Az **aztán^akkor** összekapcsolását az indokolta, hogy az első tag nem hagyható el: *Aztán fújta, *Akkor fújta* (vö. K13).

A **most** és a **már** határozószók ugyanarra a [K17b]-ben megjelölt időpontra vonatkoznak, de nem a narrátor, hanem az egyik szereplő, a legkisebb királylány szempontjából (E/1.): a gyilkosság következtében lett jávorfa. A **voltam** és a **vagyok** segédigék indexálása is ugyanarra a grammatikai alanyra utal: **voltam** (*én, a furulya = i12*) **király lánya, vagyok** (*én, a furulya = i12*) **jávorfácska**. A **már** határozószó nyomatékosan fejezi ki azt, hogy elkezdődött, beállt a változás (ÉKSz. 1972.), tehát a jelen állapotát a múlthoz viszonyítja. Ezért láttam el a két szót a konkatenáció jelével, valamint a múltra is utaló kettős indexszel: **most^már**(i00_{11m}).

[K17b]-ben az **akármit** általános névmást az **akar** ige tárgyi vonzatának és tartalomváró elemnek tüntettem föl, mintha főmondati utalószó lenne.

[K17e]-t – **én is voltam király lánya** – úgy értelmeztem, hogy 'én is királylány voltam', tehát 'nekem is ilyen rangom volt' (i02*, i03*). [K17f]-ben két értelmezés is fölmerülhet: a **királynak kisebb lánya** továbbra is rangot, tulajdonságot jelent (i02*, i04*), vagy a határozott névelő miatt egy bizonyos királynak a kisebb lányáról van szó (i02, i04), aki annak az országnak a királya, amelyekben a juhász él. Az első lehetőséget fogadtam el, és a rangot, tulajdonságot jelölő indexeket használtam.

A minőségjelzős szintagmát – **kisebb^lánya** – konkaténáltam.

Bevezetendő indexek

i13' = juhászlegény (megszólítás)

i04* = (leg)kisebb királylány (rang, tulajdonság)

i01** = jávorfa mint anyag (állapotváltozás)

[K17/&ind]Aztán^akkor(i00₁₀) fújta(i13li12), aztán(i00₁₁) akármit akart(i13IAKÁR-MIT) rajta(i12) fűjni, csak azt fújta(i12IAZT), hogy: – Fűjjad(i13'li12), fűjjad(i13'li12), juhászlegény(i13'), én(i12) is voltam(i12) király(i02*) lánya(i03*+i02*), a^király-(i02*)nak kisebb^lánya(i04*+i02*), most^már(i00_{11m}) vagyok(i12) jávorfácska (i01**), jávorfá(i01**)ból furulyácska(i12).

[K18]De ő akármit akart rajta furuly... vagy fűjni, furulyázni, állandóan neki a furulya csak ezt fújta.

[K18/&vb]De ő (*a juhász*) akármit akart rajta (*a furulyán*) furuly... vagy fűjni, furulyázni, állandóan neki (*a juhásznak*) a^furulya csak ezt (*az előbbi dalt*) fújta.

Kommentár

A tizennyolcadik szövegmondatban két mondategységet találunk.

[K18a]: **De ő akármit akart rajta furuly... vagy fűjni, furulyázni,**

Predikatív viszonya hiányos, közvetlenül [K17]-ből egészíthető ki: (*a juhász*) – **akart.**

[K18b]: **állandóan neki a furulya csak ezt fújta.**

Predikatív viszonya: **furulya – fújta.**

A szövegmondat lényegében [K17b] és [K17c] ismétlése. Az utalás „hatókörét”, a dalt [K17c]-ben pontosan jelöli a távolra mutató névmási alap (utalószó): **azt**, ami itt előre utal, [K18b]-ben pedig a közelre mutató névmás (a mondategység grammatikai tárgya): **ezt**, ami a szövegben vissza utal.

Időt jelölő indexszel az **állandóan** határozószót láttam el.

Bevezetendő index nincsen.

[K18/&ind]De ő(i13) akármit akart(i13IAKÁRMIT) rajta(i12) furuly... vagy fűjni, furulyázni, állandóan(i00₁₂) neki(i13) a^furulya(i12) csak ezt fújta(i12IEZT).

[K19]Hát egyet gondolt a juhász, hogy ő azt elviszi a királyhoz, hogy hát miféle lehet az, mi az.

[K19/&vb]Hát egyet gondolt a^juhász, hogy ő (*a juhász*) azt (*a furulyát*) elviszi a^királyhoz, hogy hát miféle lehet az (*a furulya*), mi az (*a furulya*).

Kommentár

A tizenkilencedik szövegmondat négy mondategységből áll.

[K19a]: **Hát egyet gondolt a juhász,**

Predikatív viszonya: **juhász – gondolt.**

[K19b]: **hogy ő azt elviszi a királyhoz,**

Predikatív viszonya: **ő – elviszi.**

[K19c]: **hogy hát miféle lehet az,**
Predikatív viszonya: **miféle lehet – az.**

[K19d]: **mi az.**

Predikatív viszonya: **mi – az.**

[K19d] [K19c] ismétlése, nyomatékosítása, a predikatív viszony is ezt tükrözi.

Az ő személyes névmás az előző mondategységből, [K19b]-ből ('a juhász'), az az mutató névmás tartalma az előző szövegmondatból, [K18b]-ből ('a furulya') töltődik fel.

Az első mondategység **egy**et gondolt szövegrészét szinonimnak veszem az *azt gondolta* szerkezettel, és ugyanúgy elemzem: az **egy** számnév ugyanolyan tartalomváró elem, mint a névmási alap.

A **király** ebben a szövegmondatban már egy bizonyos királyt jelent, annak az országnak a királyát, amelyikben a juhász lakik. Mi, a hallgatók/olvasók már ismerjük ezt a személyt.

A jelen idejű igealakok (**elviszi, lehet**) jövő időre utalnak.

Az **elviszi** igekötője irányt jelöl: **el(i02)viszi a király(i02)hoz.**

Új indexet nem kell bevezetni.

[K19/&ind]Hát egyet gondolt(i13IEGYET) a^juhász(i13), hogy ő(i13) az(i12)t el(i02)viszi(i13li12) a^király(i02)hoz, hogy hát miféle lehet(i12) az(i12), mi az(i12).

[K20]Hát aztán el is vitte ő azt a királyhoz.

[K20/&vb]Hát aztán el is vitte ő (a juhász) azt (a furulyát) a^királyhoz (az említett)hez).

Kommentár

A huszadik szövegmondat egy mondategységből és egy predikatív viszonyból áll.
Predikatív viszonya: **ő – elvitte.**

A személyes névmási alany referenciáját [K19a]-ból tudjuk: 'a juhász'.

A szövegmondat [K19b] ismétlése.

Ige és igekötő elválását, az is módosítószó beékelődését [K15d]-hez hasonlóan nem jelöltem. Az igekötő irányjelölését az előző szövegmondatához hasonlóan indexáltam.

Bevezetendő index nincs.

[K20/&ind]Hát aztán(i00₁₃) el(i02) is vitte(i13li12) ő(i13) az(i12)t a^király(i02)hoz.

[K21]Fújja a király – mert azt mondta a király a fiúnak, hogy adja oda neki, hogy őneki mit fúj.

[K21/&vb]Fújja a^király (a furulyát) – mert azt mondta a^király a^fiúnak, hogy adja oda neki (a királynak a furulyát), hogy őneki (a királynak a furulya) mit fúj.

Kommentár

A huszonegyedik szövegmondat négy mondategységet tartalmaz.

[K21a]: **Fújja a király –**

Predikatív viszonya: **király – fújja.**

[K21b]: **mert azt mondta a király a fiúnak,**

Predikatív viszonya: **király – mondta.**

[K21c]: **hogy adja oda neki,**

Predikatív viszonya hiányos, az előző mondategységből, [K21b]-ből egészíthető ki: (*a juhász*) – **adja oda.** A *juhász* explicit alanyként utoljára [K19a]-ban fordult elő.

[K21d]: **hogy őneki mit fűj.**

Predikatív viszonya hiányos, az előző szövegmondat(ok)ból egészíthető ki: (*a furulya*) – **fűj.** A *furulya* explicit alanyként [K18b]-ben szerepelt.

A narráció nem követi az időrendet, hiszen logikusan [K21b, c, d]-nek meg kell előznie [K21a]-t. A logikai rendet igazolja a magyarázó **mert** kötőszó [K21b] élén, ami az összetett mondat főviszonyát jelzi: [K21a] főmondat, [K21b] főmondat, a következők ennek alárendelt mellékmondatok: [K21c] tárgyi alárendelt mellékmondat, [K21d] célhatározói alárendelt mellékmondat. Az események elmondásának időrendje [K06], [K10] és [K16]-hoz hasonlóan bomlik meg, ám az anakroniát időhatározószó nem jelöli.

Az első mondategység jelen idejű igéje kiemeli a szemünk előtt zajló leleplezési jelenet drámaiságát: **fűjja a király.**

Az **adja oda** (K21c) és a **fűj** (K21d) jelen idejű igealakok a jövőre vonatkoznak a király idézett beszédében.

Az **adja oda** igekötője irányjelölő: **oda**(i02 = a királynak). Az elváló igekötőt nem konkaténáltam.

A személyes névmási határozószók legvalószínűbben a második mondategységből nyerik el referenciájukat: [K21b] a király – [K21c]: **neki**, [K21d]: **őneki**.

A főmondatbeli utalószó (**azt**) és a kérdő névmás (**mit**) ábrázolása az eddigi gyakorlatot követi.

Ebben a szövegmondatban új index nincs. A **fiú** a *juhász* szinonimája, továbbra is i13 indexszel ellátva.

[K21/&ind]Fűjja(i02li12) a^király(i02) – mert azt mondta(i02IAZT) a^király(i02) a^fiú(i13)nak, hogy adja(i13li12) oda(i02) neki(i02), hogy őneki(i02) mit fűj(i12IMIT).

[K22]No, fűjta aztán a furulya, hogy: – Fűjjad, fűjjad, édesapám, én is voltam király lánya, a királynak kisebb lánya, most már vagyok jávorfácska, jávorfából furulyácska.

[K22/&vb]No, fűjta aztán a^furulya (*azt*), hogy: – Fűjjad (*te, édesapám*), fűjjad (*te, édesapám*), édesapám, én (*a furulya*) is voltam király lánya, a^királynak kisebb^lánya (*voltam én, a furulya*), most^már vagyok jávorfácska (*én, a furulya*), jávorfából (*ez a/készült*) furulyácska (*vagyok én*).

Kommentár

A huszonkettedik szövegmondat hat mondategységből áll, melyek az alábbiak:

[K22a]: No, fűjta aztán a furulya, hogy:

Predikatív viszonya: *furulya* – *fűjta*.

[K22b]: – Fűjjad, fűjjad, édesapám,

Predikatív viszonya: (*te*) – *fűjjad*. A megszólítás szervetlenül kapcsolódik a mondategységhez, amely halmozott állítmányt tartalmaz.

[K22c]: én is voltam király lánya,

Predikatív viszonya: *én* – *voltam lánya*.

[K22d]: a királynak kisebb lánya,

Predikatív viszonya hiányos, az előző mondategységből, [K22c]-ből egészíthető ki: (én) – lánya (voltam).

[K22e]: most már vagyok jávorfácska,

Predikatív viszonya hiányos, az előző mondategység(ek)ből egészíthető ki: (én) – jávorfácska vagyok. Az én nem az előző mondategység, hanem [K22c] explicit alanya.

[K22f]: jávorfából furulyácska.

Predikatív viszonya hiányos, az előző mondategység(ek)ből, [K22c-e]-ből egészíthető ki: (én) – furulyácska (vagyok).

A 22. szövegmondat a 17. ismétlése, kisebb – értelemszerű – változtatásokkal. A megszólítás a leleplezés első lépése: a halott lány(i04**) szól édesapjához, ezért adtam az i02'+i04** indexet. A 17. szövegmondat most időpontja i00₁₁-ről i00₁₄-re változik, ugyanis megegyezik az első mondategységben megjelölt időponttal (aztán(i00₁₄)), a beállt változás, a jávorfává válás azonban nem módosult, tehát a beszélő szempontjából a műltra utaló index változatlan: most^már(i00_{14m}).

A no módosítószó az elbeszélést élénkíti (ÉKSz.), éppen úgy, mint a hát.

A fújta tárgyas ige, a hiányzó tárgyi vonzatot (az indexált változatban dölten szedve) a második mondategység fejti ki.

Bevezetendő index

i02' = édesapám (megszólítás = a király)

[K22/&ind]No, fújta(i12I4ZT) aztán(i00₁₄) a^furulya(i12), hogy: – Fűjjad(i02' i12), fűjjad(i02' i12), édesapám(i02'+i04**), én(i12) is voltam(i12) király(i02*) lánya (i03**+i02*), a^király(i02*)nak kisebb^lánya(i04**+i02*), most^már(i00_{14m}) vagyok(i12) jávorfácska(i01**), jávorfá(i01**)ból furulyácska(i12).

[K23]Megint odaadták a királynénak.

[K23/&vb]Megint odaadták (ők, a jelenlévők a furulyát) a^királynénak.

Kommentár

A huszonharmadik szövegmondat mondategységének predikatív viszonya a következő: (ők) – odaadták. A T/3. személyű igei személyrag a jelenlévő szereplőkre utal.

Az odaad jelölésének indokai megegyeznek a [K21c] kapcsán felsoroltakkal.

A megint határozószó 'utána', 'ezután' jelentése miatt kapta az i00₁₅ indexet.

Bevezetendő indexek

i14 = a jelenlévők

i15 = a királyné

[K23/&ind]Megint(i00₁₅) oda(=i16)adták(=i15li12) a királyné(i16)nak.

[K24]Annak is fújta aztán, hogy: – Fűjjad, fűjjad, édesanyám, én is voltam király lánya, a királynak kisebb lánya, most már vagyok jávorfácska, jávorfából furulyácska.

[K24/&vb]Annak is fűjta aztán (*a furulya azt*), hogy: – Fűjjad (*te, édesanyám a furulyát/dalt*), fűjjad (*te, édesanyám a furulyát/dalt*), édesanyám, én (*a furulya*) is voltam király lánya, a[^]királynak kisebb[^]lánya (*voltam én, a furulya*), most[^]már vagyok jávorfácska (*én, a furulya*), jávorfából (*ez a/készült*) furulyácska (*vagyok én*).

Kommentár

A huszonnegyedik szövegmondat hat mondategységből áll, melyek a következők:

[K24a]: **Annak is fűjta aztán, hogy:**

A hiányos predikatív viszonyt az előző szövegmondat(ok)ból egészíthetjük ki: (*a furulya*) – **fűjta**. A *furulya/furulyácska* explicit formában [K22f] összetett állítmánynak névszói része.

[K24b]: – **Fűjjad, fűjjad, édesanyám,**

Predikatív viszonya: (*te*) – **fűjjad**. A megszólítás szervetlenül kapcsolódik a mondategységhez, amely halmozott állítmányt tartalmaz.

[K24c]: **én is voltam király lánya,**

Predikatív viszonya: **én – voltam lánya**.

[K24d]: **a királynak kisebb lánya,**

Predikatív viszonya hiányos, az előző mondategységből, [K24c]-ből egészíthető ki: (*én*) – **lánya (voltam)**.

[K24e]: **most már vagyok jávorfácska,**

Predikatív viszonya hiányos, az előző mondategység(ek)ből egészíthető ki: (*én*) – **jávorfácska vagyok**. Az *én* [K24c] határozott alanya.

[K24f]: **jávorfából furulyácska.**

Predikatív viszonya hiányos, az előző mondategység(ek)ből, [K24c] és [K24e]-ből egészíthető ki: (*én*) – **furulyácska (vagyok)**.

A szövegmondat a leleplezés második lépése: a furulyává vált lány édesanyjához beszél: **édesanyám**(i15'+i04**).

A 24. szövegmondat a 22. ismétlése, éppen úgy, mint ahogy az a 17.-nek. Az elemzés szempontjai megegyeznek a 22. szövegmondat elemzésével.

Az **annak** a szövegmondaton belül töltődik fel tartalommal: a királynénak.

Bevezetendő index

i15' = édesanyám (megszólítás = a királyné)

[K24/&ind]Annak(i15) is fűjta(i12|AZT) aztán(i00₁₆), hogy: – Fűjjad(i15'li12), fűjjad(i15'li12), édesanyám(i15'+i04**), én(i12) is voltam(i12) király(i02*) lánya (i03* + i02*), a[^]király(i02*)nak kisebb[^]lánya(i04*+i02*), most[^]már(i00_{16m}) vagyok(i12) jávorfácska(i01**), jávorfá(i01**)ból furulyácska(i12).

[K25]No, berendeli a király a két lányát, hogy hát nekik mit fűj.

[K25/&vb]No, berendeli (*a terembe*) a[^]király a[^]két[^]lányát (*a két idősebbiket*), hogy hát nekik (*a két idősebbik lánynak*) mit fűj (*a furulya*).

Kommentár

A huszonötödik szövegmondatot két mondategységre választottam szét:

[K25a]: No, berendeli a király a két lányát,

Predikatív viszonya: király – berendeli.

[K25b]: hogy hát nekik mit fűj.

Predikatív viszonya hiányos, az előző szövegmondatból, [K24]-ből egészíthető ki: (furulya) – fűj.

A furulya utoljára explicit alanyként [K22a]-ban fordult elő.

A szövegmondat jelen idejű igealakjai [K21]-hez hasonlóan erősítik a drámaiságot. A második mondategység felépítésében ismétli [K21d]-t: [K25b]: hogy hát nekik mit fűj, [K21d]: hogy őneki mit fűj.

A berendeli ige igekötője iránnyt jelöl, de a hiányzó vonzat miatt nem láttam el helyre utaló indexszel (vö. elment [K04]).

A nekik személyragos határozószó a szövegmondaton belül, az előző mondategységből kapja referenciáját: 'a két idősebb királylánynak.

A kérdőszó tárgyi vonzatként való feltüntetése követi az eddigi gyakorlatot – [K07], [K08], [K21].

Új indexet nem kell bevezetni.

[K25/&ind]No, berendeli(i02) a^király(i02) a^két^lányá(i07+i02)t, hogy hát nekik(i07) mit fűj(i12MIT).

[K26]Hát aztán mindjárt odaadják az egyik lánynak.

[K26/&vb]Hát aztán^mindjárt odaadják (ők, a jelenlévők a furulyát) az^egyik^lánynak.

Kommentár

A huszonhatodik szövegmondat egy mondategységből és egy predikatív viszonyból áll:

(ők) – odaadják. Predikatív viszonya hiányos, kiegészítése – hasonlóan [K23]-hoz – tudásunkkal lehetséges: az igei személyrag a jelenlévő szereplőkre utal.

A két időhatározószó ugyanarra a következő időpontra vonatkozik, ezért konkatenáltam őket: aztán^mindjárt(i00₁₇).

Ebben a szövegmondatban is jelen idejű az igealak: odaadják.

Bevezetendő index

i16 = az egyik idősebb királylány

[K26/&ind]Hát aztán^mindjárt(i00₁₇) oda(=i16)adják(i14li12) az^egyik^lány(i16)nak.

[K27]Annak meg azt ízélte, hogy hát: – Fűjjad, fűjjad, én gyilkosom, én is voltam király lánya, a királynak kisebb lánya, most már vagyok jávorfácska, jávorfából furulyácska.

[K27/&vb]Annak meg azt ízélte (fűjta a furulya), hogy hát: – Fűjjad (te, a gyilkosom a furulyát/dalt), fűjjad (te, a gyilkosom a furulyát/dalt), én^gyilkosom, én (a furulya) is voltam király lánya, a^királynak kisebb^lánya (voltam én, a furulya), most^már vagyok jávorfácska (én, a furulya), jávorfából (ez a^készült) furulyácska (vagyok én).

Kommentár

A huszonhetedik szövegmondat hat mondategységre bontható:

[K27a]: **Annak meg azt ízélte,**

Predikatív viszonya hiányos: (*a furulya*) – **ízélte** 'fújta'. A predikatív viszony az előző szövegmondatokból egészíthető ki: a *furulya* utoljára explicit alanyként [K22a]-ban fordult elő, a *fúj(ta)* [K25b]-ben.

[K27b]: **hogy hát: – Fújjad, fújjad, én gyilkosom,**

Predikatív viszonya: (*te*) – **fújjad**. A megszólítás szervesen kapcsolódik a mondategységhez, amely halmozott állítmányt tartalmaz.

[K27c]: **én is voltam király lánya,**

Predikatív viszonya: **én – voltam lánya.**

[K27d]: **a királynak kisebb lánya,**

Predikatív viszonya hiányos, az előző mondategységből, [K27c]-ből egészíthető ki: (*én*) – **lánya (voltam).**

[K27e]: **most már vagyok jávorfácska,**

Predikatív viszonya hiányos, az előző mondategység(ek)ből egészíthető ki: (*én*) – **jávorfácska vagyok.** Az *én* [K27c]-ben fordul elő határozott alanyként.

[K27f]: **jávorfából furulyácska.**

Predikatív viszonya hiányos, az előző mondategység(ek)ből, [K27c] és [K27e]-ből egészíthető ki: (*én*) – **furulyácska (vagyok).**

A 27. szövegmondat kis változtatásokkal a 24., a 22. és a 17. ismétlése. Elemzésük szempontjai megegyeznek.

Az első mondategységben a mesélő visszatér a múlt idejű igealak használatához: **ízélte** 'fújta'.

Az *annak* az előző szövegmondatból kapja referenciáját: az egyik idősebb királylány.

Az *én*^{gyilkosom}(i16'+i04) szószerkezethez az i04 = a legkisebb királylány indexét rendeltem, mert gyilkosa csak élő embernek lehet. A szövegmondat további részében az *én* az i12 = a *furulya* indexét kapta, az eddigiekkel megegyezően.

Bevezetendő index

i16' = gyilkosom (megszólítás = az egyik idősebb királylány)

[K27/ind] **Annak(i16)** meg azt **ízélte(i12|AZT)**, **hogy hát: – Fújjad(i16|i12), fújjad(i16|i12), én^{gyilkosom}(i16'+i04), én(i12) is voltam(i12) király(i02*) lánya(i03*+i02*), a^{király(i02*)}nak kisebb^{lánya}(i04*+i02*), most^{már}(i00_{18m}) vagyok(i12) jávorfácska(i01**), jávorfá(i01**)ból furulyácska(i12).**

[K28] **Odaadják a másiknak is, hogy hát annak mit fúj.**

[K28/&vb] **Odaadják (ők, a jelenlévők) a^{másiknak} is (a másik lánynak), hogy hát annak (a másik lánynak) mit fúj (a furulya).**

Kommentár

A huszonnyolcadik szövegmondat két mondategysége:

[K28a]: **Odaadják a másiknak is,**

Predikatív viszonya hiányos, kiegészítése [K26]-hoz hasonlóan történik: (5k) – odaadják.

[K28b]: **hogy hát annak mit fűj.**

Predikatív viszonya hiányos, a **furulya** utoljára explicit alanyként [K22a]-ban fordult elő: (a **furulya**) – fűj.

A két mondat egység lényegében [K26] és [K25b] ismétlése:

[K26]: **Hát aztán mindjárt odaadják az egyik lánynak, [K25b]: hogy hát nekik mit fűj.**

Az **annak** a szövegmondaton belül nyeri el tartalmát: a másik idősebb királylány.

Egy indexet kell bevezetni:

i17 = a másik idősebb királylány

[K28/ind]Oda(=i17)adják(i14li12) a^másik(i17)nak is, hogy hát annak(i17) mit fűj(i12|MIT).

[K29]Annak is azt fűjta, hogy: – Fűjjad, fűjjad, én gyilkosom, én is voltam király lánya, a királynak kisebb lánya, most már vagyok jávorfácska, jávorfából furulyácska.

[K29/vb]Annak is azt fűjta (a **furulya**), hogy: – Fűjjad (te, a *gyilkosom a furulyát / dalt*), fűjjad (te, a *gyilkosom a furulyát/dalt*), én^gyilkosom, én (a **furulya**) is voltam király lánya, a^királynak kisebb^lánya (voltam én, a **furulya**), most^már vagyok jávorfácska (én, a **furulya**), jávorfából (ez a/készült) furulyácska (vagyok én).

Kommentár

A huszonkilencedik szövegmondat a következő hat mondat egységre tagolódik:

[K29a]: **Annak is azt fűjta,**

Predikatív viszonya hiányos: (a **furulya**) – fűjta. A predikatív viszony az előző szövegmondatból kiegészíthető, noha a **furulya** explicit alanyként utoljára [K22a]-ban fordult elő.

[K29b]: **hogy: – Fűjjad, fűjjad, én gyilkosom,**

Predikatív viszonya: (te) – fűjjad. A megszólítás szervesen kapcsolódik a mondat egységhez, amely halmozott állítmányt tartalmaz.

[K29c]: **én is voltam király lánya,**

Predikatív viszonya: én – voltam lánya.

[K29d]: **a királynak kisebb lánya,**

Predikatív viszonya hiányos, az előző mondat egységből, [K29c]-ből egészíthető ki: (én) – lánya (voltam).

[K29e]: **most már vagyok jávorfácska,**

Predikatív viszonya hiányos, az előző mondat egység(ek)ből egészíthető ki: (én) – jávorfácska vagyok. Az én [K29c]-ben fordul elő határozott alanyként.

[K29f]: **jávorfából furulyácska.**

Predikatív viszonya hiányos, az előző mondat egység(ek)ből, [K29c] és [K29e]-ből egészíthető ki: (én) – furulyácska (vagyok).

A 29. szövegmondat a [K27], [K24], [K22] és [K17] alkotta ismétlésláncba illeszkedik. Elemzése az eddigiekkel megegyezik.

Bevezetendő index

i17' = gyilkosom (megszólítás = a másik idősebb királylány)

[K29/&ind] Annak(i17) is azt fűjta(i12|AZT), hogy: – Fűjjad(i17|i12), fűjjad(i17|i12), én^gyilkosom(i17'+i04), én(i12) is voltam(i12) király(i02*) lánya(i03*+i02*), a^király(i02*)nak kisebb^lány(a i04*+i02*), most^már(i00_{19m}) vagyok(i12) jávorfácska(i01**), jávorfá(i01**)ból fűrulyácska(i12).

[K30]Mindjárt észre jött a király, hogy a lányát a két lány tette tönkre.

[K30/&vb]Mindjárt észre jött a^király, hogy a^lányát (*a legkisebbiket*) a^két^lány (*a két idősebbik*) tette tönkre.

Kommentár

A harmincadik szövegmondat az alábbi két mondategységből áll:

[K30a]: **Mindjárt észre jött a király,**

Predikatív viszonya: **király – jött.**

[K30b]: **hogy a lányát a két lány tette tönkre.**

Predikatív viszonya: **lány – tette.**

A frazeológiai egységeket (**észre jött, tette tönkre**) ebben a szövegmondatban sem konkatenáltam, és a predikatív viszonyba is csak az igei részt foglaltam (vö. [K14]).

A második mondategység igei állítmánya a korábbi időpontban elkövetett gyilkosságra utal, ezt azonban verbálisan (például indexálható határozószóval: *akkor*) nem adja meg.

Új indexet nem kell bevezetni.

[K30/&ind]Mindjárt(i00₂₀) észre jött(i02) a^király(i02), hogy a^lányá(i04+i02)t a^két^lány(i07) tette(i07|i04) tönkre.

[K31]Úgyhogy aztán a két lányt rögtön kiüzte a izéből, kastélyból, hogy menjenek, amerre a két szemükkel látnak.

[K31/&vb]Úgyhogy aztán a^két^lányt (*a két idősebbiket*) rögtön kiüzte (*a király*) a^izéből, kastélyból (*onnan, ahol laktak*), hogy menjenek (*ők, a két idősebbik lány*), amerre a két szemükkel látnak.

Kommentár

A harmincegyedik szövegmondatot három mondategység alkotja.

[K31a]: **Úgyhogy aztán a két lányt rögtön kiüzte a izéből, kastélyból,**

Predikatív viszonya: (*király*) – **kiüzte**. A predikatív viszony alanyi tagját az előző szövegmondatból tudhatjuk meg.

[K31b]: **hogy menjenek,**

Predikatív viszonya: (*ők, a két lány*) – **menjenek**. A hiányzó alany az előző mondategységből pótolható.

[K31c]: **amerre a két szemükkel látnak.**

Predikatív viszonyának alanyi tagja az első mondategységből egészíthető ki: *(ők, a két lány) – látnak.*

Az **úgyhogy** kötőszó, a szövegmondatot következményként kapcsolja az előbbiekhöz.

A **rögtön** és az **aztán** határozószók ugyanarra az időpontra utalnak, így ugyanazt az indexet kapták.

Az **izé** töltelékszót és a névelőt konkatenáltam, de indexet – [K10a]-val megegyezően – nem adtam neki.

A predikáció miatt a harmadik mondategységnek az igéjét elláttam indexszel (**látnak**), az állandó kifejezés többi tagját azonban nem (**amerre a két szemükkel**). A tagokat most sem konkatenáltam.

Új index

i18 = a kastély

A **kastély** a szövegben először fordul elő, mégis határozott névelővel, mint a **juhász** [K14]. Ebben az esetben a határozott referenciát a világról való tudásunk igazolja: a királyok kastélyban laknak.

[K31/&ind]Úgyhogy aztán(i00₂₁) a^két^lány(i07)t rögtön(i00₂₁) ki(=i18)üzte(i02|i07) a^izéből, kastély(i18)ból, hogy menjenek(i07), **amerre a két szemükkel látnak(i07).**

[K32]A király meg a királyné még azóta is siratja a harmadik lányukat, hogyha meg nem haltak.

[K32/&vb](Ez) A^király meg (ez) a^királyné még azóta (ezóta: *hogy megölték, és ezt ők megtudták*) is siratja a^harmadik^lányukat, hogyha meg^nem^haltak.

Kommentár

Az utolsó szövegmondat két mondategységre bomlik.

[K32a]: **A király meg a királyné még azóta is siratja a harmadik lányukat,**

Predikatív viszonya: **a király meg a királyné – siratja.**

[K32b]: **hogyha meg nem haltak.**

Predikatív viszonya hiányos, az alany azonos az első mondategység alanyával: *(ők, a király meg a királyné) – meg nem haltak.* A tagadó igei állítmány elváló egységeit konkatenáltam (vö. K15).

Az utolsó szövegmondat hagyományos formulával jelzi a fikció végét: **...hogyha meg nem haltak.**

Az **azóta** távolra mutató névmási határozószó összefoglaló jelleggel utal vissza a szövegnek arra a darabjára, amely a gyilkosság óta történeteket mondja el. A szülők valószínűleg akkor is siratták az eltűnt gyermeküket, amikor még úgy tudták, hogy a vadállat ölte meg, és ehhez az időponthoz az i00₅ index köthető.

Bevezetendő index nincsen.

A király és a királyné összefoglaló jelölésére új indexet nem vettem föl. Az eddigi indexszámukat vesszővel választom el.

[K32/&ind]A[^]király(i02) meg a[^]királyné(i16) még azóta(i00_{s-21}) is siratja(i02, i16) a[^]harmadik[^]lányuk(i04)at, hogyha meg[^]nem[^]haltak(i02, i16).

Az egyes szövegmondatok indexált változatainak összefoglalása

[K00/&ind]A[^]jávorfa(=i01)

[K01/&ind]Volt(=i00+i03^{*}) egy[^]király(=i02^{*})nak három[^]lánya(=i03^{*}+i02).

[K02/&ind]Aztán(i00_i) a[^]legkisebb(=i04)et legjobban szerette(i02li04).

[K03/&ind]De azért szerette(i02li03) ő(i02) mind[^]a[^]hárm(i03)at, de mégis a[^]legkisebb(i04) volt(i04) a[^]legkedvesebb neki(i02).

[K04/&ind]Egyszer(i00₂) elmentek(i03), elment(i03) a[^]három[^]lány(i03) eprezni, földi[^]epre(=i05)et szedni.

[K05/&ind]Akkor(i00₂) is a[^]legkisebb(i04) szedte(i04li06) a[^]kis[^]kosará(i06+i04)t tele.

[K06/&ind]Aztán(i00₃) a[^]két[^]királylány(=i07), a[^]két[^]testvére(i07+i04), ez(i07) meg már irigységből azt mondta(i07|AZT), hogy hát – összebeszéltek(i07), hogy – eddig(i00₃) is ő(i04)t szerette(i02li04) úgyis az[^]apjuk(i02+i03), meg ha majd[^]most(i00_j) is hazamennek(i03), aztán az[^]ő[^]kosara(i06+i04) lett(i06) leghamarabb(i00_j) tele, megint(i00_j) ő(i04)t szereti(i02li04) legjobban.

[K07/&ind]Mit csináljanak(i07|MIT) vele(i04)?

[K08/&ind]Mit[^]nem csináltak(i07|MIT) vele(i04)?

[K09/&ind]Találtak(i07li08) egy[^]gödr(i08)öt, bele(i08)ásták(i07li04) a[^]lány(i04)t, a[^]testvérük(i04+i07)et.

[K10/&ind]Aztán(i00_s) a[^]izén, azon[^]a[^]kis[^]domb(=i09)on, ahogy(i00_a) bele(i08)-ásták(i07li04) – ők(i07) meg hazamentek(i07) nagy izén, mert azt mondták(i07|AZT) az[^]apjuk(i02+i03)nak, hogy a[^]vadállat(=i10) szétszaggatta(i10li04) a[^]legkisebb[^]lánytestvérük(i04+i07)et.

[K11/&ind]Nagyon nagy szomorúság lett a[^]király(i02)nak, de nagyon!

[K12/&ind]Hát hogyne, egy[^]lánya(i04+i02), igaz-e már!

[K13/&ind]Aztán[^]akkor(i00₆) azon[^]a[^]kis[^]domb(i09)on, amit rá(=i11)húztak(i07) a[^]lány(i04^{**})nak vagy a[^]gödör(i08)nek a[^]tetejé(i11+i08)re, már[^]másnapra(i00₆) lett egy[^]jávorfa(i01), egy[^]olyan, hogy már(i00₆) lehetett belőle(i01) egy[^]síp(=i12)ot csinálni.

[K14/&ind]Aztán(i00₇) a[^]juhász(= i13)nak meg mindjárt(i00₇) a szemébe tűnt (i01).

[K15/&ind]Szemébe tűnt(i01) a[^]juhász(i13)nak, aztán(i00₈) azt mondja(i13|AZT), hogy hát ő(i13) azt^aszép[^]kis[^]fácská(i01)t még(i00_{8m}) nem[^]látta(i13|i01), de ő(i13) az(i01)t le is vágja(i13|i01), aztán[^]akkor(i00_{8j}) csinál(i13) belőle(i01) furulyá(i12)t.

[K16/&ind]Csinált is(i13), le is vágta(i13|i01), aztán(i00₉) csinált(i13) belőle(i01) furulyá(i12)t.

[K17/&ind]Aztán[^]akkor(i00₁₀) fújta(i13|i12), aztán(i00₁₁) akármit akart(i13|AKÁRMIT) rajta(i12) fűjni, csak azt fújta(i12|AZT), hogy: – Fűjjad(i13'i12), fűjjad(i13'i12), juhászlegény(i13'), én(i12) is voltam(i12) király(i02*) lánya(i03*+i02*), a[^]király(i02*)nak kisebb[^]lánya(i04*+i02*), most[^]már(i00_{11m}) vagyok(i12) jávorfácska(i01**), jávorfá(i01**)ból furulyácska(i12).

[K18/&ind]De ő(i13) akármit akart(i13|AKÁRMIT) rajta(i12) furuly... vagy fűjni, furulyázni, állandóan(i00₁₂) neki(i13) a[^]furulya(i12) csak ezt fújta(i12|EZT).

[K19/&ind]Hát egyet gondolt(i13|EGYET) a[^]juhász(i13), hogy ő(i13) az(i12)t el(i02)viszi(i13|i12) a[^]király(i02)hoz, hogy hát miféle lehet(i12) az(i12), mi az(i12).

[K20/&ind]Hát aztán(i00₁₃) el(i02) is vitte(i13|i12) ő(i13) az(i12)t a[^]király(i02)hoz.

[K21/&ind]Fűjja(i02|i12) a[^]király(i02) – mert azt mondta(i02|AZT) a[^]király(i02) a[^]fiú(i13)nak, hogy adjá(i13|i12) oda(i02) neki(i02), hogy őneki(i02) mit fűj(i12|MIT).

[K22/&ind]No, fújta(i12|AZT) aztán(i00₁₄) a[^]furulya(i12), hogy: – Fűjjad(i02'i12), fűjjad(i02'i12), édesapám(i02'+i04**), én(i12) is voltam(i12) király(i02*) lánya(i03*+i02*), a[^]király(i02*)nak kisebb[^]lánya(i04*+i02*), most[^]már(i00_{14m}) vagyok(i12) jávorfácska(i01**), jávorfá(i01**)ból furulyácska(i12).

[K23/&ind]Megint(i00₁₅) oda(=i15)adták(=i14|i12) a[^]királyné(i15)nak.

[K24/&ind]Annak(i15) is fújta(i12|AZT) aztán(i00₁₆), hogy: – Fűjjad(i15'i12), fűjjad(i15'i12), édesanyám(i15'+i04**), én(i12) is voltam(i12) király(i02*) lánya(i03*+i02*), a[^]király(i02*)nak kisebb[^]lánya(i04*+i02*), most[^]már(i00_{16m}) vagyok(i12) jávorfácska(i01**), jávorfá(i01**)ból furulyácska(i12).

[K25/&ind]No, berendeli(i02) a[^]király(i02) a[^]két[^]lányá(i07+i02)t, hogy hát nekik(i07) mit fűj(i12|MIT).

[K26/&ind]Hát aztán[^]mindjárt(i00₁₇) oda(=i16)adják(i14|i12) az[^]egyik[^]lány(i16)nak.

[K27/&ind]Annak(i16) meg azt ízélte(i12|AZT), hogy hát: – Fújjad(i16|i12), fújjad(i16|i12), én^gyilkosom(i16'+i04), én(i12) is voltam(i12) király(i02*) lánya(i03*+i02*), a^király(i02*)nak kisebb^lánya(i04*+i02*), most^már(i00_{18m}) vagyok(i12) jávorfácska(i01**), jávorfá(i01**)ból furulyácska(i12).

[K28/&ind]Oda(=i17)adják(i14|i12) a^másik(i17)nak is, hogy hát annak(i17) mit fúj(i12|MIT).

[K29/&ind]Annak(i17) is azt fújta(i12|AZT), hogy: – Fújjad(i17|i12), fújjad(i17|i12), én^gyilkosom(i17'+i04), én(i12) is voltam(i12) király(i02*) lánya(i03*+i02*), a^király(i02*)nak kisebb^lánya(i04*+i02*), most^már(i00_{19m}) vagyok(i12) jávorfácska(i01**), jávorfá(i01**)ból furulyácska(i12).

[K30/&ind]Mindjárt(i00₂₀) észre jött(i02) a^király(i02), hogy a^lányá(i04+i02)t a^két^lány(i07) tette(i07|i04) tönkre.

[K31/&ind]Úgyhogy aztán(i00₂₁) a^két^lány(i07)t rögtön(i00₂₁) ki(=i18)üzte(i02|i07) a^izéből, kastély(i18)ból, hogy menjenek(i07), amerre a két szemükkel látnak(i07).

[K32/&ind]A^király(i02) meg a^királyné(i16) még azóta(i00₂₁) is siratja(i02, i16) a^harmadik^lányuk(i04)at, hogyha meg^nem^haltak(i02, i16).

A koreferenciális elemzés indexeinek jegyzéke

i00 = a mese ideje

i01 = a jávorfa

i01** = jávorfa mint anyag (állapotváltozás)

i02 = a király

i02* = egy király (rang, tulajdonság)

i02' = édesapám (megszólítás = a király)

i03* = (három) királylány (rang, tulajdonság)

i04 = a legkisebb királylány

i04* = (leg)kisebb királylány (rang, tulajdonság)

i04** = a megölt királylány (állapotváltozás)

i05 = földi eper

i06 = a kosár

i07 = a két idősebb királylány

i08 = egy gödör

i09 = a domb

i10 = a (tkp. egy/valamilyen) vadállat

i11 = a gödör teteje

i12 = egy síp, (egy) furulya

i13 = a juhász, a fiú

i13' = juhászlegény (megszólítás)

i14 = a jelenlévők

i15 = a királyné

i15' = édesanyám (megszólítás = a királyné)

i16 = az egyik idősebb királylány

i16' = gyilkosom (megszólítás = az egyik idősebb királylány)

i17 = a másik idősebb királylány

i17' = gyilkosom (megszólítás = a másik idősebb királylány)

i18 = a kastély

1. táblázat (K00-K07)

A koreferenciális elemzés indexeinek összefoglaló táblázata

	K00	K01	K02	K03	K04	K05	K06	K07
i00		volt	aztán		egyszer	akkor is	aztán, eddig is, majd ^ most is, leghama- rabb, megint	
i01	a^jávorfá							
i02		egy^ki- rállynak, három^lá- nya	szerette	szerette, ő, neki			szerette, az^apjuk, szereti	
i03		volt, három^lá- nya		szerette, mind^a^ hármát	elementek, elment, a^három ^lány		az^apjuk, haza- mennek	
i04			a^legki- sebbet, szerette	a^legki- sebb, volt		a^legki- sebb, szedte tele, a^ kis^kosarát	a két test- vére, őt (2x), sze- rette, az^ ő^kosara, szereti	vele
i05					földi^ep- ret			
i06						szedte tele, a ^kis^ko- sarát	az^ő^ko- sara, lett tele	

	K00	K01	K02	K03	K04	K05	K06	K07
i07							a^két^királylány, a^két^testvére, ez, mondta, összebe- széltek	csinál- janak

2. táblázat (K08-K15)

	K08	K09	K10	K11	K12	K13	K14	K15
i00			aztán, ahogy			aztán^ akkor, már^más- napra, már	aztán, mindjárt	aztán, még, az- tán^akkor
i01						egy^já- vorfa, belőle	a sze- mébe tűnt	szemébe tűnt, azt^ a^ szép^ kis ^fács- kát, nem ^látta, azt, le is vág- ja, belőle
i02			az^ap- juknak	a^király- nak	egy^lá- nya			
i03			az^ap- juknak					
i04	vele	beleás- ták, a^lányt, a^testvé- rüket	beleásták, szétszag- gatta, a^ legkisebb ^lánytest- vérüket		egy^lá- nya	a^lány- nak		
i05								
i06								
i07	csináltak	találtak, beleásták, a^testvé- rüket	beleásták, ők, haza- mentek, mondták, a^legki- sebb^ lánytest- vérüket			ráhúztak		
i08		találtak, egy^göd- röt, bele- ásták	beleásták			a^gödör- nek, a^tetejére		
i09			azon^a^ kis ^dombon			azon^a^ kis ^dombon		

	K08	K09	K10	K11	K12	K13	K14	K15
i10			a^vadál- lat, szét- szaggatta					
i11						ráhúztak, a^tetejére		
i12						egy^sípót		furulyát
i13							a^ju- hásznak	a^juhász- nak, mond- ja, ő (2x), nem^láta, le is vágja, csinál

3. táblázat (K16-K23)

	K16	K17	K18	K19	K20	K21	K22	K23
i00	aztán	aztán^ ak- kor, az- tán, most^ már	állandó- an		aztán		aztán, most^ már	megint
i01	le is vágta, belőle	jávor- fácska, jávorfá- ból					jávor- fácska, jávorfá- ból	
i02		király, lánya, a^király- nak, kisebb^ lánya		elviszi, a^király- hoz	el is vitte, a^király- hoz	fűjja, a^ki- rály(2x), mondta, adja oda, neki, őneki	fűjjad (2x), édesapám, király, lá- nya, a^ki- rálynak, kisebb^ lánya	
i03		lánya					lánya	
i04		kisebb^ lánya					édes- apám, kisebb^ lánya	
i05								
i06								
i07								
i08								
i09								
i10								
i11								

	K16	K17	K18	K19	K20	K21	K22	K23
i12	furulyát	fújta (2x), rajta, fűj- jad(2x), én is, voltam, vagyok, furu- lyácska	rajta, a^furu- lya, fújta	azt, elviszi, lehet, az(2x)	el is vitte, azt	fűjja, adja oda, fűj	fújta, a^furulya, fűjjad(2x), én is, vol- tam, vagyok, furu- lyácska	odaadták
i13	csinált is, csinált, le is vágta	fújta, akart, fűj- jad(2x), juhász- legény	ő, akart, neki	gondolt, a^juhász, ő, elviszi	el is vitte, ő	a^fiúnak, adja oda		
i14								odaadták
i15								odaadták, a^király- nénak

4. táblázat (K24-K32)

	K24	K25	K26	K27	K28	K29	K30	K31	K32
i00	aztán, most^ már		aztán^ mindjárt	most^ már		most^ már	mindjárt	aztán, rögtön	
i01	jávor- fácska, jávor- fából			jávor- fácska, jávor- fából		jávor- fácska, jávor- fából			még azóta is
i02	király, lánya, a ^király- nak, kí- sebb^lánya	beren- deli, a ^király, a^két^ lányát		király, lánya, a ^király- nak, kí- sebb^lánya		király, lánya, a ^király- nak, kí- sebb^lánya	észre jött, a ^király, a^lányát	kiüzte	a^király, siratja, meg ^ nem^ haltak
i03	lánya			lánya		lánya,			
i04	édes- anyám, kisebb^ lánya			én^ gyil- kosom, kisebb^ lánya		én^ gyil- kosom, kisebb^ lánya	a^lányát, tette tönkre		a^har- madik^ lányukat
i05									
i06									
i07		a^két^ lányát, nekik					a^két^ lány, tette tönkre	a^két^lányt, kiüzte, men- jenek, amer- re a két sze- mükkel lának	
i08									
i09									
i10									
i11									

	K24	K25	K26	K27	K28	K29	K30	K31	K32
i12	fújta, fűj- jad(2x), én is, vol- tam, va- gyok, fű- rulyácska	fűj	odaadják	ízélte, fűj- jad (2x), én is, vol- tam, va- gyok, fű- rulyácska	odaadják, fűj	fújta, fűj- jad (2x), én is, vol- tam, va- gyok, fű- rulyácska			
i13									
i14			odaadják		odaadják				
i15	annak is, fűjjad (2x), édes- anyám								
i16			odaad- ják, az ^egyik^ lánynak	annak, fűjjad (2x), én ^gyilko- som					a^király- né, sirat- ja, meg^ nem^ haltak
i17					odaad- ják, a^ másik- nak is, annak	annak is, fűjjad (2x), én^ gyilko- som			
i18								kastélyból	

5. táblázat
Az új indexek és az ismétlések hálózata

(Az új indexet tartalmazó mondatokat vastag szedéssel, az ismétléseket aláhúzással, az elhagyható szövegmondatokat kerek zárójellel jelölöm.)

[K00]A jávorfa

[K01]Volt egy királynak három lánya. [K02]Aztán a legkisebbet legjobban szerette. ([K03]De azért szerette ő mind a hármat, de mégis a legkisebb volt a legkedve-
sebb neki.)

[K04]Egyszer elmentek, elment a három lány eprezni, földi epret szedni. [K05]Akkor is a legkisebb szedte a kis kosarát tele. [K06]Aztán a két királylány, a két testvére, ez meg már irigységből azt mondta, hogy hát – összebeszéltek, hogy – eddig is őt szerette úgyis az apjuk, meg ha majd most is hazamennek, aztán az ő ko-sara lett leghamarabb tele, megint őt szereti legjobban. ([K07]Mit csináljanak vele?)

([K08]Mit nem csináltak vele?) [K09]Találtak egy gödröt, beleásták a lányt, a testvérüket. [K10]Aztán a izén, azon a kis dombon, ahogy beleásták – ők meg ha-zamentek nagy izén, mert azt mondták az apjuknak, hogy a vadállat szétszaggatta a legkisebb lánytestvérüket.

([K11]Nagyon nagy szomorúság lett a királynak, de nagyon! [K12]Hát hogyne, egy lánya, igaz-e már!) [K13]Aztán akkor azon a kis dombon, amit ráhúztak a lánynak vagy a gödörnek a tetejére, már másnapra lett egy jávorfa, egy olyan, hogy már lehetett belőle egy sípot csinálni. [K14]Aztán a juhásznak meg mindjárt a szemébe tűnt.

[K15]Szemébe tűnt a juhásznak, aztán azt mondja, hogy hát ő azt a szép kis fűcskát még nem látta, de ő azt le is vágja, aztán akkor csinál belőle furulyát. ([K16]Csinált is, le is vágta, aztán csinált belőle furulyát.) [K17]Aztán akkor fűjta, aztán akármit akart rajta fűjni, csak azt fűjta, hogy:

– Fűjjad, fűjjad, juhászlegény,
én is voltam király lánya,
a királynak kisebb lánya,
most már vagyok jávorfácska,
jávorfából furulyácska.

([K18]De ő akármit akart rajta furuly... vagy fűjni, furulyázni, állandóan neki a furulya csak ezt fűjta.) [K19]Hát egyet gondolt a juhász, hogy ő azt elviszi a királyhoz, hogy hát miféle lehet az, mi az.

([K20]Hát aztán el is vitte ő azt a királyhoz.) [K21]Fűjja a király – mert azt mondta a király a fiúnak, hogy adja oda neki, hogy ő neki mit fűj. [K22]No, fűjta aztán a furulya, hogy:

– Fűjjad, fűjjad, édesapám,
én is voltam király lánya,
a királynak kisebb lánya,
most már vagyok jávorfácska,
jávorfából furulyácska.

[K23]Megint odaadták a királynénak. [K24]Annak is fűjta aztán, hogy:

– Fűjjad, fűjjad, édesanyám,
én is voltam király lánya,
a királynak kisebb lánya,
most már vagyok jávorfácska,
jávorfából furulyácska.

[K25]No, berendeli a király a két lányát, hogy hát nekik mit fűj. [K26]Hát aztán mindjárt odaadják az egyik lánynak. [K27]Annak meg azt ízélte, hogy hát:

– Fűjjad, fűjjad, én gyilkosom,
én is voltam király lánya,
a királynak kisebb lánya,
most már vagyok jávorfácska,
jávorfából furulyácska.

[K28]Odaadják a másiknak is, hogy hát annak mit fűj. [K29]Annak is azt fűjta, hogy:

– Fűjjad, fűjjad, én gyilkosom,
én is voltam király lánya,
a királynak kisebb lánya,
most már vagyok jávorfácska,
jávorfából furulyácska.

[K30]Mindjárt észre jött a király, hogy a lányát a két lány tette tönkre. [K31]Úgy-hogy aztán a két lányt rögtön kiűzte a izéből, kastélyból, hogy menjenek, amerre a két szemükkel látnak. [K32]A király meg a királyné még azóta is siratja a harmadik lányukat, hogyha meg nem haltak.

6. táblázat
Az időviszonyok a mesében

(A kronológia megbomlását aláhúzással, a jelenidejűséget dőlt szedéssel jelölöm.)

[K00]A jávorfa

[K01]Volt(i00₀₀) egy királynak három lánya. [K02]Aztán(i00₁) a legkisebbet legjobban szerette. [K03]De azért szerette ő mind a hármat, de mégis a legkisebb volt a legkedvesebb neki.

[K04]Egyszer(i00₂) elmentek, elment a három lány eprezni, földi epret szedni. [K05]Akkor(i00₂) is a legkisebb szedte a kis kosarát tele. [K06]Aztán(i00₃) a két királylány, a két testvére, ez meg már irigységből azt mondta, hogy hát – összebeszéltek, hogy – eddig(i00_{3m}) is őt szerette úgyis az apjuk, meg ha majd^most(i00_j) is hazamentek, aztán az ő kosara lett leghamarabb(i00_j) tele, megint(i00_j) őt szereti legjobban. [K07]Mit csináljanak vele?

[K08]Mit nem csináltak vele? [K09]Találtak egy gödröt, beleásták a lányt, a testvérüket. [K10]Aztán(i00₅) a izén, azon a kis dombon, ahogy(i00₄) beleásták – ők meg hazamentek nagy izén, mert azt mondták az apjuknak, hogy a vadállat szétszaggatta a legkisebb lánytestvérüket.

[K11]Nagyon nagy szomorúság lett a királynak, de nagyon! [K12]Hát hogyne, egy lánya, igaz-e már! [K13]Aztán^akkor(i00₆) azon a kis dombon, amit ráhúztak a lánynak vagy a gödörnek a tetejére, már^másnapra(i00₆) lett egy jávorfa, egy olyan, hogy már(i00₆) lehetett belőle egy sípot csinálni. [K14]Aztán(i00₇) a juhásznak meg mindjárt(i00₇) a szemébe tűnt.

[K15]Szemébe tűnt a juhásznak, aztán(i00₈) azt mondja, hogy hát ő azt a szép kis fácskát még(i00_{8m}) nem látta, de ő azt le is vágja, aztán^akkor(i00_{8j}) csinál belőle furulyát. [K16]Csinált is, le is vágta, aztán(i00₉) csinált belőle furulyát. [K17]Aztán akkor(i00₁₀) fújta, aztán(i00₁₁) akármit akart rajta fűjni, csak azt fújta, hogy:

– Fújjad, fújjad, juhászlegény,
én is voltam király lánya,
a királynak kisebb lánya,
most már(i00_{11m}) vagyok jávorfácska,
jávorfából furulyácska.

[K18]De ő akármit akart rajta furuly... vagy fűjni, furulyáznyi, állandóan(i00₁₂) neki a furulya csak ezt fújta. [K19]Hát egyet gondolt a juhász, hogy ő azt elviszi a királyhoz, hogy hát miféle lehet az, mi az.

[K20]Hát aztán(i00₁₃) el is vitte ő azt a királyhoz. [K21]Fújja a király – mert azt mondta a király a fiúnak, hogy adja oda neki, hogy őneki mit fűj. [K22]No, fújta aztán(i00₁₄) a furulya, hogy:

– Fújjad, fújjad, édesapám,
én is voltam király lánya,
a királynak kisebb lánya,
most már(i00_{14m}) vagyok jávorfácska,
jávorfából furulyácska.

[K23]Megint(i00₁₅) odaadták a királynénak. [K24]Annak is fújta aztán(i00₁₆), hogy:

– Fújjad, fújjad, édesanyám,
én is voltam király lánya,
a királynak kisebb lánya,
most már(i00_{16m}) vagyok jávorfácska,
jávorfából furulyácska.

[K25]No, berendeli a király a két lányát, hogy hát nekik mit fúj. [K26]Hát aztán mindjárt(i00₁₇) odaadják az egyik lánynak. [K27]Annak meg azt ízélte, hogy hát:

– Fújjad, fújjad, én gyilkosom,
én is voltam király lánya,
a királynak kisebb lánya,
most már(i00_{18m}) vagyok jávorfácska,
jávorfából furulyácska.

[K28]Odaadják a másiknak is, hogy hát annak mit fúj. [K29]Annak is azt fújta, hogy:

– Fújjad, fújjad, én gyilkosom,
én is voltam király lánya,
a királynak kisebb lánya,
most már(i00_{19m}) vagyok jávorfácska,
jávorfából furulyácska.

[K30]Mindjárt(i00₂₀) észre jött a király, hogy a lányát a két lány tette tönkre.

[K31]Úgyhogy aztán(i00₂₁) a két lányt rögtön(i00₂₁) kiűzte a izéből, kastélyból, hogy menjenek, amerre a két szemükkel látnak. [K32]A király meg a királyné még azóta(i00₅₋₂₁) is siratja a harmadik lányukat, hogyha meg nem haltak.

A koreferenciális elemzés eredményei

A szöveg elemzése során 18 indexet vezettem be, melyek közül az i00 a mese idejére, az i01-i18 pedig főnevekre és jelzős szerkezetekre (főnévi csoportokra) vonatkozott, melyek magukba foglalják a mese szereplőit és helyszíneit is. Mind a főnevek, mind a jelzős szintagmák megfelelnek egyrészt a meseelem fogalmának (BANÓ: 1988. 22), másrészt az első és második mikroarchitektonikus szint fogalmának (PETŐFI: 1991. 41).

Az indexeket mellékjelekkel láttam el, melyek többféle viszonyt fejeznek ki. * jelzi a jelentésváltozást, legyen az i02 = a király személye, a konkrét szereplő, illetve i02* = királyi rang, tulajdonság, vagy i01 = a jávorfa mint a mesében szereplő konkrét növény, illetve i01** = jávorfa mint faanyag. Aposztróf jelzi a megszólításokat: i02' = édesapám, a király.

Nem közös indexszel láttam el a király és a királyné alakját (például i02₁, i02₂; i02_a, i02_b), és a három királylányt sem: például i03₁₋₃, i03_{a-c}. Külön indexet vettem föl a gödör = i08 és a gödör teteje = i11 számára.

Az indexek jelentésének bővülését nem jelöltem mellékjellel: i04 = a legkisebb királylány, a testvérük; i12 = egy síp, (egy) furulya; i13 = a juhász, a fiú.

Az irányt jelölő igekötőkhöz rendeltem indexet, az elsődlegesen nem irányt jelölőkhöz nem. Irányjelölő igekötős igék: **bele(i08)ásták** a gödörbe = i08 (K09), **el(i02) is vitte** a királyhoz = i02 (K20), **adja oda(i02) neki**, a királynak = i02 (K21); nem irányt

jelölő igekötős igék: **szedte tele** (K05), **hazamennek** (K06), **szétszaggatta** (K10), **le is vágja** (K15).

A főmondatbeli utalószókat és az utalószókhoz hasonlóan mondategységen túlmutató, anaforikus vagy kataforikus tartalomváró elemeket is egységesen ábrázoltam: **akármit** (K17, K18); **ezt** (K18); **egyet** (K19); **azt mondta stb.** (K06, K10, K15, K21), **azt fújta stb.** (K17, K22, K24, K27, K29); **mit csináljanak stb.** (K07, K08), **mit fúj** (K21, K25, K28).

Véleményem szerint a konkatenáció kérdése még tovább vizsgálendő. Ebben a dolgozatban a következő lexikai egységeket láttam el a konkatenáció jelével: névelőt és névszót, tekintet nélkül a névelő határozott vagy határozatlan voltára: **a^jávorf**a (K00), **a^legkisebbet** (K02), **a^vadállat** (K10), **a^juhász** (K14), **egy^királynak** (K01), **egy^gödröt** (K08). Nem specifikus határozatlan referenciára a szövegben két példát találtam: határozatlan névelőt (**egy királynak** (K01)) és névelőtlenséget: **csinál belőle furulyát** (K15).

Konkatenáltam az előforduló jelzős szerkezetek tagjait: a mennyiségjelzőt és jelzett szavát: **három^lánya** (K01), a minőségjelzőt: **földi^epret** (K04), és a birtokos jelzőt: **ő^ kosara** (K06) stb.

Konkatenáltam a tagadószt: **mit^nem** (K08), **nem^látta** (K15), **meg^nem^hal-tak** (K32).

Nem konkatenáltam az értelmező jelző tagjait: **a^két^királylány**, **a^két^testvére** (K06), az elváló igekötőt: **szedte tele** (K05), az is módosítószt: **akkor is** (K05), a már nyomósító határozószt: **már irigységből** (K06) stb.

Konkatenáltam az egy időpontra utaló határozószt: **majd^most** (K06), **aztán^ ak-kor** (K13), az időt kifejező **már** határozószt: **már^másnapra** (K13), **most^már** (K17) stb.

Összefoglalás

A koreferenciális elemzés számomra az alábbi, további kutatást igénylő tanulságokkal járt.

(A) Az indexek segítségével kiszűrhetők a mese kardinális szereplői. Igazolható az, hogy a szereplők a GREIMAS-féle 6 aktánszt feltételező modellbe maradéktalanul elrendezhetők (TOOLAN: 1991. 93–94). Szereplők és szerepkörök megoszlását, illetve egybeolvadását (az asszimiláció kérdését) most nem érintem, illusztrálására az összefoglaló táblázatból idézem azokat a sorokat, amelyek az Objektum szerepkört töltik be (1-4. táblázat), és amelyek segítségével nyomon követhető az, hogyan kapcsolódnak össze az indexek által megjelölt különféle szerepek (i01 = a jávorfa, i04 = a legkisebb királylány és i12 = a furulya) egy szerepkörre.

A mese szereplői

- 1) **Adó, Útnak indító, valamint 2) Kapó, Jutalmazott**
i02 = a király
i15 = a királyné
- 3) **Hősnő, Objektum**
i04 = a legkisebb királylány
i01 = a jávorfa
i12 = egy síp, furulya

- 4) **Segítőtárs, Varázseszköz**
i12 = egy síp, furulya
- 5) **Hős, Szubjektum**
i13 = a juhász, a fiú
- 6) **Ellenfél**
i07 = a két idősebb királylány
i16 = az egyik idősebb királylány
i17 = a másik idősebb királylány

7. táblázat

Az aktáns modell szerepei és szerepkörei

Adó, Útnak indító	Hősnő, Objektum	Kapó, Jutalmazott
i02 = a király i15 = a királyné	i04 = a legkisebb királylány i01 = a jávorfa i12 = egy síp, furulya	i02 = a király i15 = a királyné
Segítőtárs, Varázseszköz	Hős, Szubjektum	Ellenfél
i12 = egy síp, furulya	i13 = a juhász, a fiú	i07 = a két idősebb királylány

8. táblázat

Az Objektum szerepkör indexeinek táblázata

	K00	K01	K02	K03	K04	K05	K06	K07
i01	jávorfa							
i04			a legki- sebbet, szerette	a legki- sebb, volt		a legki- sebb, szedte, a kis kosarát	a két test- vére, őt (2x), szerette, kosara, szereti	vele
	K08	K09	K10	K11	K12	K13	K14	K15
i01						jávorfa, belőle	tűnt	fácskát, nem látta, azt, le is vágja, belőle
i04	vele	beleásták, a testvérü- ket	beleásták, szétszag- gatta, lány- testvérüket		lánya	lánynak		
i12						sípöt		furulyát
	K16	K17	K18	K19	K20	K21	K22	K23
i01	le is vágta, belőle	vagyok, jávorfács- ka, jávorfá- ból					jávorfácska, jávorfából	

	K16	K17	K18	K19	K20	K21	K22	K23	
i04		kisebb^lánya					édesapám, kisebb^lánya		
i12	furulyát	fújta (2x), rajta, fűjad(2x), én, voltam, furulyácska	rajta, a^furulya, fújta	azt, elviszi, az(2x)	el is vitte, azt	fújja, adja, fűj	fújta, a^furulya, fűjad (2x), én, voltam, vagyok, furulyácska	odaadták	
	K24	K25	K26	K27	K28	K29	K30	K31	K32
i01	jávorfácska, jávorfából			jávorfácska, jávorfából		jávorfácska, jávorfából			
i04	édesanyám, kisebb^lánya			én^gyilkosom, kisebb^lánya		én^gyilkosom, kisebb^lánya	a^lányá, tettét		a^harmadik^lányukat
i12	fújta, fűjad (2x), én, voltam, vagyok, furulyácska	fűj	odaadják	ízélte, fűjad(2x), én, voltam, vagyok, furulyácska	odaadják, fűj	fújta, fűjad (2x), én, voltam, vagyok, furulyácska			

(B) Az indexek leírják a mese helyszíneit is, és alkalmat adnak a szereplők és a helyszínek kapcsolatának vizsgálatára (ennek szép példája K13-ban holttest = i04** és helye = i08 kapcsolata).

(C) A narratív szöveg artikulációjának további tárgyalására ösztönöz a 6. táblázat (időszerkezet, fókuszképzés, szabad függő beszéd).

(D) A néprajztudomány *A jávorfa* meséjéről a következő biográfiai megállapítást teszi (SOLYMOSSY: 1920.): Eredetileg énekelt ballada formája volt. A koreferenciális elemzéssel – véleményem szerint – ez a megállapítás nyelvi mutatókkal alátámasztható.

A mese és a ballada jellemzőit röviden a *Világirodalmi Lexikon* alapján veszem sorba (SZEPE-SZERDAHELYI: 1982., VARGYAS: 1970.).

A jávorfa meséjében balladai jellegű a lírai és a drámai egységek keveredése az epikus szövegben. Lírai vonás az érzelmet kifejező, nem narratív, hanem értékelő vagy összefoglaló szövegmondatok elhangzása (K03, K16), amelyek gyakran kérdések és felkiáltások is egyben (K07, K08, K11, K12). A hösnő (a furulya) szájából ötször hangzik el lírai monológ: a gyilkosságot leleplező ének (K17 stb.) A műfaji kevertség az ismétléseket szemléltető 5. táblázatról jól leolvasható.

A drámaiságot emeli ki az epikus múlt helyett a jelenidejűség (a két idősebb lány gondolatai K06-ban és K07-ben, a juhász elhatározása K15-ben, a leleplezés kezdete K21-ben, folytatása K25-ben és K28-ban) (6. táblázat). A jellemzően balladai, családi szeretetlenségből fakadó tragikum elhallgatása (K07 és K08). A cselekmény sűrítettsége: a 32 szövegmondatból 8 hagyható el a mondanivaló sérülése nélkül (K03, K07, K08,

K11, K12, K16, K18, K20 – 6. táblázat). A jelenetezés: a cselekmény a 21. szövegmondattól egy jelenet (a leleplezés).

Gyakori balladai vonás az úgynevezett strófaismétlés, amikor egy teljes versszak ismétlődik olyan módon, hogy egy-egy szó, részlet vagy szereplő megcserélése adja a balladai cselekmény fejlődését. Erre példa a mesében a jávorfa énekének ismétlődése a változó megszólításokkal (K17, K22, K24, K25, K28).

Megtalálható *A jávorfában* a mesét jellemző fantasztikum: a megölt lány jávorfává változik, de nincsenek fantasztikus, képzeletbeli ellenfelek, és nincs boldog végkifejlet sem.

A 6. pont, meseelem, mesemotívum és epizód nyelvészeti kritériumainak megadása is nyitott kérdés, de ennek az elemzésnek az alapján vélhetőleg MELETYINSZKIJ-nek van igaza, aki szerint „A motívum struktúrája például hasonlítható lenne a mondat vagy ítélet struktúrájához, és egyfajta mikroszűzsének tekinthető, amely a cselekmény-predikátum körül szerveződik, és amelytől természetes argumentumokként meghatározott »szerepek« függnek” (MELETYINSZKIJ: 1990. 55).

(E) Alkalmazva a szociolingvisztika eredményeit, rávetíthető a szövegre a labovi narratív struktúra (absztrakt, orientáció, részletezés, értékelés, eredmény / megoldás, kóda), ami segítene megkülönböztetni a meseszöveget a mindennapi történetmesélésektől, és nyelvi szempontból írni le a meseszöveg közösségi életét, amiről egyébként a néprajztudomány is nagyon sok adattal rendelkezik (a mesélő típusa, a mesélés alkalmi stb.).

A fenti csomópontok kifejtése nem ennek az írásnak a feladata.

Irodalomjegyzék

BANÓ ISTVÁN:

1988. Népmese. Magyar népköltészet. *Magyar néprajz V.* Főszerk.: VARGYAS LAJOS, Akadémiai Kiadó, Budapest.

KANYÓ ZOLTÁN:

1990. Megjegyzések az irodalmi elbeszélés szövegkezdetének kérdéséhez. *Szemiotika és irodalomtudomány*, JATE Kiadó, Szeged.

É. KISS KATALIN:

1998. Mondattan. *Új magyar nyelvtan*, Osiris Kiadó, Budapest.

RÁCZ ENDRE:

1968. Mondattan. In: BENCÉDY JÓZSEF–FÁBIÁN PÁL–RÁCZ ENDRE–VELCSOV MÁRTONNÉ: *A mai magyar nyelv*, Tankönyvkiadó, Budapest.

KIEFER FERENC:

1992. A szöveg időszerkezetéről. In: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, JGYTF Kiadó, Szeged.

MELETYINSZKIJ, J. M.

1990. A. N. Veszolovszkij „Történeti poétikája” és az elbeszélő irodalom eredetének kérdésköre, *Helikon*, 37-59.

PETŐFI SÁNDOR JÁNOS:

1991. A szövegszignifikáció szemiotikai aspektusai és azok szemiotikai textológiai megközelítése. A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé. *Szövegnyelvészet – szemiotikai textológia*, Szeged.

1998. Koreferenciális elemek és koreferenciarelációk. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. *Officina Textologica* 2. Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SOLYMOSSY SÁNDOR:
1920. Mese a jávorfáról. *Ethnographia* 31, 1-25.
- SZENDE TAMÁS:
1996. A jelentés alapvonalai. A jelentés a nyelvi kommunikációban. Corvinus Kiadó, Zsámbék.
- SZEPES ERIKA–SZERDAHELYI ISTVÁN:
1982. Mese. *Világirodalmi lexikon*. Főszerk.: KIRÁLY ISTVÁN, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TOOLAN, MICHAEL J.:
1991². Narrative. A Critical Linguistic Introduction. Routledge. London and New York.
- VARGYAS LAJOS:
1970. Ballada. *Világirodalmi lexikon* I. Főszerk.: KIRÁLY ISTVÁN, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- VOIGT VILMOS:
1989. Alapismereti bevezetés a néprajz iránt érdeklődő hallgatóknak. Néprajz egyetemi hallgatóknak I. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen.

THE MAPLE TREE, OR THE LINGUISTIC INDICATORS OF MIXED GENRES IN FOLK TALES

MÁRTA TUBA

The paper gives a coreferential analysis of the Hungarian folk tale, *A jávorfa* (The Maple Tree). The analysis proves, on the hand, that the semantically based actant model of GREIMAS is more appropriate to set the cardinal characters of folk tales than other models. On the other hand, the consequences of the of the examination point to the direction of further investigation. One of the questions to be elaborated is that of text typology and stylistic typology: The Maple Tree belongs to the least prototypical group of Hungarian fairy tales, and shows close connections with the genre of the folk ballad.

**NYELVI MEGFORMÁLÁSOK ÉRTELMEZÉSE SZÁMÍTÓGÉPES
PROGRAMMAL
(A JELENÉSEK KÖNYVE NÉHÁNY RÉSZLETE ALAPJÁN)**

BODA I. KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT

„Ismét jövendőlnöd kell sok népről, nemzetről, nyelvről és királyról” (Jel 10.11)

A Biblia az emberiség korszakokon átívelő kulturális öröksége. Olyan szellemi tőkét képvisel, amely már több ezer éve alapvetően befolyásolja gondolkodásunkat, és meghatározza a világról alkotott képünket. Vizsgálódásunk tárgyául ezért a Biblia egyik legösszetettebb jelképrendszerű könyvét, a *Jelenések könyvét* választottuk. Dolgozatunk célja az, hogy egy általunk kidolgozott módszer, az úgynevezett *kapcsolatelemzés* segítségével olyan eszközt mutassunk be, amellyel a *Jelenések könyvének* tartalma, mélyebb jelentésrétegei vizsgálhatóak, feltárhatóak. Célunk, hogy a módszer mostani és jövőbeli alkalmazásaival rámutassunk a mű nyelvének összetettségére, értelmezési tartományaira és azok feltárásának többféle lehetőségére, jelentéseinek sokrétűségére, valamint képeinek összefüggéseire.

I.

Az általunk alkalmazott és alább ismertetett, *kapcsolatelemzési* módszer véleményünk szerint alkalmas a *Jelenések könyvének*, ennek a rendkívül összetett nyelvezetű és jelképrendszerű műnek kompozíciós, szöveg-hálózati és textológiai szempontból történő komplex elemzésére.

A kapcsolatelemzési módszer főbb lépései:

1. A szöveg egy meghatározó részének kiemelése és szövegmondatonként történő részletes elemzése. Ezen belül:
  - a szöveg szövegmondatokra bontása;
  - ha a szöveg tömörsége ezt szükségessé teszi (és általában ez a helyzet), a szövegmondatok kiegészítése (zárójelek között), illetve egyes nyelvi elemek értelmezése (zárójelek között = jel után);
  - a szöveg kulcsszavainak („koreferenciaindexek”) kiválasztása;
  - ha szükséges, kommentárok fűzése az így kapott szövegmondatokhoz.
2. Az elemzett szöveg lényegének kiemelése, ezáltal az elemzés számára kiindulópontok, paradigmák meghatározása:

- a szövegmondatok elemzése során kapott kulcsszavak kiemelésével és hierarchikus elrendezésével egy kulcsszólista kialakítása;
  - a kulcsszólista használhatóságának biztosítása megfelelő utalórendszer kialakításával a kulcsszólista és a szövegmondatok között;
  - a szövegre jellemző alapvető kulcsszavak kiemelése.
3. Az alapvető kulcsszavakból kiindulva a szöveg kapcsolatrendszerének elemzése a szöveg, illetve a szöveghez kapcsolódó korpusz úgynevezett interaktív koncordanciái alapján:
- az alapvető kulcsszavak közvetlen kapcsolatainak feltárása;
  - az alapvető kulcsszavak további kulcsszavakon keresztül megvalósuló, közvetett kapcsolatainak vizsgálata;
  - a közvetett kapcsolatok kiterjesztése szövegek közötti, intertextuális kapcsolatrendszer feltételezésével.
4. Az elemzés eredményeinek, esetünkben az elemzett szövegnek, a szövegmondatoknak és a kulcsszólistának a megjelenítése, célszerűen egy hipertext struktúrában.

II.

A következőkben a *Jelenések könyvének* elemzésekor alkalmazott kapcsolatelemzési módszer egyes lépéseit szeretnénk részletesen is ismertetni, példákkal illusztrálva.

A *Jelenések könyvének* kiválasztott részeként jelen dolgozatunkban az első öt fejezetet elemeztük (Jel 1.1-5.14). A szövegmondatonként történő elemzésre a legalkalmasabbnak a PETŐFI S. JÁNOS által kidolgozott (lásd PETŐFI: 1997.) koreferenciaanalízis mutatkozott, amelyet a szerzők korábban már alkalmaztak, a *Jelenések könyvének* egy kiválasztott szövegrészletét elemezve (PORKOLÁB JUDIT: 1998.). A koreferenciaanalízis felhasznált lényegi elemeit már ismertettük; a jelenlegi dolgozatban azonban – elsősorban a feldolgozott szövegmondatok nagy száma (84) miatt – a koreferenciaanalízis eszköztárának csak egy részét alkalmaztuk (például a hagyományos jelöléseket elhagytuk).

A szöveg szövegmondatokra bontása helyenként az eredeti bibliai sorszámok összevonását (például Jel 5.3-4), szétbontását (például Jel 3.1/1 és Jel 3.1/2), illetve mindkettőt (például Jel 1.1 és Jel 1.1-2) szükségessé tette.

A szövegmondatok kiegészítésekor, illetve a szövegmondatok egyes nyelvi elemeinek értelmezésekor igyekeztünk magunkat szigorúan az eredeti szöveghez tartani. Olyan esetekben, amikor a kiegészítés vagy az értelmezés, illetve esetenként a fordítás többértelműsége ezt szükségessé tette, kommentárokat fűztünk a szövegmondatokhoz. Szükség esetén összevetettük a magyar és angol bibliafordításokat is (például Isten Igéje (1.2) és Isten szava (1.9) az angol fordításokban egyaránt „the word of God”).

A kulcsszavakat megpróbáltuk már kiválasztásukkor csoportosítani. Erre legcélszerűbbnek egyfajta hierarchia kialakítása mutatkozott. Ebben az általánosabb kulcsszavakhoz rendeltük a belőlük képzett, speciálisabb kulcsszavakat. Formálisan a hierarchiát úgy jelöltük, hogy az egyes kulcsszavakat külön sorba írtuk, és a speciálisabb kulcsszavakat

az általánosabb kulcsszó után következő sorban, beljebb kezdtük. Ez a jelölésrendszer az esetenként többszintű hierarchiát is képes volt áttekinthetővé tenni. Ha az éppen elemzett szövegmondatban csak a hierarchiának egy alsóbb szintjén levő, speciálisabb kulcsszó fordult elő, az általánosabb kulcsszót ugyan feltüntettük, de zárójelek között.

Például tekintsük az eredeti szöveg első két mondatát.

Jel 1.1

Jézus Krisztus kinyilatkoztatása, amelyet azért adott neki az Isten, hogy szolgálóinak megmutasson mindent, aminek csakhamar be kell következnie. Elküldte angyalát, így adta tudtul szolgájának, Jánosnak,

Jel 1.2

aki tanúskodik Isten Igéjéről és Jézus Krisztus tanúságtételéről: mindenről, amit látott.

Az ezeknek megfelelő kiegészített, illetve értelmezett szövegmondatok, a hozzájuk rendelt kulcsszavakkal együtt:

Jel 1.1

(A Jelenések könyve) Jézus Krisztus kinyilatkoztatása, amelyet (=a kinyilatkoztatást) azért adott neki (=Jézus Krisztusnak) az Isten, hogy (=Isten akaratából) (Jézus Krisztus) (Jézus Krisztus) szolgálóinak megmutasson mindent (=minden megjövendölt eseményt), aminek (=a Jelenések könyvében leírt eseményeknek) csakhamar be kell következnie.

Isten

Isten akarata

Jézus Krisztus

Jézus Krisztus kinyilatkoztatása

Jézus Krisztus szolgálói

a Jelenések könyve

a Jelenések könyvében megjövendölt események

Jel 1.1-2

(Jézus Krisztus) Elküldte angyalát, (Jézus Krisztus) így (=az angyala révén) adta tudtul (Jézus Krisztus) szolgájának, Jánosnak, (a megjövendölt eseményeket), aki (=János) tanúskodik Isten Igéjéről és Jézus Krisztus tanúságtételéről: mindenről (=minden megjövendölt eseményről), amit (=a megjövendölt eseményeket) (János) látott.

(Isten)

Isten Igéje

Jézus Krisztus

Jézus Krisztus angyala

Jézus Krisztus szolgálói

Jézus Krisztus tanúságtétele

János

(a Jelenések könyve)

a Jelenések könyvében megjövendölt események

A kapcsolatelemezési módszer első lépése tehát lehetővé teszi a szövegre jellemző kulcsszavak kiválasztását, amelyek kapcsolatát a továbbiakban vizsgálhatjuk. A koreferenciaanalízis során a koreferenciaindexekből képezhető indextáblázat a szövegmondatok nagy száma miatt esetünkben nem volt alkalmazható. A kulcsszavak kapcsolatrendszerét ezért a kulcsszavakból képzett kulcsszólista segítségével tártuk fel, a kulcsszavak mellett feltüntetve azoknak a szövegmondatoknak a sorszámaát, amelyben az adott kulcsszó előfordult. Például:

Kulcsszavak listája (Jel 1.1-1.20,2.1-2.29,3.1-3.22,4.1-4.11,5.1-5.14)

Isten 1.1,1.1-2,1.4-5,1.6,1.8,2.7,2.18,2.26-28,3.1/1,
 3.2,3.5,3.12,3.14,3.21,4.2,4.3,4.4,4.5,4.6,4.7,4.8,
 4.9-11,5.1,5.2,5.3-4,5.6,5.7,5.8,5.9-10,5.11-12,5.13-14,
 Isten neve 3.12,
 Isten Fia 2.18,
 Isten akarata 1.1,4.9-11,
 Isten tekintete 4.3,
 Isten Igéje 1.1-2,1.9,
 Isten jobb keze 5.1,5.2,5.3-4,5.7,5.8,5.9-10,
     az Isten jobb kezében levő könyvtékercs 5.1,5.2,
     5.3-4,5.7,5.8,5.9-10,
     az Isten jobb kezében levő könyvtékercset lepecsételő
     hét pecsét 5.1,5.2,
 Isten trónja 1.4-5,3.1/1,3.21,4.2,4.3,4.4,4.5,4.6,4.7,4.8,
 4.9-11,5.6,5.8,5.9-10,5.11-12,5.13-14,
     az Isten trónja előtt álló hét lélek 1.4-5,3.1/1,4.5,
     5.6,
     az Isten trónja előtt álló hét lélek küldetése 5.6,
     az Isten trónja körül levő huszonnégy szék 4.4,
     az Isten trónja előtt levő üvegtenger 4.6,
     az Isten trónja körül levő négy élőlény 4.6,4.7,4.8,
     4.9-11,5.6,5.8,5.9-10,5.11-12,5.13-14,
     az Isten trónja előtt levő négy élőlény szemei 4.6,
     4.8,
     az Isten trónja körül levő négy élőlény szárnyai 4.8,
     .....

A kulcsszólista tehát utalásokat tartalmaz azokra a szövegmondatokra, amelyekben az adott kulcsszó előfordult: ilyen értelemben a kulcsszólista egy sora felfogható a koreferenciaindexek táblázatának egy soraként. Másrészt pedig az egyes szövegmondatok után feltüntettük a bennük előforduló kulcsszavakat: ez pedig a koreferenciaindexek táblázatában levő oszlopok funkciójának felel meg. A fenti kulcsszólista egy részlete táblázatos formában az 1. ábra szerint nézne ki.²

	1.1	1.1-2	1.3	1.4-5	1.6	1.7	1.8	1.9	..
Isten	2	1		6	1		5	2	
...									
Isten akarata	1								
...									
Isten Igéje		1						1	
...									

1. ábra

A koreferenciaindexes táblázatának hatékony használatát a táblázat áttekinthetősége biztosítja. A kulcsszólista használatát ezzel szemben egy kettős kapcsolatrendszer teszi lehetővé:

- a listában levő utalások azokra a szövegmondatokra, amelyekben az adott kulcsszavak előfordulnak;
- a szövegmondatokban előfordult kulcsszavak kiemelése a szövegmondatok után a lista megfelelő soraira vonatkozó utalásoknak felel meg.

Tehát a táblázatos formát esetünkben lényegében egy *hipertext* struktúra helyettesíti.

A kulcsszólista elemzésével kiválaszthatjuk a *Jelenések könyvének* alapvető kulsszavait, például a következőket:³

Isten (31)
Jézus Krisztus (70)
János (23)
a hét ázsiai egyház (13)
a Jelenések könyve (6)

Zárójelben feltüntettük azoknak a szövegmondatoknak a számát, amelyekben az adott kulcsszó előfordult. Az alapvető kulcsszavak kiválasztásakor a gyakoriság mellett figyelembe kell vennünk a kulcsszavak hierarchiájában a kiválasztott alapvető kulcsszavakhoz kapcsolódó, speciálisabb kulcsszavakat is.

A *Jelenések könyvének* teljes szövege alapján elkészítettük a szöveg interaktív, számítógépes konkordanciáját (a program BODA I. KÁROLY munkája). A program lehetővé teszi, hogy a *Jelenések könyvében* levő szavak (szóalakok) egyes előfordulásait szövegkörnyezetükben tanulmányozhassuk a program által megjelenített konkordanciaindex alapján. A program ezenkívül azt a szolgáltatást is biztosítja, hogy a konkordanciaindex bármely szavának, illetve szövegkörnyezetének vizsgálata során az eredeti szöveg megfelelő részére ugorhassunk, majd annak elolvasása után visszatérhessünk az indexhez. Például az 'új' szóra keresve a *Jelenések könyvének* konkordanciaindexében a 2. ábrán látható képernyőképet kapjuk:

tóba vetették. Jel 21 Jel 21.1 Új eget és új földet láttam. A
 ék. Jel 21 Jel 21.1 Új eget és új földet láttam. Az első ég és
 am, hogy a szent város, az új Jeruzsálem alászállt az égből
 s Istenem városának nevét, az új Jeruzsálemét, amely Istene
 föl száll alá az égből, és az én új nevemet. Jel 3.13 Akinek van
 és egy fehér követ. A követ új név van, amelyet senki más nem
 ismer, és senki nem írta meg. Jel 14.3 Új éneket énekeltek a trón elő
 k a szentek imádságai. Jel 5.9 Új éneket énekeltek: 'Méltó va
 rónon ülő megszólalt: 'Íme, újjáteremtek mindent!' Majd hoz
 . ' Jel 10.8 Azután az égi hang újra szólt hozzám: 'Menj, vedd
 magad: 'Szent, szent, szent az Úr, a mindenható Isten, aki volt
 a zavarok hitelesége és igazsága. Az Úr, a próféták lelkeinek Ist
 kezdet és a vég)' - mondja az Úr, az Isten, aki van, aki volt
 elhamvasztani, mert hatalmas az Úr, az Isten, aki ítéletet tart
 gítására, sem a nap fényére. Az Úr, az Isten ragyogja be őket, é
 am benne, mert a Mindenható, az Úr, az Isten és a Bárány a templ
 Ekkor hét angyalt láttam, az Úr előtt álltak, és hét harso
 anúságtétele miatt. Jel 1.10 Az Úr napján elragadtatásba estem
 eik az eget verik, de az Úr számon tartja gonoszságait
 Ekkor a huszonnégy vén, aki az Úr színe előtt a trónuson ült, a
 boldogok a halottak, akik az Úrban haltak meg. Igen, mondja
 tteid, Uram, mindenható Isten! Útjaid igazságosak és igazak, ne
 , járjon továbbra is az igazság útján, és aki szent, legyen továb
 szabadul börtönéből, Jel 20.8 és útra kel, hogy a föld négy s

2. ábra

A megjelenített sorok bármelyikének kiválasztása az eredeti szöveg tanulmányozá
 sát teszi lehetővé, majd újból visszatérhetünk a konkordanciaindexhez stb.

A *Jelenések könyvének*, valamint a Biblia további szövegeinek forrása a Biblia 5.0
 CD-ROM (Biblia 5.0 1997.) volt, amely lehetővé tette, hogy egyes fogalmakat, nyelvi
 megformálásokat a Biblia teljes szövegében is tanulmányozhassunk.

A konkordanciák segítségével tudjuk a szövegben feltérképezni a kulcsszavak kap
 csolatait olyan esetekben, amikor a szöveg nagysága a szövegmondatonként történő
 elemzést már nem teszi lehetővé. Az interaktív konkordanciák használata általánosítható
 több szövegből álló korpuszok vizsgálatára is. A kapcsolatok révén értelmezhetjük az
 egyes fogalmakat az adott korpusz jelentésstruktúrájának megfelelően, majd beépíthetjük
 őket többek között a vizsgált szöveg tér-idő koordinátájába. Induljunk ki például a *Jele
 nések könyvének* egyik kulcsmondatából.

Jel 1.19

Írd le hát (János), amit (=a megjövendőlt eseményeket) láttál,
 a jelent és ami ezután történik (=a jövőt).

János

a jelen

a jövő

a Jelenések könyvében megjövendőlt események

Láthatjuk, hogy a *Jelenések könyvében* az időkoordináták: a *jelen* és a *jövő*. A jelent és a jövőt fogja János látni, valamint ezeket fogja leírni (a *Jelenések könyvében*). Ebben a vonatkozásban Jézussal és Istennel való kapcsolatát a Jel 1.1 és Jel 1.1-2 szövegmondat tárja fel (lásd korábban). A jelen a vizsgált szövegrészben például a hét ázsiai egyháznak írt levelekben jelenik meg. A jövőre a vizsgált szövegrészben több utalás is történik, a *Jelenések könyvének* nagy része éppen erről szól; emeljük ki például az új Jeruzsálem alászállását (3.12). De megjelenik a múlt is, például a teremtésre történő utalással (4.9-11), vagy János Jézus tanúságtételére tett utalásával (1.9). És ezek után lássunk egy gyönyörű *asszociációs láncot*, amely mutatja a *Jelenések könyvének* kompozíciós egységét, zártságát:

a jövő $\Rightarrow$ az új Jeruzsálem $\Rightarrow$ az élet fája (22.2) $\Rightarrow$ az élet fája (2.9) $\Rightarrow$ a teremtés

azaz a múlt és a jövő találkozik Isten városában, az új Jeruzsálemben, amely az égből fog alászállni (3.12).

A példa is mutatja, hogy a *Jelenések könyvében* az intertextualitást figyelembe véve az ószövetségi próféciaíkból kell kiindulunk. Az apokaliptika a próféták könyveiből eredeztethető; a Henokh, Zakariás, Jóel, Dániel, Ézsaiás, Ezra könyveiből vett részleteket közvetlenül is összevethetjük a *Jelenések könyvének* képeivel a program alapján. Ezek szövegkoherenciája már felfedi az Apokalipszis szemantikai konnektorait, amiből, mint azt a korábbi példa is mutatja, a mondatok közötti tartalmi-logikai kapcsolat kínálkozik a legfontosabbnak, mint az ószövetségi korpusz és a *Jelenések könyve* közötti hipertextuális kapcsolatrendszer egyik alappillére.

Néhány látomás jelentésének feltárásakor, azok külső és belső szerkesztettségéről való következtetések levonásakor utalnunk kell a héber, görög, perzsa, egyiptomi mítoszok képeinek összefüggéseire, valamint az Ószövetség és az Újszövetség kapcsolatára is. Néhány kiragadott példa: az alfa és az ómega (1.8); az alvilág kulcsai (the keys of ... Hades⁴) (1.18); Dávid kulcsa (3.7). A kapcsolat keresése a Biblia két része között nem új az apokaliptika tudományában, legfeljebb az intertextualitás nézőpontja és a számítógép alkalmazása adhat új megoldásokat, vagy megerősítheti a régieket.

Értelmezéseink nem kizárólagosak, és a mű szövegének számtalan más vizsgálata is lehetséges; nem tartjuk, nem tarthatjuk tehát egyedülnek az általunk követett módszert, csupán az egyik próbálkozásnak a sok közül. Még egyszer szeretnénk hangsúlyozni: a Biblia nyelve olyan szellemi „tőke”, amelynek értelmezési tartományai kimeríthetetlenek.

Jegyzetek

1. A tanulmányban szereplő példák az elemzés eredményeinek bemutatása céljából kifejlesztett hipertext struktúrájú szöveg egyes részletei.
2. A táblázat oszlopaiban a megfelelő kulcsszavak előfordulási gyakoriságát tüntettük fel az adott szövegmondatokban.
3. Az elemzés során, amennyiben erre szükség van, az alapvető kulcsszavak köre például bővíthető.
4. The Bible, 1989.

Irodalomjegyzék

ARMSTRONG, KAREN:

1997. *Jeruzsálem*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

BABITS ANTAL:

1988. *Bibliai nevek és fogalmak*. Budapest, Primo.

The Bible, 1982. Authorized Version. Oxford, The Bible Societies.

The Bible, 1989. New International Version. Hodder and Stoughton.

Biblia, 1996. Újszövetségi Szentírás. Budapest, Szent István Társulat.

Biblia 5.0, CD-ROM, 1997. Budapest, Arcanum Databases.

FRÖHLICH IDA:

1969. A zsidó apokaliptika Dánieltől János Jelenések könyvéig, *Világosság* 6, 374-382.

HAAG, HERBERT:

1989. *Bibliai lexikon*. Budapest, Szent István Társulat.

Jelenések. In: *Bibliai enciklopédia*. Budapest, Magyar Könyvklub, 1997. 107.

Jelenések könyve. In: *Kézikönyv a Bibliához*. Budapest, Lilliput Könyvkiadó, 1986. 645-656.

KOCSIS ELEMÉR:

1995. János Jelenéseinek magyarázata. In: *A Szentírás magyarázata*, III. Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója.

PETŐFI SÁNDOR JÁNOS:

1997. Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk. Példaszöveg Mt. 9.9-13. Máté meghívása. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem.

RÓZSA HUBA:

1986. *Az Ószövetség keletkezése*. Budapest, Szent István Társulat.

SEIBERT, JUTTA:

1986. *A keresztény művészet lexikona*. Budapest, Corvina Kiadó.

SZATHMÁRI ISTVÁN:

1991. A Károli-biblia és anyanyelvünk. In: *Holnap* 7-8, 65-66.

WESTERMANN, CLAUS:

1997. *A Biblia titkai*. Budapest, Kálvin Kiadó.

A NEW METHOD IN COMPUTER-BASED TEXT ANALYSIS AND ITS APPLICATION ON SELECTED PARTS OF THE REVELATION

KÁROLY BODA I. – JUDIT PORKOLÁB

The Bible is mankind's common cultural heritage which has been read, discussed and analysed throughout the centuries, from past to present. It has been definitely proved to be an almost inexhaustible source of information, therefore it is a great challenge to seek new methods and approaches with the purpose to reveal the content that lies behind its words. One such method, which will be referred to as 'associative analysis', is described in this paper. The method is applied to a selected part from The Revelation to explore its semantic complexity, interpretation of the symbols, space and time dimensions, etc. Main steps of 'associative analysis' as well as some interpretation of the results are outlined and illustrated with computer-generated examples. The method, which applies such tools as co-reference analysis, interactive concordances, and hyper-text, represents the analysed text as (1) a hierarchical list of concepts, (2) a set of selected keywords as starting points, and (3) the relations of the keywords chosen and processed gradually from the corpus. The corpus contains the text or *extract* currently analysed, the full text which the extract has been taken from, and other texts related to the extract in one way or another.

A REKLÁM MINT A LÉLEKTANI HADVISELÉS ESZKÖZE STRATÉGIÁK ÉS FEGYVEREK

FORGÁCS ERZSÉBET

TEST THE BEST

Werbung, sagt der Psychologe,
wirkt genau wie eine Droge.

Dynamisch, jung, gesellig, tüchtig,
schön zu sein – das macht dich süchtig.
Der Werbespot, das *IDEAL*!

So nicht zu sein, ist *UNNORMAL*.

(Peter Salender)

0. Bevezetés

A mindennapjaink részévé vált reklám titkos vagy nem létező vágyak kielégítésére sarkall, alakítja szokásainkat, s befolyással van nyelvhasználatunkra is – némely reklámszlogen már szinte szállóigévé vált. A reklámra sajátos kettősség jellemző: egyrészt értékrendszerünknek, a fogyasztók elvárásainak akar megfelelni, azokhoz igazodik, másrészt ezeket ő maga is alakítja.

A reklám szorosan összefügg a kereskedelem, illetve az emberi szükségletek kielégítésének fejlődésével: a reklám „gazdasági kategória, az árutermelés függő változója” (FÖLDI: 1977. 7). A gazdaság mellett – éppen értékképző, illetve normatív szerepe miatt – a mindenkor meghatározó politika, a társadalmi berendezkedés is befolyásol(hat)ja.¹ A reklám tehát egy adott kor tükré, még akkor is, ha annak olykor csak görbe tükré. Emellett az egyes országok reklámjai több-kevesebb nemzeti karakterrel bírnak, a különbségek Európában ma már azonban nem számottevőek. (Ez annak is köszönhető, hogy sok reklám egy az egyben külföldi mintára születik.)

A reklám elemzése, mint a humán kommunikáció elemzése általában, megkívánná, hogy ez az elemzés egy interdiszciplináris keretben történjék. Az interdiszciplináris keret PETŐFI S. JÁNOS (1996. 19 kk.) által ismertetett diszciplinái közül (mint filozófia, szemiotika, kommunikációelmélet, pszichológia, szociológia és antropológia, a formális és empirikus metodológiák diszciplinái) én itt a szemiotikai és kommunikációelméleti aspektus felől közelítem meg a reklámot mint a multimédiális humán kommunikáció egyik fajtáját. PETŐFI megfogalmazása szerint a szemiotikai diszciplína „feladatának kell tekintse a humán kommunikációban felhasználásra kerülő jelrendszerek (és jelrendszerkombinációk) felépítésének elemzését és explicit leírását” (i. m. 21). A kommunikációelméleti megközelítés (ismét PETŐFIT idézem, uo.) „feladatának kell tekintse egyrészt a kommunikációs-szituációk meghatározó tényezőinek, másrészt az ezekben felhasználásra kerülő (multimédiális) kommunikátumok jellemző tulajdonságainak elemzését és explicit leírását”.

1. A reklám – definíciós kísérlet

A mai kor emberét oly mértékben árasztja el a média információkkal, hogy ez a fokozott információfelvétel egyre nagyobb szelektálásra készíti. Felmérések bizonyítják például, hogy egy napilapban megjelenő reklám „vételére” csupán néhány másodpercet számunk (vö. TOSTMANN: 1988.). A reklámkészítők dolgát az is nehezíti, hogy a reklám ma már nem szükségleteknek a kielégítésében, hanem sokkal inkább új szükségleteknek az ébresztésében kíván közreműködni. Mindezekből az következik, hogy a reklámszakembereknek egyre hatásosabb kommunikációs stratégiák, verbális és nem verbális fegyverek segítségével kell a potenciális vevő érdeklődését felkelteni, és ezzel a reklámozott áru megvásárlására bírni. Ezeknek a stratégiáknak és fegyvereknek a vizsgálatával, illetve általában a reklámmal több tudomány is foglalkozik: a gazdaságtudományok, a társadalomtudományok, a pszichológia és a nyelvtudomány, anélkül, hogy egy egységes definíció létezne. Néhányat azonban mégis idézek, mert ezekből a definíciókból kiindulva lehetséges megfogalmazni azokat a kérdéseket, melyekre majd választ keresek.

RUTH RÖMER (1968. 9) így határozza meg a reklámot:

„Die öffentliche Bekanntmachung von Firmennamen, Warennamen, und Aussagen über Waren, angeregt von dem Erzeuger oder dem Verkäufer der betreffenden Ware in der Absicht, den Absatz der Ware zu fördern, heißt Wirtschaftswerbung”.

[Reklámon cégek, árucikkek neveinek nyilvánossá tételét értjük, a termelő vagy az eladó által szorgalmazott kijelentéseket egy adott árurol, az eladás fokozásának szándékával.]

Mivel azonban a reklámnak ma nem az áru bemutatása, megismertetése az elsődleges célja, találóbbrak látszik O. W. HASELOFF (1970. 158) piackutató differenciáltabb, a reklám kommunikatív jellegét jobban kiemelő definíciója, amely szerint a reklám (*Wirtschaftswerbung*) nem más, mint:

„die geplante öffentliche Kommunikation zum Zweck einer ökonomisch wirksamen Information, Persuasion und Entscheidungssteuerung” [tervezett nyilvános kommunikáció gazdaságosan hatásos információs, rábeszélő és döntés-befolyásoló céllal].

A reklám tehát egy kommunikációs folyamat, amelyben az adónak (a reklámszakemberen keresztül végül is a reklámozó cégnek) az a domináns intenciója, hogy a reklámhír segítségével a vevőt, a potenciális fogyasztót befolyásolja, elvárásait irányítsa, igényeit a kívánt irányba terelje. Az adó a reklámhírt kódolja, azaz nyelvíleg / kévíleg formába önti, a recipienshez egy reklámhordozón mint csatornán keresztül eljuttatja, s a vevő azt igényei, tapasztalatai, előismeretei és értékképzetei szerint dekódolja. A reklám tehát – a tömegkommunikáció egyéb fajtáihoz hasonlóan – egyirányú, azaz *feedback* nélküli, indirekt, egy diszperz publikumot megcélzó kommunikáció (vö. SCHWEIGER – SCHRATTENECKER: 1992. 17). (Visszacsatolás legfeljebb közvetve lehetséges.)

Írásomban tehát a reklámot mint a humán kommunikáció egyik fajtáját tekintem, s a nyomtatott (esetenként audiovizuális, azaz televíziós) német és magyar reklámból vett példák segítségével a következő kérdésekre próbálok választ adni:

1. Először szükségesnek tartom megválaszolni azt a kérdést, hogy ebben a sajátos kommunikációban a reklámnak mely alapelveknek kell megfelelnie.
2. Szemiotikai szempontból tisztázandó, hogy egyáltalán mi a jó reklám domináns médiuma: a szó vagy a kép? (A *médium* terminust PETŐFI S. JÁNOS szerint (1996. 22) használom, azaz a 'kommunikátumok létrehozására szolgáló szemiotikai matéria' értelemben.)
3. Ezt követően megvizsgálom, hogy a reklám alapelveinek milyen kommunikációs stratégiák állnak a szolgálatában, s ezeket milyen verbális vagy nem verbális eszközök segítenek érvényre jutni.

2. A reklám céljai és alapelvei

A reklámmal való bárminemű foglalkozásnak a reklám céljaiból célszerű kiindulnia, hiszen ez a funkcionális-pragmatikai megközelítés vezet leginkább eredményre. A reklám – mint az a definíciókból is kiderült – olyan appellatív kommunikációnak tekinthető, melynek közvetett és közvetlen céljai a következők: a termék megnevezése; imagealkotás; az áru bemutatása; a termékhez való viszony kialakítása, birtoklási vágy keltése; az emlékezés optimalizálása és a termék eladása (vö. GRASSEGER: 1989. 142).

Az amerikai reklámszakemberek szerint ezeknek a céloknak a reklám akkor tud megfelelni, ha megvalósítja az úgynevezett *AIDA*-formulát, mely a következő jellemzők rövidítése: *attention* ('figyelem'); *interest* ('érdeklődés'); *desire* ('vágy, kívánság') és *action* ('cselekvés, azaz az áru megvétele'). A formula teljesülése esetén tekinthető a reklám hatásosnak.

SOWINSKI (1998. 30 kk.) szerint a jó reklámnak három alapelvet kell megvalósítania: 1. *feltűnőség*, 2. *eredetiség* és 3. *informativitás*. A jó reklám tehát úgy van megszerkesztve és elhelyezve, hogy feltűnést kelt. Ezt a nyomtatott reklámban például képpel, nyomdatechnikai eljárásokkal érheti el. Az audiovizuális reklámban a feltűnéskeltés eszközei lehetnek különböző hangeffektusok, illetve a jelenetnek a hatásos megrendezése, a plakátokon feltűnő lehet például a színválasztás. A jó reklám azonban nemcsak a külső jegyeiben feltűnő, hanem azokban a stratégiákban is, amelyekkel a reklám emlékezeti értékét próbálja megteremteni, legyenek azok leleményes szlogenek, vagy nyelvi játékok, vagy éppen humor.

A feltűnőséggel szoros összefüggésben van az eredetiség, mely a márkaimage és a reklámstratégia eredeti, más reklámoktól megkülönböztető összekapcsolását jelenti. Végül pedig a reklámnak az is a feladata kell(ene) hogy legyen, hogy a reklámozott áru céljáról, felhasználásáról, tulajdonságairól informáljon. A szükséges információk mennyisége nagymértékben függ az áru ismertségétől: a jól ismert márkáknál már a pusztá márkanev is elegendő lehet, hiszen itt nem a márkaimage kialakításáról, hanem annak megszilárdításáról van szó.

3. A verbális és a nem verbális (képi) médium

3.1. A következő kérdés, hogy a nyomtatott reklámban a nyelv vagy a kép játssza-e a fő szerepet. Erre vonatkozóan a német szakirodalomban különböző vélemények vannak. RUTH RÖMER (1968.) és MANUELA BAUMGART (1992.) a szó elsődlegességét hirdetik. BAUMGART (1992. 314 kk.) azzal érvel, hogy a nyelv keltette „belső képek” a vizuális képpel összevetve nagyobb teret adnak a képzelőerőnek, a fantáziának.

„Wörter können Bilder vor dem geistigen Auge des Rezipienten entstehen lassen und sie bieten weitaus mehr Imaginationsfreiraum als die visuellen Bilder selbst, so daß sich an ihnen die Phantasie des Lesers mehr entzünden kann als an einer noch so schönen Darstellung... Häufig wird versucht, Bilder mit Wörtern zu 'toppen', d.h. ihre Wirkung zu verbessern, zu steigern, zu überhöhen. Das beweist, daß das Bild ohne das Wort nur selten auskommt und auf die subtile Technik des Verbalen angewiesen ist, wohingegen das Wort sehr gut auf eine Visualisierung verzichten kann...” [A szavak képeket tudnak létrehozni a recipiens lelki szemei előtt és így a vizuális képeknél jelentősen nagyobb teret biztosítanak a képzelőerőnek, mellyel az olvasó fantáziáját jobban megmozgatják, mint egy bármi szép képi ábrázolás... Gyakran megpróbálják a képet szavakkal 'megfejezni', azaz a hatásukat javítani, fokozni, emelni. Ez azt bizonyítja, hogy a kép szó nélkül csak ritkán boldogul, és a verbális technikára van utalva, ellenben a szó a vizualizálásról nagyon is jól le tud mondani...]

3.2. A másik vélemény szerint a médiumok mai stílusára, illetve annak fejlődésére a kép dominanciája jellemző. (Ennek egyik oka az olvasás visszaszorulása, amiért általában a televíziót teszik felelőssé.)

A kép azért hatásos, mert: 1. feltűnő; 2. informál és 3. emocionális élményeket közvetít (vö. KROEBER-RIEL: 1993. 4). A felsorolt tulajdonságok mind előnyt jelentenek a nyelvi megformálással szemben, de különösen a 3. pontban megfogalmazott jegy az, amellyel a képi kommunikáció – a nyelvvel szemben – egyértelműen előnyben van. A reklám ugyanis ma nem annyira az árut, mint inkább a reklám által vele összekapcsolt élményt igyekszik eladni. Ezt az élményt előhívó szerepet KROEBER-RIEL így fogalmazza meg:

„Bilder sind besser als Sprache dazu geeignet, emotionale Erlebnisse auszulösen. Sie »simulieren« die emotionalen Reize: Der sprachliche Ausdruck »gefährliche Klappenschlange« entfaltet weniger emotionale Kraft als die Abbildung der Schlange, die zu einer Wahrnehmung des gefährlichen Tieres führt. [...] Bilder können die Empfänger in fiktive emotionale Erlebniswelten entführen – eine Aufgabe, die für die Werbung immer wichtiger wird. Die Empfänger erleben im Bild exotische Länder, Weltraumabenteuer, geheimnisvolle Begegnungen usw.” [A képek a nyelvénél jobban alkalmasak arra, hogy érzelmi élményeket keltsenek. „Szimulálják” az emocionális ingereket: a „mérgeskígyó” nyelvi kifejezése kevésbé rendelkezik emocionális erővel a kígyó képi megformáltságával szemben, amely a veszélyes állat egyfajta érzéki észleléséhez vezet. [...] A képek a nézőt fiktív emocionális élményvilágokba tudják elvezetni – s ez egy olyan feladat, amely a reklámban egyre fontosabbá válik. A vevők a képből egzotikus országokba juthatnak el, úrutazásokat tehetnek, titokzatos találkozásokon vehetnek részt.]

KROEBER-RJEL szerint a nyelv szerepe a reklámban a képi mondanivaló megerősítésében áll: azáltal, hogy a nyelv a kép egyes részleteire irányítja a figyelmet, erősítheti a képre való emlékezést, a befogadóban létrejött belső emlékkép felidézését.

A képi komponensnek leginkább az ismert márkák reklámjaiban juthat domináns szerep, ahol az árura való emlékezést csupán kompenzálni kell. Az érzelmi élményeket közvetítő kép a márkanévvel összekapcsolt szlogennel erre a kompenzálásra kiválóan alkalmas. A reklámnak ilyen esetekben csak egy már szokás jellegű cselekvés (az áru ismételt megvásárlása) kiváltása a célja.

3.3. Véleményem szerint a vizuális reklám két komponense, a nyelv és a kép együtt, egymással szoros kölcsönhatásban fejtik ki hatásukat. A két közeg közül természetesen hol az egyik, hol a másik dominál az adott reklámstratégia függvényében. Amikor tehát a vizuális reklám imágójáról, azaz a potenciális vevőben létrejött mentális képről beszélünk, akkor az egyrészt a szöveg fizikai manifesztációjának, azaz a vehikulumnak a befogadóban létrejött mentális képét jelenti, másrészt pedig a képi komponens tudati leképeződését is, illetve ezek együttesét. A reklám mentális képe a nyelvi és a képi imágó együtthatásában jön létre, a verbális és a vizuális élmény tudati / érzelmi újraalkotásával, egy projekciós folyamatban, amelyben érzelmeinket átruházzuk, rávetítjük a tárgyra, ezzel mintegy tárgyiasítva érzelmeinket. A projekcióban tehát megteremtődik a kapcsolat az egyén és az áru között. Az áru megvételével végül ezeket a tárgyiasított érzelmeinket, az imágó érzelmi komponenseit vesszük vissza (ez az úgynevezett introjekció) (vö. FÖLDI: 1977. 223).²

Az imágó tehát nem azonos a tárgy / áru érzéki észlelésével, hanem egy „pszichológiai minőség” (FÖLDI: 1977. 186). FÖLDI (1977. 189) hangsúlyozza, hogy a tárgy-imágó szembesül az én-imágóval, azaz „az individuumnak önmagáról kialakult, tudatos és tudattalan elemekből szövődő képével, mely a szociális környezet függvényében alakul. Ha e két kép között jelentős az ellentét, az egyéni bírvágy elmarad”. Ugyanakkor – mint már erre a bevezetőben utaltam – az én-imágó éppen a reklámok hatására változhat is.

4. A reklám pragmatikai megközelítésben – reklámstratégiák

Az eddig elmondottakból két dolog következik.

1. A nyomtatott reklám elemzése során a kép és a szöveg együtteséből kell kiindulni, a kép szemantikáját szavakba kell önteni, meg kell figyelni, hogy a hatásmechanizmus szempontjából a kép és a szöveg milyen szerepet játszanak, milyen mértékben relevánsak (vö. például HANTSCH: 1975. 137 kk. is).

2. Ha a reklámot mint kommunikációs folyamatot fogjuk fel, akkor a kommunikációs folyamat 3 komponenséből kiindulva (vö. a bühleri Organon-modell) a reklámnak 3 jelentésdimenzióját lehet megkülönböztetni (vö. HANTSCH: 1975. és SOWINSKI: 1998. 32 kk.):

- 1) a témára (azaz a reklámozott árura) vonatkoztatott *ábrázoló dimenziót*;
- 2) a beszélőre / (jel)adóra vonatkoztatott *kifejező dimenziót* és
- 3) a hallgatóra / (jel)vevőre vonatkoztatott *apellatív dimenziót*.

Ez a három dimenzió három fő reklámstratégiának felel meg, melyeken belül a racionális-argumentatív eljárástól kezdve a lelki-érzéki hatáskeltésen keresztül számos lehetőség van a kép és szöveg alkotta komplexum hatásos megformálására. A fő reklámstratégiákat ezenfelül a következő antinómiák pólusain való elhelyezkedésük szerint is jellemezhetjük: elsősorban értelmet vs. elsősorban érzelmet céloznak meg (racionális vs. emocionális reklám); sikerkeresőket vs. kudarcgerjesztőket tekintenek célcsoportjuknak.

A következőkben a leggyakoribb reklámstratégiákat, azaz a reklámban legkedveltebb meggyőzési és befolyásolási modelleket, hatáskeltő műveleteket veszem sorra, ezeket elsősorban német, másodsorban pedig magyar példákkal szemléltetve.

4.1. Áruközpontú reklámstratégiák

Ide olyan stratégiák tartoznak, melyeknek az árut ábrázoló dimenzió van a középpontjukban. Az ábrázolás azonban többféle módon történhet.

4.1.1. A legegyszerűbb forma az *objektív bemutatás*, ami az áru pusztá megnevezését, képi megjelenítését és tárgyyszerű jellemzését jelenti (például annak felépítéséről, működési módjáról, teljesítményéről). Ezek a reklámok általában tradicionális módon épülnek fel: a címsorból, a márkanévből (és -jelből), a szlogenből és az antologikusan felépített fő reklámszövegből állnak. A szöveges részhez tartozó kép áruprezentáció, azaz csak szemléltetésre szolgál. A reklám felsorolt részei egy koherensen összefüggő jelkomplexumot hoznak létre. Ilyen reklámokkal leginkább technikai eszközöket kínáló katalógusokban találkozhatunk, s a pusztá információkra való szorítkozás az őszinteség, megbízhatóság és hihetőség érzetét keltik. Kérdés persze, hogy lehetséges-e objektív bemutatás a reklámban, hiszen a reklám szükségképpen tartalmaz szubjektív elemeket: már a közölt információk szelekciójával is irányítja a vevő igényeit. A termék negatív tulajdonságairól természetesen nem történik említés, azaz mind a nyelvi, mind a képi megjelenítés – jöllehet az objektív tárgyyszerűség látszatát keltik, mégis többé-kevésbé – manipulatívak. OGILVY (1995. 126) szerint a jó reklámszöveg „az igazat mondja, de az igazságot egy csöppet vonzóbbá teszi”.

A termék objektív bemutatása kellene hogy legyen a célja a szakszavak használatának is, ugyanakkor a szakszavak és a pszeudo-szakkifejezések sokszor csupán azt a célt szolgálják, hogy a vásárlóra hatást gyakoroljanak, a szakavatottság látszatát keltve ámulatba ejtsék és behálózzák. A recipiens számára érthetetlen rövidítéseknek, számadatoknak, összetételeknek sokszor csak az az alibifunkciójuk van, hogy a reklámszövegnek tudományos hitelt, megalapozottságot, igényességet kölcsönözzenek, azaz imponáljanak a laikus vevőnek. MACKENSEN (1973. 175) szerint az eladó, illetve a reklám kétféle módon lehet igazán sikeres. Az egyik a pszichológiai manipuláció, melynek célja elhíttetni a vevővel, hogy ő is abba a csoportba tartozik, melynek vágyait csak az adott áru elégítheti ki. A másik módszer arra törekszik, hogy a vevőben kisebbségi érzést keltsen, amit azzal tud a leginkább elérni, hogy elárasztja idegen terminológiával, szakszavakkal, amelyeket a vevő sokszor nem is ért, azaz az árut a „tudományos perfekció nimbuszával” veszi körül. A szakszavak használata tehát csak látszólag a racionális reklám eszköze: az esetek túlnyomó többségében ezek a reklámok is az érzelmeket célozzák meg.

A kozmetikumreklámok gyakran élnek szaknyelvi kifejezésekkel, a konkurencia ezen a téren ugyanis óriási. A hatóanyagok megnevezésére tudományosan hangzó terminusok szolgálnak, például a német reklámban: *Hydro-Aktiv-Depot*, *Liposome*, *Pentavitin* (Jade); *Liposomen-Ceramid-System* (Ellen Betrix); *Vitalität mit DNS*, *Elastizität mit Cerelis* (Yves Rocher); *Biofaktor ECA* (Juvena); *Pflanzliche Liposome* (Synergie) stb. A felsorolt szavak a laikus számára tudományosságot sugallnak, noha pontos jelentésüket nem ismeri. Ennek a „többnek látszani” stratégiának az a célja, hogy a nyelvi eszközök szemantikai értékét növelje a szöveg írója.

4.1.2. Az áru optimális jellemzése, pozitív értékekkel, tulajdonságokkal való felruházása a legrégebbi és legegyszerűbb stratégiák egyike, például: *Douwe Egberts kávé csak finom lehet; Kényelmes elegancia Scholl cipőben*. Az áru pozitív tulajdonsága sokszor nem fogalmazódik meg konkrétan, ugyanakkor ez a taktika mégis sokkal hatásosabbnak tűnik, mert decensebb, például *Es gibt kein schlechtes Wetter. Nur falsche Reifen* (Michelin autógumi); *A szépséget nehéz szavakba önteni, de könnyű felismerni* (Zepter Cosmetics).

A mai reklám gyakran az árut nem közvetlenül rá jellemző tulajdonságokkal ruházza fel, hanem inkább olyan jelzőkkel látja el, amelyek például az erkölcs, az erotika, az esztétika körébe tartoznak, mert ezekkel mintegy lelket önt az áruba, s ezzel a reklám nemcsak suggesztívebbé válik, hanem az emlékezeti értéke is nagyobb lesz. Például: *Der ehrliche Katalog* (utazási katalógus); *Die junge Rama*. A metaforikus jelzőhasználat különleges nyelvi hatást lehet elérni: A jelző a jelzett szóval szokatlan összefüggésbe kerül, például: *selbstbewußter Geschmack; wilde Frische*.

Mint ahogy a 3.3. pontban megállapítottuk, az áruban tárgyiasított érzelmeinket vesszük vissza, azaz a reklám hatása azon alapul, hogy nem magát a reklámozott árut, hanem az érzést, az élményt kínálja fel, amelyet az áru megtestesít. A Citroën egyik német autóreklámja például a következőket ígéri: *Unterwegs sorgt eine sportliche Ausstattung mit ihren vielen praktischen Details für gute Laune. Kehrt man anschließend entspannt und zufrieden zurück, sieht die Welt meist schon ganz anders aus. Wollen auch Sie zufriedener werden? Rufen Sie einfach Ihren sympathischen CITROËN Händler an, er schenkt Ihnen gerne eine Probefahrt*.

A reklámszöveg zsúfolásig van pozitív konnotációjú szavakkal, melyek a vevő érzelmeire hatnak (kiemelések tőlem – F. E.). Általánosságban elmondható, hogy érzéseket olyan szavak segítségével lehet a legjobban eladni, amelyek aktuálisan magas értékeket képviselnek. Ezek a kulcsszavak, mint „szimpátiáhozó”, az argumentáció elengedhetetlen elemei. Ilyenek a német reklámban például: *echt, modern*; az élelmiszerreklámokban: *natürlich, gesund*; a kozmetikumreklámokban: *dermatologisch getestet*; a gyógyszerreklámokban: *schonend, aber wirkungsvoll*. A magyar reklámra hasonló tendenciák jellemzőek: a felsorolt jelzők megfelelői a magyar reklámnak szintúgy kulcsszavai, s a metaforikus jelzőhasználat is jellemző: az OMO reklámja például *intelligens* mosóport kínál, ami (illetve tulajdonképpen aki) *tudja, mit csinál*. A mindig aktuális varázsszó mind a németben, mind a magyarban: *neu*, azaz *új*.

Az áru optimális jellemzését szolgálja a felsőfokú melléznevek használata, illetve olyan abszolút mértéket kifejező mellézneveké, amelyeket már fokozni sem lehet: *außergewöhnlich, perfekt, ideal, absolut* stb. Gyakori a lexikai eszközökkel való fokozás

is, például a fogkrém nem egyszerűen fehér fogakat ígér, hanem: *strahlend weiße Zähne*, illetve kedvelt eszköze a fokozásnak összetett szavak alkalmazása is, például: *hochveredelt, superfein, hochwirksam*. Gyakori a közép fokú mellénevek használata is, holott összehasonlítás legtöbbször valójában nem történik. Kedvelt a melléknévhalmozás, például: *billig und leistungsfähig, preisgünstig und erfolgreich*.

Az argumentáció sajátos fajtája a *sztereotípiák felhasználásával történő jellemzés*. Erre példa a Zwilling márkájú kés reklámja: a képen egy kisfiú karikára vágott (feltehetőleg) almát tart a kezében, a felirat: *Sogar Papa kann damit schöne Ringe schälen*. Tehát: mivel a közismert sztereotípiák szerint az apák a konyhai dolgokban ügyetlenek, ha ezzel a késsel boldogulnak, akkor az nem őket, hanem a kést dicséri. A kést tehát meg kell venni.

A skótok „közismerten” zsugoriak, ezért ha valamit már a skótok is megvették, akkor az bizonyosan olcsó. Erre a sztereotípiára épül a Kodak német reklámja: a képen balról egy Kodak-film, jobbról egy malacpersely, mely jellegzetesen skót ruhába van öltöztetve; a felirat: *Farben wie am Amazonas. Preise wie bei den Schotten*. Ugyanerre a sztereotípiára épít az OBI szóróreklámja is a következő felirattal: *Olasz csempék skót áron*.

Ennél a stratégiánál említem meg, hogy a reklámnyelvre az *idegen, főleg angol szavak túltengése* jellemző. Ezeknek presztízfunkciójuk van: modern életszemléletet tükröznek, a korral való együtt haladást sugallják, meggyőzőek, például a németben: *design, leasing, airbag* (autóreklámokban); *styling line, sensitive eye gel, eye shadow repair, sensitive eye refreshing pads, sensitive eye makeup remover* (kozmetikumreklámokban). Az angol hatás a magyar reklámnyelvben is megfigyelhető: a magyar vevő szívesebben vesz *sensitive body lotion*-t, mint egyszerűen érzékeny bőrre való testápolót.

Az áru optimális jellemzésére kiválóan alkalmas, ha a terméket egy másik (pontosan meg nem nevezhető) termékkel hasonlítják össze, vagy pedig az adott termék fejlődését mutatják be. Ez a megoldás azért előnyös, mert alkalmat ad annak bebizonyítására, hogy az árut folyamatosan fejlesztik és tökéletesítik, s így az a modern kor követelményeinek is megfelel. Emellett a vevő jobban megbízik azokban az árukban, amelyek tradícióval rendelkeznek.

4.1.3. Az egyik legkedveltebb reklámstratégiának az a lényege, hogy *az áru felhasználását egy ideális szituációba helyezi*. Ide tartozik például a Ferrero Küsschen nevű édesség német tévéreklámja, amikor is egy fiatal párhoz betoppannak ugyancsak fiatal, szép, vidám és egészséges barátai, akiknek a vendéglátók az említett csokoládét kínálják, s mindenki jókedvű és boldog. A reklám azt sugallja, hogy a reklámozott áru harmóniát, jókedvet, barátok társaságában eltöltött kellemes időt szavatol. (Ide sorolhatók a Ferrero Rocher és a Raffaello édességek tévéreklámjai is, melyekben arisztokrata társaságot láthatunk, exkluzív környezetben.)

Sok autóreklám követi ezt a stratégiát: a reklámozott autó mögött a háttérben meszezi, egzotikus tájakat láthatunk, melyek az autó segítségével, illetve csak annak a bizonyos autónak a segítségével érhetők el. A legtöbb autóreklám magát a szabadságot kínálja megvételre: *Die Rückkehr zur Freiheit. Der neue Ford Cougar*. A stratégia sokszor olyannyira felismerhető, hogy a reklámozott áru a képen háttérbe szorul, s az ideális felhasználási szituációt prezentáló jelenet kerül előtérbe. A Volkswagen Passat egyik kétoldalas reklámján például egy szép parkot látunk, egy fiatal édesanya (nyárias öltözet-

ben, mezítláb) boldogan nevetve bújócskázik gyermekével. Az autó a háttérben látható. A felirat: *Der Passat Variant. Für alles, was Ihnen wichtig ist.* Ez a reklám tehát egyrészt a képen ábrázolt idillt, másrészt a biztonságot bocsátja áruba. A képi komponenssel kapcsolatban megjegyzendő, hogy az ilyen látszólag autentikus és dinamikus fotók hatásosnak bizonyulnak, mert a képen ábrázolt személyek között nem mesterségesen létrehozott, úgynevezett performatív indexikális viszonyt, hanem egy természetes, úgynevezett abduktív indexikális kapcsolatot feltételezünk.³

Ennek a stratégiának kialakult az ellenstratégiája is, azaz az a reklámfogás, mely éppen hogy humorosan kifigurázza ezt az eljárást. A Peugeot 206 egyik reklámján csak az autót látjuk előlnézetből, mindenféle háttér nélkül. A felirat: *In fast jeder Autoanzeige sehen Sie einen schönen Hintergrund – wir wollten, daß Sie auch mal ein schönes Auto sehen: den neuen PEUGEOT 206.*

Kedvelt megoldás a reklámozott árunak valamilyen pozitív atmoszférába való helyezése. Az ilyen stratégiára épülő úgynevezett *aurareklám* például a Radeberger sör reklámja, amelyben az ünnepien kivilágított drezdai opera jelenik meg, vagy a Berliner Kindl nevű sör reklámja, a képen a Brandenburgi kapuval. A pozitív atmoszféra egy rövid szlogennel is megteremthető: *Vigye haza Itáliát!* – szól a kerámiacsempe-reklám. Sok árunál már a terméknev is tudatosan egy aurát áraszt, s az áru megvételével ezt az érzést, a hangulatot akarjuk megvenni (például *Mon Cheri* – csokoládé; *Lord Extra* – cigaretta). A szlogen ezt a hatást még fokozhatja, például: *Érezd a kalandot!* – szólít fel ötletes szójátékkal az Adventure nevű parfüm reklámja.

Az áru felhasználásának ideális szituációba való helyezése, illetve az aurareklám azok közé a stratégiák közé tartozik, amikor a reklám *sikert, vagy boldogságot* ígér annak, aki az árut megveszi. Utazási irodák is élnek ezzel a fogással: képeiken idilli homokos tengerpart, a civilizáció zajától messzi romantikus nyugalom, napsütés stb. Ilyenek például a TUI nevű ügynökség reklámjai – a szlogent: *Sie haben es sich verdient*, csaknem mindenki ismeri.

4.1.4. Valamelyest hasonló az a stratégia, melyben nem az áru kerül a kép középpontjába, hanem egy olyan tárgy vagy személy, amely / aki társadalmilag magasabb értékeket testesít meg, ezek az értékek azonban *átvetítődnek* a reklámozott árra. Ilyen például a Mitsubishi reklámja: a képet egy kastély uralja, a felirat: *Adel verpflichtet.* Az arisztokrata léttel összekapcsolt exkluzív életforma és a kényelem mint értékek átvetítődnek magára az autóra, az árura is. A Volkswagen Lupo háromoldalas reklámján az első oldalon Einsteint látjuk. A felirat: *Albert Einstein, 1 Meter 69 (Genie).* A kép alatt ez áll: *Man muß nicht groß sein, um groß zu sein.* A következő duplaoldalon a reklámozott autó belseje, benne ötven ülnek, láthatóan kényelmesen; a kép alatt a szöveg: *Man muß kein Nobelpreisträger sein, um den Raum neu zu definieren.*

Ilyen stratégiát követ a Sisi nevű sárgabarack krémlikőr magyar reklámja is: *Sisi, fenséges ajándék a fenséges név viselőinek.*

4.1.5. A reklám gyakran él az *erotikus vágyak keltésének* eszközével: a reklámozott áruval sokszor felfedezhetetlen kapcsolatban a képen hiányos öltözkű nőket, ritkább esetben férfiakat láthatunk. A reklám „erotizálásának” nyilvánvalóan a figyelemfelkeltés az elsődleges célja, s nem utolsósorban a szexuális konnotációk gyakran azt sugallhatják a vevőnek, hogy az áru megvételével ő is erotikusan vonzó lehet (gondoljunk például a

parfüm-, illetve általában a kozmetikai reklámokra). (A Gammon férfi parfüm erotizáló szlogenje például mind a nyomtatott, mind a tévéreklámban kíséri az árut: *Mit diesem Duft kann dir alles passieren.*) (Az erotizálás sok – a német tévében látható – ital-reklámra is jellemző, például a Bacardi és a Jim Bim reklámjaira.)

4.1.6. Az árut azzal is érdekessé lehet tenni, illetve azzal is értékeket tudnak átvetíteni rá, ha egy történetet költenek köréje, s ezzel egy olyan profilt, olyan sajátos image-et kölcsönöznek neki, amely a többi hasonló árutól megkülönbözteti. Ezt az úgynevezett *sztoristratégiát* látjuk számos cigarettareklámban, amelyek a reklámozott árut, illetve a dohányzó férfit egy romantikus vadnyugati szituációba helyezik. Ilyen stratégiát követnek a Clausthaler alkoholmentes sör jól ismert humoros reklámjai a német tévében, amelyekben a sör vagy a férfi és nő ismerkedését teszi lehetővé, vagy olyan hatást fejt ki, ami által még a sört fogyasztó gazda kutyája is jobban engedelmeskedik.

A sztoristratégiát a nyomtatott reklám is alkalmazza: az Opel Sintra humoros, leleményes háromoldalas reklámján az első oldalon egy szerelmespárt látunk, a felirat: *Am Anfang war das Wort*. A következő képen egy szülésznő kezében ül három ikercsecsemő, a felirat: *Dann kam die Hebamme*. A harmadik képen folytatódik a pár története, s itt jelenik meg a reklámozott áru is, a felirat: *Dann der Opel Sintra*.

A sztoristratégia egyoldalas nyomtatott reklámokon is megvalósítható: a Citroën egyik reklámján a képen az autó látható, kétoldalt az ajtóknál két nő készül beszállni, szemmel láthatóan észrevétlenül és gyorsan akarnak eltűnni. A felirat: *Unser Fluchtwagen*. A felirat szándékosan félrevezeti az olvasót, aki a menekülés hátterében valamilyen büntényt sejt, ezért tovább olvas. A szövegből kiderül, hogy a két hölgy nem követett el semmit, csupán a hétköznapi gondjai – és a hódolók – elől menekülnek.

4.1.7. Sok reklám azzal éri el hatását, hogy az olvasót / nézőt látszólag félrevezeti oly módon, hogy a reklámon látható képből nem derül ki első látásra, mit is ajánl a reklám, vagy pedig a kép és a reklámozott áru közötti összefüggés az első látásra nem világos. A reklám a recipiens asszociációit először messze elvezeti egy meghatározott irányba, majd egy meglepő fordulattal elkanyarítja, azaz rávezeti a reklámozott árura. A *látszólagos félrevezetés* stratégiáját valósítja meg például a Hoppe nevű kilincsek két reklámja. A képi megoldás megegyezik: mindkét képen egy-egy kilincset látunk. Az olvasó figyelme azonban nem a képre, hanem a nagy betűkkel szedett szövegekre terelődik, melyek így hangoznak: *Nach 288 Diebstählen, 173 Einbrüchen, 192 Verleumdungen, 63 Erpressungen, 377 Betrugsfällen, 68 Körperverletzungen, 23 Raubüberfällen und 488 anderen Delikten, nach alles in allem 423 Schuldspruchen mit total 1112 Jahren Freiheitsentzug immer noch der gute Griff*. A másik kilincsreklám szövege hasonlóképpen arra épül, hogy az olvasó kíváncsiságát fokozza: *Nach jahrelangem Kampf um Rom, ums Dasein und die besten Plätze im Klassenzimmer, nach ständigen Auseinandersetzungen mit Einstein und Nero und dem Hausmeister, nach tausend überraschenden Stunden mit Kafka, dem Kosmos und der ersten Liebe, nach hundertfacher Angst vor der nächsten Mathe-Prüfung, nach der 7. Zerstörung Karthagos und der 11. Französischen Revolution immer noch der gute Griff*. Mivel a szöveg első olvasatra talány, s nem derül ki számunkra, mit is reklámoz, ezért tovább keressük a megoldást – csak a szöveg elolvasása után leszünk figyelmesek a kilincsek alatti kisbetűs szövegekre: az első reklámban: *Messing-Türgriff, Modell Bamberg, an der Tür im großen Saal eines*

Amtsgerichts in Hessen. A második reklámban: *Edelstahl-Türgriff, Modell Lisieux, an der Klassenzimmertür eines Gymnasiums in Leipzig.*

4.1.8. Ugyancsak a vevő gondolkodásra késztetése a célja az úgynevezett *rejtvény-reklámnak*. Ilyen például a Lucky Strike cigaretta egyik reklámja: a képen egy nyitott, félig már üres doboz cigaretta, felette a felirat: *Der kleinste Picknick-Korb der Welt.* A reklám azt sugallja, hogy a reklámozott cigaretta márkája olyan élményt nyújt, mintha pikniken volna az ember, tehát a cigarettásdoboz tartalma szinte egy piknikes kosár tartalmával egyenértékű.

A Warsteiner sörreklámja ugyancsak talányt tartalmaz: a képen egy vízzel teli pohár egy abban feloldandó feltehetően fejfájás elleni gyógyszerrel, s a címsorban a felirat: *Das nächste Mal lieber wieder WARSTEINER.* A reklám tehát azt sugallja, hogy ha az ember nem akar kellemetlen fejfájást szerezni magának, akkor inkább maradjon a reklámozott sörmárkánál. (Vö. SOWINSKI: 1998. 37 kk.)

Idesorolnám azokat a reklámokat is, amelyek megértése bizonyos speciális előismereteket igényel. Ilyen *preszuppozíciós reklám* az a német fürdőszobareklám, amelyen a következő felirat olvasható: *Häßliche Bäder können wahnsinnig machen.* A szöveget csak az érti meg igazán, csak az tudja, hogy itt a *wahnsinnig* szó konkrétan (is) értendő, aki látta a Psycho című filmet, ugyanis a képen egy behúzott fürdőszobafüggöny látható, melyre rávetítődik egy kést tartó gyilkos kéz árnyéka. A reklám nyelvi és képi komponensei ebben az esetben is csak együtt értelmezhetők, mivel a két komponens kölcsönösen egymásra utal.

4.2. Adóközpontú reklámstratégiák

4.2.1. Az adóközpontú reklámstratégiák egyike arra épül, hogy a reklámozó önmagát dicséri, hangsúlyozza például megbízhatóságát, s ezzel kívánja saját image-ét erősíteni. Mivel azonban az *öndicséret* egyben az áru dicséretét is jelenti, ez a stratégia gyakorlatilag a 4.1.2. pontban bemutatott stratégiával megegyezik.

OGILVY (1995. 130) a gyártó öndicséretének stratégiájával kapcsolatban idézi RAYMOND RUBICAM híres reklám-jelmondatát, mely így hangzik: „Minden termék ingyenes alkotóeleme a gyártójának tisztessége és feddhetetlensége”. OGILVY szerint azonban ez a stratégia kerülendő, neki ugyanis az idézett jelmondatról apja tanácsa jut eszébe, azaz: „ha egy cég a feddhetetlenségével, egy asszony az erkölcsével dicsekszik, kerül el az előbbi és látogasd az utóbbit” (uo.).

4.2.2. Az úgynevezett *idézetreklám* egy szekunder adót iktat be, azaz egy személy szájába adja a reklámszöveget. Ezek általában ismert személyiségek, sportolók vagy színészek, akiknek az életével, pályafutásával a reklámozott áru hitelesen összefüggésbe hozható. Ha például Boris Becker mogyorókrémes kenyeret reggelizik, sőt állítása szerint még a gyerekének is azt ad, akkor nyilvánvaló az összefüggés: aki olyan sikeres sportoló akar lenni, mint ő, annak a reklámozott mogyorókrémet kell ennie. Az idézet-reklámban szerepeltetett ismert személyiségeknek pozitív kisugárzó erejük, idegen kifejezéssel élve *manájuk* van. Így mindenképpen meggyőző, ha például a Fiat egyik autóreklámján Michael Schumacher arcképe szerepel, s két idézőjelbe foglalt mondat, melyet az olvasó így neki tulajdonít: „*Die Autos werden immer komplizierter, die Anforderun-*

gen an den Fahrer immer größer.“ „Schön, daß es Ausnahmen gibt.“ (A szekunder adó kiválasztása nem mindig a legszerencsésebb, például a Vízir mosópor német tévéreklámjában, amelyben Roberto Blanco, a színészbőrű énekes azt bizonygatja, hogy a reklámozott mosóporral a ruha ismét „blanco” lesz. A nyelvi játék is meglehetősen együgyű.)

Az utóbbi időben gyakran látunk mind a nyomtatott, mind a televíziós reklámokban szekunder adóként „szakembereket”, azaz fehér köpenybe öltözött állítólagos orvosokat, kutatókat, akik a számunkra leghatásosabb gyógyszert, vagy éppen mosóport kísérletezték ki laboratóriumaikban.

A szekunder adók harmadik csoportja – ez inkább a televíziós reklámban alkalmazott fogás – a „véletlenszerűen”, „meglepetésszerűen” megkérdezett egyszerű közember, aki a riporter kérdésére kifejti, mennyire meg van elégedve az adott áruval, gyerekeinek például csak Kinderschokolade-t ad; munka közben csak Milchschnitte-t eszik, merthogy az nem terheli meg a gyomrot; ha náthás, akkor csak azt a bizonyos papírzsébkendőt használja; gyerekére csak azt a bizonyos pelenkát adja; illetve csak azt a bizonyos mosóport használja, hisz nézzük csak meg, milyen fehér tőle a ruha. (Véleményem szerint igénytelenek és primitívek azok a magyar tévéreklámok, amelyekben a „riporter” mintegy „váratlanul” betoppan egy családhoz, s a háziasszonytól valamilyen fehérneműt követel, ezt kritikusan megvizsgálja, s nem találja elég fehérnek, ezért – mint a modern mesebeli herceg – a reklámozott mosóport ajánlja. Ezzel azután a többgyerekes anyuka maradéktalanul elégedett és boldog lesz.)

Az idézetreklám mindenképpen hatásos: ha ismert személyiség szólal meg benne, akkor azért, hiszen ki ne akarna hasonlítani például egy egészségtől szinte kicsattanó, sikeres sportolóhoz, vagy egy szép, kellemes külsejű színészhez, manökenhez. Ugyanakkor az utca emberével készített reklámok is hatásosak, mert a „hasonszörűekkel” szívesen azonosul az ember: a reklám hihetőbb, hiszen tudjuk, hogy a híres emberek a velük forgatott reklámokért jól meg vannak fizetve. A fogyasztói vallomások szerepeltetését a reklámban OGILVY (1995.128) is hatásosnak, meggyőzőnek értékeli, mert az olvasó „könnyebben hisz fogyasztótársának, mint a névtelen szövegíró ömlengéseinek”. A szekunder adót beiktató reklámot identifikációs reklámnak is nevezhetjük.

4.3. Vevőközpontú reklámstratégiák⁴

A célcsoport ismerete a reklámstratégia kiválasztásánál nagyon fontos, hiszen – UEXKÜLL találó hasonlatával élve – „Hogyha három különböző ember, egy vadász, egy erdész és egy festőművész megy ugyanabba az erdőbe, három különböző erdőt látnak” (FÖLDI: 1977. 224).

4.3.1. A vevő dicsérete ösrégi reklámfogás: a vevőnek való hízeltetés egyik módja, hogy feltételezzük róla, hogy ő is a célcsoporthoz tartozik, azaz ugyanolyan nőies, vagy legalábbis az akar lenni, mint a reklámban bemutatott nő, illetve ugyanolyan férfias, vagy az akar lenni, mint a reklámbéli férfi. Különösen a kozmetikumok, illetve a mosó- és tisztítószeres reklámjaiban látjuk ezt a stratégiát: a reklám a fogyasztó igényességét dicséri, amiért a reklámozott árut használja. Javarást ezt a stratégiát követik azok a magyarországi reklámozók is, akik cégek megbízásából direkt marketing formájában próbálják a termékeket – például érdeklődők magánlakásaiban bemutatókon, sokszor még

telefonon is – megismertetni, illetve eladni. A stratégia leegyszerűsítve így működik: a reklámozó a vevő hiúságára alapozva bizalmába férkőzik, azt bizonygatja neki, hogy ő egészen biztosan igényes, például a táplálkozást illetően, s akkor nem tehet mást, mint megveszi a reklámozott árut, például a főző- vagy tárolóedényt. Ha a vevő a vásárlásra mégsem hajlandó, akkor azzal saját magáról állít ki szegénységi bizonyítványt – a reklámozónak csalódnia kell benne, hiszen bebizonyosodik, hogy mégsem igényes. Ezt a szuggerált szégyenérzetet a „megkörnyékezettek” többsége nem vállalja fel, hanem inkább megveszi a terméket. A tudatosabb vevőkben azonban ez az átlátszó stratégia inkább ellenérzéseket kelt.

4.3.2. A vevő dicsérete a pozitív emocionális reklámstratégiákhoz tartozik. Van azonban olyan stratégia is, amely ennek éppen az ellenkezőjén alapul: a reklám félelmet kelt a vevőben, s az árut mint gyógyírt kínálja. Az ilyen reklámokat *negatív emocionális reklámoknak* nevezhetjük. Velük kapcsolatban jegyzi meg MACKENSEN (1973. 173): „Die Reklame spielt mit der zeitgenössischen Angst vor Krankheit, Altwerden und Sterben. Indem sie die Plagen an die Wand malt, steigert sie die Furcht – aus ihren Erfolgen könnte man schließen, daß die Menschen vor Schrecken gelähmt sind. Aber sie haben es (wenn man jenen glauben dürfte) einfach, ihr Grauen zu besiegen: wer den Sorgenbrecher kauft, ist seiner ledig.” [A reklám korunknak a betegségtől, az öregségtől és a haláltól való félelmével játszik. Miközben a falra festi a bajokat, fokozza a félelmet – és sikeréből arra lehetne következtetni, hogy az emberek az ijedségtől szinte megbénultak. De mégis könnyen vannak – amennyiben a reklámnak hinni lehet –, legyőzhetik a borzalmakat: aki megveszi a baj elleni szert, már meg is szabadult tőle.]

Ezt a stratégiát leginkább a gyógyszerreklámok és a biztosítóreklámok alkalmazzák. Példaként a Providencia Biztosító reklámját idézem. A fekvő helyzetű HVG méretű lap függőlegesen ketté van osztva: a bal oldalon fekete alapon fehér felirat, ezzel a szöveggel szimmetrikus elrendezésben a másik oldalon fehér alapon fekete felirat. A lapon a címek alatt vízszintes irányban egy szívhangot imitáló piros görbe húzódik, ami már maga félelmet kelt, s drámai hangulatot teremt. A lap bal oldalán tragédiák sorozata sejlik fel, a jobb oldalon pedig azt tudhatja meg az olvasó, hogyan menekülhet meg a balsorstól:

A sikerért néha túl nagy árat kell fizetni

A munkahelyi stressz, az életmód hatásai egyre védtelenebbé tesznek a hirtelen támadó súlyos betegségekkel szemben: a kiemelt munkakör kiemelt kockázattal jár; a súlyos betegség hosszú időre jövedelemkiesést jelent; a teljes gyógyulás anyagi feltételei teljesíthetetlenek; a munkába való korai visszatérés a betegség kiújulását jelentheti; a család hosszú időre kihatástalan anyagi helyzetbe kerül.

Az életért semmilyen ár nem lehet túl nagy

A Providencia Órláng biztosítása gondoskodik a gyógyuláshoz szükséges összegekről – amelyek gyakran a túlélés reményét jelentik. Az Órláng biztosítással lehetőség nyílik a kieső jövedelem pótlására, a munkába való visszatérés legjobb időzítésére; utókezelésre (szanatóriumi pihenés, gyógyüdülő); a támasz nélkül maradt család anyagi tehermentesítésére.

4.3.3. A felszólító reklám a vevőt a termék megvásárlására hívja fel. A felszólító mondat leginkább a feliratban, a szlogenben vagy a főrész végén található. A felszólítás történhet direkt módon, például *Mach mal Pause* (Coca cola); *Schenken Sie etwas von Ihrer Kostbaren Zeit* (Lindt csokoládé); *Geben Sie Ihren Kindern gute Chancen für die Zukunft* (Deutsche Bank); *Kóstolj meg!* (Dr. Oetker Paradics krémpor). A felszólítást a kommunikátor sokszor összekapcsolja a reklámozott áruval, illetve megnevezi annak egy jó tulajdonságát, például: *Fahren Sie nicht die unterschiedlichsten Autos: Fahren Sie eines, das den Unterschied macht* (Rover 600 autót); *Válassza a minőséget! Válassza a Kodak filmeket!* A felhívásnak decensebb, indirekt módjai is vannak: *Alete – damit's ein Prachtkind wird* (bébiétel).

A vevőközpontú felszólító reklám egyik érdekes fajtája, amikor a reklám nem a felhasználóban látja a potenciális vevőt, azaz valaki más részére vásároltatja meg az árut. Egy Braun márkájú elektromos borotva reklámján például a lap felső felén egy borostás férfifej látható fültől lefelé, alatta a címsor a nőket szólítja fel: *Seien Sie egoistisch. Schenken Sie ihm den Ultra Speed von Braun.*

4.3.4. A kérdő reklám költői kérdést rejt (hiszen unilaterális kommunikációról van szó), melyben egy állítás és természetesen az áru megvásárlására való felszólítás is benne foglaltatik. Jól ismert például a Perwoll márkanevű mosószer tévéreklámja, amelyben háromszor hangzik el a kérdés: *Ist er neu?* – Mire a válasz: *Nein, mit Perwoll gewaschen.* Tehát: aki olyan pulóvert szeretne, amelyik mosás után is újnak látszik, annak Perwoll-lal kell mosnia. Az ugyancsak jól ismert Jade ajakrúzs-reklámjában a kérdés: *Was hat sie, was ich nicht habe?* A válasz maga a márkanev, azaz: ha egy nő a többi társánál vonzóbb akar lenni és hódítani akar, akkor feltétlenül a Jade kozmetikumokat kell használnia. Ez a stratégia a magyarban is gyakori, például: *Hogyan legyünk egyszerre karcsúak, szépek és egészségesek?* – teszi fel a kérdést a Danone joghurt reklámja. (Többoldalas reklámok esetén az első oldalon a kérdés szerepel, s csak a következő oldal(ak)on derül ki, hogy egyáltalán melyik termékről van szó.)

5. Összegzés

A reklám mint egy sajátos kommunikációs folyamat tekintendő: annak auditív, audiovizuális és vizuális változatai is. Az írásom tárgyát képező vizuális, azaz nyomtatott reklám mint egyfajta multimedialis kommunikátum a verbális és a képi komponensek szemantikai együtteseként interpretálандók, hiszen az egyik komponens figyelmen kívül hagyásával a másik komponens értelme is módosul(hat), s az ismertetett stratégiák is a két komponens együtt hatásában valósulnak meg.

Az elemzésből kiderült, hogy a reklámstratégiák többsége a sikerkeresőket célozza meg, például az áru felhasználásának ideális szituációba helyezésével, pozitív aurát árasztó reklámmal, magas értékek átvetésével a reklámozott árura, vagy erotikus vágyak, asszociációk felkeltésével. Mind a sikerkeresőkre, mind a kudarckerülőkre az érzelmeket a középpontba helyező emocionális reklámmal lehet a leginkább hatni. Az emocionális reklám azt próbálja meg elérni, hogy a recipiens gondolkodási folyamatában az érzelmek legyenek meghatározók, azaz a cselekvés fő ösztönzői, motívumai. Az emocionális-motivációs reklám tehát az érzelmek síkján kínál megoldást a szükségletek, a

vágyak kielégítésére. Az érzelmközpontú reklámok túlnyomó többsége pozitív emocionális reklám, míg a félelmek keltésén alapuló negatív emocionális reklám sokkal ritkább. A pozitív emocionális reklám optimistán stimulálja a potenciális vevőt, önbizalmat ad neki, megerősíti pozitív énképét.

Az emocionális reklám előretörésével magyarázható a képi komponens fontossága is. A képnek a reklámban nem annyira ábrázoló, mint inkább hangulatébresztő szerepe van. A kép emocionális üzenethordozó, mely megsejteti a vevővel az áruban lakozó, számára egyértelműen valamiféle előnyt jelentő szimbolikus értéket.

Jegyzetek

1. FÖLDI KATALIN a rendszerváltás előtt írott könyvében (1977. 102) ezzel kapcsolatban azt hangsúlyozza, hogy a reklámnak kiemelkedő szerepe van abban, hogy milyen eszményeket és tárgyakat emel az értékek rangjára, ezért tehát a reklámnak „az értelmes, tartalmas élet ideálját” kell közvetíteni, s az ifjúságban erősíteni a „mi” tudatot» (uo.), ugyanis: „A reklámnak nem szabad oszterentatív, vagyis az egyén társadalmi helyzetét kidomborító fogyasztást propagálnia. A szocialista együttélés alapelveivel éles ellentétben áll az, hogy a dolgok birtoklásának az egyén pozícióját, társadalmi státuszát meghatározó tényezőnek tekintsék. Az emberi szükségletek kielégítését szolgáló dolgoknak nem szabad az emberek fölött uralkodó erővé átalakulniuk... A szocialista reklám csak olyan eszközöket alkalmazhat a vásárlók pszichológiai befolyásolására, amelyeknek nincsenek társadalmilag káros következményei, vagyis nem erotika, félelem, erkölcsi presszió, sznobizmus, kitűnni vágyás” (FÖLDI: 1977. 101, utalva POBORILLE, M.: *Fogyasztási modell a szocializmusban*. Budapest, 1974. könyvére, 184).
2. Az *imágó* fogalmát a reklámpszichológiában is használják, s – kissé leegyszerűsítve – az áruól (vagy a gyártóról) kialakított képet értik rajta, tulajdonképpen az *image* szinonimájaként. Az *imágót* én PETŐFI értelmezésében használom, vö. VASS: 1990. 90; 111.
3. A különbségtétel *performatív és abduktív indexikalitás* között SONESSONTól származik (vö. SONESSON, GÖRAN: *Bildbetydelser. Inledning till bildsemiotiken som vetenskap*. Lund, 1992. 171 kk.).
4. Látszólag a vevőt állítja a középpontba az utóbbi néhány évben Magyarországon is elterjedt direkt levél, amely azért hatékony, mert névre szól, a potenciális vevőt mint egyént szólítja meg, s így a címzettben pozitív érzéseket kelt: a vevő úgy érzi, hogy törődnek vele, fontos valaki számára, hiszen a levél csak neki szól.

Irodalomjegyzék

BAUMGART, Manuela:

1992. *Die Sprache der Anzeigenwerbung*. Heidelberg.

FÖLDI Katalin:

1977. *A reklám lélektana*. Budapest.

GRASSEGGER, Hans:

1989. Redensarten in der Fernsehwerbung. Zur Struktur und Modifikation von Idiomen in multimedialer Kommunikation. In: GRÉCIANO, Gertrud (ed.): *EUROPHRAS 88. Phraséologie Contrastive. Actes du Colloque International*. Klingenthal – Strasbourg, 12-16 mai 1988. Strasbourg. 141-154.

HANTSCH, Ingrid:

1975. Zur semantischen Strategie der Werbung. In: NUSSER, Peter (Hrsg.): *Anzeigenwerbung*. München.

HASELOFF, O. W.:

1970. Kommunikationstheoretische Probleme der Werbung. In: BEHRENS, K. Chr. (Hrsg.): *Handbuch der Werbung*. Wiesbaden.

KROEBEL-RIEL, Werner:

1993. *Bildkommunikation. Imagerystrategien für die Werbung*. München.

MACKENSEN, Lutz:

1973. *Verführung durch Sprache. Manipulation als Versuchung*. München.

OGILVY, David:

1995. *Egy reklámszakember vallomásai*. Budapest. (Első angol kiadás: 1963.; a magyar fordítás alapja: *Confessions of an Advertising Man*. New York, 1988.)

PETŐFI S. János:

1996. A multimediális humán kommunikáció elemzése interdiszciplináris keretének aspektusai. In: PETŐFI S. János – BÉKÉSI Imre – VASS László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I)*. JGYTF Kiadó, Szeged, 19-25.

RÖMER, Ruth:

1968. *Sprache der Anzeigenwerbung*. Düsseldorf.

SCHWEIGER, Günter – SCHRATTENECKER, Gertraud:

1992. *Werbung. Eine Einführung*. Stuttgart.

SOWINSKI, Bernhard:

1998. *Werbung*. Tübingen.

TOSTMANN, Thomas:

1988. Werbung der Zukunft. In: *HARVARDmanager* 1988/1.

VASS László:

1990. Terminológiai szótár (a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához). In: PETŐFI S. János – BÉKÉSI Imre – VASS László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése*. Szeged, 85-112.

ADVERTISING AS MEANS OF PSYCHOLOGICAL WARFARE STRATEGIES AND WEAPONS

ERZSÉBET FORGÁCS

The author explores advertisement, a type of multi-medial human communication from semiotic and communication theoretical aspects. She gives answer to the question what basic principles effective advertisement should comply with. The ocular, printed advertisement – the object of her study – is interpreted as a semantic unit of verbal and visual components.

It is in the close interaction of these two channels where the advertising strategies, presented here mainly through German examples, can be detected. For their classification, the author chose Bühler's Organon-model as starting point, distinguishing the descriptive, expressive and appellative dimensions, and within them further strategies. Her analysis shows that most advertising strategies target the success seekers through emotion-centred advertising. The increase in emotional advertising accounts for importance of the visual component.

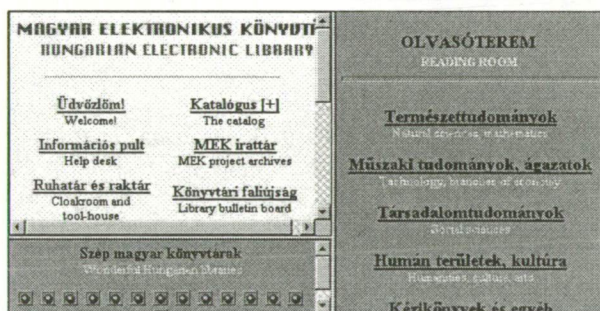
A HÁLÓZAT PARADIGMA A MAGYAR ELEKTRONIKUS KÖNYVTÁR ÉS A SULINET

BENKES RÉKA – VASS LÁSZLÓ

Diákjaink szellemessége izgalmasabb,
hitelesebb és kétségkívül produktívabb
is, mint tanáraink szellemisége.

1. Immár valóban egy fejlett technológiájú társadalomban élünk, melynek legjellegzetesebb vonása alighanem egy globális hálózat megalkotása. E hálózat egyre inkább kulturális örökségünk elektronikus kifejezőjévé és a kortárs episztémé virtuális terepévé válik.

Ez a számítógépes kommunikáción alapuló, kábeleken, kapcsolókon stb. terebélyesedő univerzum, mely leginkább a központi idegrendszer struktúrájára emlékeztet, természetesen nemcsak a szövegszerűség tradicionális formáival, a kommunikatív interakciók típusaival kapcsolatos ismereteinket, hipotéziseinket 'írja felül' (amiről egy másik alkalommal kívánunk külön beszélni), hanem előbb-utóbb arra kényszerít bennünket, hogy felülvizsgáljuk mindennapi szokásainkat, újraértékeljük gondolkodásunkat, s újrafogalmazzuk embertársainkhoz, diákjainkhoz, hallgatóinkhoz való viszonyunkat.

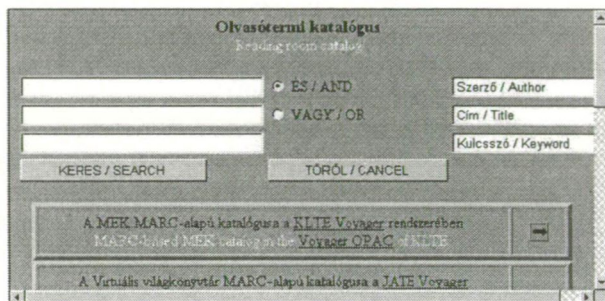
1. ábra

2. Jelen, rövid dolgozatunkban egyrészt a *Magyar Elektronikus Könyvtár* projekt (<http://www.mek.iif.hu>) másrészt a *Sulinet* közoktatási program (<http://www.sulinet.hu>) munkájába kívánunk analóg (lineáris) formában és informatív jelleggel (mellőzve a technikai részleteket) betekintést nyújtani.

2.1. A *Magyar Elektronikus Könyvtár* a Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program projektjeként: „a magyar nyelvű vagy magyar vonatkozású oktatási, tudományos vagy kulturális célokra használható, szabadon terjeszthető elektronikus dokumentumok központi gyűjtőhelye kíván lenni”. 1994-ben jött létre, nyilvános és ingyenes szolgáltatásait 1995 tavaszán kezdte meg. Nyitólapját lásd az 1. ábrán.

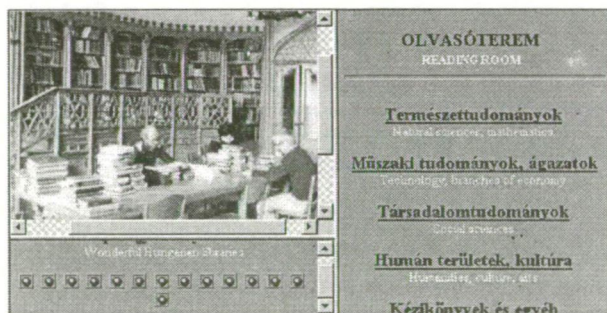

A nyitólap bal oldalának felső ablaka (lásd 1. ábra) tájékoztat a könyvtár struktúrájáról. Az *Irattár* menüpont alatt a projektről, az *Információs pultnál* a könyvtár használatáról nyerhet felvilágosítást a látogató. A *Ruhatár és raktár* segédprogramokat kínál, a *Könyvtári faliújságon* hírek olvashatók, a *Vendégkönyv*, illetve a *Javaslatok és kérdések* a látogatók észrevételeit, megjegyzéseit stb. tartalmazza. A *Kiállítások* alatt alkalmi bemutatók láthatók az állomány látványosabb részeiből (például József Attila kiállítás). A *Gyarapodás*, valamint a *Virtuális gyarapodás* menü a friss anyagokra, az *Ajánlott olvasnivaló* a könyvtár kurrens dokumentumaira hívja fel a figyelmet. A *Virtuális világkönyvtár* menü alatt „egy folyamatosan növekvő gyűjtemény épül az ország és a világ más gépein található elektronikus könyvek, újságok, szöveggyűjtemények, illetve az Internet legfontosabb keresőrendszerei (...) címeiből.”

2. ábra

A nyitólap (lásd 1. ábra) jobb oldalán látható *Olvasóterem* mutatja a könyvtár teljes digitális gyűjteményét a következő tematikus csoportosításban: „Természettudományok”, „Műszaki tudományok, ágazatok”, „Társadalomtudományok”, „Humán területek, kultúra”, „Kézikönyvek és egyéb”. A látogató ezen a helyen vagy a *Katalógus* (lásd 2. ábra) segítségével keresgélhet a jelenleg több mint 2500 letölthető dokumentumot tartalmazó állományban.

3. ábra

A nyitólap (lásd 1. ábra) bal alsó szektorában található kapcsolók szép magyar könyvtárakba kalauzolják a látogatót, a 3. ábrán például a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába.

Rövid története során kisebbfajta nemzeti mozgalommá szélesedett a könyvtár. Minden dokumentumfajtaát gyűjt, amit egy könyvtár általában szokott. Könyvek, szép-irodalmi művek, tanulmányok, disszertációk, szótárak, térképek stb. egyaránt találhatóak anyagában. Tematikusan „elsősorban a számítógépes hálózatok, a könyvtártan és informatika, a közgazdaságtan és a szépirodalom polcain van már nagyobb gyűjtemény”. A gyűjtésen kívül különösen fontos feladatának tartja az elektronikus publikálás támogatását. (Részletesebben lásd az *Információs pult* tájékoztató anyagában.)

2.2. A Sulinet program Középiskolai Internet Program néven indult 1996 szeptemberében központi költségvetésből. Nyitólapját lásd a 4. ábrán.

4. ábra

A Sulinet programmal a Művelődési és Köznevelési Minisztérium „célja a decentralizált köznevelés támogatása az Internet hálózattal, ezzel is növelve a régiófüggetlenséget, esélyegyenlőséget. A program feladata, hogy 1998. szeptember 1-ig valamennyi magyarországi középiskola és kollégium, 2002-ig pedig valamennyi általános iskola bekapcsolódjon az Internet hálózatba” (ÁDÁM KATALIN, KÖNCZÖL TAMÁS, RACSKÓ PÉTER, TÖRÖK PETRA: A Sulinet Program. A Sulinet helye, szerepe a köznevelésben. MKM Informatikai Igazgatóság, Budapest, 1998.).

Ez a cél- és feladatrendszer a Nemzeti Alaptanterv és az európai uniós normák aspektusából is új, mondhatni, történelmi távlatokat nyitott a magyar köznevelés modernizációjában.

A feladat első része 1998 szeptemberére gyakorlatilag befejeződött. Ezzel elvileg valamennyi középiskolai tanuló hozzájuthat a hálózat kínálta lehetőségekhez: levelezhet, levelezési listákhoz kapcsolódhat, web-lapokat készíthet, tévázhat az Interneten, adatbázisokban kutathat stb. A feladat folytatását, a hálózat kiterjesztését az általános iskolákra 1998 novemberében az Oktatási Minisztérium – sajnos – „leállította”, aminek következtében kisiskolás diákjaink – a minden bizonnyal legfogékonyabb korosztály – túlnyomó többsége intézményesen egyelőre nem élvezheti a hálózat szolgáltatásait.

Az infrastruktúra (ily módon szükségképpen felemás) kiépülését követően a program legfontosabb része a tartalomszolgáltatás fejlesztése, némi egyszerűsítéssel az, hogy tanulóink valamennyi tárgyban, műveltségi területen megfelelő mennyiségű és minőségű információhoz, elektronikus tankönyvhöz, korszerű szemléltető anyaghoz, egyszóval tudásbázishoz férhessenek hozzá.

5. ábra

S miközben egyre színvonalasabb kiadványok látnak napvilágot CD-ROM-on is (néhány CD-ROM-mal kapcsolatban lásd többek között BENKES RÉKA – VASS LÁSZLÓ: Magyar költők CD-ROM-on, *Szemiotikai szövegten* 10. 277-281, 1997., BENKES RÉKA – VASS LÁSZLÓ: Galaxisról galaxisra 3. „Nem csak diákoknak”, *Módszertani Közlemények*, 1998. 38. 4. 143-146), elkészült a Sulinet oktatóprogramjainak első – hálózatról letölthető – csoportja is. Sőt, 1998 decemberétől megindult az *Írisz* tartalomfejlesztési program is.

Az oktatóprogramoknak három fő típusuk van: a *Sulinet Digitális Órák*, a *Sulinet Házi Feladat* és a *Sulinet Friss Tudás* sorozatok, melyekhez más kiegészítő anyagok, adott esetben adatbázisok társulnak (például *Virtuális Szertár* stb.).

A *digitális órák* sorozat a fizika, az irodalom, a történelem, a biológia, illetőleg a NAT új műveltségterületei egy-egy fejezetének feldolgozásával szolgáltat alapanyagokat tanár által irányított és Internet alapú közös tanuláshoz. Például: „A molekuláris biológia és az öröklődés alapjai”, „A hullámok, a hang és a hallás”, „Stílus és jelentés kapcsolatának vizsgálata”, „Ember és társadalom. Emberismeret. Élet és halál”, „Visszatérő motívumok különböző irodalmi művekben”, „Az élővilág törzsféjlődése”, „Konfliktus”, „Az 1956-os forradalom története”, „Kémia, gyakorlati alkalmazások”, „Ezredévi történelem a Szent Korona tükrében”.

A *házi feladat* sorozat darabjai egy-egy adott témát járnak körül, s elsősorban öntevékeny diákok tanulásához szolgáltatnak anyagot. Például: „A víz”, „A nő”, „Éhes vagyok!”, „Vegyük a jelet!”.

A *friss tudás* sorozatban található anyagok az új tudományos eredmények felhasználásával dolgoznak fel egy-egy speciális témát tanárok és kiemelkedő tanulók számára. Például: „A magyar külpolitika Trianon után”, „A humán etológia eredményei”, „Geometria átdarabolások”.

A fenti kategóriákat „nem kell túlságosan szigorúan értelmezni” – vallják a Sulinet Programiroda munkatársai. „Mindegyikben van olyan anyagrész, amelyik elsősorban önállóan dolgozható fel, és van olyan is, ami az órán is bemutatható. Remélhetőleg mindegyikben lehet találni valami érdekes, új információt, ötletet. A lényeg, hogy mindenki, tanár és diák, saját maga nézze meg, hogy talál-e valami újat, érdekeset, akár a feldolgozás módja, akár a tartalom szempontjából, és hogy ki-ki próbálja meg felhasználni a tanulásban vagy a tanításban.”

6. ábra

Az így rendszerezett programok természetesen multimediális kommunikátumok, és a hipertext elvén működnek: az olvasási egységblokkokat illusztrációk, fotók, hangfájlok stb. teszik teljessé és élvezetessé.

Az 5. ábrán szemléltető példa gyanánt az *Ember és társadalom* műveltségi terület-hez tartozó „A magyar külpolitika Trianon után” című program nyitóoldala, a 6. ábrán pedig az *Ember és természet*hez tartozó „A humán etológia eredményei” című program egyik gyönyörű tablója látható – mindkettő a friss tudás sorozatból.

3. Amikor textológusként és pedagógusként e helyütt vagy másutt egy-egy cikk, esetenként cikksorozat keretében hipermediálisan szervezett adatbázisok lineáris (analóg) bemutatására és kommentálására vállalkoztunk, ha csak vázlatosan is, mindvégig tisztában voltunk igyekezetünk valamennyi kockázatával. Többek között azzal, hogy amit ilyen módon megmutatni tudunk, nem annyira a Neumann-univerzum (nevezzük itt így) perspektívát szemlélteti, mint inkább a Gutenberg-galaxis korlátait hozza felszínre akarva-akaratlanul. Ugyanakkor nyilvánvaló volt számunkra az is, hogy legautentikusabban talán éppen ezek a korlátok irányíthatják rá a figyelmet arra, hogy a tradicionálisan nyomtatott textusnak (szövegnek, könyvnek stb.): komoly alternatívája, illetőleg vetélytársa támadt.

Ma már mindez valóság. Legfeljebb még azt az időt kell kibőjtölnünk, amíg képesek leszünk félelmek nélkül a komputer elé ülni, és elfogadni, hogy a monitor ablakká változik, s lineárisan nyomtatott oldalak helyett hipermediálisan szervezett tudásbázisokra nyílik egy világhálón, melyen intézményesen is jó széllel navigálhatnak kisiskolás diákjaink, a jövő letéteményesei is.

THE NETWORK PARADIGM THE HUNGARIAN ELECTRONIC LIBRARY AND SULINET

RÉKA BENKES – LÁSZLÓ VASS

In this short paper we give a short description of the work of Hungarian Electronic Library project (<http://www.mek.iif.hu>), and of the Sulinet program of education (<http://www.sulinet.hu>) in analogous (linear) form and informative character (disregarding of technical details).

A SZÁMÍTÓGÉP FELHASZNÁLÓI NYELVE – A VIRTUÁLIS DIALÓGUSOK SZERKEZETE

CS. JÓNÁS ERZSÉBET

A számítógép felhasználói nyelve számos oldalról megközelíthető pragmalinkvisztikai kérdéskör: beszélhetünk a szakmabeli felhasználók által alkalmazott nyelvről, a számítógépes zsargonról, beszélhetünk a szaknyelv köznyelvesített változatáról, arról a nyelvről, ahogy a szakma a különböző korú és felkészültségű leendő felhasználóknak közel hozza ezt a területet, de beszélhetünk arról a nyelvről is, amelyen a számítógép segítségével a világhálóról a szolgáltatásokat közvetítik, például ahogy vásárlást kínálnak: „Vásárolj boltunkban és spórolj meg 10%-ot!!!” Hasonló módon postai szolgáltatást is ajánlanak. Most ez utóbbit vesszük szemügyre, amikor a *képeslapküldő virtuális dialógusok* szerkezetét és stílusát elemezzük. Ezek szövegszerkezeti formája a partner választainak alternatíváira megtervezett kvázipárbeszéd. A kommunikáció hatékonysága érdekében ugyanis egyre kifinomultabb nyelvi eszközökkel kell „szóval tartani”, segíteni a szolgáltatást igénybe vevő felhasználót, hogy kedve legyen a kínálat széles palettájából épp az adott oldal tulajdonosától igénybe venni a képeslapküldő lehetőségeket. A dialógusok szerkezeti jellemzésére vállalkozva, utalnunk kell először a valóságos párbeszéd néhány szövegszerkezeti sajátosságára.

A beszélt nyelvi dialógus

Az egységnyi dialógus a párbeszéd minimális szerkezeti kerete. Egységnyi dialóguson a párbeszédnek azt a részét értjük, amely értelmileg és grammatikailag is összetartozik. Az összetartozó komponensek a replikák.¹ A dialogikus egység kommunikatív alapja a mikrotéma, amelynek a hatását kommunikatív szempontból az a replikakomponens adja, amely az előző replikából származó kommunikatív intenciót megvalósítja. A szövegbeli egységnyi dialógus feltétele a befejezettség, a kommunikatív intenció megvalósulása, azaz a dialógus zártsága. A replika egy-egy beszélő megnyilatkozását vagy megnyilatkozásait tartalmazza. Egy replika egy vagy több mondatból állhat. A dialógusban elfoglalt helye és funkciója szerint megkülönböztetünk *stimulusreplikát* és *reakcióreplikát*. A stimulus a beszélgetést indító megnyilatkozás, amelynek kommunikatív tartalma lehet közlés, kérdés, felszólítás stb. A válasz tartalma ennek megfelelően a legváltozatosabb lehet. A reakcióreplikával az egységnyi dialógus lezárul, az adott témáról folytatott párbeszéd ezzel be is fejeződhet:

A: I—>

B: <—II

Am a reakciót újabb stimulus is követheti a beszélő megnyilatkozásán belül, amely a társalgás folytatásához újabb témát vet fel. Ez azonban már a következő, önálló dialógus része, kezdeményező eleme, iniciatív replikája:

A: I—>

B: <—II—>

Az összetevők között a dialógus során tematikus koherenciának kell lennie, hogy a dialógus kommunikatív teljessége megvalósuljon, a párbeszéd betöltse kommunikatív funkcióját (PLÉH: 1980. 184). A dialogikus beszéd a kommunikáló két személy összehangolt beszédtevékenységének az eredménye, akik egy közös kommunikatív feladatot oldanak meg. Ha a kezdő replika mindkét partner előfeltevéseire, a szituatív és kontextuális körülményekre támaszkodva egy megnyilatkozás alapját képezi, jelölve egyszersmind annak rémáját, azaz a várható új információt is, akkor a válaszreplika – ismét szavakba öntve ezt a rémát – befejezi a kezdő beszélő által megkezdett nyilatkozatot. Tehát az egységnyi dialógus monotematikus, mivel mindkét kommunikáló fél egyetlen téma „feldolgozására” törekszik.

A dialógusok jellemezhetők aszerint is, hogy egy-egy beszélő az adott téma feldolgozása, kifejtése során *hányszor ragadja magához a szót*, milyen aktívan tevékenykedik. A beszélőváltásig tartó szövegszakaszt *turnusnak* (PLÉH – TERESTYÉNI: 1979. 269) vagy az angol terminust használva *turnnek* (FÜREDI – HUSZÁR: 1983.) szokták nevezni.² A folyamatos párbeszédre épülő társalgás lényegéből következik, hogy mindig magához kell ragadnia valakinek a szót, mert egyébként a párbeszéd monológgá válna. A vizsgálat tárgyát képező egységnyi dialógus határának kijelöléséhez tehát azt is meg kell határoznunk, hogy a beszélőpartnerek melyik *turnjénél* mondhatjuk azt, hogy benne egy újabb dialógus, új témát indító stimulusával találkozunk. A határt ilyen módon tehát a kommunikatív témaváltás jelöli. A dialógusszerkezet jelölésére az N-fokú dialógus fogalmát vezettem be. Ha az adott témáról szóló párbeszédn belül a *turnök* számát mélységi fokoknak tekintjük – vagyis a beszélőtársak a megnyilatkozás jogát ennyiszor magukhoz ragadva fejtik ki a témát –, akkor egy-, két-, három-... N-fokú dialógusmodellt állíthatunk fel. A legtöbb párbeszéd 3-5 fokig mélyülve fejt ki a témát:

A1: I—>

B1: <—I

A2: I—>

B2: <—I

A3: I—>

B3: <—II

A *turnszámok* kultúránként változnak. Az európai érintkezési alapszabályoknak megfelelően az udvariassági, homlokzatvédő technikák nálunk nem engedik meg a kategorikus, rövid lezárást, ezért tipikus a 3-3 megszólalás (például felhívó elem – kérdés – válasz – záróelem). A megszerkesztéshez szükséges replikák mennyisége leginkább

azonban a kommunikatív intenció jellegétől és sorrendiségétől függ. Ha a dialógus replikastimulusa kérdés, akkor nagy a valószínűsége, hogy kétfokú dialógus képződik: a kérdés és a benne foglalt kommunikatív intenciót realizáló replikareakció. Ha a dialógust közlés nyitja, nagyobb a valószínűsége a háromfokú dialógusnak, mivel a közlés után jöhet pontosító kérdés, amely újra választ követel, majd a közlés minősítése, értékelése zárja a párbeszédet (CS. JÓNÁS: 1999. 7).

A virtuális dialógus szerkezete

Ha az egységnyi dialógust zárt dialógusnak tekintjük, amelyben mindkét partner megnyilatkozása jelen van, akkor az Internet virtuális párbeszéde olyan „nyitott” dialógus, amely csupán feltételezi a partner reakcióit:

A1: I—>
(B1: <—I)
A2: I—>
(B2: <—I)
A3: I—>II stb.

Példáinkat a *Magyar és külföldi képeslapküldő* oldalakból válogatva választottuk ki (<http://www.extra.hu/lighthouse/kepess.html>). Az Internetről átvett hiteles szövegrészeket nem változtattunk, csak a dialógus „résztvevőnek” zárójelbe tett nagybetűs jelölésével egészítettük ki. Az iniciatív megnyilatkozások **A** betű alatt szerepelnek. A feltételezett, **B** betűvel jelzett felhasználói reakciókat ismét a számítógép **A** virtuális „megszólalása” követi. Ahhoz, hogy a program tovább „fusson”, valóságosan ki kellett tölteni a **B** felhasználói helyeket. Segítségül kértem ehhez a BGYTF Számítóközpontjának vezetőjét, Bódi Antalt és Gyurikovits Gábornét, akiknek E-mail címe többször is szerepel e dolgozatban. Hozzájárulásukat és segítőkészségüket ezúton is köszönöm.

A képeslapküldő oldalakat az Internetről képkivágásként levéve illesztettük be az alul sorszámozott ábrákba. A *turnszámokat* jelző **A** és **B** betűket zárójelben az ábrába illesztve adjuk meg. Az ábrában szereplő szövegrészek mind méretben, mind betűtípusban a képeslapküldő oldalak szerves részei. Azokon – a helyesírási hibákat is beleértve – nem változtattunk.

I. példa (http://www.inventa.hu/cgi-bin/kl/post_card.cgi)
(Virtual Postcard by Inventra Kft.)

LAP KÜLDÉSE

(A1): Válassz ki egy témakört és belőle egy képet majd kattints rá, vagy írd be egy saját kép URL címét!

Elhagyhatod a képet, ha egyszerűen csak a **'Tovább'** gombra tenyerepsz!

Ha egy linket is szeretnél a képhez rendelni, azt kérlek, NE itt tedd meg, hanem a következő oldalon!

Töltsd ki a mezőket, a **Címzett neve** és a **Címzett e-mail címe** mindenképpen kell!

(B1): _____ (A2): _____

Címzett
neve:

Toni

Címzett
e-mail
címe:

toni@agy.bgytf.

Feladó
neve:

E.

Feladó
e-mail
címe:

jonase@agy.bgy

Megszólítás:

Kedves Toni

Pontosvesszővel elválasztva több címzettet is megadhatsz!

A neveket a program egyben kezeli, (azonban itt is javasoljuk a ';' használatát :), de a címek között mindenképpen használj ';'!

Ha a feladó nevét nem töltöd ki, a program az e-mail címét fogja használni!

Ha választottál képet, akkor itt megadhatsz egy *linket* is, amely a képre kattintással lesz elérhető!

Üzenet:

Ez az első példa. E.

Értesítés
nyelve:

Magyar: ☺

Angol: ☺

(B2):

Vajon, hogy nézhet ki?

Nem érdekel, MEHET!

Talán inkább egy másik képet?!

1. ábra

A dialógus modellje: A1: |—|—|—|—>
 (B1: <—|—|—|—|—|—|)
 A2: |—|—|—|—>
 (B2: <—|—|—|—>)

LAP FOGADÁSA

(A1):
 Írd be a kapott kódot:
 No, lássuk csak... Ó, ezt elírtam...

Rossz döntés esetén:

(A2): Sajna, ez rossz kód volt! Próbáld újra!

Írd be a kapott kódot:
 No, lássuk csak... Ó, ezt elírtam...

Jó döntés esetén:

(A3): Kedves Erzsike!
 Címzett: Csekéné dr. Jónás Erzsébet
 Feladó neve: Bódi Antal
 Ez az egyik legjobban kidolgozott lapkuldo.
 Udv
 Toni

Válaszolok a feladónak!

2. ábra

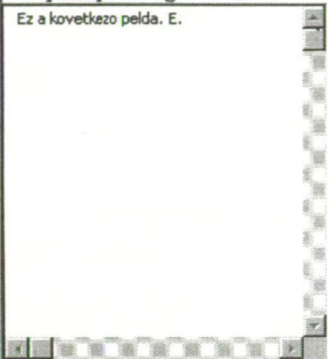
A dialógus modellje: A1: |—>
 (B1: <—|/|—|)
 A2: |—>
 (B2: <—|/|—|)
 A3: |—|—|—|—|—>
 (B3: <—|)

II. példa (<http://www.kfki.hu/~arthp/postcard.cgi>)
 (KFKI Számítástechnikai Rt.)

Képeslap küldés

(A1): Kérjük, írja be a szükséges információt az alábbi űrlapba. A címzett e-mail értesítést kap arról, hogyan nézheti meg a képeslapot.

(B1):

	A képeslap címzettjének e-mail címe:
	toni@agy.bgytf.
	A képeslap szövege:
	Ez a következő példa. E.
	
Az Ön neve:	
E.	
Az Ön e-mail címe:	
jonase@agy.bgy	Elküldöm (elküldöm)

(A2): A képeslap a következőképpen fog kinézni:

	Ez a következő példa. E.
--	--------------------------

Nyomja meg a gombot, ha valóban elküldi a képeslapot toni@agy.bgytf.hu-nak.

(B2): (elküldöm)

Elküldöm	Javítottam
----------	------------

(A3): Ha mégsem akarja elküldeni, az alábbi kapcsolatokkal visszatérhet a műzeumba.

3. ábra

A dialógus modellje: A1: I—I—>
 (B1: <—I—I—I—I)
 A2: I—I—>
 (B2: <—I/I—I—I)
 A3: 0/I—>

III. példa (<http://www.napfolt.hu/ttc/magyar/posta.htm>) (BME VIK Napfolt, Palackposta)

Palackposta küldés

(A1):

Lepd meg ismerőseidet egy igazi TTC palackpostával! Válaszd ki, melyik lapot akarod elküldeni, írd be neved, címed, az ismerősöd nevét, e-mail címét, az üzenetedet, majd tenyerelj rá az Indulj Palackposta feliratú gombra! Erre a tevéink üvegbe rejtik a leveled és elővük a címzetthez! Jó, mi?

(B1):

A Te neved:

Az üzenet:

A Te e-mail címed:

A címzett neve:

A címzett e-mail címe:

Indulj Palackposta!

(A2):

Nahát, a tevék visszaadták a palackpostádat, így nem hajlandóak elküldeni. Valamelyik rovatot hibásan töltötted ki. Menj vissza az előző oldalra, és próbáld meg újra!

4. ábra

A dialógus modellje: A1: |—|—|—|—>
 (B1: <—|—|—|—|—|—|)
 A2: |—|—|—|—>

Palackposta küldés

(A1):

Lepd meg ismerőseidet egy igazi TTC palackpostával! Válaszd ki, melyik lapot akarod elküldeni, írd be neved, címed, az ismerősöd nevét, e-mail címét, az üzenetedet, majd tenyerelj rá az Indulj Palackposta feliratú gombra! Erre a tevéink üvegbe rejtik a leveled és elővük a címzetthez! Jó, mi?

(B1):

A Te neved:

E.

A Te e-mail címed:

jonase@agy.bgy

A címzett neve:

Toni

A címzett e-mail címe:

toni@agy.bgytf.

Az üzenet:

Ez a harmadik példa. E.

Indulj Palackposta!

(A2):

A tevék azonnal összehajtogatták az üzenetedet, belegyömöszölték egy palackba, és elcsúszlították a címzetthez! Ha újabb palackpostát akarsz valakinek küldeni, akkor menj vissza az előző oldalra, és töltsd ki újból a kitöltendőket!

(B2): (Vissza)

5. ábra

A dialógus modellje: A1: |—|—|—|—>
 (B1: <—|—|—|—|—|—|)
 A2: |—|—|—|—>
 (B2: <—||)

(A1):

Szia! Csak nem palackpostád érkezett? Ide gyorsan a kóddal, hadd mutassam meg mit kaptál! Ne felejtse el, hogy a kódot végig NAGYBETŰVEL kell beírni!

(B1): Kód:

123

Gyorsan, látni akarom!

Rossz döntés esetén:

(A2):

Sajnos ilyen kóddal palackposta nincs raktáron! Menj vissza az előző oldalra, és próbáld meg újra beírni a kódot!

(B2): (Vissza)

---

6. ábra

A dialógus modellje: A1: |—|—|—|—>
(B1: <—|—|)
A2: |—|—>
(B2: <—||)

Utolsó példánk a leghosszabb dialógusmodell bemutatásával történik. Valójában ezt a hat *turn*ből álló dialógust az előzőekhez hasonlóan kisebb egységekre is oszthatnánk volna, de szándékosan azt kívántuk a szöveg és a kép folytonosságával érzékelteni, hogy a személytelen, széttagolt instrukciókra épülő dialógus terjedelmessége ellenére sem tudja a kommunikatív kapcsolatteremtés összbenyomását keltetni.

IV. példa (<http://playground.datatrans.hu/kepeslap/>) (Datatrans Internet – Képeslap)

Példánkban a B-vel jelzett válaszcselekvéseket zárójelben adtuk meg, például „Klikkelés a képre”. Ezek a cselekvések egyenértékűek a „Mehet”, „Kiválasztom” stb. utasításokkal. Hasonlóképpen irányít a Képeslap megtekintése (A6) *turn* is, amikor azt kéri, hogy „Nyomja meg küldés gombot a lap alján”. Ugyanez a megnyilatkozás ki is lép az Internet szövegéből, amikor a menüsor Vissza gombjával kéri a módosítást.

(A1): Válasszon az alábbi-képek közül egyet a képeslapjához!

(B1): (Klikkelés a képre)

(A2): Válasszon üdvözlőszöveget!

(B2): (Klikkelés a Nincs szöveg-re)

(A3): A képeslap megcímzése

Kérem írja be az alábbi információkat:

(B3):

Címzett neve:

toni

Címzett e-mail címe:

toni@agy.bgytf.

Az Ön neve:

E.

Az Ön e-mail címe:

jonase@agy.bgy

(A4):

Írjon ide egy jelszót, amellyel a címzett el tudja kérni képeslapját

(B4):

üdvözlöt

(A5):Üzenet:

Ez a negyedik pelda. E.

Megtekintés Törlés

(B5): (Megtekintés) (Törlés)

Képeslap megtekintés

(A6): Íme az Ön által összeállított képeslap! Ha elégedett vele, nyomja meg a „Küldés” gombot a lap alján. Ha nem, használja böngészője Vissza (Back) gombját a módosításhoz!

Feladó:

E.

Címzett:

toni

E-Mail:

jonase@agy.bgytf.hu

E-Mail:

toni@agy.bgytf.hu

Ez a negyedik pelda. E.

Küldés

(B6): (Küldés)

7. ábra

A dialógus modellje:

A1: |—>
 (B1: <—|)
 A2: |—>
 (B2: <—|)
 A3: |—|—|—|—>
 (B3: <—|—|—|—|)
 A4: |—>
 (B4: <—|)
 A5: |—>
 (B5: <—|/|—|)
 A6: |—|—|/|—>
 (B6: <—||)

A bemutatott négy képeslapküldő program más-más szövegépítő stratégiát követ. Ez a szerkezetre is rányomja bélyegét.

- (a) *Az első* példa lapküldő párbeszéde az instrukciókat egy-egy *turn* keretében, részletesen adja meg. Ezáltal a szövegmondatok száma megnő. A virtuális partner válaszait nem vezényszavakban, hanem kifejtett gondolatokban adja meg: „Vajon hogy nézhet ki?” / „Talán inkább egy másikat?” A lap fogadásakor a címzettel folytat ugyanilyen stratégiájú párbeszédet. A címzett feltételezett gondolatait rögzíti a virtuális gombokon: „No, lássuk csak...” vagy „Ó, ezt elírtam...”. Rossz lépés esetén az „Újra” szokásos parancsszó helyett ez jelenik meg: „Sajna, ez rossz kód volt! Próbálkozz újra!” Figyeljük meg, a terjengősség nagyon jól végiggondolt úgynevezett „homlokzatvédő” technikát alkalmazva tartja fogva a felhasználót. Véletlenül sincs kategorikus megnyilatkozás, utasítás, rosszallás. A GRICE által felsorolt érintkezési posztulátumok érvényességének felfüggesztésével, a „Vajon”, „Talán”, „No, lássuk”, „Ó”, „Sajna” mondatindításokkal együttműködővé, segítőkésszé válik a digitális párbeszéd nyelve, humanizáltabbá, felhasználóbaráttá alakul. A tegező viszony is ezt szolgálja. Fiatalos, ám udvarias, barátságos csevegő stílusban marasztaló.
- (b) *A második* példa párbeszédeit rövid, tömör, szövegszerkesztés jellemzi. Nincs magyarázó segítség, nincs találgatásra lehetőség, de a felhasználó iránti tisztelet a stílusban is megmutatkozik: „Az Ön neve”, „Az Ön e-mail címe”. A feltételezett válaszok, amelyek a gombokon megjelennek, bár nem társalgó stílusúak, de mégis a személyragos igealakok folytán humanizáltak: „Elküldöm”, „Javítok rajta”. Felnőtt beszélget itt ismeretlen felnőttel kissé kimért választékossággal megválasztott nyelvi eszközökkel.
- (c) *A harmadik* példa a Tétova Teve Club ajánlata. Az egyetemisták által szerkesztett oldal a diákstílus eszköztárából válogat. Játékosságában különbözik az első példánktól. A tevék története humanizálja a cselekvés-

sor. A hibás válaszok miatt a tévék nem akarják becsomagolni és elküldeni az üzenetet, majd a sikeres küldeményt begyömöszölik egy palackba és elcsúszlizzák a címzetthez. A címzettet „Sziá”-val köszönti, a kódszámot kérve szövegesíti az utasítást: „Ide gyorsan a kódszámot, hadd mutassam meg, mit kaptál”. A segítőkészség, a sajnálkozás az első esethez hasonlóan nem funkciótlanul növeli a szövegmondatok számát – kifejezetten felhasználóbaráttá teszi azt. A dialógus egy-egy *turn*jében újdonságként aktivizáló elemeket is találunk kvázikérdések, expresszív megnyilatkozások formájában, amelyekre igazából semmilyen más oka nincs, csak az érzelmi felfokozottság irányítása. Mintegy – a reklámok bevált eszközével – közvetett úton sugallja a felhasználó számára az emocionálisan releváns reagálást: „Jó, mi?”, „Csak nem palackpostád érkezett?”, „Indulj, Palackposta”, „Gyorsan, látni akarom”. A küldemény kiértékelése a címzettnél, bár magázó formában, de hasonló módon, a feltételezett érzéseket implikálva jelenik meg: „Nagy az öröm, palackpostája érkezett! Vajon mi lehet benne?”

- (d) *A negyedik példa dialógusépítkezésére a megnövekedett turnszámok a jellemzők. Indoka az a távolságtartó magatartás, amely elaprózza az instrukciókat, a küldő nem kommentál, nem társalog a címzettel. Az érzelmek teljes visszafogottsága, s a személytelenség olyan mértéke jellemzi a dialogikus szöveget, amely valóságos élő dialógusban elképzelhetetlen lenne. A szövegszerű instrukciók magázó formája mellett a címzett döntéseit közvetítő gombok feliratozása is a személyesség teljes mellőzését követi. A „Nincs szöveg”, „Megtekintés”, „Törlés”, „Küldés” feliratú gombokkal a személytelenséggel távolságtartóvá teszi a párbeszédet.*

BALÁZS GÁZA a *Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón* című munkájában a digitális nyelvújításról, illetve anyanyelvívétételéről szólva a számítógép lexikáját, a számítógépes zsargont mutatja be a magyar nyelvhasználatban (BALÁZS: 1998. 141-146). Mi ezt a kört a szövegszerkesztés, pontosabban a virtuális dialógusok szerkezete, kommunikatív stratégiái felől közelítettük meg. Az élő nyelv ereje abba az irányba hat, hogy a számítástechnika nyelve is humanizálódik. Ha már hétköznapi életünk részévé válik, legalább emberbarát módon tegye ezt. Nemcsak az angol terminológiáról vált át magyar kulcsszavakra, hanem a magyar szöveg szintjén is megtalálja azokat a kommunikatív eszközöket, amelyek segítségével a személyes kontaktus dialógusélményét közvetítheti a képernyők előtt ülőkhöz.

Jegyzetek

1. A „replika” a nemzetközi szakirodalomban elfogadott megnevezése a dialógusbeli „megszólalás”-nak, ezért is használom így a dolgozatomban. Magyar megfelelője a „megnyilatkozás” vagy „megszólalás”.
2. A „szó magához ragadásának” jelölésére KENESEI a „forduló” terminust használja (KENESEI: 1986. 152).

Irodalomjegyzék

BALÁZS GÉZA:

1998. *Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón.* A-Z Kiadó, Budapest.

FÜREDI – HUSZÁR:

1983. *Műfaji és nemi kommunikációs sajátosságok matematikai statisztikai vizsgálata.* (Kézirat), MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.

CS. JÓNÁS ERZSÉBET:

1999. *Az orosz dialógus természetrajza.* Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.

GRICE, H. P.:

1975. *Logie and Conversation.* COLE, P. – MORGAN, J. L. (szerk.): *Syntax and semantics.* 3. *Speech acts.* New York, Seminar Press, 41-58.

KENESEI ISTVÁN:

1986. A társalgás szabályai: a nyelvtudomány és a háttérterületének újabb eredményei. *Az idegen nyelvi nevelés – oktatás néhány iránya és lehetősége.* (Szerk. KLAUDY K. és LENGYEL ZS.). Művelődésügyi Minisztérium, Budapest.

KIS TAMÁS:

1997. *A szlengkutatás útjai és lehetőségei.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

NYÍRÓ ANDRÁS:

1997. *iNteRNeTTo Zsargon.* (Szerk. ÚJ PÉTER). IDG Lapkiadó, Budapest.

PLÉH CSABA:

1980. A szöveg mint aktualizált nyelv. *Dialógus és interakció.* (Szerk. RADICS K. és LÁSZLÓ I.) Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.

PLÉH CSABA – TERESTYÉNI TAMÁS:

1979. *Beszédaktus – kommunikáció – interakció.* (Szerk. PLÉH CS. – TERESTYÉNI T.) Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR:

1996. *A magyar nyelv stilisztikája.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

THE USER'S LANGUAGE OF COMPUTERS – THE STRUCTURE OF VIRTUAL DIALOGUES

ERZSÉBET CS. JÓNÁS

There can be several pragmalingual approaches to the user's language of computers as, for instance, languages of professional users, computer jargon. We may speak of the standard lingual version of computer language as a language through which specialists wish to put the computer users of being different age and of having different progress in a closer connection with this area, but we can also speak of the language in which the services from the Internet are broadcast via using terminals. Now, we will concentrate on the matter last mentioned if we analyse the style and structure of virtual dialogues with which we can send picture postcards. The textual frames of theirs are planned as quasi-communications corresponding to the answers of the partner. Speaking of digital neologism and its building into our mother tongue, so far the researches on the usage of Hungarian language present the lexeme and jargon of the computer. In this paper we approach to this circle of topics from the view of the word processing, more exactly, the structure and the communicational strategies of virtual dialogues. The power of living language makes computer language become human-centred. It does not only replace English terminologies with Hungarian phrases, but on the level of Hungarian texts it also finds communicational tools with which it can broadcast the dialogue-feeling of personal contact to you sitting in front of the screen.

UTAM A SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANHOZ

7. 1978–1979. Egy integratív formális szövegelmélet körvonalazásának időszaka (I)

PETŐFI S. JÁNOS

Az *Utam a szemiotikai szövegtanhoz* című *Visszatekintés* előző (hatodik) részében az 1976–1977-es időszakban folytatott kutatómunkám eredményeit kommentáltam, amelyben központi helyet foglalt el egy szövegelmélet komponensét képező lexikon felépítésének elemzése. Az ezzel kapcsolatos munkák részben az itt tárgyalt időszakban is folytak, de ezt az időszakot elsődlegesen egy kontextuális komponenst is figyelembe vevő integratív formális szövegelmélet körvonalazása jellemzi.

Kutatási témáim osztályozó besorolásához itt is az eddigiekben használt keretet használom – kiegészítve egy („H”-val jelzett) új tematikai egységgel; a bibliográfia utalások alapjául változatlanul PETŐFI 1991.Ha/Ea szolgál.

A besorolásnál követett alapelv – mint korábban, itt is – a következő: (a) a kövéren szedett (zárójelbe nem tett) bibliográfiai utalás előfordulása azt a tematikus helyet jelzi, ahol a szóban forgó mű bemutatásra kerül, ami természetesen nem jelenti azt, hogy az így besorolt művek mindegyike ’monotematikus’, azazhogy csak azzal a témával foglalkozik, amelyikhez be lett sorolva; ezekre a tematikus helyekre másrészt a gyors tájékozódás megkönnyítése érdekében magában a bibliográfiában is történik utalás; (b) a kerek zárójelbe tett, kövéren szedett bibliográfiai utalások olyan műveket jeleznek, amelyek más nyelven (vagy más formában) is publikálásra kerültek az adott periódusban, aminek következtében (ismételt) tárgyalásukra nincs szükség; végül (c) a szögletes zárójelbe tett, kövéren szedett bibliográfiai utalások olyan műveket jeleznek, amelyek korábbi publikációknak az adott periódusban való (azonos vagy más nyelvű) újraközlései, aminek következtében tárgyalásukra már korábban sor került. A (b) és (c) pontba tartozó művek más művekkel való kapcsolatait mind a bibliográfiában, mind a kommentárokból keresztutalások jelzik.

A: A SZÖVEGTAN TUDOMÁNYELMÉLETE

A0: A szövegtani kutatásról általában

A1: A szövegnyelvészeti tudományelméletéhez

A2: Az általános (azaz nem csak nyelvészeti értelemben vett) szövegtan tudományelméletéhez

Petőfi: 1978.Ha, 1978.Ea, (1978.Eb), [1978.Ec], 1978.Ef, 1978.Ga, [1978.Gb], (1978.Sa), (1978.Sb), (1978.Sc), [1978.Se], Petőfi – Garcia Berrio: 1978.Sa, Petőfi: [1979.Eb]

- B: MODERN (SZÖVEG)NYELVÉSZET**
Petőfi: 1978.Ed, [1978.Gd], Petőfi – Kayser: 1978.Ga., 1978.Fa, Petőfi (ed.): 1979.Ea
- C: SZÁMÍTÓGÉPES SZÖVEGTAN**
Allén – Petőfi (eds.): 1979.Ea, Petőfi: 1979.Ea
- D: LEXIKOLÓGIA – LEXIKOGRAFIA**
Petőfi: 1978.Gc, [1978.Sd]
- E: A JELRENDSZEREK ÉS A JELRENDSZEREK HASZNÁLATÁNAK TUDOMÁNYA (I)**
E1: Szemiotika
E2: Kommunikációelmélet
- F: A (DOMINÁNSAN) VERBÁLIS SZÖVEGEK SZÖVEGTANA**
F0: A (dominánsan) verbális szövegek tipológiája
Petőfi: [1979.Ec]
F1: Az elmélet- (a modell-)alkotás általános kérdései
F2: Az elmélet- (a modell-)alkotás speciális kérdései
Petőfi (ed.): 1978.Ea, Petőfi – Hartmann: 1978.Ea, Petőfi: [1979.Ga]
F3: A verbális szövegek szövegtani interpretációja
F31: műalkotásoké
F32: nem műalkotásoké
F4: A multimediális de dominánsan verbális szövegek szövegtani interpretációja
F41: műalkotásoké
F42: nem műalkotásoké
F5: Fordításelmélet – Fordításkritika
- G: A NYELVEK NEM KÖZVETLEN ÉRTELME HASZNÁLATA**
G1: A nyelvek figuratív használata
G2: Közvetett jelentés(ek) létrehozására irányuló szövegtani interpretáció
- H: VISSZATEKINTÉS JELLEGŰ ÍRÁSOK**

A2: Az ehhez a tematikus csoporthoz tartozó munkák egymással szoros kapcsolatban állva vázolják fel az említett integratív formális szövegelmélet körvonalait, és tárgyalják részletesebben egyes aspektusait.

Petőfi 1978.Ha az első olyan írásom, amely 9 évi kényszerszünet után Magyarországon megjelenhetett. (A folytatásra azután újabb 9 évet kellett várni.) Ez az írás diszkurzív módon tárgyalja a szövegelemzésben (és ennek következtében a szövegelméletben is) alapvető szerepet játszó olyan fogalmakat, mint 'szöveg', 'műfaj', 'nyelv', 'téma', 'alkotó', 'intenció', 'kontextus', 'interpretálás', 'konstruálás', 'instrumentárium', 'eszközzül szolgál', 'funkcióirány', 'instrukciórendszer', 'működés / működtetés'. Ezek után az 'empirikus motiváltság és logikai orientáció' módszertani alapelveit elemzi, már itt vázolva azt az integratív szövegeleméleti keretet, amely ezt követően valamennyi ez időszakban keletkezett tanulmányomban fellelhető. Befejezésül ennek az elméleti keretnek a mítoszelemzésben való felhasználásához fűz néhány kommentárt.

Petőfi 1978.Ea azt az úgynevezett 'szöveggrammatikai komponens'-t (pontosabban annak szabályrendszerét) írja le részletesen, amely az integratív formális szövegelmélet alapösszetevőjének szerepét hivatott játszani.

Petőfi (1978.Eb) – amelyet a *Petőfi 1978.Ga*-val kapcsolatban kommentálok, minthogy annak angol változata – az integratív formális szövegelmélet globális felépítését mutatja be.

Petőfi [1978.Ec] az „Utam 5”-ben ismertetett *Petőfi 1976/77.Ha* 1.2. alfejezetének angol nyelvű változata. *Petőfi 1976/77.Ha* 1994-ben magyarul is megjelent még egyszer a „Jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról” című könyvemben.

Petőfi 1978.Ef egy, a HANNES RIESERrel együtt szerkesztett „Studies in Text Grammar” című könyvre vonatkozó recenzióra válaszol, érintve a szövegtani kutatás néhány módszertani alapkérdését.

Mielőtt a *Petőfi 1978.Ga*-hoz kommentárokat fűznék, arról a kötetről kívánok szólni, amelyben ez az írás (más, ebben a Visszatekintésben kommentált két írással együtt – lásd *Petőfi 1978.Gb* és *1978.Gc*) megjelent. 1978-ban munkatársaimmal elhatároztuk, hogy – első szintéziskísérletként – a *pt*-sorozatban megjelentetünk néhány olyan kötetet, amely a TeSWeST [= Text-Struktur Welt-Struktur Theorie] kidolgozása addig elért fázisának *tágon értelmezett grammatikai aspektusait* tárgyalja. Ezt az 'alsorozatot' volt hivatva bevezetni a CLAUDIA BIASCI és JOHANNES FRITSCHÉ által szerkesztett kötet, amelyben a szóban forgó három írás is megjelent. Mind e három írás funkciójának és kontextusának, mind az akkor előkészületben lévő alsorozat kötetei jellegének érzékelésére célszerűnek látom itt e kötet teljes tartalomjegyzékének a közlését.

BIASCI, CLAUDIA – JOHANNES FRITSCHÉ (Hg.)

TEXTTHEORIE – TEXTREPRÄSENTATION

Theoretische Grundlagen der kanonischen sinnsemantischen Repräsentation von Texten
265 p. [= pt 18]

- I. Einleitung (C. BIASCI – J. FRITSCHÉ)
- II. Wissenschaftstheoretischer Überlegungen zum Aufbau einer Texttheorie
  1. Eine formale semiotische Texttheorie als integrierte Theorie natürlicher Sprache. Methodologische Anmerkungen (J. S. PETŐFI)
  2. Von der Satzgrammatik zu einer logisch-semantischen Texttheorie. Tendenzen in der gegenwärtigen Untersuchung von natürlichen Sprachen (J. S. PETŐFI)
- III. Die desambiguierende syntaktische Formationskomponente der TeSWeST. Aspekte der kanonischen Sprache der sinnsemantischen Repräsentation
  1. Die globale Struktur des Systems der Formationsregeln (J. FRITSCHÉ)
  2. Die Struktur der Argumentrahmen
    - 2.1. Argumentrollenindikatoren (W. HEYDRICH)
      - 2.1.1. Das System der Argumentrollenindikatoren im Überblick. (W. HEYDRICH)
      - 2.1.2. Die lokalen Argumentrollenindikatoren (Ch. RATH)
    - 2.2. Referenzindizes (H.-J. EIKMEYER)
  3. Performativ-modale, weltkonstitutive und deskriptive Einheiten als Grundelemente der *atomaren Texte* (H. KAYSER)
  4. Konnektive als Grundelemente der *Texte* (C. BIASCI)

- IV. Die Lexikonkomponente der TeSWeST (J. S. PETŐFI)
- V. Ein objektsprachlicher Text und die *Text*-Komponente seiner sinnsemantischen Repräsentation. Ein Beispiel (J. FRITSCHÉ)
- VI. Anhang

Petőfi 1978.Ga – ahogy említettem – az integratív formális szövegelmélet ‘makroszerkezet’-ét vázolja. Ennek a szövegelméletnek az a legfőbb alaptulajdonsága, hogy egyesíteni kívánja a *nyelvészeti* és a természetes nyelvekre vonatkozó *logikai* kutatás addigi eredményeit, az inkább ‘nyelvészeti’ jellegű összetevőket (lásd például ‘szöveggrammatikai komponens’) és az inkább ‘logikai’ jellegű összetevőket (lásd például ‘világszemantikai komponens’) azonban, bár egymással szükségképpen összefüggésben álló, de egymástól függetlenül kezelhető / kezelendő összetevőkként értelmezi. Számomra ily módon látszott (s látszik ma is) biztosíthatónak mind az empirikus motiváltság, mind a logikaorientáltság módszertani elvének az érvényesíthetősége, amely módszertani elvet változtatlanul alapvetőnek tartok.

A BIASCI – FRITSCHÉ (Hg.) alapján a következő években egy-egy pt-kötetet szenteltünk a ‘sinnsemantische Repräsentation’ alapvető kanonikus összetevői elemzésének. Ezek a kötetek a következők.

- FRITSCHÉ, J. (Hg.): Konnektivausdrücke, Konnektiveinheiten. Grundlelemente der semantischen Struktur von Texten I [= pt 30], 1981.
- KAYSER, H. (Hg.): Propositionen und Propositionskomplexe. Grundlelemente der semantischen Struktur von Texten II [= pt], 1983.
- EIKMEYER, H.-J. – L. M. JANSEN (Hg.): Objektargumente. Grundlelemente der semantischen Struktur von Texten III [= pt 26], 1980.
- HEYDRICH, W. (Hg.): Lexikoneinträge. Grundlelemente der semantischen Struktur von Texten V [= pt 31], 1981.

Ennek az ‘alsorozat’-nak a IV. kötete, amely a szerepindikátorok problematikáját lett volna hivatott tárgyalni, sajnos, technikai okok következtében nem készült el.

Petőfi [1978.Gb] az „Utam 5”-ben ismertetett *Petőfi 1976/77.Ha* német nyelvű változata. *Petőfi 1976/77.Ha* 1994-ben magyarul is megjelent még egyszer a „Jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról” című könyvemben.

Petőfi (1978.Sa), (1978.Sb) és (1978.Sc) rendre a *Petőfi 1978.Ec, 1978.Eb és 1978.Ea* spanyol nyelvű változatai, így azok kommentálására itt nincs szükség.

Petőfi [1978.Se] az „Utam 5”-ben ismertetett *Petőfi 1977.Gf* spanyol nyelvű változata – a német nyelvű eredeti ismertetését lásd ott.

Petőfi – Garcia Berrio 1978.Sa az a spanyol nyelvű kötet, amely a két szerző válogatott tanulmányait tartalmazza, valamint GARCIA BERRIONAK a szövegtani kutatás akkori állására vonatkozó bevezető tanulmányát. [Az én spanyol nyelven e kötetbe felvett tanulmányaim felsorolását lásd ebben az „Utam” részben.]

Petőfi [1979.Eb] az „Utam 5”-ben ismertetett *Petőfi 1977.Gf* spanyol nyelvű változata – a német nyelvű eredeti ismertetését lásd ott.

B: *Petőfi 1978.Ed* a dialoguselemzés kérdéseit tárgyalja a TeSWeST szemszögéből.

Petőfi [1978.Gd] egy 1971-ben megjelent tanulmányom újraközlése (lásd 1971.Gc), így ennek kommentálásával itt nem foglalkozom. A kötet, amelyben megjelent, olyan sorozat kötete, amelynek célja egy-egy tudományág történeti fejlődésének antologikus bemutatása.

Petőfi – Kayser 1978.Ga azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mely német nyelvű lexikai elemek tekinthetők 'performatív modális', 'világalkotó' és 'értékelő deskriptív' kanonikus nyelvi egységek manifesztációinak. A tanulmány egy informatív módszertani bevezető után német nyelvű lexikai elemek százait osztályozza és kommentálja a kanonikus nyelv felépítése szempontjából.

Petőfi – Kayser 1978.Fa a *Petőfi – Kayser 1978.Ga* 'iker'-párja, amennyiben módszertani alapjuk azonos, e tanulmány példaanyagát azonban francia nyelvű lexikai elemek képezik. Mindkét tanulmány célja egy kellően nagy terjedelmű nyelvi anyag adott elméleti szempontból végrehajtott empirikus vizsgálata volt.

Petőfi (ed.) 1979.Ea a fentebb említett kettős módszertani elv 'empirikus motivált-ság' komponense megteremtése lehetőségének érdekében jött létre.

1977-ben 70 különböző elméleti irányhoz, nyelvközösséghez és földrajzi régióhoz tartozó kutatót kértem fel, hogy fejtse ki a következő öt kérdéssel kapcsolatos véleményét:

1. What constitutes a text? (How can/must the terms 'text' and 'sentence' be explicated as names for object-language elements or as names for theoretical constructs?)
2. What are the properties of a text that can under no circumstances be properties of a sentence?
3. What are the tasks of text linguistics? (What different areas of text linguistics can one distinguish and what relationship exists/should exist between these areas?)
4. What text linguistics tasks can under no circumstances be handled by sentence linguistics?
5. What is the most urgent task of text linguistics, and how should/could their task be solved optimally?

A kötet, amelynek tartalomjegyzékét az alábbiakban közlöm, 46 kutatónak a feltett kérdésekkel kapcsolatos – megadott határidőn belül beérkezett – írását tartalmazza, a következő három tematikus csoportba osztva (és két félkötetben) publikálva azokat:

- I. az első csoport azoknak az írását tartalmazza, akik mind az öt kérdésre válaszoltak,
- II. a második csoport írásai a feltett öt kérdés közül csak bizonyosakra keresnek választ, végül
- III. a harmadik csoportéi olyan aspektusokat tárgyalnak, amelyek indirekt módon kapcsolódnak a feltett kérdésekhez.

PETŐFI, JÁNOS S. (ed.)

Text vs sentence – basic questions of text linguistics
665 p. [= pt 20.1 & pt 20.2]

I

BRINKER, KLAUS: Zur Gegenstandsbestimmung und Aufgabenstellung der
Textlinguistik

FIGGE, UDO L.: Zur Konstitution einer eigentlichen Textlinguistik

GARCIA BERRIO, ANTONIO: Text and sentence

GLINZ, HANS: Text – Satz – Proposition
 HEGER, KLAUS: Text und Textlinguistik
 RAIBLE, WOLFGANG: Zum Textbegriff und zur Textlinguistik
 SCHWARZE, CHRISTOPH: A statement on „text linguistics”
 SEGRE, CESARE: The nature of text
 SGALL, PETER: Remarks on text, language and communication
 TITZMANN, MICHAEL: Text vs. sentence (With a view towards a unified theory
 of pragmatics and semantics)
 WIRRER, JAN: Five questions on text-linguistics

II

BERTINETTO, PIER MARCO: Can we give a unique definition on the concept ‘text’?
 Reflexions on the status of textlinguistics
 GOPNIK, MYRNA: On differentiating sentence grammars from text grammars
 GIULIANI, M. V. – CILIBERTI, A. – CAMBONI, M.: Speculations on text as a
 linguistic and cultural construct
 HARWEG, ROLAND: Satzgrenzen und Satzabstände und das Verhältnis zwischen Satz
 und Textlinguistik
 ITKONEN, ESA: Distinguishing between „sentence” and „text”
 KANYÓ ZOLTÁN: Anmerkungen zur Texttheorie
 KOCH, WALTER A.: TEXTLINGUISTIK und Textlinguistik
 KUKHARENKO, VALERIA: Some considerations about the properties of the text
 LANGLEBEN, MARIA M.: On the triple opposition of a text to a sentence
 LONGACRE, ROBERT E.: Texts and text linguistics
 OOMEN, URSULA: Texts and sentences
 PALEK, BOHUMIL: Where next in text-linguistics?
 POGATSCHNIGG, GUSTAF ADOLF: Textlinguistik
 SCHVEIGER PAUL: Text and sentence; a systemic approach
 WUNDERLI, PETER: Satz, Paragraph, Text und die Intonation

III

1

BERRENDONNER, ALAIN: De „ci”, de „la”. Exploration dans la structure textuelle
 CROTHERS, EDWARD J.: Text linguistics issues from a text representation perspective
 HASAN, RUQAIYA: On the notion of text
 MARCISZEWSKI, WITOLD: A lattice-theoretical approach to the text structure study
 MORTARA GARAVELLI, BICE: A mined area of linguistic study of texts
 PRICE, ELLEN P.: On the function of existential presupposition in discourse
 SZABÓ ZOLTÁN: Stylistics within the interdisciplinary framework of text linguistics
 VASILIU, EMANUEL: On some meanings of ‘coherence’

2

DE BEAUGRANDE, ROBERT: Text and sentence in discourse planning
 BERRUTO, GAETANO: A sociolinguistic view on text-linguistics
 VAN DIJK, TEUN A.: New developments and problems in textlinguistics
 GENOT, GÉRARD: Narrativity and text grammar
 NOWAKOWSKA, MARIA: On a formal theory of texts
 RIEGER, BURGHARD: Revolution. counterrevolution. or a new empirical approach
 to frame reconstruction instead?
 VAN DE VELDE, ROGER G.: ‘Ttext’ und ‘Satz’ in einer erweiterungsfähigen Linguistik

ECO, UMBERTO: Texts and encyclopedia

GROSSE, ERNST ULRICH: Von der Satzgrammatik zum Erzähltextmodell.

Linguistische Grundlagen und Defizienzen bei Greimas und Bremond

MARELLO, CARLA: Text, coherence and lexicon

NEF, FRÉDÉRIC: Case grammar vs. actantial grammar: some remarks on semantic roles

PAVEL, THOMAS: Phonology in myth-analysis

Tizenhat határidő letelte után beérkezett tanulmány a pt 29-ben került közlésre 1980-ban. E kötetek anyaga megérdemelné, hogy valaki újra kézbe vegye őket, és 'olvassa' mai szemmel!

C: *Allén – Petőfi (eds.) 1979.Ea* egy, a Bielefeldi Egyetem Interdiszciplináris Kutatóközpontjában [= ZiF] rendezett workshop anyagát tartalmazza.

ALLÉN STURE – JÁNOS S. PETŐFI (eds.)

Aspects of Automatized Text Processing

194 p. [= pt 17]

BERTSCH, EBERHARD: Structure and function of COMSKEE – a language oriented programming language

GAVARA, ROLF: An outline of the text-handling system of the Swedish logothèque

GILLOW, MICHAEL: Linguistic data-bases

LAUBSCH, JOACHIM H.: Semantic based parsing in large corpora

LANDSBERGEN, S. P. JAN – REMKO SCHA: Formal languages for semantic representation

SPANG-HANSEN, EBBE: Syntactic studies by means of computer

WALKER, DONALD E.: Information retrieval on a linguistic basis

BOLEY, HAROLD: Directed Recursive Labelnode Hypergraphs: A New Representation-Language

Petőfi 1979.Ea a 'természetes', elméleti és automatizált szövegfeldolgozás kérdéseit tárgyalja a TeSWeST szempontjából. Az automatikus szövegfeldolgozás lehetőségeinek vizsgálata azért volt fontos számunkra, mert ez látszott biztosítani a kanonikus szabályrendszerek alkalmazhatóságának interszubjektív ellenőrizhetőségét.

D: *Petőfi 1978.Gc* rövid leírása egy olyan lexikon felépítésének és funkciójának, amely a TeSWeST egyik elméleti komponensét hivatott képezni.

Petőfi [1978.Sd] a *Petőfi 1976.Eb* spanyol nyelvű változata, az angol eredeti kommentárját lásd az „Utam” előző részében.

F2: *Petőfi (ed.) 1978.Ea* a fentebb említett kettős módszertani elv 'logikaorientáltság' komponense megteremtése lehetőségének érdekében jött létre. E kötet felépítése a következő.

PETŐFI, JÁNOS S. (ed.)

Logic and the formal theory of natural language (selective bibliography)

333 p. [= pt 10]

Preface

I. Mathematical logic, philosophical logics, logics and natural languages (R. HARTMANN, J. S. PETŐFI)

1. General works
2. Bibliographies
3. Periodicals
4. History of Logic
- II. Logic and the philosophy of language (P. FINKE)
- III. 1. Non-modal propositional and predicate calculus (R. BARTSCH)
2. Modal propositional and predicate calculus (L. LQVIST)
3. Quantification (Ö. DAHL)
4. Many-valued logic, fuzzy logic (H.-J. EIKMEYER)
5. Relevance logic (H.-J. EIKMEYER)
- IV. 1. Model theory (Th. T. BALLMERT)
2. Definitions, analytic and synthetic, synonymity (K. HÖLKER)
3. Identity (O. Dahl)
4. Worlds, indexical logic, intensional logic (Th. T. BALLMERT)
5. Theory of argumentation (M.-J. BOREL)
6. Presuppositions and entailments (W. HEYDRICH)
7. Montague grammar(s) and formal pragmatics (U. MÖNNICH)
8. Logical and natural connectives (T. A. VAN DIJK)
- V. Combinatory logic (H.-J. EIKMEYER)
- VI. 1. Logic of actions (H.-J. EIKMEYER)
2. Deontic logic and logic of norms (A. G. CONTE)
3. Tense logic (W. BURGHARDT)
4. Logic of questions (K. HÖLKER)
5. Logic of dialogue (K. HÖLKER)
6. Epistemic logic (W. KUMMER)
7. Logic of conditionals (L. LQVIST)
8. Inductive logic (M.-J. BOREL)
- VII. Appendix: The logico-semantic theory of natural languages as text theory (J. S. PETŐFI)

Petőfi – Hartmann 1978. Ea a fenti kötetet bevezető bibliográfia, amely a logikai szakirodalomról globális általános tájékoztatást nyújt.

Petőfi [1979.Ga] francia nyelvű változata jelent meg először (lásd Petőfi 1975.Fd – kommentálást lásd az „Utam 5”-ben.

Irodalomjegyzék 1978 – 1979

Az évekre bontott bibliográfia technikai felépítése a következő: (1) alfabetikus elrendezésű; (2) azonos személy(ek) esetében előbb jönnek a szerzőként, azután a szerkesztőként létrehozott művek adatai; (3) egy-egy adott éven belül az adatok a következő nyelvi csoportosítás szerint vannak elrendezve (a betűkódok az angol elnevezések kezdőbetűi): magyar /= H/, angol /= E/, német /= G/, francia /= F/, spanyol /= S/; (4) egy-egy adott nyelven belül az ugyanabban az évben megjelent művek adatait a nyelvi kódot követő betűszimbólumok különítik el egymástól; (5) több bibliográfiai tételben előfordul a „pt”, illetőleg az „RTT” rövidítés, amely a „Papiere zur textlinguistik / papers in text-linguistics”, illetőleg a „RESEARCH IN TEXT THEORY / UNTERSUCHUNGEN ZUR TEXT-THEORY” című sorozatra utal; (6) a bibliográfiai tételek egy részét zárójelbe tett kereszt-utalás zárja, amely vagy nyelvi változat(ok)ra, vagy re- vagy prepublikációra utal.

ALLÉN, Sture - János S. PETŐFI (eds.):

1979.Ea *Aspects of automatized text processing* [= pt 17]. Hamburg, Buske. [C]

PETŐFI, János S.:

1978.Ha Szövegelemzés - Szövegelmélet. In: *Mitosz és történelem. Előmunkálatok a magyar nyelv néprajzához*, szerk.: HOPPÁL MIHÁLY és ISTVÁNOVICS MÁRTON. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport, 275-296. [A2]

1978.Ea Structure and function of the grammatical component of the text-structure world-structure theory. In: *Formal semantics and pragmatics for natural languages*, ed. by FRANZ GUENTHNER and SIEGFRIED J. SCHMIDT. Dordrecht, Reidel, 303-338. (Cf. 1978.Sc) [A2]

1978.Eb A formal semiotic text theory as an integrated theory of natural language (Methodological remarks). In: *Current Trends in Textlinguistics* [= RTT 2], ed. by WOLFGANG U. DRESSLER. Berlin - New York, W. de Gruyter, 35-46. (Cf. 1978.Ga, 1978.Sa, 1982.Pa, 1990.Jb) [A2]

1978.Ec The logico-semantic theory of natural languages as text theory (A research programme for formal linguistics and natural logic). In: *Logic and the formal theory of natural language (Selective Bibliography)* [= pt 10], ed. by JÁNOS S. PETŐFI. Hamburg, Buske, 313-333. (Cf. 1976/77.Ha 1.2 alfejezete, valamint 1978.Sa) [A2]

1978.Ed Dialogues and some methodological aspects of their semantic interpretation. In: *Proceedings of the twelfth International Congress of Linguists, Vienna, August 28 - September 2, 1977*, ed. by WOLFGANG U. DRESSLER and WOLFGANG MEID. Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 563-567. [B]

1978.Ef A few comments on the methodology of text-theoretical research response to Kiefer's review of „Studies in Text Grammar”. *Journal of Pragmatics* 2, 365-372. [A2]

1978.Ga Eine formale semiotische Texttheorie als integrierte Theorie natürlicher Sprache (Methodologische Anmerkungen). In: *Texttheorie, Textrepräsentation. Theoretische Grundlagen der kanonischen sinnsemantischen Repräsentation von Texten* [= pt 18], hg. von CLAUDIA BIASCI und JOHANNES FRITSCHKE. Hamburg, Buske, 7-29. (German version of 1978.Eb; cf. also 1990.Jb) [A2]

1978.Gb Von der Satzgrammatik zu einer logisch-semantischen Texttheorie. (Tendenzen in der gegenwärtigen Untersuchung von natürlichen Sprachen). In: *Texttheorie, Textrepräsentation. Theoretische Grundlagen der kanonischen sinnsemantischen Repräsentation von Texten* [= pt 18], hg. von CLAUDIA BIASCI und JOHANNES FRITSCHKE. Hamburg, Buske, 31-66. (Cf. 1976/77.Ha., 1990.Ja) [A2]

1978.Gc Die Lexikonkomponente der TeSWeST. In: *Texttheorie, Textrepräsentation. Theoretische Grundlagen der kanonischen sinnsemantischen Repräsentation von Texten* [= pt 18], hg. von CLAUDIA BIASCI und JOHANNES FRITSCHKE. Hamburg, Buske, 193-205. [D]

1978.Gd Transformationsgrammatiken und die grammatische Beschreibung der Texte, In: *Textlinguistik*, hg. von WOLFGANG DRESSLER. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 300-327. (Republication of 1971.Gc) [B]

1978.Sa La teoría logico-semántica de las lenguas naturales como teoría textual (Programa de investigación para lingüística formal y lógica natural. In: PETŐFI JÁNOS S. - ANTONIO GARCIA BERRIO, *Lingüística del texto y crítica literaria*. Madrid, Comunicacion, 99-125. (Spanish version of 1978.Ec) [A2]

- 1978.Sb Una teoría textual formal y semiótica como teoría integrada del lenguaje natural (Notas metodológicas). In: PETŐFI JÁNOS S. – ANTONIO GARCIA BERRIO, *Lingüística del texto y crítica literaria*. Madrid, Comunicación, 127-145. (Spanish version of 1978.Eb) [A2]
- 1978.Sc Estructura y función del componente gramatical de la teoría de la estructura del texto y de la estructura del mundo. In: PETŐFI JÁNOS S. – ANTONIO GARCIA BERRIO, *Lingüística del texto y crítica literaria*. Madrid, Comunicación, 147-189. (Spanish version of 1978.Ea) [A2]
- 1978.Sd Léxico, conocimiento enciclopédico, teoría del texto. In: PETŐFI JÁNOS S. – ANTONIO GARCIA BERRIO, *Lingüística del texto y crítica literaria*. Madrid, Comunicación, 191-213. (Spanish version of 1976.Eb)
- 1978.Se La representación del texto y el léxico como red semántica. In: PETŐFI JÁNOS S. – ANTONIO GARCIA BERRIO, *Lingüística del texto y crítica literaria*. Madrid, Comunicación, 215-242. (Spanish version of 1977.Gf)
- 1979.Ea Natural, theoretical and automated text processing. In: *Représentation des connaissances et raisonnement dans les sciences de l'homme. Colloque de Saint Maximin, 17-19 September 1979*, publié par Mario Borillo. Le Chesnay, Institut National de Recherche en Informatique et en Automatique, 2-21. [C]
- 1979.Eb Text representation and lexicon as semantic network. In: *Linguaggi e formalizzazioni. Atti del convegno internazionale di studi, Catania, 17-19 settembre 1976*, a cura di Daniele Gambarà, Franco lo Piparo e Giulianella Ruggiero. Roma, Bulzoni, 573-589. (English version of 1977.Gf) [A2]
- 1979.Ec New trends in typology of texts and text grammars. In: *A semiotic landscape. Proceedings of the first Congress of the International Association for Semiotic Studies, Milan, June 1974*, ed. by SEYMOUR CHATMAN, UMBERTO ECO and JEAN-MARIE KLINKENBERG. The Hague – Paris – New York, Mouton, 113-127. (Cf. 1973.Ia) [F0]
- 1979.Ga Eine partielle Texttheorie (TeSWeST) und einige Aspekte ihrer Anwendung. In: *Text Processing / Textverarbeitung [= RTT 3]*, ed. by WOLFGANG BURGHARDT and KLAUS HÖLKER. Berlin – New York, W. de Gruyter, 1-16. (Cf 1975.Fd) [F2]
- PETŐFI, János S. (ed.):
- 1978.Ea *Logic and the formal theory of natural language. Selective bibliography [= pt 10]*. Hamburg, Buske. [F2]
- 1979.Ea *Text vs sentence. Basic questions of text linguistics [= pt 20]*. Hamburg, Buske. [B]
- PETŐFI, János S. – Antonio GARCIA BERRIO:
- 1978.Sa *Lingüística del texto y crítica literaria*. Madrid, Comunicación. [A2]
 Parte 1/: Lingüística del texto
 2.= Petőfi 1978.Sa (Spanish version of 1978.Ec)
 3.= Petőfi 1978.5b (Spanish version of 1978.Eb)
 4.= Petőfi 1978.Sc (Spanish version of 1978.Ea)
 5.= Petőfi 1978.Sd (Spanish version of 1976.Eb)
 6.= Petőfi 1978.Se (Spanish version of 1977.Gf)
- PETŐFI, János S. – Regina HARTMANN:
- 1978.Ea Mathematical logic, philosophical logics, logics and natural languages. In: *Logic and the formal theory of natural language. Selective Bibliography [= pt 10]*, ed. by János S. PETŐFI. Hamburg, Buske, 1-32. [F2]

PETŐFI, János S. – Hermann KAYSER:

- 1978.Ga Sprechhandlungen und semantische Interpretation (Die Rolle der performativ-modalen, weltkonstitutiven und deskriptiven Ausdrücke in der Textinterpretation). In: *Sprechen – Handeln – Interaktion. Ergebnisse aus Bielefelder Forschungsprojekten zu Texttheorie, Sprechaktheorie und Konversationsanalyse*, hg. von Reinhard Meyer-Hermann. Tübingen, Niemeyer, 1-48. (Cf. 1978.Fa) [B]
- 1978.Fa Les actes de langage et l'interprétation sémantique (Le rôle des expressions performatives et constituantes de mondes dans l'interprétation de textes. In: *Textlinguistik [= Linguistique et Semiologie 5]*, Lyon, Centre de Recherches Linguistiques et Semiologiques, 139-175. (French version of 1978.Ga) [B]

Az „Utam” eddig megjelent többi részeihez lásd:

PETŐFI S. János:

- 1991.H/u1 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
1. 1961–1966. A matematikai-nyelvészeti orientáció időszaka. In: *Könyv Papp Ferencnek*, szerk. HUNYADI LÁSZLÓ et alii. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 385-392.
- 1993.H/u2 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
2. 1967–1969: A nyelvi műalkotások egy nyelvészeti megalapozottságú strukturális interpretációelméletének körvonalazása felé. In: *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, szerk. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 205-218.
- 1995.H/u3 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
3. 1970–1971. Egy nyelvészeti megalapozású kotextuális szövegelmélet koncepciójának felvázolása. In: *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, szerk. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 237-248.
- 1996.H/u4 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
4. 1972–1973. A kotextuális szövegelmélet tulajdonságai vizsgálatának időszaka (I). In: *Szemiotikai szövegtan 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I)*, szerk. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 265-272.
- 1997.H/u5 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
5. 1974–1975. A kotextuális szövegelmélet tulajdonságai vizsgálatának időszaka (II). In: *Szemiotikai szövegtan 10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II)*, szerk. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 211-220.
- 1997.H/u6 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
6. 1976–1977. Egy szövegelmélet komponensét képező lexikon felépítése elemzésének időszaka. In: *Szemiotikai szövegtan 11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III)*, szerk. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 273-283.
- 1994.H/u12-33 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
12. 1988–1989. A multimediális irányultság kezdeti időszaka. 13. 1990–1991. A szemiotikai textológia koncepciójának végleges kialakítása felé. In: *Szemiotikai szövegtan 7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez*, szerk.: PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 157-174.

Németh T. Enikő: A szóbeli diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolása

Nyelvtudományi Értekezések 142. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996. 91 p.

1. NÉMETH T. ENIKŐ munkája a szerző 1992-ben megvédett kandidátusi értekezésének rövidített és egyes részleteiben átdolgozott változata. A spontán élőbeszéd vizsgálata, amit kollokvialisztikának is neveznek, a nyelvtudomány egyik új, elméleti és alkalmazási téren egyaránt sokat ígérő ágazata. A vizsgált munka gerincét képező empirikus vizsgálat eredményei a beszélt nyelvi kutatások egyértelmű gazdagítását, továbbfejlesztését jelentik. A beszélt nyelvi kutatások számára ugyanis alapvető kérdés, hogy a beszéd-folyam miként tagolódik egységekre, hol vannak az egyes szakaszok közötti természetes határok, s ezt a tagolást milyen fogalmi apparátussal lehet megragadni. A szerző a *diskurzus* elnevezést használja mindenfajta verbális kommunikációs produktumra. Személyében munkája alapján a diskurzuselemzés sokoldalúan tájékozott, szakavatott fiatal kutatóját ismerhetjük meg.

Közismert, hogy a hangzó beszéd nyelvészetileg hiteles lejegyzése, átírása igen nagy szakértelmet kívánó, rendkívül időigényes feladat. A beszélt nyelvi kutatások nemzetközi szakirodalmából csupán az angol és orosz átírási tapasztalatokra utalok, az előbbire KONTRA MIKLÓS nyomán.¹ Az orosz beszélt nyelvi szövegek intonációs átírata E. A. BRIZGUNOVA koncepcióját követi.²

A hazai kollokvialisztikában a 80-as évek derekán megindított budapesti élőnyelvi kutatások³ új fellendülést hoztak a magnetofonra rögzített beszédfelvételek hiteles rekonstruálásában. A gazdagréti kábeltelevízió felvételeire VARGA LÁSZLÓ alkalmazta először az általa kidolgozott intonációs átírat jelölési rendszerét. Ez a jelölési rendszer a hanglejtésen kívül a hangsúlyt és a szünetet is magában foglalja, s „az elhangzott beszéd átíratában külön ábra nélkül, a betűsoron alkalmazva, egyértelműen jelöli a magyar intonáció funkcionálisan jelentős legkisebb elemeit” (VARGA: 1987. 92).⁴ NÉMETH T. ENIKŐ e koncepcióra alapozva dolgozta ki saját szempontrendszerét a szóbeli diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolásában. Munkájának fő értéke nézetem szerint szemléletének és módszerének komplexitásában rejlik. Ezt a komplexitást azzal alapozza meg, hogy két irányból közelít a kitűzött kutatási feladathoz.

Az értekezés első fejezete a megnyilatkozástípussal kapcsolatos pragmatikaelméleti kérdéseket taglalja a CHOMSKY-féle nyelvelméleti keretben. A második fejezet a megnyilatkozástípus jellemzése során tett elméleti megállapításokra támaszkodva dolgozza ki azt a szempontrendszert, amelynek segítségével nagy biztonsággal meg lehet állapítani a szóbeli diskurzusok megnyilatkozáspéldányainak határait. E szempontrendszer alkalmazhatóságát a szerző egy öt órányi beszélt nyelvi korpuszon mutatja be. A komplex megközelítés másik aspektusát a vizsgálati eredmények ellenőrzése, tesztelése jelenti.

2. Vizsgáljuk meg először az értekezés komplexitásának elméleti vonatkozásait. A CHOMSKY-féle nyelvelmélet által a nyelvtudomány illetékességébe utalt három fő kérdés közül röviden az elsőt válaszolja és részletesen a harmadikat elemzi: 1) Mi alkotja egy nyelv tudását? 2) Hogyan sajátítjuk el a nyelvtudást? 3) Hogyan használjuk a nyelvtudást?

Gondolatmenete a következő. Az anyanyelvi beszélő nyelvtudásának két fő komponense van: a grammatikai és a pragmatikai kompetencia. A grammatikai kompetencia a

nyelvtudást modellálja, a pragmatikai kompetencia a nyelvtudás használatának képessége bizonyos emberi célok elérésére, mentális szükségletek kielégítésére (kommunikálás, gondolkodás, a nyelv „külső memóriaként” való használata jegyzeteléskor stb.). Ez a pragmatikai kompetencia húzódik meg valamennyi nyelvhasználati (kommunikatív, kognitív, expresszív stb.) forma mögött. A nyelvtudás az emberi elme egyik modulja, magasan szervezett kognitív rendszer.

A nyelvtudástól meg kell különböztetni a nyelv konkrét szituációban való aktuális használatát, a performanciát. Az értekezés vizsgálati anyagát képező szóbeli diskurzusok is performancijelenségek, a performancia legtipikusabb formájának, a verbális kommunikációnak a megnyilvánulásai, s mint ilyenek a kommunikációelmélet felől is megközelíthetők.

A verbális kommunikáció kutatásának főbb műhelyeit kritikailag áttekintve, a szerző egyoldalúságuk miatt bírálja a verbális kommunikáció kódmodelljét és GRICE következtetési modelljét.

Értekezésének elméleti alapjául NÉMETH T. ENIKŐ a verbális kommunikáció SPERBER és WILSON által kidolgozott komplex modelljét veszi: oszteni⁵ és következtetés, kódolás és dekódolás. A modell abból indul ki, hogy a sikeres verbális kommunikációhoz a kommunikációs partnernek meg kell értenie a kommunikátor oszteni⁵jét (nyelvi stimulusát), és fel kell ismernie informatív szándékát. A kommunikációs partner nyelvi tudására támaszkodva dekódolja a kommunikátor megnyilatkozásában kódolt nyelvi jelentést, s azt felhasználva, általános nyelvhasználati képességei, az elméjében lévő más tudásrendszerek, valamint a megnyilatkozás konkrét kontextusából származó információk segítségével következteti a megnyilatkozás adott szituációbeli jelentését. Ezzel teljesül a kommunikátor informatív szándéka. Amennyiben a partner fel is ismeri ezt az informatív szándékot, teljesül a kommunikátor kommunikatív szándéka is, tehát sikeres a verbális kommunikáció.

A verbális kommunikáció alapkérdéseinek tisztázása után a szerző a következőképpen definiálja a megnyilatkozástípust mint a pragmatikai kompetencia egységet:

$$u_t = (ins \left(\begin{matrix} ls \\ le_{int} \end{matrix} \right), pf), (c_{phys}, c_{cog}), p, t,))$$

Egy u_t megnyilatkozástípus egy olyan *ins* inskripció⁶, amelyhez egy p személy az inskripció c_{phys} fizikai kontextusára és saját c_{cog} kognitív kontextusára támaszkodva egy t időpontban egy pf pragmatikai funkcióval rendelkező ls nyelvi struktúrát vagy le_{int} lexikai egységet rendel. A „ p személy” megnevezés arra utal, hogy a definíció semleges a megnyilatkozástípus produkciójára / interpretációjára nézve. A megnyilatkozástípus konkrét nyelvhasználati formától független definiálása után a szerző részletesen jellemzi ezen egységeket a kommunikatív nyelvhasználati forma keretében mind nyelvi, mind használati szempontból.

A fizikai kontextusba a kommunikációs helyzet jegyei tartoznak, a kommunikátor és a kommunikációs partner kategóriája, társadalmi státusuk és szerepeik, egymáshoz való viszonyuk, azaz minden olyan külső körülmény, amely befolyásolhatja a megnyilatkozástípus produkcióját / interpretációját. A megnyilatkozástípusok kognitív kontextusát

az interpretátor a dekódolási és következtetési folyamatok segítségével szerzett információkból építi fel kognitív képességei működtetésével. Ezen túl azonban a sikeres kommunikációhoz szükség van arra is, hogy az interpretátornak legyenek a kommunikátoréhoz hasonló feltevései (közös háttérismeret).

3. A megnyilatkozástípusok nyelvi jellemzése a grammatika által generált jól formált mondatok segítségével történik. A mondattal való egybevetethetőség szempontjából a megnyilatkozástípusok két csoportra oszthatók: a mondattal kapcsolatba hozhatók rendelkeznek valamilyen *ls* nyelvi struktúrával, a mondattal kapcsolatba nem hozhatók mindegyike egy *le_{int}* lexikai egységből állnak, azaz csak indulatszók vagy indulatszó értékű idiómákat tartalmaznak.

A mondattal kapcsolatba hozható megnyilatkozástípusok nyelvi formája háromféle lehet: (A) a megnyilatkozástípus mondat formájú, azaz szintaktikai szerkezete és lexikai állománya teljes egészében megegyezik egy jól formált mondatéval, (B) a megnyilatkozástípus nem mondat formájú, a mondathoz képest a nyelvhasználatra utaló, lexikálisan is megjelenő plusz elemet tartalmaz, (C) a megnyilatkozástípus hiányos a jól formált mondatok szintaktikai szerkezetével összevetve. Az (A) eset trivialisával szemben, például (a) *Kérsz egy szelet tortát?*, nem triviális a (B), hogy például (b) *Vagy még is kérsz egy szelet tortát?* mondattal kapcsolatba hozható, de nem mondat formájú megnyilatkozás. Ennek az a magyarázata, hogy a (b)-ben megjelenő, a nyelvhasználatra utaló pragmatikai funkciójú elemeket a grammatika nem generálhat, mivel a grammatika a nyelvtudást, és nem a nyelvhasználat képességét modellálja. A (b) tehát nem lehet mondat, hanem csak megnyilatkozástípus, illetve a konkrét beszédhelyzetben, például a következő diskurzuselözménnyel megnyilatkozáspéldány: *Hallottam, hogy még mindig fogyókúrázol. Nem is nagyon kínállak sütivel. Vagy még is kérsz egy szelet tortát?* Az ilyen megnyilatkozáspéldányok általában egy, kifejezetten pragmatikai funkciót betöltő kötőszóval kezdődnek. Így egy kötőszó pragmatikai funkciójának a megállapítása egyben az új megnyilatkozáspéldány kezdetét, illetve az előző megnyilatkozáspéldány lezárását is jelenti. A pragmatikai kötőszók hatékonyan használhatók fel a szóbeli diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolásában.

A (C) szerint vannak olyan megnyilatkozástípusok, amelyek a jól formált mondatok szintaktikai struktúráját alapul véve hiányosnak minősülnek. Köztudott, hogy a mondatokra való visszavezethetőség az a tulajdonság, amely alapján elkülönülnek egymástól a hiányos és az úgynevezett tagolatlan megnyilatkozások. Tagolatlanok, azaz nem vezethetők vissza mondatokra a megszólítások, a mondatzókból (indulatszókból, felelő- és tagadószókból) álló megnyilatkozások, a társadalmi érintkezés nyomán kialakult, egy-egy nyelvközösségen belül határozott kommunikatív szerepet betöltő, de tagolt formát nem mutató köszönés-, üdvözlő és búcsúformák stb. Az ilyen megnyilatkozástípusok az egyetlen *le_{int}* lexikai egységből álló megnyilatkozástípusokhoz tartoznak. A hagyományosan tagolatlannak minősített *A táskám!*, *A kalapom!* –féle, érzelmmel ejtett „egyszavas” megnyilatkozásokról meggyőzően mutatja ki a szerző, hogy azok valójában főnévi csoportok, tehát a mondat szerkezetének összetevői, ezért nem lehet tagolatlanoknak tekinteni őket. A *Gólya!* –féle, valóban egyszavas megnyilatkozásokról is kimutatja a mondattal való kapcsolatot, rámutatva, hogy a magyar nyelv generatív grammatikai szabályai megengedik determináns nélküli főnév szintaktikai összetevőként való előfordulását.

4. Az értekezés első fejezetét a megnyilatkozástípusok pragmatikai funkciójának bemutatása zárja. A kommunikatív nyelvhasználati formában a megnyilatkozástípusok nyelvi formájuktól függetlenül egy adott kontextusban mindig rendelkeznek valamilyen pf pragmatikai funkcióval, amely négy funkcióból tevődik össze: $pf = (f_{lit} f_{ip} f_{ill} f_{att})$. Az f_{lit} a szó szerinti értelmezhetőség funkciója. A mondattal kapcsolatba hozható megnyilatkozástípusokat egy adott kommunikatív kontextusban lehet szó szerint és csakis úgy használni / érteni, illetve lehet nem (vagy nem csak) szó szerint használni / érteni. A mondattal kapcsolatba nem hozható megnyilatkozástípusoknak pragmatikai funkciójuk az elsődleges, szemantikai jelentésről és a hozzá kapcsolódó f_{lit} funkcióról esetükben nem beszélhetünk. Az f_{lit} értéke egyébként nem ad semmiféle információt a megnyilatkozáspéldány határára vonatkozóan. Ezzel szemben az f_{ip} , az f_{ill} és az f_{att} értékeinek, illetve összekapcsolhatóságuknak / összeférhetetlenségüknek vannak olyan, gyakran lexikai jelölői, amelyek felhasználhatók a diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolásában. Tekintsük át ezeket az értékeket.

Az f_{ip} a megnyilatkozástípusok interperszonális funkcióját jelöli, amely háromféle lehet: a kommunikátor és partnere közötti kommunikációs kapcsolat létrehozása, fenntartása és megszüntetése. Triviális, hogy a diskurzusok megnyilatkozáspéldányai e három interperszonális érték közül egyszerre csak egyvel rendelkezhetnek. Ezért ha a diskurzus elemzése során két különböző interperszonális értéket tudunk azonosítani, akkor e két különböző értéket hordozó nyelvi elemeknek két különálló megnyilatkozáspéldányt kell alkotniuk. Az egyes interperszonális értékeknek vannak sztereotip nyelvi kifejezőeszközeik. Ezek közé tartoznak többek között a diskurzus folytatását is jelző pragmatikai kötőszók, amelyek azonban nemcsak a kommunikációs kapcsolat fenntartásának az eszközei, hanem a megnyilatkozáspéldányok illokúciós értékeinek az összekapcsolódását is mutatják.

Az f_{ill} a megnyilatkozástípusok illokúciós funkcióját jelöli. A kommunikatív nyelvhasználati formában a megnyilatkozástípusoknak példányként való használatával a kommunikátor lényegében egy-egy beszédettet is megvalósít. A diskurzusokban a megnyilatkozáspéldányok a koherenciaviszonyok segítségével kapcsolódnak össze komplex egységekké. A beszédettek koherenciájának jelölésében a pragmatikai kötőszók játszanak fontos szerepet, amelyek általában új megnyilatkozáspéldányok élén állnak. A szóbeli diskurzusok tagolásához az intonációs szempontok és a mondatokkal való kapcsolatba hozhatóság mellett a pragmatikai kötőszók nyújtják a legtöbb információt. A vizsgált korpusz alapján a szerző a következő 16 pragmatikai funkciójú kötőszó elemzését végzi el: *vagyis, illetve, és, meg, aztán, különben, egyébként, mégpedig, sőt, hát, de, vagy, úgy, tehát, mert, mivel*. E pragmatikai kötőszók konkrét használatait egy-egy központi interpretációból vezeti le.

A megnyilatkozástípusok pragmatikai funkciójának negyedik összetevőjét, az f_{att} -ot a szerző a nyelvészeti hagyományt követve beszélői attitűdként értelmezi: az f_{att} a kommunikátornak a megnyilatkozástípus által leírt tényálláshoz való viszonyát fejezi ki. Az f_{att} értékének meghatározásához változatos nyelvi eszköztár áll rendelkezésre: a mondatfajták és jelölőik, módosítószók, módosító mondatrészek, partikulák, az intonáció stb. A mondatfajtákhoz kapcsolódó attitűdökön (alapmodalitás) kívül a megnyilatkozástípusokkal természetesen kifejeződhetnek a beszélő más attitűdjei is, például a sajnálkozás szubjektív modális attitűdje, a *Sajnos elkéstünk* –féle megnyilatkozásokban, illetve a

tényállás bizonyosságára / bizonytalanságára vonatkozó attitűd, amelyet tudásmodalitásnak is nevezhetünk. Például: *Biztosan (valószínűleg) elkéstünk. A sajnós, biztosan, valószínűleg* módosítószók által kifejezett, a H. MOLNÁR ILONÁtól kiegészítő modalitásnak⁷ nevezett beszélői attitűdök összeegyeztethetők a kijelentő attitűddel és egymással. *A Sajnós biztosan elkéstünk, Sajnós valószínűleg elkéstünk.* –féle megnyilatkozásokban egyfajta „modális polifónia” tükröződik. Vannak azonban össze nem egyeztethető attitűdök is, amelyek nem fordulhatnak elő egy megnyilatkozástípuson belül, például **Biztosan talán elkéstünk.* Éppen emiatt lehet felhasználni a beszélői attitűdöket kifejező módosítószókat a szóbeli diskurzusok tagolásában.

Az értekezés második fejezete a kommunikatív nyelvhasználati forma keretében a szóbeli diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolásának problémáival foglalkozik. Az itt leírt empirikus vizsgálat valóban szervesen illeszkedik az első fejezetben bemutatott elméleti keretbe. Az értekezés legnagyobb erősségét és legfontosabb értékét éppen e szerves alkalmazásban látom. Miután az értekezés elméleti keretét főntebb részletesen bemutattam – utalva a főbb alkalmazási kérdésekre is –, a korpuszvizsgálat részleteire nem térek ki, az elemzés menetét csupán főbb vonalában vázolólok.

A vizsgált korpusz öt órányi beszélt nyelvi anyag, lejegyezve 189 gépelt oldal, amely nyolc adatközlővel készített interjúból származik. A határmegállapításhoz szükséges előkészületek első lépéseként NÉMETH T. ENIKŐ kiszűrte a korpuszból a nyelvi, nyelvhasználati funkcióval nem rendelkező „beszédzavarokat”, hezitációkat. Négy fő hezitációs típust különböztet meg, melyek a következők: ismétlés, téves kezdés, kitöltött szünet és kitöltetlen szünet. A szünetprozodémák és hezitációs kitöltetlen szünetek külön jelölésével tovább is fejleszti VARGA LÁSZLÓ alapul vett átírási rendszerét.

A hezitációk kiszűrése után, illetve azzal párhuzamosan elkészítette a vizsgált korpusz intonációs átíratát. Az átírat funkcionális szempontú, a magyar nyelvközség által konvencionizált prozódiai mintákra támaszkodik, figyelmen kívül hagyva az interjúalanyok egyéni orgánumból fakadó eltéréseket. A dallam-, a hangsúly- és a szünetprozodémák jelölése az úgynevezett elsőfokú intonációs átírat. A szerző tapasztalata szerint ez általában elegendő információt ad a diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolásához, ezért a magasságprozodémák jelölését is tartalmazó másodfokú intonációs átírat elkészítése csak különleges esetekben szükséges. VARGÁVAL egyezően az intonáció egységének a hangmagassági változásokból előálló, minimálisan egyetlen szótagból összetevődő szerkezetet, a dallamhidat (DH) tekinti. A DH-t a DH-határ zárja. A DH-határokon általában szünet mutatkozik, bár a szünet nem szükséges feltétele egy DH lezáródásának.

A DH-nak egyetlen kötelező része van, a karakter, amely a DH utolsó főhangsúlyos szótagjával kezdődik, jellegzetes hanglejtésformával, a karakterdallammal rendelkezik, és a DH végéig tart. A magyarban hétféle karakterdallamot lehet megkülönböztetni: eső, félig eső, eső–emelkedő, eső–emelkedő–eső, emelkedő, ereszkedő és emelkedő–eső dallamot. A dallamok tisztázása a főhangsúlyos szótagok bejelölése után történt meg. A harmadik lépés a szünetek helyének megállapítása volt, majd az intonációs átírat elkészítésének utolsó lépéseként a DH-határok bejelölése történt meg.

Az intonációs átírat elkészítése után a szerző a bemutatott elméleti keretnek megfelelően végzi el az interjúk megnyilatkozáspéldányokra tagolását nyelvi és nyelvhasználati szempontokat egyaránt figyelembe véve. Tagolási szempontból az intonációnak a meg-

nyilatkozáspéldányok végét, illetve az új megnyilatkozások kezdetét jelző aspektusa fontos, a prozodémák közül pedig a karakterdallamoknak és szünetprozodémáknak van kiemelt szerepük. A DH-határok intonációs szempontú vizsgálatát a mondattal való egybevetés nyelvi szempontja követte, s végül az elemzés a pragmatikai szempontok bevonásával zárult. Ennek menete a következő: az interszónális funkció felhasználása a határkijelölésben, a beszédtekst koherenciájának feltárása és a pragmatikai kötőszók felhasználása, s végül az attitudinális funkció felhasználása a határkijelölésben. E szempontok alapján a megnyilatkozáspéldányok 79 százalékánál sikerült biztosan megállapítani a határt, 21 százalékban a tagolás mikéntje közömbös volt.

A kidolgozott szempontrendszer adekvátságának ellenőrzésére a szerző saját határkijelöléseit (magyar anyanyelvű) egyetemi hallgatókkal teszteltette oly módon, hogy a nyolc interjú egy-egy oldalnyi központosítás nélküli részletét összesen 637 hallgató kapta kézhez, és az eredeti magnetofonfelvételeket összesen négyszer meghallgatva bejelölték a megnyilatkozáshatárokat. A szerző által biztosnak tartott határokat átlagban a hallgatók 87 százaléka erősítette meg, míg a közömbös határhelyeken a hallgatók 31 százaléka húzott vonalat, tehát a hallgatók által elvégzett szövegtagolás messzemenően igazolta a szerzőét, s ez egyszersmind igazolja a vizsgálat elméleti keretét is.

6. A magyar kollokvialisztikában ilyen komplex elméletre támaszkodó adekvát vizsgálati módszer nem ismeretes, s ez nemzetközi szempontból is figyelemre méltó. Az értekezés formai szempontból kiemelkedő értékei: rendkívül áttekinthető, arányos szerkezete, feszes és pontos nyelvhasználata, a kutatástörténeti előzmények mintaszerűen ökonomikus bemutatása. NÉMETH T. ENIKŐ személyében a kollokvialisztika kitűnően felkészült, invenciózus és ígéretes fiatal kutatóját ismerhetjük meg.

Jegyzetek

1. KONTRA MIKLÓS: Szöveglejegyzési és elemzési kérdésekről a gazdagréti felvételek kapcsán. In: KONTRA MIKLÓS (szerk.): *Beszélt nyelvi tanulmányok*. Linguistica. Series A Studia et Dissertationes, I. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1988. 59-75.
A londoni Survey of English Usage készítői félmillió szövegszónyi beszélt nyelvi korpuszt írtak le a helyesírás szabályai szerint, de prozódiai jelöléssel. A lejegyzők kétdiplomás szakemberek, zenei és angol nyelvészeti diplomájuk van. Egy 757 szövegszónyi korpuszrészlet ellenőrzésére egy tapasztalt nyelvész 200 percet fordított, átlagosan tehát 1 perc alatt nem egészen 4 szónyi szöveg átíratát ellenőrizte (i. m. 73).
2. Русская разговорная речь. Тексты (отв. ред. Е.А. Земская и Л.А. Капанадзе), М., 1978.
A mintegy 270 oldalas beszélt nyelvi szöveglejegyzésből nagy időigénye miatt csak megközelítőleg 50 oldal az intonációs átírat, s ebből 20 oldalnyi szöveg fonetikai átírat is tartalmaz.
3. A témáról vö. KONTRA MIKLÓS: Budapesti élőnyelvi kutatások. *Magyar Tudomány*, 1990. 5. 512-520.
A magyarországi beszélt nyelvi kutatásokról vö. KISS JENŐ: Észrevételek a magyar beszélt nyelvi kutatásokról. *MNy.* 88. 1992. 157-168.
4. VARGA LÁSZLÓ: Prozodémák a magyar beszédben és jelölésük az intonációs átíratban. Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből. III. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1987. 91-119.

5. Az *osztenzió* műszó a filozófiai, logikai irodalomból származik, rámutatással, felsorolással, megadott definíciót jelent.
6. A nyelvfilozófiai irodalomból átvett *inszkripció* műszó valamilyen fizikai médiumbeli szimbólumsort jelent.
7. H. MOLNÁR ILONA: Módosító szók és módosító mondatrészek a mai magyar nyelvben. *NyudÉrt.* 60. Budapest, 1968.

A modalitás nyelvészeti és logikai értelmezéséről vö. KIEFER FERENC: Modalitás. *Linguistica – Series C – Relations*, 1. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1990.

Szalamon Edit

Tolcsvai Nagy Gábor: A magyar nyelv stilisztikája
Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. 281 p.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR kötete a mai stilisztika, a mai stíluselméletek problémáinak, nagy és nyitott kérdéseinek a kitűnő összegezője és sok mindenben továbbfejlesztője, oly annyira továbbfejlesztője, hogy egy új stíluselmélet, stíluselméleti szintézis alapozásának, körvonalazásának is tekinthetjük a könyvét. Nagy tehát a fejlődési távlat.

1. Könyvének tartalmáról és céljáról a szerző a bevezető fejezetben tájékoztat. Kiindulópontja a meglévő kaotikus helyzet, amiről a szakirodalomban egyre gyakrabban beszélnek, és rendszerint „összefoglalóan azokra a stílusmagyarázati módokra utalnak, amelyek egymásnak ellentmondanak, amelyek valamilyen belső ellentmondást tartalmaznak, vagy amelyek definiálatlan, homályos jelentésű fogalmakat használnak, s ezáltal diffüzzá, kevésbé vagy nehezen értelmezhetővé teszik a stílust magyarázó szöveget” (7).

Ennek a helyzetnek a taglalása alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy stilisztikát többféleképpen lehet írni, a stílust is többféleképpen lehet bemutatni. Ezzel a lehetőséggel él könyvében és könyvével a szerző, és ezt célként így fogalmazza meg: mint oly sok más tudomány esetében, „stilisztikát is többféleképpen lehet írni”, de azt is hangsúlyozza, hogy „a többféleségből ezúttal természetesen egy változatot tudunk adni” (7), ami nem más, mint a legfontosabb kérdéseknek egy meghatározott elméleti keretben való taglalása. És ez a biztosítéka annak is, hogy így el lehet kerülni a dogmatizálódás veszélyét. A többféleségről szólva – szerintünk jogosan – még azt is megjegyzi, hogy ehhez a többféleséghez „a magyar földrajzi és szellemi tájakon még mindig kevésbé szoktunk hozzá” (7), mint másutt, főleg a német, a francia, némileg az angol stilisztikában, ahol gyakori az elméleti és gyakorlati összefoglalás, és így a problématerületet hozzáférhetővé lehet tenni.

A többféleségnek ezzel a mindenképpen produktív felfogásával függ össze az elérendő cél is, az tudniillik, hogy „nem végleges válaszokra kell törekedni, hanem lehetőleg jó kérdéseket kell föltenni” (8), ami persze azt is feltételezi, hogy kérdésessé kell tenni az eddigi kutatások alapföltevéseit.

A bevezető fejezetben felvetett kérdések közül még azt szeretném kiemelni, hogy TOLCSVAI stíluselméleti munkájának miért adta ezt a címet: *A magyar nyelv stilisztikája*. Ezt a szerzőnek az a felfogása magyarázza, hogy az anyanyelvi beszélő működtetni képes a stílusra vonatkozó tudását, következésképpen a stilisztikának ezt az anyanyelvi tudást

kell modellálnia, illetőleg egy ilyen stilisztika fogalmi keretében kívánja „az anyanyelvi beszélő stilisztikai tudását bemutatni.” (17.)

2. A kötet szerkezete, fejezetbeosztása jól igazodik a fentebb jelzett célokhoz és elvekhez. A Bevezetést nem számítva hat nagy fejezete van: (I) Alapkategóriák, (II) A tudománytörténeti háttér, (III) A nyelvi modell, (IV) A stílus fogalomértelmezése, (V) A stílus kategóriák, ezen belül (1) a stílus szociokulturális rétegzettség (például magatartás, helyzet, idő, érték, hagyomány), (2) a stílusrétegződés megvalósulási tartományai, azaz a hangzás, a mondat, a jelentés tartománya és (3) a stílus szerkezeti lehetőségei (stílus- struktúra, alakzatrendszer), (VI) A stílus elemzés.

Ez a fejezetbeosztás még kiegészül a következőkkel: Összefoglalás, Fogalomtár, Irodalom, Források.

3. Ismertetésemben azt szeretném kiemelni és értékelni, ami TOLCSVAI felfogásában újat jelent általában, de legalábbis a magyar stilisztika számára. Ebben a kiemelésben és nem kiemelésben nyilván nem kevés szubjektivitás lehetséges.

3.1. TOLCSVAI stilisztikája felülről lefelé építkező szerkezet, azaz a legnagyobb egységekből (a stílusrétegzettség legáltalánosabb típusaiból) indul ki, ezt a rétegződés- modellt rávetíti a szövegszintnél kisebb egységekre, a stílusrétegződés megvalósulási tartományaira: a hangzás, a szó, a mondat, a jelentés tartományára, azaz a szakirodalomban gyakran előforduló műszóval jelzett fogalomra, a stílus eszközökre, illetőleg a lehető és jogosult retorikai szempontból az alakzatokra (ami itt nem egészen tisztázott fogalom).

Eltér ettől az eddigi jól ismert hagyományos felépítés, amely alulról fölfelé halad, azaz a hangtan szintjétől a szótanon át a mondatig, majd onnan a stílusokig.

3.2. TOLCSVAI stilisztikáját a következő alapkategóriák határozzák meg: pragmatikai szemlélet, történetiség, nyelvi interakció (dialogicitás), szövegközpontúság, a (már említett) felülről lefelé való építkezés és a teljesség, vagyis az az elv, hogy mindegyik nyelvi megnyilatkozásnak van stílusa.

Mindezt a szerző így összegezi: stilisztikája „nyelvészeti szempontból pragmatikai és kognitív, kommunikációelméleti szempontból interakciós, nyelvfilozófiai szempontból pedig hermeneutikai alapozású” (17).

3.3. Az így felfogott stilisztika az alapfogalom, a stílus értelmezéséhez ad keretet, és egyben produktív elméleti alapot biztosít. A szerző szerint a stílusfogalom értelmezésében fontos elv az, hogy „nincs egyetlen érvényes leírási mód, csak a stílusfenomén aspektusainak sokféleségét lehet számításba venni” (50).

TOLCSVAInál a stílus a megnyilatkozás, a szöveg megformáltságának a módja, amelyet a beszélő és a hallgató egyaránt valamilyen szociokulturális alapú nyelvi értékrendszerben helyez el és viszonyít a többi értékhez (típushoz)” (50-51).

Ebben az értelmezésben sok a nívó, pontosabban az, ami eddig alig vagy kevésbé volt ismert. Érdeme még az is, hogy egészen jó a fogalom alkotórészei között megállapított összefüggésrend. Az alkotó tényezők közül kiemelném a beszélőt és a hallgatót, aki a szerző helyes megítélése szerint nem passzív felismerője egy rendszernek, hanem „cselekvőleg lép fel a stílustulajdonítás folyamatában” (259). És ez a stílustulajdonítás valamilyen stílushatást vált ki a hallgatóban.

3.4. Az értelmezések, magyarázatok, érvelések elsődlegesen pragmatikai, interakciós és kognitív tartalmúak.

Ezek közül leginkább a kognitív jelleget tekinthetjük újnak, legalábbis ez a helyzet a magyar stilisztikában. De mit is jelent a kognitív TOLCSVAI stilisztikájában?

Ennek megértéséhez a kiindulópont az, hogy a stílust alakító, megvalósító eszközök közül a pragmatikaiakról (cselekvésről, szituációról, kontextusról) „az anyanyelvi beszélőnek típusismeretei vannak a kognitív pszichológia és a kognitív nyelvészet prototípus elvének megfelelően” (259). De a stílus megformálásának a módja, a szöveg struktúrája is „a grammatikai és a szemantikai szinten kognitív folyamat eredményeként jön létre, és kognitív folyamat eredményeként értődik meg” (125). Ezt a szerző összegezeként így fogalmazza meg: „a szövegalkotást és a szövegmegértést kognitív értelemalkotó folyamatnak” tekintjük (51). Mindehhez a közvetlen forrás a kognitív nyelvészet.

3.5. Nagyon érdekes és figyelemreméltó a szerzőnek a stílselemzésről vallott, sok újat tartalmazó felfogása. Először is tisztázza a helyét: „a stílselemzés műveletét a nyelvi interakció hallgatói vagy olvasói oldalán kell elhelyezni” (255). Különben jól kivehető, hogy a szerző elemzésfelfogása a stílusfogalom értelmezéséből következik. JAUB alapján számon tartja az első és a második olvasást. Az első tulajdonképpen spontán befogadás, ahol valamilyen stílustulajdonítási műveletre kerül sor, ami valamilyen stílushatást vált ki. De ez még nem értelmezés. Az értelmezés ugyanis a szövegmegértés valamilyen fogalmi keretben történő kifejtése, ami viszont a második olvasást igényli. Ennek az értelmezésnek része a stílselemzés, minthogy „a stílus a szövegértelem része” (256).

Eszerint az elemzés „az elemző által rögzített, meghatározott (azaz tudományos) kategóriák alkalmazásával történik” (257). Különben a szerző szerint is az értelmezés egy lehetséges magyarázat.

4. Összegezeként elmondhatjuk, hogy TOLCSVAI NAGY GÁBOR könyvének legnagyobb érdeme kétségtávolú az, hogy – mint a bevezető sorokban már előre jeleztem, most pedig az ismertetés végén akár bizonyítottnak is tekinthetjük – egy stíluselmélet kibontakoztatója, amely aztán idővel gazdagodik, egyre inkább kikristályosodik. Minderre két példa.

Feltehetőleg az itteninél nagyobb terjedelemben és kifejtettebb módon fog taglalni egy itt csak felvetett, érdemben talán még valóban nem tárgyalható kérdést, azt, hogy a szöveg és stílusa mennyiben *langue* (rendszer) jelenség is. Erről itt most csak annyit mond, hogy „a kognitív nyelvten már feloldja (fel kívánja oldani) a kommunikáció és rendszer elkülönítését” (245).

De a továbbfejlesztésben nemcsak az elméleti, elméletet alkotó kérdések száma növekszik, hanem alkalmazásterületei is gyarapodhatnak. Példaként egy hozzám közel álló lehetőségre gondolok, arra, hogy TOLCSVAI stíluselmélete a benne már most szereplő, sőt alapkategóriának tekintett történetiség révén egy új stílustörténet-elmélet forrása lehet.

Érdeme továbbá az is, hogy az újat jól tudja egyeztetni a régivel: „az itt kifejtett stílusmagyarázatban nem veszítik érvényüket a korábbi elméletek kulcsszavai, hanem új értelmet kapnak” (261).

Mindezek alapján állíthatjuk, hogy TOLCSVAI könyve sokat segíthet abban, hogy területünkön ne legyen, vagy legalábbis kevésbé legyen ilyen nagy kaosz, és hogy tisztuljon napjaink elméleti zűrzavara.

Az itt érintett összefüggésekről a szerző a következőképpen vélekedik: „a stílusfogalom pragmatikai és interakciós, valamint kognitív keretű alapozásának megadásával a

stílus kutatás nem lezár egy folyamatot, hanem éppen megkezd egy következőt a nyelvről szóló hazai diskurzusban” (262).

Az ismertetett könyvet a magyar stilisztika újabb történetének a folyamatában is a fentebb érintett kettősségek figyelembevételével helyezhetjük el: könyve egyrészt részvétel egy pár évtizedes párbeszédben, másrészt viszont elindítója egy új, a korábbi és egyáltalán az eltérő véleményeket megtűrő párbeszédnek, amire nagyon nagy szükségünk van manapság.

Szabó Zoltán

Drewnowska Vargáné, Ewa: Ein neues textlinguistisches Instrumentarium und seine Anwendung im Aufbau der Schreibkompetenz ungarischer Germanistikstudenten (Egy új szövegnyelvészeti instrumentárium és annak alkalmazása a magyar anyanyelvű német szakos hallgatók írásbeli kompetenciájának kialakításában)

Frankfurt am Main, 1997. Werkstattreihe Deutsch als Fremdsprache, 58. 300 p.

A „*Werkstattreihe Deutsch als Fremdsprache*” sorozatban megjelenő kötet, VARGÁNÉ DREWNOWSKA EWA disszertációjának átdolgozott és rövidített változata. Az öt fejezetből álló mű olyan – német szakos magyar anyanyelvű hallgatókkal folytatott – szemináriumok módszertani tapasztalataiból született, melyeknek fő célja az idegen nyelvi kompetencia fejlesztése volt.

Az idegen nyelv oktatásában a beszédkészség fejlesztése nemcsak alapszinten, hanem a felsőoktatásban is nagyobb előnyt élvez az írásbeli készségnél. A hallgatóknak azonban írásbeli kifejezőkészségükben is legalább olyan fejlettségi szintet kellene elérniük, mint szóbeli nyelvhasználatukban.

Ebből a felismerésből született az a maga nemében újdonságnak számító szövegnyelvészeti instrumentárium, amely a magyar anyanyelvű német szakos hallgatók írásbeli kompetenciájának nemcsak gyakorlati felépítésében nyújt segítséget, hanem a fogalmazások elemzésében és értékelésében is.

Mivel egy új módszer kidolgozása előtt lehetőleg objektív áttekintést kell nyerni az alapokról, a szerző a *bevezetőben* négy, a kommunikatív módszer alapján íródott középiskolai nyelvkönyvet elemez a bennük található írásbeli feladatok szempontjából. Mindezek alapján arra a következtetésre jut, hogy az elsajátított szövegnyelvészeti alapismereteket az íráskompetencia szisztematikus felépítése érdekében fejleszteni kell.

A modern írásdidaktikában – a folyamatorientált módszer mellett – a fogalmazásdidaktikában már hagyományokkal rendelkező szövegnyelvészeti kezdeményezéseken van a hangsúly.

Az első fejezetben (*A német anyanyelvi fogalmazástanítás történetének áttekintése*) főleg a modern írásdidaktika vezető irányzataihoz közel álló felfogásokról olvashatunk.

DREWNOWSKA rámutat a fogalmazásoktatás módszertana és a modern idegen nyelv oktatása területén az írásbeli készség fejlesztésének didaktikája közötti hasonlóságokra.

A fogalmazásoktatást a mai álláspont szerint a XIX. század végéig nemcsak a tanulók, hanem a tanárok fantáziáját is gátló, szigorúan megadott témakörön belül, úgynevezett kötött fogalmazások irattatása jellemezte. Ezen módszer ellenzői a német fogalmazástörténet legjelesebb irányzatát, a századforduló reformpedagógiáját képviselték. A modern írásdidaktika mindhárom kezdeményezése, azaz az önálló írás, a folyamatorientált és a szövegnyelvészeti módszer felfogása sokban megegyezik a reformpedagógia újításaival.

A szerző ezek közül összefoglalva a következőket emeli ki.

- A tanuló, akiben óriási alkotóerő rejlik, saját élményvilágából válassza meg fogalmazásának témáját, nem szabad semmire sem kényszeríteni.
- A fogalmazás javításánál főleg a közlési szándék a fontos, nem pedig a nyelvi helyesség.
- A tanuló alkotóerejére motiválóan hat a csoportos munkaforma, amikor is az írás folyamata során társával megbeszélheti a további lépéseket.
- A fogalmazás címzettjei már nemcsak a tanár, hanem a tanulótársak is.
- Mintaszövegek alapján összegyűjtött, különböző írásbeli szándék realizálására alkalmas kifejezéslista összeállítása és használata ajánlott.
- Az írásbeli ábrázolási technikák (leíró, elbeszélő és argumentatív stuktúrák) megismertetése és gyakoroltatása szükséges.

A XX. század második felében megjelent módszertani munkák szintén sok, az idegennyelv-tanítás módszertanának szövegnyelvészeti irányzatához hasonló vonást tartalmaznak, mint például:

- A szöveg megírásának folyamatában, szövegen kívüli faktorként jelentkezik a kommunikatív szándék.
- Hangsúlyozni kell a szövegfunkció és a szöveg struktúrája közötti összefüggést.
- A pragmatikus szövegfajtákat be kell vonni a fogalmazásírás folyamatába.
- Már alapszinten ismertetni kell a szövegnyelvészeti elméleteket.
- A fogalmazások korrigálásánál alkalmazni kell szövegnyelvészeti fogalmakat.

A kommunikatív és pragmatikai irányultságú idegennyelv-tanítás egyrészt nem elégedhet meg csak a klasszikus fogalmazásformák használatával, a tanulókkal más szövegfajtákat (levél, protokoll, reklám) is meg kell ismertetni. Másrészt a szerző véleménye szerint az írásbeli feladatokat nehéz egyértelműen, az írásos gyakorlatoknál szokásos úgynevezett reprodukív, produktív és reprodukív–produktív felosztásba csoportosítani. A gyakorlat sokkal inkább azt mutatja, hogy ilyen írásbeli gyakorlatoknál nemcsak reprodukív képességről van szó, hanem a tanulónak önállóan képesnek kell lennie különböző írásbeli feladatok elvégzésére, mint átirásra, jellemzésre, összefüggések kifejtésére stb. Mindezekből adódóan a szerző az *önálló* elnevezést találóbbrak tartja a *produktív* és *reproduktív* megnevezésnél. DREWNOWSKA az előbbieket alapján – a Duden meghatározásból kiindulva – szükségesnek tartja a *fogalmazást* mint elnevezést újradefiniálni: A fogalmazás egy olyan írás (*Niederschrift*), amelyet bizonyos témában, bizonyos formai

(szövegstruktúra) és stilisztikai (szövegfajára jellemző) elvek figyelembevételével a szöveg alkotója (*Textproduzent*) önállóan hoz létre.

A 2. fejezet *A modern írásdidaktika fejlődési irányzataival* foglalkozó tanulmányokat mutatja be. Abból indul ki, hogy a német mint idegen nyelv tanításában az írásbeli készség fejlesztésének kutatását nem elkülönített jelenségként kell kezelni, hanem ugyanúgy, mint az anyanyelvi és általában az idegen nyelvi íráskészség fejlesztési módszereinek kutatását követő, illetve azzal párhuzamosan fejlődött diszciplinát. A fejezet a német anyanyelvi tanítás megemlézése után főként a DaF írás (DaF = Deutsch als Fremdsprache, azaz német mint idegen nyelv) módszertanával foglalkozó tanulmányokat veszi sorra, kiemelve az audiolingvális, az önálló írás, a szövegnyelvészeti és a folyamatorientált módszertani irányzatokat. PORTMANN, KRUMM, BÖRNER, WILMS, EHLERS, BICKES, PIEPHO, TÜTKEN, KAST stb. cikkeiből számos elméleti, a gyakorlatok során alkalmazott jelentős megfontolásokat szűrt ki.

A folyamatorientált, a szövegnyelvészeti és az önálló írás módszere az audiolingvális módszer ellentétéként, illetve arra reagálva jött létre. A folyamatorientált és szövegnyelvészeti módszerek között nem húzható éles határvonal, sőt e kettő integrált alkalmazására van szükség. Ez azzal is magyarázható, hogy míg korábban a nyelvtanilag korrekt mondatok sokaságának egymás mellé helyezését, illetőleg az írásbeli szándékok megvalósításának módját tanították, addig ma a szöveg megírására helyezik a hangsúlyt. Ebből adódóan szükség van olyan tudományos diszciplinára, amely a célnyelven történő fogalmazásírás elméleti alapjait biztosítja. Másrészt, hogy a „Hogyan is kell írni?” kérdésre választ lehessen adni, nemcsak a kutatók, hanem a tanárok is folyamatosan figyelik a szöveg megírásának lefolyását, remélve, hogy az írásbeli készség fejlesztésének módszertana újabb perspektívákkal bővíthet.

A szerző a szakirodalomban megoldást keres a részkészségek fejlesztésének problémájára. Válaszként kiemeli, hogy a textualitás jellemzőit a tanuló úgy ismeri meg, ha megtanulja a mondatkapcsoló elemek, a referenciák tudatos alkalmazását, a szövegkoherenciát biztosító jeleket, és felhasználja a makroszabályokat. A szövegfajára jellemző nyelvi eszközöket mintaszövegek, sémák és bizonyos írásbeli szándék megvalósítására alkalmas, úgynevezett kifejezésgyűjtemény segítségével tanulja meg. Hangsúlyozni kell viszont, hogy a készségek csak progresszív módon, egymásra épülten fejleszthetők.

A szerző arra is rámutat, hogy a szakmódszertannal foglalkozó oktatóknak konkrét, átgondolt és sokszor az óra, illetve az írás folyamatának önálló részeként megtervezett elképzelései vannak a fogalmazások korrigálásáról és értékeléséről.

A fejezet második része anyanyelv és idegen nyelv tanításról szóló publikációkat mutat be, amelyek a szövegnyelvészeti vizsgálati tapasztalatoknak a szöveg megértésében (*Textrezeption*) és a szöveg megírásában (*Textproduktion*) való alkalmazását ábrázolják különböző szempontból. DREWNOVSKA arra vonatkozóan, hogy mely kutatási eredmények bevezetése fontos az íráskompetencia felépítésének a fejlesztésében, a tanulmányok elemzése alapján kiemeli, a szöveg különböző definícióinak, a szöveg globális céljainak és kommunikatív funkcióinak, a szövegtipológiáknak, -struktúráknak (*Makro- und Superstrukturen*), valamint a szövegkoherenciát biztosító elemeknek az ismertetését.

A 70-es évek elején a szövegnyelvészeti kutatási ismereteknek a szöveg megírásának (*Textproduktion*) folyamatában való alkalmazása nem valósult meg. A szerzett ta-

pasztalatokat a tanulók csak a szöveg befogadásának (*Textrezeption*) fázisában, szöveganalízis során alkalmazták. Az utóbbi időben számos szerző kísérletet tett a két fázis összekapcsolására. A szerző BRINKER elképzelését tekinti mind elméletileg, mind metódikailag és didaktikailag a legmegalapozottabbnak a szövegnyelvészeti ismeretek gyakorlati alkalmazására vonatkozóan is. A tanítás célja az, hogy a tanulók szövegkompetenciája ne csak a szöveg megértésére (*Rezeption*) korlátozódjon, hanem a szöveg írásának (*Produktion*) folyamán is javuljon. A szituatív, a kommunikatív-funkcionális, a szemantikai, majd a grammatikai szinteken végighaladva kell először a szöveg megértési fázisában a megírandó fogalmazás alapjául szolgáló szöveget elemezni, majd ugyanezen lépéseket kell alkalmazni a fogalmazás megírásának szakaszában is. A szerző BRINKER elméletét alkalmazta a gyakorlatok során a saját hallgatóival, s eredményeiről a harmadik fejezetben be is számol.

Rendszere nemcsak az anyanyelv és idegen nyelv tanítása között felfedezhető hasonlóságokon alapul, hanem a különbségeken is. A szövegfajtákat érintő vitatott kérdésekből kiindulva megállapítja, hogy szükség van a csak ezen a területen belül használatos különböző szövegfajták tipológiájának összeállítására. Míg azonban az anyanyelvű tanításban az egyes szövegtípusokra jellemző nyelvi kifejezések mintaszövegek alapján történő ismertetése csak alapszinten történik, addig erre például esetünkben az egyetemi tanulmányok során is szükség van. Az ilyen formai és nyelvi kifejezésbeli segédeszközök használatának a célja, hogy csökkentse az idegen nyelvi kifejezőképességbeli hiányosságokat. A célnyelven történő írásnál a másik fontos jellemző, amit figyelembe kell venni, hogy a szövegfajták kultúraspecifikusak. Ennek figyelembevételével a szerző a gyakorlatban arra törekedett, hogy redukálja a hallgatóknál felmerülő idegen nyelvi regressziót, valamint kiemelt figyelmet szentel a német nyelvű szövegfajták speciális jellemzőinek ismertetésére. Hangsúlyozza a részkészségek fejlesztésének fontosságát, így az általa összeállított instrumentárium nemcsak arra mutat rá, hogy mely részkészségeknél lépnek fel a német szakos hallgatók alapvető hiányosságai, hanem hogy mely szövegnyelvészeti ismeret elsajátítására van még szükségük.

A harmadik fejezet (*Szövegnyelvészeti elképzelés az íráskompetencia gyakorlati felépítésében*) először röviden meghatározza ezen elképzelés célját, módszerét, hipotézisét, címzettjeit és feltételeit.

A hallgatók szeminárium keretén belül a megadott sorrendben a következő szövegfajtákkal foglalkoznak: pályázat, reklamáció, magánlevél, beszámoló, rövid hír, magánlevél és újsághír, élménybeszámoló, tartalom visszaadása, jellemzés, kifejtés, referátum és végül interpretáció. Az egyes szövegfajtákkal először adott mintaszövegek elemzése és egy tipológia alapján, szövegnyelvészeti ismeretek bevonásával ismerkednek meg.

A szerző a fogalmazások elemzését és értékelését három szinten végzi, mint ahogy a szövegnyelvészeti instrumentárium sémája is mutatja.

A) *A szöveg struktúrája (Textstruktur)*

Tematikai koherencia (Thematische Kohärenz):

1. téma;
2. témakifejtés;
  - 2.1. makroszövegszerű progresszió;

- alapformák: deskriptív, narratív, explikatív, argumentatív;
- 2.2. mikroszövegszerű progresszió;
téma – réma – progresszió;
3. makro-, mikro- és mediostuktúrák.
- Grammatikai koherencia:
1. ismétlésszerű újrafelvétel (*Wiederaufnahme*) (explicit / implicit);
  2. kötőszavas kapcsolatok;
  3. határozói kapcsolatok.

B) *A mondat struktúrája (Satzstruktur)*

Funkció és kapcsolat szerinti mondatok a szintaktikai szabályoknak megfelelően.

Az igeidők, az igemódok és a nyelvtani nemek helyes használata.

C) *A szó struktúrája (Wortstruktur)*

Szóhasználat.

Ragozás.

Helyesírás.

A szövegstruktúra szintje főleg BRINKER és ENGEL elméletére támaszkodik. DREWNOWSKA abból az elméleti megfontolásból indul ki, hogy adott esetben mindig a meghatározott szövegfunkciók egyike (informáló (*Informations*)-, felszólító (*Appel*)-, obligációs (*Obligations*)-, kapcsolatteremtő (*Kontakt*)- vagy deklaráló (*Deklarations*) funkció) határozza meg a fogalmazás szerkezetét. A fogalmazás alapvető funkcióinak együttes megbeszélése után került sor az adott szövegfunkció nyelvi indikátorainak és a témakifejtésre jellemző nyelvi eszközöknek a megbeszélésére. Az ENGEL által bevezetett csoportosításra támaszkodva – hogy a hallgatók könnyebben meghatározhassák a fogalmazással elérendő kommunikációs célt (*Kommunikationsabsicht*) – behatárolták a globális célokat (informálás (*Informieren*), ösztönzés (*Veranlassen*), meggyőzés (*Überzeugen*), felvilágosítás (*Belehren*), kapcsolattápolás (*Kontaktpflege*) és érzelmnyilvánítás (*Emphase Abbau*)) is.

A szerző, mielőtt autentikus, a hallgatók által írt szövegek alapján bemutatja, hogyan is kell az instrumentáriumot használni, meghatározza röviden annak komponenseit, és azt, hogy az elemzés során az adott szinten mit vizsgál.

- A) A szövegstruktúra szintjén a szöveg összértelmezéséből határozható meg a téma. A szerző itt részben azt vizsgálja, hogy a fogalmazás alapjául szolgáló témák vajon könnyen felismerhetők-e, és egységesek-e. A témakifejtés szintjén megvizsgálja annak módját, hogy az milyen mértékben szolgál a szöveg kommunikatív funkciójának megvalósítására, vagyis hogy a témakifejtés alaptípusa (narratív, deskriptív, explikatív vagy argumentatív) a szöveg által kifejezendő funkciónak megfelelően lett-e megválasztva. Megfigyelte a visszakapcsolás struktúráját a domináló referencijelek topikláncában, így akar megbizonyosodni arról, hogy a szöveg grammatikai és tematikai koherenciája egységes-e. A

szerző hangsúlyozza, hogy a fogalmazások elemzésénél a makro- és mediostruktúrák különösen hasznosnak bizonyultak, mivel minden fogalmazásfajta a három részbe való tagolást, valamint a felosztásokat összekötő helyzeti megjelöléseket (*Positionsmarkierung*) várja el. A nyelvtani koherencia biztosításában a kötőszavas (*konjunktionale*) és határozói (*adverbiale*) kapcsolatoknak is nagy szerepe van.

- B) A szerző megvizsgálja a mondatokat funkciójuk (fő- és mellékmondatok), valamint kapcsolatuk (egyszerű és összetett mondatok) szerint, a szintaktikai helyességet, azaz a szórendet, a személy és szám kongruenciáját, illetve a mondatok hosszát. Szem előtt tartja az igeidőknek, az igemódoknak és a nyelvtani nemeknek az adott szövegfajta előírásainak és a témakifejtés alapformájának, valamint megvalósítási módjának megfelelő használatát is.
- C) A szó struktúrájának szintjén folyó vizsgálatban az adott szövegfajtára jellemző és szemantikailag helyes szóhasználat, a ragozásbeli és az ortográfiai hibák vannak soron.

Ezt követően a szerző 14, általa összeállított feladatot mutat be. Mindegyik célja, hogy felépítésében, formailag és szókincsben támpontot nyújtson a fogalmazás megírásában. A már említett 11 szövegfajta egyikéről van szó, amelyek szituatív, kommunikatív, szemantikai és grammatikai szintjének megbeszélésére a szemináriumon került sor, melynek lefolyását lépésről lépésre DREWNOWSKA az első két példa (pályázatírás, reklamáció) alapján be is mutat. Minden egyes feladathoz a függelékben megtaláljuk eredeti kézírásban a fogalmazásokat is, megkönnyítve az olvasó helyzetét, aki így követheti, hogy a szerző a feladatot követő elemzésben szintenként mit emel ki.

A fejezet vége az elemzések során nyert tapasztalatokat, következtetéseket foglalja össze, felhívja a figyelmet az instrumentárium előnyeire, amely alapján egzakt módon megállapíthatók a hallgatók írásbeli kifejezőképességének hiányosságai, és ezekből kiindulva konkrét javaslatok fogalmazhatók meg a jövőbeli gyakorlatra nézve. A hiányosságokat az adott feladatra, illetve szövegfajtára vonatkozóan írja le, és megnevezi azok megnyilvánulási formáit is. Egy példát kiemelnek.

A medio- és makrostruktúra ismeretének hiánya így nyilvánul meg: az 1. feladatban (pályázatírás) sokszor nem valósult meg az előre- és a visszakapcsolás (*Vor- und Nachschaltung*). A fogalmazás hagyományos bevezetőre, tárgyalásra és befejezésre való tagolása sem mindig sikerült, példa erre a 10. feladat (tartalom visszaadása).

A szerző a rendszerét azonban nemcsak szövegnyelvészeti, hanem ismét a feladatokra kitérve, metodikai szempontból is kritikusan értékeli, remélve, hogy ez segítségként szolgál a későbbi változtatásokhoz.

Ahhoz, hogy minden egyes feladat nehézségi fokát pontosan meg lehessen határozni, DREWNOWSKA – BÖRNER sémáját alapul véve – összeállított egy táblázatot, amely az inter- és a célszövegek közötti relációkat hivatott bemutatni. *Intertext* alatt a megírandó fogalmazás alapjául szolgáló kiinduló szövegeket érti, a *célszövegek* (*Zieltexte*) pedig az írás folyamatának eredményei.

A fogalmazások elemzése során kimutatott hibák és hiányosságok arra a felismerésre juttatják a szerzőt, hogy szükség van úgynevezett előgyakorlatokra, amelyekben a

elemzésével rögzíthetik és begyakorolhatják. A 4. fejezet (*Ötletek a későbbi gyakorlatokhoz*) ilyen, a szerző által kognitív előfázisnak nevezett szakaszban alkalmazható feladatokat tartalmaz, melyeknek célja a szövegstruktúra komplex voltának felismerése, a tematikai és grammatikai koherencia biztosítása a szövegfunkció szem előtt tartásával, ezenkívül olyan nyelvi eszközök elsajátítása, amelyek a komplexitás megvalósítását szolgálják. A szerző a kognitív előfázisban hangsúlyt helyez a helyes pozíciómegjelölésekre (*Positionsmarkierung*), a témakifejtés alapformáira, a bekezdések meghatározására, a vissza- és előreutaló névelőkre, a névmásítási láncokra (*Pronominalisierungs-kette*), rematikus és tematikus névmásokra (*rhematische und thematische Pronomina*), melyek az úgynevezett referencianévmások (*Referenz-Pronomina*), az igeidőkre és ige-módokra. A feladatokat követően a szerző megoldási javaslatokat is kínál.

Összefoglalóan azt lehet elmondani erről az aktuális műről, hogy nemcsak a szakirodalmat bővítette szövegnyelvészeti és módszertani szempontból, hanem a felsőoktatásban a német szakos hallgatók írásbeli kifejezőképességének fejlesztését betöltő, praktikus könyv hasznos szerepét is átveszi, hisz sok gyakorlatot tartalmaz. A terjedelmes szakirodalmat feldolgozó munka logikusan és szisztematikusan felépítve mutatja be az empirikus eredményeket, amelyeket az újszerűnek számító instrumentárium alapján nyert, remélve, hogy ezáltal másokat is további kutatásra és a szerző által is említett jövőbeli változtatásra buzdít.

Schäffer Judit

Eugen, Drewermann: A lényeg láthatatlan

A kis herceg mélylélektani elemzése

Európa – Ré, Budapest, 1998. 207 p.

DREWERMANN *A kis herceg* mélylélektani elemzését azzal a dilemmával indítja: nem jobb-e a képeket eredeti, egyszerű jelentésükben (s tegyük hozzá: kontextusukban) meghagyni. Művét elolvasva azt a szimplifikálónak tűnő választ kockáztatom meg: *lényegileg igen*.

Bizonyítékként az alábbiakat terjesztem elő.

A szerző szerint nem pszichologizáló-elemező hajlamunkat kell megnyílvánítanunk, hanem az egzisztenciális igazolás igényét célszerű realizálnunk valamely mű feltárása, kibontása során. Eme eljárásnak azonban furcsa fundamentumát adja akkor, amidőn megkockáztatja: talán mindössze *két* művet vél majd az utókor sokatmondónak, relevánsnak századunkból. Kafka *Kastélyát* és Exupéry *A kis hercegét*. Úgy találom, ez a vélekedés még *talánként* is felettebb merész.

Leegyszerűsítő világgépét azzal a kijelentésével is manifestálja DREWERMANN, amely szerint „valahányszor a költők valami igazán lényegeset akarnak elmondani, vallási képekből merítenek”. (17.) Berzenkedem az idézett attitűddel szemben. Ha DREWERMANN a vallás helyett valaminő transzcendentálist, az emberben immanensen élő transzcendencia iránti igényt említett volna, elfogadnám. A *vallási kép* azonban nekem túlságo-

san szűk: azt tartom ugyanis, hogy a vallás – itt – ortodox, teológiai irányba lendítheti képzeletünket, s ezáltal jóval nagyobb megkötetést sugall a kíváncsnál.

Persze az is igaz: a jelzett megfogalmazás folytatása találó frappírozás. Arra gondolok, hogy nála a gyermek (s e helyt megint bővíteném – nem pusztán vallási aspektusból nézve) hisz a világ végső okának jóságában. Csakugyan, a gyermeki teologizálás a jóra, mint az egyik kardinális értékre bázíroz, a jó és a rossz közötti erkölcsi különbséget, ha nem is érvényteleníti, de relativizálja. Sajátos tapasztalatai alapján individualizálja, sűrűn, olykor a külső szemlélő által megítélve következetlenül konkretizálja.

Visszatérve a valláshoz: megalapozatlannak vélem DREWERMANN azon feltételezését, amely szerint a kereszténység szellemi és szimbolikus háttére nélkül elképzelhetetlen, mert meg sem született volna, *A kis herceg*. S hogy a kis herceg a „meggyilkolt Mozart” lenne, számomra az idézett Exupéry-részlet (*Az ember földje* című írásról van szó) tükrében sem tűnik validizáltnak.

Amennyire tamaskodva olvastam eddig *A lényeg láthatatlant*, annyira megkapónak bizonyult számomra a folytatás: a magányos, öreg királlyal való találkozás, s az erre következő stációk leírása. Sok szép kibontás lelhető ezen elemzésekben. A példa kedvéért: a természeti népek és a kis herceg felnőttekről alkotott benyomásai valóban bírnak analógiákkal; a pénz megítélése során a gyermeki gondolkodásnak a konkrétból az absztrakt felé tendálása csillan ki; a lámpagyújtogató egy belsővé tett külső parancs abszurd működését prezentálja. Ám hogy a lámpagyújtogató reális kritikája az ég madarainak az aposztrofálása lenne, efelől nem vagyok bizonyos.

Termékeny, mert asszociációkat megerősítő módon kiváltó a művészek és interpretátoraik más-más sorsáról produkált eszmefuttatás. Éppúgy, mint a halál kígyójának az értelmezése.

De nem kevésbé meggyőző a határterületnek, a kül- és belvilágnak, a felszínnek és mélynek, a reális világnak és a túlvilágnak a poentírozása. Akceptálható (legalábbis bizonyos fokig) az a párhuzam, amely szerint a gyermekekhez hasonlóan a természet ritmusa sem ismeri valójában a halált. Fontos az *archetípus* fogalmának az explikálása (JUNG itt lép elibénk legkifejezettebben). A klasszikus pszichoanalitikusok egy része által kultivált *fedőemlék*, Exupéry lefedett, beburkolt gyermekora is hitelesnek tűnő utalásokban jelenik meg előttünk. Imponáló számomra a következő megállapítás: „Aligha lehet a kis herceg alakját csak úgy egyszerűen azonosítani az író gyermekkori énjével, az azonban nemigen vitatható, hogy mindabban, amit a kis herceg a bolygóról mesél, megjelennek Exupéry gyermekkorának lélektanilag fontos benyomásai, mindenekelőtt anyjával kapcsolatos emlékei.” (90.) Igen, azt hiszem eddig, s nem tovább mehet el egy korrekt, megféleltetések feltárását szándékoló kísérlet.

Exupéry anyjával való kapcsolata talán nem olyan centrális kérdés *A kis herceg* megértése szempontjából, s részletező analízise nekem ellentmondásosnak tetszett. Teljesen normális személyiségfejlődési menetben is konfliktuózus lehet a gyermeknek az anyjához fixálódó kapaszkodási vágya, s az ezt megszüntető leválási tendencia. Akkor azonban, ha valamely trauma eredményeként regresszió lép fel, a személyiség kapcsolatai extrém módon komplikáltakká válhatnak. Lehet, hogy Exupéry esetében is ez történt – mindennek bizonyítása azonban nem eléggé árnyalt, s nem megnyugtató érzésem szerint. Ellentmondásos DREWERMANN ama kijelentése: „mindazt, amit eddig a kis hercegnek a

rózsával való kapcsolatáról megállapítottunk, szinte kizárólag magából a műből vezettük le” (106) – én nem ezt konstatáltam, kérdés persze, hogy mit értünk a *szinte* kizárólagon.

A túlzásba vitt anyakötődés (majdhogynem anyakomplexus) dokumentálása kellő argumentumegyüttesben manifesztálódik (ebből leginkább a katona korából anyjának adresszált levelek „rínak ki”: tudhatjuk ugyanis, hogy ez azon életkori és professzionális szituáció, amely tipikusan – mindenféle patológiás vonást nélkülözve – válthatja ki az anyai közelségbe való visszakívánczozást).

Sokféle ágaztatható DREWERMANN 114. oldalán lelhető komparatistikus megjegyzése: „A pszichoanalízis (akárcsak a marxizmus társadalomkritikája) még ma is hajlamos rá, hogy bizonyos lelki komplexusok (illetve meghatározott társadalmi és gazdasági konfliktusok) epifenoménnaként vagy visszahatásaként értelmezze a szellemi beállítottságot”. A diagnózis – lényegi kérdésről lévén szó – annyiban pontosítandó, hogy a pszichoanalízis vonatkozásában a képlet a freudizmusra, s a freudizmust klasszicizálókra érvényes, s e szempontból csakugyan, Freud és Marx szinte „egyre megy ki”: tudniillik az ok-okozati összefüggés univerzalizását, kikerülhetetlenségét deklarálják egybehangzóan, a racionalizálást piederesztálra állítva. Az említett ok-okozati kapcsolatnál maradva: nem látom be, miért tévesztené össze Exupéry az okot az okozattal (DREWERMANN ugyanis ezzel vádolja, kifejezésre juttatva azt, hogy a rózsáért hozott áldozat, valamint a szeretet miként konvergál, ez a levezetése viszont, úgy vélem, egészen egyszerűen nem éri meg a kifejtésre ráfordított időt, mivel – vulgárisan szólva – egyszerűen értelmetlen).

Az eddig előadottak ambivalens benyomásaimat kívánták demonstrálni – szándékaim szerint.

„A lényeg láthatatlan” túlteoretizált, abban az értelemben tudniillik, hogy erőszakoltan túldimenzionált elméletieskedés jellemzi; amikor a szerző elemez, konkrét textusokat analizál, akkor általában meggyőző. Amint átfogóbb konceptualizálásra szánja magát, megalapozatlannak, esetlegesnek, olykor pedig egyértelműen a tagadást, elutasítást kiváltónak tűntek számomra erőfeszítései. Nem tisztázta például azt, hogy milyen értelemben említi az *archetípus* fogalmát (önmagában vettnek tekinti-e, netalán szemléletesnek, esetleg archetipikus képnek, és így tovább).

Épp ezért artefaktuális, megtévesztő számomra a vaskos jegyzetrész: átlapozva imponáló, visszakeresve, végiggondolva viszont elsősorban arra alkalmas, hogy leleplezze szerzője elfogultságait.

Azt a szellemi kalandot, amelyre Exupéry *A kis hercege* invitál, DREWERMANN kalauzolásával nem nyerhetjük el. Mindazonáltal egy olvasat az övé – autentikusságának, impresszionáltságának a hiánya miatt bizonyosan nem fog mindenkit csábítani, de tudomásul lehet venni, töprengésre, meditálásra motiválhat. Ez pedig önmagában is érdem!

Balogh Tibor

Elmélet után – gyakorlat

Szathmári István (szerk.): *Stilisztika és gyakorlat*

Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998. 373 p.

1. Ha manapság az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke mellett működő Stíluskutató csoport munkája nyomán a stilisztikai kutatások megélénküléséről, sőt erőteljesebb fellendüléséről beszél(het)ünk, ezt korántsem udvariassági gesztusból vagy retorikai fogásból tesszük. A Stíluskutató csoport eddig megjelent három színvonalas tanulmánykötete annak a cáfolhatatlan ténynek a bizonyítéka, hogy a még néhány évtizeddel ezelőtt „halottnak” vélt stilisztika „porából megélemedett Phoenixként” napjainkra egyre inkább *integráló*, illetve *integrált* tudományterületté kezd válni¹ (lásd FÁBIÁN – SZATHMÁRI: 1989., SZATHMÁRI: 1996., MÁTÉ: 1997., SZATHMÁRI: 1997., SZATHMÁRI 1998.). Ezeknek a kedvező folyamatoknak az eredményeként, amelyek főleg az utóbbi néhány évtized tudományos gondolkodásában és szemléletmódjában végbement gyökeres változásoknak tulajdoníthatók, a stilisztika, a stilisztikai vizsgálódások hazai tájainkon is a tudományos érdeklődés középpontjába kerültek. Ilyen módon a stilisztika a maga igen szerteágazó diszciplináris kapcsolataival, melynek legszilárdabb háttérét és alapját a korszerű szövegnyelvészet (szövegten) alkotja, és ez utóbbinak legalább egy tucatnyi társdiszciplinájával együtt – a megfelelő tudományterületeken folyó vizsgálódások előrelendítőjévé, húzóágazatává vált² (lásd BENCZE LÓRÁNT: 1996., TOLCSVAI NAGY: 1996., SZABÓ: 1998. *Helikon*, 1998. 3-4).

2. Magyarázatra szorul írásunk címe: „Elmélet után – gyakorlat”, és ami e sorok írójának sugallta: *Stilisztika és gyakorlat*, mely a Stíluskutató csoport harmadik kötetének a tanulmányait tartalmazza. Ez a magyarázat nem amolyan *captatio benevolentiae* akar lenni, bár annak is lehet tekinteni, inkább a szerkesztői leleményt kell benne látnunk. Ugyanis a Stíluskutató csoport sorrendben első tanulmánykötete: *Tanulmányok a századforduló stílusörekvéseiről* (1989.) vegyesen tartalmaz stílus- és stilisztikaelméleti és más jellegű, egyes írók stílusát elemző tanulmányokat, a második kötet: *Hol tart ma a stilisztika?*, amely mint a kötet alcíme is utal rá, kimondottan *stíluselméleti tanulmányokban* mutatja be a stílus és a stilisztika legfontosabb elméleti és módszertani kérdéseit (1996.), így hát a harmadik kötet logikusan próbálja „aprópénzre váltani” az első két kötetben felvázolt elméleti koncepció gyakorlati megvalósíthatóságának lehetőségeit. Mindezt természetesen nem mereven, bizonyos elméleti tételek merev illusztrációjaként teszi. Ezért a harmadik kötetet, a *Stilisztika és gyakorlatot* (1998.) méltán tekinthetjük főleg a második kötet kérdőjeles címére adott válasznak.

3. A *Hol tart ma a stilisztika?* kérdésre tehát a „válasz” megadatott a *Stilisztika és gyakorlat* című kötetben, amit remélhetőleg majd újabb kötetek követnek. S hogy milyen ez a válasz, és milyen mértékben elégíti ki a tudományos igényeket? Arról meggyőződhet bárki, aki elolvasta vagy elolvassa e kötet tanulmányait, és bizonyára majd egyet fog érteni e sorok írójának a véleményével, hogy tudniillik az olvasó igényesen megírt, alaposan dokumentált, a tudományos követelményeknek mindenben megfelelő, egyik stilisztikai irányzatnak sem különösebben elkötelezett szakmunkákkal ismerkedhet meg.

4. Mielőtt rátérnénk az egyes tanulmányok vázlatos ismertetésére, néhány gondolat erejéig ejtsünk szót a szerkesztői elgondolásokról és azok megvalósításáról. A harmadik

kötetben, noha főként az empíria területén mozog, bőven akad módszertani és kisebb részben elméleti kérdéseket érintő írás is, ám nem olyan mértékben, hogy például a módszertani kérdések tárgyalását lehetne a tanulmányok elhelyezésének, sorrendjének alapjául tekinteni. Éppen ezért a szerkesztő, SZATHMÁRI ISTVÁN, aki mestere a szerkesztői eljárásoknak, a tanulmányok műnemét tette meg a vizsgált szöveg felosztási alapjának (12). Felosztása indoklását érdemes szó szerint idézni: „Az így kapott három fő fejezeten belül (1. *Költői művek stilisztikai vizsgálata*; 2. *Szépprózai művek stilisztikai vizsgálata*; 3. *Más stílusrétegek, műfajok stb. stilisztikai vizsgálata*) a vizsgált költő, író életének a kora volt irányadó, közelebbről születésük évét véve alapul. Tehát a – viszonylag – régebbi kortól haladunk a ma felé. Elismerem, mechanikus eljárást követtem, de ilyenformán legalább a költői és szépprózai művek egymás mellé kerültek, és a ma felé haladás talán megsejtet valamit a költői és szépprózai stílus alakulásából, fejlődéséből is” (12). Ebben az idézetben igen ötletesnek és metodológiai szempontból is szerfölött jelentősnek tartjuk SZATHMÁRI eljárásának azt a módját, ahogyan az egyes költők és írók stílusának és nyelvének a bemutatása a „tegnaptól” a „ma” felé haladva történik. Ez a sorrend valóban sokat elárul a magyar költői és szépprózai stílus fejlődéséből, de arról sem feledkezhetünk meg, hogy ennek háttérében ott munkál a nemzetközi tudományos-ságban észlelhető mozgás is.

5. Mint az előbbi, viszonylag hosszabb idézetből is kiviláglik a tanulmánykötet három nagy fejezetre oszlik. A három fejezet előtt a szerkesztő *Bevezetése* olvasható „A kötetről és a stilisztika jelenlegi helyzetéről” (7-12). SZATHMÁRI a magyar stilisztikának az utóbbi néhány évben észlelhető újjáéledését és tematikájának kiszélesedését (itt első sorban a három tanulmánykötet megjelenésének az időszakát fogja át) nemzetközi összefüggésbe ágyazva mutatja be, röviden értékelve azokat a magyar stilisztikai munkákat, amelyek itthon az utóbbi négy-öt évben jelentek meg³ (lásd SZATHMÁRI: 1994., 1995., TOLCSVAI NAGY: 1995., SZATHMÁRI: 1996., TOLCSVAI NAGY: 1996., BENCZE: 1996.). Mint a kötet szerkesztője, SZATHMÁRI – néhány mondat erejéig – bemutatja a kötet szerzőit, röviden utalva tanulmányaik témáira. SZATHMÁRINAK a Stíluskutató csoport eddig megjelent három kötete elé írott bevezetései jóval túlmutatnak a szokványos bevezetéseken, mindegyik egy-egy meghatározott korszak remekbe szabott kis stilisztikatörténete.

6. A tanulmánykötet első fejezete: *Költői művek stilisztikai vizsgálata* (13-150). A fejezet nyitányként SZATHMÁRI ISTVÁN „Stíluselemezés és stílusirányzat” című tanulmánya olvasható, amelyben a szerző első sorban a két fogalom tisztázását tartja feladatának. Abból indul ki, hogy a művészi stílus igen bonyolult, meglehetősen sokrétű jelentés és hatás hordozója, ami föltétlenül szükségessé teszi a stíluselemzést, amely maga is több mozzanat vizsgálatával jár együtt, s ez természetesen messze túlmutat a nyelvészet határain. Ezért célszerű, a komplex stíluselemezés, amely ma már szövegtani, pragmatikai, szemantikai, kognitív és sok más mozzanat figyelembevétele nélkül csak felemás megoldást jelenthet. Tehát ha komplex stíluselemezésről beszélünk – állapítja meg SZATHMÁRI – akkor a kutatónak az említett mozzanatokon kívül föltétlenül figyelembe kell vennie a régebbi és újabb kutatási módszerekből mindazokat az elemeket, amelyek teljesebbé tehetik a szöveg- és stíluselemzést.

A tanulmány második részében a szerző a stílusirányzatok fogalmát veszi bonckés alá. A fogalom meglehetősen képlékeny és vitatott. Korstílus vagy stílusirányzat? Mind-

kettőnek vannak hívei és elenzői. Egyszóval: szerzőkként és felfogásokként változnak az állásfoglalások. SZATHMÁRI úgy véli, hogy „a stilisztika szemszögéből az a legfontosabb, hogy a korstílus és a stílusirányzat – leegyszerűsítve – végső soron (...) a nyelvi-stilisztikai eszközök közötti válogatás eredménye, és hogy végeredményben – a forma felől nézve – azok meghatározott arányban történő felhasználása jellemi őket” (18).

A tanulmány harmadik és negyedik részében a szecesszió fogalmának tisztázása nyomán SZATHMÁRI Ady Endre: *Valaki útravált belőlünk* című versét elemzi. A szecesszió lényegét tekintve a századforduló terméke, kiváltója a csalódottság, kiábrándulás és ezekből kifolyólag a menekülési vágy. SZATHMÁRI a költők, írók „hova menekülnek”-féle magatartása és hogy milyen ideálokat állítanak a régiék helyébe, ezeknek alapján a következőket emeli ki: életkultusz, életigénylés, életunalom, enerváltság és egyfajta „nőiség”; szépségkultusz, arisztokratikus egyéniség, illetve „én”-kultusz; a különbözőzés vágya (20-21). Miután ismerteti a szecesszió legfontosabb stíluseszközeit (diszítőmotívumok, stilizálás, indázó szerkezetek és zeneiség), elemzi Ady Endre imént idézett versét. Elemzése mintaszerű, és benne nyomon követhető az intertextualitás szöveg- és stílussszervező szerepe, ami egyben annak is a jele, hogy a szerző igen jól ismeri Ady költészetét és a költőről szóló szakirodalmat.

GÁSPÁRI LÁSZLÓ, akinek retorikai tevékenységét tudományos szakkörökben igen nagyra becsülik, ebben a kötetben „Két lehetséges elemzési modell” című tanulmányában (33-42) két feladat megoldására vállalkozik: „A szövegtelítettség mibenléte Pilinszky nyelvén *Egy arckép alá* című versének alapján (33-37) és „Az összöveg érvelése és Kosztolányi Dezső *Halotti beszéd* című versé”-nek elemzése nyomán (38-42). GÁSPÁRI a Pilinszky-versben az úgynevezett szövegtelítettség fogalmát vizsgálja, azaz a szöveg tartalmi gazdagságát, vagy ahogyan PÉTER MIHÁLY, a kötet egyik bírálója mondja: a szöveg megterheltségét szembeállítja a szöveg nyelvtani kapcsolatainak minimálisra csökkentésével, ami azt jelenti, hogy ez az ellentét a két pólus között növeli a költemény hatását. A másik költeményben, a Kosztolányi-féle *Halotti beszéd*ben szintén szembeállítás formájában tárja fel az „összöveg” és a költemény szerkezete közötti egyezést, miközben a retorika iránti elkötelezettsége alkalmat ad arra, hogy megcsillogtassa a Kosztolányi-vers szépségét.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA is Kosztolányi Dezső: *Halotti beszéd* című költeményét elemzi („HB – Halotti beszédek – Kosztolányi Dezső: *Halotti beszéd*”, 43-69). Szakavatott stilisztikai és szövegelemzés, melynek központi gondolata a „disszonancia és konszonancia” felderítése szövegen belül és a szövegek között. Az elemzés a szerzőnek nemcsak nagy beleérző képességéről tanúskodik, hanem azt is bizonyítja, hogy nagyon otthonosan mozog azokon a területeken is, amelyek érintkeznek a szövegalkotás és a stilisztikai elemzés legbensőbb kérdéseivel. Ha valahol érvényesül a stílus fogalmának és a szövegalkotásnak az a velejárója, amit intertextualitásnak nevezünk, ebben az elemzésben – akárcsak GÁSPÁRI LÁSZLÓéban – magas fokon érvényesül. De ez nemcsak Kosztolányi költészetére érvényes, az elmúlás felett érzett fájdalmat és bánatot megszólaltatták a 20. századi magyar irodalom más nagyjai is, ezekre SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szép példákat idéz. Az elemzés során a szerző a retoricitás elvét érvényesítve, ahogyan halad az elemzés során lépésről-lépésre érzékelteti azt is, hogy magát Kosztolányit is mennyire és állandóan foglalkoztatta a halál, az elmúlás gondolata. Külön ki kell emelnünk a szer-

zónék azokat az árnyalt filozófiai, költői, retorikai megfigyeléseit, amelyek a Kosztolányi-vers esztétikai szépségét és gondolatiságát tárják az olvasó elé.

KOZOCSA SÁNDOR GÉZA tanulmányában Tóth Árpád lírájának motívumait vizsgálja („Arany. Tóth Árpád lírájának egyik motívuma”, 70-83). Ezek közül a „legösszetettebb, legváltozatosabb az *arany* motívum, tartalma és jelentésköre is a leggazdagabb, első jelentős verseitől a legutolsóig szinte megszámlálhatatlanul szerepel” (71). Az *arany* motívumon kívül fontos motívumok a költő lírájában a *csillag*, az *elmúlás* – *halál*, a *határhelyzet* – *átmeneti állapot*, de ez utóbbi sokfelé ágazik, például: *alkony* – *este* – *homály*, *ősz*, *öregedés*, *betegség* – *szenvedés* stb. Ezek voltaképpen motívummagok, azaz ezekhez a motívummagokhoz más motívumok társulnak, s együttesen fejezik ki a költő gondolatvilágát. Miután a szerző meghatározza a motívum lényegét – amely szerinté olyan nyelvi elem, amelynek „alapja kép vagy képszerű megoldás, ennek ismétlődnie kell, végül az ismétlődő képi formáció alapjelentéséből teljesen új gondolatnak kell kibontakoznia” – egy panoramikus képben tárja az olvasó elé Tóth Árpád lírájának egész motívumrendszerét, felhasználva elemzésében a gazdag szakirodalom adta lehetőségeket.

HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET, aki Sinka István költészetének és egész írói tevékenységének alapos ismerője, tanulmánya („A nevek és az elmúlás stilisztikája Sinka István költészetében”, 84-98) az „elmúlás stilisztikája” révén részben kapcsolódik KOZOCSA tanulmányához (ott is találkozunk az „elmúlás stilisztikájá”-val), de a „nevek stilisztikája” azt mutatja, hogy HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET továbbfolytatja, elmélyíti kedvenc témáját. A népi mozgalom jeles képviselőjeként Sinka Istvánt a szerző úgy mutatja be, mint „Aki a balladás Bihar, Nagyszalonta fiaként Arany János után is képes volt új típusú balladát teremteni, s Petőfi után másként láttatni az Alföldet” (85). A szerző a „nevek stilisztikája” révén kitűnően érzékelteti azt a viszonyt, amely „a név mint kapocs a tárgyi világ és a transzcendens között” fennáll. Sinka István ráérezett a személynevek és az elmúlás közötti transzcendens kapcsolatra, s az már a szerző érdeme, ahogyan ezt elemzésében bemutatja, s ezáltal valóban összekapcsolja Sinka István költészetét a 20. századi magyar és világirodalom nagyjainak azon képviselőivel (lásd Ady, Kosztolányi, Tóth Árpád és mások), akiknek például a név eltűnése, feledésbe merülése vagy a különböző színek az elmúlást, a halált jelképezik. Kitűnő összegzése HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET elemzésének a következő megállapítása: „A nevek végességével szemben a folyamatoság lezáratlanságát kelti a költő azzal, hogy az elmúlás megjelenítésében a szavak, az egyes szójelentések megújítási lehetőségeit kihasználja, például a leghétköznapibb igékkel kapcsolatosan” (96).

KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN Szabó Lőrincnek *Az Egy álmai* című versének lényegét világítja meg a dialogicitás és a retoricitás módozatainak felhasználásával (99-108). A tanulmány főcíme: „Különbség – másként”, amit úgy lehetne értelmezni, mint az *én* és a mindenkori másik közötti különbséget. Egyébként KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN ezt a verset Szabó Lőrinc *Te meg a világ* című kötete egyik legjellegzetesebb versének tekinti, jellegzetes abban az értelemben is, hogy maga Szabó Lőrinc is ezt a versét „magány-verssorozatának csúcskölteménye”-ként tartja számon. A *Te meg a világ* című kötet verseinek, s így *Az Egy álmainak* is egyik legjellegzetesebb vonása az, hogy már a verskezdetek is valamilyen párbeszédese formában indulnak. Jellemzi ezt a verselési módot a különböző névmások használata, a viszonylag egyszerű, „dísztelen”, „intellektuális stílus”, ami való-

ban azt jelenti – s itt KULCSÁR-SZABÓ KABDEBÓ LÓRÁNT megállapítására utal, hogy tudniillik „a vers szövege látszólag nem mutat eltérést a beszélt (...) nyelvtől (...) a kortárs kritika éppen a versbeszéd természetességre törekvését vélte esetében megfigyelni, ugyanakkor a mélyebb elemzés kimutathatja, hogy (...) versbeszéde (...) grammatikai építkezésénél fogva tér el a köznapitól” (idézi KULCSÁR-SZABÓ, 104). KULCSÁR-SZABÓ rendkívül tanulságos elemzéséből – terjedelmi kötöttségek miatt – csak utalhatunk a retoricitás és a grammatika, valamint a grammatika és a pragmatika körül kibontakozó ellentmondásokra, ami viszont – a tanulmány szerzője szerint – az ilyen versekben szinte elkerülhetetlen. Nem könnyű olvasmány KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN tanulmánya, de aki betekintést akar nyerni elemzési módszerének műhelytitkaiba, annak mindenképpen megéri a fáradságot ennek a színvonalas munkának az alapos áttanulmányozása.

A következő két tanulmányban NAGY L. JÁNOS Weöres Sándor egysoros verseit mutatja be szakavatott elemzésben („Egysoros ötletek univerzuma”, 109-129, „Egysorosok és illusztrációk”, 130-138). A szegedi szerző több tanulmányában foglalkozik Weöres Sándor költészetével, annak nyelvi-nyelvészeti és nem nyelvi tényezőkre vonatkozó elemzésével. E megállapításunkkal nyilvánvaló, a szemiotikai szöveg- és koncepciójának a műelemzésben történő alkalmazására utalunk; melynek hazai vonatkozásban NAGY L. JÁNOS a legjobb szakértői közé tartozik. Miután az általunk idézett első tanulmányában filológiai pontossággal bemutatja az *Egysoros versek* irodalomtörténeti vonatkozásait, megfelelő, szakszerű magyarázatok kíséretében, tanulmányának terjedelmesebb részében az *Egysoros versek* nyelvért elemzi igen-igen részletező módon, és bravúros ötletességgel az olvasó elé varázsolja a költő nyelvén keresztül magát a költőt. Az *Egysoros versek* a legkülönbözőbb nyelvi leleményekre vallanak. NAGY ezeket típusokba sorolja, osztályozza: egy sor, egyetlen összetett szó, ha a sor több szóból áll, ez legtöbbször ellentétet, paradoxont tartalmaz, az írásjelek különleges használatának különféle esetei stb.

Ha az első tanulmányban a szerző Weöres Sándor egysorosainak nyelvi-nyelvészeti világát mutatta be, a másodikban, az „Egysorosok és az illusztrációk”-ban a szóban forgó költészeti-nyelvi anyagnak csak azokat a részeit elemzi, amelyek illusztrációkkal, grafikákkal, montázsokkal együtt jelentek meg. Egy ilyenfajta megoldás a gyakorlatban úgy valósul meg – mutat rá NAGY L. JÁNOS –, hogy az illusztrátor értelmezi a verbális anyagot, azaz egyszerű vonalban vagy képben adja hozzá a vershez a saját anyagát. Mindezt a szöveghez illően kitűnően valósítja meg Szántó Tibor, aki egyben „társszerzője” is a költőnek. NAGY L. JÁNOS nem elégszik meg azzal, hogy általánosságban bemutatja az illusztrációkat, montázsokat, hanem osztályozza is őket színük, formájuk szerint, megkülönböztetve a természeti jelenségek és az emberalakok képi megjelenítését. Tehát ilyen esetekben, midőn két vagy többféle szubsztanciában realizálódik egy időben a kommunikáció, multimediális kommunikációról beszélünk, melynek értelmezési módszertanát PETŐFI S. JÁNOS dolgozta ki szemiotikai szöveg- és elméletében. Nos, NAGY L. JÁNOS elemzése ennek az elemzési módszertannak alapos ismertetéről tanúskodik.

DANYI MAGDOLNA „Metaforatípusok Pilinszky János költői nyelvében” című tanulmánya (139-150) szorosan kapcsolódik a Stíluskutató csoport második kötetében megjelent dolgozatához. Ott Pilinszky hasonlattípusait vizsgálta, itt a metaforatípusok vizsgálatára összpontosítja figyelmét, hogy a költő metaforaleltárának birtokában jellejük és működésük alapján típusokba sorolhassa. A metafora lényegét nem „rövidített

hasonlatként”, hanem „behelyettesítésként” értelmezve, Pilinszky metaforahasználatában háromféle típust különböztet meg: *klasszikus metaforát*, *metaforikus predikációt* és *metaforikus névadást*. Az első típuson belül, melyet főnévi metaforának nevez, elhatárolja egymástól a *kifejtett* (metafora in praesentia) és a *kifejtetlen* metaforát (metafora in absentia). E típusokon belül a szerző a metaforák jellegzetes példaként említi az úgynevezett *metaforikus továbbgondolást*, amely a kifejtett metaforának egy újabb változata, és erről akkor beszélhetünk, ha a nyelvi szerkezetben a metaforaalkotó megnevezi a behelyettesített fogalmat, ami azt jelenti, hogy „a metaforikus kifejezés úgy értelmezi a megnevezett fogalmat, hogy merőben új jelentésváltozásokat emel be a költői állításba” (140-141). A *kifejtetlen metaforát* a szerző olyan metaforikus nyelvi szerkezetként értelmezi, melyben a metaforikus kifejezés magában áll, azaz a metaforikus nyelvi szerkezet elemeivel való bizonyos fokú jelentésbeli összeférhetetlensége, az úgynevezett szemantikai anomália okozza, hogy metaforikus jelentésben értelmezzük (142). A kifejtetlen metaforának is különféle típusai léteznek.

DANYI MAGDOLNA a *metaforikus predikációt* általában állítmányi vagy jelzői szerkezetnek tartja, ezeknek túlnyomó többsége igei predikáció, különböző jelenségek, fogalmak megszemélyesítései (144-148). Pilinszky metaforahasználatának harmadik jellegzetes típusát a szerző *metaforikus névadásnak* nevezi, melyek a metaforikus főnévi szóösszetételeket foglalják magukba, ezek lehetnek úgynevezett lexikalizált és nem lexikalizált szóösszetételek (148-149). DANYI MAGDOLNA részletes és találó, szép példákkal illusztrált elemzésének csak a „vezérszólamait” mutathattuk be. Munkája Pilinszky költészetének értő ismeretéről és szakszerű elemzőképességéről tanúskodik.

7. A tanulmánygyűjtemény második nagy fejezetének, a *Szépprózai művek stilisztikai vizsgálatának* (151-279) első tanulmányában BENCZE LÓRÁNT Prohászka Ottokár egykori székesfehérvári püspök írásművészete „néhány nyelvi-stilisztikai tényének fogalmai és szociokulturális értelmezését” adja. („Prohászka-elmékedés kultúratörténeti háttérű, szövegstilisztikai szempontokon alapuló megközelítése és értelmezése”, 153-165).

Mint a tanulmány címe is mutatja, BENCZE LÓRÁNT elsősorban azokra az összefüggésekre utal, arra a szituációs kontextusra, amelynek maradéktalan figyelembevétele biztosítja az írásmű megítélésének viszonylagos pontosságát. Egy olyan egyházi és világi nagyság, mint Prohászka Ottokár, akinek – mint BENCZE LÓRÁNT is állítja, és akik ha személyesen nem is, de a megfelelő szakirodalomból és életrajzokból ismerik (gondoljunk a Schütz Antal szerkesztésében és gondozásában 25 kötetben kiadott Prohászka-művekre) – életeleme volt az apostolkodás, így hát világos és érthető, hogy nyelvi stílusa a rétor, az egyházi konferenciák szónokának a stílusa. BENCZE LÓRÁNT igen jól érzékelteti Prohászka stílusának a dinamizmusát. Abban a szerzőnek tökéletesen igaza lehet, hogy amit CZINE MIHÁLY állít Prohászka neobarokk stílusáról, az lehet helytálló is, de az a minősítés lehet megbélyegző is (természetesen nem CZINE MIHÁLY részéről), ám BENCZE szerint sem igazolható Prohászka műveiben stílusának barokkos jellege. Talán BENCZE LÓRÁNT kételyeinek kell igazat adnunk, mert a „halmozás, felsorolás, fokozás, érzékletesség stb. nem föltétlenül a barokk stílus jellegzetességei csupán” (156). Valószínű, Prohászka stílusában is – állítja BENCZE LÓRÁNT – a magyar irodalom szinte minden korszakában kimutatható retorikus jellegzetességeiről lehet szó.

A tanulmány szerzője Prohászka stílusának egyik sajátos vonását „a különféle szintű, funkcionális és formális ellentétek és paradoxonok halmozása”-ban látja (például: *neveld emberré a barbárokat*), ellentétek mellett Prohászka kedveli a párhuzamos szerkezetek használatát, a halmozásokat, a visszatéréseket és a proformák sorozatainak használatát (157). BENCZE erőteljesen hangsúlyozza Prohászka azon óhaját, sőt jóval a II. Vatikáni zsinat előtt a püspök követeli azt, hogy „Prédikáljunk azon a nyelven, amelyen megértene minket”, és végül csak a II. Vatikáni zsinat után (1963-65) teszi kötelezővé a római katolikus egyház az anyanyelvi liturgia használatát (158). Prohászka tehát sok vonatkozásban előfutára a II. Vatikáni zsinat határozatainak.

BENCZE LÓRÁNT tanulmányából csupán fozslányokat ragadtunk ki, de ő egy-egy rövid gondolat erejéig mégiscsak utal Prohászka emberi nagyságára is, akinek Pázmány Péter egyik neves utódaként is a magyar szellemi és világi nagyságok között van a helye, arról a Prohászka Ottokárról van szó, akinek szociális érzékenysége ma is példamutató, akinek nyelvét szín, tisztaság, őszinte érzelem és embertársai iránti tisztelet és szeretet lengi körül. BENCZE LÓRÁNT nagy erudícióról tanúskodó tanulmányát négy melléklettel zárja, ezek pontos fogódzót nyújtanak egy remekbe szabott elemzés szemléletesebb tételéhez.

DOBÓNÉ BERENCSI MARGIT MórícZ Zsigmond *Cserebere* című novelláját elemzi, melynek középpontjában erkölcsi, lélektani probléma áll. („Kettősség párhuzammal és ellentéttel MórícZ Zsigmond *Cserebere* című novellájában”, 166-178). A novella szereplője két házaspár: Béla, a földbirtokos és csinos felesége Nellike, valamint az alföldi város híres, divatos orvosa, Beke. A cselekményről röviden csak annyit, hogy Nellike férje révén megismerkedik az orvossal, a kölcsönös rokonszenv után Nellike úgy véli, hogy kiléphet a Bélával kötött házasságából és az orvossal igényeinek megfelelő házasságot köthet. Ám a drámai fordulat akkor következik be, amikor kiderül, hogy az orvos nem hajlandó eredeti kötelékéből kilépni, fontosabb számára a karrier, mint Nellike iránta tanúsított ragaszkodása.

DOBÓNÉ BERENCSI MARGIT a novella cselekményének, szerkezetének áttekintésére szövegszervező elvként egy kettősséget állít fel, amely a cselekmény során párhuzamként vagy ellentétként jelentkezik. Ezt a kettősséget a különböző beszélgetések (I. Beszélgetés, II. Beszélgetés) hozzák létre, ezeket megfelelő események, történések, hangulatok, témák kapcsolják össze. E kissé VLAGYIMIR PROPP motívumaira emlékeztető helyzetek, hangulatok, történések alapján a tanulmány szerzője mintaszerűen be tudja mutatni a novella cselekményének drámai kibontakozását, amely nem csupán a cselekmény szintjén, hanem a szereplők gondolkodásában is bekövetkezik, s ezt DOBÓNÉ BERENCSI MARGIT a szöveg- és stílussajátosságokkal is érzékelteti.

KOCSÁNY PIROSKA tanulmányában („A szerző hangja, az elbeszélő hangja és a szereplő hangja”, 179-193) Németh László: *Gyász és MórícZ Zsigmond: A betyár* című regényében az irodalmi művek egyik igen lényeges szövegformáló nyelvi jelenségét, az idézés rendszerét vizsgálja, azaz a szöveg tagolódásának szempontjából a szerző szövegének az elbeszélő és a szereplő szövegétől történő elkülönülésének lehetőségeit és módjait veszi szemügyre, ami egyszersmind választ ad arra a kérdésre is, hogy „a választott szövegformák összeszerkesztése” miként hat az olvasóra (181). A szövegformáló nyelvi jelenségek vizsgálatában KOCSÁNY PIROSKA, aki a kutatócsoport előző kötetében igen rangos tanulmányban számolt be a mostani dolgozatához kapcsolódó témáról, annak is elsősorban elméleti vonatkozásairól („A szabad függő beszéd a belső monológ”,

329-348), most annak a kérdésnek a megoldását tekinti feladatának, hogy választ adjon a következő kérdésekre a két neves szerző idézett munkái alapján: „Milyen tartalom, milyen mondanivaló készíti a szerzőt arra, hogy a közvetlen idézet, a szabad függő beszéd vagy leírás eszközével éljen, illetve hasson az olvasóra? Mihez kötődik dominánsan az ábrázoló és mihez a kifejező és a felhívó funkció a szerzői szándék, a választott szövegmód és az olvasó hármasságában? Milyen szövegszerkesztési elveket követ a szerző akkor, amikor a fenti szövegmódokat variálja, s e variáció milyen módon hat – összefüggésben a tartalommal – az olvasóra? Miképpen különbözik – különbözik-e – a szereplő és az elbeszélő megnyilatkozásainak tárgya és hangneme? Miképpen hat ez a különbség az olvasóra (...), és mit árul el az elbeszélőről...? (180-181.)

Voltaképpen a „regény – szerző – olvasó” hármasságában mozogva, egyben utalva Németh László és Móricz Zsigmond címbe foglalt regényeiről szóló értékelésekre, a dolgozat szerzője e három kérdés köré csoportosítja logikusan és meggyőzően taglalt megállapításait. Ezek szerint Németh László regényében az egyenes beszéd, a dialógus stratégia, cselekvés, a regény menetének hordozója, Móricznál pedig az érzelmeknek, lelki válságoknak és vívódásoknak, a hősök fejlődésének indoklása, alapja, színtere (188). Csak a legnagyobb elismeréssel szólhatunk ezeknek a mozzanatoknak a szakszerű feltárásáról, KOCSÁNY PIROSKÁNAK imponálónan gazdag ismeretrendszeréről, nagyszerű szintetizáló és rejtett összefüggéseket láttató képességéről.

Kós Károlyról és regényéről, a *Varju nemzetségről* szól KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES tanulmánya („Nyelvi-stilisztikai megjegyzések Kós Károlyról és a *Varju nemzetségről*”, 194-213). A regényben a kalotaszegi bocszkoros nemesek mindennapjai, tusakodásai jelennek meg. KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES a jó műelemző tapasztalatával röviden bemutatja a Varju nemzetség „történelmét”, s keze nyomán megelevenedik a 17. századi Erdély történeti atmoszférája (198-202), ezt az író – s itt a tanulmány szerzője Varró Jánosnak, Kós Károly monográfusának a megállapításaira támaszkodik – „a 20. század eleji Kalotaszeg népi világának realista ábrázolása által teremti meg” (Varró János: Kós Károly, a szépirod., Kolozsvár, 1973. 23-24, idézi KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES, 199).

Kós Károly nyelve és stílusa – mutat rá a dolgozat szerzője – föltétlenül a krónikák és az emlékiratírók nyelvéből, stílusából inspirálódik (203). Az író stílusát színezi a korabeli szövegek beiktatása a regénybe, valamint a kalotaszegi népnyelv mesteri kezelése. Ezeknek a forrásoknak az alapján KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES Kós Károly stílusát (nyelvét, szövegét) „népies-régiesnek, emelkedett-ünnepélyesnek, valós-hitelesnek” tekinti (207), s ezeknek a jellegzetességeknek a részletező elemzése teszi színessé Kós szövegének, nyelvének minden mozzanatát, ami a tanulmány szerzőjének beleérző képességéről és jó arányérzékéről tanúskodik.

Minden bizonnyal különös érdeklődésre tarthat számot KINCSES KOVÁCS ÉVA „Szövegfajták. Csáth, Kassák, Örkény” (214-232) című tanulmánya, mely szövegszerző kérdéseket vizsgál és értelmez elsősorban hangzás felőli szempontból. A szerző meglehetősen új területen mozog (legalábbis hazai viszonylatban), minden hangzásesztétikai, de főleg szupraszegmentális tényező vizsgálatára vállalkozik. KINCSES KOVÁCS ÉVA a szupraszegmentális tényezők nyelvészeti vizsgálatának két lehetséges megközelítési módjáról beszél: az egyik lehetséges megközelítés alulról felfelé építkezik, azaz ebben az esetben a hagyományos grammatikai szemlélet érvényesül, a másik pedig felül-

ről lefelé, de úgy, hogy a vizsgálat az anyag minden rétegébe behatol. A szerző a hangzásszerkezet vizsgálata során a szövegelemzésben nem szociológiai, pszichológiai és más módszereket alkalmaz, hanem akusztikai és vizuális, valamint neurofiziológiai tényezőkre támaszkodik (215).

A három vizsgált szövegfajta (Csáth Géza: *Feljegyzések az 1912. évi nyárról*, naplórészlet; Kassák Lajos: *Tisztaság könyve* 1926., *Ritkán megyek emberek közé*, szabadvers; Örkény István: *Rózsakiállítás*, 1977., regény, a kiválasztott részlet televízióinterjú) összekapcsolja az a tudatalatti réteg, amely „a századforduló és a háborús kiszolgáltatottság, létbizonytalanság vallomásos megformálása”-ban jut kifejezésre, s amely egyben „szembenézés az elmúlással (...) és az önmegsemmisüléssel” (216).

A szövegek makro- és mikroszintű árnyalt elemzése mindenképpen a tanulmány szerzőjének az árnyalatok iránti érzékét tanúsítja. KINCSES KOVÁCS ÉVA tanulmánya mellékleteként a szövegeket elemzők megoldásainak értékelésével – a szövegeket interpunkció nélkül közli – arról szeretett volna meggyőződni, hogy a „belső hangzásnak, a hangzási élménynek” milyen szerepe volt a szövegelemzők értelmezésében, és milyen mértékben sikerült megközelíteniük az írók elgondolásait. A tanulmány szerzőjére mindig jellemző bűvárkodás, az újat keresés igénye most is tanulságos eredményekkel gazdagította ismereteinket.

A következő tanulmány, mely BODA I. KÁROLY és PORKOLÁB JUDIT tanulmánya (Füst Milán: *Feleségem története* (1942.). *A mű megközelítése néhány szempont alapján*, 233-241), se nem mű-, se nem stíluselemzés, hanem a szerzők bizonyos szövegtani és stilisztikai sajátosságok kiemelésével egy későbbi részletes vizsgálódás előtanulmányának tekintik jelenlegi munkájukat (234.), ami természetesen mit sem von le dolgozatuk értékéből.

A regény címe, alcíme és műfaja alapján a szerzők úgy vélik, hogy Füst Milán (Störr kapitány „feljegyzéseivel”) – saját visszaemlékezése révén – lelkiállapotát és érzéseit tárja fel. Maga a történet, az eseménysor különböző szövegfajtákban jut kifejezésre, a szerző eltérő típusú írásfajtaiban beszéli el a felesége és az ő közte kialakult viszonyt. A két szerző ezzel kapcsolatban utal Dosztojevszkij „feljegyzéseire”, aki magányának feloldására törekszik „amikor életének fordulópontjához érkezik” (235). Általában Füst Milán műveiben is – akárcsak Dosztojevszkijéiben – különböző fejtegetések formájában sok az önvallomás, a magány feloldására irányuló törekvés. A szerzők helyesen utalnak arra, hogy az író, költő műveiben az önmegjelenítés gondolata jut kifejezésre (236), gyakran idegen íróktól kölcsönvett személyekben rejti el önmagát.

A mű szerkezetét a montázstechnika jellemzi, de helyesen mutatnak rá a szerzők, hogy maga a történet, mely voltaképpen a férfi és a nő harcának a története, valahol mélyen a tudatalattiban játszódik le. S ebben a történetben is egy vívódó férfi őszinte vallomása csendül fel „életről, halálról, barátságról és a szerelem furcsa és különös, de nagyon emberi érzelméről” (241).

A két világháború közötti időszak regényirodalmának egyik igen sikeres és talán leghatásosabb alkotásáról szól R. MOLNÁR EMMA: „Egy történelmi regény stíluskontúrjai (Gulácsy Irén: *Fekete vőlegények*)” című tanulmánya (242-256). Dolgozatában a szerző, bár a „stilisztikai közelítést” tekinti dominánsnak, de bő tájékoztatást kapunk „a regény keletkezésének koráról és körülményeiről” (242). Már a regény címében a két ellentétes

szemantikai mezőbe tartozó szó szintagmatikus kapcsolata megindít egy ide-oda hullámzó mozgást, amely föltétlenül fokozza a feszültséget az olvasó tudatában, „izotópiatörést” idéz elő, s ekképpen válik központi stilmává (244). R. MOLNÁR EMMA stíluskontúrokról beszél, ám ezek a kontúrok, ahogyan halad előre az elemzésben, egyre határozottabbá válnak, és elemzése végén – hol felhasználva a korabeli kritikákat és elismeréseket, hol függetleníve magát azoktól – egy viszonylag tárgyilagos képet kapunk Gulácsy Irén „nyelvi, stílusbeli karakteréről”. Mint jogosan megállapítja, a regény íróőjének munkájához „már a választott téma horderejéhez méltó (...) »épített«, jó értelemben véve feldúsított nyelvi eszköztárból kell hozzálatnia” (245). ROZGONYINÉ MOLNÁR EMMA érdeme, hogy műelemzőképessége révén sikerült ezt a gazdag nyelvi eszköztárat az olvasóval érzékeltetnie. Csak ízelítőként néhány nyelvi, stílári érdekesség a regényből a dolgozat szerzőjének tolmácsolásában. Gulácsy Irén szereti a nyelvi ékesítettséget, mely a metaforákban, különböző alakzatok halmozásában nyilvánul meg, szereti az archaikus, tájszavak használatát, gyakoriak a regényben az indázó szecessziós szerkezetek és motívumok. Németh László barokkos költőnek tartja Gulácsy Irént, de – mint mondja – barokkossága nem akadémikus jellegű. R. MOLNÁR EMMA is úgy látja, Gulácsy nyelvén valóban fellelhetők a barokk stílus jegyei, melyek a hatni akarás, az érzelmelet felkeltő és erősítő hatás célját szolgálják, hiszen erre szűksége is van az íróőnek, mert a regény cselekménye „a csatamezőn harcoló vitézek”-ről szól.

Ebben a kötetben KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES dolgozata már a második, mely Németh László *Gyász* című regényével foglalkozik, természetesen egészen más megközelítésben, mint ahogyan azt KOCSÁNY PIROSKA dolgozatában láthattuk. KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES Németh László írói névadásának és névhasználatának a módozatait, módszertani vonatkozásait vizsgálja („... Én az Örsike nénéd vagyok...” Egy módszertani kísérlet az írói névadás és névhasználat vizsgálatához Németh László *Gyász* című regénye alapján”, 257-267), s e tekintetben – témáját tekintve és intertextuálisan is – HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET tanulmányának ikertestvére.

KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES a *Gyász* című regényben található névrendszert KÁROLY SÁNDOR jelentésfogalmának (*Általános és magyar jelentéstan*, 1970.) hat jelentéstípusának alapján vizsgálja, természetesen a hat jelentéstípuson belül – a regényben használt nevek jellegzetességeitől függően – ezeket árnyalja, finomítja. A denotatív jelentésen belül a tulajdonnév említése helyett különböző köznévi jelölést használ az író, például: *egy rendes polgárember*, *egy gazdalegény*, *vörös hagymásné* stb., mely lehetővé teszi azt is, hogy köznévi jelöléssel csoportokat nevezzen meg az író. A dolgozat szerzője a szintaktikai jelentés két jellegzetes használatát különbözteti meg, az egyik a keresztnévek előtti névelőhasználat, például: *a Zsófi*, *a Kati*, de *a kis Kurátor Zsófi-féle* szerkezetben a névelő használata szabályos, a másik pedig a birtokos személyragozás, például: *Zsófi*, *szegény Zsófikánk*, *ez a kis fiatalasszony* stb. A lexikológiai jelentés tág lehetőséget nyújt a különböző szinonimák használatára. A műfaji jelentés sok rokon vonást mutat a szintaktikai jelentéssel. A nyelvrétegbeli jelentés a szóban forgó korszak jellemzője, például: *Hangya*, tudniillik szövetkezet, *Takarék* stb., vagy társadalmi különbségekre utal, például: *szolga*, *béres*, *nemzetes asszony* stb.

„Végső tanulságként azt szeretném leszögezni – mondja KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES –, hogy tulajdonnevek és a köznévi jelölők nem egy lajstrom egyedeiként hor-

doznak információt, azaz stilisztikai értéket, hanem rendszerszerűségükben, felhasználásuk módjában, gyakoriságukban, a hangulat változását mutató variációkban, valamint a mű cselekményének helyhez és időhöz kötésében” (267).

Szaktabelieken kívül bizonyára kevesen olvasták és kevésbé ismerik Szentkuthy Miklós színes és különleges prózáját. Most TOLCSVAI NAGY GÁBOR „A párhuzamos ellentét jelentéssztisztikája Szentkuthy Miklós prózájában, *Fejezet a szerelemről*” (1936.) című regényének elemzése alapján próbálja azt a hézagot kitölteni, amelyet a korabeli felemás kritika és az azóta is tartó húzódozó, gyanakvó értékelés hagyott maga után (268-269). TOLCSVAI NAGY GÁBOR a szövegértelmet egy tematikai és konceptuális hálónak tartja, amelyben a hallgató vagy az olvasó ezzel a hálóval interakcióba lép, és ezáltal érti meg (vagy véli megérteni) azt a közlést, amely a nyelvi megnyilatkozásban foglaltatik (269). Szentkuthy – Proust, Woolf, Joyce műveihez hasonlóan – a regény elbeszélő szerkezetének megbontja a lineáris rendjét, tehát – állapítja meg TOLCSVAI NAGY – a különböző időben történeteket nem lineáris sorrendben adja. A *Fejezet a szerelemről* szerkezetében Szentkuthy gyakran él a történetelbeszélésben a megszakítottságok alkalmazásával, laza asszociációk és intellektuális kitérők, esszéisztikus részek beiktatása jellemzik a történetelbeszélést, és mint a „fejezet” szó is utal erre, a történetnek csak egy-egy fejezetét, részét adja az író a hallgató, az olvasó tudtára (270). TOLCSVAI szerint Szentkuthy szeret metaforizálni, olykor-olykor elég szokatlan metaforákat alkalmaz. Erre vonatkozóan a tanulmány szerzője beszédes példákkal illusztrálja megállapításait, és elemzése során, melynek keretét a guelfek és ghibellinek, azaz a pápa és a császárság harca adja, mesteri módon alkalmazza a különböző tanulmányaiban kifejtett elgondolásait. Alapelve „a felülről lefelé építkezés”, koncepciója mögött ott munkál a kongnitivizmus gondolata, elemzésében érvényesíti a szociokulturális tényező szerepét, nem beszélve az összehasonlításról, mely az emberi kognitív műveleteknek egyik igen fontos aspektusa. TOLCSVAI NAGY GÁBOR elemzésében külön kiemeli a Szentkuthy-regény egyik igen lényeges jellegzetességét, az állandó párhuzamos ellentétezt, amely a dolgok, jelenségek leírásában a jelentéstanilag egymástól távol eső kognitív jelentésaspektusok kapcsolatba hozásával jön létre (277), s amely – TOLCSVAI NAGY megállapítása szerint – a *Fejezet a szerelemről* alapvető szemantikai eljárása. Aki még nem ismeri Szentkuthy prózáját és meg akarja ismerni, ebből az elemzésből ízelítőt kaphat arra vonatkozóan is, hogy az irodalom- és nyelvtudomány legújabb eredményeit mesteri módon kiaknázó módszertan miként adhat ösztönzést egy különleges írói világszemlélet megismerésére.

8. A tanulmánykötet utolsó, harmadik nagy fejezete (*Más stílusrétegek, műfajok stb. stilisztikai vizsgálata*, 281-364) hét, viszonylag terjedelmes tanulmányt foglal magában. A sort TOLCSVAI NAGY GÁBOR Babits: *Kölcsey* című esszéjéről szóló tanulmánya nyitja meg (283-294). Aki ismeri TOLCSVAI NAGY GÁBOR eddigi színes és szerteágazó tudományos tevékenységét, azt az olvasót nem lepi meg munkáinak, tanulmányainak nagyfokú elméleti beállítottsága, amiről ebben a tanulmányban is meggyőződhetünk. TOLCSVAI NAGY GÁBOR stílus iránti érzékére vall az a mód, ahogyan a Babits-esszéiben, mely a *Keresztül-kasul az életemen* című kötetből való, megközelíti a stílus lényegét. Szó szerint ezt írja: „Elemzésünk kiindulópontja szerint Babits a Kölcsey-féle klasszicista retorizáltságra játszik rá úgy, hogy nem egyszerű stílusutánezatot ad, hanem stílusközeliséget, (az intertextualitás mintájára) interstilizáltságot, vagyis meghatározásszerűen: a saját aktuális

stílus és az abba beépített más stílus(ok) szövegbeli összjátékát. Azaz, miközben a szöveg témája Kölcsey, aközben egyidejűleg a szöveg stílusa ikonikusan leképezi Kölcsey stílusát” (283). Ehhez a világos célkitűzéshez nem kell különösebb magyarázat, ehhez a szinte axiómaszerű kiindulóponthoz csupán annyit tehetünk hozzá, hogy nem nagyon részletezhetjük a tanulmány szerzőjének ezt az igen tanulságos, új szempontú elemzését, de néhány mozzanatát mégis ki kell emelnünk. Ha nem említené vagy nem említette volna az intertextualitásnak az elemzést meghatározó voltát, ezt akkor is nyilvánvalóvá tette volna a *Bergson filozófiájának* az említésével vagy *Kant és az örök béke*, *A magyar jellemről* című jelentős tanulmányok felidézésével. Az elemzés során gazdag szakirodalom kíséretében érzékelteti a stílusfogalom összetettségét (pragmatikai, kognitív szemléletmód, nem is beszélve a szövegközpontúságról vagy az intertextualitásról, a szociokulturális megalapozottságról stb.).

Elemzésében a Jauss-féle modellre támaszkodik (az első és második olvasás szerepe), magának a szövegnek vagy a szöveg részének a megformáltsága hozzájárul a szöveg értelmének feltárásához, a megformáltság pedig a szöveg összetevője, amolyan tematikai és konceptuális háló (284). A szöveg megformáltságát az esszé alapegységei, a bekezdések és ezek egymásutánisága adja, de ezek a bekezdések a Kölcsey név jelentését idézik emlékezetünkbe, s a név azonosul a nemzettel, az irodalmi és politikai cselekvéssel és minden egyes alkalommal ezek a bekezdések „újraértelmezik Kölcseyt” (288). Az a mód pedig, ahogyan ezek a bekezdések kapcsolódnak egymáshoz (szám szerint tizenegy) a szöveg dialogicitásának a mutatói, amely (tudniillik a dialogicitás) a stílus egyik alapvetően fontos alkotóeleme. Érdemes megfigyelni TOLCSVAI NAGY GÁBOR elemzésének módszertanát: egy-egy elméleti megállapításának vagy szakirodalmi utalásnak a beiktatása a saját elemző szövegében, mindig új lendületet ad az elemzés menetének. Nem érdektelen ebből az elemzési módszeréből tanulni.

RAISZ RÓZSA Márai Sándor *Füves könyvéről* szóló tanulmánya („Szövegtípus, szövegszerkezet és retorizáltság”, 295-311) egyéb más kiemelkedő jellegzetességei mellett, a magyar irodalmat szinte napjainkig jellemző retorizáltságnak egyik figyelemre méltó munkája. Ha végigtekintünk Márai gazdag életművén, amire RAISZ RÓZSA értelemszerűen utal is, akkor igazat kell adnunk Márai méltatóinak és kritikusainak – elsősorban magának az írónak és jelen esetben RAISZ RÓZSÁnak is –, hogy Márai szeretett morálizálni, erkölcsről, művészetről, filozófiáról gondolkodni és az olvasóit tanítani. S mint-hogy a *Füves könyv*ben elsősorban rövid szövegek találhatók, így érthető a dolgozat szerzőjének megállapítása, hogy a *Füves könyv* darabjai műfajilag a maximák közé sorolhatók (296). RAISZ RÓZSA KOCSÁNY PIROSKÁnak a mondás szövegtani vizsgálatára utalva (lapalji jegyzet, 311) úgy véli, hogy azok a műfajelméleti és szövegtani jellegzetességek, amelyeket KOCSÁNY PIROSKA állapít meg, illenek a *Füves könyv* darabjaira is (297). Márai monográfusai és méltatói egyöntetűen azt vallják – és ugyanígy vélekedik a dolgozat szerzője is –, hogy a *Naplók* és a *Füves könyv* gondolatai valóságos „kommunikációs viszonyban” vannak egymással.

A Márai-könyv címe föltétlenül emlékeztet az úgynevezett régi füves könyvekre, melyek a „test nyavalyáit” kívánták gyógyítani, ám jelen esetben a cím „metaforizáló jellegű”, itt nyilván etikai normák betartásáról, „betartatásáról” van szó, hogy az ember megőrizhesse belső függetlenségét, lelki nyugalmát (298).

RAISZ RÓZSA találóan állapítja meg, hogy a *Füves könyvben* a címek egytől-egyig -ról, -ről raggal szerkesztett rövid és hiányos mondat alakú formában jelennek meg, és meglehetősen változatos mondattani felépítésűek. Nyelvi vonatkozásban ez föltétlenül a *Füves könyv* egységét is biztosítja. Magát a művet RAISZ RÓZSA egyébként is összefüggő irodalmi műnek tartja, az egyes szövegek lineárisan, láncszerűen kapcsolódnak egymáshoz, természetesen szemantikai, sőt grammatikai elemek is segítik ezt a kapcsolódást (301). A párhuzam, az ellentét, az ismétlés a retorizáltságnak a jelei, magát az egész művet a retorikai megoldások jellemzik (303-304).

A tanulmány szerzőjének jó érzékére és megfigyelőképességére utal az a mód, ahogyan a Márai-szöveg tartalmi-logikai kapcsolatait vizsgálja. Ennek a kérdéskörnek a bemutatásában BÉKESI IMRE konstrukciótípusai szolgálnak mintául a szerző számára (*de – mert, ezért és mert – de, nem – hanem – ezért* stb., 305-308).

RAISZ RÓZSA végkövetkeztése az, hogy a Márai-kötet egységes, jól megkomponált szépirodalmi mű, lineáris kapcsolódásai és stílusbeli egysége is összefüggővé teszi. Magát a stílust nagyfokú retorizáltság jellemi, Márainak ez az alkotása szervesen beletartozik az életművébe.

Már többször szóba került az eddig bemutatott dolgozatokban a retorizáltság kérdése, ami – ismerve a magyar irodalom erre irányuló hajlamát – korántsem véletlen. CZETTER IBOLYA is Márai egyik publicisztikai írásában a retorizáltság és a szövegalkotás módozatait veszi szemügyre („Szövegalkotás és retorizáltság Márai Sándor *Búcsú* című publicisztikai írásában”, 312-316). A tárcza az egykori Pesti Hírlap Vasárnapi krónika fejcím alatt jelent meg a hasonló jellegű írásokkal 1936 és 1943 között. CZETTER IBOLYA a *Búcsú* című rövid tárcát – legfőbb jellegzetességeként – „következetesen szerkesztett, a retorika tanításainak mélyreható ismeretéről tanúskodó remekmű”-nek tartja (313). Ezt a megállapítását támasztja alá egyrészt azzal, hogy kiemeli Márai klasszicizáló nyelvhasználatát és ahogyan – a szónoki beszéd klasszikus szerkezetének megfelelően – például bemutatja magának a Vasárnapi krónikának szintén a klasszikus retorika szabályai szerinti tagolódását. TOLCSVAI NAGY GÁBOR megállapításaira támaszkodva CZETTER IBOLYA a *Búcsú* szövegszervező elvét „gondolatritmusos szerkezeti újrakezdésben” látja, és úgy véli, hogy „a retorikai szerkezet (...) túllép eredeti hatókörén: az ismétlések, ellentételezések és párhuzamosságok a kompozíció központi szervezőelvé válnak” (315).

Fontos jellegzetessége a Márai-tárcza belső szerkesztésének az ismétlés, a feszítés és oldás, az író – mondja a tanulmány szerzője – a tételmondatot továbbépítő módon variálja; grammatikai és szemantikai változatait alkalmazza az eredeti szerkezetnek és kontextusnak (315).

Higgadt, nyugodt, letisztult, tömör nyelvhasználat és stílus jellemzi Márai írásművészetét. A *Búcsú* című tárcát olvasva egy erőteljes Európa iránti nosztalgia érződik ki Márainak ebből a rövid írásából. Ennek érzékeltetése CZETTER IBOLYA hozzáértő elemzésének az érdeme.

Az „útleírásirodalom néhány műfaji jellemzőjének szemléltetésére” vállalkozik R. MOLNÁR EMMA „Útjegyzetek elemzése (Elek Artúr írásai alapján)” című dolgozatában (317-329). A szokványos irodalmi meghatározásokat mellőzve (lásd a *Világirodalmi Lexikon* megfelelő címszavát), melyekre R. MOLNÁR EMMA ugyan hivatkozik, az útjegyzet műfajilag az epikus-lírai alkotások közé sorolja, szövegtípusát tekintve pedig

strukturális kategória, melyben szervezőelvként az ellentét dominál (318). Ezek az útijegyzetek, lírai útirajzok voltaképpen laza szerkezetű szövegegyüttesek, személyes jellegű vallomások, a 20. századi magyar irodalom egyik igen kedvelt műfaja (319-320). A szerző az Elek Artúr-féle útirajz egyik sajátos vonását abban látja, hogy az útirajzban szereplő címek a művet hitelesítik abban az értelemben, hogy közvetve vagy közvetlenül igen gyakran valóságos helyre utalnak, a *Dinkelsbühl* például közvetlenül, *A gondola* pedig közvetve. R. MOLNÁR EMMA voltaképpen e két cím összehasonlítása révén mutatja be azokat a „nagy élettényeket”, melyek a múltat és a jelent, a közösséget és az egyént, az örömet és a bánatot; a háborút és a békét, az ifjúságot és az öregséget jelentik (320-325). Ezek köré az ellentétek köré (a múlt és jelen seregszemléje) csoportosítható az az élménysorozat, mely R. MOLNÁR EMMA elemzése nyomán kibontakozik az olvasó előtt.

SZABÓ ZOLTÁNra hivatkozva a szerző úgy látja, hogy a művészettörténész-íróra „hatott az érzetkultusz, a szecesszió, az impresszionizmus, azok nyelvi megjelenítése, az érzéki benyomások átadásának vágya” (325), ez határozza meg útirajzainak szöveg- és stílusbeli jellegzetességeit is. Elek Artúr útirajzainak hangulatát – állapítja meg a tanulmány szerzője – gazdag színvilágával teremti meg (fekete, fehér, kék, zöld, sárga, szürke, barna stb.), de a hangulatkeltésben nagy szerepe van a csendesség érzékeltetésének is.

Nem sok író van a 20. századi magyar irodalomban – az egy Kosztolányi kivételével – aki többet foglalkozott volna anyanyelvünk rejtelseivel, „csínytevéseivel”, mint az „enciklopédikus” igényű és tudású mester, a „mindenes” szerepére vállalkozó Németh László. Ezeket a gondolatokat FÜLÖP LAJOS tanulmányából ragadtam ki, aki írásában a „nyelvbresztő” és stílusművész Németh Lászlót mutatja be („Németh László nyelvisztiztikai műhelyéből”, 330-339). A szerző korántsem a teljesség igényével felsorolja azokat a tanulmányokat, amelyek a neves író nyelv-művészetével, stílusával, szerkesztési sajátosságaival foglalkoznak, bizonyítva azt, hogy „életrajzi írásaiiban, műhelytanulmányaiban, tudománytörténeti esszéiben, írói arcképeiben, a fordításról vallott nézeteiben” (331) voltaképpen benne foglaltatnak „nyelvbölcseleti, nyelvvédő és nyelvfejlesztő” eszméi és elgondolásai. Amikor a neves író a magyar nyelv jelleméről, kifejezőerejéről beszél – hangsúlyozza FÜLÖP LAJOS –, akkor elsősorban anyanyelvünk tömörségét, takarékoságát és szintetikus jellegét emeli ki, nevezetesen a magyar nyelvnek azt a jellegzetességét, amely a gondolatot a maga egészében kívánja rögzíteni (332). FÜLÖP LAJOS színes seregszemléje érzékelteti Németh László véleményét a magyar nyelv további sajátos vonásairól: a névragozás huszonhét esetében a neves író nyelvünk erejét, az igeragozásban a cselekvés különböző mozzanatainak az árnyalt kifejezési módozatait látja. Németh László fordításról vallott felfogásából és ilyen jellegű műhelytanulmányaiból ma is nagyon sok hasznos megállapítása felhasználható, de megszívlelendők a nyelvbölcseleti írásaiból levonható tanulságok is, vagy a nyelv-művelésről a nyelvtisztításról – hogy ne fulladjon purizmusba – azt állítja hogy azt „nyelvbresztésnek” kell kiegészítenie (334).

Az irodalomtörténet megállapításaira hivatkozva, FÜLÖP kiemeli azt a fontos tény, hogy Németh László írásművészetét nagyfokú intellektualitás és erős gondolatiság jellemzi, ami természetesen kifejezésre jut stílusában is, nem kevésbé szövegszerkesztési módozataiban, amit Babits – „a nagy ellenfél” – Németh László intellektualitását jellemezve, úgy fejez ki, hogy „(...) stílusa szereti ránk villogtatni gondolata fényét” (336).

Kifejezőeszközeinek megválasztásában – mutat rá FÜLÖP – Németh László szereti a rövid jelképszerű címadást (*Gyász, Bűn, Iszony, Irgalom*). Jellegetes stilisztikai eljárás-ként említi FÜLÖP LAJOS Németh László úgynevezett beékelő stílusát, az írásjelek tömörítő funkcióját, a szóképek közül a megszemélyesítést és a szinekdochét.

Természetesen ez a Németh László nyelvi-stilisztikai műhelyében tett barangolás egy ilyen áttekintésben csak foghíjas lehet, de utalhatnánk a műveiben használatos más stíluseszközeire is, például a nyelvjárási elemek felhasználására, vagy megemlíthetnénk a ritmuselméletről szóló kitűnő munkáját, melyet FÜLÖP LAJOS megfelelő módon méltat is, ám ez a foghíjasság pótolható, ha az olvasó nem sajnálja a fáradságot, és elolvassa FÜLÖP LAJOSnak ezt a színes, jól felépített értékelő áttekintését.

A szövegteni és a stilisztikai stúdiumok sorában az utóbbi időben egyre gyakoribbak a tudományos művek szöveg-, stílus- és mondat szerkezeti vizsgálódásairól szóló tanulmányok. KABÁN ANNAMÁRIA elkötelezett kutatója ezeknek a területeknek. A kötetben közreadott „Tudományos művek szöveg- és mondat szerkezeti vizsgálata” című tanulmányában (340-350) – mely szorosan kapcsolódik előző ilyen jellegű munkáihoz (lásd például: „A magyar tudományos stílus a kezdetektől a felvilágosodás koráig” című kandidátusi értekezésének módosított változatát és az értekezéshez csatolt bibliográfiát) – három növényélettani szöveg stílus- és szövegépítkezési módját vizsgálja (341), melyek közül az egyik par excellence szaktudományos munka, a másik kettő közül az egyik egyetemi tankönyv, a harmadik pedig a gimnáziumok első osztálya számára készült. KABÁN ANNAMÁRIA felhívja a figyelmünket arra, hogy a három növényélettani szöveg között szövegszerkesztési tekintetben lényeges különbségek vannak. A szigorúan szaktudományos szövegben (Frenyó Vilmos: *Növényélettan I.* Budapest, 1959.), valamint az egyetemi tankönyvben (Szalai István: *Növényélettan I.* Budapest, 1974.) „a legfőbb szövegösszetartó erő a szemantikai kapcsolat, amely a szöveg mélysztílusán húzódik” (342). De a szerző nyomban figyelmeztet arra is, hogy a két szöveg között lényeges különbség is van, ami abban összegezhető, hogy a szaktudományos szövegben hiányoznak a grammatikai kapcsolóelemek (342). Viszont ugyanez a szemantikai kapcsolat az egyetemi tankönyvben is a szöveg mélysztílusán jelenik meg, de grammatikailag kifejtett formában az anaforikus, illetve kataforikus névmások és más igei személyragok és birtokos személyjelek jelölik a szemantikai összetartozást, a gimnáziumi tankönyvben (Hortobágyi Tibor: *A növény élete és környezete. A gimnáziumok I. osztálya számára*, Budapest, 1961.) ennek még explicitebb formái jelennek meg.

Szövegstratégiai szempontból is különbségek találhatók a három szöveg között. A szaktudományos szövegben ez a stratégia érvelő, az egyetemi tankönyvben főleg leíró és érvelő, mint ahogyan az előbbiben is vannak leíró részek, a gimnáziumi tankönyvben pedig elsősorban tanácsoló szövegstratégia a jellemző (342). Igen fontos a szerzőnek egy másik megállapítása is, mely szerint a leíró szövegrészekben a mondategységek közötti viszonyok nem írhatók le a hagyományos mellérendelő kapcsolatokkal, ezeknek a viszonyoknak a pontos megállapítása csak a mondatok aktuális tagolódásának figyelembevételével valósítható meg, mégpedig a FRANTIŠEK DANEŠ-féle lineáris progresszió alapján, melynek lényegét a szöveg egymást követő mondatainak a témája és a rémája közötti kapcsolat törvényszerűségei határozzák meg (343). Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az aktuálisan tagolt mondat (funkcionális mondatperspektíva) rémája témaként ismétlődik meg a következő mondatban. KABÁN ANNAMÁRIA mindezeket a megállapításait pél-

dákkal világítja meg és igen részletes statisztikai adatokkal támasztja alá a mondat egységek közötti viszonyokról kifejtett elgondolásait is.

Az illúzióteremtés egyik legmindennapibb eszközeként a politikai retorika, a public relations és a szórakoztató eszközök mellett napjainkban minden bizonnyal a reklám foglalja el a legelőkelőbb helyet. RÓKA JOLÁN, aki a nemverbális és vizuális kommunikáció, valamint a politikai imázsteremtés egyik neves hazai szakértője és művelője, most a reklámról és annak történeti távlatairól számol be „A reklámról történeti távlatokban (A két világháború közti vizuális reklám néhány stílusfogásáról”, 351-364) (és 365-373 reklámképek és szövegek a két világháború közötti időszakból) című tanulmányában. A szerző a reklámot a pszeudoesemény egyik tipikus, rafinált változataként mutatja be, melynek funkciói közül lényegesnek tartja a nevelő, felvilágosító funkciót, de napjaink reklámjai nagyon értenek a manipulációhoz is (351-352). RÓKA JOLÁN a reklám történetében három korszakot különböztet meg; az első korszak a legrégebbi időktől a 18. század közepéig tart, a második az 1700-as évektől a 20. század elejéig, a harmadik pedig a 20. század elmúlt hat-hét évtizedét foglalja magában (352). A reklámtevékenységgel kapcsolatos kutatások szorosan kapcsolódnak a kommunikációelméleti vizsgálódásokhoz, a reklám állandó kísérő-elemei „a képi imázs, a logo, az embléma, a színhatások, a hirdetés” (353). A szerző a reklámot és a hirdetést élesen elhatárolja egymástól, és amint megállapítja „a reklám és a propaganda összhatásukban szimbolikus üzenetértékűek, míg a hirdetés elsősorban informatív” (353).

A babiloniai agyagtáblák felirataitól, melyek legkülönbözőbb dolgokat ajánlanak a néző figyelmébe, a reklám – főleg a könyvnyomtatás feltalálása óta – nagy utat tett meg a napjaink ultramodern reklámkészítés technikájáig. Nem csupán a verbális és nonverbális kommunikációs tevékenység, hanem művelődéstörténeti szempontból is nagy jelentősége van annak az árnyalt és pontos – sok technikai és más jellegű adatot tartalmazó – elemzésnek, melyben RÓKA JOLÁN igen gazdag nemzetközi és hazai szakirodalom ismeretében tárja az olvasó elé a reklámtevékenység kialakulását és konkrét, fejlődő stílusfogásait. A két világháború közötti reklámtevékenységre vonatkozó konkrét stíluselemzését a szerző az *Új idők* című szépirodalmi, művészeti folyóiratban található reklámok alapján végzi el, melyek a legváltozatosabbak és tipográfiaiilag legszemléletesebbek a kor színvonalának és ízlésének megfelelően.

Egyetérthetünk RÓKA JOLÁNNak e kitűnő elemzést összegző megállapításával, hogy „a reklám vizuális kultúránk meghatározó részévé vált (...), hétköznapiaink szinte minden percében hat ránk, s e hatás akarva-akaratlanul beépül tudatunkba, formálja ízlésünket, s ezáltal egyéni stílusalakító tényezővé válik” (363). Ehhez a szép, kerekded megállapításhoz csak annyit tennék hozzá, hogy ízlésünk formálásában a mai reklámok nem mindig a legpozitívabb tényezők. Ez természetesen nem RÓKA JOLÁN kitűnő dolgozatának a hibája.

9. Viszonylag részletesen, de mégiscsak vázlatosan áttekintettük – külön-külön – e huszonhat tanulmány legfontosabbnak vélt megállapításait. E tanulmányok szerzői szakmai illetékességéről tanúskodnak, mindahányan felfogásuknak, szemléletmódjuknak megfelelően foglalták írásba a szóban forgó írásműről kialakított véleményüket. Ha most mégis a tanulmányok szemléletmódját, a vizsgált jelenség megközelítésének mikéntjét hozom szóba, ezt korántsem a számonkérés szándékával teszem. Ugyanis nyilvánvaló, hogy egy tanulmánykötet huszonhat szerzőjétől és a szerkesztőjétől azonos szemléletmód-

dot számon kérni, enyhén szólva nem nagyon tekinthető tudományos és etikus eljárásnak, még abban az esetben sem, ha az olvasó és a kötet méltatója nagyon is jól tudja, hogy a legalapvetőbb elméleti és módszertani kérdésekben egy viszonylag azonos felfogást valló kutatócsoport munkájáról van szó. Tehát nem elmarasztalásról van szó, sőt ellenkezőleg. Én ebben a vonatkozásban a viszonylag egységesnek mondható felfogás (hangsúlyozom a viszonylagosság fogalmát!) árnyaltabbá tételét látom. Azok a felfogásbeli különbségek, amelyek az egyes tanulmányokban valóban megfigyelhetők, nem veszélyeztetik és nem feszítik szét a kutatócsoport stilisztikai stúdiumokra vonatkozó felfogásának a határait, ezek a különbségek még nagyon jól megférnek az áhított egység határain belül, itt valóban csak arról van szó, hogy az egységen belül a *varietas delectat*.

A megközelítési módnak és a szemléletnek a változatossága és sokfélesége – amiről SZATHMÁRI is *Bevezetésében* oly meggyőzően szól – föltétlen pozitívuma a kötetnek, hiszen – újból SZATHMÁRIT idézve – a megközelítési mód és a szemlélet „sokfélesége” „a stilisztika kiszélesedését és sokrétűvé válását” jelenti (10). De a szemléletmódon túllépve ezeknek az eltéréseknek, ennek a sokféleségnek a magyarázata a vizsgált műfajok eltérő voltában is keresendő, és nem elhanyagolható az íróknak, költőknek a művészetéről vallott igencsak eltérő felfogása sem, ami stílusukra is rányomja bélyegét.

Ha csupán a Stíluskutató csoport eddigi eredményeit vesszük figyelembe, akkor is – önteltség nélkül elmondhatjuk – a magyar stilisztikai kutatások elindultak a felfelé vezető úton. A *Stilisztika és gyakorlat* című kötet szemléletében szélsőségektől mentesen korszerű alkotás, támaszkodik a „tegnap” hagyományaira, ahol erre alkalom kínálkozik ott ezeket hasznosítja, a „ma” legmodernebb és legújabb tudományos szemléletének ismeretében és a „tegnap” hagyományainak birtokában új egységre, új szintézisre vállalkozik.

Futólag már említettük a stilisztika, a stílus „sokféleségét”, sokrétűségét, azt tudni illik, hogy mind a stilisztika, mind a stílus több fontos összetevőnek az egységeként fogható fel. Ebben a vonatkozásban cáfolhatatlanul elsőrendű szerepe van a korszerű stilisztika, stílus megalapozásában a szövegnyelvésznek (szövegtannak) vagy akár a szemiotikai textológiának, ma ez a tudományterület képezi a maga igen szerteágazó diszciplináris kapcsolatrendszerével a stilisztika legszilárdabb alapját. Erre a szilárd elméleti alapra épül ennek a tanulmánykötetnek minden egyes darabja, ezekben a nyelvi-stilisztikai elemzésekben a szövegközpontúság a legfontosabb kohéziós erő, azaz a szövegközpontúság elvén nyugszanak a tanulmánykötet elemzései.

Nehéz lenne számba venni, hányféle stílusmeghatározás forog közkézen a különböző tudományos berkekben. A stílus fogalmát illetően ma beszélnek deviációról vagy anomáliáról, viszonyfogalomról vagy manipulációról, választási lehetőségről vagy stílus-kombinációról, referenciáról vagy intertextualitásról, kognitív vagy pragmatikai tényezőkről, kontextualitásról vagy a HALLIDAY-féle gradációról stb., de egy dolog biztos. A gyakorlat azt mutatja, hogy stilisztikai elemzésekben, ma már nem mellőzhető a szövegközeliség, nem hagyhatók figyelmen kívül a szövegek közötti viszonyok, magyarán szólva: számolnunk kell az intertextualitással.

Ha most példákkal akarnók bizonyítani az intertextualitás elvének érvényesítését ebben a tanulmánykötetben, akkor túlzás nélkül mind a huszonhat szerző nevét fel kellene sorolnunk. A továbbiakban sem kívánunk nevekkal példázódní, midőn a stílusfogalom más összetevőire (dialogicitás, kognitív, pragmatikai, kontextuális, szociokulturális

stb. mozzanatok) utalunk. Ezzel kapcsolatban csak annyit jegyzünk meg, hogy a stílus-elemzésben egy-egy új aspektusnak az érvényesítése szélesíti, elmélyíti, árnyalja a vizsgálódást. Viszont azt is el kell mondanunk, hogy a stilisztikai elemzésekben egyik elemzési szempontot kiragadni és azt egyedüli üdvöztőnek kikiáltani, azaz abszolutizálni – a nyelvi valóság elferdítéséhez vezethet. Ebben az esetben helyeselhető eljárás az *is-is*, mindegyik szempont a maga módján és a maga helyén az elemzendő mű jellegétől függően.

Még egyszer visszatérve a szemlélet- és megközelítési módok sokféleségére, ez a tanulmánykötet színvonalát, az ezzel párosuló tudományos igényességet egyáltalán nem veszélyezteti. A huszonhat szerző mellett egy másik huszonhat kutató ezeket a műveket egészen bizonyosan másképpen elemezte volna, mert igazuk van a régieknek: „duo si faciunt idem, non est idem”. Ne bánkódjunk a szemlélet- és megközelítésbeli különbségek miatt, tartsuk tiszteltben a szerzők tudományos felfogását, mert a szemléletmódok különbözősége ellenére – ez a tanulmánykötet is ékesen bizonyítja – a magyar stilisztikai vizsgálódások ügye jó kezekben van.

Jegyzetek

1. FÁBIÁN – SZATHMÁRI: 1989. = FÁBIÁN PÁL – SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Tanulmányok a századforduló stílusátörékvéseiről*, Budapest.
SZATHMÁRI: 1996. = SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Budapest.
SZATHMÁRI: 1998. = SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Stilisztika és gyakorlat*. Budapest.
SZATHMÁRI: 1997. = SZATHMÁRI ISTVÁN: *Stilisztika, magyar stilisztika anno 1997. MNy. 94. 3. 1998. 369-393.*
MÁTÉ: 1997. = MÁTÉ JAKAB: *Új szempontok és távlatok a stílus- és a stilisztikai kutatásokban, Nyr. 121. 3. 1997. 347-358.*
2. BENCZE: 1996. = BENCZE LÓRÁNT: *Mikor, miért, kinek, hogyan? Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban I-2.* Budapest.
SZABÓ: 1988. = SZABÓ ZOLTÁN: *Szövegnyelvészeti és stilisztika*, Budapest.
TOLCSVAI NAGY: 1996. = TOLCSVAI NAGY GÁBOR: *A magyar nyelv stilisztikája*, Budapest. *Helikon*, 1988. 3-4.
3. SZATHMÁRI: 1994. = SZATHMÁRI ISTVÁN: *Stílusról, stilisztikáról napjainkban*, Budapest.
SZATHMÁRI: 1995. = SZATHMÁRI ISTVÁN: *Három fejezet a magyar költői stílus történetéből*, Budapest.
TOLCSVAI NAGY: 1995. = TOLCSVAI NAGY GÁBOR (szerk.): *A stílus diszkurzív elmélete*, *Helikon*, 3.
SZATHMÁRI: 1996. = SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): i. m.
TOLCSVAI NAGY: 1996. = TOLCSVAI NAGY GÁBOR: i. m.
BENCZE: 1996. = BENCZE LÓRÁNT: i. m.

Máté Jakab

Szerkeszti

VASS LÁSZLÓ

1. BIBLIOGRÁFIÁK

1.1. BIBLIOGRAPHIE LINGUISTIQUE DE L' ANNÉE (= BL) 1995

A korábbi kötetek szöveggalattással kapcsolatos adataihoz lásd: *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 199-104 – itt található a BL olvasásának céljára szolgáló útmutató is; *Szemiotikai szövegtan 3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 215-221; *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 177-183; *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 297-304; *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1995. 331-352; *Szemiotikai szövegtan 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1996. 311-322; *Szemiotikai szövegtan 10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1997. 235-249 és *Szemiotikai szövegtan 11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1998. 323-334.

2.3. Text linguistics – Linguistique de texte

- 4381 Brinker, Klausz: *Textlinguistik*. – Heidelberg : Groos, 1993. – 48 p. – (Studienbibliographien Sprachwiss. ; 7) | *InfoDaF* 22/2-3, 1995, 167-170 Britta Hufeisen.
- 4382 Discourse analysis. – *Lab* 11, 1995, 39-43; 129-135; 270-276; 397-400.
- 4383 Adam, Jean-Michel: *Éléments de linguistique textuelle ...* – Liège, 1990 | BL 1993, 3613 | Cf. 4486.
– *Advances in spoken discourse analysis*. — 1092.
- 4384 Andersen, Flemming G.: Forms and functions of repetitions in discourse : towards a taxonomy. – [310], 117-136.

- 4385 Ariel, Mira: *Accessing noun-phrase antecedents*. — London, 1990 | BL 1993, 3615 | SEz 17/4, 1992, 85-88 Liljana Grozdanova.
- 4386 Aschenberg, Heidi: *Eigennamen im Kinderbuch ...* — Tübingen, 1991 | BL 1991, 3335 | BNF 29-30/2, 1994-95, 209-211 Friedhelm Debus.
- 4387 Beaugrande, Robert de: Text linguistics. — [5351], 536-544.
- 4388 Begemann, Petra: *Poetizität und Bedeutungskonstitution ...* — Hamburg, 1991 | BL 1992, 4057 | Mu 105/1, 1995, 88-90 Eberhard Ockel.
- 4389 Bračič, Stojan: Die Valenz als Textgrammatische Kategorie. — *Ling* 34/1, 1994, 47-55 | Slvn. ab.
- 4390 Bračič, Stojan: Zu einigen textgrammatischen Aspekten der Unterscheidung von monologischen und dialogischen Texten. — [203], 15-18.
- 4391 Brend, Ruth M.: On distinguishing theme and topic : some assistance from Madison Avenue. — *LACUS* 21, 1994 (1995), 5-9.
- 4392 Brès Jacques: L'actancialité : de la phrase au récit. — [432], 191-197.
— Burdina, Z. G.: Grammatika i komunikativno-kognitivnye strategii interpretacii teksta ... — 5249.
- 4393 Busse, Dietrich: *Textinterpretation ...* — Opladen, 1992 | BL 1992, 4423 | ZFSL 103/2, 1993, 173-182 Stefan Hartung.
- 4394 Chafe, Wallace: *Discourse, consciousness, and time : the flow and displacement of conscious experience in speaking and writing*. — Chicago, IL : Univ. of Chicago Press, 1994. — xiii, 327 p.
— *Coherence in spontaneous text*. — 233.
- 4395 *Concepts of dialogue : considered from the perspective of different disciplines* / Ed. by Edda Weigand. — Tübingen : Niemeyer, 1994. — viii, 170 p. — (Beiträge zur Dialogforschung ; 6).
- 4396 Coseiru, Eugenio: *Textlinguistik*. — 3., überarb. u. erweiterte Aufl. / Hrsg. u. bearb. von Jörn Albrecht. — Tübingen : Francke, 1994. — xvi, 252 p. — (Uni-Taschenbücher ; 1808) | Cf. BL 1980, 2323 | BNF 29-30/2, 1994-95, 181 Rudolf Schützeichel.
- 4397 Coulter, Jeff: Is contextualising necessarily interpretive? — *JoP* 21/6, 1994, 689-698.
- 4398 Cummings, Michael: Structural semantics as the basis for theme/rheme. — *LACUS* 21, 1994 (1995), 443-459 | Computational analysis.
- 4399 Czajkowski, Bronisław: O pojęciu „tekstu” z perspektywy lingwistyki i teorii kultury. — *AUW* 1455, *SLW* 16, 1993, 111-121 | E. ab.: On the notion of „text” from the perspective of ling. and the theory of culture.
- 4400 Dąmbska-Prokop, Urszula: Remarques sur la „textualité”. — [1040], 137-146.
- 4401 Daneš, František: A static view and a dynamic view on text and discourse. — [1174], 185-199 | Revised and transl. version of BL 1988, 2414.
- 4402 Daneš, František: Text a jeho ilustrace. — *SS* 56/3, 1995, 174-189 | E. ab. | Text and its illustrations.
- 4403 Darian, Steven: Hypothesis in introductory science texts. — *IRAL* 33/2, 1995, 83-108.
- 4404 Diewald, Gabriele: Textsortenklassifikation auf der Basis kommunikativer Grundbedingungen. — *Ling* 35/1, 1995, 21-36 | G. & Slvn. ab.

- 4405 *Discourse description ...* / Ed. by William C. Mann ; Sandra A. Thompson. — Amsterdam, 1992 | BL 1992; 4079 | *Word* 46/2, 1995, 302-307 Shin Ja J. Hwang. — *Discourse grammar and typology : papers in honor of John W. M. Verhaar*. — 1072. — Discussion organisée par le Thedel Harald Weinrich et la *Grammaire textuelle du français*. — 11636.
- 4406 Downing, Pamela: Word order in discourse. — [661], 1-27.
- 4407 Duszak, Anna: Academic discourse and intellectual styles. — *JoP* 21/3, 1994, 291-313 | Evidence from E. & Pol.
- 4408 Duszak, Anna: Thematic progression and coherence. — *FoL* 28/3-4, 1994, 363-384.
- 4409 Ehermann, Ulrike: Die linguistische Textanalyse und der forensische Textvergleich. — *FLF* 17, 1995, 41-48.
- 4410 Fernandez, Marie-Madeleine Jocelyne: *Les particules énonciatives dans la construction du discours*. Paris : Presses Univ. de France, 1994. — x, 283 p. (Linguistique nouvelle) Indexes, 271-283 | *JFLS* 5/2, 1995, 239-240 Aidan Coveney.
- 4411 Ferrari, Giacomo: Per un modello torico del discorso : un programma di lavoro. — [920], 241-264 | Towards a theoretical model of discourse : a research project. — Figge, Udo L.: Satz und Text. — 3986.
- 4412 Fludernik, Monika: *The fictions of language and the languages of fiction : the linguistic representation of speech and consciousness*. — London : Routledge, 1993. — xvi, 536 p. | Indexes, 524-536 | *JoP* 24/5, 1995, 557-563 Roger D. Sell | *Poetica* 27/1, 1995, 215-218 Jürgen H. Petersen.
- 4413 Fludernik, Monika: Narrative schemata and temporal anchoring. — *JLS* 21/2, 1992, 118-153.
- 4414 Fritz, Gerd: Topics in the history of dialogue forms. — [15113], 469-498.
- 4415 Givón, Talmy: Coherence in text vs. coherence in mind. — [233], 59-115.
- 4416 Gläser, Rosemarie: Textsortenvergleich im universitären Fremdsprachenunterricht. — [13631], 17-38.
- 4417 Gledhill, Chris: Collocation and genre analysis: the phraseology of grammatical items in cancer research abstracts and articles. — *ZAA* 43/1, 1995, 11-36.
- 4418 Glovacki-Bernardi, Zrinjka: Izbor članaka s područja znanosti o tekstu. — *SuL* 21/1 (39), 1995, 79-83 | Rev. art. on recent publications in the field of text ling. and discourse analysis. — Göpferich, Susanne: *Textsorten in Naturwissenschaften und Technik ...* — 7515.
- 4419 Gorodnikova, M. D.; Budassi, É. V.: Naučno-populjarnaja stat'ja kak tip teksta. — *FilN* 1995/5-6, 79-88 | The popular-scientific article as a text type.
- 4420 Graefen, Gabriele: Wissenschaftstexte im Vergleich : deutsche Autoren auf Abwegen? — [5576], 136-157.
- 4421 [Grigog'eva, L. N.] Grigogjewa, L. N.: Intentionale Struktur von Textsorten. — [1149], 119-123.
- 4422 Grimm, Anja: Die Textsorte Vorwort als Rezeptionsanreiz : (belegt an Vorworten wissenschaftlicher Monographien). — [16978], 37-75
- 4423 Grucza, Sambor: Zum Gegenstand der Textlinguistik. — *ZG* 5/1, 1995, 122-130.

- 4424 Haglund-Dragić, Monica: *Sinnzusammenhänge : zur Semantik im Text und im Lexikon*. — Göteborg : Acta Universitatis Gothoburgensis, 1992. — 186 p. — (Göteborger germanische Forschungen ; 33).
- 4425 Hajičová, Eva: Focus, presupposition, and discourse. — *PBML* 63, 1995, 89.
- 4426 Halwachs, Dieter W.: „Am Anfang war das Wortspiel“. — [1053], 69-85.
— *Handbuch der Dialoganalyse*. — 5352.
- 4427 Hare, Mary; Elman, Jeffrey L.; Daugherty, Kim G.: Default generalisation in connectionist networks. — *LCProc* 10/6, 1995, 601-630.
— Hasan, Ruqaiya; Fries, Peter H.: Reflections on subject and theme ... — 4187.
- 4428 Heinemann, Wolfgang; Viehweger, Dieter: *Textlinguistik ...* — Tübingen, 1991 | BL 1991, 3400 | *StrJ* 24/1-2, 1995, 72-74 Snježana Kordić | *Ginkgobaum* 11, 1992, 347-349 Nils Erik Enkvist.
- 4429 Hess-Lüttich, Ernest W. B.; Niederhauser, Jürg: Textlinguistics : coherence, reference, and cognition. — *Semiotica* 104/3-4, 1995, 349-354 | Rev. art. on 4488.
- 4430 Heusinger, Siegfried: Textsorten in der interkulturellen Kommunikation : ein Problemaufriß. — *Ling* 35/1, 1995, 7-20 | G. & Slvn. ab.
— Hopper, Paul J.: The category „event” in nature, discourse and logic. — 3167.
- 4431 Hřbiček, Ludek: *Text in communication : supra-sentence structures*. — Bochum : Brockmeyer, 1992. — 115 p. — (Quantitative linguistics ; 48).
- 4432 Hundsnurscher, Franz: Dialog-Typologie. — [5352], 203-238.
- 4433 Hutchby, Ian; Drew, Paul: Conversation analysis. — [5351], 182-189.
- 4434 Ivleva, G. G.: Antiteza kak odna iz zakonomernostej organizacii chudožestvennogo teksta. — [979], 142-144 | Anthitesis as one of the regularities of literary text organization.
- 4435 Janz, Christina: Zu einigen Aspekten einer Textsortenbeschreibung mit Bezug zum Begriff „Prototyp“. — *Ling* 35/1, 1995, 89-94 | G. & Slvn. ab.
- 4436 Jenkins, Helen R.: On being clear about time : an analysis of a chapter of Stephen Hawking's *A brief history of time*. — *LS* 14/4, 1992, 529-544.
- 4437 Kalverkämper, Hartwig: Textgrammatik und Textsemantik der Eigennamen. — [8479], 440-447.
- 4438 Karvonen, Pirjo: Mistä puhutaan, kun puhutaan teksteistä? — *Vir* 99, 1995, 545-548 | On text analysis of text-books.
- 4439 Kintsch, Walter: How readers construct situation models for stories : the role of syntactic cues and causal inferences. — [233], 139-160.
- 4440 Kleiber, Georges: L'anaphore : d'un problème à l'ature. — *FM* 60/1, 1992, 1-22.
- 4441 Koskela, Merja: Variation of thematic structure within a text. — *SKY* 1995, 103-123.
- 4442 Kuppevelt, Jan van: Discourse structure, topicality and questioning. — *JL* 31/1, 1995, 109-147.
- 4443 Kuppevelt, Jan van: Main structure and side structure in discourse. — *Linguistics* 33/4, 1995, 809-833.
- 4444 Kurzon, Dennis: The case of a broken cohesive chain. — *JoP* 22/2, 1994, 211-215.
- 4445 Kwiatkowska, Alina: Some remarks concerning „poetic language”. — *FLĹ* 31, 1994, 27-38 | Pol. ab.

- 4446 Łachwa, Andrzej: Tekst i jego struktura. — *StSem* 19-20, 1994, 149-162 | Text and its structure.
- 4447 Larsen, Erik Vive: Tekstlingvistik og relevanteori. — *NB* 5, 1995, 18-50 | Text linguistics and relevance theory.
- 4448 Larsen Pehrzon, Mariann: Between text and grammar : the principle of iconicity. — *EIUC*, 1993, 111-126.
- 4449 Laskowski, Roman: Text as a structural and a communicative unit. — [1040], 223-236.
— Likomanova, Iskra: Konferencija vāv Finlandija po lingvistika na teksta. — 802.
- 4450 Luelsdorff, Philip A.: A grammar of suspense. — *JLS* 24/1, 1995, 1-20.
- 4451 Lutz, Benedikt: Hypertextlinguistik : Erfahrungen aus der Praxis — Anregungen für die linguistische Forchung. — *OBST* 50, 1995, 155-163.
— Maes, Alfons A.; Noordman, Leo G. M.: Demonstrative nominal anaphors ... — 15655.
- 4452 Malrieu, Denise: Genre textuel, surlingnages et marques linguistiques d'importance. — *LINX* 31, 1994 (1995), 123-140.
- 4453 Martin, J. R.: Text and clause : fractal resonance. — *Text* 15/1, 1995, 5-42.
- 4454 Meščerjakov, V. N.: Predikativni li tekst? — *FilN* 1995/2, 64-70 | Is text predicative?
- 4455 Monaghan, James; Cheepen, Christine: Items and their order as the basis for a model of textual description. — [530], 378-382 | Evidence from English.
- 4456 Nida, Eugene A.: The role of contexts in understanding a text. — *JLS* 24/1, 1995, 50-56.
- 4457 Nikula, Kristina: Namn i text. — [618], 287-296 | E. ab.: Proper names in texts.
- 4458 Oktar, Lütfiye: Yazılı iletişimin toplumsal boyutları. — *DA* 1995, 167-181 | Social dimensions in written communication.
- 4459 Oltean, Stefan: Free indirect discourse : some referential aspects. — *JLS* 24/1, 1995, 21-41.
— On subject and theme ... — 477.
— Onipenko, N. K.: Složnoe predloženie na fone kommunikativnoj tipologii teksta. — 4281.
- 4460 Östman, Jan-Ola; Virtanen, Tuija: Discourse analysis. — [5351], 239-253.
- 4461 Padučeva, Elena V.: K strukture teksta : govorjaščij kak sub''ekt reči i sub''ekt soznanija. — [1027], 535-551 | On text structure : the speaker as a subject of speech and a subject of conscience.
— Paltridge, Brian: Working with genre ... — 5494.
- 4462 Paulis, Giulio: Problèmes de phytonymie latine. — [1040], 279-286.
— Petőfi, János, S.: A szövegösszefüggésre utaló nyelvi elemek vizsgálatához. — 23202.
- 4463 Pilleux, Mauricio: La entrevista como tipo de discurso : análisis lingüístico. — *EFil* 30, 1995, 97-105 | Sp. & E. ab.
- 4464 Prideaux, Gary D.; Hogan, John T.: Planned and unplanned narrative descriptions : an experimental study. — *LACUS* 21, 1994 (1995), 355-364.

- 4465 Radzijevs'ka, T. V.: *Tekst jak zasib komunikaciji*. — Kyjiv : Instytut ukra-jins'koji movy, 1993. — 194 p. | Text as a form of communication | Mov 1995/1, 78-79 Ju. Lazebnyk.
— Raible, Wolfgang: *Sprachliche Texte – genetische Texte ...* — 1288.
- 4466 Ranta, Aarne: The understanding and interpretation of text. — [409], 185-200.
- 4467 Renkema, Jan: *Discourse studies ...* — Amsterdam, 1993 | BL 1993, 3753 | LBer 1995/4 (158), 329-330 Jörg Meibauer.
- 4468 Ribeiro, Branca M. T.: *Coherence in psychotic discourse ...* — Washington, DC, 1988 | BL 1993, 3754 | LiS 24/4, 1995, 579-583 Heidi E. Hamilton.
- 4469 Rosales Sequeiros, Xosé: Discourse relations, coherence and temporal relations. — UCLWPL 7, 1995, 177-195.
- 4470 Roseberry, Robert L.: A texture index : measuring texture in discourse. — INJAL 5/1, 1995, 205-223.
- 4471 Rossbach, Bruno: Die Manifestationen des Erzählers : zur Makrostruktur narrati-ver Texte. — ZDL 62/1, 1995, 29-55 | E. ab.
- 4472 Rüprecht, Robert: Über die Beziehung zwischen syntaktischer Textstruktur und Wesentlichkeit. — [203], 231-234.
— Sanford, Anthony J.; Moxey, Linda M.: Aspects of coherence in written lan-guage ... — 6267.
- 4473 Scheuer, Jann: Jobsamtalens grammatik. — NyS 20, 1995, 41-59 | The grammar of the job interview.
- 4474 Sgall, Petr: Functional sentence perspective. — [5350], 8 p.
- 4475 Shi, Yili: Discourse functions of sentential constituent : end-weight and topic con-tinuity. — LACUS 21, 1994 (1995), 365-377.
- 4476 Šlibar, Neva: Paradigmen und Textsorten lebengeschichtlichen Erzählens. — Ling 35/1, 1995, 137-153 | Slvn. ab.
- 4477 Stati, Sorin: *Le transphrastique*. — Paris, 1990 | BL 1991, 3491 | ZrP 110/3-4, 1994, 483-485 Eduardo Blasco Ferrer.
- 4478 Stirling, Lesley: *Switch-reference and discourse representation*. — Cambridge, 1993 | BL 1993, 3770 | LBer 1995/4 (158), 326-328 Katharina Hartmann.
- 4479 Stoddard, Sally: *Text and texture : patterns of cohesion*. — Norwood, NJ : Ablex, 1991. — xiv, 140 p. — (Advances in discourse processes ; 40) | Indexes, 133-140 | CL 20/1, 1994, 154 Marti Hearts | JoP 22/5, 1994, 559-562 Limin Zheng.
- 4480 Strecker, Bruno: Dialoganalyse und Grammatik. — [5352], 281-298.
- 4481 Suprun, Adam E.: Povtor v leksičeskoj strukture teksta. — [979], 133-141 | Repetition in the lexical structure of a text.
— *The syntax of sentence and text : a festschrift for František Daneš*. — 933.
— *Techniques of description : spoken and written discourse : a festschrift for Malcolm Coulthard*. — 930.
- 4482 Tesak, Jürgen; Ahlsén, Elisabeth; Györi, Gábor; Koivuselkä-Sallinen, Päivi; Nie-mi, Jussi; Tonelli, Livia: Patterns of ellipsis in telegraphese : a study of six langua-ges. — FoL 29/3-4, 1995, 297-316 | Evidence from Dutch, German, Swedish, Ita-lian, Finnish & Hungarian.

- 4483 Thompson, Geoff; Thetela, Puleng: The sound of one hand clapping : the management of interaction in written discourse. — *Text* 15/1, 1995, 103-127.
- 4484 Tschauder, Gerhard: Negation und Textkonstitution oder Können referenzlose Nominalphrasen koreferent sein? — *MLL* 1, 1992, 89-100.
- 4485 Tyler, Andrea: Patterns of lexis : how much can repetition tell us about discourse coherence? — *GURT* 1995, 268-280.
- 4486 Vandendorpe, Christian: Développements de la linguistique textuelle. — *Semiotica* 101/3-4, 1994, 331-338 | Rev. art. on 4383.
- 4487 Vântu, Ileana: Cohérence et cohésion d'une interview. — *RRL* 39/2, 1994, 199-202.
- 4488 Vater, Heinz: *Einführung in die Textlinguistik ...* — München, 1992 | BL 1992, 4207 | *ZS* 13/1, 1994 (1995), 134-144 Paul Georg Meyer | Cf. 4429 | *LBer* 1995/2 (156), 162-165 Jürg Niederhauser.
- 4489 Wassner, Ulrich Hermann: Konjunktionen und Textkonstitution. — [203], 279-283.
— Weinrich, Lotte: Verbale und nonverbale Strategien in Fernsehgesprächen ... — 5602.
- 4490 Weizman, Elda; Dascal, Marcelo: On clues and cues : strategies of text-understanding. — *JLS* 20/1, 1991, 18-30.
- 4491 Wichmann, Søren: Functional discourse analysis : a theoretical sketch. — [310], 77-97.
- 4492 Wienol, Götz: Vergleichende Textlinguistik Deutsch-Englisch, Deutsch-Japanisch. — *Poet* 33, 1991, 75-112.
- 4493 Wierschin, Martin: Sprache, Text und Textsorten : zur Problematik von Texttypologie. — *Ling* 35/1, 1995, 53-79 | G. & Slvn. ab.
— Wodak, Ruth: Critical linguistics and critical discourse analysis. — 3077.
— *Word order in discourse*. — 661.
- 4494 Wotjak, Gerd: Zum Beitrag der Lexik zur semantischen und kommunikativen Äquivalenz von Texten. — [562], 426-466.
- 4495 Yemenici, Alev: Labov'un anlatı çözümleme yöntemi ve bir uygulama. — *DA* 1995 | William Labov's analysis of narrative discourse and an application.
- 4496 Zolotova, Galina A.: Govorjaščee lico i struktura teksta. — [979], 120-132 | The speaking person and text structure.

Addenda a BL 1995. évi kötetének 2.3. szekciójához

- 203 *Aspekte der Sprachbeschreibung : Akten des 29. Linguistischen Kolloquiums, Aarhus 1994* / Hrsg. von Per Bærentzen. — Tübingen : Niemeyer, 1995. — ix, 306 p. — (Linguistische Arbeiten; 342).
- 233 *Coherence in spontaneous text* / Ed. by Morton Ann Gernsbacher ; T. Givón. — Amsterdam : Benjamins, 1995. — x, 267 p. — (TSL ; 31) | Papers from a conference, Eugene, OR, Spring 1992.
- 310 *Form and function in language : proceedings of the first Rasmus Rask colloquium, Odense University, November 1992* / Ed. by Sharon Millar ; Jacob Mey. — Odense : Odense UP., 1995. — 247 p. — (*RASK* Suppl. ; 2).

- 409 *Lexical knowledge in the organization of language* / Ed. by Urs Egli ; Peter E. Pause ; Christoph Schwarze ; Arnim von Stechow ; Götz Wienold. — Amsterdam : Benjamins, 1995. — xiv, 367 p. — (CILT ; 114) | Selected papers from a conference, Konstanz, May 1991.
- 432 *Lucien Tesnière aujourd'hui : actes du colloque international, C.N.R.S. URA 1164 – Université de Rouen, 16-17-18 Novembre 1992* / [Éd. par] Françoise Madray-Lesigne ; Jeannine Richard-Zappella. — Louvain : Peeters ; Paris : Soc. pour l'Information Grammaticale, 1995. — 428 p.
- 477 *On subject and theme : a discourse functional perspective* / Ed. by Ruqaiya Hasan ; Peter H. Fries. — Amsterdam : Benjamins, 1995. — xlv, 414 p. — (CILT ; 118) | Selection of papers from the 19th Intern. Systemic Functional Congress, Sydney, July 1992.
- 530 *Proceedings of LP '94 : proceedings of the conference „Item order in natural languages“ (Prague, August 16-18, 1994)* / Ed. by Bohumil Palek, advisory eds. František Daneš ; Osamu Fujimura ; Jiří V. Neustupný. — Praha : Karolinum, 1995. — 415 p. — (AUC Philologica; 1994 ; 3-4).
- 562 *Die romanischen Sprachen im Vergleich : Akten der gleichnamigen Sektion des Potsdamer Romanistentages (27.-30. 9. 1993)* / Hrsg. von Christian Schmitt ; Wolfgang Schweickard. — Bonn : Romanistischer Verlag, 1995. — ii, 466 p.
- 618 *Svenskans beskrivning 20 : förhandlingar vid tjugonde sammankomsten för svenskans beskrivning, Umeå den 2-3 december 1993* / Utgivare: Anders Holmberg ; Kent Larsson. — Lund : Lund UP., 1994. — 409 p.
- 661 *Word order in discourse* / Ed. by Pamela Downing ; Michael Noonan. — Amsterdam : Benjamins, 1995. — ix, 595 p. — (TSL ; 30) | Selected papers from a symposium, Univ. of Wisconsin-Milwaukee, 12-14 Apr. 1991.
- 802 Likomanova, Iskra: Konferencija vāv Finlandija po lingvistika na teksta. — *SEz* 20/1, 1995, 92-93 | Conference on text linguistics held in Turku on 10-14 Aug. 1994.
- 930 *Techniques of description : spoken and written discourse : a festschrift for Malcolm Coulthard* / Ed. by John M. Sinclair ; Michael Hoey ; Gwyneth Fox. — London, 1993 | BL 1993, 816 | LL 44/2, 1994, 337-340 Betsy K. Barnes.
- 933 *The syntax of sentence and text : a festschrift for František Daneš* / Ed. by Světlá Čmejrková ; František Šticha. — Amsterdam, 1994 | BL 1994, 704 | LeSt 30/4, 1995, 778 Claudia Casadio.
- 979 *Jazyk – sistema, jazyk – sposobnost' : k 60-letiju člena-korrespondenta Rossijskoj akademii nauk Jurija Nikolaeviča Karaulova* / [Red. kolegija Jurij S. Stepanov ; Elena A. Zemskaja ; A. M. Moldovan]. — Moskva : Inst. ruskogo jazyka RAN, 1995. — 287 p., portr.
- 1027 *Studies in poetics : commemorative volume Krystyna Pomorska (1928-1986)* / Ed. Elena Semeka-Pankratov ; ed. committee Morris Halle ; Catherine V. Chvany ; Elzbieta Chodakowska Ettinger. — Columbus, OH : Slavica, 1995. — xix, 588 p.
- 1040 *Analecta indoeuropaea cracoviensia Ioannis Safarewicz memoriae dicata* / Ed.: Wojciech Smoczyński. — Cracoviae : Universitas, 1995. — 583 p., portr. — (Vniv. lagellonica, Facultas Philologica) | J. S. 1904-1992.

- 1053 *Sprache, Onomatopöie, Rhetorik, Namen, Idiomatik, Grammatik : Festschrift für Prof. Dr. Karl Sornig zum 66. Geburtstag* / Hrsg. von Dieter W. Halwachs ; Christine Penzinger ; Irmgard Stütz. — Graz : Inst. für Sprachwissenschaft der Univ. Graz, 1994. — ix, 299 p. — (Grazer linguistische Monographien ; 11).
- 1072 *Discourse grammar and typology : papers in honor of John W. M. Verhaar* / Ed. by Werner Abraham ; T.Givón ; Sandra A. Thompson. — Amsterdam : Benjamins, 1995. — xx, 352 p., front. — (SLCS ; 27) | *LeSt* 30/4, 1995, 784-785 Giorgio Graffi.
- 1092 *Advances in spoken discourse analysis* / Ed. by Malcolm Coulthard. — London, 1992 | BL 1994, 790 | *LiS* 23/2, 1994, 296-302 Sally Jacoby.
- 1149 *Probleme der funktionellen Grammatik* / Franz Simmler (Hrsg.). — Berlin : Lang, 1993. — 352 p. — (Berliner Studien zur Germanistik ; 1).
- 1174 *Travaux du Cercle Linguistique de Prague = Prague Linguistic Circle papers : N. S. Vol. 1* / Ed. by Eva Hajičová ; Miroslav Červenka ; Oldřich Leška ; Petr Sgall. — Amsterdam : Benjamins, 1995. — x, 336 p. | Vachek Josef: Foreword, v.
- 1288 *Raible, Wolfgang: Sprachliche Texte – genetische Texte ...* — Heidelberg, 1993 | BL 1993, 1092 | *Word* 46/2, 1995, 268-269 W. Wilfried Schuhmacher.
– Rajiee Hadi: Bahasa dan fikiran ... — 3241.
- 3077 Wodak, Ruth: Critical linguistics and critical discourse analysis. — [5351], 204-210.
- 3167 Hopper, Paul J.: The category „event” in nature, discourse and logic. — [1072], 139-150.
- 3986 Figge, Udo L.: Satz und Text. — [1058], 73-96.
- 4187 Hasan, Ruqaiya; Fries Peter H.: Reflections on subject and theme : an introduction. — [477], xii-xlv.
- 4281 Onipenko, N.K.: Složnoe predloženie na fone komunikativnoj tipologii teksta. — *Vja* 1995/2, 91-98 | Complex sentences in the light of communicative text typology.
- 5249 Burdina, Z. G.: Grammatika i komunikativno-kognitivnye strategii interpretacii teksta : (na materiale sovremennogo nemeckogo jazyka). — *FilN* 1995/4, 84-91 | Grammar and communicative-cognitive strategies of text interpretation..
- 5350 *Handbook of pragmatics : 1995 istallment* / Ed. by Jef Verschueren; Jan-Ola Östman ; Jan Blommaert. — Amsterdam : Benjamins, 1995. — vi, 330 p. | Individual articles paginated separately | Update of 5351.
- 5351 *Handbook of pragmatics : manual* / Ed. by Jef Verschueren ; Jan-Ola Östman ; Jan Blommaert. — Amsterdam : Benjamins, 1995. — xiv, 658 p.
- 5352 *Handbuch der Dialoganalyse* / Hrsg. von Gerd Fritz ; Franz Hundsnurscher. — Tübingen : Niemeyer, 1994. — xv, 576 p.
- 5494 Paltridge, Brian: Working with genre : a pragmatic perspective. — *JoP* 24/4, 1995, 393-406.
- 5576 *Texte und Diskurse : Methoden und Forschungsergebnisse der Funktionalen Pragmatik* / Gisela Brünner ; Gabriele Graefen (Hrsg.). — Opladen : Westdeutscher Verlag, 1994. — 439 p.
- 5602 Weinrich, Lotte: *Verbale und nonverbale Strategien in Fernsehgesprächen ...* — Tübingen, 1992 | BL 1992, 4986 | *Ginkgobaum* 12, 1993, 345-346 Oleg Beljaev.
- 6267 Sanford, Anthony J.; Moxey, Linda M.: Aspects of coherence in written language : a psychological perspective. — [233], 161-187.

- 7515 Göpferich, Susanne: *Textsorten in Naturwissenschaften und Technik : pragmatische Typologie – Kontrastierung – Translation.* — Tübingen : Narr. 1995. — xiii, 521 p. — (FFF ; 27) *Fspr* 17/3-4, 1995, 162-164 Klaus-Dieter Baumann.
- 8479 *Namenforschung : ein internationales Handbuch zur Onomastik = Name studies : an international handbook of onomastics = Les noms propres : manuel international d'onomastique.* 1. Teilband = Vol. 1 = Tome 1 / Hrsg. von = Ed. by = Éd. par Ernst Eichler ; Gerold Hilty ; Heinrich Löffler ; Hugo Steger ; Ladislav Zgusta. — Berlin : Walter de Gruyter, 1995. — p. i-xlvi, 1-978. — (HSK ; 11/1) | *NAfr* 9/1, 1995, 107-108 P. E. Raper | *NAfr* 9/1, 1995, 109-111 Lucie A. Möller | Cf. 8470.
- 11636 *Discussion organisée par le Thedel Harald Weirich et le Grammaire textuelle du français.* — *Linguistique* 30/2, 1994, 139-156 | Cf. 11659.
- 13631 *Methoden der Fachsprachendidaktik und -analyse : deutsche Wirtschafts- und Wissenschaftssprache / Klaus Morgenroth (Hrsg.)* — Frankfurt am Main : Lang, 1993. — 207 p. — (Werkstattreihe Dt. als Fremdspr.; 45) | *Fspr* 16/3-4, 1994, 172-173 Theodor Ickler.
- 15113 *Historical pragmatics : pragmatic developments in the history of English / Ed. by Andreas H. Jucker.* — Amsterdam : Benjamins, 1995. — xv, 623 p. — (P&B. NS ; 35).
- 15655 Maes, Alfons A.; Noordman, Leo G. M.: Demonstrative nominal anaphors : a case of nonidentificational markedness. — *Linguistics* 33/2, 1995, 255-282.
- 16978 *Slavische Sprachwissenschaft und Interdisziplinarität / Hrsg. von Gerd Freidhof, Holger Kusse u. Franz Schindler.* Nr.1. — München : Sagner, 1995. — 180 p. — (Specimina philologicae ; 106).
- 23202 Petőfi, János, S.: A szövegösszefüggésre utaló nyelvi elemek vizsgálatához. — *MNy* 90/1, 1994, 19-30 | Lg. elements concerning text coherence.

2. REPERTÓRIUMOK

2.1. FOLYÓIRATOK, PERIODIKÁK, SZOROZATOK

2.1.1. DISCOURSE PROCESSES. A MULTIDISCIPLINARY JOURNAL

Ablex, Norwood N. J.
 Editor: Roy O. FREEDLE
 (1978 –)

A korábbi kötetek adataihoz lásd: *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 186 – 197; *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 311-315; *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1995. 358-360; *Szemiotikai szövegtan 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris*

környezetéhez (I), *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1996. 322-324; *Szemiotikai szövegtan 10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1997. 249-251 és *Szemiotikai szövegtan 11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1998. 335-337.

Volume 23

Number 1 – 1997.

EDWARD J. O'BRIEN, GARY E. RANEY, JASON E. ALBRWCHT, and KEITH RAYNER: Processes Involved in the Resolution of Explicit Anaphors (1). HERBERT L. COLSTON: Salting a Wound or Sugaring a Pill: The Pragmatic Functions of Ironic Criticism (25). LINDA M. MILOSKY and JANET A. FORD: The Role of Prosody in Children's Inferences of Ironic Intent (47). IULIA GUBARCHUK and SUSAN KEMPER: Effects of Aging on the Production of Russian (63). MARYANN OVERSTREET and GEORGE YULE: Locally Contingent Categorization in Discourse (83).

Number 2 – 1997.

MARIE A. SELL, ROGER J. KREUZ, and LORI COPPENRATH: Parents' Use of Nonliteral Language with Preschool Children (99). HEATHER BORTFELD and SUSAN E. BRENNAN: Use and Acquisition of Idiomatic Expressions in Referring by Native and Non-Native Speakers (119). TONY NOICE and HELGA NOICE: Effort and Active Experiencing as Factors in Verbatim Recall (149). MANUEL DE VEGA, JOSÉ M. DÍAZ, and INMACULADA LEÓN: To Know or Not to Know: Comprehending Protagonists' Beliefs and Their Emotional Consequences (169). MICHAEL L. HOOVER: Effects of Textual and Cohesive Structure on Discourse Processing (193).

Number 3 – 1997.

Special issue. ARTHUR C. GRAESSER and MORTON ANN GERNSBACHER: Preface: Discourse Processes after Two Decades (223). ROBERT DE BEAUGRANDE: In Memoriam (225). ARTHUR C. GRAESSER, SHANE S. SWAMER, and XIANGEN HU: Quantitative Discourse Psychology (229). MORTON ANN GERNSBACHER: Two Decades of Structure Building (265). ASLI ÖZYÜREK and TOM TRABASSO: Evaluation during the Understanding of Narratives (305). CHARLES A. PERFETTI: Sentences, Individual Differences, and Multiple Texts: Three Issues in Text Comprehension (337). SUSAN GOLDMAN: Learning from Text: Reflections on 20 Years of Research and Suggestions for New Directions of Inquiry (357). ROY O. FREEDLE: The Relevance of Multiple-Choice Reading Test Data In Studying Expository Passage Comprehension: The Saga of a 15 Year Effort Towards an Experimental / correlational Merger (399). WENDY LEHNERT: Information Extraction: What Have We Learned? (441).

Volume 24

Number 2/3 – 1997.

SUSAN T. ZIMNY and DONALD U. ROBERTSON: A Stringent Test of the Influence of Attitudes on Text Memory (167). MURRAY SINGER, DANA HARKNESS, and SUSAN T STEWART: Constructing Inferences in Expository Text Comprehension (199). SHEILA M. KENNISON and PETER C. GORDON: Comprehending Referential Expressions During Reading: Evidence from Eye Tracking (229). BOAZ KEYSAR Unconfounding Common Ground (253). ERWIN M. SEGAL, GREGORY MILLER, CAROL HOSEFELD, AURORA MENDELSON, WILLIAM RUSSELL, JAMES JULIAN, ALYSSA GREENE, and JOSEPH DELHONSE: Person and Tense in Narrative Interpretation (271). BARBARA EISENMANN: Gender Differences in Early Mother-Child Interactions: Talking about an Imminent Event (309).

2.1.2. TEXT

An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse

Mouton de Gruyter, Berlin – New York

Editor: TEUN A. VAN DIJK, Amsterdam, The Netherlands

(1981 –)

A korábbi kötetek adataihoz lásd *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 205-214; *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 197-199; *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 313-315; *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1995. 360-363; *Szemiotikai szövegtan 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1996. 324-326; *Szemiotikai szövegtan 10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1997. 251-252 és *Szemiotikai szövegtan 11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1998. 337-338.

Volume 17 (1997)

Al-Khatib, Mahmoud A. Provoking arguments for provoking laughter: A case study of the candid camera TV show 17(3): 263-299.

Avery, Clare and Charles Antaki. Conversational devices in stories turning on appearance versus reality 17(1): 1-24.

Azar, Moshe. Concession relations as argumentation 17(3): 301-316.

Chen, Ping and Gu Yuengou. Introduction (Special issue: Chinese Discourse Analysis) 17(4): 431-433.

Dixon, John A., Steve Reicher, and Don H. Foster. Ideology, geography, racial exclusion: The squatter camp as 'blot on the landscape' 17(3): 317-348.

Duranti, Alessandro. Polyphonic discourse: Overlapping in Samoan ceremonial greetings 17(3): 349-381.

Gu Yang. On defining causativity and the significance of discourse information 17(4): 435-455.

Gu Yueguo. Five ways of handling a bedpan – A tripartite approach to workplace discourse 17(4): 457-475.

Hutchby, Ian. Building alignments in public debate: A case study from British TV 17(2): 161-179.

Kops, Matthew. 'Order', as background knowledge and assumption 17(3): 383-403.

Marriott, Stephanie. The emergence of live television talk 17(2): 181-198.

McCarthy, Michael and Ronald Carter. Grammar, tails, and affect: Constructing expressive choices in discourse 17(3): 405-429.

Obeng, Samuel Gyasi. Communication strategies: Persuasion and politeness in Akan judicial discourse 17(1): 25-51.

Placencia, María Elena. Opening up closings — the Ecuadorian way 17(1): 53-81.

Richardson, Kay P. Twenty-first-century commerce: The case of QVC 17(2): 199-223.

Scannell, Paddy. Saying and showing: A pragmatic and phenomenological study of a television documentary 17(2): 225-240.

Scollon, Ron and Suzie Scollon. Point of view and citation: Fourteen Chinese and English versions of the 'same' news story 17(1): 83-125.

Schen Jiaxuan and Gu Yuegou. Conversation and sentence-hood 17(4): 477-489.

Short, Mick and Hu Wenzhong. Analyzing the changing character and sophistication of TV advertisements in the People's Republic of China 17(4): 491-515.

Thornborrow, Joanna. Having their say: The function of stories in talkshow discourse 17(2): 241-262.

Wu, Dongying and Hui Him Man. Personage description in Hong Kong versus mainland Chinese entertainment news discourse 17(4): 517-542.

Zhu Yunxia. An analysis of structural moves in Chinese sales letters 17(4): 543-566.

Zyngier, Sonia and Maria Lucia Seidl de Moura. Pragmatic aspects of spontaneous electronic communication in a scholl setting 17(1): 127-156.

2.1.3. OFFICINA TEXTOLOGICA

Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

Szerkesztő: PETŐFI S. JÁNOS

A Kossuth Lajos Tudományegyetem nyelvészeti tanszékeinek gondozásában megjelenő *Officina Textologica* sorozat célkitűzése az, hogy sajátos *eszmecsereforumot* teremtsen a szövegkutatásnak a szövegtan és a nyelvészeti diszciplínák kapcsolatát érintő kérdéseivel foglalkozó (vagy azok iránt érdeklődő) kutatók számára, legyen céljuk akár egy *általános szövegnyelvészet létrehozása*, akár *egy-egy adott nyelv szövegeinek* (vagy azok valamely aspektusának) *elsődlegesen szövegnyelvészeti vizsgálata*, akár valamely alkalmazási terület számára egy megfelelő *textológiai eszköztár létrehozása*.

Ennek az eszmecsereforumnak szándékolt *sajátossága* kettős:

- egyrészt poliglott – azaz különféle nyelvű szövegek problémáit figyelembe vevő – kíván lenni,
- másrészt integratív, amennyiben szeretné elősegíteni, hogy különböző érdeklődésű és nyelvű kutatók a vizsgált jelenségeket közel azonos – vagy legalább explicit módon összemérhető – nézőpontból (vagy abból is) vizsgálják.

Az eddig megjelent kötetek

1. PETŐFI S. JÁNOS: Egy poliglott szövegnyelvészeti – szövegtani kutatóprogram. 1997

Bevezetés (7). 1. A szövegkutatás diszciplínakörnyezete. Szövegnyelvészet és szövegtan a szövegkutatásban (9). 2. A szövegnyelvészet és a szövegtan kapcsolata szövegtani és szövegnyelvészeti bevezetésekben, readerekben, kongresszusi aktákban, monográfiákban és szöveggrammatikákban (16). 3. A szövegalkotó tényezők szövegnyelvészeti / szövegtani elemzésének és leírásának aspektusai (24). 3.1. Koreferenciális elemek és koreferenciarelációk (24). 3.2. A szövegmondat-összetevők lineáris elrendezhetősége (38). 3.3. A koreferencialitás és a szövegmondat-összetevők lineáris elrendezhetősége elemzésének analitikus és kreatív megközelítéséről (51). 4. A nyelvi rendszernek és a nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete szövegnyelvészeti / szövegtani perspektívából nézve (53). 4.1. A nyelvi rendszer és használata elemzésének általános szövegnyelvészeti – szövegtani aspektusai (53). 4.2. Megjegyzések a bővítetlen egyszerű mondatok reprezentálásához (55). 4.3. Megjegyzések a bővített egyszerű mondatok reprezentálásához (57). 4.4. Megjegyzések az összetett mondatok reprezentálásához (58). 5. A szemiotikai textológia mint szövegtani elméleti keret (60). 5.1. A szemiotikai textológiáról, az általános elméleti keretként használt szövegtani diszciplínáról (60). 5.2. A szöveg mint komplex jel szemiotikai textológiai fogalmáról (62). 5.3. A szemiotikai textológiai interpretációk típusairól és az ezek végrehajtására szolgáló bázisokról (71). 6. Az *Officina Textologica* sorozat tervezett felépítése (74). Bibliográfiai tájékoztató (76). *Officina Textologica* 1. A polyglot research program in textology / text linguistics (83).

2. PETŐFI S. JÁNOS (szerk.): Koreferáló elemek – koreferenciarelációk
Magyar nyelvű szövegek elemzése. 1998

PETŐFI S. JÁNOS: Előszó (7). 1. PETŐFI S. JÁNOS: Koreferenciális elemek és koreferenciarelációk. *Példaszöveg: Mt. 9,9-13. Máté meghívása* (15). 2. BODA I. KÁROLY – B. PORKOLÁB JUDIT: Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk. *Példaszöveg: Szent János Apostol Jelenéseinek könyve. 21:9-23. Az új Jeruzsálem. (Részlet)* (32). 3. DOBI EDIT: Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk. *Példaszöveg: a Magyar Larousse enciklopédia egy szócikke* (57). 4. DOMONKOSI ÁGNES: Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk. *Példaszöveg: egy ételrecept* (80). 5. CS. JÓNÁS ERZSÉBET: Koreferenciális elemek és koreferenciarelációk. *Példaszöveg: egy üzleti levél* (97). 6. SKUTTA FRANCISKA: Koreferencia a tudományos szövegben. *Példaszöveg: Hankiss Elemér, Az irodalmi mű mint komplex modell. (Részlet)* (116). 7. TUBA MÁRTA: Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk egy mesében. *Példaszöveg: A kakas aranygarasa. (Részlet)* (142). 8. BENKES RÉKA – VASS LÁSZLÓ: Egy CD-ROM elektronikus használati utasításának (ko)referenciális elemzéséhez. *Példaszöveg: Az Anyanyelvi könyvespolc című CD-ROM használati utasítása* (169). 9. BÉKESI IMRE: A korreferenciarelációk és a tételmondat. *Példaszöveg: Lev Tolsztoj, Anna Karenyna. Első rész, XII., 3-4* (185). 10. B. FEJES KATALIN: Kompozícióalkotó korreferencia-nyalábok. *Példaszöveg: József Attila, Thomas Mann üdvözlése* (194). 11. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA: A stiláris adekvátságot érvényre juttató korreferencia. *Példaszöveg: a Kurír 1997. VII. 5-i számában megjelent glossza* (208). 12. TOLCSVAI NAGY GÁBOR: Explicitég és koreferencia. *Példaszöveg: egy anekdotikus prózarészlet* (223). PETŐFI S. JÁNOS – DOBI EDIT: Utószó (238). *Officina Textologica 2. Coreferential elements, co-reference relations. (Analysis of Hungarian language texts)* (262).

3. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (szerk.): Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris
elrendezéseinek elemzéséhez
Magyar nyelvű szövegek elemzése. 1999

Előszó (7). Az I. feladat leírása (12). SKUTTA FRANCISKA: Tematikus progresszió és lineáris elrendezés (14). WACHA IMRE: A prozódia szerepe a lineáris elrendeződés kialakulásában (34). DOBI EDIT: A lineáris felszíni struktúrák vizsgálata Áprily Lajos *A hiúz* című elbeszélésének első öt bekezdése alapján (48). A II. feladat leírása (60). KOCSÁNY PIROSKA: Szórendváltozatok a szövegben: melyik az „igazi”? (62). SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER: Egy elfogadhatónak minősíthető prózarészlet-vehikulum létrehozása (67). VASS LÁSZLÓ: Egy adott verbális szöveg formációjával kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlat (70). A III. feladat leírása (78). DOMONKOSI ÁGNES: Tagmondatnyi szövegmondat-összetevők lineáris elrendezhetőségének megközelítése (86). PETŐFI S. JÁNOS: Mellérendelt tagmondatok lineáris elrendezési lehetőségeinek elemzése (95). B. FEJES KATALIN: A kommunikatív jelentés vizsgálata egy szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezésében (120). SZIKSZAINÉ NAGY IRMA: Tűnődés a linearitás kérdésein. Utószó (132). *Officina Textologica 3. Towards the analysis of the linear arrangement of text sentence constituents (Analysis of Hungarian language texts)* (142).

4. DOBI EDIT – PETŐFI S. JÁNOS (szerk.): Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. 2: Diszkusszió
5. KISS SÁNDOR (szerk.): Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. Kontrasztív szövegelemzés
6. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (szerk.): Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzése. 2: Diszkusszió

Az eddig megjelent és előkészületben lévő kötetek tanulmányai magyar nyelvűek, de valamennyi kötet tartalmaz egy angol nyelvű összefoglalót. Előkészületben van azonban az első négy kötetből egy angol nyelvű válogatás, és tervbe van véve idegen nyelvű kötetek megjelentetése is.

2.2. SPECIÁLIS REPERTÓRIUMOK

2.2.1. JEL-KÉP – KOMMUNIKÁCIÓ, KÖZVÉLEMÉNY, MÉDIA

A Magyar Médiaért Alapítvány és az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport folyóirata

Főszerkesztő: TERESTYÉNI TAMÁS

A korábbi kötetek adataihoz lásd: *Szemiotikai szövegtan 10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYF Kiadó, Szeged, 1997. 260-263 és *Szemiotikai szövegtan 11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYF Kiadó, Szeged, 1998. 341-342.

1998. 1. szám

SZECSKŐ TAMÁS (1933 – 1997) (3). HELYESBÍTÉS (7). MÉDIA. SZECSKŐ TAMÁS: Földrengések a médiakutatásban (9). VÁSÁRHELYI MÁRIA: Foglalkozása újságíró (13). SZÁNTAI TAMÁS: Az Internet mint hirdetési médium. Világtendenciák, hazai helyzet (21). TÖLGYESI JÁNOS: Archiválási problémák az Interneten (37). KOMMUNIKÁCIÓS KULTÚRA. Konferencia a nyelvi jogokról (Györffy Miklós beszélgetése Kontra Miklós nyelvészszel) (49). MŰHELY. TERESTYÉNI TAMÁS: Magyarország-kép néhány mértékadó nyugati sajtótérképben (53). KITEKINTÉS. DEMETER TAMÁS: A csendes olvasás és a tudatfilozófia kezdetei (67). ORIENTÁCIÓ. MANFRED SCHMITZ: A jelképek megfejtése a tömegkommunikációs közlésekben (89). CONTENTS.

KÖZGONDOLKODÁS. CSEPELI GYÖRGY: Jelenlét hiány által. Antiszemitizmus Közép- és Kelet-Európában (3). MARIÁN BÉLA: Roma ügyek és a közvélemény (17). MÉDIA. KÖZSZOLGÁLATISÁG. Egy konferencia tanulságai (CSEPELI GYÖRGY, GERŐ ANDRÁS, GYÖRGY PÉTER, KÖRMENDY-ÉKES JUDIT, MÁTAY MÓNICA, SZIJ JUDIT és TERESTYÉNI TAMÁS írásai) (31). TERESTYÉNI TAMÁS: A tévéhíradók kínálata és a közönség (57). VÁSÁRHELYI MÁRIA: Az újságíró társadalom szociológiája – kemény változók mentén (69). KITEKINTÉS. Vargha Barbara: A kultiváció mint üzenet. A kommunikáció kultúrate-remtő hatalma McLuhan és Gerbner műveiben (83). TALLÓZÓ. Nyelv és társadalom kér-
dései – ismét magyarul (97). CONTENTS.

MÉDIA. ANGELUSZ RÓBERT – TARDOS RÓBERT: Médiahasználat vagy médiafo-
gyasztás? A televíziónézés egy új empirikus tipológiája (3). RUDAS JÁNOS – SZAMOS
ERZSÉBET: Krónikák és híradások: egy tartalomelemzés tanulságai (25). KOMMUNIKÁCIÓ.
TÖLGYESI JÁNOS: Kommunikációs konvergencia avagy a műsorszórás, a távközlés és a
számítógépes hálózatok közös útjai (49). VARGA KÁROLY: Az aránypár megoldása. A
modernizáció kommunikációs elmélete 30 év után (63). MŰHELY. KAPITÁNY ÁGNES –
KAPITÁNY GÁBOR: A választási kampányfilmek akaratlan üzenetei (81). ZSOLT PÉTER:
Médiaetika a játékelméletben (91). KITEKINTÉS. BAJOMI-LÁZÁR PÉTER: A monopólium
után. Az olaszországi rádiózás útjai (101).

KÖZGONDOLKODÁS. Összeállítás az 1998. évi parlamenti választásokkal kapcsolatos
közvélemény-kutatásokról (3). Előszó helyett (SÍK ENDRE) (3). Magyar Gallup Intézet
(BODOR TAMÁS) (47). Marketing centrum (MARIÁN BÉLA) (8). Medián (HANN ENDRE)
(28). Sofres Modus (KABAI IMRE – PÁLVÖLGYI MIKLÓS) (31). Szonda Ipsos (ZÁVECH
TIBOR) (43). TÓKA GÁBOR: Választási közvélemény-kutatások és előrejelzések 1998-ban
(53). MÉDIA. MESSING VERA: Nemzeti és etnikai kisebbségek képe a magyar sajtó hírei-
ben (77). KITEKINTÉS. PLÉH CSABA: Pókok a hálóban, a hálózati gondolkodás és a mai
pszichológia (93). TALLÓZÓ. Budapesti napló, avagy Susan Csodaországban (BOROSS
OTTILIA) (101).

2.2.2. PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA: A SZÖVEG MEGKÖZELÍTÉSEI

Kérdések – Válaszok

Bevezetés a szemiotikai szövegtanba

Iskolakultúra, Budapest, 1998.

Előszó (9). Bevezetés (11). 1. A szövegfogalom értelmezése (15). 1. kérdés: Mit
célszerű szövegnek neveznünk? 1.1. kérdés: Többé-kevésbé mindenki számára egyfor-
mán adottnak tekinthető fizikai-szemiotikai tárgyakat (például írott vagy nyomtatott,

illetőleg hangszalagon vagy videokazettán rögzített 'közlemények' fizikai testét) célszerű-e szövegnek nevezni, vagy olyan kételemű szemiotikai relációkat (kapcsolatokat, viszonyokat), amelyeknek egyik eleme egy 'utaló' szerepet betöltő fizikai tárgy, a másik eleme pedig az a valami, ami ehhez az utalóhoz egyik lehetséges 'utalt'-ként hozzárendelhető? (15). 1.2. kérdés: Ha a relációra utaló használat mellett döntünk, csak az olyan komplex jeleket célszerű „szöveg”-nek neveznünk, amelyeknek 'jelölő'-je írott vagy nyomtatott fizikai szemiotikai tárgy, vagy olyan komplex jeleket is szövegnek nevezhetünk, amelyeknek jelölője hangzó fizikai szemiotikai tárgy? (16). 1.3. kérdés: A csupán verbális (unimediális) jelölővel rendelkező komplex jeleket célszerű „szöveg”-nek neveznünk, vagy bizonyos multimediális jelölővel rendelkezőket is? (17). 1.4. kérdés: Csupán a lényegét tekintve önmagában lezártnak tartható komplex jeleket célszerű „szöveg”-nek nevezni, vagy a más komplex jelektől közvetlenül függő, de bizonyos értelemben önmagukban is lezártnak tartható komplex jeleket is? (18). 1.5. kérdés: Valamennyi – verbális (unimediális), illetőleg verbális összetevőt is tartalmazó multimediális jelölővel rendelkező, valamint lényegét tekintve önmagában lezártnak tartható, illetőleg más komplex jelektől ugyan közvetlenül függő, de bizonyos értelemben önmagukban is lezártnak tartható – komplex jelet célszerű szövegnek neveznünk, vagy csak bizonyosakat, és ha csak bizonyosakat, melyeket? (19). 1.6. kérdés: A szövegnek nevezett komplex jeleket a nyelvi rendszer vagy a nyelvi rendszer használata elemeinek célszerű-e tekintenünk? (21). 2. kérdés: A szövegszerűség mennyiben adott komplex jelekhez rendelt külső tulajdonság, és mennyiben azok belső (inherens) tulajdonsága – ha az egyáltalán? (24). 2.1. kérdés: Amikor egy komplex jelre – álljon az kizárólag verbális összetevőből, vagy a verbálison kívül tartalmazzon más összetevőt is – valamely befogadója azt mondja, hogy az „szöveg”, ennél a minősítésnél milyen tényezők játszanak szerepet, s azok a szóban forgó kommunikátumhoz képest mennyiben 'külső'-ek? (24). 2.2. kérdés: A komplex jelek rendelkeznek-e olyan belső (inherens) tulajdonságokkal, amelyek megkívánhatják, hogy befogadók szövegnek minősítsék őket? (24).

2. A szövegtani kutatás diszciplínakörnyezete. Szövegtanok – a szövegtanok alkalmazási területei (27). 1. kérdés: Mi az előnye és mi a hátránya a 'szövegtan' szakkifejezés használatának? (27). 2. kérdés: Melyik az a (maximális) diszciplínakörnyezet, amelyben a szövegtani kutatás elhelyezendő? (29). 3. kérdés: Mi határozza meg egy szövegtan jellegét? (30). 4. kérdés: Milyen jellegű szövegtan(ok) létrehozására célszerű törekedni? (34). 4.1. kérdés: Milyen jellegű ÁLTALÁNOS SZÖVEGTAN létrehozására célszerű törekedni? (34). 4.2. kérdés: Milyen SZÖVEGTARTOMÁNYOK SZÖVEGTANAINAK létrehozására célszerű törekedni? (35). 5. kérdés: Milyen viszony áll (állhat) fenn az alkalmazási területek és a szövegtanok között? (37).

3. Az általános szemiotikai szövegtan interdiszciplináris megalapozása (39). 1. kérdés: Mivel járul hozzá a szemiotika egy általános szemiotikai szövegtani interdiszciplináris megalapozásához (I.)? (39). 1.1. kérdés: Mik tekintendők egy szöveg mint komplex jel (szemiotikai) összetevőinek? (40). 1.2. kérdés: Mik egy szöveggel mint komplex jellel kapcsolatos főbb tipológiai kérdések? (43). 2. kérdés: Mivel járul hozzá a kommunikációelmélet egy általános szemiotikai szövegtan interdiszciplináris megalapozásához? (47). 3. kérdés: Mivel járul hozzá a pszichológia egy általános szemiotikai szövegtan interdiszciplináris megalapozásához? (49). 4. kérdés: Mivel járul hozzá az antropológiai

hermeneutika egy általános szemiotikai szövegtan interdiszciplináris megalapozásához? (50). 5. kérdés: Mivel járul hozzá a tudásszociológia egy általános szemiotikai szövegtan interdiszciplináris megalapozásához? (54). 6. kérdés: Mivel járul hozzá a filozófia egy általános szemiotikai szövegtan interdiszciplináris megalapozásához? (55). 7. kérdés: Mivel járul hozzá a szemiotika egy általános szemiotikai szövegtan interdiszciplináris megalapozásához (II.)? (57).

4. Az általános szemiotikai szövegtan és szövegtani társtudományai (61). 1. kérdés: Mivel foglalkoznak a verbális szövegek (hagyományos értelemben vett) szövegtani társtudományai (a poétika, a narratológia, a retorika, a stilisztika stb.)? (61). 2. kérdés: Mivel foglalkozzanak (mivel kell hogy foglalkozzanak) a multimediális szövegek szövegtani társtudományai? (63). 3. kérdés: Mi kellene legyen a tárgya, célja és módszere a szó- és gondolatalkzatok (autonóm) elméletének? (65). 4. kérdés: Melyek a tipológiai jellegű szövegtani társtudományok, és mik azok globális feladatai? (66). 5. kérdés: Milyen jellegű szövegtani társtudomány a stilisztika, és melyek globális feladatai? (68). 6. kérdés: Milyen jellegű (szövegtani) társtudomány az esztétika, és melyek a globális feladatai? (69).

5. A verbális szövegek szemiotikai szövegtana és a nyelvészet (71). 1. kérdés: Mivel indokolható a 'verbális szövegek' szakkifejezés használata? (71). 2. kérdés: A verbális nyelvek 'megformáltság-központú' nyelvészetének milyen két fő ágát célszerű megkülönböztetni? (72). 3. kérdés: Melyek a verbális nyelvek nyelvészeti tudományágainak lexikogrammatikai szektorai? (76). 4. kérdés: Mi a rendszernyelvészet lexikogrammatikai szektorának tárgya, célja és módszere? (80). 5. kérdés: Mi a lexikogrammatikai szektor tárgya, célja és módszere a rendszer elemei használata nyelvészetének keretében? (81). 6. kérdés: Mi a rendszernyelvészet verstani-prozódiai szektorának tárgya, célja és módszere? (83). 7. kérdés: Mi a verstani-prozódiai szektorának tárgya, célja és módszere a rendszer elemei használatának nyelvészetében? (84). 8. kérdés: Mi a szövegnyelvészet lexikogrammatikai szektorának tárgya, célja és módszere? (85). 9. kérdés: Mi a szövegnyelvészet verstani-prozódiai szektorának tárgya, célja és módszere? (90). 10. kérdés: Mi a szövegtudományok diszciplinakörnyezete figyelembevételének funkciója a kutatásban és oktatásban? (93).

6. A verbális szövegek kreatív megközelítése szemiotikai szövegtani keretben (95). 1. kérdés: Mi a kreatív gyakorlatok végzésének / végeztetésének elsődleges célja, és e gyakorlatok milyen típusai között lehet / célszerű különbséget tenni? (95). 2. kérdés: Melyek azok a szempontok, amelyeket egy verbális szöveg fizikai hordozójának vizsgálatánál figyelembe kell vennünk? (97). 3. kérdés: Melyek azok a szempontok, amelyeket egy verbális szöveg fizikai hordozójához rendelhető nyelvi formai felépítés vizsgálatánál figyelembe kell vennünk? (102). 4. kérdés: Melyek azok a szempontok, amelyeket egy verbális szöveg fizikai hordozójához rendelhető nyelvi jelentéstani felépítés vizsgálatánál figyelembe kell vennünk? (106). 5. kérdés: Melyek azok a szempontok, amelyeket egy verbális szöveg fizikai hordozójához rendelhető (valóságos vagy képzelt) világdarab vizsgálatánál figyelembe kell venni? (111). 6. kérdés: Melyek azok a szempontok, amelyek egy verbális szövegből és a vele intertextuális kapcsolatba hozható szövegekből létrejövő szövegcsaládok vizsgálatánál figyelembe kell venni? (114). 7. kérdés: Mi a kapcsolat a kreatív gyakorlatok 'kreatív-produktív' és 'kaleidoszkopikus' típusú gyakorlatai között? (117).

7. A verbális szövegek analitikus megközelítése szemiotikai szövegtani keretben (119). 1. kérdés: Mik az analitikus szöveg megközelítés általános vezérlő alapelvei? (119). 2. kérdés: Az adott szöveg megformáltságának leírásánál mit mondhatunk annak vehikulum-imágójával kapcsolatban? (121). 3. kérdés: Az adott szöveg megformáltságának leírásánál mit mondhatunk annak formációjával és sensusával kapcsolatban? (122). 3.1. kérdés: Mik egy szövegvehikulum kiegészített változata létrehozásának főbb aspektusai? (123). 3.2. kérdés: Hogyan célszerű kezelni egy adott szövegvehikulum együtt utaló (más néven: koreferenciális) kifejezéseit? (125). 3.3. kérdés: Milyen mondatnyelvészeti módszerrel célszerű az első fokú makrokompozíció-egységek (a szövegmondatok) megformáltságát elemezni és reprezentálni? (128). 3.4. kérdés: Milyen kompozíció-egységek szintjén célszerű egy adott szöveg megformáltságának analitikus értelmező interpretálást elkezdni? (130). 3.5. kérdés: Melyek egy adott szöveg megformáltsága kompozicionális közép-(mezo-) szintjének főbb aspektusai? (132). 3.6. kérdés: Milyen másod-, harmad-, ... n-ed fokú makrokompozíció-egységek hozhatók létre egy adott szöveg első fokú makrokompozícióegységeiből (szövegmondataiból)? (134). 4. kérdés: Az adott szöveg megformáltságának leírásakor mit mondhatunk annak relátum-imágójával kapcsolatban? (135). 4.1. kérdés: Mi a sajátja az adott szövegben közvetlenül kifejezésre jutó világfragmentumnak? (136). 4.2. kérdés: Mi a sajátja az adott szövegben közvetve kifejezésre jutó világfragmentumnak? (138).

8. A szemiotikai szövegtan mint egy studium generale egyik alapeleme (141). 1. kérdés: Mit nevezünk „studium generale”-nak? (141). 2. kérdés: Milyen studium generale funkciót tölt / tölthet be a szemiotikai szövegtan az interdiszciplináris alapozás tudományaival való kapcsolatában? (143). 3. kérdés: Milyen studium generale funkciót tölt / tölthet be a szemiotikai szövegtan a nyelvészeti tudományokkal való kapcsolatában? (145). 4. kérdés: Milyen studium generale funkciót tölt / tölthet be a szemiotikai szövegtan a szövegtani társtudományokkal való kapcsolatában? (146). 5. kérdés: Milyen studium generale funkciót tölt / tölthet be a szemiotikai szövegtan az alkalmazási területekkel való kapcsolatában? (147). 6. kérdés: Mi az első lépés a multimediális kommunikáció (a multimediális kommunikátumok) elemzése felé? (148). Kitekintés (151). Bibliográfia (155). Név- és tárgymutató (161).

***

A könyvben elemzett szövegek jegyzéke

Ve/1a:	Weöres Sándor: Szófüzér	3. fejezet
Ve/1b:	Weöres Sándor – Szántó Tibor: Szófüzér	3. fejezet
Ve/2:	Oláh Zsuzsa: „a tobozosok”	3. fejezet
Ve/3:	Turgonyi Zoltán: „Képzet és fogalom”	3. fejezet
Ve/4:	Nemes Nagy Ágnes: Szobrokat vittem	3. és 6. fejezet
Ve/5:	Mt.9, 9-13: Máté meghívása	3. fejezet
Ve/6:	Nagy László: Az angyal és a kutyák	4. fejezet
Ve/7:	Áprily Lajos: A hiúz [részlet]	4. fejezet
Ve/8:	Örkény István: Gondolatok a pincében	6. fejezet
Ve/9:	Kálnoky László: Csak mint a fák	6. fejezet
Ve/10:	Áprily Lajos: Tél integet	6. fejezet

Ve/11:	Weöres Sándor: Sivatag	6. fejezet
Ve/12:	Kálnoky László: Egyszerű fejfa	6. fejezet
Ve/13:	Somlyó György: Tiszta költészet	6. fejezet
Ve/14:	Kányádi Sándor: Rövid könyörgés kettétört hajón	6. fejezet
Ve/15:	Vas István: Őt látom	6. fejezet
Ve/16:	Szepesi Attila: Mesterségéhez	6. fejezet
Ve/17:	Fábri Péter: Ars poetica doloris	6. fejezet
Ve/18:	Vitkovics Mihály: A fiatal fülemüle és az anyja	7. fejezet

Összeállította

BENKES RÉKA

- alliteráció, 66
anafora, 63, 67
antropológia, 303
- behaviorizmus, 19
beszédszöveg, 136, 144
beszédtempó, 66
- dallam, 66
deixis, 67
dekonstruktivizmus, 74
dialógus, 325-327, 336
digitális párbeszéd, 335
diskurzus, 350, 353
dualizmus, 17, 18
- elektronikus publikálás, 325
ellentét, 67
ellipszis, 63
élőbeszéd, 350
enjambement, 66
esztétika, 45, 48, 75, 79, 81, 91, 111, 112, 127
- filológia, 74
filozófia, 45, 307
fogalmazás, 360, 362-364
fokozás, 67
folklorisztika, 253
forduló, 336
- generatív grammatika, 352
- halmozás, 67
hangsúly, 66
hangszimbolika, 66
hermeneutika, 44, 52, 53, 90, 91
hipertext, 296, 299, 301, 323
homiletika, 103, 107
- ikonológia, 76
- illusztrációk, 323
intertextualitás, 55, 301, 370, 378, 384
intonáció, 138, 140, 141, 147, 148, 350, 353, 354
irodalomelmélet, 69-77, 79
irodalomesztétika, 74, 75, 79
irodalompszichológia, 76
ismétlés, 67
izotópia, 67
- jelentéstan, 46
jelkép, 295
- kapcsolatelemzés, 295
katafora, 63, 67
kognitív pszichológia, 84
kognitív tudomány, 17, 21, 23
koherencia, 136, 137, 145-148, 301, 353, 355, 362-365
kohézió, 136-139, 142-149
kollokvialisztika, 350
kommunikációelmélet, 303, 351
kommunikációsztuáció, 112, 114, 128
kompetencia, 350, 351
konkordancia, 296
konnektor, 301
kontextus, 136, 137, 139, 142, 145, 146
koreferencia, 67
koreferenciaindex, 295
korstílus, 55, 57, 67
kulcsszó, 295
- lineáris progresszió, 382
logika, 45, 46
- megnyilatkozás, 325, 326, 335, 339
megnyilatkozástípus, 350-353
metafora, 114-121, 123, 372
mondatrend, 67
monizmus, 17, 18
montázstechnika, 376

- multimedialitás, 323
 műfajelmélet, 69, 70, 73, 75, 77, 92
- narrativika, 81-83
 narratológia, 35, 36, 49, 57, 111, 128
 neoretika, 74
 néprajz, 45
- ontológia, 18
- pábeszédelemzés, 136-138, 142, 147, 149
 performancia, 351
 poétika, 35-42, 45, 49, 57, 63-65, 69-73, 75, 78, 80-83, 88, 110-112, 127, 128
 pragmalingvisztika, 325
 pragmatika, 43, 45, 253, 372
 pronominalizáció, 67
 prozódia, 69, 75, 76
 pszicholingvisztika, 45, 144
 pszichológia, 45, 303, 304
- reklám, 303-317
 replika, 325, 326, 336
 retorika, 35, 38-42, 44-46, 49, 57, 63-65, 73, 74, 76, 79, 81-83, 90-93, 99-101, 103-107, 110, 111, 114, 128, 370, 380, 383
- stilisztika, 35, 36, 38, 40, 41, 44, 48-59, 61, 63-65, 68-70, 73-76, 81, 83, 84, 86, 87, 90, 91, 101, 107, 111, 112, 127, 128, 253, 356, 357, 359, 368-370, 384, 385
 stilisztikai elemzés, 48-52, 55
 stilisztikai minősítés, 48-50
 stílus, 368-371, 377, 378-380, 382, 384, 385
 stíluselemzés, 65, 369, 376
 stílusirányzat, 55, 67, 68
 stílusrétegek, 67
 stílustipológia, 48, 51-53
- stílustípus, 52, 53, 55, 58
 stílustörténet, 55, 56, 61
- szemantika, 44, 52, 61, 83, 156, 171, 176
 szemiotika, 44-46, 50, 54, 55, 74, 303
 szimbólum, 71
 szociolingvisztika, 44, 253, 293
 szociológia, 45, 50, 303
 szóképek, 67
 szöveg, 69, 76, 156, 157, 159, 160, 163, 165, 172, 174
 szövegadal, 67
 szövegelemzés, 136-139, 142, 149, 151
 szövegelmélet, 77, 339-342
 szöveggrammatika, 46
 szöveghangsúly, 67
 szövegkohézió, 136, 142, 144
 szövegmondat, 295, 296, 298, 299
 szövegnyelvészeti, 46, 136, 144, 150
 szövegstilisztika, 49, 57, 58, 61, 64, 66, 67
 szövegsemantika, 155
 szövegszerűség, 319
 szövegtan, 48, 50-53, 55-61, 69, 81-84, 86-88
 szövegtempó, 67
 szövegtipológia, 41, 52, 53
 szövegtípus, 52
 szünet, 66, 354
- társalgás, 45, 326
 téma-réma, 99
 témátörténet, 76
 textológia, 46
- vehikulum, 118-120, 123
 verstan, 35, 37, 69, 75, 81-83
- zeneesztétika, 74

NÉVMUTATÓ

Összeállította

BENKES RÉKA

- Abrahamsen, A., 28, 29
Ádám, K., 325
Adamik, T., 65, 67
Agar, M., 140, 144, 149
Alszeghy, Zs., 103, 106
Anderegg, J., 84, 85, 88
Anderson, J. R., 82, 88
- Bakos, F., 63, 67
Balázs, G., 336
Balogh, T., 367
Banó, I., 289, 293
Bardovi-Harlig, K., 144, 149
Baumgart, M., 306, 317
Bazzanella, C., 147, 149
Beaugrande, R., 142, 143, 146, 149, 150
Bechtel, W., 28, 29
Békési, I., 11, 15
Bencédy, J., 293
Bencze, L., 44, 47, 52, 59, 90, 107, 146, 149,
369, 373, 374, 385
Benkes, R., 319, 322
Bennett, T., 55, 59
Beriger, L., 71, 77
Bernáth, L., 69, 77
Biber, D., 150
Birch, D., 84, 88
Bitnitz, L., 103
Black, M., 115, 118, 119, 121, 124, 132
Block, N., 28, 29
Blonsky, M., 54, 60
Boda, I. K., 295, 299, 302, 376
Bojtár, E., 77
Bókay, A., 56, 60
Bolla, K., 99, 105, 107
Bonyhai, G., 70, 77
Brazil, D., 141-143, 148, 150
Brizgunova, E. A., 350
Bro, J., 144, 148, 149, 153
Brogan, T. V. F., 71, 79
Brooke-Rose, C., 116, 127, 132
- Brown, G., 136, 139, 141, 145, 150
Bruce, B., 140, 150
Brusselt, P., 116, 132
- Calleri, D., 147, 149
Canale, M., 146, 150
Carter, R., 152
Cassirer, P., 58, 60
Caudwell, Ch., 73, 78
Celce-Murcia, M., 145, 146, 150
Chomsky, N., 116, 132
Churchland, P., 28, 29
Clancy, P. M., 147, 150
Cook, G., 136, 141, 145, 150
Coulthard, M., 136, 142, 143, 150
Croce, B., 71, 78
Curtius, R., 76
Czetter, I., 380
Czine, M., 373
- Cs. Jónás, E., 325, 337
Csölle, A., 136
- Daneš, F., 382
Dániel, Á., 155
Danyi, M., 372, 373
Davidson, D., 28, 29
Deme, L., 66, 67, 93, 105-107
Dennett, C. D., 20, 28, 29
Derwing, T. M., 144, 152
Descartes, R., 18, 28, 29
Dijk, T. A. van, 58, 60, 84, 88, 116, 117,
122, 132, 134, 135, 137, 139, 140, 142,
145, 153
Dobóné, B. M., 374
Dodsworth, P., 152
Dörnyei, Z., 145, 150
Dressler, W. U., 84, 88, 136, 142, 146, 150
Drewermann, E., 365-367
Dufrenne, M., 71, 78

- É. Kiss, K., 257, 258, 293
 Eco, U., 54, 60
 Elman, J., 29
 Enkvist, N. E., 88, 145, 146, 150
 Erickson, F., 140, 150
 Eysenck, W. M., 28, 29

 Fábián, I., 368, 385
 Fábián, P., 293
 Fábri, K., 138, 144, 150
 Fischer, S., 104
 Florescu, V., 74, 78
 Fodor, J. D., 82, 88
 Fónagy, I., 99, 107
 Fowler, R., 144, 151
 Fox, B. A., 146, 147, 150
 Földi, K., 303, 307, 314, 317
 Frawley, W. J., 148, 149, 153
 Fries, P. H., 144, 147-149, 151
 Fülöp, L., 381, 382

 Gadamer, H.-G., 52, 53, 56, 60
 Gallina, S., 144, 147, 149, 151
 Gamham, A., 147, 149, 152
 Gáspári, L., 90, 106, 370
 Géczi, J., 181, 251
 Gelder, T., 28, 30
 Gesner, C., 181
 Givón, T., 83, 88, 151
 Grassegger, H., 305, 317
 Grayling, A. C., 28, 29
 Green, W. D., 29
 Grenoble, L., 147, 149, 151
 Grice, H. P., 335
 Gumbrecht, H. U., 84, 88

 H. Molnár, I., 356
 Haidu, P., 53, 60
 Halliday, M. A. K., 43, 83, 84, 87, 88, 138, 143, 145, 146, 148, 151, 152
 Hankiss, E., 65, 67
 Hantsch, I., 307, 317
 Hartford, B. S., 144, 149
 Hasan, R., 145, 146, 148, 151, 152
 Haseloff, O. W., 304, 318
 Hatch, E., 136, 146, 151
 Hegel, G. W. F., 72, 78
 Heltainé, N. E., 371
 Herbszt, M., 149

 Hobbs, J. R., 139, 140, 151
 Hoey, M., 151
 Hofstadter, D. R., 29
 Horányi, Ö., 108
 Horn, A., 70, 72, 73, 75, 78
 Huszár, Á., 105
 Hutcheon, L., 56, 60

 Jakobson, R., 60, 71, 72, 78, 82, 88
 Jefferson, A., 71, 78
 Johnson, J. M., 114, 115, 122-124, 126, 131, 132

 Kabán, A., 382
 Kabdebó, L., 372
 Kallmeyer, W., 84, 88
 Kanyó, Z., 257, 293
 Károly, S., 56, 60, 377
 Keane, T. M., 28, 29
 Kemény, G., 105
 Kenesei, I., 336, 337
 Kennedy, G., 74
 Kertész, A., 82, 88, 89
 Kiefer, F., 82, 88, 258, 293, 356
 Kim, J., 28, 29
 Kincses Kovács, É., 375, 376
 Kinneavy, J. L., 58, 60
 Király, I., 78
 Klecab-Aker, J. S., 151
 Kleiner, J., 53
 Kluckhohn, C., 73, 78
 Kocsány, P., 83, 85, 88, 105, 145, 146, 151, 374, 377, 379
 Kontra, M., 350, 355
 Kormos, J., 144, 1521
 Kornyáné, Sz. Á., 375, 377
 Kozocsa, S. G., 371
 Könczöl, Cs., 71, 78
 Könczöl, T., 321
 Körner, J., 70, 78
 Kress, G., 144, 151
 Kristeva, J., 54, 55, 60
 Kroebel-Riel, W., 318
 Kulcsár-Szabó, Z., 371

 Labov, W., 88
 Lakoff, G., 115, 122, 124, 126, 133
 Langacker, R. W., 82, 89
 Lausberg, H., 74, 78

- Legendre, G., 28, 30
 Lempicki, Z., 75, 78
 Levinson, S. C., 142, 1521
 Liles, B. Z., 151
 Linde, C., 140, 151
 Lloyd, D., 23-25, 28, 30
 Lopez, B., 151
 Lukács, B., 71, 78
 Lux, F., 53, 60
 Lyons, J., 141, 152

 Macdonald, C., 30
 Mackensen, L., 308, 315, 318
 MacKenzie-Keating, S., 152
 Magdics, K., 99
 Mainusch, H., 70, 78
 Mann, W. C., 152
 Markiewicz, H., 69, 73, 75, 78
 Martin, J. R., 152
 Martinkó, A., 73, 78
 Máté, J., 368, 385
 Matthews, R. J., 116, 133
 McCarthy, M., 152
 McClelland, J. L., 30, 82, 89
 McCutchen, D., 147, 149, 152
 Meletyinskij, J. M., 293
 Mezősi, Gy., 28, 30
 Miclau, P., 60
 Miller, J. H., 74, 78
 Miyata, Y., 28, 30
 Molnár, E., 376, 377, 380, 381
 Mooij, J. J. A., 118, 120, 133
 Munro, M. J., 144, 152
 Müller, R.-A., 82, 89

 Nagy, I., 370
 Navarre, O., 74, 79
 Németh, T. E., 350, 351, 354, 355
 Newman, J. E., 152
 Noordman, L. G. M., 153
 Nunan, D., 137, 145, 152

 Nyíró, L., 70, 75, 78, 79

 O'Brien, G., 30
 O'Toole, M., 88
 Oakhill, J., 147, 149, 152
 Ogilvy, D., 308, 313, 314, 318
 Opie, J., 23-26, 28-30

 Ortony, A., 114, 115, 120, 122, 124, 125, 132, 133

 Paltridge, B., 152
 Panofsky, E., 186
 Pellegrini, A. D., 152
 Perfetti, C. A., 147, 1490, 152
 Péter, M., 43, 370
 Peterson, C., 152
 Petőfi, S. J., 11, 15, 34, 43, 48-54, 56, 57, 59-61, 63-65, 67, 81, 83, 84, 87-89, 105, 106, 110, 129, 149-152, 255, 293, 294, 296, 300, 305, 317, 318, 339, 372
 Pfeiffer, L. K., 84, 88
 Pléh, Cs., 28, 30, 82, 89, 326, 337
 Polanyi, L., 138, 140, 152
 Pólya, T., 17, 28, 30
 Porkoláb, J., 295, 296, 302, 376
 Pratt, M. W., 152
 Preminger, A., 71, 79
 Propp, V., 374

 Raban, B., 153
 Rácz, E., 63, 64, 68, 259, 293
 Racskó, P., 321
 Raisz, R., 379, 380
 Reddy, M. J., 116, 125, 134
 Renkema, J., 137, 146, 152
 Richard, I. A., 115, 118, 119, 124, 125
 Riley, M., 147, 149, 151
 Robey, D., 78
 Róka, J., 383
 Römer, R., 318
 Rubicam, R., 313
 Rumelhart, D. E., 30, 82, 89
 Rutter, P., 153

 Sainsbury, M., 28, 30
 Saintsbury, G. G., 70, 79
 Sanders, T. J. M., 153
 Sandig, B., 84, 85, 89
 Scha, R. J. H., 140, 152
 Schade, U., 82, 89
 Schäffer, J., 365
 Schairer, K. E., 153
 Schiffrin, D., 137, 139-142, 148, 153
 Schrattenecker, G., 304, 318
 Schwarz, M., 82, 83, 89
 Schweiger, G., 304, 318

- Schweikle, G., 69, 75
 Schweikle, I., 70
 Searle, J. R., 115, 118, 121, 124, 125, 134
 Sebeok, Th. A., 72, 79
 Sik, S., 103, 106
 Smith, R. N., 148, 149, 153
 Smolensky, P., 28, 30
 Solymossy, S., 292, 294
 Sowinski, B., 305, 307, 313, 318
 Spillner, B., 84, 89
 Spooren, W. P. M., 153
 Stauffer, D., 79
 Steinbrink, B., 74, 79
 Stickel, G., 89
 Strohnner, H., 82, 89

 Szabó, G. Z., 74, 79, 90, 104, 106, 107
 Szabó, Z., 48, 61, 64, 68, 359, 368, 381, 385
 Szalai, S., 30
 Szalamin, E., 356
 Szathmári, I., 60, 63, 67, 68, 107, 368-370, 384, 385
 Szende, T., 99, 107, 259, 294
 Szepes, E., 292, 294
 Szerdahelyi, I., 69, 70, 73, 75, 78-80, 292, 294
 Szörényi, L., 74, 79, 90, 104, 106, 107
 Szili, J., 53, 61, 67
 Szubka, T., 30

 Tamás, A., 69, 75, 79
 Tannen, D., 141, 144, 145, 153
 Taylor, J. R., 82, 89
 Terestyéni, T., 326, 337
 Thompson, S., 144, 148, 149, 152, 153
 Thurell, S., 145, 150
 Tieghem, P. van, 69, 79
 Todorov, T., 56, 61
 Tolcsvai Nagy G., 368, 369, 378-380, 385

 Tostmann, T., 304, 318
 Török, P., 321
 Tsui, A. B. M., 143, 153
 Tuba, M., 253
 Turing, A. M., 27, 29, 30
 Turk, H., 70, 79
 Tyler, A. E., 144, 148, 149, 153

 Ueding, G., 74, 79

 Varenne, H., 144, 153
 Varga, L., 350, 354, 355
 Vargáné, D. E., 359
 Vargyas, L., 292-294
 Várkonyi, I., 60, 67, 68
 Vass, L., 11, 51, 58, 60, 61, 88, 105, 129, 148-152, 317-319, 322
 Vigh, Á., 74, 79, 90, 91
 Vodička, F., 69, 75, 79
 Voigt, V., 77, 79, 253, 294

 Wacha, I., 74, 79, 90, 92, 93, 104, 105, 106, 108
 Walzel, O., 71, 79
 Warner, R., 30
 Warren, A., 70, 73, 75, 79
 Wehrli, M., 69, 70, 75, 77, 79
 Wehrlich, E., 58, 61
 Weinreich, U., 116, 134
 Wellek, R., 70, 73, 75, 79
 Wiegmann, H., 70, 80
 Williams, J., 144, 148, 154
 Wilpert, G. von, 71, 75, 80
 Wóycicki, K., 69, 80

 Yule, G., 136, 139, 141, 145, 150

 Zabrocky, K., 144, 148, 154

A KÖTET MUNKATÁRSAI

- Balogh Tibor* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Pszichológia Tanszék, Szeged, Hattyas sor 10. 6725
- Békési Imre* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6725
- Bencze Lóránt* Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola, Zsámbék, Zichy tér 3. 2072
- Benkes Réka* Budapest, Krizantém u. 40. 1214
- Boda I. Károly* Kossuth Lajos Tudományegyetem, Matematikai és Informatikai Intézet, Debrecen, Egyetem tér 1. 4032
- Csölle Anita* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Angol Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest, Ajtósi Dürer sor 19-21. 1146
- Dániel Ágnes* Budapest, Tusnádi u. 38/A. 1125
- Forgács Erzsébet* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Német Nyelv és Irodalom Tanszék, Szeged, Hattyas sor 10. 6725
- Géczi János* Iskolakultúra, Budapest, Pf.: 482. 1396
- Cs. Jónás Erzsébet* Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék, Nyíregyháza, Sóstói út 30/A. 4400
- Máté Jakab* Törökvész út 59/C. I. 7. Budapest, 1025
- Petőfi S. János* Università Degli Studi di Macerata, Facoltà di Letter e Filosofia, Dipartimento di Filosofia e Science Umane, Via Garibaldi 20, Macerata 62100, Olaszország
- Pólya Tamás* Janus Pannonius Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Tanszék, Pécs, Ifjúság útja 6. 7623
- Porkoláb Judit* Debrecen, Teleki u.11. II/9. 4024
- Schäffer Judit* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Német Nyelv és Irodalom Tanszék, Szeged, Hattyas sor 10. 6701
- Szabó Zoltán* Miskolci Bölcsész Egyesület, Miskolc, Pf.: 452. 3545
- Szalamon Edit* József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szláv Intézet, Szeged, Egyetem u. 2. 6722
- Szathmári István* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest, Piarista köz 1. 1364
- Szerdahelyi István* Budapest, Dániel út 52. 1125
- Tolcsvai Nagy Gábor* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest, Piarista köz 1. 1364
- Tuba Márta* Kossuth Lajos Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010
- Vass László* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6725
- Wacha Imre* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Fonetikai Tanszék, Budapest, Piarista köz 1. 1052

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

Az 1–4. számokat PETŐFI S. JÁNOS és BÉKÉSI IMRE szerkesztette, az 5. kötettől kezdődően e periodika szerkesztői PETŐFI S. JÁNOS, BÉKÉSI IMRE és VASS LÁSZLÓ.

Ez a periodika – a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékén – azzal a céllal jött létre, hogy előmozdítsa a multi- és interdiszciplináris szövegkutatást. Ennek érdekében (a) helyet kíván adni több diszciplína aspektusait/módszereit egy-egybe foglalni kívánó szövegtani paradigmákat tárgyaló tanulmányoknak éppúgy, mint diszciplínaszpecifikus részkérdések elemzésével foglalkozóknak, szövegtani kutatási / oktatási tervek informatív bemutatásának éppúgy, mint bármilyen természetű szövegtani vitáknak, (b) overview-k / recenziók formájában tájékoztatni kíván a szövegtani kutatás szempontjából releváns diszciplínák keretében folyó szövegkutatás eredményeit / problémáit tárgyaló monográfiákról / tanulmányokról, végül (c) repertóriumok közlése révén meg akarja könnyíteni a nemzetközi szövegtani irodalomban való bibliográfiai tájékozódást.

1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése (1990)

(Második kiadás: 1993)

Előszó	5
Tanulmányok	7
PETŐFI S. JÁNOS: Szemiotikai textológia – Didaktika	7
BÉKÉSI IMRE: Az ellentétesség és a kauzalitás szerkezetalkotó összefüggésének logikai háttere	23
NAGY L. JÁNOS: A megnyilatkozás nyelvi értékéről	29
CSÚRI KÁROLY: Lehetséges világok vizsgálata mint műértelmezés	35
VASS LÁSZLÓ: Szupertextuális kohézió és stilisztika	45
Diszkusszió: Szövegtan, interpretáció, interdiszciplinaritás. Résztvevők: BÉKÉSI IMRE, CSÚRI KÁROLY, NAGY L. JÁNOS, PETŐFI S. JÁNOS	57
VASS LÁSZLÓ: Terminológiai szótár (a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához)	85
Bibliográfia	117
PETŐFI S. JÁNOS: Bibliográfiák – periodikák	117
HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA: A magyar nyelvű szövegtani irodalom bibliográfiája	119
PETŐFI S. JÁNOS: Az irodalmi művek elemzésétől a multimediális kommunikáció szemiotikai elmélete felé. 25 év textológiai kutatás: visszatekintés, kitekintés	127

2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész) (1991) (Második kiadás: 1996)

Előszó	5
Tanulmányok	7
PETŐFI S. JÁNOS: A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai tárgyalása	7
BÉKÉSI IMRE: A kettős szillogizmus	38
VASS LÁSZLÓ: Szimbolikus kontextualizáció és intertextualitás. Nagy László: Inkarnáció ezüstben	55
KABÁN ANNAMÁRIA: Szövegsemiotikai alapkérdések	67
Áttekintések, recenziók. A magyar szövegtani kutatás irodalmából	73
MÁTÉ JAKAB: A magyar szövegtani kutatások mai helyzete (I)	73
Fónagy Iván–Magdics Klára: A magyar beszéd dallama (TÖRÖK GÁBOR)	117
Deme László: Mondatszerkezeti sajátágok gyakorisági vizsgálata (FEJES KATALIN)	123
Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI. A szöveg megközelítései. Szerkesztette: Telegdi Zsigmond és Szépe György (ALBERT SÁNDOR)	129
Wacha Imre: Beszélgessünk a beszédről! (K. FÁBIÁN ILONA)	135
A szövegtan a kutatásban és az oktatásban. Szerkesztette: Szathmári István és Várkonyi Imre (NAGY L. JÁNOS)	140
Nagy Ferenc: Kriminallisztikai szövegnyelvészet (KESZLER BORBÁLA)	147
Nagy Ferenc: Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába (SZATHMÁRI ISTVÁN)	151
Békési Imre: Szövegszerkezeti alapvizsgálatok (NAGY L. JÁNOS)	155
A szövegvizsgálat új útjai. Szerkesztette: Szabó Zoltán (KABÁN ANNAMÁRIA)	159
Tanulmányok, 15. füzet. Szövegelmélet. Szerkesztette: Penavin Olga, Thomka Beáta és Utasi Csaba (FÁBRICZ KÁROLY)	164
Kiefer Ferenc: Az előfeltevések elmélete (MUCSÁNYI JÁNOS)	169
Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Szerkesztette: Rácz Endre és Szathmári István (TÖRÖK GÁBOR)	175
Balázs János: A szöveg (BÜKY LÁSZLÓ)	180
Szende Tamás: Megérthetjük-e egymást? Korunk kommunikációs zavarai (VIDRA KLÁRA)	183
Szabó Zoltán: Szövegnyelvészet és stilisztika (ROZGONYINÉ MOLNÁR EMMÁ)	187
Egyetemi Fonetikai Füzetek 1. Szép szóval igazat, 2. Tiszta beszéd. Szerkesztette: Bolla Kálmán (SEBESTYÉN ÁRPÁD)	193
Repertóriumok. Összeállította: VASS LÁSZLÓ	199
Bibliographie Linguistique de L'Année. Text linguistics (Discourse analysis) – Linguistique de texte (Analyse du discours) – 1986	199
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	205
Research in Text Theory/Untersuchungen zu Texttheorie	214
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	225
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	231
A kötet munkatársai	235

3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész) (1991)

Előszó	5
Tanulmányok	7
VOIGT VILMOS: Szövegsemiotikai és/vagy szemiotikai szövegtan	7
BENCZE LÓRÁNT: Élő szónak súlyos volta. Putatív szövegvizsgálati modell és alkalmazásának kísérlete	13
BÉKÉSI IMRE: A kettős szillogizmus tipikus 'világai'	41
ZSILKA TIBOR: A dekonstruált (szöveg)struktúra	62
VASS LÁSZLÓ: Szupertextus, stílselemzés és -tipológia	69
PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA: A versorganizáció antipatorikus megközelítése	78
Áttekintések, recenziók. A magyar szövegtani kutatás irodalmából	105
MÁTÉ JAKAB: A magyar szövegtani kutatások mai helyzete (II., befejező rész)	105
Fónagy Iván: A költői nyelv hangtanából (KOVÁCS KRISTÓF ANDRÁS)	144
Török Gábor: A líra: logika (József Attila költői nyelve) (FEJES KATALIN)	148
Formateremtő elvek a költői alkotásban. Szerkesztette: Hankiss Elemér (TÖRÖK GÁBOR)	152
Voigt Vilmos: A folklór alkotások elemzése (BALÁZS GÉZA)	157
Fónagy Iván: Füst Milán: Öregség – Dallamfejtés (SZEKÉR ENDRE)	162
Dienes Dóra: A szerkesztettségi hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése (M. KORCHMÁROS VALÉRIA)	166
Murvai Olga: Szöveg és jelentés. A szabad függő beszéd szövegnyelvészeti vizsgálata (KOCSÁNY PIROSKA)	170
Ismétlődés a művészetben. Szerkesztette: Horváth Iván és Veres András (NAGY L. JÁNOS)	174
Bánréti Zoltán: A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról (BÉKÉSI IMRE)	179
Hankiss Elemér: Az irodalmi mű mint komplex modell (MÁTÉ ZSUZSANNA)	183
Békési Imre: A gondolkodás grammatikája. Szöveg- és mondat szerkezeti elemzések (BENCZE LÓRÁNT)	189
Csúri Károly: Lehetséges világok. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből (ODORICS FERENC)	192
Szekér Endre: Hagyomány és újítás mai költői nyelvünkben (KABÁN ANNAMÁRIA)	197
Műelemzés – műértés. Szerkesztette: Sipos Lajos (VARGA EMÓKE)	200
Kanyó Zoltán: Szemiotika és irodalomtudomány. Válogatott tanulmányok (TARNAY LÁSZLÓ)	204
Petőfi S. János: Szöveg, szövegtan, műelemzés (Textológiai tanulmányok) (VASS LÁSZLÓ)	210
Repertóriumok. Összeállította: VASS LÁSZLÓ	215
Bibliographie Linguistique de L'Année. Text Linguistics – Linguistique du texte – 1987	215
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	222
Written Communication Annual. An International Survey of Research and Theory	247

A külföldi szövegnyelvészeti munkákról Magyarországon idegen és magyar nyelven megjelent szemlecekkel válogatott bibliográfiája. Összeállította: MÁTÉ JAKAB	250
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	255
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	261
A kötet munkatársai	265

4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I) (1992)

Előszó	5
Tanulmányok	7
TERESTYÉNI TAMÁS: Szövegelméleti tézisek	7
SZABÓ ZOLTÁN: A szöveg történetisége	34
KIEFER FERENC: A szöveg időszerkezetéről	40
MARCELLO LA MATINA: Költői szövegek interpretálása: filológia, strukturalizmus, szemiotika	56
PETŐFI S. JÁNOS: A költészet grammatikájától a költészet szemiotikai textológiájáig	83
BÁCSI JÁNOS: Ó! Ió! Ció! Áció! Káció! Kommunikáció!	98
ALBERT SÁNDOR: Megjegyzések az ekvivalenciáról egy metafora fordításának űrűgűén	115
Áttekintések, recenziók	125
B. Fejes Katalin: Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása (Szövegvizsgálat 3-5. osztályban) (V. RAISZ RÓZSA)	125
Vígh Árpád: Retorika és történelem (GÁSPÁRI LÁSZLÓ)	128
Dániel Ágnes: A fordítói gondolkodás iskolája (HONFFY PÁL)	134
Helikon – Az olasz irodalomtudomány napjainkban (VARGA EMŐKE)	138
Pléh Csaba: A történet szerkezet és az emlékezeti sémák (BALOGH TIBOR)	147
Klaudy Kinga: Fordítás és aktuális tagolás (Cs. JÓNÁS ERZSÉBET)	150
Szabó G. Zoltán – Szörényi László: Kis magyar retorika (DANYI MAGDOLNA)	154
Kernya Róza: A szöveg néhány sajátossága kisiskolások fogalmazásában (V. RAISZ RÓZSA)	157
Török Gábor: Pontok és kérdőjelek az általános stíluselméletben (SZATHMÁRY ISTVÁN)	160
Hernádi Sándor: Az olvasás bűvészetes (BENKES ZSUZSA)	166
Kenneth Koch: Desideri, sogni, bugie. Un poeta insegna a scrivere poesia ai bambini (TERRY OLIVI)	168
Kaspar H. Spinner: Umgang mit Lyrik in der Sekundarstufe I. (PETŐFI S. JÁNOS)	172
Bibliográfiák, repertóriumok. Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	177
Bibliográfiák bibliográfiája	177
Bibliographie Linguistique de L'Année. Text Linguistics – Linguistique du Texte 1988	177

Speciális bibliográfiák	184
Folyóiratok, periodikák, sorozatok	186
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	186
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	197
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	199
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	204
Advances in Discourse Processes	205
Written Communication Annual. An International Survey of Research and Theory	211
Speciális repertóriumok	212
Elisabeth Gülich – Wolfgang Raible: Linguistische Textmodelle (Grundlagen und Möglichkeiten)	212
Wolfgang Dressler (Hrsg.): Textlinguistik	215
Bernárdez, Enrique: Introducción a la Lingüística del Texto	216
Miscellanea	219
Rövid beszámoló a Multimediális Textológiai Műhely első konferenciájáról (FARKAS EDIT)	219
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	221
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	225
A kötet munkatársai	229

5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (1992)

Előszó	7
Tanulmányok – válaszok	9
ALBERTNÉ HERBSZT MÁRIA: A társalgás néhány jellemzője és szabálya	9
BALÁZS GÉZA: Szövegvilágok, a szövegalkotó ember (Vélemény a szövegtani kutatásról)	19
BÁNRETI ZOLTÁN: A visszakereshetőségi elv a grammatikában	27
BÉKÉSI IMRE: A szövegmondatoktól a szöveg egésze felé	35
BENCZE LÓRÁNT: Néhány megjegyzés a szövegtani kutatáshoz	45
DEME LÁSZLÓ: Válaszok helyett	47
FÁBRICZ KÁROLY: Beszédszöveg és szövegnyelvészet	51
B. FEJES KATALIN: Egy szövegtípus szintaxisának statisztikai vizsgálatáról	59
FÖNAGY IVÁN: A költői kutatásról	77
HONFFY PÁL: Hozzászólás a „Vélemények a szövegtani kutatásról” kérdéssorhoz	119
HUNYADI LÁSZLÓ: Szövegtan és számítógépes fordítás	121
CS. JÓNÁS ERZSÉBET: Gondolatok a dialógus mint szövegtípus vizsgálatai kapcsán	129
KERTÉSZ ANDRÁS: Textológia és tudományelmélet	135
KOCSÁNY PIROSKA: Szövegnyelvészet versus szövegelemzés	145
KONTRA MIKLÓS: Rövid és szelektív válaszok a szerkesztők szövegtannal kapcsolatos kérdéseire	153
LENGYEL ZSOLT: Szöveglingvisztikai kérdések a pszicholingvisztika tükrében	157

R. MOLNÁR EMMA: Vélemények a szövegtani kutatásról (Válaszok a feltett kérdésekre)	161
MURVAI OLGA: A szöveg szintaktikai és szemantikai dimenziójáról	167
PÉTER MIHÁLY: A szövegtani kutatásról (Válasz a kérdésekre)	171
PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ: A szövegnyelvészet helye és feladata a szemiotikai textológiai kutatásban	177
V. RAISZ RÓZSA: Válasz a „Vélemények a szövegtani kutatásról” kérdéssorra	197
SZABÓ ZOLTÁN: A szöveg szemiotika időszéri kérdései és megoldásra váró kérdései	199
SZENDE ALADÁR: A tankönyvi szöveg természetéről	211
SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER: Gondolatok a költői szövegről mint a szöveg sajátos válfajáról, valamint annak interpretációelméleti vonatkozásairól	219
TÖRÖK GÁBOR: Kritikusan, sok oldalról szembeülni a szöveggel	225
WACHA IMRE: Szöveg és (adekvát) interpretáció (Szöveg műfaj, szövegforma, szövegértelmezés, szövegmondás)	237
Áttekintések, recenziók	257
A szövegtani kutatás a 90-es években: a kutatási terület jövője [<i>Text, 10–1/2. (1990.)</i>] (PETŐFI S. JÁNOS)	257
A szövegösszefüggőség nyelvi hordozói Halliday és Hasan szerint (PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ)	260
Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	271
(A) Bibliográfiák bibliográfiája (a szövegkutatásról általában, a magyar szövegkutatásról, a szövegösszefüggőség kutatásáról)	271
Speciális bibliográfiák (szöveg vs mondat, szövegösszefüggőség)	272
(B) Speciális repertóriumok	274
van Dijk T. A. (szerk.): Handbook of Discourse Analysis 1 – 4	274
R. R. K. Hartman: Contrastive Textology	276
M. A. K. Halliday – R. Hasan: Cohesion in English	277
M. – E. Conte – J. S. Petőfi – E. Sözer: Text and Discourse Connectedness	279
Miscellanea	281
Society for Text and Discourse (PETŐFI S. JÁNOS)	281
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	285
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	293
A kötet munkatársai	297
 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II) (1993)	
Előszó	7
Tanulmányok	9

BÁNRETI ZOLTÁN: A mellérendelés néhány szintaktikai problémája a magyarban	9
KRÉKITS JÓZSEF: Az orosz performatív megnyilatkozások szemantikai és pragmatikai aspektusai	25
WACHA IMRE: Az irodalmi mű szövegszerkezetének és a szöveg hangzásbeli jellemzőinek összefüggéseiről, a szöveg fonetikai szemléletéről. A prózai (elbeszélő) irodalmi mű és megszólaltatása. Áprily Lajos: A hiúz	35
PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ: Az argumentatív értelmező interpretáció néhány aspektusa. Nagy László: Verseim verse	81
BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS: Kreatív–produktív megközelítés és intertextualitás	107
KLAUDY KINGA: Vissza a szöveghez!	133
ALBERT SÁNDOR: Filozófiai szövegek fordítási kérdései	145
DÁNIEL ÁGNES: A személyközi kapcsolatok jellegének meghatározása. Hét kormányprogram szembesítő vizsgálatának tapasztalatai	157
Áttekintések, recenziók	177
MÁTÉ JAKAB: A szövegnyelvészeti kutatás történetéhez	177
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanhoz. 2. 1967–1969. A nyelvi műalkotások egy nyelvészeti megalapozottságú strukturális interpretációelméletének körvonalazása felé	205
Deme László: Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség (KISS ANDREA)	218
Hoffmann Ottó: Mondatszerkesztés, szövegalkotás. Gyakorlatok a kifejezőképesség fejlesztésére az általános iskola felső tagozatában (JENEI TERÉZ)	224
Török Gábor: A pecsétek feltörése (Mai líránkat olvasva) (SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER)	226
Kecskés András: A magyar vers hangzásszerkezete (SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER)	230
Kecskés András: Versek tükre. Az iskolai versértelmezés lehetőségei (CS. JÓNÁS ERZSÉBET)	233
Bart István és Klaudy Kinga (szerk.): A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából (CS. JÓNÁS ERZSÉBET)	235
Molnár Csikós László (főszerk.): Hungarológiai Közlemények 19. 70–71. (FARKAS EDIT)	238
Szóllósy-Sebestyén András (szerk.): Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Budapesti Műszaki Egyetemen (T. SOMOGYI MAGDA)	242
Dániel Ágnes: Sző – szöveg – szer – szervez (PÉTER MIHÁLY)	245
Fónagy Iván: Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák (MEZŐ GYÖRGYI)	248
Síklaki István (szerk.): A szóbeli befolyásolás alapjai I–II. (VASS LÁSZLÓ)	251
Bene Kálmán: Kalauz a versértelmezéshez (Bevezetés a lírai művek elemzésébe) (BARANYAI ZSOLT)	265
Péter Mihály: A nyelvi érzelmkifejezés eszközei és módjai (CS. JÓNÁS ERZSÉBET)	268
Petőfi S. János: A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé (Szövegnyelvészet – Szemiotikai textológia) (FÁBRICZ KÁROLY)	272
Bolla Kálmán (szerk.): Szövegforma, szövegértelmezés, szövegmondás. Egyetemi Fonetikai Füzetek 4. (NAGY ÉVA)	275
Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa: Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben (KISS ANDREA)	278
Rácz Endre: Mondatgrammatika és szöveggrammatika (BÉKESI IMRE)	280
A Világirodalmi Lexikon tizennegyedik kötetének 'szöveg'-szócikkjeihez (VASS LÁSZLÓ)	282
A nyelvi alkotóerő próbái. Hernádi Sándor munkásságáról (SZABÓ FERENC)	284

Hans Gatti: Schüller machen Gedichte. Ein Praxisbericht mit vielen Anregungen und Beispielen (PETŐFI S. JÁNOS)	286
Alla ricerca della parola nascosta (= Az elrejtett szó nyomában). Szerk.: Carla Marengo (PETŐFI S. JÁNOS)	293
Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	297
(A) Bibliográfiák bibliográfiája (szemantika, pragmatika, cloze-technika)	297
Bibliographie Linguistique de L' Année. Text Linguistics – Linguistique du Texte – 1989	297
Speciális bibliográfiák (Advances in Discourse Processes, Studia Poetica, fordítás, cloze-technika)	304
(B) Repertóriumok	311
Folyóiratok, periodikák, sorozatok	311
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	311
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	313
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	315
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	318
Advances in Discourse Processes	322
Written Communication Annual. An International Survey of Research and Theory	328
Speciális repertóriumok	329
Arnim von Stechow – Dieter Wunderlich (Hrsg.): Semantik/Semantics	329
von Herbert Stachowiak (Hrsg.): Pragmatik. Handbuch Pragmatischen Denkens	330
Das Wasserzeichen der Poesie	332
Miscellanea	339
Rövid beszámoló a Multimedialis Textológiai Műhely második konferenciájáról (FARKAS EDIT)	339
Discourse and Argumentation Studies at the University of Amsterdam (VASS LÁSZLÓ)	340
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	343
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	351
A kötet munkatársai	355

7. A multimedialis kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez (1994)

Előszó	7
Tanulmányok	9
KASS JÁNOS: Gondolatok a könyvillusztrációról	9
	*
NAGY L. JÁNOS: Szembenéző kódexlapok kommentárokkal	19

VASS LÁSZLÓ: Textológiai kalauz az <i>Esterházy-kalauzhoz</i>	29
NYÉKI LAJOS: Balázs – Bartók „ <i>Kékszakállú</i> ”-ja – nyelvész szemmel	39
KÖNCZEI CSILLA: Ötletek a tánc textológiai elemzéséhez	51
BALÁZS GÉZA: A tetováálás és a tetovált szövegek magyar néprajzi kutatása	69
R. MOLNÁR EMMA: Nonverbális jelek verbális kódja	85
*	
PETŐFI S. JÁNOS – MARCELLO LA MATINA: Egy általános szemiotikai textológia centrális aspektusai	97
Utószó: Petőfi S. János és Marcello La Matina közös tanulmánya megbeszélésének kivonatatos összefoglalása (VASS LÁSZLÓ)	128
*	
ALMÁSI ÉVA: Adalékok képversek kreatív-produktív megközelítéséhez	131
BENKES ZSUZSA: Példa egy illusztrált szöveg kreatív-produktív megközelítésére	143
Áttekintések, recenziók	157
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanhoz 12. 1988–1989. A multimediális irányultság kezdeti időszaka, 13. 1990–1991. A szemiotikai textológia koncepciójának végleges kialakítása felé	157
*	
Egri Péter: Érték és képzelet (Shelley, Turner, Field és Chopin) (TÖRÖK GÁBOR)	174
János S. Petőfi – Terry Olivi (szerk.): Approaches to Poetry. Some Aspects of Textuality, Intertextuality and Intermediality (SZABÓ ZOLTÁN)	178
Marcello La Matina: La gratitudine come problema semiotico-filologico. Gli <i>ex voto</i> per San Nicola da Tolentino. In: <i>Interpretazione e gratitudine. XIII. Colloquio</i> <i>sulla interpretazione. Macerata 30–31 Marzo 1992</i> (PETŐFI S. JÁNOS)	180
Rachel Fordyce and Carla Marella (eds.): <i>Semiotics and Linguistics in Alice's</i> <i>Worlds</i> (PETŐFI S. JÁNOS)	181
Az OuLiPoi Könyvtár (SZIGETI CSABA)	186
Petőfi János S. (szerk.): Sistemi segnici e loro uso nella comunicazione umana. 1. Aspetti generali; Quadro interdisciplinare della ricerca. (= Quaderni di Ricerca e Didattica IX.) Università di Macerata, Dipartimento di Filosofia e Scienze umane (P. S. J.)	193
Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	195
(A) Szemiotika és kommunikációelmélet	195
A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez	210
(B) Repertóriumok	213
Winfried Nöth: Handbook of Semiotics	213
Nelson Goodman: Languages of Art	214
Vilém Flusser: Hat Schreiben Zukunft?	216
Olivier R. Scholz: Bild, Darstellung, Zeichen	217
Rudolf von Laban: Choreutik. Grundlagen der Raumharmonielehre des Tanzes	218
Miscellanea	219
Rövid beszámoló a Multimediális Textológiai Műhely harmadik konferenciájáról	

(FARKAS EDIT)	219
Tárgymutató. Összeállította: GULYÁS ZSUZSANNA	221
Névmutató. Összeállította: GULYÁS ZSUZSANNA	227
A kötet munkatársai	229
 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III) (1995)	
Előszó	7
Tanulmányok	9
BENCZE LÓRÁNT: Emlékezés, szövegalkotás, szövegtípus	9
DÁNIEL ÁGNES: A szerző azonosítása a szöveg konstitúciójának, tartalmi-logikai- és szemantikai-kommunikatív összefüggéseinek elemzése útján	35
TÖRÖK GÁBOR: A kérdésszerű nyelvi információ igazsága	81
ÁRPÁS KÁROLY: Egy verskompozíciós elvről. Kísérlet a verskompozíciós verstípusok rendszerezésére	89
KOLTAY TIBOR: A hipertext szövegségéről	115
TÓTH SZERGEJ – VASS LÁSZLÓ: Idegen nyelvű szövegek kreatív-produktív megközelítése. 1. Gyakorlatok orosz nyelvű szövegekkel magyar nyelvi és szociokulturális háttérrel	127
SZABÓ ZOLTÁN: A stilisztikai elemzés egy szövegelméleti modellje	145
PETŐFI S. JÁNOS: A hipertextuális irodalom a perszónál komputer elterjedt alkalmazásának korszakában	153
 Diszkusszió. A szövegtani kutatás néhány aktuális kérdése	173
1. A tömbösödés vizsgálatának néhány aspektusa	173
1.1. NAGY L. JÁNOS: Tovább a nyelvészet (és a logika?) útján	174
1.2. TOLCSVAI NAGY GÁBOR: És	176
1.3. BÉKÉSI IMRE: Válaszok	181
1.4. BÉKÉSI IMRE: A kettős szillogizmus módszertani tanulságaiból	183
2. A szemiotikai textológia felépítésének és alkalmazásának néhány aspektusa	189
2.1. MÁTÉ JAKAB: A szemiotikai textológia néhány kérdése a viták tükrében	190
2.2. SZABÓ ZOLTÁN: Szemiotikai textológia és stilisztika	196
2.3. BENCZE LÓRÁNT: Segédtelemek Petőfi S. János szövegsemiotikai rendszeréhez	201
2.4. WACHA IMRE: Kérdések Petőfi S. Jánoshoz	206
2.5. BERSZÁN ISTVÁN: Megjegyzések a (szemiotikai textológiában használt) jelfogalomhoz ...	207
2.6. RAISZ RÓZSA: Kérdések a kreatív-produktív módszerrel kapcsolatban	209
2.7. PALOTÁSNÉ NAGY ÉVA: A kreatív-produktív gyakorlatok gyakorlóiskolai alkalmazásának tapasztalatairól	209
2.8. BÓKAY ANTAL: Kérdések a szemiotikai textológiai szövegmegközelítés irodalmi szövegekre való alkalmazásával kapcsolatban	212
2.9. PETŐFI S. JÁNOS: Válaszok és megjegyzések a szemiotikai textológia felépítését érintő kérdésekre, megállapításokra	212

2.10. BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS: Válaszok, megjegyzések a kreatív-produktív gyakorlatokkal kapcsolatos kérdésekre, megállapításokra	227
2.11. PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ: Válaszok, megjegyzések az analitikus szemiotikai textológiai szövegmegközelítéssel kapcsolatos megállapításokra, kérdésekre	233
Áttekintések, recenziók	237
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanhoz 3. 1970–1971. Egy nyelvészeti megalapozású kontextuális szövegelmélet globális koncepciójának felvázolása	237
Nyelvészet (szövegten) az oktatás folyamatában (Egy kiadványsorozat margójára) (MÁTÉ JAKAB)	248
Deme László: Szónokok, előadók kézikönyve (TÓTHNÉ SZÜCS ÉVA)	265
Voigt Vilmos – Szépe György – Szerdahelyi István (szerk.): Jel és közösség. Szemiotikai tanulmánygyűjtemény (CS. JÓNÁS ERZSÉBET)	267
Fejős Zoltán: Hiedelemrendszer, szöveg, közösség I–II. (Esettanulmány Karancseszki példáján) (SZ. BOZÓKI MARGIT)	272
Béládi Miklós – Jankovics József – Nyerges Judit (szerk.): A magyar vers. Az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai (JOÓ ETELKA)	276
Grétsy László (szerk.): Nyelvészet és tömegkommunikáció I–II. (VIDRA KLÁRA)	279
Elekfi László: Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése (Különös tekintettel az aktuális mondattagolásra) (SZIKORÁNY KOVÁCS ESZTER)	287
Horváth Iván: A vers. Három megközelítés (FARKAS EDIT)	289
Literatura, 1991. 2. Az irodalmi szöveg mint nyelvi jelenség (BENKES RÉKA)	291
Szili József (szerk.): A strukturalizmus után. Érték, vers, hatás, történet, nyelv az irodalomelméletben (PAPPNÉ NAGY ÉVA)	299
Békési Imre: Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése. Egy modell az argumentatív szövegtípus tanulmányozásához (VASS LÁSZLÓ)	302
Petőfi S. János – Bácsi János – Benkes Zsuzsa – Vass László: Szövegten és verselemzés (JENEI TERÉZ)	305
Klaudy Kinga: A fordítás elmélete és gyakorlata – angol / német / francia / orosz fordítástechnikai példatárral (CS. JÓNÁS ERZSÉBET)	310
Tolcsvai Nagy Gábor: A szövegek világa (SZABÓ ZOLTÁN)	314
Tóth Szergej – Vass László: Pápuáktól a Pioneerig (D. TAKÁCS RÓZSA)	316
Duchesne, Alain – Thierry Leguay: Petite fabrique de Littérature (TERRY OLIVI [Olaszból fordította PETŐFI S. JÁNOS])	321
Petőfi S. János – Sergio Cicconi (a cura di): Sistemi segnici e loro uso nella comunicazione umana. 2. La filosofia del linguaggio e la comunicazione umana multimediale. (= Quaderni di ricerca e didattica XIV.) Università di Macerata, Dipartimento di Filosofia e Scienze umane (P. S. J.)	328
Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	331
(A) Bibliográfiák	331
Bibliográfiák bibliográfiája	331
Bibliographie Linguistique de L'Année. Text Linguistics – Linguistique du Texte – 1990–1991	331

Speciális bibliográfiák	352
Anafora és fókusz	352
Hiptertextus, hipermédium	356
(B) Repertóriumok	358
Folyóiratok, periodikák, sorozatok	358
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	358
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	360
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	363
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	367
Speciális repertóriumok	370
von Herbert Stachowiak (Hrsg.): Pragmatik. Handbuch Pragmatischen Denkens	370
Antalné Szabó Ágnes és Madarászé Marossy Ágnes (szerk.): Szövegtani szemelvénygyűjtemény	375
OuLiPo. Atlas de littérature potentielle	378
Miscellanea	379
Sophia. European Databases in the Humanities (PETŐFI S. JÁNOS)	379
Virtual College – die erste virtuelle Universität in Berlin und Brandenburg (PETŐFI S. JÁNOS)	380
Tárgymutató. Összeállította: GULYÁS ZSUZSANNA	381
Névmutató. Összeállította: GULYÁS ZSUZSANNA	395
A kötet munkatársai	401

9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I) (1996)

Előszó	9
Bevezetés	11
PETŐFI S. JÁNOS: A magyar nyelvű (verbális) szövegek szemiotikai szövegtana diszciplináris keretének néhány aspektusa	11
Tanulmányok	19
A. Az interdiszciplináris keret diszciplinái	19
<i>Bevezetés</i>	19
PETŐFI S. JÁNOS: A multimediális humán kommunikáció elemzése interdiszciplináris keretének aspektusai	19
<i>Filozófia</i>	27
KERTÉSZ ANDRÁS: Konstruktivitás és interdiszciplinaritás. A szemiotikai textológia egy lehetséges tudományelméleti megközelítése	27
<i>Szemiotika</i>	47
PÁL JÓZSEF: A szimbolikus jelek történeti és szellemi dimenziója	47
VOIGT VILMOS: Mióta és miként modern a mai magyar parömiológia?	67

<i>Kommunikációelmélet</i>	77
KOLTAY TIBOR: Adalékok a referátumkészítés szövegtani megközelítéséhez	77
<i>Pszichológia</i>	91
<i>Szociológia/Antropológia</i>	91
ANGELUSZ RÓBERT – TARDOS RÓBERT: A kulturális–interakciós rétegződés szociológiai megközelítéséhez	91
VASS LÁSZLÓ: Rendszerváltás és napi publicisztika. 1. A <i>Népszabadság</i> és az <i>Új Magyarország</i> külpolitikai rovatának kontrasztív elemzése: 1995. október 5 – 1995. november 7	109
<i>Formális metodológiák/Számítógépek alkalmazása a szövegfeldolgozásban</i>	135
PETŐFI S. JÁNOS: A modellteoretikus logikai interpretációról	135
B. PORKOLÁB JUDIT – BODA I. KÁROLY: Helyzet és válasz Radnóti Miklós: <i>Ó fény, ragyogás, napszemű reggel!</i> című versében. Egy interaktív számítógépes elemzés eredményei	145
VASS LÁSZLÓ: A hipermédium néhány retorikai szabályszerűsége	157
<i>Empirikus metodológiák</i>	169
BENKES ZSUSZA – PETŐFI S. JÁNOS: A szövegelemzéskor felhasznált ‘háttérismeretek’ feltárásának kreatív módja. Tájékoztató	169
VASS LÁSZLÓ – ZÁNTHÓ RÓBERT: Idegen nyelvű szövegek kreatív-produktív megközelítése. 2.1. Gyakorlatok angol nyelvű szövegekkel magyar nyelvi és szociokulturális háttérrel	187
***	
B. A szövegtan és horizontális környezetének diszciplínái	201
B.1. A textológiai társdiszciplínák	201
<i>Poétika (mint a műnemek és műfajok legáltalánosabb értelemben vett diszciplínája)</i>	201
NAGY PÁL: A vizuális költészet	202
<i>Verstan</i>	223
<i>Retorika</i>	223
<i>Stilisztika</i>	223
SZABÓ ZOLTÁN: Lehető változásmagyarázatok a stílustörténetben (Egy textológiai stílustörténet-elmélet nagy és nyitott kérdése)	224
B.2. Szövegtanok	249
B.3. Nyelvészeti diszciplínák	249
KÁROLY KRISZTINA: Az angol szövegnyelvészeti kutatások a 90-es években	250
Áttekintések, recenziók	265
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanhoz 4. A kotextuális szövegelmélet tulajdonságai vizsgálatának időszaka (I)	265
Róka Jolán: Az újságsszövegek szerkesztési és stílustipológiája (JENEI TERÉZ)	273
Fabiny Tibor (szerk.): A tipológiai szimbolizmus. Szöveggyűjtemény a bibliai és az irodalmi hermeneutika történetéből (NAGY ÉVA)	276
Rácz Endre: Az egyeztetés a magyar nyelvben (IMRE RUBENNÉ)	280
Papp Tibor: Műzsával vagy műzsa nélkül? (Irodalom számítógépen) (VASS LÁSZLÓ)	283
Petőfi S. János – Bácsi János – Békési Imre – Benkes Zsuzsa – Vass László: Szövegtan és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív-produktív megközelítéséhez (SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER)	286

Bartha Magdolna (szerk.): Szövegértés – Szövegfeldolgozás – Szövegkompetencia. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Germanisztikai Intézetében 1994. május 9–10-én rendezett konferencia előadásai [Textverstehen – Textarbeit – Textkompetenz. Beiträge zum Workshop am 9-10. Mai 1994 am Germanistischen Institut der Eötvös-Loránd-Universität] (FÖLDES CSABA)	288
Cs. Jónás Erzsébet: A magyar Csehov (Csehov-drámák elemzése) (RÉPÁSI GYÖRGYNÉ)	292
A retorika és mögöttes területei. Megjegyzések Wacha Imre: A korszerű retorika alapjai 1-2 című könyvéről (MÁTÉ JAKAB)	294
Szathmári István: Bárczi Géza (R. MOLNÁR EMMA)	302
Benkes Zsuzsa – Nagy L. János – Petőfi S. János: Szövegteni kaleidoszkóp 1. Antológia (PALOTÁS NAGY ÉVA)	304
Petőfi S. János: Az explicititás biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. A szemiotikai textológiai értelmező interpretáció néhány aspektusa (BENKES RÉKA)	307
Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	311
(A) Bibliográfiák	311
Bibliographie Linguistique de L'Année. Text Linguistics – Linguistique du Texte – 1992	311
Speciális bibliográfiák	322
Studienbibliographien Sprachwissenschaft (STS)	322
(B) Repertóriumok	322
Folyóiratok, periodikák, sorozatok	322
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal, 1994	322
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse, 1994	324
Papier zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	326
Speciális repertóriumok	328
Janus	328
Vekerdi László: <i>Tudás és tudomány</i> [szerk. Terts István]	332
Marcelo Dascal – Dietfried Gerhardus – Kuno Lorenz – Georg Meggle (Hrsg): Sprachphilosophie / Philosophy of Language / La philosophie du langage	333
Teun A. van Dijk: Textwissenschaft	338
Hofmann/Simon: Problemlösung Hypertext	339
Miscellanea	343
Dante Alighieri: <i>La Divina Commedia</i> . Edizione Multimediale Interattiva (PETŐFI S. JÁNOS)	343
Tárgymutató. Összeállította: VASS LÁSZLÓ	347
Névmutató. Összeállította: VASS LÁSZLÓ	355
A kötet munkatársai	361

10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II) (1997)

Előszó	9
<i>Bevezetés</i>	11
PETŐFI S. JÁNOS: Egy szöveg multidiszciplináris megközelítése	11
OGIUSEPPE GALLI: Multidiszciplináris kollokviumok és tanulságai (1979 – 1995)	15
Tanulmányok	19
Egy szöveg multidiszciplináris megközelítéséhez	19
A. Az interdiszciplináris keret diszciplinái	29
<i>Kommunikációelmélet</i>	29
HORÁNYI ÖZSÉB: A kommunikációról (Szinopszis)	29
<i>Filozófia</i>	39
©SZABÓ FERENC: <i>A kis herceg</i> bölcsessége	39
<i>Pszichológia</i>	45
©PETŐFI S. JÁNOS: Adalékok <i>A kis herceg</i> pszichológiai megközelítéséhez	45
<i>Szemiotika</i>	51
©KAZANLÁR ÁMIN EMIL: A bolygók számmisztikája <i>A kis herceg</i> ben, a tarot kódjai alapján	51
<i>Empirikus metodológiák</i>	55
©BENKES ZSUZSA: Kreatív-produktív gyakorlatok Antoine de Saint-Exupéry <i>A kis herceg</i> című műve elemzésének előkészítéséhez	55
©BENKES RÉKA – VASS LÁSZLÓ: Egy adott verbális szöveg relátumával kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlatok. Antoine de Saint-Exupéry <i>A kis herceg</i>	65
©BENKES RÉKA: Idegen nyelvű szövegek kreatív-produktív megközelítéséhez. Gyakorlatok francia nyelvű verbális szöveggel magyar nyelvi és szociokulturális háttérrel. Antoine de Saint-Exupéry: <i>A kis herceg</i>	79
B. A szövegtan és horizontális környezetének diszciplinái	91
B.1. A TEXTOLÓGIAI TÁRSDISZCIPLINÁK	91
<i>Poétika</i>	91
KOLTAY TIBOR: Az e-mail üzenetek pragmatikai jellemzőiről	91
<i>Retorika</i>	99
©BENCZE LORÁNT: A szöveg mint ökoszemiózis. Antoine de Saint-Exupéry <i>Le Petit Prince – A kis herceg</i> néhány szövegejelensége	99
<i>Stilisztika</i>	109
©SZABÓ ZOLTÁN: Antoine de Saint-Exupéry: <i>A kis herceg</i> (Stilisztikai elemzés szövegtani alapon)	109
B.2. SZÖVEGTANOK	119
PETŐFI S. JÁNOS: Megjegyzések a szövegtani kutatáshoz és a szövegtan oktatásához	119
©BÉKESI IMRE: Szillogisztikus érvelésre épülő inferenciák <i>A kis herceg</i> szövegében	125
©PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ: <i>A kis herceg</i> koreferenciális és makrokompozicionális elemzéséhez	143
B.3. NYELVÉSZETI DISZCIPLINÁK	169
PETŐFI S. JÁNOS: Néhány szó a nyelvészetekről	169

C. Makroszövegtudományok	173
⊙ SZÁVAI JÁNOS: Antoine de Saint-Exupéry és <i>A kis herceg</i>	174
⊙ RÓNAY LÁSZLÓ: <i>A kis herceg</i> írója és fordítója	179
⊙ B. FEJES KATALIN: Utazás térben és időben (Az intencionalitás kompozíciós szerepe a történetben)	185
⊙ NAGY L. JÁNOS: <i>A kis herceg</i> magyar nyelvű 'továbbírásai' (Összefoglaló beszámoló három magyar könyvről)	193
⊙ DISZKUSSZIÓ	197
BERSZÁN ISTVÁN: <i>A kis herceg</i> mint csönd-toposz	197
PETŐFI S. JÁNOS: Visszavezetési kísérlet oda, ahonnan (esetleg) ki lehet vezetni (Két megjegyzés Berszán István „ <i>A kis herceg</i> mint csönd-toposz” című írásához)	203
BERSZÁN ISTVÁN: Ki – és vissza –, de honnan hová?	207
Áttekintések, recenziók	211
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanhoz 5. 1974 – 1975. A kotextuális szövegelmélet tulajdonságai vizsgálatának időszaka (II)	211
Kiefer Ferenc (szerk.): Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan (PETŐFI S. JÁNOS)	220
Szathmári István (szerk.): Hol tart ma a stilsztika (Stiluselméleti tanulmányok) (PETŐFI S. JÁNOS)	225
⊙ Baranyai Tiborné: <i>Ludamus una</i> (NAGY L. JÁNOS)	228
Pinto, María – Gálvez, Carmen: Análisis documental de contenido. Procesamiento de información (Dokumentális tartalomelemzés. Információfeldolgozás). T. A. van Dijk előszavával (KOLTAY TIBOR)	230
Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	235
(A) Bibliográfiák	235
Bibliographie Linguistique de L' Année. Text Linguistics – Linguistique du Texte – 1993	235
(B) Repertóriumok	249
Folyóiratok, periodikák, sorozatok	249
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	249
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	251
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	253
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	254
Speciális repertóriumok	260
Jel-Kép	260
A Maceratai Egyetemen az interpretáció tematikáról 1979 óta évente megrendezett interdiszciplináris kollokviumok kötetei (I-15)	263
Pethő Bertalan (szerk.): A posztmodern	269
Bókay Antal: Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban	273
Tolcsvai Nagy Gábor: A magyar nyelv stilsztikája	274
Emmanuel Chadeau: Saint-Exupéry	275
Miscellanea	277
Magyar költők CD-ROMon (BENKES RÉKA – VASS LÁSZLÓ)	277

Tárgymutató. Összeállította: BENKES RÉKA	283
Névmutató. Összeállította: BENKES RÉKA	287
A kötet munkatársai	289

11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III) (1998)

Előszó	9
Bevezetés	11
PETŐFI S. JÁNOS: Egy multimedialis szöveg multidiszciplináris megközelítése	11
Tanulmányok	19
Egy multimedialis szöveg multidiszciplináris megközelítéséhez	19

A. Az interdiszciplináris keret diszciplinái

Pszichológia	25
PETHÓ GERGELY: A poliszémia kezelése a kétszintű és a prototípuselméleti szemantikákban	25
Empirikus metodológiák	53
⊙BENKES ZSUZSA: Kreatív gyakorlat egy szöveg és illusztrációi egymáshoz rendeléséhez. Antoine de Saint-Exupéry: <i>A kis herceg</i>	53
⊙BENKES RÉKA – VASS LÁSZLÓ: Egy adott verbális-ikonografikus szöveg relátumával kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlatok. Antoine de Saint-Exupéry: <i>A kis herceg</i>	63
⊙BENKES RÉKA: Idegen nyelvű szövegek kreatív-produktív megközelítéséhez. Gyakorlatok francia nyelvű verbális-ikonografikus szöveggel magyar nyelvi és szociokulturális háttérrel. Antoine de Saint-Exupéry: <i>A kis herceg</i>	83

B. A szövegtan és horizontális környezetének diszciplinái

B.1. TEXTOLÓGIAI TÁRSDISZCIPLINÁK	97
Poétika	97
OLIVI, TERRY – PETŐFI S. JÁNOS: A nyelv materialitásáról. A vizuális költészet mint első lépés a multimedialitás felé	97
B.2. SZÖVEGTANOK	109
TOLCSVAI NAGY GÁBOR: A szövegtan kialakulása (Tudománytörténeti áttekintés)	109
DOMONKOSI ÁGNES: A szemiotikai textológia organizációtípus fogalmáról – értelmezési kísérlet egy szonett példáján –	139
B.3. NYELVÉSZETI DISZCIPLINÁK	161
DOBI EDIT: Megjegyzések egy szövegnyelvészeti indíttatású mondattani keret elméleti megalapozásához	161
BÉKÉSI IMRE: Kép – szöveg – mentális kép	195

©KIBÉDI VARGA ÁRON: Szöveg és illusztráció. <i>A kis herceg</i>	207
©BENKES ZSUZSA: Egy adott szöveg továbbírásával kapcsolatos gyakorlatok	215
©NAGY L. JÁNOS: <i>A kis herceg</i> francia nyelvű 'továbbírásai'	233
©PETŐFI S. JÁNOS: Antoine de Saint-Exupéry: <i>A kis herceg</i> . Két társasjáték	241
©WACHA IMRE: Szöveg és forma: szöveg és hangzás a művészi előadásban	251
Áttekintések, recenziók	273
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanhoz 6. 1976 – 1977. Egy szövegelmélet komponensét képező lexikon felépítése elemzésének időszaka	273
A vizuális irodalomról (PETŐFI S. JÁNOS)	283
Benkes Zsuzsa (szerk.): „Nyelvünkben élünk”. Útmutató és feladatgyűjtemény a 10-14 éves korú tanulók magyar nyelvi kommunikációs versenyéhez (ZIMÁNYI ÁRPÁD)	286
Lendvai Endre: Közelkép a verbális humorról – orosz – angol – magyar (FORGÁCS ERZSÉBET)	288
Petőfi S. János: Multimédia. Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek elemzése. (Szerk. Benkes Zsuzsa.) (DOBI EDIT)	294
Petőfi, János S. – Luciano Vitacolonna (a cura di): <i>Sistemi segnici e loro uso nella comunicazione umana 3. La testologia semiotica e la comunicazione umana multimediale</i> (= Quaderni di ricerca e didattica XVII) (JÓZSA JUDIT)	298
Petőfi S. János: Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram (= <i>Officina Textologica 1.</i>) (TOLCSVAI NAGY GÁBOR)	300
Reális világ – nyelvi világ – nyelvi világmodell (Gondolatok Szilágyi N. Sándor „Hogyan teremtsünk világot?” című könyvének olvasása közben) (MÁTÉ JAKAB)	304
Nagy L. János: Szavak és világok Weöres Sándor verseiben (KEMÉNY GÁBOR)	313
Analóg feljegyzések digitalizált kiadványokról (BENKES RÉKA – VASS LÁSZLÓ)	316
Bibliográfiák (A), Repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	323
(A) Bibliográfiák	323
Bibliographie Linguistique de L'Année. Text Linguistics – Linguistique du Texte – 1994	323
Speciális bibliográfiák	334
CD-ROM-katalógus	334
(B) Repertóriumok	335
Folyóiratok, periodikák, sorozatok	335
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	335
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	337
Papier zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	338
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	340
Speciális repertóriumok	341
Jel – Kép	341
A Maceratai Egyetemen az interpretáció tematikáról 1979 óta évente megrendezett interdiszciplináris kollokviumok kötetei	342
Ikonológia és műértelmezés	343

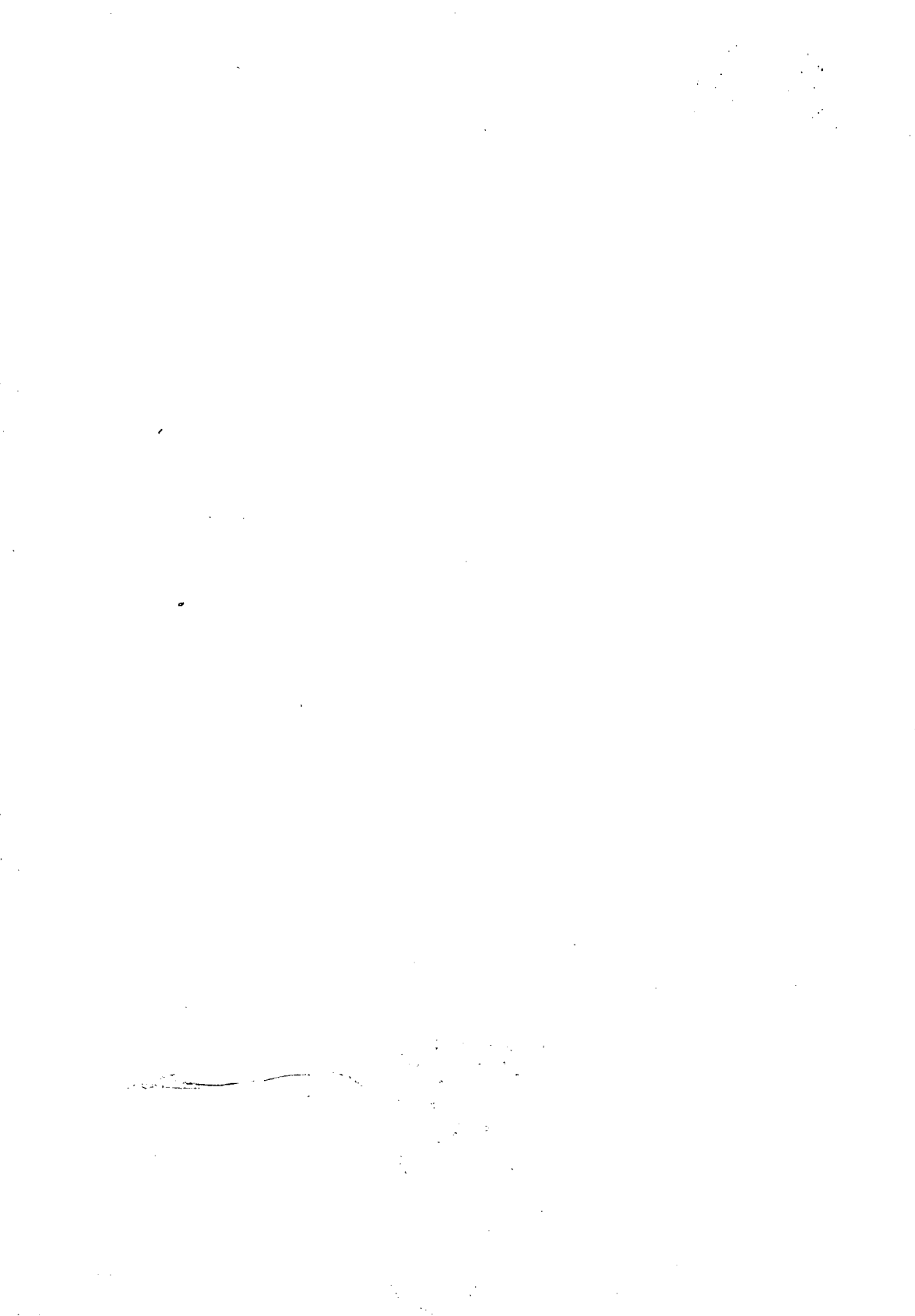
Kognitív pszichológia	347
Melléklet	349
Tárgymutató. Összeállította: BENKES RÉKA	359
Névmutató. Összeállította: BENKES RÉKA	363
A kötet munkatársai	367

'B 169842

EGY - kh.

Kiadja: A Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó
Felelős kiadó: Békési Imre
Kiadóvezető: Pitrik József menedzserigazgató
Nyomdai előkészítés: JGYF Kiadó
Nyomdai és kötetészeti munka: Letter-Print Kft.
Felelős vezető: Czakó Győző
Készült: 40 (A/5) ív terjedelemben, ofszetnyomással

9 789639 167322

